રાજપ્રશ્ન.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના મુખવચનોનો
પ્રશ્નોત્તરરૂપે ગોઠવેલો સંગ્રહ.

પ્રથમ પુસ્તક.

ગોઠવનાર અને પ્રકાશક,

મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા.

આવૃત્તિ ૧ લી.   પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૪

અમદાવાદ

ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલિ" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં

પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

મુલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

અર્પણ પત્ર.

પૂજ્યભાઇશ્રી પુંજાભાઈ હીરાચંદ,

ભાઇશ્રી,

'આ જીવ' અને 'આ દેહ' એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય જ્યાં સુધી આત્માના સ્વાનુભવનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી ભાષાજ્ઞાનાદિનો ગમે તેટલો પ્રચંડ સંચય કર્યો હોય તો પણ તે 'જ્ઞાન' નથી, પણ અજ્ઞાન છે. આ ગુરુવચન જે પુરુષને આપ શ્રદ્ધો છો અને જે પુરુષના અનુજ થવાનું મારું સદ્ભાગ્ય છે તે પુરુષ—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું છે. યદ્યપિ આપ ભાષાજ્ઞાની નથી—સાહિત્યશાસ્ત્રજ્ઞ નથી કે કાવ્યચાતુર્ય ધરાવતા નથી તથાપિ આપ 'જ્ઞાની' છો; કારણ કે આપ 'જ્ઞાન' અને 'અજ્ઞાન'ના સમ્યક્ લક્ષણોને જાણો છો. આ વાત આપને અંગે સ્વાનુભવ છે; અને એ સ્વાનુભવની પ્રશંસા કરવામાં આપનું હિત નથી; પરંતુ મારું હિત—આત્મહિત—છે એમ મને લાગતું હોવાથી મારા હિતાર્થે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના વચનોને તેમાંથીજ પ્રશ્નો ઉદ્ભવતાં ઉત્તરરૂપે ગોઠવી આ ગ્રંથરચના કરી છે તેની સાથે આપનું નામ, નામ જોડવાની આજ્ઞા લેવાની આધુનિક કૃત્રિમ સભ્યતાને વિના આધીન થયે જોડું છું.

શ્રીમદ્‌નું અવસાન ક્ષેત્ર,
રાજકોટ, સૌરાષ્ટ્ર
વૈશાખ, કૃષ્ણ અષ્ટમી ૧૯૭૮.

આપનો
મનસુખલાલ.

રાજપ્રશ્ન.

ભાગ ૧ લો-પૂર્વાવસ્થા.

૧. પ્રશ્નઃ—વિવેક એટલે શું?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન દર્શનરૂપ આત્માના સત્ય ભાવ પદાર્થને અજ્ઞાન અને અદર્શનરૂપ અસત્ વસ્તુએ ઘેરી લીધા છે. એમા એટલી બધી મિશ્રતા થઇ ગઈ છે કે પરીક્ષા કરવી અતિ અતિ દુર્લભ છે. સંસારનાં સુખો અનંતિવાર આત્માએ ભોગવ્યાં છતાં તેમાંથી હજુ પણ મોહ ટળ્યો નહિ, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે; કારણ સંસાર કડવો છે. કડવા વિપાકને આપે છે. તેમ જ વૈરાગ્ય જે એ કડવા વિપાકનું ઔષધ છે તેને કડવો ગણ્યો; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનાદિગુણો અજ્ઞાન દર્શને ઘેરી જે મિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઓળખી ભાવઅમૃતમાં આવવું; એનું નામ વિવેક છે.

વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મરક્ષક કહેવાય છે તે સત્ય છે આત્મસ્વરૂપને વિવેક વિના ઓળખી શકાય નહિ એ પણ સત્ય છે. જ્ઞાન, શીલ, ધર્મતત્ત્વ અને તપ એ સઘળા વિવેક વિના ઉદય પામે નહિ. જે વિવેકી નથી તે અજ્ઞાની અને મંદ છે. તે જ પુરૂષ મતભેદ અને મિથ્યા દર્શનમા લપટાઇ રહે છે.

૨. પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો?

ઉત્તર.—જ્ઞાનીઓએ એને (સંસારને) અનંત ખેદમય, અનંત દુઃખમય, અવ્યવસ્થિત, ચળવિચળ, અને અનિત્ય કહ્યા છે. આ વિશેષણો લગાડવા પહેલાં એમણે સંસાર સંબંધી સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો જણાય છે. અનંત ભવનું પર્યટન, અનંત કાળનું અજ્ઞાન, અનંત જીવનનો વ્યાઘાત, અનંત મરણ, અનંત શોક એ વડે કરીને સંસારચક્રમાં આત્મા ભમ્યા કરે છે. સંસારની દેખાતી ઈંદ્રિવારણા જેવી સુંદર મોહિનીએ આત્માને તટસ્થ લીન કરી નાંખ્યો છે. એ જેવું સુખ આત્માને ક્યાંય ભાસતું નથી. મોહથી સત્ય સુખ અને એનું સ્વરૂપ જોવાની એણે આકાંક્ષા પણ કરી નથી. પતંગનો જેમ દીપક પ્રત્યે મોહ છે તેમ આત્માનો સંસાર સંબંધે મોહ છે, જ્ઞાનીઓ, એ સંસારને ક્ષણભર

પણ સુખરૂપ કહેતા નથી. તલ જેટલી જગ્યા પણ એ સંસારની ઝેર વિના રહી નથી. એક ભુંડથી કરીને એક ચક્રવર્તિ સુધી ભાવે કરીને સરખાપણું રહ્યું છે. એટલે ચક્રવર્તિનો સંસાર સબંધમાં જેટલો મોહ છે તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડને છે. ચક્રવર્તિ જેમ સમગ્ર પ્રજાપર અધિકાર ભોગવે છે તેમ તેની ઉપાધિ પણ ભોગવે છે. ભુંડને એમાંનું કશુએ ભોગવવું પડતું નથી. અધિકાર કરતાં ઉલટી ઉપાધિ વિશેષ છે. ચક્રવર્તિનો પોતાની પત્નિ પ્રત્યેનો પ્રેમ જેટલો છે તેટલો જ બલકે તેથી વિશેષ ભુંડનો પોતાની ભુંડણી પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે. ચક્રવર્તિ ભોગથી જેટલો રસ લે છે તેટલો જ રસ ભુંડ પણ માની બેઠું છે. ચક્રવર્તિની જેટલી વૈભવની બહોળતા છે તેટલી જ ઉપાધિ છે. ભુંડને એના વૈભવના પ્રમાણુમાં છે. બન્ને જન્મ્યાં છે અને બન્ને મરવાનાં છે. આમ અતિ સૂક્ષ્મ વિચારે ક્ષણિકતાથી, રોગથી, જરાથી બન્ને ગ્રહિત છે. દ્રવ્યે ચક્રવર્તિ સમર્થ છે. મહા પુણ્યશાળી છે. શાતા-વેદની ભોગવે છે અને ભુંડ બિચારૂં અશાતાવેદની ભોગવી રહ્યું છે. બન્નેને અશાતા શાતા પણ છે, પરંતુ ચક્રવર્તિ મહા સમર્થ છે. પણ જો એ જીવન પર્યંત મોહાંધ રહ્યો તો સઘળી બાજી હારી જવા જેવું કરે છે. ભુંડને પણ તેમ જ છે. ચક્રવર્તિ શલાકાપુરૂષ હોવાથી ભુંડથી એ રૂપે એની તુલના જ નથી; પરંતુ આ સ્વરૂપે છે. ભોગ ભોગવ-વામાં પણ બન્ને તુચ્છ છે. બન્નેનાં શરીર પરૂ માંસાદિકનાં છે. સંસા-રની આ ઉત્તમોત્તમ પદવી આવી રહી ત્યા આવુ દુઃખ, ક્ષણિકતા, તુચ્છતા, અંધપણું એ રહ્યું છે તો પછી બીજે સુખ શા માટે ગણવુ જોઇએ? એ સુખ નથી છતા સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળા અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક, અનંત દુઃખ જોઇને જ્ઞાનીઓએ એ સસારને પુંઠ દીધી છે તે સત્ય છે. એ ભણી પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ દુખને દુઃખ જ છે. દુઃખનો એ સમુદ્ર છે.

વૈરાગ્ય એ જ અનંતસુખમા લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે.

૩. પ્રશ્નઃ—ધર્મના મતભેદો કેમ થયા?

ઉત્તરઃ—ધર્મમતવાળાઓની જ્યાંસુધી બુદ્ધિની ગતિ પહોચી ત્યાં સુધી તેમણે વિચારો કર્યા. અનુમાન, તર્ક અને ઉપમાદિક આધાર વડે તેઓને જે કથન સિદ્ધ જણાયું તે પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે સિદ્ધ છે એવું તેમણે દર્શાવ્યું. જે પક્ષ લીધો તેમાં મુખ્ય એકાંતિક વાદ લીધો. ભક્તિ, વિશ્વાસ કે નીતિ એમાંના એક વિષયને વિશેષ વર્ણવ્યો,

એથી બીજા માનવા યોગ્ય વિષયો તેમણે દૂષિત કરી દીધા. વળી જે વિષયો તેમણે વર્ણવ્યા તે સર્વ ભાવભેદે તેઓએ કંઈ જાણ્યા નહોતા, પણ પોતાની (મહા) બુદ્ધિ અનુસારે બહુ વર્ણવ્યા. તાર્કિક સિદ્ધાંત દ્રષ્ટાંતાદિકથી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આગળ કે જડભરથ આગળ તેઓએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યા. કીર્તિ, લોકહિત, કે ભગવાન્ મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ એમના મનની ભ્રમણા હોવાથી અત્યુગ્ર ખુબ ઉદ્યમાદિકથી તેઓ જય પામ્યા. કેટલાકે શૃંગાર અને લહરી સાધનોથી મનુષ્યનાં મનહરણ કર્યાં. દુનિયાં મોહમાં તો મૂળે ડુબી પડી છે; એટલે એ લહરી દર્શનથી ગાડરરૂપે થઇને તેઓએ રાજી થઇ તેનું કહેવુ માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે નીતિ, ગુણ ઇત્યાદિકથી તે કથન માન્ય રાખ્યું. પ્રવર્ત્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપજ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ ખોશી દીધો. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની મહાન્ ભ્રમણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતા ઇત્યાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનુ કહેલુ પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જૂદો જ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મતમતાંતરની જાળ થતી ગઈ. ચાર પાંચ પેઢી એકનો એક ધર્મ પાળ્યો એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું.

૪. પ્રશ્નઃ—જ્ઞાન એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—જેવડે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણીએ તે જ્ઞાન.

૫. પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તરઃ—આ ચતુર્દશ રજ્જાવાત્મક લોકમા, ચતુર્ગતિમા અનાદિકાળથી સકર્મસ્થિતિમાં આ આત્માનુ પર્યટન છે. મેષાનુમેષ પણ સુખનો જ્યાં ભાવ નથી એવાં નરકનિગોદાદિક સ્થાનક આ આત્માએ બહુ બહુ કાળ વારંવાર સેવન કર્યા છે, અસહ્ય દુખોને પુનઃ પુનઃ અને કહો તો અનંતિવાર સહન કર્યાં છે. એ ઉતાપથી નિરંતર તાપતો આત્મા માત્ર સ્વકર્મ વિપાકથી પર્યટન કરે છે. પર્યટનનુ કારણ અનંત દુઃખદ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો છે અને વિષયાદિક મોહબંધનને સ્વસ્વરૂપ માની રહ્યો છે, એ સઘળાનું પરિણામ માત્ર ઉપર કહ્યું તેજ છે કે અનંત દુઃખ અનંત ભાવે કરીને સહેવું, ગમે તેટલું અપ્રિય, ગમે તેટલું ખેદદાયક અને ગમે તેટલું રૌદ્ર છતાં જે દુઃખ અનંતકાળથી અનંતિવાર સહન કરવુ પડ્યું તે દુખ માત્ર સહ્યું તે અજ્ઞાનાદિક ટાળવા માટે જ્ઞાનની પરિપૂર્ણ આવશ્યકતા છે

૬. પ્રશ્ન:—જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો શું ?

ઉત્તર:—અપૂર્ણ પર્યાપ્તિ વડે પરિપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન સાધ્ય થતું નથી એ માટે થઇને છ પર્યાપ્તિયુક્ત જે દેહ તે આત્મજ્ઞાન સાધ્ય કરી શકે. એવો દેહ તે એક માનવ દેહ છે. આ સ્થળે પ્રશ્ન ઉઠશે કે માનવદેહ પામેલા અનેક આત્માઓ છે, તો તે સઘળા આત્મજ્ઞાન કાં પામતા નથી? એના ઉત્તરમા આપણે માની શકીશુ કે જેઓ સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાનને પામ્યાં છે તેઓનાં પવિત્ર વચનામૃતની તેઓને શ્રુતિ નહિ હોય, શ્રુતિ વિના સંસ્કાર નથી. તો પછી શ્રદ્ધા ક્યાંથી હોય ? અને જ્યાં એ એકે નથી ત્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શાની હોય ? એ માટે માનવદેહની સાથે સર્વજ્ઞવચનામૃતની પ્રાપ્તિ અને તેની શ્રદ્ધા એ પણ સાધનરૂપ છે. સર્વજ્ઞવચનામૃત અકર્મભૂમિ કે કેવળ અનાર્યભૂમિમાં મળતાં નથી તો પછી માનવદેહ શું ઉપયોગનો ? એ માટે થઇને આર્યભૂમિ એ પણ સાધન રૂપ છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધા ઉપજવા અને બોધ થવા માટે નિર્ગ્રંથ ગુરૂની અવશ્ય છે. દ્રવ્યે કરીને જે મિથ્યાત્વિ છે તે કુળમાં થયેલો જન્મ પણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિની હાનિરૂપજ છે; કારણ ધર્મમતભેદ એ અતિ દુઃખદાયક છે. પરંપરાથી પૂર્વજોએ ગ્રહણ કરેલુ જે દર્શન તેમાજ સત્યભાવના બંધાય છે; એથી કરીને પણ આત્મજ્ઞાન અટકે છે; એ માટે ભલું કુળ એ સઘળાં પ્રાપ્ત કરવા માટે થઇને ભાગ્યશાળી થવુ તેમાં સદ્પુણ્ય એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઇત્યાદિક ઉત્તમ સાધનો છે.

૭. પ્રશ્ન.—જો સાધન છે તો તેને અનુકૂળ દેશ કાળ છે ?

ઉત્તર:—ભારતમાં મહાવિદેહ ઇ૦ કર્મભૂમિ અને તેમાં પણ આર્યભૂમિ એ દેશભાવે અનુકૂળ છે. જિજ્ઞાસુ ભવ્ય તમે સઘળા આ કાળે ભારતમાં છો માટે ભારતદેશ અનુકૂળ છે. કાળભાવ પ્રમાણે મતિ અને શ્રુત પ્રાપ્ત કરી શકાય એટલી અનુકૂળતા છે; કારણ આ દુષમ પંચમકાળમાં પરમાવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ એ પવિત્ર જ્ઞાન વિચ્છેદ છે. એટલે કાળની પરિપૂર્ણ અનુકૂળતા નથી.

૮. પ્રશ્ન:—દેશકાળાદિ જો અનુકૂળ છે તો ક્યાં સુધી છે ?

ઉત્તર:—શેષ રહેલું સિદ્ધાંતિક મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, સામાન્ય મતથી કાળભાવે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેવાનું, તેમાથી અઢી સહસ્ર ગયાં, બાકી સાડા અઢાર હજાર વર્ષ રહ્યાં; એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી કાળની અનુકૂળતા છે. દેશકાળ તે લઇને પરિપૂર્ણ અનુકૂળ છે.

૯. પ્રશ્ન:—જ્ઞાનની આવશ્યકતા વિષે વિશેષ કહેશો ?

ઉત્તર:—એ મહત્ વિચારનું આવર્તન પુન: વિશેષતાથી કરીએ. મુખ્ય અવશ્ય સ્વસ્વરૂપ સ્થિતિએ શ્રેણિએ ચઢવું. અનંત દુ:ખનો નાશ; દુ:ખના નાશથી આત્માનુ ઐવિક સુખ એ હેતુ છે કેમકે સુખ નિરંતર આત્માને પ્રિયજ છે; પણ જે સ્વસ્વરૂપિક સુખ છે તે. દેશ-કાળ ભાવને લઇને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ઇ૦ ઉત્પન્ન કરવાની આવશ્યકતા અને સમ્યક્ ભાવ સહિત ઉચ્ચગતિ, ત્યાંથી મહાવિદેહમાં માનવદેહે જન્મ, ત્યાં સમ્યક્ ભાવની પુન: ઉન્નતિ, તત્ત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ; છેવટે પરિપૂર્ણ આત્મસાધન જ્ઞાન અને તેનુ સત્ય પરિણામ કેવળ સર્વ દુ:ખનો અભાવ એટલે અખંડ, અનુપમ અનંત શાશ્વત પવિત્ર મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ સઘળાં માટે થઇને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.

૧૦ પ્રશ્ન —જ્ઞાનના ભેદ કેટલા છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનના ભેદ અનંત છે. પણ સામાન્ય દૃષ્ટિ સમજી શકે એટલા માટે થઇને સર્વજ્ઞ ભગવાને મુખ્ય પાચ ભેદ કહ્યા છે. તે જેમ છે તેમ કહું છુ. પ્રથમ મતિ, દ્વિતીય શ્રુત, તૃતીય અવધ, ચતુર્થ મન:પર્યવ અને પાંચમું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કેવળ. એના પાછા પ્રતિભેદ છે. તેની વળી અતીંદ્રિય સ્વરૂપે અનંત ભંગજાળ છે.

૧૧ પ્રશ્ન:—શુ જાણવારૂપ છે ?

ઉત્તર:—વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણવું તેનું નામ જ્યારે જ્ઞાન, ત્યારે તો વસ્તુઓ તો અનંત છે એને કયિ પંક્તિથી જાણવી ? સર્વજ્ઞ થયા પછી સર્વદર્શિતાથી તે સત્પુરુષ તે અનંત વસ્તુનુ સ્વરૂપ સર્વ ભેદે કરી જાણે છે અને દેખે છે, પરતુ તેઓ એ સર્વજ્ઞ શ્રેણિને પામ્યા તે કયિ કયિ વસ્તુને જાણવાથી ? અનંત શ્રેણિઓ જ્યાં સુધી જાણી નથી ત્યાં સુધી કયિ વસ્તુને જાણતાં જાણતાં તે અનંત વસ્તુઓને અનંતરૂપે જાણીએ ? એ શંકાનું સમાધાન હવે કરીએ: જે અનંત વસ્તુઓ માની તે અનંત ભગે કરીને છે, પરંતુ મુખ્ય વસ્તુત્વ સ્વરૂપે તેની બે શ્રેણિઓ છે: જીવ અને અજીવ. વિશેષ વસ્તુત્વસ્વરૂપે નવતત્ત્વ કિંવા ષડ્દ્રવ્યની શ્રેણિઓ જાણવારૂપ થઇ પડે છે. જે પંક્તિઓ ચઢતા ચઢતાં સર્વ ભાવે જણાઇ લોકાલોકસ્વરૂપ હસ્તામલકવત્ જાણી દેખી શકાય છે. એટલા માટે થઇને જાણવારૂપ પદાર્થ તે જીવ અને અજીવ છે. એ જાણવારૂપ મુખ્ય બે શ્રેણિઓ કહેવાઇ.

એના ઉપભેદ સંક્ષેપમાં કહું છું. એ ચૈતન્યલક્ષણે એક રૂપ છે. દેહસ્વરૂપે અને દ્રવ્યસ્વરૂપે અનંતાનુઅનંત છે. દેહસ્વરૂપે તેના

ઈંદ્રિયાદિક જાણવારૂપ છે. તેની ગતિ, વિગતિ ઇત્યાદિક જાણવારૂપ છે. તેની સંસર્ગ ઋદ્ધિ જાણવારૂપ છે. તેમ જ અજીવ, તેના રૂપી અરૂપી પુદ્ગલ આકાશાદિ વિચિત્ર ભાવ કાળચક્ર ઇ૦ જાણવારૂપ છે. જીવાજીવ જાણવાની પ્રકારાંતરે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શીએ નવ શ્રેણિરૂપ નવતત્ત્વ કહ્યાં છે:

જીવ,	અજીવ,	પુણ્ય,
પાપ,	આશ્રવ,	સંવર,
નિર્જરા,	બંધ,	મોક્ષ.

એમાંનાં કેટલાંક ગ્રાહ્યરૂપ, કેટલાંક જાણવારૂપ, કેટલાંક ત્યાગવારૂપ છે. સઘળાંએ તત્ત્વો જાણવારૂપ તો છે જ.

૧૨ પ્રશ્ન:—જાણવાનાં સાધનો શું ?

ઉત્તર:—સામાન્ય વિચારમાં એ સાધનો જો કે જાણ્યા છે, તોપણ વિશેષ કંઇક જાણીએ. ભગવાનની આજ્ઞા અને તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ યથાતથ્ય જાણવું. સ્વયં કોઇક જ જાણે છે. નહિ તો નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરૂ જણાવી શકે. નિરાગી જ્ઞાતા સર્વોત્તમ છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાનુ બીજ રોપનાર કે તેને પોષનાર ગુરુ એ સાધનરૂપ છે. એ સાધનાદિક અન્ય સાધનો છે. એ સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની વાટ કહીએ તોપણ ચાલે.

૧૩. પ્રશ્ન:—જે ત્યાગવારૂપ છે તેને જાણીને કરવુ શું? જે ગામ ન જવું તેનો માર્ગ શા માટે પૂછવો ?

ઉત્તર:—એ તમારી શંકાનું સહજમાં સમાધાન થઇ શકે તેવુ છે. ત્યાગવારૂપ પણ જાણવા અવશ્ય છે. સર્વજ્ઞ પણ સર્વ પ્રકારના પ્રપંચને જાણી રહ્યા છે. ત્યાગવારૂપ વસ્તુને જાણવાનુ મૂળતત્ત્વ આ છે કે જો તે જાણી ન હોય તો અત્યાજ્ય ગણી કોઈ વખત સેવી જવાય; એક ગામથી બીજે પહોંચતાં સુધી વાટમાં જે જે ગામ આવવાનાં હોય તેનો રસ્તો પણ પૂછવો પડે છે; નહિ તો જ્યાં જવાનું છે ત્યા ન પહોચી શકાય. એ ગામ જેમ પૂછ્યા પણ ત્યા વાસ કર્યો નહિ તેમ પાપાદિક તત્ત્વો જાણવાં પણ ગ્રહણ કરવાં નહિ. જેમ વાટમાં આવતાં ગામનો ત્યાગ કર્યો તેમ તેનો પણ ત્યાગ કરવો અવશ્યનો છે.

૧૪. પ્રશ્ન:—આ કાળે ભરતક્ષેત્રે કેટલા જ્ઞાન વિદ્યમાન છે!

ઉત્તર—કાળભેદે કરીને આ વખતે માત્ર મતિ અને શ્રુત બે જ્ઞાન ભરતક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે. બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન વ્યવચ્છેદ છે; છતાં

જેમ જેમ પૂર્ણ શ્રદ્ધાભાવથી એ નવ તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોની ગુફામાં ઉતરાય છે તેમ તેમ તેના અંદર અદ્ભુત આત્મપ્રકાશ, આનંદ, સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનની સ્ફુરણા, ઉત્તમ વિનોદ અને ગંભીર ચળકાટ દિગ્મૂઢ કરી દઈ શુદ્ધ સમ્યગ્જ્ઞાનને તે વિચારો બહુ ઉદય કરે છે. સ્યાદ્વાદવચનામૃતના અનંત સુંદર આશય સમજવાની શક્તિ આ કાળમાં આ ક્ષેત્રથી વિચ્છેદ ગયેલી છતાં તે પરત્વે જે જે સુંદર આશયો સમજાય છે તે તે આશયો અતિ અતિ ગંભીર તત્ત્વથી ભરેલા છે. પુનઃ પુનઃ તે આશયોનું મનન કરતાં ચાર્વાકમતિના ચંચળ મનુષ્યને પણ સદ્ધર્મમાં સ્થિર કરી દે તેવા છે. સંક્ષેપમાં સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ, પવિત્રતા, મહા શીલ, નિર્મળ, ઉંડા અને ગંભીર વિચાર, સ્વચ્છ વૈરાગ્યની ભેટ એ તત્ત્વજ્ઞાનથી મળે છે.

૧૫. પ્રશ્ન:—શ્રી મહાવીરના વિચારોમાં લોકાલોકનું જ્ઞાન રહ્યું છે તે કેમ માની શકાય ?

ઉત્તર:—એકવાર એક સમર્થ વિદ્વાનથી નિર્ગ્રંથપ્રવચનની ચમત્કૃતિ સંબંધી વાતચિત થઇ. તેના સંબંધમાં તે વિદ્વાને જણાવ્યું કે આટલું હું માન્ય રાખું છું કે મહાવીર એ એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષ હતા. એમણે જે બોધ કર્યો છે તે ઝીલી લઇ પ્રજ્ઞાવંત પુરૂષોએ અંગ ઉપાંગની યોજના કરી છે. તેના જે વિચારો છે તે ચમત્કૃતિ ભરેલા છે, પરંતુ એ ઉપરથી આખા લોકાલોકનું જ્ઞાન એમાં રહ્યું છે એમ હું કહી ન શકું. એમ છતાં જો તમે કંઇ એ સંબંધી પ્રમાણ આપતા હો તો હું એ વાતની કંઇ શ્રદ્ધા લાવી શકું. એના ઉત્તરમાં મેં એમ કહ્યું કે હું કંઇ જૈનવચનામૃતને યથાર્થ તો શું પણ વિશેષ ભેદે કરીને પણ જાણતો નથી; પણ જે સામાન્ય ભાવે જાણું છું એથી પણ પ્રમાણ આપી શકું ખરો. પછી નવતત્ત્વવિજ્ઞાન સંબંધી વાતચિત નીકળી. મેં કહ્યું: એમાં આખા લોકાલોકનું જ્ઞાન આવી જાય છે, પરંતુ યથાર્થ સમજવાની શક્તિ જોઇએ. પછી તેઓએ એ કથનનું પ્રમાણ માગ્યું, ત્યારે આઠ કર્મ મેં કહી બતાવ્યાં. તેની સાથે એમ સૂચવ્યું કે એ શિવાય એનાથી ભિન્ન ભાવ દર્શાવે એવું નવમું કર્મ શોધી આપો. પાપની અને પુણ્યની પ્રકૃતિઓ કહીને કહ્યું. આ શિવાય એક પણ વધારે પ્રકૃતિ શોધી આપો. એમ કહેતાં કહેતાં અનુક્રમે વાત લીધી. પ્રથમ જીવના ભેદ કહી પૂછ્યું એમાં કંઈ ન્યૂનાધિક કહેવા માંગો છો? અજીવદ્રવ્યના ભેદ કહી પૂછ્યું: કંઇ વિશેષતા કહો છો ? એમ નવ તત્ત્વસંબંધી વાતચિત થઇ ત્યારે તેઓએ થોડીવાર વિચાર કરીને કહ્યું: આ તો મહાવીરની

કહેવાની અદ્ભુત ચમત્કૃતિ છે કે જીવનો એક નવો ભેદ મળતો નથી, તેમ પાપપુણ્યાદિની એક પ્રકૃતિ વિશેષ મળતી નથી અને નવમું કર્મ પણ મળતું નથી. આવાં આવાં તત્ત્વજ્ઞાનસિદ્ધાંતો જૈનમાં છે એ મારૂં લક્ષ નહોતું. આમાં આખા લોકાલોકનું તત્ત્વજ્ઞાન કેટલેક અંશે આવી શકે ખરૂં.

એનો ઉત્તર આ ભણીથી એમ થયો કે હજુ આપ આટલું કહો છો તે પણ જૈનના તત્ત્વ વિચારો આપના હૃદયે આવ્યા નથી ત્યાં સુધી, પરંતુ હું મધ્યસ્થતાથી સત્ય કહું છું કે એમાં જે વિશુદ્ધ જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે ક્યાંય નથી અને સર્વે મતોએ જે જ્ઞાન બતાવ્યું છે તે મહાવીરના તત્ત્વજ્ઞાનના એક ભાગમાં આવી જાય છે. એનુ કથન સ્યાદ્વાદ છે. એક પક્ષી નથી. તમે એમ કહ્યું કે કેટલેક અંશે લોકાલોકનું તત્ત્વજ્ઞાન એમાં આવી શકે ખરૂં, પરંતુ એ મિશ્રવચન છે. અમારી સમજાવવાની અલ્પજ્ઞતાથી એમ બને ખરૂ, પરંતુ એથી એ તત્ત્વોમાં કંઇ અપૂર્ણતા છે એમ તો નથી જ. આ કંઇ પક્ષપાતી કથન નથી. વિચાર કરી આખા લોકાલોકમાંથી એ શિવાયનુ એક દશમુ તત્ત્વ શોધતાં કોઇ કાળે તે મળનાર નથી. એ સંબધી પ્રસંગોપાત આપણે જ્યારે વાતચિત અને મધ્યસ્થ ચર્ચા થાય ત્યારે નિઃશંકતા થાય.

ઉત્તરમા તેઓએ કહ્યુ કે, આ ઉપરથી મને એમ તો નિઃશંકતા છે કે જૈન અદ્ભુત દર્શન છે. શ્રેણિપૂર્વક તમે મને કેટલાક નવ તત્ત્વના ભાગ કહી બતાવ્યા એથી હું એમ બેધડક કહી શકુ છુ કે મહાવીર ગુપ્ત ભેદને પામેલો પુરુષ હતો. એમ સહજસાજ વાત કરીને 'ઉપન્નેવા' 'વિધનેવા' અને 'ધ્રુવેવા' એ લબ્ધિવાક્ય મને તેઓએ કહ્યું. તે કહી બતાવ્યા પછી તેઓએ એમ જણાવ્યુ કે આ શબ્દો સામાન્ય અર્થમાં તો કંઈ ચમત્કૃતિ દેખાતી નથી. ઉપજવું, નાશ થવું અને અચળતા. એમ એ ત્રણ શબ્દોનો અર્થ છે; પરંતુ શ્રીમાન્ ગણધરોએ તો એમ દર્શિત કર્યું છે કે એ વચનોનું ગુરુમુખથી શ્રવણ કરતાં આગળના ભાવિક શિષ્યોને દ્વાદશાગીનું આશયભરિત જ્ઞાન થતું હતું. એ માટે મેં કંઇક વિચારો પહોચાડી જોવા છતાં મને તો એમ લાગ્યુ કે એ બનવું અસંભવિત છે, કારણ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ માનેલુ સિદ્ધાતિક જ્ઞાન એમાં ક્યાંથી સમાય? એ સંબંધી તમે કંઈ લક્ષ પહોંચાડી શકશો?

ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે, આ કાળમાં ત્રણ મહા જ્ઞાન ભારતથી વ્યવચ્છેદ છે, તેમ છતાં હું કંઇ સર્વજ્ઞ કે મહાપ્રજ્ઞાવંત નથી; છતાં

મારૂં જેટલું સામાન્ય લક્ષ પહોંચે તેટલુ પહોંચાડી કંઇ સમાધાન કરી શકીશ એમ મને સંભવ રહે છે. ત્યારે તેમણે કહ્યું, જો તેમ સંભવ થતો હોય તો એ ત્રિપદી જીવ પર "ના" ને "હા" વિચારો ઉતારો. તે એમ કે જીવ શું ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે ના. જીવ શુ વિપ્રતારૂપ છે? તો કે ના. જીવ શું ધ્રુવતારૂપ છે? તો કે ના. આમ એક વખત ઉતારો અને બીજી વખત જીવ શુ ઉત્પત્તિરૂપ છે? તો કે હા. જીવ શું વિઘ્નતારૂપે છે? તો કે હા. જીવ શુ ધ્રુવરૂપે છે? તો કે હા. આમ ઉતારો. આ વિચારો આખા મંડળે એકત્ર કરી યોજ્યા છે. એ જો યથાર્થ કહી ન શકાય તો અનેક પ્રકારથી દૂષણ આવી શકે. વિઘ્નરૂપે હોય એ વસ્તુ ધ્રુવરૂપે હોય નહિ. એ પહેલી શકા. જો ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા નથી તો જીવ કયાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરશો? એ બીજી શંકા. વિપ્રતા અને ધ્રુવતાનો પરસ્પર વિરોધાભાસ એ ત્રીજી શંકા, જીવ કેવળ ધ્રુવ છે તો ઉત્પત્તિમાં હા કહી એ અસત્ય. અને ચોથો વિરોધ. ઉત્પન્નયુક્ત જીવનો ધ્રુવભાવ કહો, તો ઉત્પન્ન કોણે કર્યો એ પાંચમો વિરોધ. અનાદિપણું જતું રહે છે એ છઠ્ઠી શકા. કેવળ ધ્રુવરૂપે છે એમ કહો તો ચાર્વાકમિશ્ર વચન થયું એ સાતમો દોષ. ઉત્પત્તિ અને વિઘ્નરૂપે કહેશો તો કેવળ ચાર્વાકનો સિદ્ધાંત એ આઠમો દોષ. ઉત્પત્તિની ના, વિઘ્નતાની ના અને ધ્રુવતાની ના કહી પાછી ત્રણેની હા કહી એના પુનરૂપે છ દોષ, એટલે સર્વાળે ચૌદ દોષ. કેવળ ધ્રુવતા જતાં તીર્થંકરનાં વચન ત્રુટી જાય એ પંદરમો દોષ. ઉત્પત્તિ ધ્રુવતા લેતા કર્ત્તાની સિદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞ વચન ત્રુટી જાય એ સોળમો દોષ. ઉત્પત્તિ વિઘ્નરૂપે પાપપુણ્યાદિકનો અભાવ એટલે ધર્માધર્મ સઘળું ગયુ એ સત્તરમો દોષ ઉત્પત્તિ વિઘ્ન અને સામાન્ય સ્થિતિથી (કેવળ અચળ નહિ) ત્રિગુણાત્મક માયા સિદ્ધ થાય છે તે અઢારમો દોષ.

એટલા દોષ એ કથનો સિદ્ધ ન થતાં આવે છે. એક જૈનમુનિએ મને અને મારા મિત્રમંડળને એમ કહ્યું હતું કે જૈનસપ્તભંગી નય અપૂર્વ છે અને એથી સર્વ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિ, અસ્તિના એમાં અગમ્યભેદ રહ્યા છે. આ કથન સાભળી અમે બધા ઘેર આવ્યા. પછી યોજના કરતાં આ લબ્ધિવાક્યની જીવ પર યોજના કરી. હું ધારૂં છુ કે એવા નાસ્તિ અસ્તિના બન્ને ભાવ જીવ પર નહિ ઉતરી શકે. લબ્ધિવાક્યો પણ કલેશરૂપ થઈ પડશે. યદિ એ ભણી મારી કંઈ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ નથી.

આના ઉત્તરમાં મે કહ્યું કે આપે જે નાસ્તિ અને અસ્તિ

નય જીવ પર ઉતારવા ધાર્યો તે સનિક્ષેપ શૈલીથી નથી. એટલે વખતે એમાંથી એકાંતિક પક્ષ લઈ જવાય. તેમ વળી હું કંઇ સ્યાદ્વાદ શૈલીનો યથાર્થ જાણનાર નથી. મંદમતિથી લેશ ભાગ જાણું છું. નાસ્તિ અસ્તિ નય પણ આપે શૈલીપૂર્વક ઉતાર્યો નથી એટલે હું તર્કથી જે ઉત્તર દઇ શકું તે આપ સાંભળો:

ઉત્પત્તિમા "ના" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે છે કે જીવ અનાદિ અનંત છે.

વિઘ્નતામા "ના" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે એનો કોઇ કાળે નાશ નથી.

ધ્રુવતામાં "ના" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે એક દેહમાં તે સદૈવને માટે રહેનાર નથી.

ઉત્પત્તિમા "હા" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઈ શકે કે જીવનો મોક્ષ થતાં સુધી એક દેહમાંથી ચ્યવન પામી તે બીજા દેહમાં ઉપજે છે.

વિઘ્નતામાં "હા" એવી જે યોજના કરી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે તે જે દેહમાંથી આવ્યો ત્યાંથી વિઘ્ન પામ્યો; વા ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ એની આત્મિક ઋદ્ધિ વિષયાદિક મરણવડે રૂંધાઈ રહી છે; એ રૂપે વિઘ્નતા યોજી શકાય છે.

ધ્રુવતામાં "હા" એવી જે યોજના કહી છે તે એમ યથાર્થ થઇ શકે કે દ્રવ્યે કરી જીવ કોઇ કાળે નાશરૂપ નથી. ત્રિકાળ સિદ્ધ છે.

હવે એથી કરીને યોજેલા દોષ પણ હું ધારૂં છું કે ટળી જશે.

૧. જીવ વિઘ્નરૂપે નથી માટે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઈ એ પહેલો દોષ ટળ્યો.

૨. ઉત્પત્તિ, વિઘ્નતા અને ધ્રુવતા એ ભિન્ન ભિન્ન ન્યાયે સિદ્ધ થઇ એટલે જીવનું સત્યત્વ સિદ્ધ થયુ, એ બીજો દોષ ગયો.

૩. જીવનાં સત્યસ્વરૂપે ધ્રુવતા સિદ્ધ થઇ એટલે વિઘ્નતા ગઇ એ ત્રીજો દોષ ગયો.

૪. દ્રવ્ય ભાવે જીવની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઇ એ ચોથો દોષ ગયો.

૫. અનાદિ જીવ સિદ્ધ થયો એટલે ઉત્પત્તિ સંબંધીનો પાંચમો દોષ ગયો.

૬. ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ થઇ એટલે કર્ત્તા સંબંધીનો છઠ્ઠો દોષ ગયો.

૭. ધ્રુવતા સાથે વિઘ્નતા લેતાં અબાધ થયું એટલે ચાર્વાક મિશ્રવચનનો સાતમો દોષ ગયો.

૮. ઉત્પત્તિ વિઘ્નતા પૃથક્ પૃથક્ દેહે સિદ્ધ થઇ માટે કેવળ ચાર્વાક સિદ્ધાંત એ નામનો આઠમો દોષ ગયો.

૯–૧૪. શંકાનો પરસ્પરનો વિરોધાભાસ જતા ચૌદ સુધીના દોષ ગયા.

૧૫. અનાદિ અનંતતા સિદ્ધ થતાં સ્યાદ્વાદવચન સત્ય થયું એ પંદરમો દોષ ગયો.

૧૬. કર્ત્તા નથી સિદ્ધ થતાં જિનવચનની સત્યતા રહી એ સોળમો દોષ ગયો.

૧૭. ધર્માધર્મ, દેહાદિક પુનરાવર્ત્તન સિદ્ધ થતાં સત્તરમો દોષ ગયો.

૧૮. એ સર્વ વાત સિદ્ધ થતાં ત્રિગુણાત્મક માયા અસિદ્ધ થઇ એ અઢારમો દોષ ગયો.

આપની યોજેલી યોજના હું ધારૂં છુ કે આથી સમાધાન પામી હશે. આ કંઇ યથાર્થ શૈલી ઉતારી નથી, તોપણ એમાં કંઇ પણ વિનોદ મળી શકે તેમ છે. એ ઉપર વિશેષ વિવેચનને માટે ઓહોળો વખત જોઇએ એટલે વધારે કહેતો નથી; પણ એક બે ટુંકી વાત આપને કહેવાની છે તે જો આ સમાધાન યોગ્ય થયુ હોય તો કહું. પછી તેઓ તરફથી મનમાનતો ઉત્તર મળ્યો, અને એક બે વાત જે કહેવાની હોય તે સહર્ષ કહો એમ તેઓએ કહ્યું.

પછી મેં મારી વાત સજીવન કરી લબ્ધિ સંબંધી કહ્યું. આપે એ લબ્ધિ સબંધી શંકા કરી કે એને ક્લેશરૂપ કહો તો એ વચનોને અન્યાય મળે છે. એમાં અતિ ઉજ્વળ આત્મિક શક્તિ, ગુરુગમ્યતા અને વૈરાગ્ય જોઇએ છીએ. જ્યાંસુધી તેમ નથી ત્યાં સુધી લબ્ધિ વિષે શંકા રહે ખરી, પણ હુ ધારૂં છુ કે આ વેળા એ સબંધી કહેલા બે બોલ નિરર્થક નહિ જાય. તે એ કે જેમ આ યોજના નાસ્તિ અસ્તિપર યોજી જોઇ તેમ એમાં પણ બહુ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાના છે. દેહે દેહની પૃથક્ પૃથક્ ઉત્પત્તિ ચ્યવન, વિશ્રામ, ગર્ભાધાન, પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિ, સત્તા, જ્ઞાન, સંજ્ઞા આયુષ્ય વિષય ઇ૦ અનેક કર્મપ્રકૃતિ પ્રત્યેક ભેદે લેતાં જે વિચારો એ લબ્ધિથી નીકળે તે અપૂર્વ છે. જ્યાંસુધી લક્ષ પહોચે ત્યાંસુધી સઘળા વિચાર કરે છે; પરંતુ દ્રવ્યાર્થિક ભાવાર્થિક નયે આખો લોકાલોક એ ત્રણ શબ્દોમાં રહ્યો છે. તેનો વિચાર કોઇ જ કરે છે. તે સદ્‌ગુરૂમુખની પવિત્ર લબ્ધિરૂપે જ્યારે આવે ત્યારે દ્વાંદશાંગી જ્ઞાન શા માટે ન થાય? જગત્ એમ કહેતાં જેમ મનુષ્ય એક ઘર, એક વાસ, એક ગામ, એક શેહેર,

એક દેશ, એક ખંડ, એક પૃથ્વી એ સઘળું મૂકી દઈ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રયુક્તાદિકથી ભરપૂર વસ્તુ એકદમ કેમ સમજી જાય છે? એનુ કારણ માત્ર એટલુંજ કે તે એ શબ્દની બહોળતાને સમજ્યું છે, કિંવા લક્ષની અમુક બહોળતાને સમજ્યું છે. જેથી જગત્ એમ કહેતાં એવડો મોટો મર્મ સમજી શકે છે, તેમજ ઋજુ અને સરળ સત્પાત્ર શિષ્યો નિર્ગ્રંથ ગુરુથી એ ત્રણ શબ્દોની ગમ્યતા લઇ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પામતા હતા અને તે લબ્ધિ અલ્પજ્ઞતાથી વિવેકે જોતાં ક્લેશરૂપ પણ નથી.

૧૬. પ્રશ્ન:—ધર્મની અગત્ય શી છે?

ઉત્તર:—અનાદિકાળથી આત્માની કર્મજાળ ટાળવા માટે.

૧૭. પ્રશ્ન:—જીવ પહેલો કે કર્મ?

ઉત્તર:—બન્ને અનાદિ છેજ. જીવ પહેલો હોય તો એ વિમળ વસ્તુને મળ વળગવાનું કંઇ નિમિત્ત જોઇએ. કર્મ પહેલાં કહો તો જીવ વિના કર્મ કર્યાં કોણે? એ ન્યાયથી બન્ને અનાદિ છે જ.

૧૮ પ્રશ્ન—જીવ રૂપી કે અરૂપી?

ઉત્તર—રૂપી પણ ખરો અને અરૂપી પણ ખરો.

૧૯. પ્રશ્ન:—રૂપી કયા ન્યાયથી અને અરૂપી કયા ન્યાયથી તે કહો.

ઉત્તર:—દેહનિમિત્તે રૂપી અને સ્વસ્વરૂપે અરૂપી.

૨૦. પ્રશ્ન:—દેહનિમિત્ત શાથી છે?

ઉત્તર:—સ્વકર્મના વિપાકથી.

૨૧ પ્રશ્ન:—કર્મની મુખ્ય પ્રકૃતિયો કેટલી છે?

ઉત્તર:—આઠ.

૨૨ પ્રશ્ન:-કયિ કયિ?

ઉત્તર -જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અંતરાય.

૨૩ પ્રશ્ન:—એ આઠે કર્મની સામાન્ય સમજ કહો.

ઉત્તર:—જ્ઞાનાવરણીય, એટલે આત્માની જ્ઞાન સંબંધીની જે અનંત શક્તિ છે તેને આચ્છાદાન થઇ જવું. દર્શનાવરણીય એટલે આત્માની જે અનંત દર્શનશક્તિ છે તેને આચ્છાદાન થઇ જવું. વેદનીય એટલે દેહનિમિત્તે શાતા અશાતા બે પ્રકારનાં વેદનીય કર્મથી અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્માની શક્તિ રોકાઇ રહી છે. મોહનીય કર્મથી આત્મચારિત્રરૂપ શક્તિ રોકાઇ રહી છે. નામકર્મથી અમૂર્ત્તિરૂપ દિવ્ય શક્તિ રોકાઇ રહી છે. ગોત્રકર્મથી એટલે અવગાહનારૂપ આત્મિકશક્તિ રોકાઇ રહી છે. આયુકર્મથી અક્ષયસ્થિતિગુણ રોકાઇ રહ્યો છે.

અંતરાય કર્મથી અનંત દાન, લાભ, વીર્ય, ભોગોપભોગ શક્તિ રોકાઇ રહી છે.

૨૪ પ્રશ્ન:—એ કર્મો ટળવાથી આત્મા ક્યાં જાય છે?

ઉત્તર:—અનંત અને શાશ્વત મોક્ષમાં.

૨૫ પ્રશ્ન:—આ આત્માનો મોક્ષ કોઇ વાર થયો છે?

ઉત્તર:—ના.

૨૬ પ્રશ્ન:—કારણ?

ઉત્તર:—મોક્ષ થયેલો આત્મા કર્મમલરહિત છે. એથી પુનર્જન્મ એને નથી.

૨૭ પ્રશ્ન.—કેવલીનાં લક્ષણ શું?

ઉત્તર:—ચાર ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય અને ચાર કર્મને પાતળાં પાડી જે પુરુષ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનક વર્તિ વિહાર કરે છે.

૨૮. પ્રશ્ન.—ગુણસ્થાનક કેટલા?

ઉત્તર.—ચૌદ.

૨૯ પ્રશ્ન:—તેના નામ કહો.

ઉત્તર:—૧. મિથ્યાત્વગુણસ્થાનક. ૨. સાસ્વાદનગુણસ્થાનક. ૩. મિશ્રગુણસ્થાનક ૪. અવિરતિસમ્યગ્દ્રષ્ટિગુણસ્થાનક. ૫. દેશવિરતિગુણસ્થાનક ૬ પ્રમત્તસંયત્તગુણસ્થાનક. ૭. અપ્રમત્તસંયતગુણસ્થાનક. ૮. અપૂર્વકરણગુણસ્થાનક. ૯ અનિવૃત્તિબાદરગુણસ્થાનક. ૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાયગુણસ્થાનક ૧૧. ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનક. ૧૨. ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક. ૧૩. સયોગી કેવળીગુણસ્થાનક. ૧૪. અયોગી કેવલીગુણસ્થાનક.

૩૦. પ્રશ્ન.—કેવલી અને તીર્થંકર એ બન્નેમાં ફેર શો?

ઉત્તર:—કેવલી અને તીર્થંકર શક્તિમાં સમાન છે, પરંતુ તીર્થંકરે પૂર્વે તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જ્યું છે તેથી વિશેષમાં બાર ગુણ અને અનેક અતિશય પ્રાપ્ત કરે છે.

૩૧. પ્રશ્ન:—તીર્થંકર પર્યટન કરીને શા માટે ઉપદેશ આપે છે? એ તો નિરાગી છે?

ઉત્તર:—તીર્થંકરનામકર્મ જે પૂર્વે બાંધ્યું છે તે વેદવા માટે તેઓને અવશ્ય તેમ કરવું પડે છે.

૩૨. પ્રશ્ન:—હમણાં પ્રવર્તે છે તે શાસન કોનું છે?

ઉત્તર:—ભગવાન્ મહાવીરનું.

૩૩ પ્રશ્ન:—મહાવીર પહેલાં જૈનદર્શન હતું?

ઉત્તર.—હા.

૩૪ પ્રશ્ન:—તે કોણે ઉત્પન્ન કર્યું હતું ?

ઉત્તર:—તે પહેલાંના તીર્થંકરોએ.

૩૫ પ્રશ્ન:—તેઓના અને મહાવીરના ઉપદેશમાં કંઇ ભિન્નતા ખરી કે ?

ઉત્તર —તત્ત્વસ્વરૂપે એકજ. પાત્રને લઇને ઉપદેશ હોવાથી અને કંઇક કાળભેદ હોવાથી સામાન્ય મનુષ્યને ભિન્નતા લાગે ખરી; પરંતુ ન્યાયથી જોતાં એ ભિન્નતા નથી.

૩૬ પ્રશ્ન:—એઓનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?

ઉત્તર:—આત્માને તારો, આત્માની અનંત શક્તિયોનો પ્રકાશ કરો. એને કર્મરૂપ અનંત દુ:ખથી મુક્ત કરો.

૩૭ પ્રશ્ન:—એ માટે તેઓએ કયાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે ?

ઉત્તર:—વ્યવહારનયથી સત્દેવ, સદ્ધર્મ અને સદ્‌ગુરૂનું સ્વરૂપ જાણવું; સત્દેવના ગુણગ્રામ કરવા, ત્રિવિધે ધર્મ આચરવો અને નિર્ગ્રંથ ગુરૂથી ધર્મની ગમ્યતા આપવી.

૩૮ પ્રશ્ન:—ત્રિવિધ ધર્મ કયો ?

ઉત્તર:—સમ્યક્‌જ્ઞાનરૂપ, સમ્યગ્દર્શનરૂપ અને સમ્યક્‌ચારિત્રરૂપ.

૩૯ પ્રશ્ન:—આવું જૈનદર્શન જ્યારે સર્વોત્તમ છે ત્યારે સર્વ આત્માઓ એના બોધને કાં માનતા નથી ?

ઉત્તર:—કર્મની બાહુલ્યતાથી, મિથ્યાત્વના જામેલા દળિયાંથી, અને સત્સમાગમના અભાવથી.

૪૦ પ્રશ્ન:—જૈનના મુનિયોના મુખ્ય આચરણ શુ છે ?

ઉત્તર:—પાંચ મહાવ્રત, દશવિધિ યતિધર્મ, સપ્તદશવિધિ સંયમ, દશવિધિ વૈયાવચ્ચ, નવવિધિ બ્રહ્મચર્ય, દ્વાદશ પ્રકારનો તપ, ક્રોધાદિક ચાર પ્રકારનો નિગ્રહ, વિશેષમાં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર ત્રણ પ્રકારના ઇત્યાદિક અનેક ભેદ છે.

૪૧ પ્રશ્ન:—જૈન મુનિયોના જેવાંજ સન્યાસિયોનાં પંચયામ છે; અને બૌદ્ધ ધર્મનાં પાંચ મહાશીલ છે. એટલે એ આચારનાં તો જૈન-મુનિયો અને સન્યાસિયો તેમ જ બૌદ્ધમુનિયો સરખા ખરા કે ?

ઉત્તર:—નહિ.

૪૨ પ્રશ્ન:—કેમ નહિ ?

ઉત્તર:—એઓનાં પંચયામ અને પંચમહાશીલ અપૂર્ણ છે. મહા-વ્રતના પ્રતિભેદ જૈનનાં અતિ સૂક્ષ્મ છે, પેલા બેના સ્થૂળ છે,

૪૩ પ્રશ્ન:—સૂક્ષ્મતાને માટે દ્રષ્ટાંત આપો જોઇએ ?

ઉત્તર:—દ્રષ્ટાંત દેખીતું જ છે. પંચયામિયો કંદમૂળાદિક અભક્ષ્ય

ખાય છે; સુખશય્યામાં પોઢે છે; વિવિધ જાતનાં વાહનો અને પુષ્પનો ઉપભોગ લે છે; કેવળ શીતળ જળથી વ્યવહાર છે. રાત્રિયે ભોજન લે છે, એમાં થતો અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એની સૂક્ષ્મતા તેઓના જાણવામાં નથી. તેમ જ માંસાદિક અભક્ષ્ય અને સુખશીલિયાં સાધનોથી બૌદ્ધ મુનિયો યુક્ત છે. જૈન મુનિયો તો કેવળ એથી વિરક્ત જ છે.

૪૪ પ્રશ્ન—વેદ અને જૈન દર્શનને પ્રતિપક્ષતા ખરી કે?

ઉત્તર:—જૈનને કંઇ અસમંજસ ભાવે પ્રતિપક્ષતા નથી, પરંતુ સત્યથી અસત્ય પ્રતિપક્ષી ગણાય છે તેમ જૈન દર્શનથી વેદનો સંબંધ છે.

૪૫ પ્રશ્ન:—એ બેમાં સત્યરૂપ તમે કોને કહો છો?

ઉત્તર:—પવિત્ર જૈનદર્શનને.

૪૬ પ્રશ્ન:—વેદદર્શનિયો વેદને કહે છે તેનું કેમ?

ઉત્તર:—એ તો મતભેદ અને જૈનના તિરસ્કાર માટે છે; પરંતુ ન્યાયપૂર્વક બન્નેનાં મૂળ તત્ત્વો આપ જોઇ જજો.

૪૭ પ્રશ્ન:—આટલુ તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિક જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટા પર છે, પરંતુ જગત્‌કર્તાની તેઓ ના કહે છે અને જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઇ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુકત જગત્ વગર બન્ને ક્યાંથી હોય?

ઉત્તર:—આપને જ્યાં સુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રાસાદી મળી નથી ત્યાં સુધી એમ લાગે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. સમ્મતિતર્કગ્રંથનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

૪૮ પ્રશ્ન:—પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દ્રષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે એથી એ ત્રુટી શકે, નહિ પણ સત્ય કેમ કહેવાય?

ઉત્તર:—પણ આને કંઇ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનો કે એમ આપણને શકા થઇ કે એ કથન મૃષા હશે? તો પછી જગતકર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કા આપ્યો! નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતુ? તેમ વળી એ સત્પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગત્‌કર્ત્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઇ હાનિ નહોતી.

૪૯ પ્રશ્ન:—પરભવની શ્રદ્ધા દઢ કેમ થાય?

ઉત્તરઃ—હું તમને કેટલીક સામાન્ય વિચિત્રતાઓ કહી જાઉં છું; એ ઉપર વિચાર કરશો તો તમને પરભવની શ્રદ્ધા દૃઢ થશે.

એક જીવ સુંદર પલંગે પુષ્પશય્યામાં શયન કરે છે, એકને ફાટલ ગોદડી પણ મળતી નથી. એક ભાત ભાતનાં ભોજનોથી તૃપ્ત રહે છે, એકને કાળી જારના પણ સાંસા પડે છે. એક અગણિત લક્ષ્મીના ઉપભોગ લે છે, એક ફૂટી બદામ માટે થઇને ઘેર ઘેર ભટકે છે, એક મધુરા વચનથી મનુષ્યનાં મન હરે છે, એક અવાચક જેવો થઇને રહે છે. એક સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત થઇ ફરે છે, એકને ખરા શિયાળામાં ફાટેલું કપડું પણ ઓઢવાને મળતું નથી. એક રોગી છે. એક પ્રબળ છે. એક બુદ્ધિશાળી છે. એક જડભરત છે. એક મનોહર નયનવાળો છે, એક અંધો છે. એક લુલો છે, એક પાંગળો છે. એક કીર્તિમાન છે, એક અપયશ ભોગવે છે. એક લાખો અનુચરો પર હુકમ ચલાવે છે, એક તેટલાનાજ ટુંબા સહન કરે છે. એકને જોઇને આનંદ ઉપજે છે, એકને જોતા વમન થાય છે. એક સંપૂર્ણ ઇંદ્રિયોવાળો છે, એક અપૂર્ણ છે. એકને દિન દુનિયાનું લેશ ભાન નથી, ને એકનાં દુઃખનો કિનારો પણ નથી.

એક ગર્ભાધાનથી હરાયો, એક જન્મ્યો કે મુઓ, એક મુએલો અવતર્યો. એક સો વર્ષનો વૃદ્ધ થઇને મરે છે, કોઇના મુખ, ભાષા અને સ્થિતિ સરખા નથી. મૂર્ખ રાજ્યગાદી પર ખમા ખમાથી વધાવાય છે. સમર્થ વિદ્વાનો ધક્કા ખાય છે !

આમ આખા જગતની વિચિત્રતા ભિન્ન પ્રકારે તમે જુઓ છો; એ ઉપરથી તમને કંઇ વિચાર આવે છે ? મે કહ્યું છે છતાં વિચાર આવતો હોય તો કહો તે શા વડે થાય છે ? પોતાના બાંધેલાં શુભાશુભ કર્મવડે આખો સંસાર ભમવો પડે છે પરભવ નહિ માનનાર પોતે એ વિચાર શા વડે કરે છે એ વિચારે તો આપણી આ વાત એ પણ માન્ય ગણે

પ૦ પ્રશ્ન.—વિદ્વાનો માનવદેહને બીજા સઘળા દેહ કરતા ઉત્તમ શા માટે કહે છે ?

ઉત્તર —આ સંસાર બહુ દુઃખથી ભરેલો છે એમાથી જ્ઞાનીઓ પાર પામવા પ્રયોજન કરે છે. મોક્ષને સાધી તેઓ અનંત સુખમાં વિરાજમાન થાય છે. એ મોક્ષ બીજા કોઇ દેહથી મળનાર નથી. દેવ, તિર્યંચ કે નરક એ એકે ગતિથી મોક્ષ નથી, માત્ર માનવદેહથી મોક્ષ છે.

ત્યારે તમે પૂછશો કે સઘળા માનવિનો મોક્ષ કેમ થતો નથી ?

એનો ઉત્તર પણ હું કહી દઉં. જેઓ માનવપણું સમજે છે, તેઓ સંસારશોકને તરી જાય છે. માનવપણું વિદ્વાનો એને કહે છે કે, જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ ઉદય પામી હોય. તે વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય સમજીને પરમ તત્ત્વ, ઉત્તમ આચાર અને સત્ ધર્મનું સેવન કરીને તેઓ અનુપમ મોક્ષને પામે છે. મનુષ્યના શરીરના દેખાવ ઉપરથી વિદ્વાનો તેને મનુષ્ય કહેતા નથી; પરંતુ તેના વિવેકને લઈને કહે છે. બે હાથ, બે પગ, બે આંખ, બે કાન, એક મુખ, બે હોઠ અને નાક એ જેને હોય તેને મનુષ્ય કહેવો એમ આપણે સમજવું નહીં: જો એમ સમજીએ તો પછી વાંદરાને પણ મનુષ્ય ગણવો જોઈએ, એણે પણ એ પ્રમાણે સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે. વિશેષમા એક પૂછડું પણ છે; ત્યારે શું એને મહા મનુષ્ય કહેવો? નહિ. માનવપણું સમજે તે જ માનવ કહેવાય. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એ ભવ બહુ દુર્લભ છે; અતિ પુણ્યના પ્રભાવથી એ દેહ સાંપડે છે; માટે ઉતાવળે આત્મસાર્થક કરી લેવું અયમતકુમાર, ગજસુકુમાર જેવા નાના બાળકો પણ માનવપણાને સમજવાથી મોક્ષને પામ્યા. મનુષ્યમાં જે શક્તિ વધારે છે તે શક્તિવડે કરીને મદોન્મત્ત હાથી જેવાં પ્રાણીને પણ વશ કરી લે છે; એ જ શક્તિવડે જો તેઓ પોતાના મનરૂપી હાથીને વશ કરી લે તો કેટલું કલ્યાણ થાય! કોઈ પણ અન્ય દેહમાં સદ્‌વિવેકનો ઉદય થતો નથી અને મોક્ષના રાજમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. એથી આપણને મળેલો એ બહુ દુર્લભ માનવદેહ સફળ કરી લેવો અવશ્યનો છે. કેટલાક મૂર્ખો દુરાચારમાં, અજ્ઞાનમાં, વિષયમા અને અનેક પ્રકારના મદમાં મળેલો માનવદેહ વૃથા ગુમાવે છે. અમૂલ્ય કૌસ્તુભ હારી બેસે છે. એ નામના માનવ ગણાય, બાકી તો વાનરરૂપજ છે. મોતની પળ નિશ્ચય આપણે જાણી શકતા નથી, માટે જેમ બને તેમ ધર્મમાં ત્વરાથી સાવધાન થવુ

૫૧ પ્રશ્ન—આત્મહિત કરવા માટે આપણે ક્યાં તત્ત્વો જાણવાં જોઈએ?

ઉત્તર—ત્રણ તત્ત્વો આપણે અવશ્ય જાણવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તત્ત્વ સંબધી અજ્ઞાનતા હોય છે ત્યાસુધી આત્મહિત નથી. એ ત્રણ તત્ત્વ તે સતદેવ, સતધર્મ, સતગુરુ છે.

૫૨ પ્રશ્ન—સતદેવનું સ્વરૂપ સમજાવશો?

ઉત્તર—જેઓને કૈવલ્યજ્ઞાન અને કૈવલ્યદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મના સમુદાય મહોગ્રતપોપધ્યાન વડે વિશોધન કરીને જેઓ બાળી નાંખે છે. જેઓએ ચંદ્ર અને શંખથી ઉજ્વળ એવું શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત

કર્યું છે. ચક્રવર્ત્તી—રાજાધિરાજ કે રાજપુત્ર છતાં જેઓ સંસારને એકાંત અનંત શોકનું કારણ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે, કેવળ દયા, શાંતિ, ક્ષમા, નિરાગીત્વ અને આત્મસમૃદ્ધિથી ત્રિવિધ તાપનો લય કરે છે; સંસારમાં મુખ્યતા ભોગવતાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહિનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મ ભસ્મીભૂત કરી જેઓ સ્વ-સ્વરૂપથી વિહાર કરે છે. સર્વ કર્મનાં મૂળને જેઓ બાળી નાંખે છે. કેવળ મોહિનીયજનિત કર્મનો ત્યાગ કરી નિદ્રા જેવી તીવ્ર વસ્તુ એકાંત ટાળી જેઓ પાતળાં પડેલાં કર્મ રહ્યાસુધી ઉત્તમ શીલનું સેવન કરે છે. વિરાગતાથી કર્મગ્રીષ્મથી અકળાતા પામર પ્રાણીઓને પરમ શાંતિ મળવા જેઓ શુદ્ધ બોધબીજનો મેઘધારા–વાણીથી ઉપદેશ કરે છે. કોઇ પણ સમયે કિંચિત્ માત્ર પણ સંસારી વૈભવવિલાસનો સ્વપ્નાંશ પણ જેને રહ્યો નથી. કર્મદળ ક્ષય કર્યા પ્રથમ શ્રીમુખવાણીથી જેઓ છદ્મસ્થતા ગણી ઉપદેશ કરતા નથી. પાંચ પ્રકારના અંતરાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, શોક, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રત્યાખ્યાન, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા અને કામ એ અઢાર દૂષણથી રહિત, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપથી વિરાજમાન અને મહા ઉદ્યોતકર બાર ગુણ જેઓમાં પ્રગટે છે. જન્મ, મરણ અને અનંત સંસાર જેનો ગયો છે તેને સત્‌દેવ નિર્ગ્રંથ આગમમાં કહ્યા છે. એ દોષ રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામેલા હોવાથી પૂજનીય પરમેશ્વર કહેવાય છે. અઢાર દોષમાંનો એક પણ દોષ હોય ત્યાં સત્‌દેવનું સ્વરૂપ નથી. આ પરમ તત્વ ઉત્તમ સૂત્રોથી વિશેષ જાણવું અવશ્યનું છે.

૫૩ પ્રશ્ન:—સદ્ધર્મતત્ત્વ કહેશો ?

ઉત્તર:—અનાદિ કાળથી કર્મજાળનાં બંધનથી આ આત્મા સંસારમાં રઝળ્યા કરે છે. સમય માત્ર પણ તેને ખરૂં સુખ નથી. અધોગતિને એ સેવ્યા કરે છે, અને અધોગતિમાં પડતાં આત્માને ધરી રાખનાર જે વસ્તુ તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે. એ ધર્મતત્વના સર્વજ્ઞ ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન ભેદ કહ્યા છે. તેમાંના મુખ્ય બે છે: ૧. વ્યવહારધર્મ ૨. નિશ્ચયધર્મ. વ્યવહારધર્મમાં દયા મુખ્ય છે. ચાર મહાવ્રતો તે પણ દયાની રક્ષા વાસ્તે છે. દયાના આઠ ભેદ છે. ૧. દ્રવ્યદયા ૨. ભાવદયા ૩. સ્વદયા ૪. પરદયા ૫. સ્વરૂપદયા ૬. અનુબંધદયા ૭. વ્યવહારદયા. ૮. નિશ્ચયદયા. ૧. પ્રથમ દ્રવ્ય દયા–કોઇ પણ કામ કરવું તેમાં યત્નાપૂર્વક જીવરક્ષા કરીને કરવું તે ‘દ્રવ્યદયા.’ ૨. બીજી ભાવદયા–બીજા જીવને દુર્ગતિ જતો દેખીને અનુકંપાબુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવો તે ‘ભાવદયા.’ ૩. ત્રીજી સ્વદયા–આ આત્મા અના-

દિક્કાળથી મિથ્યાત્વથી ગ્રહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાજ્ઞા પાળી શકતો નથી, એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે 'સ્વદયા.' ૪. ચોથી પરદયા—છકાય જીવની રક્ષા કરવી તે 'પરદયા.' ૫. પાંચમી સ્વરૂપદયા—સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપવિચારણા તે 'સ્વરૂપદયા.' ૬. છઠ્ઠી અનુબંધદયા—ગુરૂ કે શિક્ષક શિષ્યને કડવાં કથનથી ઉપદેશ આપે એ દેખવામાં તો અયોગ્ય લાગે છે; પરંતુ પરિણામ કરૂણાનું કારણ છે; એનુ નામ 'અનુબંધદયા.' ૭. સાતમી વ્યવહારદયા—ઉપયોગપુર્વક અને વિધિપૂર્વક જે દયા પાળવી તેનું નામ 'વ્યવહારદયા.' ૮. આઠમી નિશ્ચયદયા—શુદ્ધ સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતાભાવ, અને અભેદ ઉપયોગ તે 'નિશ્ચયદયા.' એ આઠ પ્રકારની દયાવડે કરીને વ્યવહારધર્મ ભગવાને કહ્યો છે. એમાં સર્વ જીવનું સુખ, સંતોષ, અભયદાન એ સઘળું વિચારપૂર્વક જોતાં આવી જાય છે. બીજો નિશ્ચયધર્મ—પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો. આ સંસાર તે મારો નથી એ વગેરે નિશ્ચયધર્મનું સ્વરૂપ છે. જેમાં કોઇ પ્રાણીનું દુ:ખ, અહિત કે અસંતોષ રહ્યો છે ત્યાં દયા નથી; અને દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્હત્ ભગવાનનાં કહેલાં ધર્મતત્વથી પ્રાણી અભય થાય છે.

૫૪ પ્રશ્ન:—સદ્ગુરૂ ઓળખાવશો ?

ઉત્તર:—ગુરૂ ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. ૧. કાષ્ઠસ્વરૂપ. ૨. કાગળસ્વરૂપ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ સર્વોત્તમ છે; કારણ સંસારરૂપી સમુદ્રને કાષ્ઠસ્વરૂપી ગુરુ જ તરે છે—અને તારી શકે છે. ૨. કાગળસ્વરૂપ ગુરુ એ મધ્યમ છે. તે સંસાર સમુદ્રને પોતે તરી શકે નહિ; પરંતુ કંઇ પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે. એ બીજાને તારી શકે નહિ. ૩. પથ્થરસ્વરૂપ તે પોતે બુડે અને પરને પણ બુડાડે. કાષ્ઠસ્વરૂપ ગુરુ માત્ર જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનમાં છે. બાકી બે પ્રકારના જે ગુરુ રહ્યા તે કર્માવરણને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આપણે બધા ઉત્તમ વસ્તુને ચાહીએ છીએ; અને ઉત્તમથી ઉત્તમ મળી શકે છે. ગુરુ જો ઉત્તમ હોય તો તે ભવસમુદ્રમાં નાવિકરૂપ થઇ સદ્ધર્મનાવમાં બેસારી પાર પમાડે. તત્ત્વજ્ઞાનના ભેદ, સ્વસ્વરૂપભેદ, લોકાલોકવિચાર, સંસારસ્વરૂપ એ સઘળું ઉત્તમ ગુરુવિના મળી શકે નહિ, ત્યારે તને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા થશે કે, એવા ગુરુનાં લક્ષણ કયાં કયાં ? તે હું કહું છું: જિનેશ્વર ભગવાનની ભાખેલી આજ્ઞા તેને યથાતથ્ય પાળે, જાણે અને બીજાને બોધે, કંચનકામિનિથી સર્વ ભાવથી ત્યાગી હોય, વિશુદ્ધ આહારજળ લેતા હોય, બાવિશ પ્રકારના પરિષહ સહન

કરતા હોય, ક્ષાંત, દાંત, નિરારંભિ અને જિતેંદ્રિય હોય, સિદ્ધાંતિક જ્ઞાનમા નિમગ્ન હોય, ધર્મ માટે થઇને માત્ર શરીરનો નિર્વાહ કરતા હોય, નિર્ગ્રંથ પથ પાળતા કાયર ન હોય, સળી માત્ર પણ અદત્ત લેતા ન હોય, સર્વ પ્રકારના આહાર રાત્રિએ ત્યાગ્યા હોય, સમભાવિ હોય, અને નિરાગતાથી સત્યોપદેશક હોય. ટુંકામા તેઓને કાષ્ઠસ્વરૂપ સદ્ગુરુ જાણવા.

૫૫ પ્રશ્ન:—ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છતા આત્મસાધન સાધી શકાય?

ઉત્તર.—સસારમાં રહ્યા છતા પણ ઉત્તમ શ્રાવકો ગૃહાશ્રમથી આત્મસાધનને સાધે છે; તેઓનો ગૃહાશ્રમ પણ વખણાય છે. તે ઉત્તમ પુરુષ, સામાયિક, ક્ષમાપના, ચોવિહાર (પ્રત્યાખ્યાન) ઇ૦ યમ નિયમને સેવે છે. પરપત્ની ભણી માતુ બહેનની દ્રષ્ટિ રાખે છે. યથાશક્તિ સત્પાત્રે દાન દે છે. શાંત, મધુરી અને કોમળ ભાષા બોલે છે. સત્શાસ્ત્રનુ મનન કરે છે. બને ત્યા સુધી ઉપજીવિકામા પણ માયા, કપટ, ઇ. કરતો નથી. સ્ત્રી, પુત્ર, માત, તાત, મુનિ અને ગુરુ એ સઘળાને યથાયોગ્ય સન્માન આપે છે. માબાપને ધર્મનો બોધ આપે છે. યત્નાથી ઘરની સ્વચ્છતા, રાંધવુ, સીંધવું શયન ઇ. રખાવે છે. પોતે વિચક્ષણતાથી વર્તિ સ્ત્રી, પુત્રને વિનયી અને ધર્મી કરે છે સઘળા કુટુંબમા સંપની વૃદ્ધિ કરે છે. આવેલા અતિથિનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે. યાચકને ક્ષુધાતુર રાખતો નથી. સત્પુરુષોનો સમાગમ અને તેઓનો બોધ ધારણ કરે છે. સમર્યાદ, અને સંતોષયુક્ત નિરંતર વર્તે છે યથાશક્તિ શાસ્ત્રસચય જેના ઘરમા રહ્યો છે, અલ્પ આરંભથી જે વ્યવહાર ચલાવે છે. આવો ગૃહસ્થાવાસ ઉત્તમ ગતિનું કારણ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

૫૬ પ્રશ્ન—પૂજ્ય કોણ? અને ભક્તિ કોની કરવી કે જે વડે આત્મા સ્વશક્તિના પ્રકાશ કરે?

ઉત્તર—શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અનંત સિદ્ધની ભક્તિથી, તેમજ સર્વ દૂષણરહિત, કર્મમલહીન, મુક્ત, નિરાગી, સકળભયરહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે.

૫૭ પ્રશ્ન:—એઓની ભક્તિ કરવાથી આપણને તેઓ મોક્ષ આપે છે એમ માનવુ ખરૂ?

ઉત્તર—તે અનંતજ્ઞાની (ભગવાન્ તો) નિરાગી અને નિર્વિકાર છે એને સ્તુતિ નિંદાનું આપણને કાંઈ ફળ આપવાનુ પ્રયોજન નથી. આપણો આત્મા જે કર્મદળથી ઘેરાયલો છે, તેમજ અજ્ઞાની અને મોહાંધ થએલો છે તે ટાળવા અનુપમ પુરુષાર્થની આ-

વશ્યકતા છે. સર્વ કર્મદળ ક્ષય કરી અનંત જીવન, અનંતવીર્ય, અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનથી સ્વસ્વરૂપમય થયા એવા જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ–આત્માની નિશ્ચયનયે રીદ્ધિ હોવાથી એ પુરુષાર્થતા આપે છે, વિકારથી વિરક્ત કરે છે, શાંતિ અને નિર્જરા આપે છે. તરવાર હાથમાં લેવાથી જેમ શૌર્ય અને ભાંગથી નિશો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ એ ગુણ ચિંતવનથી આત્મા સ્વરૂપાનંદની શ્રેણિએ ચઢતો જાય છે. દર્પણ હાથમાં લેતાં જેમ મુખાકૃતિનું ભાન થાય છે તેમ સિદ્ધ કે જિનેશ્વરસ્વરૂપનાં ચિંતવનરૂપ દર્પણથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય છે.

૫૮ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધસ્વરૂપ પામેલા તે જિનેશ્વરો તો સઘળા પૂજ્ય છે; ત્યારે નામથી ભક્તિ કરવાની કંઇ જરૂર છે?

ઉત્તરઃ—હા અવશ્ય છે. અનંત સિદ્ધ સ્વરૂપને ધ્યાતા જે શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર થાય તે તો કાર્ય, પરંતુ એ જે જે વડે તે સ્વરૂપને પામ્યા તે કારણ કયું? એ વિચારતાં ઉગ્ર તપ, મહાન્ વૈરાગ્ય, અનંત દયા, મહાન્ ધ્યાન એ સઘળાનું સ્મરણ થશે; એઓનાં અર્હત્ તીર્થંકરપદમાં જે નામથી તેઓ વિહાર કરતા હતા તે નામથી તેઓના પવિત્ર આચાર અને પવિત્ર ચરિત્રો અંતઃકરણમાં ઉદય પામશે. જે ઉદય પરિણામે મહા લાભદાયક છે. જેમ મહાવીરનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરવાથી તેઓ કોણ? કયારે? કેવા પ્રકારે સિદ્ધિ પામ્યા એ ચરિત્રોની સ્મૃતિ થશે. અને એથી આપણે વૈરાગ્ય, વિવેક ઇત્યાદિકનો ઉદય પામીએ.

૫૯ પ્રશ્ન—ચોવીશ જિનેશ્વરના નામ સૂચવન કર્યા છે? એનો હેતુ શું છે તે મને સમજાવો.

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં આ ક્ષેત્રમાં જે ચોવીસ જિનેશ્વરો થયા એમના નામનું સ્મરણ, ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવાથી શુદ્ધ તત્ત્વનો લાભ થાય. એ એમનો હેતુ છે, વૈરાગિનું ચરિત્ર વૈરાગ્ય બોધે છે. અનંત ચોવીશીના અનંત નામ સિદ્ધ સ્વરૂપમા સમગ્રે આવી જાય છે. વર્ત્તમાનકાળના ચોવીશ તીર્થંકરના નામ આ કાળે લેવાથી કાળની સ્થિતિનું બહુ સૂક્ષ્મજ્ઞાન પણ સાંભરી આવે છે. જેમ એઓના નામ આ કાળના લેવાય છે, તેમ ચોવીશી ચોવીશીના નામ કાળ ફરતા અને ચોવીશી ફરતા લેવાતા જાય છે, એટલે અમુક નામ લેવા એમ કંઇ નિશ્ચય નથી; પરંતુ તેઓના ગુણ અને પુરુષાર્થ સ્મૃતિ માટે વર્ત્તતી ચોવીશીની સ્મૃતિ કરવી એમ તત્ત્વ રહ્યું છે. તેઓના જન્મ, વિહાર ઉપદેશ એ સઘળું નામ નિક્ષેપે જાણી શકાય છે. એ વડે

આપણો આત્મા પ્રકાશ પામે છે. સર્પ જેમ મોરલીના નાદથી જાગૃત થાય છે, તેમ આત્મા પોતાની સત્ય રીદ્ધિ સાંભળતાં મોહનિદ્રાથી જાગૃત થાય છે.

૬૦ પ્રશ્ન:—આત્માની મહત્તા શામાં રહી છે ?

ઉત્તર:—કેટલાક લક્ષ્મીથી કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે. કેટલાક મહાન્ કુટુંબથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક પુત્ર-વડે કરીને મહત્તા મળે છે એમ માને છે, કેટલાક અધિકારથી મહત્તા મળે છે એમ માને છે. પણ એ એમનુ માનવુ વિવેકથી જોતાં મિથ્યા છે. એઓ જેમાં મહત્તા ઠરાવે છે તેમાં મહત્તા નથી, પણ લઘુતા છે; લક્ષ્મીથી સંસારમાં ખાનપાન, માન, અનુચરોપર આજ્ઞા, વૈભવ એ સઘળું મળે છે અને એ મહત્તા છે એમ તમે માનતા હશો; પણ એટલેથી એને મહત્તા માનવી જોઇતી નથી. લક્ષ્મી અનેક પાપ વડે કરીને પેદા થાય છે. આવ્યા પછી અભિમાન, બેભાનતા અને મૂઢતા આપે છે. કુટુંબસમુદાયની મહત્તા મેળવવા માટે તેનું પાલન પોષણ કરવું પડે છે. તે વડે પાપ અને દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. આપણે ઉપાધિથી પાપ કરી એનું ઉદર ભરવું પડે છે. પુત્રથી કરીને કંઇ શાશ્વત નામ રહેતું નથી; એને માટે થઇને પણ અનેક પ્રકારનાં પાપ અને ઉપાધિ વેઠવી પડે છે; છતાં એથી આપણું મંગળ શું થાય છે ? અધિકારથી પરતંત્રતા કે અમલમદ અને એથી જુલમ, અનીતિ, લાંચ તેમ જ અન્યાય કરવા પડે છે; કે થાય છે. કહો ત્યારે એમાંથી મહત્તા શાની થાય છે ? માત્ર પાપજન્ય કર્મની. પાપી કર્મવડે કરી આત્માની નીચ ગતિ થાય છે; નીચ ગતિ છે ત્યા મહત્તા નથી પણ લઘુતા છે.

આત્માની મહત્તા તો સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર, બ્રહ્મચર્ય અને સમતામા રહી છે. લક્ષ્મી ઇ૦ એ તો કર્મમહત્તા છે. એમ છતાં લક્ષ્મીથી શાણા પુરુષો દાન દે છે. ઉત્તમ વિદ્યાશાળાઓ સ્થાપી પરદુઃખભંજન થાય છે. એક સ્ત્રી કરીને તેમાં માત્ર વૃત્તિ રોકી પરસ્ત્રી તરફ પુત્રિભાવથી જુએ છે. કુટુંબવડે કરીને અમુક સમુદાયનું હિત-કામ કરે છે. પુત્રવડે તેને સસારભાર આપી પોતે ધર્મ માર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અધિકારથી ડહાપણ વડે આચરણ કરી રાજા પ્રજા બન્નેનું હિત કરી ધર્મ નીતિનો પ્રકાશ કરે છે; એમ કરવાથી કેટલીક ખરી મહત્તા પમાય છે. છતાં એ મહત્તા ચોક્સ નથી. મરણભય માથે રહ્યો છે. ધારણા ધરી રહે છે. યોજેલી યોજના કે વિવેક વખતે હૃદયમાંથી જતો રહે એવી સંસાર મોહીનીય છે. એથી આપણે એમ

નિસ્સંશય સમજવું કે સત્ય વચન, દયા, ક્ષમા, પરોપકાર, બ્રહ્મચર્ય અને સમતા જેવી આત્મ મહત્તા કોઇ સ્થળે નથી. શુદ્ધ પંચમહાવ્રતધારી ભિક્ષુકે જે રીદ્ધિ અને મહત્તા મેળવી છે તે બ્રહ્મદત્ત જેવા ચક્રવર્ત્તિએ લક્ષ્મી, કુટુંબ, પુત્ર કે અધિકારથી મેળવી નથી એમ મારૂં માનવું છે.

૬૧ પ્રશ્ન:—ગતિ કેટલી છે ? અને શા માટે જીવ તેમાં ભમે છે ?

ઉત્તર:—શાતાવેદનીય અશાતાવેદનીય વેદતાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ ભોગવવા આ સંસારવનમાં જીવ નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિમાં ભમ્યા કરે છે.

૬૨ પ્રશ્ન:—નરક ગતિ શા કારણે મળે ? અને તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર:—મહારંભ, મદિરાપાન, માંસભક્ષણ ઇત્યાદિક તીવ્ર હિંસાના કરનાર જીવો અઘોર નરકમાં પડે છે. ત્યાં લેશ પણ શાતા, વિશ્રામ કે સુખ નથી. મહા અંધકાર વ્યાપ્ત છે. અંગછેદન, (સહન કરવું પડે છે;) અગ્નિમાં બળવું (પડે છે,) અને છરપલાની ધાર જેવું જળ પીવું પડે છે. અનંત દુ:ખથી કરીને જ્યાં પ્રાણીભૂતે સાંકડ, અશાતા અને વિલવિલાટ સહન કરવાં પડે છે. જે દુ:ખને કેવળજ્ઞાનીઓ પણ કહી શકતા નથી. અહોહો ! ! તે દુ:ખ અનંતિવાર આ આત્માએ ભોગવ્યાં છે.

૬૩ પ્રશ્ન:—પશુની ગતિ શા કારણે મળે !

ઉત્તર:—છળ, જૂઠ, પ્રપંચ ઇત્યાદિક કરીને જીવ સિંહ, વાઘ, હાથી, મૃગ, ગાય, ભેંસ, બળદ ઇત્યાદિક શરીર ધારણ કરે છે. તે તિર્યંચગતિમાં ભૂખ, તરશ, તાપ, વધબંધન, તાડન, ભાર વહન કરવા ઇત્યાદિકના દુ:ખને સહન કરે છે.

૬૪ પ્રશ્ન:—અનાર્ય મનુષ્ય એટલે શુ ?

ઉત્તર.—ખાદ્ય, અખાદ્ય, (વિષે) વિવેકરહિત (છે,) લજ્જાહીન, માતા પુત્રી સાથે કામગમન કરવામાં જેને પાપનું ભાન નથી; નિરંતર માંસભક્ષણ, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન વગેરે મહા પાતક કર્યા કરેછે એ અનાર્યદેશનાં અનાર્ય મનુષ્ય છે.

૬૫ પ્રશ્ન:—દેવગતિના જીવો પોતાનાં આયુષ્ય કેવી રીતે વ્યતીત કરે છે ?

ઉત્તર:—પરસ્પર વેર, ઝેર, ક્લેશ, શોક, મત્સર, કામ, મદ, ક્ષુધા, ઇત્યાદિકથી દેવતાઓ પણ આયુષ્ય વ્યતીત કરી રહ્યા છે.

૬૬ પ્રશ્ન:—વિચિક્ષણ પુરુષો આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે આરાધે છે ?

ઉત્તર—એક તરૂણ સુકુમારને રોમે રોમે લાલચોળ સુયા ચાંચવાથી જે અસહ્ય વેદના ઉપજે છે તે કરતાં આઠગુણી વેદના ગર્ભસ્થાનમા જીવ જ્યારે રહે છે ત્યારે પામે છે. મળ, મૂત્ર, લોહી, પરૂ લગભગ નવ મહિના અહોરાત્ર મૂર્ચ્છાગત સ્થિતિમાં વેદના ભોગવી ભોગવીને જન્મ પામે છે. જન્મ સમયે ગર્ભસ્થાનની વેદનાથી અનંત ગુણી વેદના ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાર પછી બાળાવસ્થા પમાય છે. મળમૂત્ર, ધુળ અને નગ્નાવસ્થામાં અણુસમજણથી રઝળી રડીને તે બાળાવસ્થા પૂર્ણ થાય છે અને યુવાવસ્થા આવે છે. ધન ઉપાર્જન કરવા માટે નાના પ્રકારના પાપમા પડવું પડે છે. જ્યાથી ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં એટલે વિષયવિકારમાં વૃત્તિ જાય છે. ઉન્માદ, આળસ, અભિમાન, નિંદ્યદૃષ્ટિ, સંયોગ, વિયોગ એમ ઘટમાળમાં યુવાવય ચાલી જાય છે. ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. શરીર કંપે છે, મુખે લાળ ઝરે છે. ત્વચાપર કરોચલી પડી જાય છે. સુંઘવુ સાભળવું અને દેખવું એ શક્તિઓ કેવળ મંદ થઇ જાય છે, કેશ ધવળ થઇ ખરવા મંડે છે. ચાલવાની આય રહેતી નથી. હાથમાં લાકડી લઈ લડથડીયાં ખાતાં ચાલવું પડે છે. કાતો જીવનપર્યંત ખાટલે પડયાં રહેવુ પડે છે. શ્વાસ, ખાસી ઇત્યાદિક રોગ આવી વળગે છે. અને થોડા કાળમા કાળ આવીને કોળીઓ કરી જાય છે. આ દેહમાંથી જીવ ચાલી નીકળે છે. કાયા હતી નહતી થઇ જાય છે. મરણ સમયે કેટલી બધી વેદના છે? ચતુર્ગતિના દેહમા જે મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ તેમાં પણ કેટલાં દુઃખ રહ્યા છે! તેમ છતા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે કાળ આવે છે એમ નથી ગમે તે વખતે તે આવીને લઈ જાય છે માટેજ પ્રમાદ વિના વિચક્ષણ પુરુષો આત્મકલ્યાણને આરાધે છે.

૬૭ પ્રશ્ન—સંસારને તત્વજ્ઞાનીઓ કઈ કઇ ઉપમા આપે છે?

ઉત્તર—સંસારને મહા તત્વજ્ઞાનીઓ એક સમુદ્રની ઉપમા પણ આપે છે સ્થળે સ્થળે સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે; અહો લોકો! એનો પાર પામવા પુરૂષાર્થનો ઉપયોગ કરો! ઉપયોગ કરો!! આમ એમના વચન છે. સંસારને સમુદ્રની ઉપમા છાજતી પણ છે. સમુદ્રમા જેમ મોજાંની છોળો ઉછળ્યા કરે છે તેમ સંસારમાં વિષયરૂપી અનેક મોજાઓ ઉછળે છે. સમુદ્રના જળનો ઉપરથી જેમ સપાટ દેખાવ છે તેમ સંસાર પણ સરળ દેખાવ દે છે. સમુદ્ર જેમ ક્યાક બહુ ઉંડો છે અને ક્યાંક ભમરીઓ ખવરાવે છે તેમ સંસાર કામવિષય પ્રપંચાદિકમા બહુ ઉંડો છે. તે મોહરૂપી ભમરીઓ ખવરાવે છે. થોડું જળ છતાં સમુદ્રમાં જેમ ઉભા રહેવાથી કાદવમાં ગુચી

જઈએ છીએ તેમ સંસારના લેશ પ્રસંગમાં તે તૃષ્ણારૂપી કાદવમાં ખુંચવી દે છે. સમુદ્ર જેમ નાના પ્રકારના ખરાબા અને તોફાનથી નાવ કે વહાણને જોખમ પહોંચાડે છે, તેમ સ્ત્રીઓરૂપી ખરાબા અને કામરૂપી તોફાનથી સંસાર આત્માને જોખમ પહોંચાડે છે, સમુદ્ર જેમ અગાધ જળથી શીતળ દેખાતો છતાં વડવાનળ નામની અગ્નિનો તેમાં વાસ છે, તેમ સંસારમાં માયારૂપી અગ્નિ બળ્યાજ કરે છે. સમુદ્ર જેમ ચોમાસામાં વધારે જળ પામીને ઉંડો ઉતરે છે તેમ પાપરૂપી જળ પામીને સંસાર ઉંડો ઉતરે છે, એટલે મજબુત પાયા કરતો જાય છે. ૨. સંસારને બીજી ઉપમા અગ્નિની છાજે છે. અગ્નિથી કરીને જેમ મહાતાપની ઉત્પત્તિ છે એમ સંસારથી પણ ત્રિવિધ તાપની ઉત્પત્તિ છે. અગ્નિથી બળેલો જીવ જેમ મહા વિલવિલાટ કરે છે તેમ સંસારથી બળેલો જીવ અનંત દુઃખરૂપ નરકથી અસહ્ય વિલવિલાટ કરે છે અગ્નિ જેમ સર્વ વસ્તુનો ભક્ષ કરી જાય છે, તેમ સંસારના મુખમાં પડેલાંનો તે ભક્ષ કરી જાય છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી અને ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે તેમ સંસારમાં તીવ્ર મોહિનીયરૂપ ઘી અને વિષયરૂપ ઇંધન હોમાય છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામે છે ૩. સંસારને ત્રીજી ઉપમા અંધકારની છાજે છે. અંધકારમાં જેમ સીંદરી સર્પનું ભાન કરાવે છે તેમ સંસાર સત્યને અસત્યરૂપ બતાવે છે. અંધકારમા જેમ પ્રાણીઓ આમ તેમ ભટકી વિપત્તિ ભોગવે છે તેમ સંસારમાં બેભાન થઇને અનંત આત્માઓ ચતુર્ગતિમાં આમ તેમ ભટકે છે. અંધકારમાં જેમ કાચ અને હીરાનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ સંસારરૂપી અંધકારમાં વિવેક અવિવેકનું જ્ઞાન થતું નથી. જેમ અંધકારમા પ્રાણીઓ છતી આંખે અંધ બની જાય છે તેમ છતી શક્તિએ સંસારમાં તેઓ મોહાંધ બની જાય છે. અંધકારમા જેમ ઘુવડ ઇત્યાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે તેમ સંસારમા લોભ, માયાદિકનો ઉપદ્રવ વધે છે. એમ અનેક ભેદે જોતા સંસાર તે અંધકારરૂપજ જણાય છે. ૪. સંસારને ચોથી ઉપમા શકટચક્રની એટલે ગાડાંના પૈડાંની છાજે છે. ચાલતાં, શકટચક્ર જેમ ફરતું રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રવેશ કરતાં તે ફરતારૂપે રહે છે. શકટચક્ર જેમ ધરી વિના ચાલી શકતું નથી તેમ સંસાર મિથ્યાત્વરૂપી ધરી વિના ચાલી શકતો નથી. શકટચક્ર આરાવડે કરીને રહ્યું છે, તેમ સંસાર શંકા પ્રમદાદિક આરાથી ટક્યો છે. અનેક પ્રકારથી એમ શટકચક્રની ઉપમા પણ સંસારને લાગી શકે છે. એવી રીતે સંસારને જેટલી અધોપમા આપો એટલી થોડી છે. એ ચાર ઉપમા

આપણે જાણી. હવે એમાંથી તત્ત્વ લેવું યોગ્ય છેઃ ૧. સાગર જેમ મજબુત નાવ અને માહિતગાર નાવિકથી તરીને પાર પમાય છે તેમ સદ્ધર્મરૂપી નાવ અને સદ્‌ગુરુરૂપી નાવિકથી સંસાર સાગર પાર પામી શકાય છે. સંસારમા જેમ ડાહ્યા પુરૂષોએ નિર્વિઘ્ન રસ્તો શોધી કાઢયો હોય છે તેમ જિનેશ્વર ભગવાને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ રાહ બતાવ્યો છે; જે નિર્વિઘ્ન છે. ૨. અગ્નિ જેમ સર્વને ભક્ષ કરી જાય છે, પરંતુ પાણીથી બુઝાઈ જાય છે તેમ વૈરાગ્યજળથી સંસારઅગ્નિ બુઝવી શકાય છે. ૩. અંધકારમા જેમ દીવો લઈ જવાથી પ્રકાશ થઈ જોઈ શકાય છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી નિર્બુઝ દીવો સંસારરૂપી અંધકારમાં પ્રકાશ કરી સત્ય વસ્તુ બતાવે છે. ૪. શકટચક્ર જેમ બળદ વિના ચાલી શકતુ નથી તેમ સંસારચક્ર રાગ, દ્વેષવિના ચાલી શકતુ નથી. એમ એ સંસારદરદનુ ઉપમાવડે નિવારણ અનુપાન સાથે કહ્યું. તે આત્મહિતૈષિએ નિરંતર મનન કરવું; અને બીજાને બોધવું.

૬૮. પ્રશ્ન —પાચ મહાવ્રતનો સંબંધ કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—જે પાંચ મહાવ્રત ભગવાને પ્રણીત કર્યા છે તેમાંનાં પ્રથમ મહાવ્રતની રક્ષાને માટે બાકીનાં ચાર વ્રત વાડરૂપે છે, અને તેમાં પણ પહેલી વાડ તે સત્ય મહાવ્રત છે; એ સત્યના અનેક ભેદ સિદ્ધાંતથી શ્રુત કરવા અવશ્યના છે.

૬૯. પ્રશ્નઃ—સત્સંગની વ્યાખ્યા અને મહાત્મ્ય દર્શાવશો?

ઉત્તરઃ—સત્સંગ એ સર્વ સુખનુ મૂળ છે; સત્સંગ (નો લાભ) મળ્યો કે તેના પ્રભાવવડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈજ પડી છે. ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. સત્સંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસંગનાં એક કોટયાવધિ વર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો છે કે ઉત્તમનો સહવાસ. જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યા રોગની વૃદ્ધિ થાય છે; તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે. દુર્ગંધથી કંટાળીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડું દઈએ છીએ તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનુ છે. સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે; અને તે અનંત કુસંગ રૂપ તેમજ દુઃખદાયક હોવાથી ત્યાગવાયોગ્ય છે. ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જે વડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી. આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ. મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રિ. ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે.

સત્પુરૂષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે. મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જળ સ્વચ્છ કરે છે, તેમ શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરૂષોનો સમાગમ, આત્માની મલિનતાને ટાળી શુદ્ધતા આપે છે. જેનાથી હમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે તે સત્સંગ નથી, પણ કુસંગ છે. સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વસંગપરિત્યાગ કરી, અંતરૂમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમા રહેવું કે યોગાભ્યાસમા રહેવુ એ છે, પરંતુ સમસ્વભાવીનો સમાગમ જેમાથી એકજ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એકજ રૂપ હોવાથી ઘણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપજ છે; અને તેવો એકાંત માત્ર સંતસમાગમમાં રહ્યો છે. કદાપિ કોઈ એમ વિચારશે કે વિષયીમંડળ મળે છે ત્યાં સમભાવ હોવાથી એકાંત કાં ન કહેવો? તેનું સમાધાન તત્કાળ છે કે, તેઓ એક સ્વભાવી હોતા નથી પરસ્પર સ્વાર્થબુદ્ધિ અને માયાનું અનુસંધાન હોય છે અને જ્યાં એ બે કારણથી સમાગમ છે તે એક સ્વભાવી કે નિર્દોષ હોતા નથી. નિર્દોષ અને સમસ્વભાવી સમાગમ તો પરસ્પરથી શાંત મુનીશ્વરોનો છે; તેમજ ધર્મધ્યાનપ્રશસ્ત અલ્પારંભી પુરૂષનો પણ કેટલેક અંશે છે. જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટજ છે ત્યા સમસ્વભાવતા નથી; અને તે સત્સંગ પણ નથી સત્સંગથી જે સુખ, આનંદ મળે છે તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે. જ્યા શાસ્ત્રોના સુંદર પ્રશ્નો થાય, જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન ધ્યાનની સુકથા થાય; જ્યા સત્પુરૂષોના ચરિત્રપર વિચાર બંધાય, જ્યા તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરિયો છૂટે, જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય, જ્યાં મોક્ષજન્ય કથનપર પુષ્કળ વિવેચન થાય એવો સત્સંગ તે મહા દુર્લભ છે. કોઈ એમ કહે કે સત્સંગમંડળમાં કોઈ માયાવી નહીં હોય? તો તેનુ સમાધાન આ છે જ્યાં માયા અને સ્વાર્થ હોય છે ત્યા સત્સંગજ હોતો નથી. રાજહંસની સભાનો કાગ દેખાવ કદાપિ ન કળાય તો અવશ્ય રાગે કળાશે; મૌન રહ્યો તો મુખમુદ્રાએ કળાશે. પણ તે અંધકારમાં જાય નહીં. તેમજ માયાવિયોગ સત્સંગમાં સ્વાર્થે જઇને શું કરે? ત્યાં પેટ ભર્યાની વાત તો હોય નહીં. બે ઘડી ત્યાં જઇ તે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તો ભલે કે જેથી રંગ લાગે, અને રંગ લાગે નહીં તો બીજીવાર તેનું આગમન હોય નહીં. પૃથ્વી

પર તરાય નહીં; તેમ સત્સંગથી બુડાય નહીં. આવી સત્સંગમાં ચમત્કૃતિ છે. નિરંતર એવા નિર્દોષ સમાગમમાં માયા લઇને આવે પણ કોણ? કોઇજ દુર્ભાગી અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનુ પરમ હિતસ્વિ ઔષધ છે.

૭૦. પ્રશ્ન:—પરિગ્રહને શામાટે સંકોચવો?

ઉત્તર:—જે પ્રાણીને પરિગ્રહની મર્યાદા નથી તે પ્રાણી સુખી નથી, તેને જે મળ્યુ તે ઓછુ છે; કારણ જેટલું મળતું જાય તેટલાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા તેની ઇચ્છા થાય છે. પરિગ્રહની પ્રબળતામાં જે કંઇ મળ્યું હોય તેનુ સુખ તો ભોગવાતું નથી, પરંતુ હોય તે પણ વખતે જાય છે. પરિગ્રહથી નિરંતર ચળવિચળ અને પાપભાવના રહે છે. અકસ્માત્ યોગથી એવી પાપભાવનામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તો બહુધા અધોગતિનું કારણ થઇ પડે. કેવળ પરિગ્રહ તો મુનીશ્વરો ત્યાગી શકે; પણ ગૃહસ્થો એની અમુક મર્યાદા કરી શકે. મર્યાદા થવાથી ઉપરાત પરિગ્રહની ઉત્પત્તિ નથી અને એથી કરીને વિશેષ ભાવના પણ બહુધા થતી નથી, અને વળી જે મળ્યું છે તેમાં સંતોષ રાખવાની પ્રથા પડે છે; એથી સુખમા કાળ જાય છે. કોણ જાણે લક્ષ્મીઆદિકમાં કેવીએ વિચિત્રતા રહી છે કે જેમ જેમ લાભ થતો જાય છે તેમ તેમ લોભની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ધર્મસંબધી કેટલુક જ્ઞાન છતાં ધર્મની દ્રઢતા છતાં પણ પરિગ્રહના પાસમા પડેલો પુરૂષ કોઇકજ છૂટી શકે છે; વૃત્તિ એમાજ લટકી રહે છે; પરંતુ એ વૃત્તિ કોઇ કાળે સુખદાયક કે આત્મહિતૈષિ થઇ નથી. જેણે એની ટુંકી મર્યાદા કરી નહીં તે બહોળાં દુઃખના ભોગી થયા છે.

પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે પાપનો પિતા છે. અન્ય એકાદશવ્રતને મહા દોષ દે એવો એનો સ્વભાવ છે. એ માટે થઇને આત્મહિતૈષિએ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરી મર્યાદાપૂર્વક વર્ત્તન કરવું.

૭૧ પ્રશ્ન—તત્ત્વ સમજવું એટલે શુ?

ઉત્તર:—શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો મુખ પાઠે હોય એવા પુરૂષો ઘણા મળી શકે, પરંતુ જેણે થોડા વચનોપર પ્રૌઢ અને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શાસ્ત્ર જેટલુ જ્ઞાન હૃદયગત કર્યું હોય તેવા મળવા દુર્લભ છે. તત્ત્વને પહોંચી જવું એ કંઇ નાની વાત નથી. કૂદીને દરિયો ઓળંગી જવો છે.

'અર્થ' એટલે 'લક્ષ્મી,' 'અર્થ' એટલે 'તત્ત્વ' અને 'અર્થ' એટલે 'શબ્દનું બીજું નામ.' આવા 'અર્થ' શબ્દના

ઘણા અર્થ થાય છે. પણ 'અર્થ' એટલે 'તત્ત્વ' એ વિષયપર અહીં આગળ કહેવાનું છે. જેઓ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં આવેલાં પવિત્ર વચનો મુખપાઠે કરે છે તે તેઓના ઉત્સાહબળે સત્ફળ ઉપાર્જન કરે છે; પરંતુ જો તેનો મર્મ પામ્યો હોય તો એથી એ સુખ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્ભુતફળ પામે છે. અભણ પુરૂષ સુંદર અક્ષર અને તાણેલા મિથ્યા લીટા એ બેના ભેદને જેટલું જાણે છે તેટલુંજ મુખપાઠી અન્ય ગ્રંથ વિચાર અને નિર્ગ્રંથપ્રવચનને ભેદરૂપ માને છે. કારણ તેણે અર્થપૂર્વક નિર્ગ્રંથ વચનામૃતો ધાર્યાં નથી; તેમ તે પર યથાર્થ તત્ત્વવિચાર કર્યો નથી. યદ્યપિ તત્ત્વવિચાર કરવામાં સમર્થ બુદ્ધિ-પ્રભાવ જોઇએ છીએ; તોપણ મુખપાઠી કંઇક વિચાર કરી શકે; પથ્થર પીગળે નહીં તોપણ પાણીથી પલળે. તેમજ જે વચનામૃતો મુખપાઠે કર્યાં હોય તે અર્થસહિત હોય તો બહુ ઉપયોગી થઇ પડે; નહીં તો પોપટવાળું રામનામ. પોપટને કોઇ પરિચયે રામનામ કહેતાં શીખ-ડાવે; પરંતુ પોપટની બલા જાણે કે રામ તે દાડમ કે દ્રાક્ષ. સામાન્યાર્થ સમજ્યા વગર એવું થાય છે.

૭૨ પ્રશ્નઃ—યત્ના શા માટે રાખવી ?

ઉત્તરઃ—જેમ વિવેક એ ધર્મનું મૂળતત્ત્વ છે તેમ યત્ના એ ધર્મનું ઉપતત્ત્વ છે. વિવેકથી ધર્મતત્ત્વ ગ્રહણ કરાય છે અને યત્નાથી તે તત્ત્વ શુદ્ધ રાખી શકાય છે; તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્તન કરી શકાય છે. પાચ સમિતિરૂપ યત્નો તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ ગૃહાશ્રમીથી તે સર્વ ભાવે પાળી શકાતા નથી; છતાં જેટલા ભાવાંશે પાળી શકાય તેટલા ભાવાંશે પણ અસાવધાનીથી પાળી શકાતા નથી. જિનેશ્વર ભગવાને બાંધેલી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દયા પ્રત્યે જ્યા બેદરકારી છે ત્યાં બહુ દોષથી પાળી શકાય છે. એ યત્નાની ન્યૂનતાને લીધે છે. ઉતાવળી અને વેગભરી ચાલ, પાણી ગળી તેનો સંખારો રાખવાની અપૂર્ણ વિધિ, કાષ્ટાદિક ઇંધનનો વગર ખંખેર્યે, જોયે ઉપયોગ; અનાજમાં રહેલ સૂક્ષ્મ જંતુઓની અપૂર્ણ તપાસ, પુજ્યા પ્રમાર્જ્યા વગર રહેવા દીધેલાં ઠામ, અસ્વચ્છ રાખેલા ઓરડા, આંગણામાં પાણીનું ઢોળવું, એઠનું રાખી મૂકવું, પાટલા વગર ધખધખતી થાળી નીચે મૂકવી. એથી પોતાને અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા ઇત્યાદિક ફળ થાય છે; અને મહા પાપનાં કારણ પણ થઇ પડે છે. એ માટે થઇને કહેવાનો બોધ કે ચાલવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં, જમવામાં અને બીજા હરેક પ્રકારમા યત્નાનો ઉપયોગ કરવો. એથી દ્રવ્યે અને ભાવે બન્ને

પ્રકારે લાભ છે. ચાલ ધીમી અને ગંભીર રાખવી. ઘર સ્વચ્છ રાખવાં. પાણી વિધિસહિત ગળાવવું, કાષ્ઠાદિક ઇંધન ખંખેરીને નાખવાં એ કંઇ આપણને અગવડ પડતું કામ નથી; તેમ તેમાં વિશેષ વખત જતો નથી. એવા નિયમો દાખલ કરી દીધા પછી પાળવા મુશ્કેલ નથી. એથી બિચારા અસંખ્યાંત નિરપરાધી જંતુઓ બચે છે. પ્રત્યેક કામ યત્નાપૂર્વકજ કરવું એ વિવેકી શ્રાવકનુ કર્તવ્ય છે.

૭૩ પ્રશ્ન —રાત્રિભોજન શા માટે ન કરવું ?

ઉત્તર:—અહિંસાદિક પંચમહાવ્રત જેવું ભગવાને રાત્રિભોજન-ત્યાગવ્રત કહ્યું છે. રાત્રિમાં જે ચાર પ્રકારના આહાર છે તે અભક્ષ્યરૂપ છે. જે જાતિનો આહારનો રંગ હોય છે તે જાતિનાં તમસ્કાય નામના જીવ તે આહારમાં ઉત્પન્ન થાય છે રાત્રિભોજનમા એ સિવાય પણ અનેક દોષ રહ્યા છે. રાત્રે જમનારને રસોઇને માટે અગ્નિ સળગાવવો પડે છે ત્યારે સમીપની ભીંતપર રહેલા નિરપરાધિ સૂક્ષ્મ જંતુઓ નાશ પામે છે; તેમજ સર્પનાં ઝેરનો, કરોળિયાની લાળનો અને મચ્છરાદિક સૂક્ષ્મ જંતુનો પણ ભય રહે છે; વખતે એ કુટુંબાદિકને ભયંકર રોગનું કારણ પણ થઇ પડે છે. રાત્રિભોજનનો પુરાણાદિક મતમાં પણ સામાન્ય આચારને ખાતર ત્યાગ કર્યો છે; છતાં તેઓમાં પરંપરાની રૂઢિથી કરીને રાત્રિભોજન પેસી ગયુ છે. પણ એ નિષેધક તો છેજ. શરીરની અંદર બે પ્રકારના કમળ છે તે સૂર્યના અસ્તથી સંકોચ પામી જાય તેથી કરીને રાત્રિભોજનમા સૂક્ષ્મ જીવ ભક્ષણરૂપ અહિત થાય છે; જે મહારોગનુ કારણ છે. એવો કેટલેક સ્થળે આયુર્વેદનો પણ મત છે. સત્પુરૂષો તો દિવસ બે ઘડી રહે ત્યારે વાળુ કરે અને બે ઘડી દિવસ ચઢયા પહેલા ગમે તે જાતનો આહાર કરે નહીં. રાત્રિભોજનને માટે વિશેષ વિચાર મુનિસમાગમથી કે શાસ્ત્રથી જાણવો એ સંબંધી બહુ સૂક્ષ્મ ભેદો જાણવા અવશ્યના છે. ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહદ્ફળ છે એ જિનવચન છે

૭૪ પ્રશ્ન:—સર્વ જીવની રક્ષા સંબંધી આપના વિચારો જણાવશો ?

ઉત્તર —દયા જેવો એકે ધર્મ નથી. દયા એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે. જ્યા દયા નથી ત્યાં ધર્મ નથી. જગતિતળમાં એવા અનર્થકારક ધર્મમતો પડયા છે કે જેઓ જીવને હણતાં લેશ પાપ થતું નથી, બહુતો મનુષ્ય દેહની રક્ષા કરો; એમ કહે છે. તેમ એ ધર્મમતવાળા ઝનુની મદાંધ અને દયાનુ

લેશ સ્વરૂપ પણ જાણતા નથી. એઓ જો પોતાનું હૃદયપટ પ્રકાશમાં મૂકીને વિચારે તો અવસ્ય તેમને જણાશે કે એક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુને હણવામાં પણ મહા પાપ છે. 'જેવો મને મારો આત્મા પ્રિય છે તેવો તેને પણ તેનો આત્મા પ્રિય છે. હું મારા લેશ વ્યસન ખાતર કે લાભ ખાતર એવા અસંખ્યાત જીવોને બેધડક હણું છું એ મને કેટલું બધું અનંત દુઃખનું કારણ થઈ પડશે' એવો વિચાર તેઓમાં બુદ્ધિનું બીજ પણ નહીં હોવાથી (તેઓ) કરી શકતા નથી. પાપમાં ને પાપમાં નિશદિન મગ્ન છે. વદ અને વૈષ્ણવાદિ પંથોમાં પણ સૂક્ષ્મ દયા સંબંધી કંઇ વિચાર જોવામાં આવતો નથી, તોપણ એઓ કેવળ દયાને નહીં સમજનાર કરતા ઘણા ઉત્તમ છે. બાદર જીવોની રક્ષામાં એ ઠીક સમજ્યા છે; પરંતુ એ સઘળા કરતાં આપણે કેવા ભાગ્યશાળી કે જ્યાં એક પુષ્પપાંખડી દૂભાય ત્યાં પાપ છે એ ખરૂં તત્ત્વ સમજ્યા અને યજ્ઞાદિક હિંસાથી તો કેવળ વિરક્ત રહ્યા છીએ. બનતા પ્રયત્નથી જીવ બચાવીએ છીએ, છતાં ચાહિને જીવ હણવાની આપણી લેશ ઇચ્છા નથી. અનંતકાય અભક્ષ્યથી બહુ કરી આપણે વિરક્ત જ છીએ. આ કાળે એ સઘળો પુણ્યપ્રતાપ સિદ્ધાર્થ ભૂપાળના પુત્ર મહાવીરના કહેલાં પરમતત્ત્વબોધના યોગબળથી વધ્યો છે. મનુષ્યો રીદ્ધિ પામે છે, સુંદર સ્ત્રી પામે છે, અને તે પામવાં કંઈ દુર્લભ નથી; પરંતુ ખરૂ ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ પણ પામવો મહાદુર્લભ છે, એ રીદ્ધિ ઇત્યાદિક અવિવેકથી પાપનું કારણ થઇ અનંત દુઃખમા લઇ જાય છે; પરંતુ આ થોડી શ્રદ્ધાભાવના પણ ઉત્તમ પદવીએ પહોંચાડે છે. આમ દયાનુ સત્પરિણામ છે. આપણે ધર્મતત્ત્વયુક્ત કુળમાં જન્મ પામ્યા છીએ તો હવે જેમ બને તેમ વિમળ દયામય વર્તનમા આવવું. વારંવાર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ જીવની રક્ષા કરવી, બીજાને પણ એવો જ યુક્તિપ્રયુક્તિથી બોધ આપવો. તત્ત્વબોધને માટે યુક્તિ કર્યાથી અનાર્ય જેવા ધર્મમતવાદીઓને શિક્ષા આપવાને વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી?

આપણને આપણા શરીરનું માસ આપવું પડે તો અનંત ભય થાય છે, કારણ આપણા દેહની આપણને પ્રિયતા છે તેમ જે જીવનું તે માંસ હશે તેનો પણ જીવ તેને વહાલો હશે. જેમ આપણે અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપીને પણ પોતાનો દેહ બચાવીએ છીએ તેમ તે બિચારાં પામર પ્રાણીઓને પણ હોવું જોઇએ. આપણે સમજણવાળાં, બોલતાં ચાલતાં પ્રાણી છઇએ. તે બિચારાં અવાચક અને અણસમજણવાળાં

પ્રાણીને મોતરૂપ દુઃખ આપીએ એ કેવું પાપનું પ્રબળ કારણ છે ? આપણે આ વચન નિરંતર લક્ષમાં રાખવું કે સર્વ પ્રાણીને પોતાનો જીવ વહાલો છે; અને સર્વ જીવની રક્ષા કરવી એ જેવો એકકે ધર્મ નથી. અભયદાન આત્માના પરમસુખનું કારણ છે.

૭૫ પ્રશ્ન:—પ્રત્યાખ્યાન એટલે શું ? અને તે શા માટે કરવું ?

ઉત્તર:—'પચ્ચખાણ' નામનો શબ્દ વારંવાર તમારા સાંભળવામા આવ્યો છે. એનો મૂળ શબ્દ પ્રત્યાખ્યાન છે, અને તે અમુક વસ્તુ ભણી ચિત્ત ન કરવું એવો જે નિયમ કરવો તેને બદલે વપરાય છે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો હેતુ મહા ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે. પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરવાથી ગમે તે વસ્તુ ન ખાઓ કે ન ભોગવો તોપણ તેથી સંવરપણું નથી; કારણ કે તત્ત્વરૂપે કરીને ઇચ્છાનું રુંધન કર્યું નથી. રાત્રે આપણે ભોજન ન કરતા હોઇએ, પરંતુ તેનો જો પ્રત્યાખ્યાનરૂપે નિયમ ન કર્યો હોય તો તે ફળ ન આપે; કારણ આપણી ઇચ્છા ખુલ્લી રહી. જેમ ઘરનું બારણું ઉઘાડું હોય અને શ્વાનાદિક જનાવર કે મનુષ્ય ચાલ્યું આવે તેમ ઇચ્છાના દ્વાર ખુલ્લાં હોય તો તેમા કર્મ પ્રવેશ કરે છે; એટલે કે એ ભણી આપણા વિચાર છૂટથી જાય છે; તે કર્મ બંધનનું કારણ છે, અને જો પ્રત્યાખ્યાન હોય તો પછી એ ભણી દ્રષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે વાંસાનો મધ્ય ભાગ આપણાથી જોઈ શકાતો નથી, માટે એ ભણી આપણે દ્રષ્ટિ પણ કરતા નથી, તેમ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી આપણે અમુક વસ્તુ ખવાય કે ભોગવાય તેમ નથી એટલે એ ભણી આપણું લક્ષ સ્વાભાવિક જતું નથી. એ કર્મ આવવાને આડા કોટ થઇ પડે છે. પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી વિસ્મૃતિ વગેરે કારણથી કોઇ દોષ આવી જાય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિતનિવારણ પણ મહાત્માઓએ કહ્યાં છે. પ્રત્યાખ્યાનથી એક બીજો પણ મોટો લાભ છે. તે એ કે અમુક વસ્તુઓમાજ આપણો લક્ષ રહે છે, બાકી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ થઇ જાય છે. જે જે વસ્તુ ત્યાગ કરી છે તે તે સંબંધી વિશેષ વિચાર, ગ્રહવું, મૂકવું કે એવી કંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી. એવડે મન બહુ બહોળતાને પામી નિયમરૂપી સડકમા ચાલ્યું જાય છે. અશ્વ જો લગામમાં આવી જાય છે તો પછી ગમે તેવો પ્રબળ છતાં તે તે ધારેલે રસ્તે લઇ જવાય છે. તેમ મન એ નિયમરૂપી લગામમાં આવવાથી પછી ગમે તે શુભ રાહમાં લઇ જવાય છે; અને તેમાં વારંવાર પર્યટન કરાવવાથી તે એકાગ્ર, વિચારશીલ અને વિવેકી થાય છે.

મનનો આનંદ શરીરને પણ નિરોગી કરે છે. વળી અભક્ષ્ય, અનંતકાય, પરસ્ત્રીત્યાગાદિક નિયમ કર્યાથી પણ શરીર નિરોગી રહી શકે છે. માર્દવ પદાર્થો મનને અવળે રસ્તે દોરે છે, પણ પ્રત્યાખ્યાનથી મન ત્યાં જતાં અટકે છે; એથી તે વિમળ થાય છે. પ્રત્યાખ્યાન એ કેવી ઉત્તમ નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા છે તે આ ઉપરથી તમે સમજ્યા હશો. વિશેષ સદ્‌ગુરૂ મુખથી અને શાસ્ત્રવલોકનથી સમજવા હું બોધ કરૂં છઉં.

૭૬ પ્રશ્નઃ—વિનય શા માટે કરવો જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—સદ્વિધાને સાધ્ય કરવા વિનય કરવો (અવશ્યનો છે.) આત્મવિધા પામવા નિર્ગ્રંથ ગુરૂનો જો વિનય કરીએ તો કેવું મંગળદાય થાય ! વિનય એ ઉત્તમ વશીકરણ છે. 'ઉત્તરાધ્યયન'મા ભગવાને વિનયને ધર્મનુ મૂળ કહી વર્ણવ્યો છે. ગુરૂનો, મુનિનો, વિદ્વાનનો, માતાપિતાનો અને પોતાથી વડાનો વિનય કરવો એ આપણી ઉત્તમતાનુ કારણ છે.

૭૭ પ્રશ્નઃ—નવકાર મત્ર કહો, અને તેનું સ્વરૂપ સમજાવો.

ઉત્તરઃ—નમો અરિહતાણું, નમો સિદ્ધાણું, નમો આયરિયાણું, નમો ઉવાજઝાયણુ, નમો લોએ સવ્વ સાહુણું.—

આ પવિત્ર વાક્યોને નિગ્રંથપ્રવચનમા નવકાર (નમસ્કાર) મત્ર કે પચપરમેષ્ટિમંત્ર કહે છે.

અર્હત્ ભગવાન્‌ના બાર ગુણ, સિદ્ધ ભગવાન્‌ના આઠ ગુણ આચાર્યના છત્રીશ ગુણ, ઉપાધ્યાયના પંચવીશ ગુણ અને સાધુના સત્તાવીશ ગુણ મળીને એકસો આઠ ગુણ થયા. અગુઠા વિના બાકીની ચાર આગળીઓનાં બાર ટેરવા થાય છે; અને એથી એ ગુણોનુ ચિતવન કરવાની યોજના હોવાથી બારને નવે ગુણતાં ૧૦૮ થાય છે. એટલે નવ કાર એમ કહેવામાં સાથે એવું સૂચવન રહ્યુ જણાય છે કેનહે ભવ્ય! તારાં એ આંગળીના ટેરવાથી (નવકાર) મત્ર નવ વાર ગણ—'કાર' એટલે 'કરનાર' એમ પણ થાય છે. બારને નવે ગુણતાં જેટલા થાય એટલા ગુણનો ભરેલો મત્ર એમ નવકારમંત્ર તરીકે એનો અર્થ થઈ શકે છે. અને પંચપરમેષ્ટિ એટલે આ સકળ જગત્‌માં પાંચ વસ્તુઓ પરમોત્કૃષ્ઠ છે. તે કયી કયી? તો કહી બતાવી કે અર્હત્, સિદ્ધ, આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એને નમસ્કાર કરવાનો જે મંત્ર તે પરમેષ્ટ, અને પાંચ પરમેષ્ટિને સાથે નમસ્કાર હોવાથી પંચપરમેષ્ટિમંત્ર એવો શબ્દ થયો. આ મંત્ર અનાદિસિદ્ધ મનાય છે, કારણ પંચપર-

મેષ્ટિ અનાદિસિદ્ધ છે. એટલે એ પાચે પાત્રો આધારૂપ નથી (પ્રવાહથી અનાદિ સિદ્ધ છે,) અને તેના જપનાર પણ અનાદિસિદ્ધ છે. એથી એ જાપ પણ અનાદિસિદ્ધ ઠરે છે.

૭૮ પ્રશ્ન—એ પંચપરમેષ્ટિમંત્ર પરિપૂર્ણ જાણવાથી મનુષ્ય ઉત્તમ ગતિને પામે છે એમ સત્પુરૂષે કહે છે એ માટે આપનુ શુ મત છે?

ઉત્તર—એ કહેવું ન્યાયપૂર્વક છે એમ હું માનું છુ.

૭૯ પ્રશ્ન—એને કયાં કારણથી ન્યાયપૂર્વક કહી શકાય?

ઉત્તર—હા. એ તમને હું સમજાવુ; મનની નિગ્રહતા અર્થે એક તો સર્વોત્તમ જગતભૂષણના સત્ય ગુણનુ એ ચિંતવન છે. તત્ત્વથી જોતાં વળી અર્હત્સ્વરૂપ; સિદ્ધસ્વરૂપ, આચાર્યસ્વરૂપ, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ અને સાધુસ્વરૂપ એનો વિવેકથી વિચાર કરવાનું પણ એ સૂચવન છે. કારણ કે પૂજવાયોગ્ય એઓ શાથી છે એમ વિચારતા એઓનાં સ્વરૂપ, ગુણ ઇ૦ માટે વિચાર કરવાની સત્પુરૂપને તો ખરી અગત્ય છે. હવે કહો કે એ મંત્ર એથી કેટલો કલ્યાણકારક થાય?

૮૦ પ્રશ્નઃ—જિન દ્રષ્ટિએ ૐ નું સ્વરૂપ કહેશો?

ઉત્તરઃ—અર્હત્ ભગવાન્, સિદ્ધ ભગવાન્, આચાર્યજી, ઉપાધ્યાય અને સાધુજી એઓનો એકેકો પ્રથમ અક્ષર લેતા 'અસિઆઉસા' એવુ મહદ્દ્ભુત વાક્ય નીકળે છે. જેનું 'ૐ' એવું યોગબિંદુનું સ્વરૂપ થાય છે; માટે આપણે એ મંત્રનો અવશ્ય કરીને વિમળ ભાવથી જાપ કરવો.

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

૮૧ પ્રશ્નઃ—આવી જાતના કોષ્ટકથી ભરેલુ એક નાનુ પુસ્તક છે જોયું છે?

ઉત્તર.—હા.

૮૨ પ્રશ્નઃ—એમાં આડા અવળા અંક મૂકયા છે તેનુ કાંઈ પણ કારણ છે?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યક્ષ છે કે મન એ બહુ અવ્યવસ્થિત ચીજ છે, અને તેને એકાગ્ર કરવું બહુ બહુ વિકટ છે. તે જ્યાં સુધી એકાગ્ર

થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મમલિનતા જતી નથી. પાપના વિચારો ઘટતા નથી. એ એકાગ્રતા માટે બાર પ્રતિજ્ઞાદિક અનેક મહાન્ સાધનો ભગવાને કહ્યાં છે. મનની એકાગ્રતાથી મહા યોગની શ્રેણિયે ચઢવા માટે અને મન કેટલાક પ્રકારથી નિર્મળ કરવા માટે સત્પુરૂષોએ એ એક કોષ્ટકાવલી કરી છે. પંચપરમેષ્ટિ મંત્રના પાંચ અંક એમાં પહેલા મૂક્યા છે; અને પછી લોમવિલોમસ્વરૂપમા લક્ષબંધ એના એ પાંચ અંક મૂકીને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કોષ્ટકો કર્યાં છે. એમ કરવાનું કારણ પણ મન એકાગ્રતા પામીને નિર્જરા કરી શકે (તે છે.)

૮૩ પ્રશ્ન:—અનુક્રમે લેવાથી એમ શા માટે ન થઇ શકે ?

ઉત્તર—લોમ વિલોમ હોય તો તે ગોઠવતાં જવું પડે અને નામ સંભારતાં જવું પડે પાંચનો અંક મૂકયા પછી બેનો આંકડો આવે કે 'નમો લોએ સવ્વસાહુણં' પછી 'નમોઅરિહંતાણં' એ વાક્ય મૂકીને 'નમો સિદ્ધાણં' એ વાકય સંભારવું પડે. એમ પુન: પુન: લક્ષની દ્રઢતા રાખતા મન એકાગ્રતાએ પહોંચે છે. અનુક્રમબંધ હોય તો તેમ થઇ શકતું નથી; કારણ કે વિચાર કરવો પડતો નથી; એ સૂક્ષ્મ વખતમાં મન પરમેષ્ટિમંત્રમાંથી નીકળીને સંસારતંત્રની ખટપટમા જઇ પડે છે; અને વખતે ધર્મ કરતાં ધાડ પણ કરી નાંખે છે. એથી સત્પુરૂષોએ અનાનુપૂર્વિની યોજના કરી છે. તે બહુ સુંદર અને આત્મશાંતિને આપનારી છે.

૮૪ પ્રશ્ન—સામાયિકની વ્યાખ્યા શું ? અને સામાયિક કેવા પ્રકારે કરવું ?

ઉત્તર.—આત્મશક્તિને પ્રકાશ કરનાર, સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનનો ઉદય કરનાર, શુદ્ધ સમાધિભાવમાં પ્રવેશ કરાવનાર, નિર્જરાનો અમૂલ્ય લાભ આપનાર, રાગદ્વેષથી મધ્યસ્થ બુદ્ધિ કરનાર એવું સામાયિક નામનું શિક્ષાવ્રત છે. 'સામાયિક' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ 'સમ', 'આય' અને 'ઇક' એ શબ્દોથી થાય છે. 'સમ' એટલે રાગદ્વેષરહિત મધ્યસ્થ પરિણામ, 'આય' એટલે 'તે સમભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો લાભ;' અને 'ઇક' કહેતા 'ભાવ' એમ અર્થ થાય છે. એટલે કે 'જે વડે કરીને મોક્ષના માર્ગનો લાભદાયક ભાવ ઉપજે તે સામાયિક.' આર્ત્ત અને રૌદ્ર એ બે પ્રકારનાં ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મન, વચન, કાયાના પાપભાવને રોકીને વિવેકી શ્રાવક સામાયિક કરે છે.

૮૫. પ્રશ્ન:—સામાયિકમાં વિશુદ્ધ પરિણામ ન રહે તો કયા કયા દોષ ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર:—મનનાં પુદ્‌ગળ દોરંગી છે. સામાયિકમાં જ્યારે વિશુદ્ધ પરિણામથી રહેવું કહ્યું છે ત્યારે પણ એ મન આકાશ પાતાલના ઘાટ ઘડયા કરે છે; તેમ જ ભૂલ, વિસ્મૃતિ, ઉન્માદ ઇત્યાદિકથી વચન-કાયામાં પણ દૂષણ આવવાથી સામાયિકમા દોષ લાગે છે. મન, વચન અને કાયાના થઇને બત્રીશ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. દશ મનના, દશ વચનના અને બાર કાયાના એમ બત્રીશ દોષ જાણવા અવશ્યના છે. જે જાણવાથી મન સાવધાન રહે છે.

૮૬ પ્રશ્ન:—મનનાં દોષો તેની વ્યાખ્યાસમેત કહેશો ?

ઉત્તર:—મનના દશ દોષ કહું છઉં ૧ અવિવેકદોષ–સામાયિકનું સ્વરૂપ નહીં જાણવાથી મનમાં એવો વિચાર કરે કે આથી શું ફળ થવાનું હતુ ? આથી કોણ તર્યું હશે ? એવા વિકલ્પનુ નામ 'અવિ-વેકદોષ.' ૨. યશોવાંછાદોષ–પોતે સામાયિક કરે છે એમ અન્ય મનુષ્યો જાણે તો પ્રશંસા કરે તે ઇચ્છાએ સામાયિક કરે ઇ૦ યશોવાંછા ચાહે તે 'યશોવાંછા દોષ.' ૩. ધનવાંછાદોષ–ધનની ઇચ્છાએ સામાયિક કરવું તે 'ધનવાંછાદોષ.' ૪. ગર્વદોષ–મને લોકો ધર્મિ કહે છે અને હું સામાયિક પણ તેવું જ કરૂ છઉં એ 'ગર્વદોષ.' ૫. ભયદોષ—હું શ્રાવકકુળમા જન્મ્યો છઉં, મને લોકો મોટા તરીકે માન દે છે, અને જો સામાયિક નહીં કરૂં તો કહેશે કે એટલું પણ નથી કરતો; એથી નિંદા થશે એ 'ભયદોષ.' ૬. નિદાનદોષ–સામાયિક કરીને તેનાં ફળથી ધન, પુત્રાદિક મળવાનુ ઇચ્છે તે 'નિદોષ.' ૭. સંશયદોષ—સામા-યિકનુ પરિણામ હશે કે નહીં હોય ? એવો વિકલ્પ તે 'સંશયદોષ.' ૮. કષાયદોષ—સામાયિક ક્રોધથી કરવા બેસી જાય કે કંઇ કારણથી પછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં વૃત્તિ ધરે એ 'કષાયદોષ'. ૯. અવિનયદોષ—વિનય વગર સામાયિક કરે તે 'અવિનયદોષ.'. ૧૦ અબહુમાનદોષ—ભક્તિભાવ અને ઉમંગપૂર્વક સામાયિક ન કરે તે 'બહુમાનદોષ'.

૮૭ પ્રશ્ન'—વચનનાં દોષો વ્યાખ્યાપૂર્વક કહો.

ઉત્તર:—હવે દશ વચનના દોષ કહુ છઉં. ૧ કુબોલદોષ.—સામાયિકમાં કુવચન બોલવું તે 'કુબોલદોષ.' ૨. સહસાત્કારદોષ, સા-માયિકમાં સાહસથી અવિચારપૂર્વક વાક્ય બોલવું તે 'સહસાત્કારદોષ.' ૩. અસદારોપણદોષ.–બીજાને ખોટો બોધ આપે તે 'અસદારોપણદોષ' ૪. નિરપેક્ષદોષ.–સામાયિકમાં શાસ્ત્રની દરકાર વિના વાક્ય બોલે તે 'નિરપેક્ષદોષ.' ૫. સંક્ષેપદોષ.—સૂત્રના પાઠ ઇત્યાદિક ટુંકામાં બોલી નાંખે; અને યથાર્થ ભાખે નહીં તે સંક્ષેપદોષ. ૬. કલેશદોષ—કોઇથી

કંકાશ કરે તે 'કલેશદોષ.' ૭. વિકથાદોષ—ચાર પ્રકારની વિકથા માંડી બેસે તે 'વિકથાદોષ.' ૮ હાસ્યદોષ—સામાયિકમાં કાઇની હાંસી મશ્કરી કરે તે 'હાસ્યદોષ.' ૯. અશુદ્ધદોષ.—સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ ન્યૂનાધિક અને અશુદ્ધ બોલે તે ' અશુદ્ધદોષ.' ૧૦. મુણમુણદોષ.—ગડબડગોટાથી સામાયિકમાં સૂત્રપાઠ બોલે જે પોતે પણ પુરૂં માંડ સમજી શકે તે ' મુણમુણદોષ.'

૮૮ પ્રશ્ન.—કાયાના કેટલા દોષ છે તે સમજણપૂર્વક કહેશો ?

ઉત્તર—હવે કાયાના બાર દોષ કહું છઉં. ૧. સામાયિકમાં પગ પર પગ ચઢાવી બેસે એ ગુર્વાદિકનું અવિનયરૂપ આસન માટે એ પહેલો ' અયોગ્ય આસનદોષ. ' ૨. ચલાસનદોષ.—ડગડગતે આસને બેસી સામાયિક કરે, અથવા વારવાર જ્યાંથી ઉઠવું પડે તેવે આસને બેસે એ 'ચલાસનદોષ.' ૩. ચલદ્રષ્ટિદોષ.—કાર્યોત્સર્ગમાં આંખો ચંચળ રાખે એ 'ચલદ્રષ્ટિદોષ.' ૪. સાવદ્યક્રિયાદોષ.—સામાયિકમાં કાંઇક પાપક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા કરે તે 'સાવદ્યક્રિયાદોષ' ૫. આલંબનદોષ.—ભીંતાદિકે ઓઠીંગણ દઇ બેસે એથી ત્યાં બેઠેલા જંતુ આદિકનો નાશ અને પ્રમાદ થાય તે 'આલંબનદોષ' ૬. આકુંચનપ્રસારણદોષ.—હાથ પગ સંકોચે, લાંબા કરે એ આદિ તે 'આકુંચનપ્રસારણદોષ.' ૭. આલસદોષ—અંગ મરડે, ટચાકા વગાડે એ આદિ તે 'આલસદોષ.' ૮. મોટનદોષ—આંગળી વગેરે વાંકી કરે, ટચાકા વગાડે તે ' મોટનદોષ.' ૯. મલદોષ.—ઘરડાઘરડ કરી સામાયિકમાં ચલ કરી મેલ ખેરે તે ' મલદોષ. ' ૧૦. વિમાસણદોષ.—ગળામાં હાથ નાંખી બેસે ૪૦ તે ' વિમાસણદોષ. ' ૧૧. નિદ્રાદોષ.—સામાયિકમાં ઉંઘ આવવી તે 'નિદ્રાદોષ.' ૧૨. વસ્ત્રસંકોચન.—સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની ભીતિથી વસ્ત્રથી શરીર સંકોચે તે એ બત્રિશ દૂષણરહિત સામાયિક કરવું. પાંચ અતિસાર ટાળવા.

૮૯ પ્રશ્ન:—સામાયિક કેવું કરવું ?

ઉત્તર:—એકાગ્રતા અને સાવધાની વિના એ બત્રીશ દોષમાંનો અમુક દોષ પણ આવી જાય છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ સામાયિકનું જઘન્ય પ્રમાણ બે ઘડીનું બાંધ્યું છે. એ વ્રત સાવધાનીપૂર્વક કરવાથી પરમશાંતિ આપે છે. કેટલાકનો એ બે ઘડીનો કાળ જ્યારે જતો નથી ત્યારે તેઓ બહુ કંટાળે છે. સામાયિકમાં નવરાશ લઇને બેસવાથી કાળ જાય પણ કયાંથી ? આધુનિક કાળમાં સાવધાનીથી સામાયિક કરનારા બહુજ થોડા છે. પ્રતિક્રમણ સામાયિકની સાથે કરવાનું

હોય છે ત્યારે તો વખત જવો સુગમ પડે છે. જો કે એવા પામરો પ્રતિક્રમણ લક્ષપૂર્વક કરી શકતા નથી તો પણ કેવળ નવરાશ કરતા એમાં જરૂર કંઇક ફેર પડે છે સામાયિક પણ પુરૂં જેઓને આવડતું નથી તેઓ બિચારા સામાયિકમાં પછી બહુ મુઝાય છે. કેટલાક ભારેકર્મિયો એ અવસરમા વ્યવહારના પ્રપંચો પણ ઘડી રાખે છે. આથી સામાયિક બહુ દોષિત થાય છે. વિધિપૂર્વક સામાયિક ન થાય એ બહુ ખેદકારક અને કર્મની બાહુલ્યતા છે. સાઠ ઘડીનાં અહોરાત્ર વ્યર્થ ચાલ્યા જાય છે. અસંખ્યાતા દિવસથી ભરેલાં અનંતા કાલચક્ર વ્યતીત કરતાં પણ જે સાર્થક ન થયું તે બે ઘડીની વિશુદ્ધ સામાયિક સાર્થક કરે છે. લક્ષપૂર્વક સામાયિક થવા માટે સામાયિકમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ચાર લોગસ્સથી વધારે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરી ચિત્તની કંઇક સ્વસ્થતા આણવી. પછી સૂત્રપાઠ કે ઉત્તમ ગ્રંથનું મનન કરવું. વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ કાવ્યો બોલવા, પાછળનું અધ્યયન કરેલું સ્મરણ કરી જવું. નૂતન અભ્યાસ થાય તો કરવો; કોઇને શાસ્ત્રાધારથી બોધ આપવો; એમ સામાયિકી કાળ વ્યતીત કરવો. મુનિરાજનો જો સમાગમ હોય તો આગમવાણી સાંભળવી અને તે મનન કરવી, તેમ ન હોય અને શાસ્ત્રપરિચય ન હોય તો વિચક્ષણ અભ્યાસી પાસેથી વૈરાગ્યબોધક કથન શ્રવણ કરવું; કિંવા કંઇ અભ્યાસ કરવો. એ સઘળી યોગવાઇ ન હોય તો કેટલોક ભાગ લક્ષપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં રોકવો; અને કેટલોક ભાગ મહાપુરૂષોનાં ચરિત્ર-કથામાં ઉપયોગપૂર્વક રોકવો, પરંતુ જેમ બને તેમ વિવેકથી અને ઉત્સાહથી સામાયિકી કાળ વ્યતીત કરવો. કંઇ સાહિત્ય ન હોય તો પંચપરમેષ્ટિમંત્રનો જાપજ ઉત્સાહપૂર્વક કરવો. પણ વ્યર્થ કાળ કાઢી નાંખવો નહીં. ધીરજથી, શાંતિથી અને યત્નાથી સામાયિક કરવું. જેમ બને તેમ સામાયિકમાં શાસ્ત્રપરિચય વધારવો. સાઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ઘડી અવશ્ય બચાવી સામાયિક તો સદ્‌ભાવથી કરવું.

૯૦ પ્રશ્ન:—પ્રતિક્રમણનો અર્થ શો ?

ઉત્તર:—પ્રતિક્રમણ એટલે સામું જવું.—સ્મરણ કરી જવું. ફરીથી જોઇ જવું. એમ એનો અર્થ થઇ શકે છે. જે દિવસે જે વખતે પ્રતિક્રમણ કરવા બેઠા તે વખતની અગાઉ તે દિવસે જે જે દોષ થયા છે તે એક પછી એક જોઇ જવા અને તેનો પશ્ચાતાપ કરવો કે દોષનું સ્મરણ કરી જવું વગેરે સામાન્ય અર્થ પણ છે. ઉત્તમ મુનિયો અને ભાવિક શ્રાવકો સંધ્યાકાળે અને રાત્રિના પાછલા

ભાગમાં દિવસે અને રાત્રે એમ અનુક્રમે થયેલા દોષનો પશ્ચાતાપ કે ક્ષમાપના ઇચ્છે છે એનું નામ અહીં આગળ પ્રતિક્રમણ છે. એ પ્રતિક્રમણ આપણે પણ અવસ્ય કરવુ. કારણ આ આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગથી અનેક પ્રકારનાં કર્મ બાંધે છે પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં એનું દોહન કરેલું છે; જેથી દિવસ રાત્રમાં થયેલાં પાપનો પશ્ચાતાપ તે વડે થઇ શકે છે. શુદ્ધભાવ વડે કરી પશ્ચાતાપ કરવાથી લેશ પાપ યતાં પરલોકભય અને અનુકંપા છૂટે છે; આત્મા કોમળ થાય છે. ત્યાગવાયોગ્ય વસ્તુનો વિવેક આવતો જાય છે. ભગવાન્‌સાક્ષીએ અજ્ઞાન ઇ૦ જે જે દોષ વિસ્મરણ થયા હોય તેનો પશ્ચાતાપ પણ થઇ શકે છે. આમ જે નિર્જરા કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે એનુ 'આવશ્યક' એવુ પણ નામ છે. આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરીને કરવાયોગ્ય; એ સત્ય છે. તે વડે આત્માની મલિનતા ખસે છે. માટે અવશ્ય કરવાયોગ્યજ છે. સાયંકાળે જે પ્રતિક્રમણ કરવામા આવે છે તેનું નામ 'દેવસીયપડિક્કમણું' એટલે દિવસ સંબંધી પાપનો પશ્ચાતાપ અને રાત્રિના પાછલા ભાગમા જે પ્રતિક્રમણ કરવામા આવે છે તે 'રાઇપડિક્કમણું' કહેવાય છે. 'દેવસીય' અને 'રાઇ' એ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો છે. પખવાડીએ કરવાનું પ્રતિક્રમણ તે 'પાક્ષિક' અને સંવત્સરે કરવાનુ તે 'સાંવત્સરિક' કહેવાય છે. સત્પુરૂષોએ યોજનાથી બાંધેલો એ સુંદર નિયમ છે. કેટલાક સામાન્ય બુદ્ધિમાનો એમ કહે છે કે દિવસ અને રાત્રિનું સવારે પ્રાયશ્ચિતરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તો કઇ ખોટું નથી, પરંતુ એ કહેવું પ્રમાણિક નથી. રાત્રિયે અકસ્માત્ અમુક કારણ કે કાળધર્મ થઇ પડે તો દિવસ સંબંધી પણ રહી જાય. 'પ્રતિક્રમણસૂત્ર'ની યોજના બહુ સુંદર છે. એનાં મૂળતત્ત્વ બહુ ઉત્તમ છે. જેમ બને તેમ પ્રતિક્રમણ ધીરજથી, સમજાય એવી ભાષાથી, શાંતિથી, મનની એકાગ્રતાથી અને યત્નાપૂર્વક કરવુ.

૯૧ પ્રશ્ન:—ક્ષમાનુ માહાત્મ્ય કહેશો ?

ઉત્તર:—ક્ષમા એ અંતર્શત્રુ જીતવામાં ખડ્ગ છે. પવિત્ર આચારની રક્ષા કરવામા બખ્તર છે. શુદ્ધભાવે અસહ્ય દુ:ખમાં, સમપરિણામથી ક્ષમા રાખનાર મનુષ્ય ભવસાગર તરી જાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓના વચન છે કે, આત્મા માત્ર સ્વસદ્‌ભાવમા આવવો જોઇએ; અને તે આવ્યો તો મોક્ષ હથેળીમાંજ છે.

૯૨ પ્રશ્ન:—આત્મસિદ્ધિ શાથી છે ?

ઉત્તર:—સંસારરૂપી ગાડીને રાગ અને દ્વેષ એ બે રૂપી બળદ

છે. એ ન હોય તો સંસારનું અટકન છે. જ્યાં રાગ નથી ત્યાં દ્વેષ નથી; આ માન્ય સિદ્ધાંત છે. રાગ તીવ્ર કર્મ બંધણનું કારણ છે. એના ક્ષયથી આત્મસિદ્ધિ છે.

૮૩ પ્રશ્ન:—તૃષ્ણા કેવી છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે તૃષ્ણા આકાશના જેવી અનંત છે; નિરંતર તે નવયૌવન રહે છે. ચાહના જેટલુ મળ્યુ એટલે ચાહનાને વધારી દે છે. સંતોષ એ જ માત્ર કલ્પવૃક્ષ છે અને એ જ માત્ર મનોવાંચ્છિત પૂર્ણ કરે છે.

૮૪ પ્રશ્ન:—પ્રમાદનાં લક્ષણો કયા કયાં ? અને શાસ્ત્રકારો પ્રમાદ માટે શું કહે છે ?

ઉત્તર:—ધર્મની અનાદરતા, ઉન્માદ, આળસ, કષાય એ સઘળાં પ્રમાદનાં લક્ષણ છે.

ભગવાને 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર'મા ગૌતમને કહ્યું કે, હે ગૌતમ ! મનુષ્યનું આયુષ્ય ડાભની અણીપર પડેલા જળના બિંદુ જેવું છે. જેમ તે બિંદુને પડતાં વાર લાગતી નથી તેમ આ મનુષ્યાયુ જતાં વાર લાગતી નથી. એ બોધના કાવ્યમાં ચોથી કડી સ્મરણમા અવશ્ય રાખવા જેવી છે 'સમયં ગોયમ મા પમાએ' એ પવિત્ર વાક્યના બે અર્થ થાય છે એક તો હે ગૌતમ ! સમય એટલે અવસર પામીને પ્રમાદ ન કરવો અને બીજો એકે મેષાનુમેષમાં ચાલ્યા જતા અસંખ્યાતમા ભાગનો જે સમય કહેવાય છે તેટલો વખત પણ પ્રમાદ ન કરવો. કારણ દેહ ક્ષણભંગુર છે; કાળશીકારી માથે ધનુષ્યબાણ ચઢાવીને ઉભો છે. લીધો કે લેશે એમ જજાળ થઈ રહી છે; ત્યાં પ્રમાદથી ધર્મકર્તવ્ય કરવું રહી જશે. અતિ વિચક્ષણ પુરૂષો સંસારની સર્વોપાધિ ત્યાગીને અહોરાત્ર ધર્મમાં સાવધાન થાય છે, પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરૂષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્ત્તવ્યમાં ગાળે છે અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્ત્તવ્ય કરતા રહે છે; પણ મૂઢ પુરૂષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમ જ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાખે છે એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિરૂપ પામે છે. જેમ બને તેમ યત્ન અને ઉપયોગથી ધર્મને સાધ્ય કરવો યોગ્ય છે. સાઠઘડીનાં અહોરાત્રમાં વીશ ઘડી તો નિદ્રામાં ગાળીએ છીએ, બાકીની ચાળીશ ઘડી ઉપાધિ, ટેલટપ્પા અને રઝળવામાં ગાળીએ છીએ. એ કરતાં એ સાઠ ઘડીના વખતમાંથી બે ચાર ઘડી વિશુદ્ધ ધર્મકર્ત્તવ્યને માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો બની શકે એવું છે.

એનું પરિણામ પણ કેવું સુંદર થાય ! પળ એ અમૂલ્ય ચીજ છે; ચક્ર-વર્તિ પણ એક પળ પામવા આખી રીદ્ધિ આપે તો પણ તે પામનાર નથી. એક પળ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે. એમ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ સિદ્ધ છે !

૯૫ પ્રશ્નઃ—હમણાં જૈન શાસન પ્રવૃત્તમાન્ છે તે કોનું પ્રણીત કરેલુ છે ?

ઉત્તરઃ—હમણાં જે શાસન પ્રવર્ત્તમાન્ છે તે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનુ પ્રણીત કરેલુ છે.

૯૬ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરના નિર્વાણને કેટલાં વર્ષ થયાં.

ઉત્તરઃ—ભગવાન્ મહાવીરને નિર્વાણ પધાર્યા ૨૪૧૪ વર્ષ થયાં.

૯૭ પ્રશ્નઃ—તેઓ કયા જન્મ્યા ? અને તેઓનાં માતાપિતાના નામ શુ ?

ઉત્તરઃ—મગધદેશના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમા ત્રિશલાદેવી ક્ષત્રિયાણીની કુખે સિદ્ધાર્થ રાજાથી ભગવાન્ મહાવીર જન્મ્યા.

૯૮ પ્રશ્નઃ—તેઓના મોટાભાઇનું નામ શુ હતું ?

ઉત્તરઃ—મહાવીર ભગવાન્ના મોટા ભાઇનું નામ નન્દિવર્દ્ધમાન હતું.

૯૯ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરના પત્નિનું નામ શું ?

ઉત્તરઃ—મહાવીર ભગવાન્ની સ્રીનું નામ યશોદા હતું.

૧૦૦ પ્રશ્નઃ—તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં કેટલા વર્ષ રહ્યા ?

ઉત્તરઃ—ત્રીશ વર્ષ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા.

૧૦૧ પ્રશ્નઃ—તેઓએ કેટલા વર્ષ તપ કરી કર્મ ભસ્મીભૂત કર્યા ?

ઉત્તરઃ—એકાંતિક વિહારે સાડાબાર વર્ષ એક પક્ષ તપાદિક સમ્યક્ આચારે, એમણે અશેષ ઘનઘાતી કર્મને બાળીને ભસ્મિભુત કર્યા.

૧૦૨ પ્રશ્નઃ—તેઓ કેવળજ્ઞાન કયા પામ્યા ?

ઉત્તરઃ—અનુપમેય કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઋજુવાલિકા નદિને કિનારે પામ્યા.

૧૦૩ પ્રશ્નઃ—તેઓ કેટલુ આયુષ્ય ભોગવી સિદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા ?

ઉત્તરઃ—એકંદર બહોતેર વર્ષની લગભગ આયુ ભોગવી સર્વ કર્મ ભસ્મિભૂત કરી સિદ્ધસ્વરૂપને પામ્યા.

૧૦૪ પ્રશ્નઃ—તેઓ કેટલામા જિનેશ્વર હતા ?

ઉત્તરઃ—વર્તમાન ચોવીશીના એ છેલ્લા જિનેશ્વર હતા.

૧૦૫ પ્રશ્નઃ—ભગવાન્ મહાવીરનું ધર્મતીર્થ કેટલા વર્ષ સુધી પ્રવર્તશે ?

ઉત્તરઃ—એઓનું આ ધર્મતીર્થ પ્રવર્ત્તે છે તે ૨૧,૦૦૦ હજાર વર્ષ એટલે પંચમકાળની પૂર્ણતા સુધી પ્રવર્ત્તશે એમ ‘ ભગવતીસૂત્ર ’ નાં પ્રવચન છે.

૧૦૬ પ્રશ્ન—એ તીર્થપર વિપત્તિઓ ખરી કે ?

ઉત્તરઃ—આ કાળ દશ અપવાદથી યુક્ત હોવાથી એ ધર્મતીર્થ-પર અનેક વિપત્તિઓ આવી ગઇ છે, આવે છે, અને પ્રવચન પ્રમાણે આવશે પણ ખરી.

૧૦૭ પ્રશ્નઃ—વર્ત્તમાન જૈન સમુદાયની સ્થિતિ કેવા પ્રકારે છે ? અને સ્થિતિ જોઇ મધ્યસ્થ મનુષ્યોએ કેમ વર્ત્તવું ?

ઉત્તરઃ—જૈન સમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર નિંદાગ્રંથોથી જંજાળ માંડી બેઠા છે. વિવેક વિગારે મધ્યસ્થ પુરૂષો મતમતાંતરમા નહીં પડતા જૈનશિક્ષાનાં મૂળ તત્ત્વપર આવે છે. ઉત્તમ શીલવાન મુનિયોપર ભાવિક રહે છે. સત્ય એકાગ્રતાથી પોતાના આત્માને દમે છે.

૧૦૮ પ્રશ્નઃ—જૈન શાસન પ્રકાશમા આવશે અને આવે તો કેવું ?

ઉત્તરઃ—કાળ પ્રભાવને લીધે વખતે વખતે શાસન કઇ સામાન્ય પ્રકાશમાં આવે છે; પણ જોઇએ એવું પ્રફુલ્લિત ન થઇ શકે.

૧૦૯ પ્રશ્ન— “વક્ર જડાય પચ્છિમા” એ વચન સમજાવશો ?

ઉત્તરઃ—“ વક્ર જડાય પચ્છિમા ” એવું ‘ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ’મા વચન છે. એનો ભાવાર્થ એ છે કે છેલ્લા તીર્થંકરના (મહાવીરસ્વામીના) શિષ્યો વાંકા અને જડ થશે. અને તેની સત્યતા વિષે કોઇને બોલવું રહે તેમ નથી. આપણે કયાં તત્ત્વનો વિચાર કરીએ છીએ ? કયાં ઉત્તમ શીલનો વિચાર કરીએ છીએ ? નિયમિત વખત ધર્મમાં કયાં વ્યતીત કરીએ છીએ ? ધર્મતીર્થના ઉદયને માટે કયા લક્ષ રાખીએ છીએ ? કયાં દાઝ વડે ધર્મતત્ત્વને શોધીએ છીએ ? શ્રાવક કુળમાં જન્મ્યા એથી કરીને શ્રાવક, એ વાત આપણે ભાવે કરીને માન્ય કરવી જોઇતી નથી; એને માટે જોઇતા આચાર, જ્ઞાન, શોધ કે એમાંનાં કંઇ વિશેષ લક્ષણો હોય તેને શ્રાવક માનીયે તો તે યથાયોગ્ય છે. દ્રવ્યાદિક કેટલાક પ્રકારની સામાન્ય દયા શ્રાવકને ઘેર જન્મે છે અને તે પાળે છે એ વાત વખાણવા લાયક છે; પણ તત્ત્વને કોઇકજ જાણે છે. જાણવા કરતાં ઝાઝી શંકા કરનારા અર્ધદગ્ધો પણ છે. જાણીને અહંપદ કરનારા પણ છે. પરંતુ જાણીને તત્ત્વના કાંટામાં તોળનારા કોઇક વિરલ છે. કેવળ, મનઃપર્યવ અને

અવધિજ્ઞાન વિચ્છેદ ગયાં, દ્રષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું, સિદ્ધાંતનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ ગયો; માત્ર થોડા રહેલા ભાગપર સામાન્ય સમજણથી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. જે શંકા થાય તે વિશેષ જાણનારને પૂછવી. ત્યાંથી મનમાનતો ઉત્તર ન મળે તોપણ જિનવચનની શ્રદ્ધા ચળવિચળ કરવી નહિ. અનેકાંત શૈલીના સ્વરૂપને વિરલ જાણે છે. ભગવાનના કથનરૂપ મણિના ઘરમાં કેટલાક પામર પ્રાણીઓ દોષરૂપી કાણું શોધવાનુ મંથન કરી અધોગતિજન્યકર્મ બાંધે છે. લીલોતરીને બદલે તેની સુકવણી કરી લેવાનું કોણે, કેવા વિચારથી શોધી કાઢયું હશે? આ વિષય બહુ મોટો છે. એ સંબંધી અહીં આગળ કહેવાની કઇ યોગ્યતા નથી; ટુંકામાં કહેવાનું કે આપણે આપણા આત્માનાં સાર્થક અર્થે મતભેદમાં પડવું નહીં. ઉત્તમ અને શાંત મુનિનો સમાગમ વિમળ, આચાર, વિવેક, દયા, ક્ષમા એનું સેવન કરવું. મહાવીરતીર્થને અર્થે બને તો વિવેકી બોધ કારણ સહિત આપવો તુચ્છ બુદ્ધિથી શંકિત થવું નહી. એમાં આપણું પરમ મંગળ છે એ વિસર્જન કરવુ નહી.

૧૧૦ પ્રશ્ન.—મને જૈન મુનિયોના આચારની વાત બહુ રૂચી છે એઓના જેવો કોઇ દર્શનના સંતોમાં આચાર નથી. ગમે તેવા શીયાળાની ટાઢમાં અમુક વસ્ત્રવડે તેઓને રેડવવું પડે છે, ઉનાળામાં ગમે તેવા તાપ તપતા છતાં પગમાં તેઓને પગરખાં કે માથાપર છત્રી લેવાતી નથી. ઉની રેતીમાં આતાપના લેવી પડે છે. યાવજ્જીવ ઉનુ પાણી પીએ છે. ગૃહસ્થને ઘેર તેઓ બેસી શકતા નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. ફુટી બદામ પણ પાસે રાખી શકતા નથી. અયોગ્ય વચન તેથી બોલી શકાતું નથી. વાહન તેઓ લઇ શકતા નથી. આવા પવિત્ર આચારો ખરે! મોક્ષદાયક છે. પરંતુ નવવાડમા ભગવાને સ્નાન કરવાની ના કહી છે એ વાત તો મને યથાર્થ બેસતી નથી.

ઉત્તરઃ—શા માટે બેસતી નથી?

૧૧૧ પ્રશ્નઃ—કારણ એથી અશુચિ વધે છે.

ઉત્તરઃ—કયિ અશુચિ વધે છે?

૧૧૨ પ્રશ્નઃ—શરીર મલિન રહે છે એ.

ઉત્તરઃ—શરીરની મલિનતાને અશુચિ કહેવી એ વાત કંઇ વિચારપૂર્વક નથી. શરીર પોતે શાનુ બન્યું છે એ તો વિચાર કરો. રક્ત, પિત્ત, મળ, મૂત્રશ્લેષ્મનો એ ભંડાર છે, તેપર માત્ર ત્વચા છે; છતાં એ પવિત્ર કેમ થાય? વળી સાધુએ એવું કંઈ સંસારી કર્ત્તવ્ય કર્યું ન હોય કે જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યકતા રહે.

૧૧૩ પ્રશ્ન:—પણ સ્નાન કરવાથી તેઓને (સાધુઓને) હાનિ શું છે

ઉત્તર:—એ તો સ્થૂળ બુદ્ધિનું જ પ્રશ્ન છે. નહાવાથી અસંખ્યાતા જંતુનો વિનાશ, કામાગ્નિની પ્રદિપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલવું એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી આત્મા મહા મલિન થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઇએ. શરીરની જીવહિંસાયુક્ત જે મલિનતા છે તે અશુચિ છે. અન્ય મલિનતાથી તો આત્માની ઉજ્વળતા થાય છે. એ તત્ત્વવિચારે સમજવાનું છે. નહાવાથી વ્રતભંગ થઇ આત્મા મલિન થાય છે, અને આત્માની મલિનતા એ જ અશુચિ છે.

૧૧૪ પ્રશ્ન:—મને તમે બહુ સુંદર કારણ બતાવ્યું. સૂક્ષ્મ વિચાર કરતાં જિનેશ્વરના કથનથી બોધ અને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. વારુ, ગૃહસ્થાશ્રમીઓને શરીરની જીવહિંસા કે સંસારકર્તવ્યથી થયેલી અશુચિ ટાળવી જોઇએ કે નહીં ?

ઉત્તર —સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઇએ. જૈન જેવું એકે પવિત્ર દર્શન નથી અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી શૌચાશૌચનો વિચાર પરંતુ થોડા જ કરે છે.

૧૧૫ પ્રશ્ન —જૈન ગૃહસ્થના સામાન્ય નિત્ય નિયમ કેવા જોઇએ ?

ઉતર:—પ્રભાત પહેલાં ઉઠીને યત્નાથી રાત સંબંધી થયેલા દોષનુ પ્રતિક્રમણ કરવું. પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી સ્તુતિ, અને શિક્ષાવચન ઉચ્ચારી મનની બનતી શાંતિ કરી ઘેર આવવું. માતા પિતાનો વિનય કરી યત્નાથી સંસારી કામમા પ્રયોજન કરવુ. આહાર વિહારનો નિયમિત વખત રાખવો; તેમજ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો અને તાત્ત્વિક ગ્રંથનાં મનનનો પણ નિયમિત વખત રાખવો. સાયંકાળે સંધ્યાવશ્યક ઉપયોગપૂર્વક કરવુ. ચોવિહાર પ્રત્યાખ્યાન કરવુ નિયમિત નિદ્રા લેવી. સુતા પહેલાં અઢાર પાપસ્થાનક, દ્વાદશવ્રત દોષ, અને સર્વ જીવને ક્ષમાવી પંચ પરમેષ્ટિમંત્રનુ સ્મરણ કરી મહા શાંતિથી સમાધિભાવે શયન કરવું. આ સામાન્ય નિયમો બહુ લાભદાયક થશે. એ તમને સંક્ષેપમાં કહ્યા છે. સૂક્ષ્મ વિચારથી એ વિશેષ મંગળદાયક થશે.

૧૧૬ પ્રશ્ન:—પ્રભુની ક્ષમાપના કેમ અને શા માટે ચિંતવવી ?

ઉત્તર:—"હે ભગવાન્ ! હું બહુ ભૂલી ગયો, મેં તમારાં અમૂલ્ય વચનને લક્ષમાં લીધાં નહીં. તમારાં કહેલાં અનુપમ તત્વનો મેં વિચાર કર્યો નહીં તમારા પ્રણીત કરેલા ઉત્તમ શીલને સેવ્યું નહીં. તમારાં કહેલાં દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતા મેં ઓળખ્યા નહીં. હે

ભગવાન્! હુ ભૂલ્યો, આથડયો—રઝળ્યો—અને અનંત સંસારની વિટમ્બનામાં પડયો છઉં. હું પાપી છઉં. હું બહુ મદોન્મત્ત અને કર્મરજથી કરીને મલિન છઉં. હે પરમાત્મા! તમારા કહેલાં તત્વ વિના મારો મોક્ષ નથી. હુ નિરંતર પ્રપંચમા પડયો છઉં, અજ્ઞાનથી અંધ થયો છઉં. મારામાં વિવેકશક્તિ નથી અને હું મુઢ છઉં, હું નિરાશ્રિત છઉં, અનાથ છઉં. નિરાગી પરમાત્મા! હવે હું તમારૂં, તમારા ધર્મનું અને તમારા સાધુનું શરણ ગ્રહું છઉં. મારા અપરાધ ક્ષય થઇ હુ તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઉ એ મારી અભિલાષા છે. આગળ કરેલાં પાપોનો હું હવે પશ્ચાતાપ કરૂં છઉં. જેમ જેમ હુ સૂક્ષ્મ વિચારથી ઉંડો ઉતરૂં છઉ તેમ તેમ તમારા તત્વના ચમત્કારો મારા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે. તમે નિરાગી, નિર્વિકારી, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સહજાનંદી, અનંત જ્ઞાની, અનંતદર્શી, ત્રૈલોક્યપ્રકાશક છો. હું માત્ર મારા હિતને અર્થે તમારી સાક્ષીએ ક્ષમા ચાહું છઉં. એક પળ પણ તમારા કહેલા તત્વની શંકા ન થાય, તમારા કહેલા રસ્તામાં અહોરાત્ર હુ રહું એજ મારી આકાંક્ષા અને વૃત્તિ થાઓ! હે સર્વજ્ઞ ભગવાન્! તમને હું વિશેષ શું કહુ? તમારાથી કંઇ અ-જાણ્યુ નથી. માત્ર પશ્ચાતાપથી હું કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છુ છઉ—ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:"

૧૧૭ પ્રશ્ન:—વૈરાગ્યને ધર્મનુ સ્વરૂપ શા માટે કહ્યું છે?

ઉત્તર:—એક વસ્ત્ર લોહીથી કરીને રંગાયું. તેને જો લોહીથી ધોઇએ તો તે ધોઇ શકાનાર નથી, પરંતુ વિશેષ રંગાય છે. જો પાણીથી એ વસ્ત્રને ધોઇએ તો તે મલિનતા જવાનો સંભવ છે. એ દ્રષ્ટાંત પરથી આત્માપર વિચાર લઇએ. આત્મા અનાદિકાળથી સંસા-રરૂપી લોહીથી મલિન થયો છે. મલિનતા રોમ રોમ ઉતરી ગઇ છે! એ મલિનતા આપણે સંસારવડે ટાળવા ધારીએ તો ટળી શકે નહીં. લોહીથી જેમ લોહી ધોવાતુ નથી; તેમ શૃંગારથી કરીને વિષયજન્ય આત્મમલિનતા ટળનાર નથી એ જાણે નિશ્ચયરૂપ છે. અનેક ધર્મમતો આ જગત્મા ચાલે છે તે સંબંધી અપક્ષપાતે વિચાર કરતાં આગ-ળથી આટલુ વિચારવું અવસ્યનું છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય લક્ષ્મી લીલાની શિક્ષા આપી હોય; રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશઆરામ કરવાનુ તત્ત્વ બતાવ્યુ હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ શાંતિ નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મ-મતયુક્તજ છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું ઘર એજ યોજનાથી ભરપૂર હોય છે.

છોકરાછૈયાં, સ્ત્રી, રંગ રાગ, તાન ત્યાં જામ્યું પડયું હોય છે અને તે ઘર ધર્મમંદિર કહેવું તો પછી અધર્મસ્થાનક કયું ? અને જેમ વર્તિએ છીએ તેમ વર્તવાથી ખોટું પણ શું ? કોઇ એમ કહે કે પેલાં ધર્મમંદિરમાં તો પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે છે તો તેઓને માટે ખેદપૂર્વક આટલોજ ઉત્તર દેવાનો છે કે તે પરમાત્મ તત્ત્વ અને તેની વૈરાગ્યમય ભક્તિને જાણતા નથી. ગમે તેમ હો, પણ આપણે આપણા મૂળ વિચાર પર આવવું જોઇએ. તત્ત્વજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે. તે મલિનતાનો ક્ષય વિશુદ્ધ ભાવજળથી હોવો જોઇએ. તે અર્હતના કહેલાં તત્ત્વરૂપ સાબુ અને વૈરાગ્યરૂપી જળથી ઉત્તમ આચારરૂપ પથ્થરપર રાખીને, આત્મવસ્ત્રને ધોનાર નિર્ગ્રંથ ગુરૂ છે. આમા જો વૈરાગ્યજળ ન હોય તો બીજા બધા સાહિત્યો કંઇ કરી શકતા નથી; માટે વૈરાગ્યને ધર્મનુ સ્વરૂપ કહી શકાય. યદિ અર્હત્ પ્રણીત તત્ત્વ વૈરાગ્યજ બોધે છે, તો તેજ ધર્મનું સ્વરૂપ એમ ગણવુ.

૧૧૮ પ્રશ્ન—ધર્મના મતભેદો માટે આપનું શું કહેવું છે ?

ઉત્તરઃ—આ જગતીતળપર અનેક પ્રકારથી ધર્મના મત પડેલા છે. તેવા મતભેદ અનાદિકાળથી છે એ ન્યાયસિદ્ધ છે. પણ એ મત કંઇ કંઇ રૂપાંતર પામ્યા જાય છે; એ સબંધી કેટલાક વિચારો કરીએ.

કેટલાક પરસ્પર મળતા અને કેટલાક પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે. કેટલાક કેવળ નાસ્તિકના પાથરેલા પણ છે. કેટલાક સામાન્ય નીતિને ધર્મ કહે છે. કેટલાક જ્ઞાનનેજ ધર્મ કહે છે. કેટલાક અજ્ઞાન એજ ધર્મમત કહે છે. કેટલાક ભક્તિને કહે છે, કેટલાક ક્રિયાને કહે છે. કેટલાક વિનયને કહે છે અને કેટલાક શરીર સાચવવુ એને ધર્મમત કહે છે. એ ધર્મમતસ્થાપકોએ એમ બોધ કર્યો જણાય છે કે અમે જે કહીએ છીએ તે સર્વજ્ઞવાણીરૂપ અને સત્ય છે. બાકીના સઘળા મતો અસત્ય અને કુતર્કવાદી છે. પરસ્પર તેથી તે મતવાદીઓએ યોગ્ય કે અયોગ્ય ખંડન કર્યુ છે. વેદાંતના ઉપદેશકનો આજ બોધ છે, સાંખ્યનો પણ આજ બોધ છે, બૌધનો પણ આજ બોધ છે, ન્યાયમતવાળાનો પણ આજ બોધ છે, વૈશેષિકનો આજ બોધ છે, શક્તિપંથાનો આજ બોધ છે, વૈષ્ણવાદિનો આજ બોધ છે, ઇસ્લામીનો આજ બોધ છે, અને ક્રાઇસ્ટનો આજ બોધ છે કે આ અમારૂં કથન તમને સર્વ સિદ્ધિ આપશે. ત્યારે આપણે હવે શુ વિચાર કરવો ? વાદી પ્રતિવાદી બન્ને સાચા હોતા નથી, તેમ બન્ને ખોટા હોતા નથી. બહુ

તો વાદી કંઇક વધારે સાચો, અને પ્રતિવાદી કંઇક ઓછો ખોટો હોય; (અથવા પ્રતીવાદી કઇક વધારે સાચો, અને વાદી કંઇક ઓછો ખોટો હોય.) કેવળ બન્નેની વાત ખોટી હોવી ન જોઇએ. આમ વિચાર કરતાં તો એક ધર્મમત સાચો ઠરે અને બાકીના ખોટા ઠરે. એ એક આશ્ચર્યકારક વાત છે. સર્વને અસત્ય અને સર્વને સત્ય કેમ કહી શકાય ? જો સર્વને અસત્ય એમ કહીએ તો આપણે નાસ્તિક ઠરીએ અને ધર્મની સચ્ચાઇ જાય. આ તો નિશ્ચય છે કે ધર્મની સચ્ચાઇ છે તેમ સૃષ્ટિપર તેથી અવશ્ય છે. એક સત્ય અને બાકીના સર્વ અસત્ય એમ કહીએ તો તે વાત સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઇએ. સર્વ સત્ય કહીએ તો તો એ રેતીની ભીત કરી, કારણ તો આટલા બધા મતભેદ શા માટે પડે ? સર્વ એકજ પ્રકારના મતો સ્થાપવા શા માટે યત્ન ન કરે ? એમ અન્યોન્યના વિરોધાભાસ વિચારથી થોડીવાર અટકવુ પડે છે. તોપણ તે સબંધી યથામતિ હું કઇ ખુલાસો કરૂં છઉં. એ ખુલાસો સત્ય અને મધ્યસ્થ ભાવનાનો છે. એકાંતિક કે મતાંતિક નથી પક્ષપાતી કે અવિવેકી નથી; પણ ઉત્તમ અને વિચારવા જેવો છે. દેખાવે એ સામાન્ય લાગશે; પરંતુ સૂક્ષ્મ વિચારથી બહુ ભેદવાળો લાગશે આટલુ તો તમારે સ્પષ્ટ માનવું કે ગમે તે એક ધર્મ આ સૃષ્ટિપર સપૂર્ણ સત્યતા ધરાવે છે હવે એક દર્શનને સત્ય કહેતા બાકીના ધર્મમતને કેવળ અસત્ય કહેવા પડે. પણ હુ એમ કહી ન શકું. શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનદાતા નિશ્ચયનયવડે તો તે અસત્યરૂપ ઠરે; પરંતુ વ્યવહારનયે તે અસત્ય ઠરાવી શકાય નહિ. એક સત્ય અને બાકીના અપૂર્ણ અને સદોષ છે એમ હું કહું છઉં. તેમ જ કેટલાક કુતર્કવાદી અને નાસ્તિક છે તે કેવળ અસત્ય છે; પરંતુ જેઓ પરલોક સંબંધી કે પાપ સંબધી કંઇ પણ બોધ કે ભય બતાવે છે તે જાતના ધર્મમતને અપૂર્ણ અને સદોષ કહી શકાય છે. જો એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય ન હોય તો બીજા ધર્મમતને અપૂર્ણ અને અસત્ય કોઇ પ્રમાણથી કહી શકાય નહીં. એ માટે થઈ ને જે એક દર્શન પૂર્ણ અને સત્ય છે તેના તત્વપ્રમાણથી બીજા મતોની અપૂર્ણતા અને એકાંતિકતા જોઇએ. એ બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી કેટલાક જગતકર્ત્તાનો બોધ કરે છે, પણ જગતકર્ત્તા પ્રમાણવડે સિદ્ધ થઇ શકતો નથી. કેટલાક જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ કહે છે તે એકાંતિક છે; તેમ જ ક્રિયાથી મોક્ષ છે એમ કહેનારા પણ એકાંતિક છે. જ્ઞાન, ક્રિયા એ બન્નેથી મોક્ષ કહેનારા તેના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતા નથી;

અને એ બન્નેના ભેદ અભિપ્રાય નથી કહી શકયા એજ એમની સર્વજ્ઞતાની ખામી જણાઇ આવે છે. સત્‌દેવતત્ત્વમાં કહેલાં અષ્ટાદશ દૂષણોથી એ ધર્મમતસ્થાપકો રહિત નહોતા એમ એઓનાં ગુંથેલાં ચરિત્રોપરથી પણ તત્ત્વની દ્રષ્ટિએ દેખાય છે. કેટલાક મતોમાં હિંસા, અબ્રહ્મચર્ય ઇ૦ અપવિત્ર વિષયોનો બોધ છે તે તો સહજમા અપૂર્ણ અને સરાગીનાં સ્થાપેલાં જોવામાં આવે છે. કોઇએ એમા સર્વવ્યાપક મોક્ષ, કોઇએ કઇ નહીં એ રૂપ મોક્ષ, કોઇએ સાકારમોક્ષ અને કોઇએ અમુક કાળ સુધી રહી પતિત થવું એ રૂપે મોક્ષ માન્યો છે; પણ એમાંથી કોઇ વાત તેઓની સપ્રમાણ થઇ શકતી નથી. એઓના અપૂર્ણ વિચારોનું ખંડન યથાર્થ જોવા જેવું છે; અને તે નિર્ગ્રંથ આચાર્યોના ગુંથેલા શાસ્ત્રોથી મળી શકશે. વેદ શિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્ત્તકો, એમના ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક વાંચવાથી અપૂર્ણ છે એમ જણાઇ આવે છે. વેદે, પ્રવર્તક ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખી બેધડકતાથી વાત મર્મમાં નાખી ગંભીર ડોળ પણ કર્યો છે; છતા એમના પુષ્કળ મતો વાચવાથી એ પણ અપૂર્ણ અને એકાંતિક જણાઇ આવશે. જે પૂર્ણ દર્શન વિષે કહેવાનુ છે તે જૈન એટલે નિરાગીનાં સ્થાપન કરેલા દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તો પણ એ વાત સિદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, (જ્ઞાન ક્રિયાદિ) એના જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી. તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટીઓ, જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જેવડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય. કાળભેદે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો વિચ્છેદ છે, છતાં જે જે જિનેશ્વરના કહેલા સિદ્ધાંતિક વચનો છે તે અખંડ છે. એક વિચાર કરતાં જીંદગી વહી જાય તેવું છે. આગળ પર કેટલુક એ સંબંધી કહેવાનું છે. જિનેશ્વરના કહેલાં ધર્મતત્ત્વથી કોઇ પણ પ્રાણીને લેશ ખેદ ઉત્પન્ન થતો નથી. સર્વ આત્માની રક્ષા અને સર્વાત્મશક્તિનો પ્રકાશ એમા રહ્યો છે. એ ભેદો વાંચવાથી, સમજવાથી, અને તે પર અતિ અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામી જૈનદર્શનની સર્વજ્ઞતાની હા કહેવરાવે છે. બહુ મનનથી સર્વ ધર્મમત જાણી પછી તોલન કરનારને આ કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

૧૧૯ પ્રશ્નઃ—મનુષ્યદેહે નિરંતર દુઃખી કોણ ?

ઉત્તરઃ—જેઓ કેવળ લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મુઝાયા પડયા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પુરો ઉપયોગ કે અધુરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. માત્ર ઉપાધિજ ભોગવે છે. તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. કાળ અચાનક લઇને ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે. મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્માલ્ય કરી નાંખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખીજ છે.

૧૨૦. પ્રશ્નઃ—પવિત્રતામાં કાલ કોણુ નિર્ગમન કરે છે ?

ઉત્તરઃ—જેણે પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એક પતિવ્રત, સંતોષ પરાત્માની રક્ષા, યમ નિયમ, પરોપકાર, અલ્પરાગ, અલ્પદ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખ્યા છે, સત્પુરૂષોને સેવે છે, નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવો છે, જેના ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય અને વિવેક છે તે પવિત્રતામા કાળ નિર્ગમન કરે છે.

૧૨૧. પ્રશ્નઃ—સંપૂર્ણ સુખી કોણ ?

ઉત્તરઃ—સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે, ચાર કર્મ પાતળાં જેના પડયાં છે, જે મુક્ત છે. જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ સુખીજ છે. મોક્ષમા તેઓ અનંત જીવનનાં અનંત સુખમા સર્વ કર્મવિરક્તતાથી વિરાજે છે.

૧૨૨. પ્રશ્નઃ—ગૃહસ્થે કેવું જીવન ગાળવું સુખદાયક છે ?

ઉત્તર.—જેમ બને તેમ અલ્પારંભી થઇ સમભાવથી જનસમુદાયનાં હિત ભણી વળવું, પરોપકર, દયા, શાંતિ, ક્ષમા અને પવિત્રતાનું સેવન કરવું એ બહુ સુખદાયક છે.

૧૨૩. પ્રશ્નઃ—મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિષ્પરીગ્રહી, નિરારંભી, બ્રહ્મચારી ક્યાં સુધી થઇ શકતો નથી ?

ઉત્તર—જ્યાં સુધી જીભ સ્વાદિષ્ટ ભોજન ચાહે છે, જ્યાંસુધી નાસિકા સુગંધી ચાહે છે; જ્યાં સુધી કાન વારાંગનાનાં ગાયન અને વાદિત્ર ચાહે છે, જ્યાંસુધી આંખ વનોપવન જોવાનુ લક્ષ રાખે છે, જ્યાંસુધી ત્વચા સુગંધી લેપન ચાહે છે ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય નિરાગી, નિર્ગ્રંથ, નિષ્પરીગ્રહી, નિરારંભી અને બ્રહ્મચારી થઇ શકતો નથી.

૧૨૪. પ્રશ્ન—મનની શક્તિઓ કહેશો ?

ઉત્તરઃ—મનને વશ કરવું એ સર્વોત્તમ છે. એના વડે સઘળી ઈંદ્રિયો વશ કરી શકાય છે. મન જીતવું બહુ બહુ દુર્ઘટ છે. એક સમયમાં અસંખ્યાતા યોજન ચાલનાર અશ્વ તે મન છે. એને થકાવવું બહુ

દુર્લભ છે. એની ગતિ ચપળ અને ન ઝાલી શકાય તેવી છે. મહા જ્ઞાનીઓએ લગામવડે કરીને એને સ્થંભિત રાખી સર્વ જય કર્યો છે. 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' માં નમિરાજ મહર્ષિએ શક્રેંદ્રપ્રત્યે એમ કહ્યું કે દશલાખ સુભટને જીતનારા બહુ દુર્લભ છે અને તે દશ લાખ સુભટને જીતનાર કરતા અત્યુત્તમ છે. મનજ સર્વોપાધિની જન્મદાતા ભૂમિકા છે. મનજ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. મનજ સર્વ સંસારની મોહિનીરૂપ છે. એ વશ થતાં આત્મસ્વરૂપને પામવું લેશ દુર્લભ નથી. મનવડે ઇંદ્રિયોની લોલુપતા છે. ભોજન, વાદિત્ર, સુગંધી, સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ, સુંદર વિલેપન એ સઘળુ મનજ માગે છે. એ મોહિની આડે તે ધર્મને સભારવા પણ દેતું નથી. સંભાર્યા પછી સાવધાન થવા દેતુ નથી. સાવધાન થયા પછી પતિતતા કરવામા પ્રવૃત–લાગુ–થાય છે. એમાં નથી ફાવતું ત્યારે સાવધાનીમા કઇ ન્યૂનતા પણ ન પામતા અડગ રહીને મન જીતે છે તે સર્વ સિદ્ધિને પામે છે.

૧૨૫. પ્રશ્ન.—મન કેમ જીતી શકાય ?

ઉત્તર—મન અકસ્માત કોઇથીજ જીતી શકાય છે, નહીં તો ગૃહસ્થાશ્રમે અભ્યાસ કરીનેજ જીતાય છે. એ અભ્યાસ નિર્ગ્રંથતામાં બહુ થઈ શકે છે છતા સામાન્ય પરિચય કરવા માંગીએ તો તેનો મુખ્ય માર્ગ આ છે કે (મન) જે દુરેચ્છા કરે તેને ભૂલી જવી, તેમ કરવું નહીં. તે જ્યારે શબ્દસ્પર્શાદિ વિલાસ ઇચ્છે ત્યારે આપવા નહીં. ટુંકામાં આપણે એથી દોરાવું નહીં, પણ આપણે એને દોરવુ; તે પણ મોક્ષમાર્ગમાં. જીતેદ્રિયતા વિના સર્વ પ્રકારની ઉપાધિ ઉભીજ રહી છે. ત્યાગે ન ત્યાગ જેવો થાય છે. લોકલજ્જાએ તેને સેવવો પડે છે; માટે અભ્યાસે કરીને પણ મનનને જીતીને સ્વાધીનતામાં લઇ અવશ્ય આત્મહિત કરવું

૧૨૬. પ્રશ્નઃ—બ્રહ્મચર્ય કેવા પ્રકારનું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીઓએ થોડા શબ્દોમાં કેવો ભેદ અને કેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે! એ વડે કેટલીક બધી આત્મોન્નતિ થાય છે! બ્રહ્મચર્ય જેવા ગંભીર વિષયનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં અતિ ચમત્કારિક રીતે આપ્યું છે. બ્રહ્મચર્યરૂપી એક સુંદર ઝાડ અને તેને રક્ષા કરનારી જે નવ વિધિઓ તેને વાડનું રૂપ આપી આચાર પાળવામાં વિશેષ સ્મૃતિ રહી શકે એવી સરળતા કરી છે. એ નવવાડ જેમ છે તેમ અહીં કહી જઉં છઉં.

૧. **વસતી.**—જે બ્રહ્મચારી સાધુ છે તેમણે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ, પડંગ એથી કરીને જે સંયુક્ત વસતી હોય ત્યાં રહેવું નહીં. સ્ત્રી બે પ્રકા-

રની છે: મનુષ્યિણી અને દેવાંગના. એ પ્રત્યેકના પાછા બબે ભેદ છે. એક તો મૂળ અને બીજી સ્ત્રીની મૂર્ત કે ચિત્ર. એ પ્રકારનો જ્યાં વાસ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુએ ન રહેવું. પશુ એટલે તિર્યંચણી ગાય ભેંસ ઇત્યાદિક જે સ્થળે હોય તે સ્થળે ન રહેવુ; અને પડગ એટલે નપુંસક એનો વાસ હોય ત્યા પણ ન રહેવું. એવા પ્રકારનો વાસ બ્રહ્મચર્યની હાનિ કરે છે. તેઓની કામચેષ્ટા હાવ ભાવ ઇત્યાદિક વિકારો મનને ભ્રષ્ટ કરે છે. ૨. કથા.—કેવલ એકલી સ્ત્રીઓનેજ કે એકજ સ્ત્રીને ધર્મોપદેશ બ્રહ્મચારીએ ન કરવો. કથા એ મોહની ઉત્પત્તિરૂપ છે. સ્ત્રીના રૂપ સંબધી ગ્રથો, કામવિલાસ સબધી ગ્રથો કે જેથી ચિત્ત ચળે એવા પ્રકારની ગમે તે શૃગાર સબધી કથા બ્રહ્મચારીએ ન કરવી. ૩. આસન—સ્ત્રિયોની સાથે એક આસને ન બેસવુ. જ્યાં સ્ત્રી બેઠી હોય ત્યા બે ઘડી સુધીમાં બ્રહ્મચારીએ ન બેસવુ. એ સ્ત્રિયોની સ્મૃતિનું કારણ છે. વિકારની ઉત્પત્તિ છે એમ ભગવાને કહ્યું છે. ૪. ઇંદ્રિયનિરીક્ષણ—સ્ત્રિયોનાં અગોપાગ બ્રહ્મચારી સાધુએ ન જોવા. એના અમુક અંગપર દ્રષ્ટિ એકાગ્ર થવાથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૫. કુડ્યાંતર—ભીંત, કનાત કે ત્રાટાના અંતરપટમા સ્ત્રી પુરૂષ જ્યાં મૈથુન સેવે ત્યા બ્રહ્મચારીએ રહેવું નહીં, કારણ શબ્દ, ચેષ્ટાદિક વિકારનાં કારણ છે. ૬. પૂર્વક્રીડા—પોતે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તેવી જાતના શૃગારથી વિષયક્રીડા કરી હોય તેની સ્મૃતિ કરવી નહીં. તેમ કરવાથી બ્રહ્મચર્ય ભગ થાય છે. ૭. પ્રણીત—દૂધ, દહી, ઘૃતાદિ, મધુરા અને ચીકાશવાળા પદાર્થોનો બહુધા આહાર ન કરવો. એથી વીર્યની વૃદ્ધિ અને ઉન્માદ થાય છે અને તેથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બ્રહ્મચારીએ તેમ કરવું નહીં. ૮ અતિમાત્રાહાર—પેટ ભરીને આહાર કરવો નહીં, તેમ અતિ માત્રાની ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું નહીં. એથી પણ વિકાર વધે છે. ૯. વિભૂષણ—સ્નાન, વિલેપન, પુષ્પાદિક બ્રહ્મચારીએ ગ્રહણ કરવુ નહીં. એથી બ્રહ્મચર્યને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે. એમ ભગવાને નવવાડ વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને માટે કહી છે. બહુધા એ તમારા સાભળવામાં આવી હશે; પરતુ ગૃહસ્થાવાસમા અમુક અમુક દિવસ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવામાં અભ્યાસીઓને લક્ષમાં રહેવા અહીં આગળ કંઇક સમજણપૂર્વક કહી છે.

૧૨૭. પ્રશ્ન:—યોગના કેટલા પ્રકાર છે? અને તે ક્યા ક્યા?

ઉત્તર:—સત્પુરુષો નીચેના બત્રિશ યોગનો સગ્રહ કરી આત્માને ઉજ્વળ કરવાનું કહે છે:—

૧. શિષ્ય પોતાના જેવો થાય તેને માટે તેને શ્રુતાદિક જ્ઞાન આપવું. ૨. પોતાના આચાર્યપણાનું જે જ્ઞાન હોય તેનો અન્યને બોધ આપવો અને પ્રકાશ કરવો. ૩. આપત્તિકાળે પણ ધર્મનું દ્રઢપણું ત્યાગવું નહીં. ૪. લોક, પરલોકનાં સુખના ફલની વાછના વિના તપ કરવો. ૫. શિક્ષા મળી તે પ્રમાણે યત્નાથી વર્ત્તવું; અને નવી શિક્ષા વિવેકથી ગ્રહણ કરવી. ૬. મમત્વનો ત્યાગ કરવો. ૭. ગુપ્ત તપ કરવો. ૮. નિર્લોભતા રાખવી. ૯. પરિષહ ઉપસર્ગને જીતવા. ૧૦. સરળ ચિત્ત રાખવું. ૧૧. આત્મસંયમ શુદ્ધ પાળવો. ૧૨. સમકિત શુદ્ધ રાખવું. ૧૩. ચિત્તની એકાગ્ર સમાધિ રાખવી. ૧૪. કપટ રહિત આચાર પાળવો. ૧૫. વિનય કરવા યોગ્ય પુરૂષોનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો. ૧૬. સંતોષથી કરીને તૃષ્ણાની મર્યાદા ટુકી કરી નાખવી. ૧૭. વૈરાગ્ય ભાવનામાં નિમગ્ન રહેવું. ૧૮. માયારહિત વર્ત્તવું. ૧૯. શુદ્ધ કરણીમાં સાવધાન થવું. ૨૦. સમ્વરને આદરવો અને પાપને રોકવાં. ૨૧. પોતાના દોષ સમભાવપૂર્વક ટાળવા. ૨૨. સર્વ પ્રકારના વિષયથી વિરક્ત રહેવું. ૨૩. મૂળ ગુણે પચમહાવ્રત વિશુદ્ધ પાળવાં. ૨૪ ઉત્તર ગુણે પંચમહાવ્રતને વિશુદ્ધ પાળવાં. ૨૫. ઉત્સાહપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવો. ૨૬. પ્રમાદ રહિત જ્ઞાન ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તન કરવું. ૨૭. હમેશા આત્મચારિત્રમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી વર્ત્તવું. ૨૮. ધ્યાન, જિતેંદ્રિયતા અર્થે એકાગ્રતાપૂર્વક કરવું. ૨૯. મરણાંત દુઃખથી પણ ભય પામવો નહીં. ૩૦ સ્ત્રિયાદિકના સંગને ત્યાગવો. ૩૧ પ્રાયશ્ચિત વિશુદ્ધિ કરવી. ૩૨. મરણકાળે આરાધના કરવી. એ એકેકો યોગ અમૂલ્ય છે. સઘળા સંગ્રહ કરનાર પરિણામે અનંત સુખને પામે છે.

૧૨૮. પ્રશ્ન—મોક્ષનાં સુખની ઉપમા આપશો ?

ઉત્તરઃ—આ જગત્ મંડળપર પણ કેટલીક એવી વસ્તુઓ અને મનેચ્છા રહી છે કે જે કેટલાક અંશે જાણતા છતાં કહી શકાતી નથી. છતા એ વસ્તુઓ કંઇ સંપૂર્ણ શાશ્વત કે અનંત ભેદવાળી નથી. એવી વસ્તુનું જ્યારે વર્ણન ન થઇ શકે ત્યારે અનત સુખમય મોક્ષ સંબંધી તો ઉપમા ક્યાંથીજ મળે ? ભગવાનને ગૌતમ સ્વામીએ મોક્ષના અનંત સુખ વિષે પ્રશ્ન કર્યું ત્યારે ભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યુઃ "ગૌતમ ! એ અનંત સુખ હું જાણું છઉં; પણ તે કહી શકાય એવી અહીં આગળ કંઇ ઉપમા નથી. જગત્માં એ સુખના તુલ્ય કોઇ પણ વસ્તુ કે સુખ નથી. અનુપમેય મોક્ષની–સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ મય નિર્વિકારી મોક્ષનાં સુખના અસંખ્યાતમા ભાગને પણ યોગ્ય

ઉપમેય નહીં મળવાથી હું તને કહી શકતો નથી."

૧૨૯. પ્રશ્નઃ—મોક્ષના સ્વરૂપ વિષે શંકા કરનારને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—મોક્ષના સ્વરૂપવિષે શંકા કરનારા તો કુતર્કવાદી છે. એઓને ક્ષણિક સુખસંબંધી વિચાર આડે સતસુખનો વિચાર નથી. કોઇ આત્મિકજ્ઞાનહીન એમ પણ કહે છે કે આથી કોઈ વિશેષ સુખનું સાધન ત્યાં રહ્યું નહીં એટલે અનંત અવ્યાબાધ સુખ કહી દે છે. આ એનું કથન વિવેકી નથી. નિદ્રા પ્રત્યેક માનવીને પ્રિય છે; પણ તેમાં તેઓ કઇ જાણી કે દેખી શકતા નથી; અને જાણવામાં આવે તો માત્ર સ્વપ્નોપાધિનું મિથ્યાપણું આવે, જેની કઇ અસર પણ થાય. એ સ્વપ્ના વગરની નિદ્રા જેમાં સૂક્ષ્મ સ્થૂળ સર્વે જાણી અને દેખી શકાય અને નિરૂપાધિથી શાંત ઉંઘ લઇ શકાય તો તેનું તે વર્ણન શું કરી શકે ? એને ઉપમા પણ શી આપે ? આ તો સ્થૂળ દ્રષ્ટાંત છે; પણ બાલ અવિવેકી એ પરથી કંઇ વિચાર કરી શકે એ માટે કહ્યું છે.

૧૩૦. પ્રશ્નઃ—ધ્યાન કેટલા પ્રકારનાં અને કયાં કયાં ?

ઉત્તર.—ભગવાને ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન કહ્યાં છે. આર્ત્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ.

૧૩૧. પ્રશ્નઃ—આ ચારે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે ?

ઉત્તર.—પહેલાં બે ધ્યાન ત્યાગવાયોગ્ય છે. પાછળનાં બે ધ્યાન આત્મસાર્થકરૂપ છે.

૧૩૨. પ્રશ્નઃ—ધર્મધ્યાનના મુખ્ય ભેદ કેટલા ?

ઉત્તરઃ—શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ જાણવા માટે, શાસ્ત્રવિચારમાં કુશળ થવા માટે, નિર્ગ્રંથપ્રવચનનુ તત્ત્વ પામવા માટે સત્પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય, વિચારવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ધર્મધ્યાનના મુખ્ય સોળ ભેદ થાય છે.

૧૩૩. પ્રશ્નઃ—આજ્ઞા વિચયની વ્યાખ્યા શુ ?

ઉત્તરઃ—સર્વજ્ઞ ભગવાને ધર્મતત્ત્વ સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે તે સત્ય છે, એમાં શકા કરવા જેવું નથી, કાળની હીનતાથી, ઉત્તમ જ્ઞાનના વિચ્છેદ જવાથી, બુદ્ધિની મદતાથી કે એવાં અન્ય કોઇ કારણથી મારી સમજવામાં તે તત્ત્વ આવતુ નથી; પરંતુ અર્હત્ ભગવાને અંશ માત્ર પણ માયાયુક્ત કે અસત્ય કહ્યું નથી જ; કારણ એઓ નિરાગી, ત્યાગી, અને નિસ્પૃહી હતા; મૃષા કહેવાનું કંઇ કારણ

એમને હતું નહીં; તેમ એઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોવાથી અજ્ઞાનથી પણ મૃષા કહે નહીં, જ્યા અજ્ઞાન જ નથી ત્યાં એ સંબંધી મૃષા ક્યાંથી હોય ? એવું જે ચિંતન કરવું તે આજ્ઞાવિચય નામે પ્રથમ ભેદ છે.

૧૩૪. પ્રશ્ન:—અપાયવિચય સમજાવશો ?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ એથી જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું જે ચિંતન કરવું તે અપાય વિચય નામે બીજો ભેદ છે. અપાય એટલે દુઃખ.

૧૩૫. પ્રશ્ન.—વિપાક વિચયની વ્યાખ્યા આપશો ?

ઉત્તર:—હું જે જે ક્ષણે દુઃખ સહન કરૂં છું, ભવાટવીમાં પર્યટન કરૂં છું, જ્ઞાનાદીક પામું છું તે સઘળું કર્મના ફળના ઉદય વડે કરીને છે (એમ જે ચિંતન કરવું) એ ધર્મ ધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ છે.

૧૩૬. પ્રશ્ન—સંસ્થાન વિચય એટલે શું ?

ઉત્તર—'ત્રણ લોકનું સ્વરૂપ ચિંતવવું તે ત્રણ લોકનાં સર્વ સ્થાનક આ આત્માએ સમ્યકત્વરહિત કરણીથી અનંતિવાર જન્મમરણ કરી સ્પર્શિ મૂકયા છે;' એમ જે ચિંતન કરવું તે સંસ્થાનવિચય નામે ધર્મધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે.

૧૩૭. પ્રશ્ન:—આ ચાર ભેદ વિચારવાનું ફળ શું ?

ઉત્તર—એ ચાર ભેદ વિચારીને સમ્યકત્વસહિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવી. જેથી અનંત જન્મ મરણ ટળે.

૧૩૮. પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનના લક્ષણો કેટલા ?

ઉત્તર.—ધર્મધ્યાનમાં ચાર લક્ષણ.

૧૩૯. પ્રશ્ન.—આજ્ઞારૂચિ એટલે શું ?

ઉત્તર:—આજ્ઞારૂચિ એટલે વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાનો અંગીકાર કરવાની રુચિ ઉપજે તે.

૧૪૦. પ્રશ્ન:—નિસ્સર્ગરૂચિ કોને કહી છે ?

ઉત્તર:—આત્મા સ્વાભાવિકપણે જાતિસ્મરણાદિક જ્ઞાને કરી શ્રુતસહિત ચારિત્રધર્મ ધરવાની રૂચિ પામે તેને નિસ્સર્ગરૂચિ કહી છે.

૧૪૧. પ્રશ્ન—સૂત્રરૂચિ એટલે શું ?

ઉત્તર.—સૂત્રરૂચિ, શ્રુતજ્ઞાન, અને અનંત તત્ત્વના ભેદને માટે ભાખેલાં ભગવાનના પવિત્ર વચનોનું જેમાં ગુંથન થયું છે તે સૂત્ર શ્રવણ કરવા, મનન કરવા, અને ભાવથી પઠન કરવાની રૂચિ ઉપજે તે સૂત્રરૂચિ.

૧૪૨. પ્રશ્નઃ—ઉપદેશરૂચિ કોને કહો છો ?

ઉત્તરઃ—અજ્ઞાને કરીને ઉપાર્જેલાં કર્મ જ્ઞાને કરીને ખપાવીએ તેમજ જ્ઞાનવડે કરીને નવાં કર્મ ન બાંધીએ; મિથ્યાત્વે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સમ્યક્ભાવથી ખપાવીએ, સમ્યક્ભાવથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; અવૈરાગ્યે કરીને ઉપાર્જ્યાં કર્મ કરીને ખપાવીએ અને વૈરાગ્યવડે કરીને પાછાં નવાં કર્મ ન બાંધીએ; કષાયે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે કષાય ટાળીને ખપાવીએ; એથી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; અશુભ યોગે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે શુભયોગે કરી ખપાવીએ, શુભ યોગે કરી નવાં કર્મ ન બાંધીએ; પાચ ઇંદ્રિયના સ્વાદરૂપ આશ્રવે કરી ઉપાર્જ્યાં કર્મ તે સંવરે કરી ખપાવીએ; તપરૂપ સંવરે કરી નવા કર્મ ન બાંધીએ; તે માટે અજ્ઞાનાદિક આશ્રવમાર્ગ છોડીને જ્ઞાનાદિક સંવરમાર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે તીર્થંકર ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવાની રૂચિ ઉપજે તેને ઉપદેશરૂચિ કહીએ. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ કહેવાયાં.

૧૪૩ પ્રશ્ન:—ધર્મધ્યાનમાં આલંબન કેટલાં ?

ઉત્તર—ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબન ૧. વાચના, ૨. પૃચ્છના, ૩. પરાવર્ત્તના, ૪. ધર્મકથા.

૧૪૪ પ્રશ્ન—વાચના એટલે શું ?

ઉત્તર—વિનય સહિત નિર્જરા તથા જ્ઞાન પામવાને માટે સૂત્ર સિદ્ધાંતના મર્મના જાણનાર ગુરુ કે સત્પુરુષ સમીપે સૂત્રતત્ત્વનું વાચન લઇએ તેનુ નામ વાચનાઅલંબન.

૧૪૫ પ્રશ્ન—પૃચ્છના એટલે શું ?

ઉત્તર—પૃચ્છના અપૂર્વ જ્ઞાન પામવા માટે, જિનેશ્વર ભગવાનનો માર્ગ દીપાવવાને તથા શંકાશલ્ય નિવારવાને માટે તેમ જ અન્યના તત્ત્વની મધ્યસ્થ પરીક્ષાને માટે યથાયોગ્ય વિનય સહિત ગુર્વાદિકને પ્રશ્ન પૂછીએ તેને પૃચ્છના કહીએ.

૧૪૬ પ્રશ્ન—પરાવર્ત્તના એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે જિનભાષિત સૂત્રાર્થ જે ભણ્યા હોઇએ તે સ્મરણમાં રહેવા માટે નિર્જરા અર્થે શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત શુદ્ધ સૂત્રાર્થની વારંવાર સજઝાય (સ્વાધ્યાય) કરીએ તેનુ નામ પરાવર્ત્તનાલંબન.

૧૪૭ પ્રશ્નઃ—ધર્મકથા એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—વીતરાગ ભગવાને જે ભાવ જેવા પ્રણીત કર્યા છે તે ભાવ તેવા લઇને, ગ્રહીને વિશેષે કરીને, નિશ્ચય કરીને, શંકા, કંખા

અને વિતિગિછારહિતપણે, પોતાની નિર્જરાને અર્થે સભા મધ્યે તે ભાવ તેવા પ્રણીત કરીએ તેને ધર્મકથાલબન કહીએ; જેથી સાંભળનાર, સદહનાર બન્ને ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક થાય. એ ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલબન કહેવાયાં.

૧૪૮ પ્રશ્ન:—ધર્મધ્યાનની અનુપ્રેક્ષા કેટલી અને કઈ કઇ?

ઉત્તર:—ધર્મધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા: ૧. એકત્વાનુપ્રેક્ષા. ૨. અનિત્યાનુપ્રેક્ષા. ૩. અશરણાનુપ્રેક્ષા. ૪. સંસારાનુપ્રેક્ષા.

૧૪૯ પ્રશ્ન:—સૂત્ર અધ્યયનનું ફળ શું?

ઉત્તર:—સૂત્રસિદ્ધાંતનાં અધ્યયનો કેટલાક મુખ પાઠે કરે છે. તેના અર્થ, તેમા કહેલા મૂળતત્ત્વો ભણી જો તેઓ લક્ષ પહોંચાડે તો કંઇક સૂક્ષ્મભેદ પામી શકે. કેળનાં પત્રમાં, પત્રમાં જેમ ચમત્કૃતિ છે તેમ સૂત્રાર્થને માટે છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં નિર્મળ અને કેવળદયામય માર્ગનો જે વીતરાગપ્રણીત તત્ત્વબોધ તેનુ બીજ અતઃકરણમાં ઉગી નીકળશે. તે અનેક પ્રકારનાં શાસ્ત્રાવલોકનથી, પ્રશ્નોત્તરથી, વિચારથી અને સત્પુરૂષના સમાગમથી પોષણ પામીને વૃદ્ધિ થઇ વૃક્ષરુપે થશે; નિર્જરા અને આત્મપ્રકાશરૂપ પછી તે વૃક્ષ ફળ આપશે.

૧૫૦ પ્રશ્ન:—વેદાંતનાં શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન અને આ જૈનના ધર્મધ્યાનના ભેદમા કોણ ચઢે?

ઉત્તર:—શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનના પ્રકારો વેદાંતવાદિયોએ બતાવ્યા છે, પણ જેવા આ ધર્મધ્યાનના પૃથક્ પૃથક્ સોળ ભેદ કહ્યા છે તેવા તત્ત્વપૂર્વક ભેદ કોઇ સ્થળે નથી. એ અપૂર્વ છે. એમાંથી શાસ્ત્રને શ્રવણ કરવાનો, મનન કરવાનો, વિચારવાનો, અન્યને બોધ કરવાનો, શકા કખા ટાળવાનો, ધર્મકથા કરવાનો, એકત્વ વિચારવાનો, અનિત્યતા વિચારવાનો, અશરણતા વિચારવાનો, વૈરાગ્ય પામવાનો, સંસારનાં અનંત દુ:ખ મનન કરવાનો, અને વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાવડે કરીને આખા લોકાલોકના વિચાર કરવાનો અપૂર્વ ઉત્સાહ મળે છે. ભેદે ભેદે કરીને એના પાછા અનેક ભાવ સમજાવ્યા છે. એમાંના કેટલાક ભાવ સમજવાથી તપ, શાંતિ, દયા, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનો બહુ બહુ ઉદય થશે.

૧૫૧ પ્રશ્ન:—જૈને કાળચક્રના કેટલા ભેદ પાડયા છે અને તે કયા કયા?

ઉત્તર:—કાળચક્રના વિચારો અવશ્ય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. જિનેશ્વરે એ કાળચક્રના બે મુખ્ય ભેદ કહ્યા છે. ૧. ઉત્સર્પિણી. ૨. અવસર્પિણી.

૧૫૨ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યેક ભેદના ઉપભેદ છે ?

ઉત્તરઃ—એકેકા ભેદના ૭ ૭ આરા છે

૧૫૩ પ્રશ્નઃ—હમણાં વર્તન કરી રહેલો આરો કયો છે ?

ઉત્તરઃ—વર્તમાનમાં વર્તન કરી રહેલો આરો પંચમકાળ કહેવાય છે અને તે અવસર્પિણીકાળનો પાંચમો આરો છે.

૧૫૪ પ્રશ્નઃ—અવસર્પિણી એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—અવસર્પિણી એટલે ઉતરતો કાળ.

૧૫૫ પ્રશ્નઃ—આ ઉતરતા કાળમાં ધર્મ સંબંધે ભરતક્ષેત્રે કેવું વર્તન થશે ?

ઉત્તરઃ—ઉતરતા કાળના પાંચમા આરામાં કેવું વર્તન આ ભરતક્ષેત્રે થવું જોઇએ તેને માટે સત્પુરુષોએ કેટલાક વિચારો જણાવ્યા છે તે અવશ્ય જાણવા જેવા છે. એઓ પંચમકાળનું સ્વરૂપ મુખ્ય આ ભાવમા કહે છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા ક્ષીણ થતી જશે. ધર્મનાં મૂળતત્ત્વોમાં મતમતાંતર વધશે. પાખંડી અને પ્રપંચી મતોનુ મંડન થશે. સત્ય દયા હળવે હળવે પરાભવ પામશે મોહાદિક દોષોની વૃદ્ધિ થતી જશે. આત્મિક જ્ઞાનના ભેદો હણાતા જશે; હેતુ વગરની ક્રિયા વધતી જશે. અજ્ઞાનક્રિયા બહુધા સેવાશે; વ્યાકૂળ વિષયોનાં સાધનો વધતા જશે, એકાંતિક પક્ષો સત્તાધિશ થશે, શૃંગારથી ધર્મ મનાશે. ગુરુથી શિષ્યો અવળા ચાલશે. ભૂમિનો રસ ઘટી જશે. સંક્ષેપમા કહેવાનો ભાવાર્થ કે ઉત્તમ વસ્તુની ક્ષીણતા છે; અને કનિષ્ટ વસ્તુનો ઉદય છે. મનુષ્ય સત્યધર્મતત્ત્વમા પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન્ નહી થઇ શકે; સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન નહી પામી શકે.

૧૫૬ પ્રશ્નઃ—જંબુસ્વામીના પછી કેટલી નિર્વાણી વસ્તુ વ્યવછેદ ગઇ?

ઉત્તરઃ—જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી દશ નિર્વાણી વસ્તુ આ ભરતક્ષેત્રથી વ્યવછેદ ગઇ

૧૫૭ પ્રશ્નઃ—જેણે જીવાજીવના ભાવ નથી જાણ્યા તે અબુધ સંયમમાં સ્થિર કેમ રહી શકશે, એ વચનામૃતનું તાત્પર્ય શું છે ?

ઉત્તરઃ—એ વચનામૃતનુ તાત્પર્ય એમ છે કે તમે આત્મા, અનાત્માના સ્વરૂપને જાણો, એ જાણવાની પરિપૂર્ણ અવશ્ય છે.

૧૫૮ પ્રશ્નઃ—આત્મા અનાત્માનુ સ્વરૂપ કેમાંથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે?

ઉત્તરઃ—આત્મા અનાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાંથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

૧૫૯ પ્રશ્નઃ—અનેક મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તેને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—અનેક મતોમાં એ બે તત્ત્વો વિષે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે યથાર્થ નથી. વિવેકબુદ્ધિથી જે જ્ઞેય કરે છે તે સત્પુરુષ આત્મ-સ્વરૂપને ઓળખી શકે છે.

૧૬૦ પ્રશ્નઃ—નવતત્ત્વ જાણવાથી આત્મજ્ઞાન સંબંધી કાંઇ ફળ છે? અને નવતત્ત્વમાં શું સ્વરૂપ આવી જાય છે?

ઉત્તર—નવતત્ત્વ પ્રિય શ્રદ્ધા ભાવે જાણવાથી પરમ વિવેકબુદ્ધિ, શુદ્ધ સમ્યકત્વ અને પ્રભાવિક આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. નવતત્ત્વમા લોકાલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે. જે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિની ગતિ છે તે પ્રમાણે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી દૃષ્ટિ પહોચાડે છે; અને ભાવાનુસાર તેઓના આત્માની ઉજ્વળતા થાય છે. તે વડે કરીને તેઓ આત્મજ્ઞાનનો નિર્મળ રસ અનુભવે છે. જેનુ તત્ત્વજ્ઞાન ઉત્તમ અને સૂક્ષ્મ છે તેમજ સુશીલયુક્ત જે તત્ત્વજ્ઞાનને સેવે છે તે પુરુષ મહદ્ભાગી છે.

૧૬૧ પ્રશ્ન—નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ કઇ વાટે મેળવવું?

ઉત્તરઃ—એનુ વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યોના મહાન્ ગ્રંથોથી અવશ્ય મેળવવું; કારણ સિદ્ધાતમા જે જે કહ્યું છે તે તે વિશેષ ભેદથી સમજાવા માટે સહાયભૂત પ્રજ્ઞાવત આચાર્યવિરચિત ગ્રંથો છે. એ ગુરુગમ્યરૂપ પણ છે. નય, નિક્ષેપા અને પ્રમાણભેદ નવતત્ત્વના જ્ઞાનમા અવશ્યના છે અને તેની યથાર્થ સમજણ એ પ્રજ્ઞાવતોએ આપી છે.

૧૬૨ પ્રશ્ન—નવતત્ત્વવિજ્ઞાનની વિશેષતા આપ કહેશો?

ઉત્તરઃ—સર્વજ્ઞ ભગવાને લોકાલોકના સંપૂર્ણ ભાવ જાણ્યા અને જોયા. તેનો ઉપદેશ ભવ્ય લોકોને કર્યો. ભગવાને અનત જ્ઞાનવડે કરીને લોકાલોકના સ્વરૂપ વિષેના અનંત ભેદ જાણ્યા હતા. પરંતુ સામાન્ય માનવિયોને ઉપદેશથી શ્રેણિએ ચઢવા મુખ્ય દેખાતા નવ પદાર્થ તેઓએ દર્શાવ્યા. એથી લોકાલોકના સર્વ ભાવનો એમાં સમાવેશ આવી જાય છે. નિર્ગ્રંથપ્રવચનના જે જે સૂક્ષ્મ બોધ છે તે તે તત્ત્વની દૃષ્ટિએ નવ તત્ત્વમાં સમાઇ જાય છે. તેમજ સઘળા ધર્મ-મતોના સૂક્ષ્મ વિચાર એ નવતત્ત્વવિજ્ઞાનના એક દેશમાં આવી જાય છે. આત્માની જે અનંત શક્તિઓ ઢંકાઇ રહી છે તેને પ્રકાશિત કરવા અર્હંત્ ભગવાનનો પવિત્ર બોધ છે. એ અનત શક્તિઓ ત્યારે પ્રફુલ્લિત થઇ શકે કે જ્યારે નવતત્ત્વવિજ્ઞાનમાં પારાવાર જ્ઞાની થાય.

સૂક્ષ્મ દ્વાદશાંગી જ્ઞાન પણ એ નવતત્ત્વસ્વરૂપ જ્ઞાનને સહાયરૂપ છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ નવતત્ત્વ જ્ઞાનનો બોધ કરે છે; એથી આ

નિશંક માનવાયોગ્ય છે કે નવ તત્ત્વ જેણે અનંત ભાવ ભેદે જાણ્યાં તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયો.

એ નવ તત્ત્વ ત્રિપદીને ભાવે લેવાયોગ્ય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય, જાણવા યોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એમ ત્રણ ભેદ નવ તત્ત્વસ્વરૂપના વિચારમાં રહેલા છે.

૧૬૩ પ્રશ્ન'—ભગવાન્ મહાવીરના શાસનમા મતમતાંતર બહુ પડી ગયા છે તેનું શુ કારણ છે?

ઉત્તર:—મહાવીર ભગવાનના શાસનમાં બહુ મતમતાતર પડી ગયા છે તેનુ મુખ્ય આ એક કારણ પણ છે કે તત્ત્વજ્ઞાન ભણીથી ઉપાસક વર્ગનુ લક્ષ ગયું. માત્ર ક્રિયાભાવ પર રાચતા રહ્યા; જેનું પરિણામ દૃષ્ટિગોચર છે. અગ્રેજોના શોધમા આવેલી પૃથ્વીની વસતી એક અબજ અને ચાળીશ કરોડની ગણાઇ છે તેમા સર્વ ગચ્છની મળીને જૈનપ્રજા માત્ર વીસ લાખ છે. એ પ્રજા તે શ્રમણોપાસકની છે. એમાથી હુ ધારૂં છું કે નવતત્વને પઠનરૂપે બે હજાર પુરુષો પણ માંડ જાણતા હશે; મનન અને વિચારપૂર્વક તો આગળીને ટેરવે ગણી શકીએ તેટલા પુરૂષો પણ નહિ હશે. જ્યારે આવી પતિત સ્થિતિ તત્ત્વજ્ઞાન સબધી થઇ ગઇ છે ત્યારેજ મતમતાનર વધી પડયા છે. એક લૌકિક કથન છે કે 'સો શાણે એક મત' તેમ અનેક તત્ત્વવિચારક પુરૂષોના મતમાં ભિન્નતા બહુધા આવતી નથી.

૧૬૪ પ્રશ્ન:—નવતત્ત્વ વિચાર વિષે આપને કાંઇ વિશેષ કહેવું છે?

ઉત્તર—એ નવતત્ત્વવિચાર સબંધી પ્રત્યેક મુનિઓને મારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે વિવેક અને ગુરૂગમ્યતાથી એનુ જ્ઞાન વિશેષ વૃદ્ધિમાન કરવું, એથી તેઓનાં પવિત્ર પચમહાવ્રત દૃઢ થશે. જિનેશ્વરનાં વચનામૃતના અનુપમ આનદની પ્રસાદિ મળશે; મુનિત્વઆચાર પાળવામાં સરળ થઈ પડશે. જ્ઞાન અને ક્રિયા વિશુદ્ધ રહેવાથી સમ્યક્ત્વનો ઉદય થશે; પરિણામે ભવાંત થઇ જશે. જે જે શ્રમણોપાસક નવતત્વ પઠનરૂપે પણ જાણતા નથી તેઓએ અવશ્ય જાણવા. જાણ્યા પછી બહુ મનન કરવાં. સમજાય તેટલા ગભીર આશય ગુરૂગમ્યતાથી સદ્ભાવે કરીને સમજવા. આત્મજ્ઞાન એથી ઉજ્વળતા પામશે અને યમનિયમાદિકનું બહુ પાલન થશે. નવ તત્ત્વ એટલે તેનુ એક સામાન્યગુંથનયુક્ત પુસ્તક હોય તે નહીં, પરંતુ જે જે સ્થળે જે જે વિચારો જ્ઞાનીઓએ પ્રણીત કર્યા છે તે તે વિચારો નવ તત્ત્વમાંના અમુક એક બે કે વિશેષ તત્ત્વના હોય છે. કેવળી ભગવાને એ શ્રેણિઓથી સકળ જગત્મંડળ દર્શાવી દીધું છે; એથી જેમ જેમ નયાદિ

જેહથી એ તત્ત્વજ્ઞાન મળશે તેમ તેમ અપૂર્વ આનંદ અને નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ થશે. માત્ર વિવેક, ગુરૂગમ્યતા અને અપ્રમાદ જોઇએ. એ નવ તત્ત્વજ્ઞાન મને બહુ પ્રિય છે, એના રસાનુભવિયો પણ મને સદૈવ પ્રિય છે.

૧૬૫. પ્રશ્નઃ—કેવળ એકજ રૂપ થવા શું જોઇએ ?

ઉત્તર—કેવળ એકજરૂપ થવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર છે.

૧૬૬. પ્રશ્ન—આત્મસિદ્ધિ કેમ પ્રાપ્ત થશે ?

ઉત્તરઃ—હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો બોધ થયો એટલે આત્મસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

૧૬૭. પ્રશ્નઃ—જૈન દર્શન સંબંધી આપ પક્ષપાતથી નથી કહેતા ?

ઉત્તર—નિઃશંક માનજો કે હું જે કહું છું તે અપક્ષપાતે અને પરમાર્થબુદ્ધિથી કહું છું.

તમને જે ધર્મતત્ત્વ કહેવાનું છે તે પક્ષપાત કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી કહેવાનું મને કંઇ પ્રયોજન નથી. પક્ષપાત કે સ્વાર્થથી હું તમને અધર્મતત્ત્વ બોધી અધોગતિને શા માટે સાધું ? વારંવાર હું તમને નિર્ગ્રંથનાં વચનામૃતો માટે કહું છું તેનું કારણ તે વચનામૃતો તત્ત્વમાં પરિપૂર્ણ રૂપ છે તે છે. જિનેશ્વરોને એવું કોઈ પણ કારણ નહોતું કે જે નિમિત્તે તેઓ મૃષા પક્ષપાતી બોધે; તેમ એઓ અજ્ઞાની નહોતા કે એથી મૃષા બોધાઇ જવાય. આશંકા કરશો કે એ અજ્ઞાની નહોતા એ શા ઉપરથી જણાય ? તો તેના ઉત્તરમાં એઓના પવિત્ર સિદ્ધાંતોના રહસ્યને મનન કરવાનું કહું છું, અને એમ જે કરશે તે તો પુનઃ આશંકા લેશ પણ નહીં કરે. જૈનમતપ્રવર્તકોએ મને કંઇ ભૂરશીદક્ષણા આપી નથી; તેમ એ મારા કંઇ કુટુંબપરિવારી પણ નથી કે એ માટે પક્ષપાતે હું કંઇ પણ તમને કહું. તેમ જ અન્ય મતપ્રવર્તકોને મારે કંઇ વૈરબુદ્ધિ નથી કે મિથ્યા એનું ખંડન કરૂં. બન્નેમાં તો હું મંદમતિ મધ્યસ્થરૂપ છું. બહુ બહુ મનનથી અને મારી મતિ જ્યાં સુધી પહોંચી ત્યાંસુધીના વિચારથી હું વિનયથી એમ કહું છું કે પ્રિય ભવ્યો ! જૈન જેવું એકકે પૂર્ણ અને પવિત્ર દર્શન નથી; વીતરાગ જેવો એકકે દેવ નથી. તરીને અનંત દુઃખથી પાર પામવું હોય તો એ સર્વ દર્શનરૂપ કલ્પવૃક્ષને સેવો.

૧૬૮. પ્રશ્ન—જૈનદર્શન સંબંધી આપનું શું માનવું છે ?

ઉત્તર.—જૈન એટલી બધી સૂક્ષ્મ વિચારસંકળનાથી ભરેલું દર્શન છે કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં પણ બહુ વખત જોઇએ ઉપર ઉપરથી કે કોઇ પ્રતિપક્ષીના કહેવાથી અમુક વસ્તુ સંબંધી અભિપ્રાય બાંધવો કે આપવો એ વિવેકીનું કર્ત્તવ્ય નથી. એક તળાવ સંપૂર્ણ ભર્યું હોય તેનું જળ ઉપ-

રથી સમાન લાગે છે પણ જેમ જેમ આગળ ચાલીએ છીએ તેમ તેમ વધારે ઉંડાપણું આવતું જાય છે; છતાં ઉપર તો જળ સપાટજ રહે છે; તેમ જગતના સઘળા ધર્મમતો એક તળાવરૂપ છે. તેને ઉપરથી સામાન્ય સપાટી જોઇને સરખા કહી દેવા એ ઉચિત નથી. એમ કહેનારા તત્ત્વને પામેલા પણ નથી. જૈનના એકેકા પવિત્ર સિદ્ધાંત પર વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તોપણ પાર પામીએ નહીં તેમ રહ્યું છે. બાકીના સઘળા ધર્મમતોના વિચાર જિનપ્રણીત વચનામૃતસિંધુ આગળ એક બિંદુરૂપ પણ નથી. જૈન જેણે જાણ્યો અને સેવ્યો તે કેવળ નિરાગી અને સર્વજ્ઞ થઇ જાય છે. એના પ્રવર્તકો કેવા પવિત્ર પુરુષો હતા ? એના સિદ્ધાંતો કેવા અખંડ સંપૂર્ણ અને દયામય છે ! એમાં દૂષણ કાંઇજ નથી. કેવળ નિર્દોષ તો માત્ર જેનું દર્શન છે. એવો એકે પરમાર્થિક વિષય નથી કે જે જૈનમાં નહીં હોય અને એવું એકે તત્ત્વ નથી કે જે જૈનમાં નથી એક વિષયને અનંત ભેદને પરિપૂર્ણ કહેનાર તે જૈનદર્શન છે પ્રયોજનભૂત તત્ત્વ એના જેવા ક્યાય નથી. એક દેહમાં બે આત્મા નથી. તેમ આખી સૃષ્ટિમા બે જૈન એટલે જૈનની તુલ્ય એકકે દર્શન નથી. આમ કહેવાનું કારણ શું ? તો માત્ર તેની પરિપૂર્ણતા, નિરાગીતા, સત્યતા અને જગતહિતસ્વિતા

૧૬૯ પ્રશ્ન.—જૈન તત્ત્વને અન્ય દર્શનીઓ શા માટે જાણતાં નથી ?

ઉત્તર:—જગત્ ગાડરિયો પ્રવાહ છે. ધર્મના મતભેદ સંબંધીના (પ્રશ્નોત્તરમાં) દર્શિત કર્યા પ્રમાણે અનેક ધર્મમતની જાળ લાગી પડી છે. વિશુદ્ધ આત્મા કોઇજ થાય છે. વિવેકથી તત્ત્વને કોઇકજ શોધે છે. એટલે મને કંઇ વિશેષ ખેદ નથી કે જૈનતત્ત્વને અન્યદર્શનિયો શા માટે જાણતા નથી ? એ (ખેદ કે) આ શંકાજ કરવારૂપ નથી.

૧૭૦ પ્રશ્નઃ—જૈનદર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યું હશે ?

ઉત્તર·—મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે કેવળ શુદ્ધ પરમતત્ત્વને પામેલા, સકળ દૂષણરહિત, મૃષા કહેવાનું જેને કંઈ નિમિત્ત નથી એવા પુરૂષનાં કહેલાં પવિત્ર દર્શનને પોતે તો જાણ્યુ નહીં, પોતાના આત્માનું હિત તો કર્યું નહીં; પણ અવિવેકથી મતભેદમાં આવી જઇ કેવળ નિર્દોષ અને પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક શા માટે કહ્યુ હશે ? યદિ હું સમજું છઉં કે એ કહેનારા એના તત્ત્વને જાણતા નહોતા; વળી એના તત્ત્વને જાણવાથી પોતાની શ્રદ્ધા ફરશે ત્યારે લોકો પછી પોતાના આગળ કહેલા મતને ગાંઠશે નહીં. જે લૌકિક મતમાં પોતાની આજીવિકા રહી છે એવા વેદાદિની મહત્તા ઘટાડવાથી પોતાની

મહત્તા ઘટશે; પોતાનું મિથ્યા સ્થાપિત કરેલુ પરમેશ્વરપદ ચાલશે નહીં. એથી જૈનતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવાની રૂચિને મૂળથી બંધ કરવા લોકોને એવી ભ્રમભુરકી આપી કે જૈન નાસ્તિક છે. લોકો તો બિચારા ગભરૂ ગાડર છે; એટલે પછી વિચાર પણ ક્યાથી કરે ? એ કહેવું કેટલુ અનર્થકારક અને મૃષા છે તે જેણે વીતરાગપ્રણીત સિદ્ધાંતો વિવેકથી જાણ્યા છે તે જાણે. મારૂં કહેવું મંદબુદ્ધિઓ વખતે પક્ષપાતમા લઇ જાય.

૧૭૧ પ્રશ્ન:—જૈનદર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવનારાઓ શું દલીલ કરે છે ? અને તેને માટે આપ શુ કહો છો ?

ઉત્તર:—પવિત્ર જૈન દર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવવામાં તેઓ એક દલીલથી મિથ્યા ફાવવા ઇચ્છે છે કે જૈનદર્શન આ જગત્ના કર્ત્તા પરમેશ્વરને માનતુ નથી; અને જે પરમેશ્વરને નથી માનતા તે તો નાસ્તિકજ છે, આ વાત ભદ્રિક જનોને શીઘ્ર ચોંટી રહે છે, કારણ તેઓમા યથાર્થ વિચાર કરવાની પ્રેરણા નથી. જો એ ઉપરથી એમ વિચારવામા આવે કે જૈન જગતને ત્યારે અનાદિ અનંત કહે છે તે કયા ન્યાયથી કહે છે ? જગત્કર્ત્તા નથી એમ કહેવામા એમનુ નિમિત્ત શું છે ? એમ એક પછી એક ભેદરૂપ વિચારથી તેઓ જૈનની પવિત્રતા પર આવી શકે. જગત્ રચવાની પરમેશ્વરને અવશ્ય શી હતી ? રચ્યુ તો સુખ દુઃખ મૂકવાનું કારણ શુ હતુ ? રચીને મોત શા માટે મૂક્યું ? એ લીલા બતાવવી કોને હતી ? રચ્યું તો ક્યાં કર્મથી રચ્યુ ? તે પહેલા રચવાની ઇચ્છા કાં નહોતી ? ઇશ્વર કોણ ? જગતના પદાર્થ કોણ ? અને ઇચ્છા કોણ ? રચ્યુ તો જગત્માં એક જ ધર્મનુ પ્રવર્તન રાખવું હતું; આમ ભ્રમણામા નાંખવાની અવશ્ય શી હતી ? કદાપિ એ બધુ માનો કે એ બિચારાની ભૂલ થઇ ! હશે ! ક્ષમા કરીએ; પણ એવું દોઢ ડહાપણ ક્યાંથી સૂજ્યું કે એનેજ મૂળથી ઉખેડનાર એવા મહાવીર જેવા પુરૂષોને જન્મ આપે ? એના કહેલા દર્શનને જગત્માં વિદ્યમાનતા આપે ? પોતાના પગપર હાથે કરીને કુહાડો મારવાની એને શું અવશ્ય હતી ? એક તો જાણે એ પ્રકારે વિચાર અને બાકી બીજા પ્રકારે એ વિચાર કે જૈનદર્શનપ્રવર્તકોને એનાથી કંઇ દ્વેષ હતો ? એ જગતકર્ત્તા હોત તો એમ કહેવાથી એઓના લાભને કઇ હાનિ પહોચતી હતી ? જગત્કર્ત્તા નથી, જગત્ અનાદિ અનંત છે એમ કહેવામાં એમને કાંઇ મહત્તા મળી જતી હતી ? આવા અનેક વિચારો વિચારતાં જણાઈ આવશે કે જેમ જગત્નું સ્વરૂપ હતુ તેમ જ તે પવિત્ર પુરૂષોએ કહ્યું છે;

એમાં ભિન્નભાવ કહેવા એમને પ્રયોજન નહોતું. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુની રક્ષા જેણે પ્રણીત કરી છે, એક રજકણથી કરીને આખા જગતના વિચારો જેણે સર્વ ભેદે કહ્યા છે તેવા પુરૂષોનાં પવિત્ર દર્શનને નાસ્તિક કહેનારા કયિ ગતિને પામશે એ વિચારતા દયા આવેછે!

૧૭૨ પ્રશ્ન:—શ્રી શંકરાચાર્ય, શ્રી દયાનંદ સંન્યાસી વગેરે જૈન સંબંધમા શું કહે છે? અને આપ તેઓને માટે શુ ધારો છો?

ઉત્તર:—જે ન્યાયથી જય મેળવી શકતો નથી તે પછી ગાળો ભાંડે છે તેમ પવિત્ર જૈનના અખંડ તત્ત્વસિદ્ધાંતો શ્રી શંકરાચાર્ય, શ્રી દયાનંદ સંન્યાસી વગેરે જ્યારે તોડી ન શક્યા ત્યારે પછી 'જૈન નાસ્તિક હૈ સો ચાર્વાકમેંસે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ.' (એમ કહેવા માંડયું) પણ એ સ્થળે કોઇ પ્રશ્ન કરે કે "મહારાજ! એ વિવેચન તમે પછી કરો. એવા શબ્દો કહેવામા કંઇ વખત વિવેક કે જ્ઞાન જોઇતું નથી; પણ આનો ઉત્તર આપો કે જૈન વેદથી કયિ વસ્તુમાં ઉતરતો છે; એનું રહસ્ય અને એનુ સત્શીલ કેવું છે તે એક વાર કહો. આપના વેદ વિચારો કયિ બાબતમા જૈનથી ચઢે છે?" આમ જ્યારે મર્મસ્થાન પર આવે ત્યારે મૌનતા શિવાય તેઓ પાસે બીજું કંઇ સાધન રહે નહીં. જે સત્પુરૂષોના વચનામૃત અને યોગબળથી આ સૃષ્ટિમા સત્ય, દયા, તત્ત્વજ્ઞાન અને મહાશીલ ઉદય પામે છે તે પુરૂષો કરતાં જે પુરૂષો શ્રૃંગારમા રાચ્યા પડયા છે સામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાનને પણ નથી જાણતા, જેનો આચાર પણ પૂર્ણ નથી તેને ચઢતા કહેવા—પરમેશ્વરને નામે સ્થાપવા અને સત્યસ્વરૂપની અવર્ણ ભાષા બોલવી, પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાને નાસ્તિક કહેવા એ એમની કેટલી બધી કર્મની બહોળતાનું સૂચવન કરે છે! પરંતુ જગત્ મોહાંધ છે, મતભેદ છે ત્યાં અંધારૂં છે. મમત્વ કે રાગ છે ત્યાં સત્ય તત્ત્વ નથી એ વાત આપણે શા માટે ન વિચારવી? હું એક મુખ્ય વાત તમને કહું છઉં કે જે મમત્વરહિત અને ન્યાયની છે. તે એ છે કે ગમે તે દર્શનને તમે માનો, ગમે તો પછી તમારી દ્રષ્ટિમાં આવે તેમ જૈનને કહો, સર્વ દર્શનના શાસ્ત્રતત્વને જુઓ તેમ જૈનતત્વને પણ જુઓ. સ્વતંત્ર આત્મિકશક્તિએ જે યોગ્ય લાગે તે અંગીકાર કરો. મારૂં કે બીજા ગમે તેનુ ભલે એકદમ તમે માન્ય ન કરો પણ તત્ત્વને વિચારો.

૧૭૩ પ્રશ્ન:—જૈન સમાજ સ્થાપનની જરૂર છે? અને હોય તો શા માટે?

ઉત્તર:—આંગ્લભૌમિયો સંસારસબંધી અનેક કળાકૌશલ્યમાં શાથી વિજય પામ્યા છે? એ વિચાર કરતાં આપણને તત્કાલ જ-

જાણશે કે તેઓનો બહુ ઉત્સાહ અને એ ઉત્સાહમાં અનેકનું મળવું. કળાકૌશલ્યના એ ઉત્સાહી કામમા એ અનેક પુરૂષોની ઉભી થએલી સભા કે સમાજે પરિણામ શું મેળવ્યુ ? તો ઉત્તરમાં એમ આવશે કે લક્ષ્મી, કીર્તિ અને અધિકાર. એ એમના ઉદાહરણ ઉપરથી એ જાતિનાં કળાકૌશલ્યો શોધવાનો હું અહીં બોધ કરતો નથી; પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું કહેલું ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રમાદ સ્થિતિમા આવી પડયું છે તેને પ્રકાશિત કરવા તથા પૂર્વાચાર્યોનાં ગુંથેલા મહાન્ શાસ્ત્રો એકત્ર કરવા, પડેલા ગચ્છના મતમતાન્તરને ટાળવા તેમજ ધર્મવિદ્યાને પ્રફુલ્લિત કરવા એક મહાન સમાજ મહાચરણી શ્રીમત અને ધીમંત બન્નેએ મળીને સ્થાપન કરવાની અવશ્ય છે એમ દર્શાવું છઉં. પવિત્ર સ્યાદ્વાદમતનું ઢંકાયલુ તત્ત્વ પ્રસિદ્ધિમા આણવા જ્યાંસુધી પ્રયોજન નથી ત્યાંસુધી શાસનની ઉન્નતિ પણ નથી. લક્ષ્મી, કીર્ત્તિ અને અધિકાર સંસારી કળાકૌશલ્યથી મળે છે. પરંતુ આ ધર્મકળાકૌશલ્યથી તો સર્વ સિદ્ધિ સાંપડશે. મહાન્ સમાજના અંતર્ગત ઉપસમાજ સ્થાપવા. મતમતાંતર તજી, વાડામાં બેસી રહેવા કરતાં એમ કરવું ઉચિત છે. હું ઇચ્છુ છઉં કે તે કૃતની સિદ્ધિ થઇ જૈનાંતર્ગચ્છમતભેદ ટળો, સત્ય વસ્તુ ઉપર મનુષ્યમંડળનુ લક્ષ આવો અને મમત્વ જાઓ !

૧૭૪ પ્રશ્ન:—મનોગ્રહના વિઘ્નો આપ કહેશો ?

ઉત્તર.—વારંવાર જે બોધ કરવામાં આવ્યો છે તેમાથી મુખ્ય તાત્પર્ય નીકળે છે તે એ છે કે આત્માને તારો અને તારવા માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરો તથા સત્શીલને સેવો. એ પ્રાપ્ત કરવા જે જે માર્ગ દર્શાવ્યા તે તે માર્ગ મનોનિગ્રહતાને આધીન છે. મનોનિગ્રહતા થવા લક્ષની બહોળતા કરવી યથોચિત છે, એ બહોળતામા વિઘ્નરૂપ નીચેના દોષ છે. ૧. આળસ. ૨. અનિયમિત ઉંઘ. ૩ વિશેષ આહાર. ૪. ઉન્માદ પ્રકૃતિ. ૫. માયાપ્રપંચ. ૬. અનિયમિત કામ. ૭. અકરણીય વિલાસ ૮. માન. ૯. મર્યાદા ઉપરાંત કામ. ૧૦. આપવડાઇ. ૧૧. તુચ્છ વસ્તુથી આનંદ. ૧૨. રસગારવલુબ્ધતા. ૧૩. અતિભોગ. ૧૪. પારકુ અનિષ્ટ ઇચ્છવું. ૧૫. કારણવિનાનુ રળવું ૧૬. ઝાઝાનો સ્નેહ ૧૭. અયોગ્ય સ્થળે જવું. ૧૮. એકે ઉત્તમ નિયમ સાધ્ય ન કરવો. અષ્ટાદશ પાપસ્થાનક ત્યાંસુધી ક્ષય થવાનાં નથી કે જ્યાંસુધી આ અષ્ટાદશ વિઘ્નથી મનનો સંબંધ છે. આ અષ્ટાદશ દોષ જવાથી મનોનિગ્રહતા અને ધારેલી સિદ્ધિ થઇ શકે છે. એ વસ્તુ જ્યાંસુધી મનથી નિકટતા ધરાવે છે ત્યાંસુધી તે મનુષ્ય પણ આત્મસાર્થક કર-

વાનો નથી. અતિ ભોગને સ્થળે સામાન્ય ભોગ નહીં પણ કેવળ-ભોગત્યાગવ્રત જેણે ધર્યું છે તેમ જ એકકે દોષનુ મૂળ જેનાં હૃદયમાં નથી તે સત્પુરૂષ મહદ્ભાગી છે.

૧૭૫ પ્રશ્ન:—સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય કાંઇ વાક્યો આપ કહેશો?

ઉત્તર:—૧. એક ભેદે નિયમ એજ આ જગતનો પ્રવર્તક છે. ૨. જે મનુષ્ય સત્પુરૂષોનાં ચરિત્રરહસ્યને પામે છે તે મનુષ્ય પરમેશ્વર થાય છે. ૩. ચંચળ ચિત્ત એ જ સર્વ વિષમ દુ:ખનું મૂળિયું છે. ૪. ઝાઝાનો મેળાપ અને થોડા સાથે અતિ સમાગમ એ બન્ને સમાન દુ:ખદાયક છે. ૫. સમસ્વભાવિનુ મળવું એને જ્ઞાનીઓ એકાંત કહે છે. ૬. ઇંદ્રિયો તમને જીતે અને સુખ માનો તે કરતાં તેને તમે જીતવામાં જ સુખ, આનંદ અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરશો ૭. રાગવિના સંસાર નથી અને સંસારવિના રાગ નથી. ૮. યુવાવયનો સર્વસંગપરિત્યાગ પરમપદને આપે છે. ૯. તે વસ્તુના વિચારમાં પહોંચો કે જે વસ્તુ અતીંદ્રિય-સ્વરૂપ છે. ૧૦. ગુણીના ગુણમાં અનુરક્ત થાઓ.

૧૭૬ પ્રશ્ન:—તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતાં ઉજ્વલ આત્માઓનો સ્વત.વેગ શુ હોય છે?

ઉત્તર:—ગમે તેવા તુચ્છ વિષયમાં પ્રવેશ છતા ઉજ્વલ આત્મા-ઓનો સ્વત: વેગ વૈરાગ્યમાં ઝપલાવું એ છે.

૧૭૭ પ્રશ્ન:—જ્યાં સુધી ઉજ્વળ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યા સુધી ઉપયુક્ત કથનની સિદ્ધતા છે?

ઉત્તર.—બાહ્યદષ્ટિથી જ્યાં સુધી ઉજ્જવલ આત્માઓ સંસારના માયિક પ્રપંચમાં દર્શન દે છે ત્યાં સુધી, તે કથનની સિદ્ધતા ક્વચિત્ દુર્લભ છે; તોપણ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી અવલોકન કરતાં એ કથનનું પ્રમાણ કેવલ સુલભ છે, એ નિ:સંશય છે.

૧૭૮ પ્રશ્ન.—કેવા સુખની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતા નથી?

ઉત્તર:—એક નાનામાં નાના જંતુથી કરીને એક મહોન્મત્ત હાથી સુધીનાં સઘળાં પ્રાણીઓ, માનવિઓ, અને દેવ દાનવિઓ એ સઘ-ળાંની સ્વાભાવિક ઇચ્છા સુખ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં છે. એથી કરીને તેઓ તેના ઉદ્યોગમાં ગુંથાયાં રહે છે; પરંતુ વિવેકબુદ્ધિના ઉદય વિના તેમાં તેઓ વિભ્રમ પામે છે. તેઓ સંસારમાં નાના પ્રકા-રનાં સુખનો આરોપ કરે છે. અતિ અવલોકનથી એમ સિદ્ધ છે કે તે આરોપ વૃથા છે. એ આરોપને અનારોપ કરવાવાળાં વીરલાં મા-નવિઓ વિવેકના પ્રકાશ વડે અદ્ભુત પણ અન્ય વિષય પ્રાપ્ત કરવા

કહેતાં આવ્યાં છે. જે સુખ ભયવાળાં છે તે સુખ તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં મહા તાપ છે; જે વસ્તુ ભોગવવામાં એથી પણ વિશેષ તાપ રહ્યા છે; તેમ જ પરિણામે મહા તાપ, અનંત શોક, અને અનંત ભય છે; તે વસ્તુનુ સુખ તે માત્ર નામનું સુખ છે; વા નથી જ. આમ હોવાથી તેની અનુરક્તતા વિવેકીઓ કરતા નથી.

૧૭૯ પ્રશ્ન·—ભર્તૃહરી શુ ઉપદેશે છે ?

ઉત્તર·—સસારનાં પ્રત્યેક સુખ વડે વિરાજિત રાજેશ્વર છતાં પણ સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવાથી તેનો ત્યાગ કરીને યોગમા પરમાનંદ માની સત્ય મનોવીરતાથી, અન્ય પામર આત્માઓને ભર્તૃહરિ ઉપદેશે છે કે, ભોગમાં રોગનો ભય છે; કુલને પડવાનો ભય છે; લક્ષ્મીમા રાજાનો ભય છે; માનમાં દીનતાનો ભય છે; બળમાં શત્રુનો ભય છે; રૂપથી સ્રીને ભય છે; શાસ્ત્રમા વાદનો ભય છે, ગુણમા ખલનો ભય છે; અને કાયાપર કાળનો ભય છે, એમ સર્વ વસ્તુ ભયવાળી છે; માત્ર એક વૈરાગ્યજ અભય છે.

૧૮૦ પ્રશ્ન.—ભર્તૃહરીએ સસારશોકનુ કેવું ચિત્ર આપ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—મહાયોગી ભર્તૃહરિનુ આ કથન સૃષ્ટિમાન્ય એટલે સઘળા ઉજ્જવલ આત્માઓ સદૈવ માન્ય રાખે તેવું છે. એમાં આખા તત્ત્વજ્ઞાનનુ દોહન કરવા એમણે સકલ તત્ત્વવેત્તાઓનું સિદ્ધાંત રહસ્યરૂપ અને સ્વાનુભવી સસારશોકનુ તાદૃશ્ય ચિત્ર આપ્યું છે.

૧૮૧ પ્રશ્નઃ—શુ એક ભર્તૃહરિજ એમ કહી ગયેલ છે ?

ઉત્તર·—યોગીંદ્ર ભર્તૃહરિ એકજ એમ કહી ગયો છે તેમ નથી.

૧૮૨ પ્રશ્નઃ—શુ ભર્તૃહરિ જેવા બીજા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા નથી ?

ઉત્તર·—કાલાનુસાર સૃષ્ટિના નિર્માણ સમયથી ભર્તૃહરિથી ઉત્તમ, ભર્તૃહરિ સમાન, અને ભર્તૃહરિથી કનિષ્ટ એવા અસંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઇ ગયા છે. એવો કોઇ કાળ કે આર્ય દેશ નથી કે જેમાં કેવલ તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું ઉપજવું થયું નથી.

૧૮૩ પ્રશ્નઃ—એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સસાર સુખની સામગ્રી કેવી ગણાવી છે ?

ઉત્તર.—એ તત્ત્વવેત્તાઓએ સંસારસુખની હરેક સામગ્રીને શોકરૂપ ગણાવી છે.

૧૮૪ પ્રશ્નઃ—એ એમના વિવેકનું પરિણામ છે ?

ઉત્તરઃ—એ એમના અગાધ વિવેકનું પરિણામ છે.

૧૮૫ પ્રશ્નઃ—વ્યાસ વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌત્તમ, પાતંજલી, કપિલ અને શુદ્ધોદાને શું ઉપદેશ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—વ્યાસ, વાલ્મીકિ, શંકર, ગૌત્તમ પાતંજલી, કપિલ, અને યુવરાજ શુદ્ધોદને પોતાનાં પ્રવચનમાં માર્મિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જે ઉપદેશ્યુ છે, તેનું રહસ્ય નીચેના શબ્દોમાં કંઈક આવી જાય છે; "સંસારરૂપી સમુદ્ર અનંત અને અપાર છે. એનો પાર પામવા પુરૂષાર્થનો ઉપયોગ કરો."

૧૮૬ પ્રશ્નઃ—એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ શો હતો ?

ઉત્તર — એમ ઉપદેશવામાં એમનો હેતુ પ્રત્યેક પ્રાણીઓને શોકથી મુક્ત કરવાનો હતો.

૧૮૭ પ્રશ્નઃ—એ તત્ત્વવિચારકો કરતાં વિશેષ માન્ય રાખવા યોગ્ય કોઈનાં વચન છે ? અને છે તો શુ છે ?

ઉત્તર—એ સઘળા જ્ઞાનીઓ કરતાં પરમ માન્ય રાખવા યોગ્ય સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન સર્વ સ્થલે એ જ છે કે, "સંસાર એકાંત અને અનંત શોકરૂપ તેમ જ દુઃખપ્રદ છે. એમાં મધુરી મોહિની ન આણતા એથી નિવૃત્ત થાઓ."

૧૮૮ પ્રશ્ન—મહાવીરનો સંસારપરત્વે શુ ઉપદેશ છે ?

ઉત્તરઃ—મહાવીરનો એક સમય માત્ર પણ સંસારનો ઉપદેશ નથી. એના સઘળાં પ્રવચનોમાં એણે એ જ પ્રદર્શિત કર્યું છે.

૧૮૯ પ્રશ્ન—તેઓએ તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ કર્યું છે ?

ઉત્તરઃ—તેવું સ્વાચરણથી સિદ્ધ પણ કરી આપ્યુ છે. કંચનવર્ણિ કાયા, યશોદા જેવી રાણી અઢળક સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી, અને મહા પ્રતાપી સ્વજન પરિવારનો સમૂહ છતાં તેની મોહિનીને ઉતારી દઈ જ્ઞાનદર્શનયોગપરાયણ થઈ એણે જે અદ્દભુતના દર્શાવી છે તે અનુપમ છે.

૧૯૦. પ્રશ્નઃ—કપિલ કેવલી કેવી ભાવના કરવા કહે છે ?

ઉત્તરઃ—"અધ્રુવ અને અશાશ્વત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે. હું એવી શું કરણી કરૂં કે જે કરણીથી કરી દુર્ગતિ પ્રતિ ન જાઉં"

૧૯૧. પ્રશ્નઃ—સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં શું તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી ?

ઉત્તરઃ—સંસારને શોકાબ્ધિ કહેવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓની ભ્રમણા નથી.

૧૯૨. પ્રશ્નઃ—શું સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પૂર્ણ હોય છે ?

ઉત્તર:—સઘળા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કંઇ તત્ત્વજ્ઞાનચંદ્રની સોળે કળાઓથી પૂર્ણ હોતા નથી.

૧૯૩. પ્રશ્ન:—તત્ત્વજ્ઞાનને માટે કોનાં વચન મહદ્‌ભુત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગલમય પ્રમાણ આપે છે ?

ઉત્તર:—સર્વજ્ઞ મહાવીરનાં વચન તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જે પ્રમાણ આપે છે તે મહદ્‌ભૂત, સર્વમાન્ય અને કેવળ મંગળમય છે.

૧૯૪. પ્રશ્ન:—મહાવીરની તુલ્ય બીજા કોઇએ પદવી પ્રાપ્ત કરી છે?

ઉત્તર:—મહાવીરની તુલ્ય ઋષભદેવ જેવા જે જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો થયા છે તેમણે નિસ્પૃહતાથી ઉપદેશ આપીને જગતહિતૈષીની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે.

૧૯૫ પ્રશ્ન:—પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાની શાનાથી મુક્ત થવા કહેતા આવ્યા છે ?

ઉત્તર —સંસારમાં એકાંત અને જે અનંત ભરપુર તાપ છે તે તાપ ત્રણ પ્રકારના છે. આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ. એથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહેતા આવ્યા છે.

૧૯૬. પ્રશ્ન:—સર્વ દર્શનોના કહેવાનો સાર શું છે ?

ઉત્તર:—બ્રહ્મચર્ય, સમ્યક્‌ત્વ અને જ્ઞાન એનું સેવન કરવું; ક્રોધ, લોભ, માન, માયા, અનુરાગ, અણુરાગ, વિષય, હિંસા, શોક, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ એ સઘળાંનો ત્યાગ કરવો આમ સર્વ દર્શનોનો સામાન્ય રીતે સાર છે. નીચેનાં બે ચરણમાં એ સાર સમાવેશ પામી જાય છે. " પ્રભુ ભજો, નીતિ સજો. પરઠો પરોપકાર. "

૧૯૭. પ્રશ્ન —એ ઉપદેશ કેવો છે અને એવો ઉપદેશ આપવામાં તેઓએ વિચિક્ષણતા દર્શાવી છે ?

ઉત્તર —ખરે ! એ ઉપદેશ સ્તુતિપાત્ર છે. એ ઉપદેશ આપવામાં કોઇએ કોઈ પ્રકારની અને કોઇએ કોઇ પ્રકારની વિચિક્ષણતા દર્શાવી છે.

૧૯૮. પ્રશ્ન:—એ સઘળા દર્શનકારો સમતુલ્ય છે ?

ઉત્તર.—એ સઘળા ઉદ્દેશે તો સમતુલ્ય દશ્ય થાય તેવું છે.

૧૯૯. પ્રશ્ન:—સૂક્ષ્મ ઉપદેશક તરીકે આપ કોને ગણો છો ?

ઉત્તર:—સૂક્ષ્મ ઉપદેશક તરીકે શ્રમણ ભગવંત ને સિદ્ધાર્થ રાજાનો પુત્ર પ્રથમ પદવીનો ધણી થઇ પડે છે. નિવૃત્તિને માટે ખરૂં સ્વરૂપ સમજીને સર્વાંશે મંગલમયરૂપે બોધવામાં એ રાજપુત્ર વધી ગયો છે.

૨૦૦. પ્રશ્ન:—અબાધ ધર્મમાં મુક્તિને માટે શું કહ્યું છે ? મુક્તિ એટલે શું ? અને મુક્તિથી પરિણામમાં શું ?

ઉત્તરઃ—સારાંશે મુક્તિ એટલે સંસારના શોકથી મુક્ત થવું તે. પરિણામમાં જ્ઞાનદર્શનાદિક અનુપમ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવી. જેમાં પરમ સુખ અને પરમાનંદનો અખંડ નિવાસ છે, જન્મ મરણની વિટંબનાનો અભાવ છે, શોકનો ને દુઃખનો ક્ષય છે.

૨૦૧. પ્રશ્નઃ—વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કેટલી ભાવના કહે છે ?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્યની અને આત્મહિતૈષી વિષયોની સુદૃઢતા થવા માટે બાર ભાવનાઓ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે.

૨૦૨. પ્રશ્ન.—બાર ભાવનાઓનું સ્વરૂપ કહેશો ?

ઉત્તરઃ—૧ અનિત્યભાવના.-શરીર, વૈભવ, લક્ષ્મી, કુટુંબ પરિવારાદિક સર્વ વિનાશી છે; જીવનો મૂળ ધર્મ અવિનાશી છે, એમ ચિંતવવું તે પહેલી અનિત્યભાવના. ૨ અશરણભાવના.-સંસારમાં મરણ સમયે જીવને શરણ રાખનાર કોઇ નથી, માત્ર એક શુભ ધર્મનું જ શરણ સત્ય છે એમ ચિંતવવું તે બીજી અશરણ ભાવના. ૩ સંસારભાવનાઃ-આ આત્માએ સંસાર સમુદ્રમાં પર્યટન કરતાં કરતાં સર્વ ભવ કીધા છે. સંસારી જંજીરથી હું ક્યારે છૂટીશ ? એ સંસાર મારો નથી; હું મોક્ષમયી છું એમ જે ચિંતવવું તે ત્રીજી સંસારભાવના. ૪ એકત્વભાવનાઃ-આ મારો આત્મા એકલો છે, તે એકલો આવ્યો છે, એકલો જશે, પોતાનાં કરેલાં કર્મ એકલો ભોગવશે, અંતઃકરણથી એમ ચિંતવવું તે ચોથી એકત્વભાવના. ૫ અન્યત્વભાવનાઃ-આ સંસારમાં કોઈ કોઇનું નથી; એમ ચિંતવવું તે પાંચમી અન્યત્વભાવના ૬ અશુચિભાવનાઃ-આ શરીર અપવિત્ર છે, મળમૂત્રની ખાણ છે, રોગ જરાનું નિવાસ ધામ છે, એ શરીરથી હું ન્યારો છું; એમ ચિંતવવું તે છઠ્ઠી અશુચિભાવના. ૭ આશ્રવભાવના-રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, ઇત્યાદિક સર્વ આશ્રવ છે એમ ચિંતવવું તે સાતમી આશ્રવભાવના. ૮ સમ્વરભાવના.-જ્ઞાન, ધ્યાનમાં પ્રવર્ત્તમાન થઇને જીવ નવાં કર્મ બાંધે નહીં તે આઠમી સમ્વરભાવના. ૯ નિર્જરાભાવનાઃ-જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કરવી તે નિર્જરાનું કારણ છે એમ ચિંતવવું તે નવમી નિર્જરાભાવના. ૧૦ લોકસ્વરૂપભાવનાઃ-ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ વિચારવું તે દશમી લોકસ્વરૂપભાવના. ૧૧ બોધદુર્લભભાવના.-સંસારમાં ભમતાં આત્માને સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રસાદી પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે; વા સમ્યગ્જ્ઞાન પામ્યો તો ચારિત્રસર્વવિરતિપરિણામરૂપ ધર્મ પામવો દુર્લભ છે એમ ચિંતવવું તે અગીઆરમી બોધદુર્લભભાવના.

૧૨ ધર્મદુર્લભભાવના:—ધર્મના ઉપદેશક તથા શુદ્ધ શાસ્ત્રના બોધક એવા ગુરૂ અને એનુ શ્રવણુ મળવું દુર્લભ છે એમ ચિતવવુ તે બારમી ધર્મદુર્લભભાવના.

૨૦૩ પ્રશ્ન—વ્યવહારશુદ્ધિ કેમ થઈ શકે ?

ઉત્તર:—વ્યવહારશુદ્ધિની આવશ્યકતા આપના લક્ષમા હશે, છતાં વિષયની પ્રારંભના માટે અવશ્ય દર્શાવવું યોગ્ય છે કે, આ લોકમાં સુખનું કારણુ અને પરલોકમા સુખનું કારણુ જે સંસારપ્રવૃત્તિથી થાય, તે (સંસારપ્રવૃત્તિ) નું નામ વ્યવહારશુદ્ધિ સર્વે સુખના જિજ્ઞાસુ છે; વ્યવહારશુદ્ધિથી જ્યારે સુખ છે, ત્યારે તેની આવશ્યકતા નિ:સંશય છે. ૧. જેને ધર્મ સંબંધી કાઇ પણ બોધ થયો છે અને રળવાની જેને જરૂર નથી, તેણે ઉપાધિ કરીને રળવા પ્રયત્ન ન કરવું જોઇએ. ૨. જેને ધર્મ સંબંધી બોધ થયો છે, છતા સ્થિતિનું દુ:ખ હોય તો, તેણે બનતી ઉપાધિ કરીને રળવા પ્રયત્ન કરવું જોઇએ. (સર્વસંગ પરિત્યાગી થવાની જેની જિજ્ઞાસા છે, તેને આ વિષયો સાથે સંબંધ નથી.) ૩. ઉપજીવન સુખે ચાલી શકે તેવું છતા, જેનુ મન લક્ષ્મીને માટે બહુ ઝાવા નાંખતુ હોય તેણે પ્રથમ તેની વૃદ્ધિ કરવાનુ કારણુ પોતાને પૂછવું. જો ઉત્તરમાં પરોપકાર શિવાય કોઇ પણુ પ્રતિકુળ ભાગ આવતો હોય, કિંવા પારિણામિક લાભને હાનિ પહોચ્યા શિવાય કંઇ પણુ આવતુ હોય તો મનને સંતોષી લેવું; તેમ છતા ન વળી શકે તેમ હોય તો, અમુક મર્યાદામા આવવું; તે મર્યાદા સુખનુ કારણુ થાય તેવી જોઇએ ૪. પરિણામે આર્ત્તધ્યાન ધ્યાવાની જરૂર પડે તેમ કરીને બેસવાથી રળવું સારૂ છે. ૫. જેનું સારી રીતે ઉપજીવન ચાલે છે તેણે, કોઇ પણ પ્રકારના અનાચારથી લક્ષ્મી મેળવવી ન જોઇએ. મનને જેથી સુખ હોતું નથી તેથી કાયાને કે વચનને ન હોય, અનાચારથી મન સુખી થતુ નથી; આ સ્વત: અનુભવ થાય તેવું કહેવું છે. નીચેના દોષ ન આવવા જોઇએ: ૧. કોઇથી મહા વિશ્વાસઘાત. ૨. કોઇની થાપણુ ઓળખવી ૩. વ્યસનનુ સેવવું. ૪. મિથ્યા આળનું મુકવું. ૫ ખોટા લેખ કરવા. ૬. હિસાબમાં ચૂકવવુ. ૭. જુલમી ભાવ કહેવો. ૮. નિર્દોષને અલ્પ પણુ માયાથી છેતરવો. ૯. ન્યૂનાધિક તોલી આપવું. ૧૦. એકને બદલે બીજું અથવા મિશ્ર કરીને આપવું. ૧૧. કર્માદાની ધંધો. ૧૨. લાંચ કે અદત્તાદાન એ વાટેથી કાંઇ પણુ રળવું નહીં.

૨૦૪ પ્રશ્ન:—તત્ત્વ પામવાનુ ઉત્તમ પાત્ર કોણુ ?

ઉત્તર:—વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા અને જિતેંદ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તો તત્ત્વ પામવાનુ ઉત્તમપાત્ર છે.

૨૦૫ પ્રશ્નઃ—કર્મ મુક્ત થવાના જિજ્ઞાસુ કોને કહી શકાય?

ઉત્તરઃ—અનંત જન્મમરણ કરી ચૂકેલા આ આત્માની કરૂણા તેવા અધિકારીને ઉત્પન્ન થાય છે અને તે કર્મમુક્ત થવાના જિજ્ઞાસુ કહી શકાય છે; તે જ પુરૂષ યથાર્થ પદાર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી મુક્ત થવાના પુરૂષાર્થમાં યોજાય છે.

૨૦૬ પ્રશ્ન.—જે આત્મા મુક્ત થયા છે તે કેવી રીતે થયા છે?

ઉત્તર.—જે આત્મા મુક્ત થયા છે, તે આત્મા કાંઇ સ્વછંદે વર્ત્તવાથી મુક્ત થયા નથી; પણ આપ્ત પુરૂષે બોધેલા માર્ગના પ્રબળ અવલબનથી મુક્ત થયા છે.

૨૦૭ પ્રશ્ન—મુક્ત થયેલા પુરૂષો અથવા વર્તમાનમાં મુક્તપણે વિચરતા આત્મજ્ઞાન દશાવાળા પુરૂષોએ ઉપદેશલ માર્ગ શ્રદ્ધાશીલ કેમ થવાય?

ઉત્તરઃ—અનાદિ કાળના મહાશત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના બધનમાં તે પોતાસબધી વિચાર કરી શકયો નથી. મનુષ્યત્વ, આર્યદેશ, ઉત્તમ કુળ, શારીરિક સપતિ એ અપેક્ષીત સાધન છે અને અતરગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા એ છે એમ જો સુલભબોધીપણાની યોગ્યતા આત્મામા આવી હોય તો તે, જે પુરૂષો મુક્ત થયા છે, અથવા વર્ત્તમાનમા મુક્તપણે જે આત્મજ્ઞાન-દશાએ વિચરે છે તેમણે, ઉપદેશેલા માર્ગમાં નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધાશીલ થાય.

૨૦૮ પ્રશ્ન—રાગદ્વેષ અને મોહ એ દોષોથી રહિત માર્ગનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે?

ઉત્તરઃ—રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ જેનામાં નથી તે પુરૂષ, તે ત્રણ દોષથી રહિત માર્ગ ઉપદેશી શકે; અને તેજ પદ્ધતિએ નિઃસંદેહ-પણે પ્રવર્ત્તનાર સત્પુરૂષો કા તે માર્ગ ઉપદેશી શકે.

૨૦૯ પ્રશ્નઃ—સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં કયુ દર્શન વિશેષ માનવાયોગ્ય છે?

ઉત્તર—સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં એ રાગ, દ્વેષ અને મોહરહિત પુરૂષનુ બોધેલુ નિર્ગ્રંથ દર્શન વિશેષ માનવાયોગ્ય છે.

૨૧૦ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકરના માર્ગ માટે કેટલી પદ્ધતિ જોઇએ?

ઉત્તરઃ—દોષથી રહિત, મહા અતિશયથી પ્રતાપી એવા તીર્થંકરદેવ તેણે મોક્ષના કારણરૂપ જે ધર્મ બોધ્યો છે, તે ધર્મ ગમે તે મનુષ્યો સ્વીકારતાં હોય, પણ તે એક પદ્ધતિએ હોવો જોઇએ આ વાત નિઃશંક છે.

૨૧૧ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરનારા મનુષ્યોમાં પરસ્પર મતભેદનું કારણ થાય છે તેમાં તીર્થંકરની પદ્ધતિનો દોષ નથી ?

ઉત્તર:—અનેક પદ્ધતિએ અનેક મનુષ્યો તે ધર્મનુ પ્રતિપાદન કરતાં હોય અને તે મનુષ્યોને પરસ્પર મતભેદનુ કારણ થતુ હોય, તો તેમાં તીર્થંકરદેવની એક્કે પદ્ધતિને દોષ નથી; પણ તે મનુષ્યોની સમજણ-શક્તિનો દોષ ગણી શકાય.

૨૧૨ પ્રશ્ન:—નિર્ગ્રંથ ધર્મ પ્રવર્તક કહેનારાઓમાંથી પ્રમાણબા-ધિત કોને ગણી શકાય ?

ઉત્તર:—નિર્ગંથધર્મપ્રવર્ત્તક અમે છીએ એમ જૂદા જૂદા મનુષ્યો કહેતા હોય તો, તેમાંથી તે મનુષ્ય પ્રમાણબાધિત ગણી શકાય કે જે વીતરાગદેવની આજ્ઞાના સદભાવે પ્રરૂપક અને પ્રવર્ત્તક હોય.

૨૧૩ પ્રશ્ન:—આ કાળ કયા નામથી પ્રખ્યાત છે.

ઉત્તર:—આ કાળ દુષમ નામથી પ્રખ્યાત છે ?

૨૧૪ પ્રશ્ન:—દુષમ કાળ એટલે શું ?

ઉત્તર:—દુષમ કાળ એટલે જે કાળમાં મનુષ્યો મહા દુ:ખ વડે આયુષ્ય પૂર્ણ કરતા હોય, તેમજ જે કાળમાં ધર્મઆરાધનારૂપ પ-દાર્થો પ્રાપ્ત કરવામા દુષમતા એટલે મહા વિઘ્નો આવતા હોય, તેને દુષમ કહેવામાં આવે છે.

૨૧૫ પ્રશ્ન:—જૈનદર્શનમાં ચાલતા મતોને માટે આપ શું કહોછો ?

ઉત્તર:—અત્યારે વીતરાગદેવને નામે જૈનદર્શનમાં એટલા બધા મત ચાલે છે કે, તે મત તે મતરૂપજ છે, પણ સતરૂપ, જ્યા સુધી વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી કહી શકાય નહી.

૨૧૬ પ્રશ્ન:—એ મત પ્રવર્તનમાં આપને મુખ્ય કારણો કેટલાં સભવે છે ?

એ મતપ્રવર્તનમાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સભવે છે:-(૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરૂષોએ નિર્ગ્રંથદશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય. (૨) પરસ્પર બે આચાર્યોનો વાદવિવાદ. (૩) મોહનીય કર્મનો ઉદય અને તે રૂપે પ્રવર્તન થઇ જવુ; (૪) ગ્રહાયા પછી તે વાતનો માર્ગ મળતો હોય તોપણ, તે દુર્લભબોધિતાને લીધે ન ગ્રહવો. (૫) મતિની ન્યૂનતા. (૬) જેના પર રાગ, તેના છંદમાં પ્રવર્ત્તન કરનારાં ઘણા મનુષ્યો. (૭) દુષમ કાળ અને (૮) શાસ્ત્રજ્ઞાનનું ઘટી જવું.

૨૧૭ પ્રશ્નઃ—એ મતો સંબંધી સમાધાન થઇ વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગે પ્રવર્તે એમ આપ માનો છો ?

ઉત્તરઃ—એટલા બધા મતો સંબંધી સમાધાન થઇ નિઃશંકપણે વીતરાગની આજ્ઞારૂપે માર્ગ પ્રવર્ત્તે એમ થાય તો મહા કલ્યાણ, પણ તેવો સંભવ ઓછો છે. મોક્ષની જિજ્ઞાસા જેને છે, તેની પ્રવર્ત્તના તો તે જ માર્ગમાં હોય છે; પણ લોક કે ઓઘદૃષ્ટિએ પ્રવર્ત્તનારા પુરૂષો, તેમ જ પૂર્વના દુર્ઘટ કર્મોના ઉદયને લીધે મતની શ્રદ્ધામાં પડેલાં મનુષ્યો, તે માર્ગનો વિચાર કરી શકે કે બોધ લઇ શકે એમ તેના કેટલાક દુર્લભબોધી ગુરૂઓ કરવા દે, અને મતભેદ પરમાત્માની આજ્ઞાનું સમ્યક્ દશાથી આરાધાન કરતાં તે મતવાદીઓને જોઇએ; એ બહુ અસંભવિત છે; સર્વને સરખી બુદ્ધિ આવી જઇ સંશોધન થઇ, વીતરાગની આજ્ઞારૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન થાવ એ સર્વથા જો કે બને તેવું નથી તોપણ, સુલભબોધી આત્માઓ અવશ્ય તે માટે પ્રયત્ન કરતા રહે તો પરિણામ શ્રેષ્ટ આવ; એ વાત મને સંભવિત લાગે છે.

૨૧૮ પ્રશ્નઃ–કેળવણી પામેલાની ધર્મતત્ત્વપર શ્રદ્ધા કેવી જણાય છે?

ઉત્તરઃ—દુષમ કાળના પ્રતાપે, જે લોકો વિદ્યાનો બોધ લઈ શકયા છે, તેમને ધર્મતત્વ પર મૂળથી શ્રદ્ધા જણાતી નથી; જેને કંઇ સરળતાને લીધે હોય છે, તેને તે વિષયની કંઇ ગતાગમ જણાતી નથી; ગતાગમવાળો કોઇ નીકળે તો, તે વસ્તુની વૃદ્ધિમાં વિઘ્ન કરનારા નીકળે, પણ સહાયક ન થાય; એવી આજની કાળચર્યા છે; એમ કેળવણી પામેલાને ધર્મની દુર્લભતા થઇ પડી છે.

૨૧૯ પ્રશ્નઃ—કેળવણી વગરના લોકોની ધર્મશ્રદ્ધા માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—કેળવણી વગરના લોકોમાં સ્વાભાવિક એક આ ગુણ રહ્યો છે કે, આપણા બાપદાદા જે ધર્મને સ્વીકારતા આવ્યા છે, તે ધર્મમાંજ આપણે પ્રવર્ત્તવું જોઇએ; અને તેજ મત સત્ય હોવો જોઇએ; તેમજ આપણા ગુરૂનાં વચન પરજ આપણે વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ. પછી તે ગુરુ ગમે તો શાસ્ત્રનાં નામ પણ જાણતા ન હોય, પણ તે જ મહા જ્ઞાની છે એમ માની પ્રવર્તવું જોઇએ. તેમ જ આપણે જે માનીએ છીએ, તે જ વીતરાગનો બોધેલો ધર્મ છે, બાકી જૈનનામે પ્રવર્ત્તે છે તે મત સઘળા અસત્ છે; આમ તેમની સમજણ હોવાથી તેઓ બિચારા તે જ મતમાં મચ્યા રહે છે. એનો પણ અપેક્ષાથી જોતાં દોષ નથી.

૨૨૦. પ્રશ્નઃ—જૈનમાં પડેલા મતોમાં વર્તમાનમાં દીક્ષિત થયેલા મનુષ્યોને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—જૈનમાં જે જે મત પડેલા છે તેમાં, જૈન સંબંધીજ ઘણે ભાગે ક્રિયાઓ હોય એ માન્ય વાત છે. તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ જોઇ જે મતમા પોતે દીક્ષિત થયા હોય, તે મતમાંજ દીક્ષિત પુરૂષોનું મચ્યા રહેવું થાય છે.

૨૨૧ પ્રશ્ન—શા કારણે વર્તમાનમાં દીક્ષિત થયેલા આપ માનો છો ?

ઉત્તર.—દીક્ષિતમાં પણ ભદ્રિકતાને લીધે કાં તો દીક્ષા, કાં તો ભિક્ષા માગ્યા જેવી સ્થિતિથી મુઝાઇને પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષા, કાં તો સ્મશાન વૈરાગ્યમાં લેવાઈ ગયેલી દીક્ષા હોય છે. શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણાથી પ્રાપ્ત થયેલી દીક્ષાવાળો પુરૂષ, તમે વિરલજ દેખશો, અને દેખશો તો તે મતથી કટાળી વીતરાગદેવની આજ્ઞામાં રાચવા વધારે તત્પર હશે

૨૨૨. પ્રશ્નઃ—ગુરૂઓ મતાનુયાયીઓને કેવીજ રીતે પ્રવર્તાવી રહ્યા છે ?

ઉત્તરઃ—શિક્ષાની સાપેક્ષ સ્ફુરણા જેને થઈ છે તે સિવાયના, બીજા જેટલા મનુષ્યો દીક્ષિત કે ગૃહસ્થ રહ્યા, તેટલા બધા જે મતમાં પોતે પડયા હોય તેમાંજ રાગી હોય; તેઓને વિચારની પ્રેરણા કોઇ ન મળે; પોતાના મત સબંધી નાના પ્રકારના યોજી રાખેલા વિકલ્પો (ગમે તો પછી તેમાં યથાર્થ પ્રમાણ હો કે ન હો) સમજાવી દઈ ગુરૂઓ પોતાના પંજામાં રાખી તેમને પ્રવર્તાવી રહ્યા છે.

૨૨૩. પ્રશ્નઃ—વર્તમાનમા યતિઓને માટે આપ શુ કહો છો ?

ઉત્તરઃ—ત્યાગી સિવાયના, પરાણે ગુરૂઓ થઇ પડેલા, મહાવીરદેવના માર્ગરક્ષક તરીકે ગણાવતા યતિયોની તો માર્ગ પ્રવર્તાવવાની શૈલી માટે કઇ બોલવું રહેતું નથી, કારણ ગૃહસ્થને અણુવ્રત પણ હોય છે; પણ આ તો તીર્થંકરદેવની પેઠે કલ્પાતીત પુરૂષ થઇ બેઠા છે.

૨૨૪ પ્રશ્નઃ—વર્તમાનમાં જૈનમાર્ગમાં કેવી સ્થિતિ છે ?

ઉત્તરઃ—સંશોધક પુરુષો બહુ ઓછા છે. મુક્ત થવાની અંતઃકરણે જિજ્ઞાસા રાખનારા અને પુરુષાર્થ કરનારા બહુ ઓછા છે. તેમને સાહિત્યો જેવા કે, સદ્‌ગુરુ, સત્સંગ કે સત્શાસ્ત્રો મળવાં દુર્લભ થઇ પડયાં છે. જ્યાં પૂછવા જાઓ ત્યાં સર્વ પોતપોતાની ગાય છે; પછી સાચી કે જૂઠી; તેનો કોઇ ભાવ પૂછતું નથી. ભાવ પૂછનાર આગળ મિથ્યા વિકલ્પો કરી પોતાની સંસારસ્થિતિ વધારે છે અને બીજાને તેવું નિમિત્ત કરે છે.

૨૨૫ પ્રશ્ન:—જૈનમાં સંશોધક આત્માઓ નહીં હશે ?

ઉત્તર:—કોઇ સંશોધક આત્મા હશે તો, તેને પ્રયોજનભૂત પૃથ્વી (ગોળ છે કે નહીં ?) ઇત્યાદિ વિષયોમાં શંકાએ કરી રોકાવું થઇ ગયુ છે. અનુભવધર્મ પર આવવું તેમને પણ દુર્લભ થઇ પડયું છે.

૨૨૬ પ્રશ્ન:—શુ આપનું એમ કહેવું છે કે અત્યારે કોઇ પણ જૈન દર્શનના આરાધક નથી ?

ઉત્તર:—આ પરથી મારૂં એમ કહેવું નથી કે, કોઇ પણ અત્યારે જૈનદર્શનના આરાધક નથી; છે, પણ બહુ જ અલ્પ, બહુ જ અલ્પ; અને જે છે તે મુકત થવા શિવાયની બીજી જિજ્ઞાસા જેને નથી તેવા; અને વીતરાગની આજ્ઞામાં જેણે પોતાનો આત્મા સમર્પ્યો છે તેવા. પણ તે આગળીએ ગણી લઇએ તેટલા હશે બાકી તો દર્શનની દશા જોઇ કરુણા ઉપજે તેવુ છે; સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરી જોશો તો, મારૂ કહેવુ તમને સપ્રમાણ લાગશે.

૨૨૭ પ્રશ્ન:—એ સઘળા મતોમાં કેવા અને શુ વિવાદ છે ?

ઉત્તર:—એ સઘળા મતોમાં કેટલાકને તો સહજ વિવાદ છે. મુખ્ય વિવાદ: એકનું કહેવું પ્રતિમાની સિદ્ધિ માટે છે; બીજા તેને કેવળ ઉત્થાપે છે. (એ મુખ્ય વિવાદ છે.)

૨૨૮ પ્રશ્ન:—આ વિવાદ ન પડયા હોત તો પરિણામ શું આવત ?

ઉત્તર:—આ મોટા વિવાદ આ કાળમાં જો પડયા ન હોત તો, ધર્મ પામવાનુ લોકોને બહુ સુલભ થાત.

૨૨૯ પ્રશ્ન:—આપ જિનપ્રતિમા માટે શું કહો છો ?

ઉત્તર:—બીજા ભાગમા (પ્રતિમાને નહીં માનનાર) પ્રથમ હુ પણ ગણાયો હતો. મારી જિજ્ઞાસા વીતરાગદેવની આજ્ઞાના આરાધક ભણી છે એમ સત્યતાને ખાતર કહી દઇ દર્શાવુ છુ કે, પ્રથમ પક્ષ સત્ય છે; એટલે કે જિનપ્રતિમા અને તેનુ પૂજન શાસ્ત્રોક્ત, પ્રમાણોક્ત, અને અનુભવોક્ત–અનુભવમાં લેવા યોગ્ય–છે અને તે પદાર્થોનો તે રૂપે બોધ થયો, અથવા તે સબંધી મને અલ્પ શંકા હતી તે નીકળી ગઇ.

૨૩૦ પ્રશ્ન:—આપની જિન પ્રતિમામાં શ્રદ્ધા છે માટે આપ તેવી શ્રદ્ધા કરવાનું કહેતા નહીં હો ?

ઉત્તર:—મારી પ્રતિમામાં શ્રદ્ધા છે માટે તમો સઘળા કરો એ માટે મારું કહેવું નથી; પણ વીરભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન તેથી થતું જણાય તો તેમ કરવું.

૨૩૧ પ્રશ્ન:—આપ પ્રથમ જિન પ્રતિમા નહીં માનતા, અને હવે માનો છો તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી?

ઉત્તર:—પ્રથમ પ્રતિમા નહીં માનતો અને હવે માનું છું તેમાં પક્ષપાતી કારણ નથી, પણ મને તેની સિદ્ધિ જણાઇ તેથી માન્ય રાખું છુ. અને સિદ્ધિ છતાં નહીં માનવાથી પ્રથમની માન્યતાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકતા નથી.

૨૩૨ પ્રશ્ન.—આપને ચોકસ મતની માન્યતા નથી?

ઉત્તર:—મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગ-દ્વેષરહિત થવાની પરમાકાંક્ષા છે અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે ઇચ્છવા, કરવાં એમ માન્યતા છે; અને એ માટે મહાવીરનાં વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

૨૩૩ પ્રશ્ન:—આપ કયા પ્રમાણોથી જિન પ્રતિમાની વાત સિદ્ધ કરો છો?

ઉત્તર:—પાંચ પ્રકારના પ્રમાણથી તે વાત હુ સિદ્ધ કરું છું. ૧. આગમપ્રમાણ. ૨. ઇતિહાસપ્રમાણ. ૩. પરંપરાપ્રમાણ. ૪. અનુભવપ્રમાણ. ૫. પ્રમાણપ્રમાણ.

૨૩૪ પ્રશ્ન:—આગમ કોને કહેવા?

ઉત્તર:—જેનો પ્રતિપાદક મૂળ પુરુષ આપ્ત હોય તે વચનો જેમાં રહ્યાં છે તે આગમ છે.

૨૩૫ પ્રશ્ન:—આગમના પ્રમાણો સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા અનુભવની આવશ્યકતા છે?

ઉત્તર:—કેટલાંક પ્રમાણો–આગમના–સિદ્ધ થવા માટે પરંપરા-અનુભવ ઇત્યાદિની આવશ્યકતા છે.

૨૩૬ પ્રશ્ન—આગમની યોજના કેમ થઇ? અને તેનાં બીજાં નામ છે?

ઉત્તર:—ગણધરોએ અર્થની યોજના કરી ટુંકામા વીતરાગદેવનાં બોધેલા મુખ્ય વચનોને લીધા, તે આગમ–સૂત્ર–એ નામથી ઓળખાય છે. સિદ્ધાંત, શાસ્ત્ર એ તેનાં બીજાં નામ છે.

૨૩૭ પ્રશ્ન:—દ્વાદશાંગીરૂપે યોજના કોણે કરી?

ઉત્તર:—તીર્થંકરદેવે બોધેલા પુસ્તકોની યોજના દ્વાદશાંગીરૂપે ગણધરદેવે કરી.

૨૩૮ પ્રશ્ન:—દ્વાદશાંગીના નામ કહેશો?

ઉત્તર:—તે બાર અંગનાં નામ કહી જાઉં છું; આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, અંત-

ગડદશાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અણુત્તરોવવાઇ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક અને દ્રષ્ટિવાદ.

૨૩૯ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દર્શન થયા પછી દશા કેવી થાય ?

ઉત્તરઃ—તે પવિત્ર દર્શન થયા પછી ગમે તે વર્ત્તન હો, પરંતુ તેને તીવ્ર બંધન નથી. અનંત સંસાર નથી, સોળ ભવ નથી; આભ્યંતર દુઃખ નથી; અંતરંગ મોહ નથી. સતસત્ નિરુપમ, સર્વોત્તમ શુકલ, શીતળ, અમૃતમય દર્શનજ્ઞાન; સમ્યક્ જ્યોતિર્મય, ચિરકાળ આનંદની પ્રાપ્તિ, (અને) અદ્ભુત સતસ્વરૂપદર્શિતાની બલિહારી છે !

૨૪૦ પ્રશ્ન—પાપને પ્રવેશ કરવાના કેટલા પ્રનાળ છે અને તે કયા કયા ?

ઉત્તરઃ—દ્વાદશ અવિરતિ, ષોડશ કષાય, નવ નોકષાય, પંચ મિથ્યાત્વ અને પંચદશ યોગ એ સઘળાં મળી સતાવન આશ્રવદ્વાર એટલે પાપને પ્રવેશ કરવાનાં પ્રનાળ છે.

૨૪૧ પ્રશ્નઃ—જીવતત્ત્વ કેટલા પ્રકારથી સમજી શકાય છે ?

ઉત્તરઃ—એક પ્રકારથી, બે પ્રકારથી, ત્રણ પ્રકારથી, ચાર પ્રકારથી, પાંચ પ્રકારથી અને છ પ્રકારથી જીવતત્ત્વ સમજી શકાય છે.

૨૪૨ પ્રશ્નઃ—સર્વ જીવો ચૈતન્ય લક્ષણે કેટલા પ્રકારના છે ? અને શા કારણથી ?

ઉત્તર.—સર્વ જીવને ઓછામાં ઓછો શ્રુતજ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ પ્રકાશિત રહેલો હોવાથી સર્વ જીવ ચૈતન્યલક્ષણે એકજ પ્રકારના છે.

૨૪૩ પ્રશ્નઃ—કેટલા પ્રકારે જીવ સમજી શકાય છે ? ત્રસ અને સ્થાવર જીવો એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—ત્રસ એટલે તડકાથી છાયામાં આવે, છાયામાંથી તડકામાં આવે, ચાલવાની શક્તિવાળાં હોય, ભય દેખીને ત્રાસ પામતાં હોય, તેવી એક જાતિ અને બીજાં એકજ સ્થળે સ્થિતિવાળાં હોય તેવી જાતના જીવની સ્થાવર નામની જાતિ; એમ બે પ્રકારે સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

૨૪૪ પ્રશ્નઃ—વેદ દૃષ્ટિએ કેટલા પ્રકારે સર્વ જીવ સમજી શકાય છે ?

ઉત્તરઃ—સર્વ જીવને વેદથી તપાસી જોઇએ તો સ્ત્રી, પુરૂષ કે નપુંસક તેમાં તેઓનો સમાવેશ થાય છે. કોઇ સ્ત્રીવેદમાં, કોઈ પુરૂષવેદમાં અને કોઇ નપુંસકવેદમાં હોય છે. એ શિવાય ચોથો વેદ નહીં હોવાથી ત્રણ પ્રકારે વેદદૃષ્ટિએ સર્વ જીવ સમજી શકાય છે.

૨૪૫ પ્રશ્નઃ—ગતિની દૃષ્ટિએ કેટલા પ્રકારે જીવ સમજી શકાય છે ?

ઉત્તર:—કેટલા જીવ નરકગતિમાં, કેટલા તિર્યંચગતિમાં, કેટલા મનુષ્યગતિમાં, અને કેટલા દેવગતિમાં, એમ જીવો રહેલા છે; એ શિવાય પાંચમી સંસારી ગતિ નહીં હોવાથી ચાર પ્રકારે સમજી શકાય છે.

૨૪૬ પ્રશ્ન:—જીવ અને અજીવનો વિચાર ભિક્ષુઓ કેવી રીતે શ્રવણ કરે? અને તેથી ફળ શું થાય?

ઉત્તર:—જીવ અને અજીવનો વિચાર એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરે. જે જાણવાથી ભિક્ષુઓ સમ્યક્ પ્રકારે સંયમમાં યત્ન કરે.

૨૪૭ પ્રશ્ન:—લોક કોને કહેલ છે?

ઉત્તર:—જીવ અને અજીવ (જ્યા છે તેને) લોક કહેલો છે.

૨૪૮ પ્રશ્ન.—અલોક કોને કહેલો છે?

ઉત્તર:—અજીવના આકાશ નામના ભાગને અલોક કહેલો છે.

૨૪૯ પ્રશ્ન:—જીવ અને અજીવનો બોધ શા વડે થઇ શકે છે?

ઉત્તર:—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ વડે કરીને જીવ તેમજ અજીવનો બોધ થઇ શકે છે.

૨૫૦ પ્રશ્ન:—અરૂપીના કેટલા પ્રકાર અને તે કઇ રીતે?

ઉત્તર:—ધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અધર્માસ્તિકાય, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; આકાશ, તેનો દેશ, અને તેનો પ્રદેશ; અર્દ્ધસમયકાલ એમ અરૂપીના દશ પ્રકાર થાય.

૨૫૧ પ્રશ્ન—ધર્મ, અધર્મ શું પ્રમાણ કહેલા છે?

ઉત્તર:—ધર્મ અને અધર્મ એ બન્ને લોકપ્રમાણ કહેલા છે.

૨૫૨ પ્રશ્ન—આકાશ અને અર્ધ સમય શા પ્રમાણવાળા છે?

ઉત્તર:—આકાશ લોકાલોક પ્રમાણ અને અર્દ્ધસમય–સમય ક્ષેત્ર પ્રમાણ છે?

૨૫૩ પ્રશ્ન:—ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે?

ઉત્તર—ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે.

૨૫૪ પ્રશ્ન:—નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમય શા પ્રમાણે છે?

ઉત્તર:—નિરંતરની ઉત્પત્તિ લેતાં સમય પણ એજ પ્રમાણે છે.

૨૫૫ પ્રશ્ન—સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ શી રીતે છે?

ઉત્તર:—સંતતિ એક કાર્યની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત છે.

૨૫૬ પ્રશ્ન:—રૂપી અજીવ કેટલા પ્રકારે છે?

ઉત્તર:—સ્કંધ, સ્કંધદેશ, તેના પ્રદેશ અને પરમાણુ એમ રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારે છે.

૨૫૭ પ્રશ્ન:—સ્કંધ, દેશ, અને પ્રદેશ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—પરમાણુઓ એકત્ર થાય, પૃથક્ થાય, તે સ્કંધ; તેનો વિભાગ તે દેશ; તેનો છેવટનો અભિન્ન અંશ તે પ્રદેશ.

૨૫૮ પ્રશ્નઃ—તે લોકના કેટલા દેશમાં ક્ષેત્રી છે?

ઉત્તરઃ—લોકના એક દેશમાં તે ક્ષેત્રી છે.

૨૫૯ પ્રશ્નઃ—તેના કાલના વિભાગ કેટલા પ્રકારે કહેવાય છે?

ઉત્તરઃ—કાલના વિભાગ તેના ચાર પ્રકારે કહેવાય છે.

૨૬૦ પ્રશ્ન—નિરંતર ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ કેવી રીતે છે?

ઉત્તરઃ—નિરંતર ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસ્થિત છે.

૨૬૧ પ્રશ્નઃ—એક ક્ષેત્રની સ્થિતિની અપેક્ષાએ શી રીતે છે?

ઉત્તરઃ—એક ક્ષેત્રની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સાદિ સપર્યવસ્થિત છે.

૨૬૨ પ્રશ્નઃ—સ્વરોદય જ્ઞાન ગ્રંથના કર્ત્તા શ્રી ચિદાનંદજીનું ક્યારે વિદ્યમાનપણું હતું?

ઉત્તરઃ—વર્ત્તમાન સૈકામાં અને વળી તેનાં પણ કેટલાંક વર્ષ વ્યતીત થતાં સુધી, ચિદાનંદજી આત્મજ્ઞનું વિદ્યમાનપણું હતું.

૨૬૩ પ્રશ્નઃ—તેઓની માહિતી તેઓના પરિચયમાં આવેલાઓથી મળી શકે છે?

ઉત્તરઃ—ઘણોજ સમીપનો વખત હોવાથી, જેમને તેમનાં દર્શન થયેલાં, સમાગમ થયેલો અને જેઓને તેમની દશાનો અનુભવ થયેલો, તેમાંના કેટલાક પ્રતીતિવાળા મનુષ્યોથી તેમને માટે જાણી શકાયું છે; તેમ હજુ પણ તેવા મનુષ્યથી જાણી શકાય તેવું છે.

૨૬૪ પ્રશ્ન—સ્વરોદયજ્ઞાન ગ્રંથ અને તેના કર્ત્તા પુરૂષ સંબંધી આપનો અભિપ્રાય જણાવશો?

ઉત્તરઃ—'સ્વરોદયજ્ઞાનની' ભાષા અર્દ્ધ હિંદી અને અર્દ્ધ ગુજરાતી આપણે જોઈ શકીશું તેના કર્ત્તા એ આત્માનુભવી માણસ હતા. એમાથી એકે ભાષા સંપ્રદાયપૂર્વક ભણ્યા હોય એવું કંઇ જણાતું નથી; એથી એમની આત્મશક્તિ કે યોગદશાને કંઇ બાધ નથી. તેમ ભાષાશાસ્ત્રી થવાની તેમની કંઇ ઇચ્છા પણ રહી હોય એમ નહીં હોવાથી, પોતાને જે કાંઈ અનુભવગમ્ય થયું છે તેમાંનો કંઇ પણ બોધ લોકોને મર્યાદાપૂર્વક જણાવી દેવો એ, તેમની જિજ્ઞાસાથી આ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ છે અને એમ હોવાથી જ ભાષા કે છંદની ટાપટીપ, અથવા યુક્તિપ્રયુક્તિનું વધારે દર્શન, આ ગ્રંથમાં જોઇ શકતા નથી.

૨૬૫ પ્રશ્નઃ—જૈન મુનિ થયા પછી તેઓએ ક્રમપૂર્વક યમ નિયમ પાળ્યા હતા? અને આપ એઓને કંઇ દશામાં હોવાનું ધારો છો?

ઉત્તરઃ—જૈનમુનિ થયા પછી પોતાની પરમ નિર્વિકલ્પ દશા થઈ જવાથી, તેઓ હવે ક્રમપૂર્વક દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી યમ, નિયમ પાળી શકશે નહીં, એમ તેમને લાગ્યું. જે પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે યમનિયમનું ક્રમપૂર્વક પાલન રહ્યું છે, તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ તો પછી તે શ્રેણિએ પ્રવર્ત્તવું અને ન પ્રવર્ત્તવું બન્ને સમાન છે; આમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની માન્યતા છે. જેને અપ્રમત્તગુણસ્થાનકે રહેલો મુનિ એમ, નિર્ગ્રંથપ્રવચનમાં માનેલું છે, એમાંની સર્વોત્તમ જાતિ માટે કાંઈ કહેવાઈ શકાતું નથી. પણ એક માત્ર તેમનાં વચનનો મારા અનુભવ-જ્ઞાનને લીધે પરિચય થતાં એમ કહેવાનું બની શક્યું છે કે, તેઓ મધ્યમઅપ્રમત્તદશામા પ્રાયે હતા. વળી, યમનિયમનું પાલન ગૌણતાએ તે દશામાં આવી જાય છે એટલે વધારે આત્માનંદ માટે તેમણે એ દશા માન્ય રાખી. આ કાળમાં એવી દશાએ પહોંચેલા બહુ જ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે ત્યાં, અપ્રમત્તતા વિષે વાતનો અસંભવ ત્વરાએ થશે એમ ગણીને, તેઓએ પોતાનું જીવન અનિયતપણે ગાળ્યુ; એવીજ દશામા જો તેઓ રહ્યા હોત તો, ઘણા મનુષ્યો તેમના મુનિપણાની સ્થિતિશિથિલતા સમજત, અને તેમ સમજવાથી તેઓ પર આવા પુરુષથી અભીષ્ટ છાપ પડત; આવો હાદયિક નિર્ણય હોવાથી તેઓએ એ દશા સ્વીકારી.

૨૬૬ પ્રશ્નઃ—આજ ક્યા વાદ માટે સંશોધન ચાલી રહ્યુ છે?

ઉત્તરઃ—જગત્ જ્યારે અનાદિ અનંત માટે છે, ત્યારે પછી તેની વિચિત્રતા ભણી વિસ્મયતા શુ કરીએ? આજ જડવાદ માટે સંશોધન ચાલી રહી, આત્મવાદને ઉડાવી દેવાનુ પ્રયત્ન છે.

૨૬૭ પ્રશ્નઃ—પૂર્વે આત્મવાદ કે જડવાદનુ પ્રાધાન્યપણું હતું?

ઉત્તરઃ—એવા પણ કાળ આવ્યા છે કે, આત્મવાદનુ પ્રાધાન્યપણું હતું.—તેમ જડવાદ માટે પણ હતું.

૨૬૮ પ્રશ્ન—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જડવાદના સ્વીકાર માટે શુ માનેછે?

ઉત્તરઃ—તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ માટે કાઈ વિચારમાં પડી જતા નથી, કારણ જગત્‌ની એવી સ્થિતિ છે ત્યા વિકલ્પથી આત્માને દુ:ખવવો કાં? પણ સર્વ વાસનાઓ ત્યાગ કર્યા પછી, જે વસ્તુનો અનુભવ થયો તે વસ્તુ શું? અર્થાત્ પોતે અને બીજું શું? કે પોતે તે પોતે એ વાતનો નિર્ણય લીધો. ત્યાર પછી તો ભેદવૃત્તિ રહી નહી એટલે દર્શનની સમ્યક્તાથી તેઓને એ જ સમ્મતિ રહી કે મોહાધીન આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જઈ જડપણું સ્વીકારે છે તેમાં, કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

૨૬૯ પ્રશ્ન:—ઉપશમ ભાવનું ઉદાહરણ આપશો ?

ઉત્તર:—સોળ ભાવનાઓથી ભૂષિત થયેલો છતાં પણ, પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્યાં મનાયો છે ત્યાં, બીજાની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધે પોતાની ન્યૂનતા થતી હોય અને કંઇ મત્સરભાવ આવી ચાલ્યો જાય તો, તેને ઉપશમ ભાવ હતો; ક્ષાયક નહોતો આ નિયમ છે.

૨૭૦ પ્રશ્ન:—સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે ?

ઉત્તર:—સર્વ દર્શનથી ઉચ્ચ ગતિ છે.

૨૭૧ પ્રશ્ન:—આત્મદર્શિતા ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?

ઉત્તર:—મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનીઓએ તે અક્ષરોમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યો નથી, ગૌણતાએ રાખ્યો છે. તે ગૌણતાનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ આ જણાય છે: નિશ્ચય, નિર્ગ્રંથજ્ઞાની ગુરુની પ્રાપ્તિ, તેની આજ્ઞાનુ આરાધવુ, સમીપમાં સદૈવ રહેવું અથવા સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં રહેવુ; આત્મદર્શિતા ત્યારે પ્રાપ્ત થશે.

૨૭૨ પ્રશ્ન.—નવપદધ્યાનીની વૃદ્ધિ સંબંધમાં આપની શી જિજ્ઞાસા છે ?

ઉત્તર—નવપદધ્યાનીની વૃદ્ધિ કરવા મારી જિજ્ઞાસા છે.

૨૭૩ પ્રશ્ન:—કેટલા અને કયા પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોનો ઉપદેશ છે ?

ઉત્તર—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એવા ચાર પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્પુરુષોને ઉપદેશ છે.

૨૭૪ પ્રશ્ન—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ શબ્દોનો અર્થ સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાએ શી રીતે કરી શકે છે ?

ઉત્તર—૧, ધર્મ—વસ્તુના સ્વભાવને 'ધર્મ' કહેવામાં આવ્યો ૨. ૨. જડ—ચૈતન્ય સંબધીના વિચારોને 'અર્થ' કહ્યો છે. ૩. ચિત્તનિરોધને 'કામ'. ૪. સર્વ બંધનથી મુક્ત થવું તે 'મોક્ષ.'—એ પ્રકારે સર્વસંગપરિત્યાગીની અપેક્ષાથી કરી શકે છે.

૨૭૫ પ્રશ્ન—સામાન્ય રીતે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ શબ્દોના અર્થ શું ?

ઉત્તર.—સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે—ધર્મ—સંસારમાં અધોગતિમાં પડતો અટકાવીને ધરી રાખનાર તે 'ધર્મ.' અર્થ—વૈભવ—લક્ષ્મી, ઉપજીવનમાં સાંસારિક સાધન. કામ—નિયમિત રીતે સ્રીપરિચય. મોક્ષ—સર્વ બંધનથી મુક્તિ તે 'મોક્ષ.'

૨૭૬ પ્રશ્ન.—ધર્મને પહેલાં મૂકવાનો હેતુ શું ?

ઉત્તર—'ધર્મ'ને પહેલાં મૂકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, 'અર્થ' અને 'કામ' એવાં હોવાં જોઇએ કે, 'ધર્મ' જેનુ મૂળ હોવું જોઇએ. એટલા જ માટે 'અર્થ' અને 'કામ' પછી મૂકવામાં આવ્યા છે.

૨૭૭ પ્રશ્ન—ગૃહસ્થાશ્રમી કે સર્વસંગપરિત્યાગી એકાંત ધર્મસાધન કરી શકે ?

ઉત્તર—ગૃહસ્થાશ્રમી એકાંત ધર્મસાધન કરવા ઇચ્છે તો તેમ ન થઇ શકે, સર્વસંગપરિત્યાગ જ જોઇએ.

૨૭૮ પ્રશ્ન—ગૃહસ્થને ભિક્ષાદિ કૃત્યો યોગ્ય છે ?

ઉત્તર—ગૃહસ્થને ભિક્ષા વગેરે કૃત્ય યોગ્ય નથી.

૨૭૯ પ્રશ્ન:—આર્યભૂમિપર પ્રાચીનકાળમા કેટલા આશ્રમ પ્રચલિત હતા ?

ઉત્તર—આર્યભૂમિ પર પ્રાચીન કાળમાં ચાર આશ્રમ પ્રચલિત હતા, એટલે કે આશ્રમધર્મ મુખ્ય કરીને પ્રવર્ત્તતો હતો.

૨૮૦ પ્રશ્ન—ભારતમાં પ્રથમ કોણે, કયારે, અને કયા આશયથી વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો ?

ઉત્તર—પરમર્ષિ નાભિપુત્રે ભારતમાં નિર્ગ્રંથધર્મને જન્મ આપવા પ્રથમ તે કાળનાં લોકોને વ્યવહારધર્મનો ઉપદેશ એ જ આશ્રમથી કર્યો હતો. કલ્પવૃક્ષથી મનોવાંચ્છિતપણે ચાલતો તે લોકોનો વ્યવહાર હવે ક્ષીણ થતો જતો હતો, તેઓમાં ભદ્રપણું અને વ્યવહારની પણ અજ્ઞાનતા હોવાથી કલ્પવૃક્ષની સમૂળગી ક્ષીણતા વેળા બહુ દુઃખ પામશે એમ અપૂર્વ જ્ઞાની ઋષભદેવજીએ જોયુ. તેમની પરમ કરુણાદ્રષ્ટિથી તેમના વ્યવહારની ક્રમમાલિકા પ્રભુએ બાંધી દીધી.

૨૮૧ પ્રશ્ન—ચાર વેદની કોણે અને કયારે યોજના કરી ? અને તેમાં કયા ધર્મને દાખલ કર્યા ? અને તેથી લોકોને શુ લાભ થયો ?

ઉત્તર—તીર્થંકરરૂપે જ્યારે ભગવંત વિહાર કરતા હતા ત્યારે તેમના પુત્ર ભરતે વ્યવહારશુદ્ધિ થવા માટે તેમના ઉપદેશને અનુસરી, ચાર વેદની તત્સમયી વિદ્વાનો સમીપે યોજના કરાવી; ચાર આશ્રમના ધર્મ તેમા દાખલ કર્યા; તેમ જ ચાર વર્ણની નીતિ રીતિ તેમા દાખલ કરી. પરમ કરુણાથી ભગવાને જે લોકોને ભવિષ્યે ધર્મપ્રાપ્તિ થવા માટે વ્યવહારશિક્ષા અને વ્યવહારમાર્ગ બતાવ્યો હતો તેમને ભરતજીના આ કાર્યથી પરમ સુગમતા થઇ.

૨૮૨ પ્રશ્ન:—આર્યગ્રંથ કર્તાઓએ જે કાળમાં ચાર આશ્રમ બોધેલા હતા તેને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તર:—આર્ય ગ્રંથકર્તાઓએ બોધેલા ચાર આશ્રમ જે કાળમાં દેશની વિભૂષારૂપે પ્રવર્ત્તતા હતા તે કાળને ધન્ય છે!

૨૮૩ પ્રશ્ન:—ચારે આશ્રમનો અનુક્રમ કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તર:—ચાર આશ્રમમા પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, પછી ગૃહસ્થાશ્રમ, પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને પછી સન્યાસાશ્રમ, એમ અનુક્રમ છે.

૨૮૪ પ્રશ્ન:—એ આશ્રમોના અનુક્રમનો ઉપભોગ લઇ શકાય?

ઉત્તર:—તેવો અનુક્રમ જો જીવનનો હોય તો ભોગવવામાં આવે, સર્વાંજે સો વર્ષના આયુષ્યવાળો તેવી જ વૃત્તિએ ચાલ્યો આવ્યો તો તે આશ્રમનો ઉપભોગ લઇ શકે.

૨૮૫ પ્રશ્ન:—એ આશ્રમના બાંધા પરથી પ્રાચીનકાળમાં મૃત્યુ પ્રમાણ કેવું હોવું સમજાય છે?

ઉત્તર:—પ્રાચીન કાળમાં અકાળિક મોત ઓછાં થતા હોય, એમ એ આશ્રમના બાંધા પરથી સમજાય છે.

૨૮૬ પ્રશ્ન:—ચારે આશ્રમ સાધી શકવાને કયા આત્માઓ વિશેષ યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—આ જગતમા વિચિત્ર પ્રકારના દેહધારીઓ છે અને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રમાણથી એમ સિદ્ધ થઇ શક્યુ છે કે, તેમાં મનુષ્યરૂપે પ્રવર્ત્તતા દેહધારી આત્માઓ એ ચારે વર્ગ સાધી શકવાને વિશેષ યોગ્ય છે.

૨૮૭ પ્રશ્ન:—મનુષ્યજાતિમા જેટલા આત્માઓ છે તે સમાન છે?

ઉત્તર:—મનુષ્યજાતિમાં જેટલા આત્માઓ છે તેટલા બધા સરખી વૃત્તિના, સરખા વિચારના કે સરખી જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાવાળા નથી; એ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇ શકીયે છીએ. પ્રત્યેક પ્રત્યેક સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ જોતા વૃત્તિ, વિચાર, જિજ્ઞાસા અને ઇચ્છાની એટલી બધી વિચિત્રતા લાગે છે કે આશ્ચર્ય!

૨૮૮ પ્રશ્ન:—સર્વ પ્રાણીની ઇચ્છા શી છે? તે ક્યા દેહમાં સિદ્ધ થઇ શકે છે?

ઉત્તર:—સર્વ પ્રાણીની—અપવાદ શિવાય—સુખપ્રાપ્તિ કરવાની જે ઇચ્છા તે બહુ અંશે મનુષ્યદેહમાં સિદ્ધ થઇ શકે છે.

૨૮૯ પ્રશ્ન:—તે પ્રાણીઓ સુખને બદલે શું લે છે? અને તેમ શા કારણથી થયું છે?

ઉત્તર:—તેઓ સુખને બદલે દુઃખ લઇ લે છે, એમ માત્ર મોહદ્રષ્ટિ થયું છે.

૨૯૦ પ્રશ્ન—આત્માને મળેલું સ્વરૂપ શાને લીધે ભૂલી જાય છે?

ઉત્તર:—પ્રમાદને લીધે આત્મા મળેલું સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે.

૨૯૧ પ્રશ્ન:—મનને વશ કરવાના ઉત્તમ સાધનો કયાં છે?

ઉત્તર:—અલ્પ આહાર, અલ્પ વિહાર અલ્પ નિદ્રા, નિયમિત વાચા, નિયમિત કાયા, અને અનુકૂળ સ્થાન એ મનને વશ કરવાનાં ઉત્તમ સાધનો છે.

૨૯૨ પ્રશ્ન:—આત્માની શ્રેષ્ઠતા શી છે?

ઉત્તર:—શ્રેષ્ઠ વસ્તુની જિજ્ઞાસા કરવી એ જ આત્માની શ્રેષ્ઠતા છે; કદાપિ તે જિજ્ઞાસા પાર ન પડી તોપણ જિજ્ઞાસા તે પણ તે જ અંશવત્ છે.

૨૯૩ પ્રશ્ન—નવાં કર્મ બાંધવા નહી અને જૂનાં ભોગવી લેવા એવી રીતે કોણ વર્તી શકે છે?

ઉત્તર:—નવાં કર્મ બાંધવાં નહી, અને જૂના ભોગવી લેવા એવી જેની અચળ જિજ્ઞાસા છે તે તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે.

૨૯૪ પ્રશ્ન:—કયા કૃત્યની ઇચ્છા મૂળથીજ રહેવા દેવી જોઇએ નહી?

ઉત્તર:—જે કૃત્યનું પરિણામ ધર્મ નથી તે કૃત્ય મૂળથી જ કરવાની ઇચ્છા રહેવા દેવી જોઇતી નથી.

૨૯૫ પ્રશ્ન:—મન જો શંકાશીલ થયું હોય તો શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર.—મન જો શંકાશીલ થઇ ગયું હોય તો 'દ્રવ્યાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

૨૯૬ પ્રશ્ન:—મન પ્રમાદી થઇ ગયું હોય તો શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—પ્રમાદી થઇ ગયું હોય તો 'ચરણકરણાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

૨૯૭ પ્રશ્ન—મન કષાયી થઇ ગયું હોય તો શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—કષાયી થઇ ગયું હોય તો 'ધર્મકથાનુયોગ' વિચારવો યોગ્ય છે.

૨૯૮ પ્રશ્ન—મન જડ થઇ ગયું હોય ત્યારે શું વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જડ થઇ ગયું હોય તો 'ગણિતાનુયોગ' વિચારવો યોગ્યછે?

૨૯૯ પ્રશ્ન—પૃથ્વી, સ્ત્રી અને ધર્મ સંબંધી કલેશ થાય તો શું કરવું?

ઉત્તર.—પૃથ્વી સંબંધી કલેશ પેદા થાય તો, એમ સમજી લેજો કે, તે સાથે આવવાની નથી. ઉલટો હું તેને દેહ આપી જવાનો છુ; વળી તે કંઇ મૂલ્યવાન્ નથી. સ્રી સંબંધી કલેશ, શંકાભાવ થાય તો આમ સમજી અન્ય ભોક્તા પર હસજો કે, તે મળમૂત્રની ખાણમા મોહી પડયો. (જે વસ્તુનો નિત્ય આપણે ત્યાગ કરીએ છીએ તેમા). ધન સબધી નિરાશા કે કલેશ થાય તો, તે ઉંચી જાતના કાંકરા છે એમ સમજી સંતોષ રાખજો; તો તમે ક્રમે કરીને નિસ્પૃહી થઇ શકશો.

૩૦૦ પ્રશ્ન—કેવો બોધ પામવો ?

ઉત્તર—તેનો (તમે) બોધ પામો કે જેનાથી સમાધિમરણની પ્રાપ્તિ થાય.

૩૦૧ પ્રશ્ન—સર્વકાળનાં અસમાધિમરણ કેમ ટળે ?

ઉત્તર—એક વાર જો સમાધિમરણ થયુ તો સર્વકાળના અસમાધિમરણ ટળશે

૩૦૨ પ્રશ્ન—કોનું પદ સર્વોત્તમ છે ?

ઉત્તર:—સર્વોત્તમપદ સર્વ (સગપરિ) ત્યાગીનુ છે.

૩૦૩ પ્રશ્ન—દુનિયા શા કારણે તત્ત્વ પામી શકતી નથી ?

ઉત્તર:—દુનિયા મતભેદના બધનથી તત્ત્વ પામી શકતા નથી. સાચુ સુખ અને સત્ય આનદ તેઓમા નથી.

૩૦૪ પ્રશ્ન.—આ આત્મા અનાદિકાળથી શા કારણથી રખડયો ?

ઉત્તર:—જગત્માં નિરાગીત્વ, વિનયતા અને સત્પુરૂષની આજ્ઞા એ નહીં મળવાથી આ આત્મા અનાદિકાળથી રખડયો.

૩૦૫ પ્રશ્ન:—નિર્ગ્રંથ ભગવાન્ના ધર્મ માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તર—નિર્ગ્રંથ ભગવાન્ના પ્રણીતેલા પવિત્ર ધર્મ માટે જે જે ઉપમા આપીએ તે તે ન્યૂન જ છે. આત્મા અનંત કાળ રખડયો તે માત્ર એના નિરૂપમ ધર્મના અભાવે જેના એક રોમમાં કિંચિત્ પણ અજ્ઞાન મોહ કે અસમાધિ રહી નથી, તે સત્પુરુષનાં વચન અને બોધ માટે કંઇ પણ નહી કહી શકતા, તેનાં જ વચનમાં પ્રશસ્તભાવે પુન પુન પ્રશસ્ત થવું, એ પણ આપણું સર્વોત્તમ શ્રેય છે. શી એની શૈલી! જ્યાં આત્માને વિકારમય થવાને અનંતાંશ પણ રહ્યો નથી. શુદ્ધ, સ્ફટિક, ફીણ અને ચંદ્રથી ઉજ્જવલ શુકલધ્યાનની શ્રેણિથી પ્રવાહરૂપે નીકળેલાં તે નિર્ગ્રંથનાં પવિત્ર વચનોની મને—તમને ત્રિકાળ શ્રદ્ધા રહો! એ જ પરમાત્માના યોગબલ આગળ પ્રયાચના!

૩૦૬. પ્રશ્નઃ—આપ ક્યા ગચ્છમાં છો ?

ઉત્તરઃ—હું કોઇ ગચ્છમાં નથી, પણ આત્મામાં છું.

૩૦૭ પ્રશ્નઃ—મોક્ષના માર્ગ કેટલા ? અને મોક્ષ માર્ગ કેવો હોય તે કહેશો ?

ઉત્તરઃ—મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમશાંતિને ભૂતકાળે પામ્યા, તે તે સઘળા સત્પુરુષો એક જ માર્ગથી પામ્યા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથી જ પામે છે; ભવિષ્ય કાળે પણ તેથી જ પામશે. તે માર્ગમાં મતભેદ નથી, અસરળતા નથી ઉન્મત્તતા નથી; ભેદાભેદ નથી; માન્યામાન્ય નથી. તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિ માર્ગ છે, તથા તે સ્થિર માર્ગ છે; અને સ્વાભાવિક શાંતિ સ્વરૂપે છે. સર્વ કાળે તે માર્ગનું હોવાપણું છે. માર્ગના મર્મને પામ્યા વિના કોઇ ભૂતકાળે મોક્ષ પામ્યા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં. શ્રી જિને સહસ્ર ક્રિયાઓ અને સહસ્ર ઉપદેશો એ એક જ માર્ગ આપવા માટે કહ્યા છે; ને તે માર્ગને અર્થે તે ક્રિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સફળ છે, અને એ માર્ગને ભૂલી જઇ તે ક્રિયાઓ અને તે ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો તે સૌ નિષ્ફળ છે. શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા તે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે. જે વાટેથી શ્રીકૃષ્ણ તરશે, તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે એ વાટ ગમે ત્યા બેઠા, ગમે તે કાળે, ગમે તે શ્રેણીમાં, ગમે તે યોગમા જ્યારે પમાશે ત્યારે, પવિત્ર શાશ્વત સત્પદના અનંત અતીંદ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે, યોગ્ય સામગ્રી નહીં મેળવવાથી ભવ્ય પણ એ માર્ગ પામતાં અટક્યા છે તથા અટકશે અને અટક્યા હતા. કોઇ પણ ધર્મ સંબંધી મતભેદ રાખવો છોડી દઇ, એકાગ્ર ભાવથી સમ્યક્‌યોગે એ જ માર્ગ સંશોધન કરવાનો છે. વિશેષ શું કહેવું ? તે માર્ગ આત્મામાં રહ્યો છે. આત્મત્વપ્રાપ્ત પુરુષ-નિર્ગ્રંથઆત્મા—જ્યારે યોગ્યતા ગણી તે આત્મત્વ અર્પશે—ઉદય આપશે ત્યારે જ, તે પ્રાપ્ત થશે,—ત્યારે જ તેની વાટ મળશે ત્યારે જ તે મતભેદાદિક જશે, મતભેદ રાખી કોઈ મોક્ષ પામ્યા નથી; વિચારીને જેણે મતભેદને ટાળ્યો, તે અંતર્વૃત્તિને પામી ક્રમે કરી શાશ્વત મોક્ષને પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

૩૦૮ પ્રશ્નઃ—કર્મ એ શું વસ્તુ છે ?

ઉત્તરઃ—કર્મ એ જડ વસ્તુ છે.

૩૦૯ પ્રશ્નઃ—આત્માને આત્મબુદ્ધિએ જડનો સમાગમ હોય તો તેથી આત્માને શું હાનિ ?

ઉત્તરઃ—જે જે આત્માને એ જડથી જેટલો જેટલો આત્મ બુદ્ધિએ સમાગમ છે, તેટલી તેટલી જડતાની એટલે અબોધતાની તે આત્માને પ્રાપ્તિ હોય એમ અનુભવ થાય છે.

૩૧૦ પ્રશ્ન —જડની ચેતનપર શી અસર છે ?

ઉત્તર —આશ્ચર્યતા છે કે, પોતે જડ છતા ચેતનને અચેતન મનાવી રહ્યો છે ! ચેતન ચેતનભાવ ભૂલી જઇ તેને સ્વસ્વરૂપ જ માને છે.

૩૧૧ પ્રશ્નઃ—ચેતનશુદ્ધિ કેમ પમાશે ?

ઉત્તરઃ—જે પુરુષો તે કર્મસયોગ અને તેના ઉદયે ઉત્પન્ન થયેલા પર્યાયોને સ્વસ્વરૂપ નથી માનતા અને પૂર્વસયોગો સત્તામા છે તેને, અબધ પરિણામે ભોગવી રહ્યા છે, તે આત્માઓ સ્વભાવની ઉત્તરોત્તર ઊર્ધ્વ શ્રેણિ પામી શુદ્ધ ચેતનભાવને પામશે. આમ કહેવું સપ્રમાણ છે, કારણ અતીત કાળે તેમ થયું છે, વર્ત્તમાન કાળે તેમ થાય છે, અનાગત કાળે તેમ જ થશે. કોઈ પણ આત્મા ઉદયીકર્મને ભોગવતાં સમત્વશ્રેણિમા પ્રવેશ કરી અબધ પરિણામે વર્ત્તશે તો, ખચિત ચેતનશુદ્ધિ પામશે.

૩૧૨ પ્રશ્નઃ—મહાત્માઓની રીતિ કેમ સંપ્રાપ્ત કરી શકાય ?

ઉત્તરઃ—આત્મા વિનયી (થઇ), સરળ અને લઘુત્વ ભાવ પામી સદૈવ સત્પુરુષના ચરણકમળ પ્રતિ રહ્યો તો, જે મહાત્માઓને (નિરાગી મહાત્માઓને) નમસ્કાર કર્યો છે, તે મહાત્માઓની જે જાતિની રિદ્ધિ છે, તે જાતિની રિદ્ધિ સપ્રાપ્ત કરી શકાય.

૩૧૩ પ્રશ્ન —મોક્ષ કેમ થયો નથી ?

ઉત્તર —અનત કાળમાં કાં તો સત્પાત્રતા થઇ નથી અને કાં તો સત્પુરુષ (જેમા સદ્ગુરુત્વ, સત્સંગ અને સત્કથા એ રહ્યાં છે.) મળ્યા નથી; નહીં નો નિશ્ચય છે કે, મોક્ષ હથેળીમાં છે. ઇષત પ્રાગ્ભારા એટલે સિદ્ધિ, પૃથ્વીપર ત્યાર પછી છે, અને સર્વ શાસ્ત્ર પણ સમ્મત છે (મનન કરશો.) અને આ કથન ત્રિકાળસિદ્ધ છે.

૩૧૪ પ્રશ્નઃ—મૈત્રી ભાવના એટલે શુ ?

ઉત્તરઃ—મૈત્રી એટલે સર્વ જગતથી નિર્વૈરબુદ્ધિ.

૩૧૫ પ્રશ્નઃ—પ્રમોદ ભાવના એટલે શુ ?

ઉત્તર —પ્રમોદ એટલે કોઇ પણ આત્માના ગુણ જોઈ હર્ષ પામવો.

૩૧૬ પ્રશ્નઃ—કરૂણા ભાવના એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—કરૂણા એટલે સંસારતાપથી દુઃખી આત્માના દુઃખથી અનુકંપા પામવી.

૩૧૭ પ્રશ્ન:—ઉપેક્ષા ભાવના એટલે શું ?

ઉત્તર:—ઉપેક્ષા એટલે નિસ્પૃહભાવે જગતના પ્રતિબંધને વિસારી આત્મહિતમાં આવવું. એ ભાવનાઓ કલ્યાણમય અને પાત્રતા આપનારી છે.

૩૧૮ પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે કે મર્મ ?

ઉત્તર.—શાસ્ત્રમાં માર્ગ કહ્યો છે, મર્મ કહ્યો નથી.

૩૧૯ પ્રશ્ન:—મર્મ ક્યા રહ્યો છે ?

ઉત્તર.—મર્મ તો સત્પુરુષોના અંતરાત્મામાં રહ્યો છે.

૩૨૦ પ્રશ્ન:—ધર્મનો રસ્તો કેવો છે ?

ઉત્તર:—ધર્મનો રસ્તો સરળ, સ્વચ્છ અને સહજ છે; પણ તે વિરલ આત્માઓ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

૩૨૧ પ્રશ્ન.—પરમાત્માને ધ્યાવવાથી શુ ફળ ? અને તે ધ્યાવન કેમ પ્રાપ્ત કરી શકાય ?

ઉત્તર:—પરમાત્માને ધ્યાવવાથી પરમાત્મા થવાય છે, પણ તે ધ્યાવન, આત્મા સત્પુરુષના ચરણકમળની વિનયોપાસના વિના પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; એ નિર્ગ્રંથ ભગવાનનુ સર્વોત્તમ વચનામૃત છે.

૩૨૨ પ્રશ્ન:—ભારતમાં આ કાળમાં શુકલધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ સંભવિત છે ?

ઉત્તર:—આ કાળમાં શુકલધ્યાનની મુખ્યતાનો અનુભવ ભારતમાં અસંભવિત છે; તે ધ્યાનની પરોક્ષ કથારૂપ અમૃતતાનો રસ કેટલાક પુરૂષો પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૩૨૩ પ્રશ્ન —મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા ધોરીવાટે શાથી છે ?

ઉત્તર.—મોક્ષના માર્ગની અનુકૂળતા ધોરીવાટે પ્રથમ ધર્મધ્યાનથી છે.

૩૨૪ પ્રશ્ન —આ કાળમાં ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ ક્યા સાધનોથી થઇ શકે છે ?

ઉત્તર:—આ કાળમાં રૂપાતીત સુધી ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કેટલાક સત્પુરુષોને સ્વભાવે, કેટલાકને સદ્દગુરુરૂપ નિરૂપમ નિમિત્તથી, અને કેટલાકને સત્સંગ-આદિ લઇ અનેક સાધનોથી થઇ શકે છે.

૩૨૫ પ્રશ્ન:—આવા સત્પુરુષો કેટલા નીકળી શકે ? અને તે ક્યાં વાસ કરે છે ?

ઉત્તર:—પણ તેવા (સત્) પુરુષો-નિર્ગ્રંથમતના-લાખોમાં પણ કોઇક જ નીકળી શકે છે. ઘણે ભાગે તે સત્પુરુષો ત્યાગી થઇ, એકાંત

ભૂમિકામાં વાસ કરે છે. કેટલાક બાહ્ય–અત્યાગને લીધે સંસારમાં રહ્યા છતા સંસારીપણું જ દર્શાવે છે.

૩૨૬ પ્રશ્નઃ—એ બે પુરુષોમાં કોનું જ્ઞાન મુખ્યોત્કૃષ્ટ અને કોનું ગૌણોત્કૃષ્ટ ?

ઉત્તરઃ—પહેલા પુરુષનું મુખ્યોત્કૃષ્ટ અને બીજાનું ગૌણોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન, પ્રાયે કરીને ગણી શકાય.

૩૨૭ પ્રશ્નઃ—ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણાય?

ઉત્તરઃ—ચોથે ગુણસ્થાનકે આવેલો પુરુષ પાત્રતા પામ્યો ગણી શકાય.

૩૨૮ પ્રશ્નઃ—ચોથે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની મુખ્યતા છે કે ગૌણતા ?

ઉત્તરઃ—ત્યાં ધર્મધ્યાનની ગૌણતા છે.

૩૨૯ પ્રશ્નઃ—પાંચમે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની સ્થિતિ શી છે ?

ઉત્તરઃ—પાચમે મધ્યમ ગૌણતા છે.

૩૩૦ પ્રશ્નઃ—છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની સ્થિતિ શી છે ?

ઉત્તરઃ—છઠ્ઠે મુખ્યતા પણ મધ્યમ છે.

૩૩૧ પ્રશ્નઃ—સાતમે ગુણસ્થાનકે ધર્મધ્યાનની સ્થિતિ શી છે ?

ઉત્તરઃ—સાતમે મુખ્યતા છે.

૩૩૨ પ્રશ્ન.—ગૃહાવાસમાં કેટલામા ગુણસ્થાનકે આવી શકીએ ?

ઉત્તરઃ—આપણે ગૃહાવાસમા સામાન્ય વિધિએ પાંચમે ઉત્કૃષ્ટે તો આવી શકીએ. આ શિવાય ભાવની અપેક્ષા તો ઓર જ છે !

૩૩૩ પ્રશ્નઃ—પવનનો જય કરનાર મનનો જય કરે છે ?

ઉત્તરઃ—જે પવન (શ્વાસ) નો જય કરે છે તે મનનો જય કરે છે.

૩૩૪ પ્રશ્નઃ—મનનો જય કરે છે તે શુ પામે છે ?

ઉત્તરઃ—જે મનનો જય કરે છે તે આત્મલીનતા પામે છે.

૩૩૫ પ્રશ્નઃ—આપે આ કહ્યું તે વ્યવહાર છે કે નિશ્ચય ?

ઉત્તરઃ—આ કહ્યું તે વ્યવહાર માત્ર છે.

૩૩૬ પ્રશ્નઃ—નિશ્ચયઅર્થની યોજના ક્યાં રહી છે ?

ઉત્તરઃ—નિશ્ચયમાં નિશ્ચયઅર્થની અપૂર્વ યોજના સત્પુરુષના અંતરમાં રહી છે.

૩૩૭ પ્રશ્નઃ—શ્વાસનો જય કરતાં છતાં સંસાર વધે ?

ઉત્તરઃ—શ્વાસનો જય કરતાં છતા સત્પુરૂષની આજ્ઞાથી પરાઙ્મુ-

અતા છે, તો તે શ્વાસ જય પરિણામે સંસાર જ વધારે છે.

૩૩૮ પ્રશ્નઃ—શ્વાસનો જય ક્યાં હોય?

ઉત્તરઃ—શ્વાસનો જય ત્યાં છે કે જ્યાં વાસ(ના)નો જય છે.

૩૩૯ પ્રશ્નઃ—શ્વાસ જયનાં સાધન કેટલાં છે? અને ક્યાં ક્યાં?

ઉત્તરઃ—તેનાં બે સાધન છેઃ સદ્‌ગુરુ અને સત્સંગ.

૩૪૦ પ્રશ્નઃ—તેની શ્રેણી છે? છે તો કઈ કઈ?

ઉત્તરઃ—તેની બે શ્રેણિ છે. પર્યુપાસના અને પાત્રતા.

૩૪૧ પ્રશ્નઃ—તેની વર્ધમાનતા હોય તો કહો.

ઉત્તરઃ—તેની બે વર્દ્ધમાનના છે. પરિચય અને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યતા.

૩૪૨ પ્રશ્નઃ—આ સઘળાંનુ મૂળ શું છે?

ઉત્તરઃ—સઘળાનુ મૂળ આત્માની સત્પાત્રતા છે.

૩૪૩ પ્રશ્નઃ—ધ્યાન કેમ કરવું તે કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તરઃ—જે પદ્માસન વાળીને કિંવા સ્થિર આસનથી બેસી શકાતુ હોય, (સૂઈ શકાતું હોય તો પણ ચાલે, પણ સ્થિરતા જોઈએ.) ચળવિચળ દેહ ન થતો હોય, તો આંખો વિંચી જઈ નાભિના ભાગપર દૃષ્ટિ પહોચાડી, પછી છાતીના મધ્ય ભાગમાં આણી કપાળના મધ્ય ભાગમા તે દૃષ્ટિ ઠેઠ લાવી, સર્વ જગત્ શૂન્યાભાસરૂપ ચિંતવી, પોતાના દેહમાં સર્વ સ્થળે એક તેજ વ્યાપ્યુ છે, એવો ભાસ લઈ, જે રૂપે પાર્શ્વનાથાદિક અર્હંતની પ્રતિમા સ્થિરધવળ દેખાય છે, તેવો ખ્યાલ છાતીના મધ્ય ભાગમાં કરો. તેટલામાથી કઈ યાઈ ન શકતું હોય તો સવારના ચાર વાગે કે પાંચ વાગે જાગૃતિ પામી, એકાગ્રતા ચિંતવવી. અર્હત સ્વરૂપનુ ચિંતવન, બને તો કરવુ; નહી તો કઇ પણ નહીં ચિંતવતાં, સમાધિ કે બોધિ એ શબ્દો જ ચિંતવવા. પરમ કલ્યાણની એક શ્રેણિ પશે ઓછામા ઓછી બાર પળ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત સ્થિતિ રાખવી.

૩૪૪ પ્રશ્નઃ—કોઇ પણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે એ વચન આપને સમ્મત છે?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ માર્ગથી આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરવું એ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે. આ વચન મને પણ સમ્મત છે.

૩૪૫ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનો જ બોધ છે, અને મોક્ષ માટે સર્વનુ પ્રયત્ન છે તો પછી કયો માર્ગ સમ્મત કરવો જોઇએ?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક દર્શનમાં આત્માનોજ બોધ છે; અને મોક્ષ માટે સર્વનું પ્રયત્ન છે; તોપણ આટલું તો આપ પણ માન્ય કરી શકશો કે, જે માર્ગથી આત્મા આત્મત્વ–સમ્યક્જ્ઞાન–યથાર્થદષ્ટિ–પામે તે માર્ગ સત્પુરૂષની આજ્ઞાનુસાર સમ્મત કરવો જોઇએ.

૩૪૬ પ્રશ્નઃ—કયા પુરુષનું બોધેલું દર્શન પૂર્વાપદ હિતસ્વી છે?

ઉત્તરઃ—જે પુરુષનું વચન પૂર્વાપર અખંડિત છે, તેનું બોધેલું દર્શન તે પૂર્વાપર હિતસ્વી છે.

૩૪૭ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્જ્ઞાન ક્યાંથી સંપ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તર—આત્મા જ્યાંથી 'યથાર્થદષ્ટિ' કિંવા 'વસ્તુધર્મ' પામે ત્યાંથી સમ્યક્જ્ઞાન સપ્રાપ્ત થાય એ સર્વમાન્ય છે.

૩૪૮ પ્રશ્ન—શું જાણ્યું ન હોય તો આત્મા જાણ્યો ન કહેવાય?

ઉત્તર—જ્ઞેય, હેય, અને ઉપાદેયરૂપે કોઇ પદાર્થ–એક પણ પરમાણુ નથી જાણ્યો તો ત્યા આત્મા પણ જાણ્યો નથી.

૩૪૯ પ્રશ્ન—એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, જેણે સર્વને જાણ્યુ તેણે એકને જાણ્યો એ વચન શું ઉપદેશે છે?

ઉત્તરઃ—મહાવીરના બોધેલા "આચારાંગ" નામના એક સિદ્ધાતિક શાસ્ત્રમાં આમ કહ્યું છે કે, "એગં જાણઇ સે સવ્વં જાણઇ, જે સવ્વ જાણઇ એ એગં જાણઇ" એકને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યુ, જેણે સર્વને જાણ્યુ તેણે એકને જાણ્યો. આ વચનામૃત એમ ઉપદેશે છે કે, એક આત્મા જ્યારે જાણવા માટે પ્રયત્ન કરશે, ત્યારે સર્વ જાણ્યાનુ પ્રયત્ન થશે. અને સર્વ જાણ્યાનુ પ્રયત્ન એક આત્મા જાણવાને માટે છે; તોપણ વિચિત્ર જગત્‌નું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તે આત્માને જાણતો નથી. આ બોધ અયથાર્થ ઠરતો નથી. આત્મા શાથી, કેમ, અને કેવા પ્રકારે બધાયો છે? આ જ્ઞાન જેને થયુ નથી, તેને તે શાથી, કેમ અને કેવા પ્રકારે મુક્ત થાય? તેનું જ્ઞાન પણ થયુ નથી; અને ન થાય તો વચનામૃત પણ પ્રમાણભૂત છે. મહાવીરના બોધનો મુખ્ય પાયો ઉપરના વચનામૃતથી શરૂ થાય છે; અને એનું સ્વરૂપ એણે સર્વોત્તમ દર્શાવ્યુ છે.

૩૫૦ પ્રશ્નઃ—આપનુ કથન મહાવીરના પક્ષપાત માટે નથી?

ઉત્તરઃ—મહાવીર કે કોઇ પણ બીજા ઉપદેશકના પક્ષપાત માટે મારૂં કઇ પણ કથન અથવા માનવું નથી; પણ આત્મત્વ પામવા માટે જેનો બોધ અનુકૂળ છે તેને માટે પક્ષપાત–દષ્ટિરાગ–પ્રશસ્ત રાગ, કે માન્યતા છે; અને તેને આધારે વર્ત્તના છે.

૩૫૧ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યક્ષ સત્સંગ કેવો છે અને તે શાનું ફળ છે?

ઉત્તર—પ્રત્યક્ષ સત્સંગની તો બલીહારી છે; અને તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનું ફળ છે; છતાં જ્યાં સુધી પરોક્ષ સત્સંગ જ્ઞાનીદષ્ટ્યનુસાર મળ્યા કરશે ત્યાંસુધી પણ મારા ભાગ્યનો ઉદય જ છે.

૩૫૨ પ્રશ્ન—નિર્ગંથ શાસન સર્વોત્તમ વૃદ્ધ કોને ગણે છે ? અને વૃદ્ધતાના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર.—નિર્ગ્રંથ શાસન જ્ઞાનવૃદ્ધને સર્વોત્તમ વૃદ્ધ ગણે છે. જાતિવૃદ્ધતા, પર્યાયવૃદ્ધતા એવા વૃદ્ધતાના અનેક ભેદ છે, પણ જ્ઞાનવૃદ્ધતા વિના એ સઘળી વૃદ્ધતા તે નામવૃદ્ધતા છે; કિંવા શૂન્યવૃદ્ધતા છે.

૩૫૩ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં ગત ભવને કોઇ જાણી શકે ? અને જાણી શકે તો ક્યા જ્ઞાનથી ?

ઉત્તરઃ—મારૂં કેટલાક નિર્ણયપરથી આમ માનવું થયું છે કે, આ કાળમાં પણ કોઇ કોઇ મહાત્માઓ ગતભવને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવડે જાણી શકે છે.

૩૫૪ પ્રશ્ન—આ જાણવું કલ્પિત છે કે સમ્યક્ ?

ઉત્તરઃ—જે જાણવું કલ્પિત નહીં પણ સમ્યક્ હોય છે.

૩૫૫ પ્રશ્નઃ—એ જ્ઞાન શાનાથી પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તરઃ—ઉત્કૃષ્ટ સમ્વેગ–જ્ઞાનયોગ–અને સત્સંગથી પણ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૫૬ પ્રશ્નઃ—એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું એટલે શું ? શું ભૂતભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવ રૂપ થાય છે ?

ઉત્તર—ભૂતભવ પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

૩૫૭ પ્રશ્ન—જ્યાં સુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાં સુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મપ્રયત્ન કેવું થાય છે અને તે પ્રયત્ન યોગ્ય સિદ્ધિ આપે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્યા સુધી ભૂતભવ અનુભવગમ્ય ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યકાળનું ધર્મ પ્રયત્ન શંકાસહ આત્મા કર્યા કરે છે; અને શંકાસહ પ્રયત્ન તે યોગ્ય સિદ્ધિ આપતું નથી.

૩૫૮ પ્રશ્નઃ—ક્યા પુરૂષને આત્મજ્ઞાન થયું ન ગણાય એમ શાસ્ત્રશૈલી જોતાં જણાય છે ?

ઉત્તરઃ—પુનર્જન્મ છે આટલું પરોક્ષે–પ્રત્યક્ષે નિશંકત્વ જે પુરુષને પ્રાપ્ત થયું નથી, તે પુરુષને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય એમ શાસ્ત્રશૈલી કહેતી નથી.

૩૫૯ પ્રશ્નઃ—ચૈતન્ય અને જડ એ બે ઓળખવાને માટે પ્રથમ શું ઓળખાવું જોઇએ ?

ઉત્તર:—'ચૈતન્ય' અને 'જડ' એ બે ઓળખવાને માટે તે બન્ને વચ્ચે જે ભિન્ન ધર્મ છે તે પ્રથમ ઓળખવો જોઇએ.

૩૬૦ પ્રશ્ન:—ચૈતન્ય અને જડમાં મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ કયો ઓળખવાનો છે ?

ઉત્તર:—તે ભિન્ન ધર્મમાં પણ મુખ્ય ભિન્ન ધર્મ જે ઓળખવાનો છે તે આ છે કે, 'ચૈતન્ય'મા ' ઉપયોગ ' (કોઇ પણ વસ્તુનો જે વડે બોધ થાય તે વસ્તુ) રહ્યો છે, અને 'જડ'માં 'તે' નથી.

૩૬૧ પ્રશ્ન:—ચૈતન્ય અને જડ બન્નેમાં ભિન્ન ધર્મ છે, અને જે શક્તિઓ જડમાં છે તે ચૈતન્યમા નથી તો પછી તે બે પદાર્થો ઓળખવામાં ભિન્ન ધર્મનો પ્રશ્ન કેમ ઘટે ?

ઉત્તર:—અહિં કદાપિ આમ કોઇ નિર્ણય કરવા ઇચ્છે કે, 'જડ'મા 'શબ્દ', 'સ્પર્શ', 'રૂપ', 'રસ' અને 'ગંધ' એ શક્તિઓ રહી છે; અને ચૈતન્યમાં તે નથી; પણ એ ભિન્નતા આકાશની અપેક્ષા લેતા ન સમજાય તેવી છે, કારણ તેવા કેટલાક ગુણો આકાશમાં પણ રહ્યા છે; જેવા કે, નિરંજન, નિરાકાર, અરૂપી ઇ૦ તો તે આત્માની સદૃશ્ય ગણી શકાય, કારણ ભિન્ન ધર્મ ન રહ્યા; પરંતુ ભિન્ન ધર્મ " ઉપયોગ " નામનો આગળ કહેલો ગુણ તે દર્શાવે છે; અને પછીથી જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ સમજવું સુગમ પડે છે.

૩૬૨ પ્રશ્ન:—જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર.—જીવનો મુખ્ય ગુણ વા લક્ષણ ઉપયોગ છે.

૩૬૩ પ્રશ્ન:—ઉપયોગ એટલે શુ ?

ઉત્તર—કોઇ પણ વસ્તુ સબંધી લાગણી, બોધ, જ્ઞાન.

૩૬૪ પ્રશ્ન:—અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જે જીવને રહ્યો છે તે પરમાત્મ દશામાં આવ્યો છે ?

ઉત્તર:—અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે જીવ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પરમાત્મ દશામાં આવ્યો નથી.

૩૬૫ પ્રશ્ન:—આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર:—આત્મા સ્વરૂપે પરમાત્મા જ છે, પણ જ્યાંસુધી સ્વ-સ્વરૂપ યથાર્થ સમજ્યો નથી ત્યાં સુધી (આત્મા) છદ્મસ્થ જીવ છે.

૩૬૬ પ્રશ્ન:—પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા કયો ગણાય ?

ઉત્તર:—શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ યથાર્થ ઉપયોગ જેને રહ્યો છે તે પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા ગણાય.

૩૬૭ પ્રશ્ન.—આત્મા શા કારણે કલ્પિતજ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન માની રહ્યો છે ?

ઉત્તર:—અશુદ્ધ ઉપયોગી હોવાથી જ આત્મા કલ્પિત જ્ઞાન (અજ્ઞાન) ને સમ્યક્જ્ઞાન માની રહ્યો છે.

૩૬૮ પ્રશ્ન:—સમ્યગ્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય યથાર્થ થતો નથી ?

ઉત્તર—સમ્યક્જ્ઞાન વિના પુનર્જન્મનો નિશ્ચય કોઈ અંશે પણ યથાર્થ થતો નથી.

૩૬૯ પ્રશ્ન.—અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનુ કાંઈ નિમિત્ત હોવું જોઇએ ? અને હોવુ જોઇએ તો તે શું ?

ઉત્તર'—અશુદ્ધ ઉપયોગ થવાનું કંઈ પણ નિમિત્ત હોવું જોઇએ. તે નિમિત્ત અનુપૂર્વિએ ચાલ્યા આવતા બાહ્યભાવે ગ્રહેલા કર્મપુદ્દલ છે. તે કર્મનુ યથાર્થ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મતાથી સમજવા જેવુ છે, કારણ આત્માને આવી દશા કાઇ પણ નિમિત્તથી જ હોવી જોઇએ; અને તે નિમિત્ત જ્યાસુધી જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે ન સમજાય ત્યાસુધી જે વાટે જવુ છે તે વાટની નિકટતા ન થાય.

૩૭૦ પ્રશ્ન.—જેનુ પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારભ કેમ થાય ?

ઉત્તર.—જેનુ પરિણામ વિપર્યય હોય તેનો પ્રારભ અશુદ્ધ ઉપયોગ વિના ન થાય.

૩૭૧ પ્રશ્ન:—અશુદ્ધ ઉપયોગ કેમ થાય ?

ઉત્તર:—અશુદ્ધ ઉપયોગ કંઇ પણ ભૂતકાળના સંલગ્ન વિના ન થાય.

૩૭૨ પ્રશ્ન:—સદ્દષ્ટાંત પૂર્વકર્મનો ખ્યાલ આપી પુનર્જન્મની સિદ્ધિ બતાવશો ?

ઉત્તર.—વર્તમાનકાળમાથી આપણે એકેકી પળ બાદ કરતા જઇએ, અને તપાસતા જઇએ, તો પ્રત્યેક પળ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે ગઇ જણાશે. (તે ભિન્ન ભિન્ન થવાનું કારણ કંઈ હોય જ) એક માણસે એવો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે, યાવત્ જીવનકાળ ઓનું ચિંતવન મારે ન કરવુ છતા પાચ પળ ન જાય અને ચિંતવન થયુ તો પછી તેનુ કારણ જોઇએ. મને જે શાસ્ત્રસબધી અલ્પ બોધ થયો છે તેથી એમ કહી શકું છઉં કે, તે પૂર્વકર્મનો કોઇ પણ અંશે ઉદય જોઇએ. કેવા કર્મનો ? તો કહી શકીશ કે, મોહનીય કર્મનો; કઇ તેની પ્રવૃત્તિનો ? તો કહીશ કે, પુરુષવેદનો (પુરુષવેદની

પંદર પ્રકૃતિ છે.) પુરુષવેદનો ઉદય દઢ સંકલ્પે રોકયો છતાં થયો તેનું કારણ હવે કહી શકાશે કે, કંઇ ભૂતકાલતું હોવું જોઇએ; અને અનુપૂર્વિએ તેનુ સ્વરૂપ વિચારતાં પુનર્જન્મ સિદ્ધ થશે.

૩૭૩ પ્રશ્ન:—મનનો બોધવચન યથાર્થ કહી શકે ?

ઉત્તર —મનનો બોધ વચન યથાર્થ ન કહી શકે.

૩૭૪ પ્રશ્ન —આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ જાણી શકે ?

ઉત્તર —આત્માને જે બોધ થયો તે મન યથાર્થ ન જાણી શકે.

૩૭૫ પ્રશ્ન —વચનનો કથનબોધ લખી શકાય ?

ઉત્તર —વચનનો કથન બોધ કલમ પણ ન લખી શકે.

૩૭૬ પ્રશ્ન —સર્વ કરતાં કયું જ્ઞાન શ્રેષ્ટ છે ?

ઉત્તર —સર્વ કરતાં આત્મજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે.

૩૭૭ પ્રશ્ન —ધર્મવિષય, ગતિ આગતિ છે ?

ઉત્તર —ધર્મવિષય, ગતિ, આગતિ નિશ્ચય છે.

૩૭૮ પ્રશ્ન —આત્મજ્ઞાન કેમ પમાય છે ?

ઉત્તર —જેમ ઉપયોગની શુદ્ધતા તેમ આત્મજ્ઞાન પમાય છે.

૩૭૯ પ્રશ્ન —એ માટે કેવી દૃષ્ટિની અગત્ય છે ?

ઉત્તર —એ માટે નિર્વિકાર દૃષ્ટિની અગત્ય છે

૩૮૦ પ્રશ્ન —પુનર્જન્મ કોઇએ સિદ્ધ કરેલ છે ? અને કરેલ છે તો શાથી.

ઉત્તર.—'પુનર્જન્મ છે'. તે યોગથી અને સહજરૂપે અનેક સત્પુરૂષોને સિદ્ધ થયેલ છે

૩૮૧ પ્રશ્ન —આ કાળમા પુનર્જન્મની નિ શ કતા યતી નથી તેનાં શું કારણો છે ?

ઉત્તર —આ કાળમાં એ વિષે અનેક પુરૂષોને નિ શ કતા નથી યતી તેનાં કારણો માત્ર સાત્વિકતાની ન્યૂનતા, ત્રિવિધતાપની મૂર્છના, 'શ્રી ગોકુળજીચરિત્ર'મા દર્શાવેલી નિર્જનાવસ્થા તેની ખામી, સત્સંગવિનાનો વાસ, સ્વમાન અને અયથાર્થ દૃષ્ટિ એ છે.

૩૮૨ પ્રશ્ન —સત્પુરૂષોનાં ચરિત્ર કેવાં છે ?

ઉત્તર —સત્પુરૂષનાં ચરિત્ર એ દર્પણરૂપ છે.

૩૮૩ પ્રશ્ન:—બુદ્ધ અને જૈનના બોધમા કેવો તફાવત છે ?

ઉત્તર —બુધ અને જૈનના બોધમાં મહાન્ તફાવત છે.

૩૮૪ પ્રશ્ન:—ભગવતીજીના નીચેના પાઠ સંબંધી આપ શું ખુલાસો આપો છો ?

સુદ્ધ જોગં પડુચ્ચ અણારંભી, અસુદ્ધજોગં,
પડુચ્ચ આયારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી

ઉત્તર:—શુભ યોગની અપેક્ષાએ અનારંભી; અશુભ યોગની અપેક્ષાએ આત્મારંભી, પરારંભી, તદુભયારંભી (આત્મારંભી અને પરારંભી) અહીં શુભનો અર્થ, પારિણામિક શુભથી લેવો જોઇએ, એમ મારી દૃષ્ટિ છે. પારિણામિક એટલે જે પરિણામે શુભ વા જેવું હતું તેવું રહેવું છે તે. અહીં યોગનો અર્થ, મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર છે. શાસ્ત્રકારનો એ વ્યાખ્યાન આપવાનો મુખ્ય હેતુ યથાર્થ દર્શાવવાનો અને શુભ યોગમા પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો છે પાઠમા બોધ ઘણો સુદર છે. યથાર્થ ઉપદેશ જેમણે કર્યો છે એવા વીતરાગના ઉપદેશમાં પરાયણ રહો એ, મારી વિનય પૂર્વક તમને અને બીજાઓને ભલામણ છે.

૩૮૫ પ્રશ્ન—અનંતાનુબંધીય ક્રોધાદિ સાત પ્રકૃતિ જ્યા સુધી હોય ત્યા સુધી સમ્યગ્દૃષ્ટિ થવુ સભવિત નથી ?

ઉત્તર.—અનંતાનુબધી ક્રોધ, અનતાનુબંધી માન, અનતાનુબધી માયા અને અનતાનુબધી લોભ, એ ચાર તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, એ ત્રણ, એમ સાત પ્રકૃતિ જ્યાંસુધી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થતી નથી ત્યાંસુધી, સમ્યક્દૃષ્ટિ થવુ સભવતું નથી, એ સાત પ્રકૃતિ જેમ જેમ મદતાને પામે, તેમ તેમ સમ્યકત્વનો ઉદય થાય છે

૩૮૬ પ્રશ્ન—અનંતાનુબધીય આદિ પ્રકૃતિઓની ગ્રથી છેદવી દુર્લભ છે ? એ ગ્રંથી છેદાઇ તો આત્મતત્ત્વ પમાય ?

ઉત્તર:—તે પ્રકૃતિયોથી ગ્રથી છેદવી પરમ દુર્લભ છે. જેની તે ગ્રંથી છેદાઇ તેને, આત્મા હસ્તગત થવો સુલભ છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ જ ગ્રંથીને ભેદવાનો ફરી ફરીને બોધ કર્યો છે. જે આત્મા અપ્રમાદપણે તે ભેદવા ભણી દૃષ્ટિ આપશે, તે આત્મતત્ત્વને પામશે, એ નિસદેહ છે.

૩૮૭ પ્રશ્ન—શા કારણે ગ્રથીછેદન અટક્યું છે ?

ઉત્તર:—સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વિના અને જીવની સત્પાત્રતા વિના એમ થવું અટક્યું છે. તેની પ્રાપ્તિ કરીને સસારતાપથી અત્યંત તપાયમાન આત્માને શીતળ કરવો, એ જ કૃતકૃત્યતા છે.

૩૮૮ પ્રશ્ન:—ધર્મવસ્તુ કેમ રહી છે ? અને કેમ મળે ?

ઉત્તર:—"ધર્મ" એ વસ્તુ બહુ ગુપ્ત રહી છે. બાહ્યસંશોધનમાં મળવાની નથી; અપૂર્વ અંતર્સંશોધનથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. જે અતર્સંશોધન, કોઇક મહાભાગ્ય સદ્ગુરૂઅનુગ્રહે પામે છે.

૩૮૯ પ્રશ્નઃ—સત્પુરૂષો શાનું પ્રયત્ન કરે છે?

ઉત્તર—એક ભવના થોડા સુખ માટે અનંત ભવનું અનંત દુઃખ નહીં વધારવાનુ પ્રયત્ન સત્પુરૂષો કરે છે.

૩૯૦ પ્રશ્નઃ—ધર્મપ્રયત્નમાં અન્ય ઉપાધિઓને આધીન ન થવું? દેશકાળાદિ ન જોવાં જોઇએ?

ઉત્તરઃ—સ્યાત્પદ આ વાત પણ માન્ય છે કે, બનનાર છે તે ફરનાર નથી અને ફરનાર છે તે બનનાર નથી; તો પછી ધર્મપ્રયત્નમાં–આત્મહિતમાં–અન્ય ઉપાધિને આધીન થઇ પ્રમાદ શું ધારણ કરવો? આમ છે છતા દેશ, કાળ, પાત્ર, ભાવ જોવા જોઇએ. સત્પુરૂષોનુ યોગબળ જગતનુ કલ્યાણ કરો.

૩૯૧ પ્રશ્નઃ—સત્પુરૂષ કોણ?

ઉત્તર.—સત્પુરૂપ એ જ કે નિશદિન જેને આત્માનો ઉપયોગ છે, શાસ્ત્રમા નથી અને સાંભળ્યામાં નથી, છતાં અનુભવમાં આવે તેવુ જેનુ કથન છે; અતરંગ સ્પૃહા નથી એવી જેની ગુપ્ત આચરણા છે.

૩૯૨ પ્રશ્નઃ—પ્રતાપી પુરૂષ કોણ?

ઉત્તરઃ—નિરાબાધપણે જેની મનોવૃત્તિ રહ્યા કરે છે. સંકલ્પ–વિકલ્પની મંદના જેને થઇ છે; પચ વિષયથી વિરક્ત બુદ્ધિના અંકુરો જેને ફુટયા છે; ક્લેશના કારણ જેણે નિર્મૂળ કર્યા છે; અનેકાંતદષ્ટિયુક્ત એકાંતદષ્ટિને જે સેવ્યા કરે છે; જેની માત્ર એક શુદ્ધ વૃત્તિજ છે; તે પ્રતાપી પુરૂષ જયવાન વર્તો. આપણે તેવું થવાનું પ્રયત્ન કરવું જોઇએ.

૩૯૩ પ્રશ્નઃ—વર્દ્ધમાનાદિ જિનો કેવા મનોજયી હતા?

ઉત્તર—તે જિનકેવર્દ્ધમાનાદિ સતપુરૂષો કેવા મહાન્ મનોજયી હતા! તેઓને મૌન રહેવુ–અમૌન રહેવું બન્ને સુલભ હતું; તેને સર્વે અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ દિવસ સરખા હતા; તેને લાભ–હાનિ સરખી હતી; તેનો ક્રમ માત્ર આત્મસમતાર્થે હતો, કેવું આશ્ચર્યકારક કે, એક કલ્પનાનો જય એક કલ્પે થવો દુર્લભ, તેવી તેમણે અનંત કલ્પનાઓ કલ્પના અનંતમાં ભાગે શમાવી દીધી

૩૯૪ પ્રશ્નઃ—પરમાનંદ કેમ રહે છે?

ઉત્તરઃ—મહારંભ, મહા પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કે એવું તેવું જગતમાં કંઇ જ નથી, એમ વિસ્મરણધ્યાન કરવાથી પરમાનંદ રહે છે.

૩૯૫ પ્રશ્નઃ—જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામાં આવે છે તે શું છે?

ઉત્તર—જગતમા ભિન્ન ભિન્ન મત અને દર્શન જોવામા આવે છે તે દૃષ્ટિભેદ છે

૩૯૬ પ્રશ્ન—કેવા વિચારોથી અવ્યાબાધ સુખની સિદ્ધિ છે?

ઉત્તર—તત્ત્વજ્ઞાનની ઊંડી ગુફાનુ દર્શન કરવા જઈએ તો, ત્યાં નેપથ્યમાથી એવો ધ્વનિ જ નીકળશે કે, તમે કોણ છો? કયાથી આવ્યા છો? કેમ આવ્યા છો? તમારી સમીપ આ સઘળુ શુ છે? તમારી તમને પ્રતીતિ છે? તમે વિનાશી, અવિનાશી વા કોઈ ત્રિરાશી છો? એવાં અનેક પ્રશ્નો હૃદયમાં તે ધ્વનિથી પ્રવેશ કરશે; અને એ પ્રશ્નોથી જ્યા આત્મા ઘેરાયો ત્યા પછી બીજા વિચારોને બહુ જ થોડો અવકાશ રહેશે; યદિ એ વિચારોથી જ છેવટે સિદ્ધ છે, એ જ વિચારોના વિવેકથી જે અવ્યાબાધ સુખની ઇચ્છા છે, તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ વિચારોના મનનથી અનંત કાળનુ મુઝન ટળવાનુ છે. તથાપિ તે સર્વને માટે નથી.

૩૯૭ પ્રશ્ન—તત્ત્વજ્ઞાનગુફાને પામનારા પાત્રો છે?

ઉત્તરઃ—વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી જોતાં તેને છેવટ સુધી પામનારા પાત્રોની ન્યૂનતા બહુ છે, કાળ ફરી ગયો છે.

૩૯૮. પ્રશ્ન—તત્ત્વજ્ઞાનગુફા પામવા માટે અભ્યાસની જરૂર છે? અને તેને માટે ક્રમ બાંધ્યો છે?

ઉત્તર—એ વસ્તુનો અધીરાઈ અથવા અશૌચતાથી અંત લેવા જતાં ઝેર નીકળે છે; અને ભાગ્યહીન અપાત્ર બન્ને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે; એટલા માટે અમુક સંતોને અપવાદરૂપ માની બાકીનાઓને તે ક્રમમાં આવવા, તે ગુફાનુ દર્શન કરવા, ઘણા વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે; કદાપિ તે ગુફાદર્શનની તેની ઇચ્છા ન હોય, તોપણ પોતાનાં આ ભવનાં સુખને અર્થે પણ જન્મ્યા તથા મુઆની વચ્ચેનો ભાગ કોઈ રીતે ગાળવા માટે પણ એ અભ્યાસની ખચિત જરૂર છે; એ કથન અનુભવ ગમ્ય છે; ઘણાને તે અનુભવમાં આવ્યું છે; ઘણા આર્ય સત્પુરૂષો તે માટે વિચાર કરી ગયા છે; તેઓએ તે પર અધિકાધિક મનન કર્યું છે. આત્માને શોધી, તેના અપાર માર્ગમાંથી થયેલી પ્રાપ્તિના ઘણા ભાગ્યશાલી થવાને માટે, અનેક ક્રમ બાંધ્યા છે.

૩૯૯ પ્રશ્ન.—આહાર, વિહાર, નિહારનો નિયમિત એટલે શું?

ઉત્તર—"આહાર વિહાર અને નિહારનો નિયમિત." એ

વાક્યનો સંક્ષેપાર્થ આમ છેઃ—જેમાં યોગદશા આવે છે તેમાં, દ્રવ્ય, આહાર, વિહાર અને નિહાર (શરીરના મળની ત્યાગક્રિયા), એ નિયમિત (જેવી જોઇએ તેવી—આત્માને નિર્બાધિક) ક્રિયાથી—એ, પ્રવૃત્તિ કરનારો.

૪૦૦ પ્રશ્નઃ—સંસારમાં શું અભ્યાસવાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—નિરંતર નિર્ભયપણાથી રહિત એવા આ ભ્રાંતિરૂપ સંસારમાં વીતરાગત્વ એ જ અભ્યાસવા યોગ્ય છે.

૪૦૧ પ્રશ્નઃ—કોની વાણીની ભક્તિ કરવી?

ઉત્તરઃ—જેનું અપાર માહાત્મ્ય છે એવી તીર્થંકરદેવની વાણીની ભક્તિ કરો.

૪૦૨ પ્રશ્નઃ—આપની કાંઇ *મહત્વાકાંક્ષા છે?

ઉત્તરઃ—કેટલાંક વર્ષ થયા એક મહાન ઇચ્છા અંતઃકરણમાં પ્રવર્તિ રહી છે જે કોઇ સ્થળે કહી નથી; કહી શકાઇ નથીઃ કહી શકાતી નથી; નહીં કહેવાનું અવશ્ય છે. મહાન્ પરિશ્રમથી ઘણું કરીને તે પાર પાડી શકાય એવી છે; તથાપિ તે માટે જેવો જોઇએ તેવો પરિશ્રમ થતો નથી; એ એક આશ્ચર્ય અને પ્રમત્તતા છે. એ ઇચ્છા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થઇ હતી. જ્યાંસુધી તે યથાયોગ્ય રીતે પાર નહીં કરાય ત્યાંસુધી, આત્મા સમાધિસ્થ થવા ઇચ્છતો નથી. અથવા થશે નહી, કોઇ વેળા અવસર હશે તો, તે ઇચ્છાની છાયા જણાવી દેવાનું પ્રયત્ન કરીશ.

૪૦૩ પ્રશ્નઃ—કયા મુખ્ય પ્રવચનનું સંશોધન કરવું?

ઉત્તરઃ—આત્મા છે, તે બંધાયો છે, તે કર્મનો કર્તા છે, તે કર્મનો ભોક્તા છે, મોક્ષનો ઉપાય છે, આત્મા સાધી શકે છે,—આ જે છ મહા પ્રવચનો છે, તેનું નિરંતર સંશોધન કરજો.

૪૦૪ પ્રશ્નઃ—જય કોણ પામતું નથી?

ઉત્તરઃ—બીજાની વિટંબનાનો અનુગ્રહ નહીં કરતા પોતાની અનુગ્રહતા ઇચ્છનાર જય પામતો નથી એમ પ્રાયે થાય છે; માટે ઇચ્છું છું કે, તમે સ્વાત્માના અનુગ્રહમાં દૃષ્ટિ આપી છે તેની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો, અને તેથી પરની અનુગ્રહતા પણ કરી શકશો.

૪૦૫ પ્રશ્નઃ—ગૃહસ્થાવાસમાં આત્મદશાપૂર્વક કેમ રહેવું?

ઉત્તરઃ—બાહ્યભાવે જગતમાં વર્તો અને અંતરંગમાં એકાંત શીતળીભૂત—નિર્લેપ—રહો; એજ માન્યતા અને બોધના છે

* આ મહત્વાકાંક્ષા જૈનમાર્ગના પુનરૂદ્ધાર સંબંધી સંભવે છે.

૪૦૬ પ્રશ્ન:—યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે ?

ઉત્તર:—જે જે દિશા ભણી જવું ઇચ્છે છે, તે તે દિશા જેને અપ્રતિબદ્ધ અર્થાત્ ખુલ્લિ છે, આવી દશાનો અભ્યાસ જ્યા સુધી નહીં થાય, ત્યા સુધી યથાર્થ ત્યાગની ઉત્પત્તિ થવી કેમ સંભવે ? પૌદ્‌ગલિક રચનાએ આત્માને સ્થભિત કરવો ઉચિત નથી.

૪૦૭ પ્રશ્ન:—બે પર્યુષણો લાભદાયક છે ?

ઉત્તર:—સમ્યક્‌દૃષ્ટિથી મતાતર દૂર મૂકી જોતા એજ મતાંતર બેવડા લાભનુ કારણ છે, કારણ બેવડો ધર્મ સપાદન કરી શકાશે; તથાપિ કલ્યાણ અર્થે એ દૃષ્ટિ ઉપયોગી છે. સમુદાયના કલ્યાણ અર્થે જોતાં બે પર્યુષણ દુઃખદાયક છે. પ્રત્યેક મતાતર સમુદાયમાં વધવાં ન જોઇએ, ઘટવાં જોઇએ.

૪૦૮ પ્રશ્ન:—ભગવતીસૂત્રના ટબાકારે પ્રત્યાખ્યાન સંબધમાં ભરેલો અર્થ કેવો છે ? અને પ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રિયાથી શુ ફળ મળે છે ?

ઉત્તર:—ભગવતીસૂત્રના પાઠ સબધમાં બન્નેના અર્થ મને તો ઠીક જ લાગે છે. બાળજીવોની અપેક્ષાએ ટબાના લેખકે ભરેલો અર્થ હિતકારક છે. મુમુક્ષુને માટે તમે કલ્પેલો અર્થ હિતકારક છે, સતોને માટે બન્ને હિતકારક છે. જ્ઞાનમાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે એટલા માટે એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાનને દુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાની અપેક્ષા છે. યથાયોગ્ય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જો ન થઇ હોય તો, જે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા હોય તે, દેવાદિક ગતિ આપી સંસારમાંજ અગભૂત થાય છે; એ માટે તેને દુ:પ્રત્યાખ્યાન કહ્યા; પણ એ સ્થળે પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન વિના ન જ કરવાં એમ કહેવાનો હેતુ તીર્થંકરદેવનો છે જ નહી પ્રત્યાખ્યાનાદિક ક્રિયાથી જ મનુષ્યત્વ મળે છે. ઉચ્ચ ગોત્ર અને આર્યદેશમાં જન્મ મળે છે તો, પછી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે એવી ક્રિયા પણ જ્ઞાનને સાધનભૂત સમજવી જોઇએ છીએ.

૪૦૯ પ્રશ્ન.—ક્ષણવારનો પણ સત્પુરૂષનો સમાગમ તે સંસારરૂપ સમુદ્ર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે. એ વાક્ય કોનુ છે ? અને તેને માટે આપનો શું અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર:—એ વાક્ય મહાત્મા શકરાચાર્યજીનુ છે અને તે યથાર્થ જ લાગે છે.

૪૧૦ પ્રશ્ન —આપ આપનું કર્ત્તવ્ય શું માનો છો ?

ઉત્તર:—અંતઃકરણમા નિરંતર એમ જ આવ્યા કરે છે કે, પરમાર્થરૂપ થવુ, અને અનેકને પરમાર્થ સાધ્ય કરવામાં સહાયક થવું; એ જ કર્ત્તવ્ય છે.

૪૧૧ પ્રશ્ન:—ઇશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ સુખદાયક માર્ગ છે?

ઉત્તર:—ઇશ્વર પર વિશ્વાસ રાખવો એ એક સુખદાયક માર્ગ છે. જેનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે, તે દુઃખી હોતો નથી, અથવા દુઃખી હોય તો દુઃખ વેદતો નથી; દુઃખ ઉલટું સુખરૂપ થઇ પડે છે.

૪૧૨ પ્રશ્ન.—શુભાશુભ ઉદય આવ્યે કેવી ઇચ્છા રાખવી?

ઉત્તર:—આત્મેચ્છા એવીજ વર્તે છે કે, સંસારમાં પ્રારબ્ધાનુસાર ગમે તેવા શુભાશુભ ઉદય આવો, પરંતુ તેમાં પ્રીત અપ્રીતિ કરવાનો આપણે સંકલ્પ પણ ન કરવો.

૪૧૩ પ્રશ્ન.—સુખ દુઃખનું કારણ કોણ છે?

ઉત્તર.—દુઃખનાં કારણ માત્ર વિષમાત્મા છે, અને તે જો સમ છે, તો સર્વ સુખ જ છે

૪૧૪ પ્રશ્ન.—જ્યોતિષાદિક તરફ આપનું ચિત્ત છે?

ઉત્તર:—જ્યોતિષાદિક તરફ હાલ ચિત્ત નથી.

૪૧૫ પ્રશ્ન:—ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની આપને ઇચ્છા છે?

ઉત્તર:—ગમે તેવા ભવિષ્યજ્ઞાન અથવા સિદ્ધિઓની ઇચ્છા નથી. તેમ તેઓનો ઉપયોગ કરવામાં ઉદાસીનતા રહે છે,—તેમાં પણ હાલ તો અધિક જ રહે છે; માટે એ જ્ઞાન સંબંધે ચિત્તથી સ્વસ્થતાએ વિચારી, માગેલા પ્રશ્નો સબંધી લખીશ, અથવા સમાગમે જણાવીશ.

૪૧૬ પ્રશ્ન—જે મનુષ્યો જ્યોતિષ, ભવિષ્યજ્ઞાન, સિદ્ધિ આદિ પ્રશ્નોના ઉત્તર પામવા ઇચ્છે છે તેઓને માટે આપ શું અભિપ્રાય ધરાવો છો?

ઉત્તર:—જે પ્રાણીઓ એવા પ્રશ્નના ઉત્તર પામવાથી આનંદ માને છે તેઓ મોહાધીન છે.

૪૧૭ પ્રશ્ન:—આવા મનુષ્યો પરમાર્થનાં પાત્ર થાય કે નહીં તે સબંધી આપની શુ માન્યતા છે?

ઉત્તર:—તેઓ પરમાર્થના પાત્ર થવા દુર્લભ છે, એમ માન્યતા છે.

૪૧૮ પ્રશ્ન:—આપ તેવા મનુષ્યોના પ્રસંગ માટે શું કહો છો?

ઉત્તર:—તેવા પ્રસગમાં આવવું પણ ગમતુ નથી.

૪૧૯ પ્રશ્ન:—પરમાર્થ હેતુએ આપ જ્યોતિષાદિની પ્રવૃત્તિ ન કરો?

ઉત્તર.—પરમાર્થહેતુએ પ્રવૃત્તિ કરવી પડશે તો પ્રસગે કંઇ કરીશ; ઇચ્છા તો થતી નથી.

૪૨૦ પ્રશ્ન:—સમ્યક્‌દર્શનાંના કેટલા લક્ષણો છે? અને તે ક્યાં ક્યાં?

ઉત્તર—સમ્યક્‌દર્શનાનાં પાંચ લક્ષણો છે:-શમ, સવેગ. નિર્વેદ. આસ્થા. અનુકંપા.

૪૨૧ પ્રશ્ન:—' શમ ' એટલે શું ?

ઉત્તર:—ક્રોધાદિક કષાયોનું સમાઈ જવું, ઉદય આવેલા કષાયોમાં મંદતા થવી, વાળી લેવાય તેવી આત્મદશા થવી, અથવા અનાદિ કાળની વૃત્તિઓ સમાઇ જવી તે 'શમ.'

૪૨૨ પ્રશ્ન:—સંવેગ એટલે શું ?

ઉત્તર:—મુક્ત થવા શિવાય બીજી કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા નહીં,–અભિલાષા નહીં તે ' સમ્વેગ.'

૪૨૩ પ્રશ્ન:—નિર્વેદ એટલે શું ?

ઉત્તર:—જ્યારથી એમ સમજાયું કે, ભ્રાંતિમાં જ પરિભ્રમણ કર્યું ત્યારથી હવે ઘણી થઈ, અને, જીવ! હવે થોભ, એ ' નિર્વેદ.'

૪૨૪ પ્રશ્ન:—આસ્થા એટલે શું ?

ઉત્તર:—મહાત્મ્ય જેનું પરમ છે એવા નિસ્પૃહી પુરૂષોના વચનમાં જ તલ્લિનતા તે 'શ્રદ્ધા'–'આસ્થા'.

૪૨૫ પ્રશ્ન.—અનુકંપા એટલે શું ?

ઉત્તર:—એ સઘળા વડે જીવમાં સ્વાત્મતુલ્ય બુદ્ધિ તે 'અનુકંપા'.

૪૨૬ પ્રશ્ન—આ લક્ષણો કેવા છે ?

ઉત્તર:—આ લક્ષણો અવશ્ય મનન કરવાયોગ્ય છે, સ્મરવાયોગ્ય છે, ઇચ્છવાયોગ્ય છે, અનુભવવાયોગ્ય છે.

૪૨૭ પ્રશ્ન—શાના વિના આગમ અનર્થકારક થઇ પડે છે ?

ઉત્તર.—ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઇ પડે છે.

૪૨૮ પ્રશ્ન—શાના વિના ધ્યાન તરંગ રૂપ થઇ પડે છે ?

ઉત્તર—સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઇ પડે છે.

૪૨૯ પ્રશ્ન.—શાના વિના અંતની વાતનો અંત પમાતો નથી ?

ઉત્તર—સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી.

૪૩૦ પ્રશ્ન—શાનાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી ?

ઉત્તર—લોકસંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી.

૪૩૧ પ્રશ્ન—શાના વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય પામવો દુર્લભ છે ?

ઉત્તર—લોકત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય પામવો દુર્લભ છે.

૪૩૨ પ્રશ્ન—ક્યાં સુધી શાંતિ થવી દુર્લભ છે ?

ઉત્તર—જ્યાંસુધી આત્મા આત્મભાવથી અન્યથા એટલે દેહભાવે વર્તશે, ' હું કરૂં છું ' એવી બુદ્ધિ કરશે, ' હું રીદ્ધિ ઇત્યાદિકે અધિક છું ' એમ માનશે, શાસ્ત્રને જાળરૂપે સમજશે, મર્મને માટે મિથ્યા મોહ કરશે, ત્યાંસુધી તેની શાંતિ થવું થવી દુર્લભ છે.

૪૩૩ પ્રશ્નઃ—આઠ રૂચકપ્રદેશ સંબંધીનો પ્રસંગ સમજાવશો ?

ઉત્તરઃ—'ઉત્તરાધ્યયન સિદ્ધાંત'માં સર્વ પ્રદેશે કર્મવળગણા બતાવી એનો હેતુ એવો સમજાયો છે કે, એ કહેવું ઉપદેશાર્થે છે. સર્વ પ્રદેશે કહેવાથી શાસ્ત્રકર્ત્તા આઠ રૂચકપ્રદેશ કર્મ રહિત નથી, એવો નિષેધ કરે છે, એમ સમજાતું નથી. અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મામાં જ્યારે માત્ર આઠ જ પ્રદેશ કર્મ રહિત છે, ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશ પાસે તે કંઈ ગણતિમા છે ? અસંખ્યાત આગળ તેનું એટલું બધું લઘુત્વ છે કે, શાસ્ત્રકારે ઉપદેશની અધિકતા માટે એ વાત અંતઃકરણમાં રાખી બહારથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો;—અને એવી શૈલી નિરંતર શાસ્ત્રકારની છે. અંતર્મુહૂર્ત એટલે બે ઘડીની અંદરનો ગમે તે વખત, એમ સાધારણ રીતે અર્થ થાય છે; પરંતુ શાસ્ત્રકારની શૈલી પ્રમાણે એનો અર્થ એવો કરવો પડે છે કે, આઠ સમયથી ઉપરાંત અને બેઘડીની અંદરના વખતને અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય છે. પણ રૂઢિમા તો જેમ આગળ બતાવ્યું તેમ જ સમજાય છે; તથાપિ શાસ્ત્રકારની શૈલી જ માન્ય છે. જેમ અહીં આઠ સમયની વાત બહુ લઘુત્વવાળી હોવાથી સ્થળે સ્થળે શાસ્ત્રમા બતાવી નથી, તેમ આઠ રૂચકપ્રદેશની વાત પણ છે; એમ મારૂ સમજવું છે; અને તેને 'ભગવતી,' 'પ્રજ્ઞાપના' 'ઠાણાંગ' ઇત્યાદિક સિદ્ધાંતો પુષ્ટિ આપે છે. વળી મારી સમજણ તો એમ રહે છે કે, શાસ્ત્રકારે બધાં શાસ્ત્રોમા ન હોય એવી પણ કોઈ શાસ્ત્રમાં વાત કરી હોય તો, કંઈ ચિંતા જેવું નથી. એની સાથે તે એક શાસ્ત્રમા કહેલી વાત સર્વ શાસ્ત્રની રચના કરતાં શાસ્ત્રકારના લક્ષમાં જ હતું, એમ સમજવું. વળી બધા શાસ્ત્ર કરતા કોઈ વિચિત્ર વાત કોઈ શાસ્ત્રમા જણાવી હોય તો, એ વધારે સમ્મત કરવા જેવી સમજવી, કારણ એ કોઈ વીરલા મનુષ્યને અર્થે તેવી વાત કહેવાઈ હોય છે; બાકી તો સાધારણ મનુષ્યો માટે જ કથન હોય છે. આમ હોવાથી આઠ રૂચકપ્રદેશ નિર્બંધન છે, એ વાત અનિષિદ્ધ છે; એમ મારી સમજણ છે. બાકીના ચાર અસ્તિકાયના પ્રદેશને સ્થળે એ રૂચકપ્રદેશ મૂકી સમુદ્‌ઘાત કરવાનું કેવળી સંબંધી જે વર્ણન છે તે, કેટલીક અપેક્ષાએ જીવનો મૂળ કર્મભાવ નથી એમ સમજાવવા માટે છે.

૪૩૪ પ્રશ્નઃ—'ચૌદપૂર્વધારી' કંઈ જ્ઞાને ઉણા—એવા—અનંત નિગોદમાં લાભે, અને જઘન્યજ્ઞાનવાળા પણ આધકમા અધિક ૫ દર ભવે મોક્ષે જાય એ વાતનું સમાધાન કેમ ?'

ઉત્તરઃ—એનો ઉત્તર જે મારા હૃદયમા છે તેજ જણાવી દઉં

હું: એ જઘન્યજ્ઞાન બીજું અને એ પ્રસંગ પણ બીજો છે. જઘન્ય જ્ઞાન એટલે સામાન્યપણે, પણ મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન; અતિશય સંક્ષેપમાં છતાં મોક્ષના બીજરૂપ છે એટલા માટે એમ કહ્યું. 'એકદેશે ઉણું' એવું ચૌદપૂર્વધારીનું જ્ઞાન તે એક મૂળ વસ્તુના જ્ઞાન શિવાય બીજું બધું જાણનાર થયું; પણ દેહદેવળમાં રહેલો શાશ્વત પદાર્થ જાણનાર ન થયું, અને એ ન થયું તો પછી લક્ષ વગરનું ફેંકેલું તીર લક્ષ્યાર્થનું કારણ નથી તેમ આ પણ થયું. જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન જિને બોધ્યું છે, તે વસ્તુ ન મળી તો, પછી ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપજ થયું. અહીં 'દેશે ઉણું' ચૌદપૂર્વનું જ્ઞાન સમજવું. 'દેશે ઉણું' કહેવાથી આપણી સાધારણ મતિથી એમ સમજાય કે, ભણી ભણી ચૌદ પૂર્વને છેડે આવી પહોંચતાં એકાદ અધ્યયન કે તેવું રહી ગયું; અને તેથી રખડયા, પરંતુ એમ તો નહી. એટલા બધા જ્ઞાનનો અભ્યાસી એક અલ્પ ભાગ માટે અભ્યાસમા પરાભવ પામે, એ માનવા જેવું નથી; અર્થાત્ કંઈ ભાષા અઘરી અથવા અર્થ અઘરો નથી કે સ્મરણમા રાખવુ તેમને દુર્લભ પડે; માત્ર મૂળ વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળ્યુ એટલી જ 'ઉણાઇ.' તેનુ ચૌદપૂર્વનુ બાકીનું જ્ઞાન નિષ્ફળ કર્યું એક નયથી એવી વિચારણા પણ થઇ શકે છે કે, શાસ્ત્રો—લખેલાં—નાં પાના ઉપાડવાં અને ભણવા એમા કાંઇ અંતર નથી—જો તત્ત્વ ન મળ્યુ તો; કારણ કે બેયે બોજો જ ઉપાડયો. પાનાં ઉપાડયાં તેણે કાયાએ બોજો ઉપાડયો, ભણી ગયા હતા તેણે મને બોજો ઉપાડયો પરંતુ વાસ્તવિક લક્ષાર્થ વિના તેનુ નિરૂપયોગીપણું થાય એમ સમજણ છે. જેને ઘેર આખો લવણસમુદ્ર છે તે, તૃષાતુરની તૃષા મટાડવા સમર્થ નથી; પણ જેને ઘેર એક મીઠા પાણીની વીરડી છે તે, પોતાની અને કેટલાક બીજાની તૃષા મટાડવા સમર્થ છે, અને જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતા મહત્વ તેનુ જ છે; તોપણ બીજા નય પર હવે દૃષ્ટિ કરવી પડે છે; અને તે એ કે કોઇ રીતે પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ હશે તો, કંઇ પાત્ર થવાથી જિજ્ઞાસા થશે, અને કાળે કરીને પાત્રતા પણ મળશે, અને પાત્રતા બીજાને પણ આપશે; એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ અહીં કરવાનો હેતુ નથી, પણ મૂળ વસ્તુથી દૂર જવાય એવા શાસ્ત્રાભ્યાસનો નિષેધ કરીએ તો એકાંતવાદી નહી કહેવાઇએ.

૪૩૫ પ્રશ્ન:—કેવો અભ્યાસ રાખ્યા કરવો?

ઉત્તર:—નીચેનો અભ્યાસ તો રાખ્યા કરો—૧. ગમે તે પ્રકારે

પણ ઉદય આવેલા અને ઉદય આવવાના કષાયોને સમાવો. ૨. સર્વ પ્રકારની અભિલાષા નિવૃત્ત કરતા રહો. ૩. આટલા કાળ સુધી જે કર્યું તે બધાથી નિવૃત્ત થાઓ;— એ કરતાં હવે અટકો. ૪. તમે પરિપૂર્ણ સુખી છો એમ માનો અને બાકીના પ્રાણીઓ ઉપર અનુકપા રાખ્યા કરો. ૫. કોઇ એક સત્ પુરૂષ શોધો અને તેના ગમે તેવાં વચનમા શ્રદ્ધા રાખો. એ પાચે અવશ્ય યોગ્યતાને આપે છે. પાંચમામાં વળી ચારે સમાવેશ પામે છે, એમ અવશ્ય માનો. અધિક શુ કહું ? ગમે તે કાળે પણ એ પાંચમુ પ્રાપ્ત થયા વિના આ પર્યટનનો કિનારો આવવાનો નથી. બાકીના ચાર એ પાચમુ મેળવવાના સહાયક છે. પાચમાના અભ્યાસ શિવાયનો,-તેની પ્રાપ્તિ શિવાયનો, બીજો કોઇ નિર્વાણ-માર્ગ મને સૂજતો નથી, અને બધાય મહાત્માઓને પણ એમ જ સૂજ્યુ હશે-સૂજ્યુ છે.

૪૩૬ પ્રશ્નઃ—કેવા પુરુષો શા વડે ભાગવતિ ગતિને-નિર્વાણને પામ્યા ?

ઉત્તરઃ—વ્યાસભગવાન્ વદે છે કે.—જે ઇચ્છા અને દ્વેષ વગર સર્વ ઠેકાણે સમદૃષ્ટિથી જોનાર એવા પુરુષો, ભગવાનની ભક્તિથી યુક્ત થઇને ભગવતી ગતિને પામ્યા, અર્થાત્ નિર્વાણ પામ્યા.' એ વચનમા કેટલો બધો પરમાર્થ તેમણે સમાવ્યો છે.

૪૩૭ પ્રશ્નઃ—કોણ સદ્ગતિ પામ્યા ?

ઉત્તરઃ—ઉચ્ચ નિચનો અતર નથી, (એમ જે સમજ્યા) તે સદ્ગતિ પામ્યા.

૪૩૮ પ્રશ્ન.—આત્મા ક્યારે ઇચ્છિત સિદ્ધિ પામશે ?

ઉત્તરઃ—અનેક પ્રકારના પરિત્યાગી વિચારો પાલટી પાલટીને જ્યારે આત્મા એકત્વ બુદ્ધિ પામી મહાત્માના સંગને આરાધશે, વા પોતે કોઇ પૂર્વના સ્મરણને પામશે તો, ઇચ્છિત સિદ્ધિને પામશે; આ નિ સંશય છે.

૪૩૯ પ્રશ્ન—મુક્તિશિલા ક્યા છે ?

ઉત્તરઃ—જૈનમાં એમ કહે છે કે, સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજાથી બાર યોજન દૂર મુક્તિશિલા છે.

૪૪૦ પ્રશ્નઃ—શ્રી કબીરના મન ઉપર સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનની ધ્વજાની શી અસર છે ?

ઉત્તરઃ—કબીર પણ ધ્વજાથી આનંદ આનદ પામી ગયા છે.

૪૪૧ પ્રશ્નઃ—સંસારમાં રહેવું અને એક મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવું સુલભ છે ?

ઉત્તર:—સંસારમાં રહેવું એક મોક્ષ થવા કહેવું, એ બનવું અસુલભ છે.

૪૪૨ પ્રશ્ન:—ઉદાસીનતા એ શું છે?

ઉત્તર —ઉદાસીનતા એ અધ્યાત્મની જનની છે.

૪૪૩ પ્રશ્ન:—વાંછા કયા અર્થમાં વપરાય છે?

ઉત્તર —"વાંછા"-"ઇચ્છા" ના અર્થ તરીકે "કામ" શબ્દ વપરાય છે. તેમ જ પંચેંદ્રિયના વિષયના અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે

૪૪૪ પ્રશ્ન:--અનન્ય ભક્તિભાવ એટલે શું?

ઉત્તર:—"અનન્ય" એટલે જેના જેવો બીજો નહીં,—સર્વોત્કૃષ્ટ. "અનન્ય ભક્તિભાવ" એટલે જેના જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ.

૪૪૫ પ્રશ્ન:—સજીવન મૂર્તિનો જોગ જીવને પૂર્વકાળમાં નહીં થયો હોય?

ઉત્તર —જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે એવી સજીવન મૂર્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણીવાર થઈ ગયો છે, પણ તેનું ઓળખાણ થયું નથી.

૪૪૬ પ્રશ્ન —સિદ્ધિ રીદ્ધિ આદિ કામનાઓથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે કેવો લક્ષ રહે છે?

ઉત્તર —જીવે સજીવન મૂર્તિનું ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન ક્વચિત્ કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે અહીં રાખેલી સિદ્ધિ-યોગાદિ, રીદ્ધિ-યોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાઓથી પોતાની દૃષ્ટિ મલિન હતી દૃષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેથી સત્-મૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ રહે છે જેથી ઓળખાણ પડતું નથી.

૪૪૭ પ્રશ્ન —સજીવન મૂર્તિનું ઓળખાણ પડે છે ત્યારે શું ફળપ્રાપ્તિ થાય છે?

ઉત્તર:—જ્યારે ઓળખાણ પડે છે ત્યારે, જીવને કોઇ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે,—અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમાં જ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે. બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને મૃત્યુ એ બન્ને એને સમાન થઇ ગયાં હોય છે આવી દશા જ્યારે આવે છે ત્યારે, જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એવી દશા આવવામાં માયાની સંગતિ બહુ વિટંબનામય છે; પણ

એજ દશા આણવી એવો જેનો દ્રઢ નિશ્ચય છે તેને ઘણું કરીને થોડા વખતમા તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૪૪૮ પ્રશ્ન —સમ્યકત્વ તે શું ?

ઉત્તર:—સર્વગુણાંશ તે સમ્યકત્વ.

૪૪૯ પ્રશ્ન —સત્પુરૂષના એકેક વાક્યમા, એકેક શબ્દમા, અનંત આગમ રહ્યા છે, એ વાત કેમ હશે ?

ઉત્તર —સત્પુરૂષના એકેક વાક્યમાં એકેક શબ્દમા અનંત આગમ રહ્યા છે.

૪૫૦ પ્રશ્ન:—શું કર્યા વિના છુટકો નથી ?

ઉત્તર —માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડયા વિના છૂટકો થવો નથી તો, જયારથી એ વાક્ય શ્રવણ કર્યું ત્યારથીજ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે, એમ સમજવું.

૪૫૧ પ્રશ્ન—માયિક વાસનાનો ક્ષય ક્યારે થશે ?

ઉત્તર —કોઇ પણ પ્રકારે સદ્ગુરૂનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવુ અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવુ.

૪૫૨ પ્રશ્ન —અનાદિકાળના પરિભ્રમણમાં જીવને શું શું પ્રાપ્ત થયું હશે ? શા રીતે છૂટવાની વાર્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે ?

ઉત્તર:—અનાદિકાળના પરિભ્રમણમા અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંત વાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયુ છે. માત્ર 'સત્' મળ્યા નથી, 'સત્' સુણ્યુ નથી, અને 'સત્' શ્રધ્યુ નથી, અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે, અને એ શ્રધ્યે જ છુટવાની વાર્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે.

૪૫૩ પ્રશ્ન:—મોક્ષનો માર્ગ બહાર છે કે આત્મામાં ?

ઉત્તર—મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે.

૪૫૪ પ્રશ્ન:—ગુણઠાણા શા માટે કહેલ છે ?

ઉત્તર:—ગુણઠાણાએ સમજવા માટે કહેલા છે.

૪૫૫ પ્રશ્ન:—શ્રેણી કેટલી જાતની છે ? અને તે કઇ કઇ ?

ઉત્તર —ઉપશમ અને ક્ષપક એ બે જાતની શ્રેણિ છે.

૪૫૬ પ્રશ્ન—પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંભવ ઉપશમમાં છે કે ક્ષપકમાં છે ?

ઉત્તર —ઉપશમમા પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સંભવ નથી; ક્ષપકમાં છે.

૪૫૭ પ્રશ્ન:—અગ્યારમે ગુણસ્થાનકેથી જીવ પાછો શું કારણે વળે છે?

ઉત્તર:—પ્રત્યક્ષ દર્શનના સંભવને અભાવે અગિયારમેથી જીવ પાછો વળે છે.

૪૫૮ પ્રશ્ન—ઉપશમ શ્રેણી કેટલા પ્રકારે છે? તે પ્રકાર કયા કયા?

ઉત્તર—ઉપશમ શ્રેણિ બે પ્રકારે છે. એક આજ્ઞારૂપ; એક માર્ગ જાણ્યા વિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ.

૪૫૯ પ્રશ્ન—આજ્ઞારૂપ ક્યાં સુધી પ્રતીત થતો નથી?

ઉત્તર:—આજ્ઞારૂપ પણ આજ્ઞાઆરાધન સુધી પ્રતીત થતો નથી.

૪૬૦ પ્રશ્ન—માર્ગ જાણ્યા વિના સ્વાભાવિક ઉપશમ થવારૂપ ક્યા સુધી પડતો નથી?

ઉત્તર—દેહ ગયા પછી માર્ગના અજાણપણાને લીધે પડે છે. આ નજરે જોયેલી, આત્માએ અનુભવેલી વાત છે કોઈ શાસ્ત્રમાંથી નીકળી આવશે; ન નીકળે તો કંઈ બાધ નથી. તીર્થંકરના હૃદયમાં હતી, એમ અમે જાણ્યુ છે.

૪૬૧ પ્રશ્ન:—અગ્યારમા ગુણસ્થાનકથી લથડેલો ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે કેટલા ભવ કરે?

ઉત્તર:—અગિયારમેથી લથડેલો ઓછામા ઓછા ત્રણ અને ઘણામા ઘણા ૫૬૨ ભવ કરે એમ અનુભવ થાય છે.

૪૬૨ પ્રશ્ન—અગિયારમું ગુણ સ્થાનક કેવુ છે?

ઉત્તર—અગિયારમુ એવું છે કે ત્યા પ્રકૃતિયો ઉપશમ ભાવમા હોવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ પ્રબળ–શુભ–ભાવમાં વર્તે છે, એથી શાતાનો બંધ થાય છે અને એ શાતા ઘણું કરીને પાંચ અનુત્તરવિમાનનાંજ હોય છે.

૪૬૩ પ્રશ્ન—અવાચ્ય અદ્ભુત વિચારણાનુ સ્થળ કયુ છે?

ઉત્તર.—અનંત કાળથી પોતાને પોતા વિષેનીજ ભ્રાંતિ રહી ગઈ છે; આ એક અવાચ્ય અદ્ભુત વિચારણાનું સ્થળ છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય?

૪૬૪ પ્રશ્ન:—પરમ રહસ્ય શું છે?

ઉત્તર—નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો, સત્પુરૂષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવુ, સત્પુરૂષોના ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું, સત્પુરૂષોનાં લક્ષણોનુ ચિંતન કરવું, સત્પુરૂષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો

ફરી ફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સમ્મત કરેલું સર્વે સમ્મત કરવું. આ જ્ઞાનીઓએ હૃદયમાં રાખેલું–નિર્વાણ અર્થે માન્ય રાખવાયોગ્ય, શ્રદ્ધવાયોગ્ય, ફરી ફરી ચિંતવવાયોગ્ય, ક્ષણે ક્ષણે–સમયે સમયે લીન થવા યોગ્ય પરમ રહસ્ય છે, અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રનો, સર્વ સંતના હૃદયનો, ઇશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહા માર્ગ છે. અને સઘળાંનું કારણ કોઇ વિદ્યમાન સત્પુરૂષની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે. અધિક શું લખવુ ? આજે, ગમે તો તેથી મોડે અથવા વહેલે, એ જ સૂજ્યે, એ જ પ્રાપ્ત થયે છુટકો છે. સર્વ પ્રદેશે મને તો એ જ સમ્મત (છે.)

૪૬૫ પ્રશ્નઃ—સર્વ દર્શન પરિણામિક ભાવે મુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે, છતાં છે, સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત કેમ થતું નથી ? હૃદયગત થવા માટે શુ થવું જોઇએ ?

ઉત્તર—સર્વ દર્શન પરિણામિક ભાવે મુક્તિનો ઉપદેશ કરે છે, એ નિઃસંશય છે, પણ યથાર્થ દૃષ્ટિ થયા વિના સર્વ દર્શનનું તાત્પર્યજ્ઞાન હૃદયગત થતું નથી જે થવા માટે સત્પુરૂષોની પ્રશસ્ત ભક્તિ, તેના પાદપંકજ અને ઉપદેશનુ અવલંબન, નિર્વિકાર જ્ઞાનયોગ, જે સાધનો તે શુદ્ધ ઉપયોગવડે સમ્મત થવાં જોઇએ.

૪૬૬ પ્રશ્ન—સર્વ શાસ્ત્રના બોધનું, ક્રિયાનુ, યોગનું, અને ભક્તિનુ પ્રયોજન શાની પ્રાપ્તિ અર્થે છે ?

ઉત્તરઃ—સર્વ શાસ્ત્રના બોધનુ, ક્રિયાનુ, જ્ઞાનનું, યોગનું અને ભક્તિનુ પ્રયોજન સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને અર્થે છે.

૪૬૭ પ્રશ્નઃ—કઇ શ્રેણીઓ આત્મગત થાય તો તેમ થવું સંભવિત છે ?

ઉત્તરઃ—એ સમ્યક્ શ્રેણિઓ આત્મગત થાય, તો તેમ થવું પ્રત્યક્ષ સંભવિત છે.

૪૬૮ પ્રશ્ન—એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા શાની અવશ્ય છે ?

ઉત્તર—એ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સર્વસંગપરિત્યાગની અવશ્ય છે.

૪૬૯ પ્રશ્ન—નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામા વાસ સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ ક્યાં વાસિત છે ?

ઉત્તરઃ—નિર્જનાવસ્થા યોગભૂમિકામાં વાસ.–સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ નથી તે સર્વસંગપરિત્યાગમાં નિયમા વાસિત છે.

૪૭૦ પ્રશ્નઃ–નિર્જનાવસ્થાદિ દેશસંગપરિત્યાગમાં કેવા સંભવે છે ?

ઉત્તરઃ—દેશ (ભાગ) સંગપરિત્યાગમા ભજના સંભવે છે.

૪૭૧ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી ધર્મ, અર્થ અને કામ સેવવા યોગ્ય છે અને કેવા ભાવે?

ઉત્તર—જ્યાં સુધી ગૃહવાસ પૂર્વકર્મના બળથી ભોગવવો રહ્યો છે ત્યાંસુધી ધર્મ, અર્થ, અને કામ ઉલ્લાસિત-ઉદાસીન ભાવે સેવવાં યોગ્ય છે.

૪૭૨ પ્રશ્ન—બાહ્ય ભાવે ગૃહસ્થ શ્રેણી છતાં અંતરંગ શ્રેણિ કઈ જોઇએ?

ઉત્તરઃ—બાહ્યભાવે ગૃહસ્થશ્રેણિ છતા અંતરંગ નિર્ગ્રંથશ્રેણિ જોઇએ.

૪૭૩ પ્રશ્નઃ—તેમ થયાનું ફળ શું?

ઉત્તર—જ્યાં તેમ થયું છે ત્યાં સિદ્ધિ છે.

૪૭૪ પ્રશ્નઃ—આપની અભિલાષા તે શ્રેણિમાં વર્તે છે?

ઉત્તર—મારી આત્માભિલાષા તે શ્રેણિમા ઘણા માસ થયાં વર્તે છે. ધર્મોપજીવનની પૂર્ણ અભિલાષા કેટલીક વ્યવહારોપાધિને લીધે પાર પડી શકતી નથી; પણ પ્રત્યક્ષે સત્પદની સિદ્ધિ આત્માને થાય છે; આ વાર્તા તો સમ્મત જ છે અને ત્યા કંઇ વય વિશેષની અપેક્ષા નથી.

૪૭૫ પ્રશ્ન.—નિર્ગ્રંથના ઉપદેશને સમ્મત કરતાં અન્ય દર્શનના પદેશ પ્રત્યે આપનો ભાવ શું છે?

ઉત્તર—નિર્ગ્રંથના ઉપદેશને અચલભાવે અને વિશેષે સમ્મત કરતાં અન્ય દર્શનના ઉપદેશમાં માધ્યસ્થતા પ્રિય છે. ગમે તે વાટે, અને ગમે તે દર્શનથી કલ્યાણ થતુ હોય, તો ત્યા પછી મતાંતરની કંઇ અપેક્ષા શોધવી યોગ્ય નથી. આત્મત્વ જે અનુપ્રેક્ષાથી, જે દર્શનથી, કે જે જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય તે અનુપ્રેક્ષા, તે દર્શન, કે તે જ્ઞાન સર્વોપરિ છે; અને જેટલા આત્મા તર્યા વર્તમાને તરે છે, ભવિષ્યે તરશે તે સર્વ એ એક જ ભાવને પામીને. આપણે એ સર્વ ભાવે પામીએ એ મળેલા અનુત્તર જન્મનુ સાફલ્ય છે.

૪૭૬ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રજ્ઞાપનીયતા કેટલા અને ક્યા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રજ્ઞાપનીયતા ચાર પ્રકારે છે; દ્રવ્ય (તેનો વસ્તુસ્વભાવ)થી, ક્ષેત્ર (કંઇ પણ તેનું વ્યાપવું-ઉપચારે કે અનુપચારે) થી, કાળથી અને ભાવ (તેના ગુણાદિક ભાવ)થી. આપણે આત્માની વ્યાખ્યા પણ એ વિના ન કરી શકીએ તેમ છે. એક અદ્ભુત વ્યાખ્યા નીકળી શકે તેમ છે.

૪૭૭ પ્રશ્ન:—શાસ્ત્ર એ પ્રત્યક્ષ માર્ગ છે કે પરોક્ષમાર્ગ ?

ઉત્તર:—શાસ્ત્ર એ પરોક્ષમાર્ગ છે.

૪૭૮ પ્રશ્ન:—શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય પરમ તત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી શક્યા છે ?

ઉત્તર:—પરમતત્ત્વને સામાન્ય બોધમાં ઉતારી દેવાની હરિભદ્રાચાર્યની ચમત્કૃતિ સ્તુત્ય છે. કોઇ સ્થળે ખંડન મંડન ભાગ સાપેક્ષ હશે.

૪૭૯ પ્રશ્ન:—જૈનનું નાસ્તિક એ ઉપનામથી કોઈ ખંડન કરી ગયા છે તે યથાર્થ થયું છે ?

ઉત્તર:—જૈન એ મોક્ષના અખંડ ઉપદેશને કરતું, અને વાસ્તવિક તત્ત્વમાં જ જેની શ્રદ્ધા છે એવું દર્શન છતાં કોઈ 'નાસ્તિક' એ ઉપનામથી તેનું આગળ ખંડન કરી ગયા તે યથાર્થ થયું નથી.

૪૮૦ પ્રશ્ન:—આપ જૈન સબંધી આપનો આગ્રહ દર્શાવતા નથી ?

ઉત્તર:—જૈનસબંધી આપને કંઇ પણ મારો આગ્રહ દર્શાવતો નથી. તેમ આત્મા જે રૂપે હો તે રૂપે ગમે તેથી થાઓ એ શિવાય બીજી મારી અંતરંગ જિજ્ઞાસા નથી; એ કંઇ કારણથી કહી જઇ જૈન પણ એક પવિત્ર દર્શન છે એમ કહેવાની આજ્ઞા લઉં છઉં. તે માત્ર જે વસ્તુ જે રૂપે સ્વાનુભવમાં આવી હોય તે રૂપે કહેવી એમ સમજીને. સર્વ સત્પુરુષો માત્ર એકજ વાટેથી તર્યા છે, અને તે વાટ વાસ્તવિક આત્મજ્ઞાન અને તેની અનુચારિણી દેહસ્થિતિપર્યંત સત્ક્રિયા કે રાગ દ્વેષ અને મોહવગરની દશા થવાથી તે તત્ત્વ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોય એમ મારૂં આધીન મત છે.

૪૮૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠના પુસ્તક માટે આપનો શું અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠ' નું પુસ્તક ઉપાધિનો તાપ સમાવવાને શીતળ ચંદન છે; આધિ વ્યાધિનું એના વાચનમાં આગમન સંભવતું નથી.

૪૮૨ પ્રશ્ન—આપને શાની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા છે ?

ઉત્તર:—કોઇ પણ વાટે કલ્પિત વાસનાઓ નાશ થઇ યથાયોગ્ય સ્થિતિની પ્રાપ્તિ શિવાય અન્ય ઇચ્છા નથી.

૪૮૩ પ્રશ્ન:—જૈનના આગ્રહથીજ મોક્ષ છે એમ આપ માનો છો ?

ઉત્તર:—જૈનના આગ્રહથી જ મોક્ષ છે; એમ આત્મા ઘણા વખત થયાં માનવું ભૂલી ગયો છે. મુક્તભાવમાં (?) મોક્ષ છે એમ ધારણા છે.

૪૮૪ પ્રશ્ન:—આપને માટે આ કાળ કેવો છે ?

ઉત્તર —જ્ઞાનીઓએ કલ્પેલો ખરેખરો આ કળિકાળ જ છે. જનસમુદાયની વૃત્તિઓ વિષયકષાયાદિકથી વિષમતાને પામી છે. એનું બળવત્તરપણું પ્રત્યક્ષ છે. રાજસીવૃત્તિનું અનુકરણ તેમને પ્રિય થયું છે, તાત્પર્ય વિવેકીઓની અને યથાયોગ્ય ઉપશમપાત્રની છાયા પણ મળતી નથી. એવા વિષમકાળમા જન્મેલો આ દેહધારી આત્મા અનાદિકાળના પરિભ્રમણના થાકથી વિશ્રાંતિ લેવા આવતા અવિશ્રાંતિ પામી સપડાયો છે. માનસિક ચિંતા ક્યાંય કહી શકાતી નથી કહેવાનાં પાત્રોની પણ ખામી છે; ત્યાં હવે શું કરવું ? જો કે યથાયોગ્ય ઉપશમભાવને પામેલો આત્મા સંસાર અને મોક્ષપર સમવૃત્તિવાળો હોય છે એટલે અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરી શકે છે; પણ આ આત્માને તો હજુ તે દશા પ્રાપ્ત થઇ નથી, તેનો અભ્યાસ છે.

૪૮૫ પ્રશ્ન:—જીવન પૂર્ણ થતા પહેલાં કેવી દશા આવવાનું આપ ઇચ્છો છો ?

ઉત્તર:—જીવન પૂર્ણ થતાં પહેલાં યથાયોગ્યપણે નીચેની દશા આવવી જોઇએ —૧. મન, વચન અને કાયાથી આત્માનો મુક્તભાવ ૨. મનનુ ઉદાસીનપણે પ્રવર્તન. ૩. વચનનું સ્યાદ્વાદપણું (નિરાગ્રહપણું) ૪. કાયાની વૃક્ષદશા (આહાર વિહારની નિયમિતતા), અથવા સર્વ સંદેહની નિવૃત્તિ; સર્વ ભયનુ છુટવુ; અને સર્વ અજ્ઞાનનો નાશ અનેક પ્રકારે સંતોએ શાસ્ત્રવાટે તેનો માર્ગ કહ્યો છે. સાધનો બતાવ્યા છે. યોગાદિકથી થયેલો પોતાનો અનુભવ કહ્યો છે; તથાપિ તેથી યથાયોગ્ય ઉપશમભાવ આવવો દુર્લભ છે. તે માર્ગ છે; પરંતુ ઉપાદાનની બળવાન સ્થિતિ થવા નિરંતર સત્સંગ જોઇએ તે નથી. શિશુ વયમાથી જ એ વૃત્તિ ઉગવાથી કોઇ પ્રકારનો પરભાષાભ્યાસ ન થઇ શક્યો. અમુક સંપ્રદાયથી શાસ્ત્રાભ્યાસ ન થઇ શક્યો. સંસારના બંધનથી ઇહાપોહાભ્યાસ પણ ન થઈ શક્યો; અને તે ન થઇ શક્યો તેને માટે કઇ બીજી વિચારણા નથી. એથી આત્મા અધિક વિકલ્પી થાત. (સર્વને માટે વિકલ્પીપણું નથી, પણ એક હું પોતાની અપેક્ષાએ કહું છુ) અને વિકલ્પાદિક ક્લેશનો તો નાશજ કરવો ઇચ્છયો હતો, એટલે જે થયું તે કલ્યાણકારક જ; પણ હવે શ્રીરામને જેમ મહાનુભાવ વસિષ્ઠ ભગવાને આ જ દોષનુ વિસ્મરણ કરાવ્યુ હતું તેમ કોણ કરાવે ? અર્થાત્ શાસ્ત્રનો ભાષાભ્યાસવિના પણ ઘણો પરિચય થયો છે. ધર્મના વ્યાવહારિક જ્ઞાતાઓનો પણ

પરિચય થયો છે, તથાપિ આ આત્માનું આનંદાવરણ એથી ટળે એમ નથી. માત્ર સત્સંગ શિવાય, યોગસમાધ શિવાય ત્યાં કેમ કરવુ ?

૪૮૬ પ્રશ્ન:—આપની પરમાર્થમાર્ગ પ્રકાશવાની ઇચ્છા છે ?

ઉત્તર:—એક બાજુથી પરમાર્થ માર્ગ ત્વરાથી પ્રકાશવા ઇચ્છા છે, અને એક બાજુથી અલખ લે'મા સમાઇ જવું એમ રહે છે. અલખ લે'માં આત્માએ કરીને સમાવેશ થયો છે. યોગે કરીને કરવો એ એક રટણુ છે. પરમાર્થનો માર્ગ ઘણા મુમુક્ષુઓ પામે, અલખ સમાધિ પામે, તો સારૂં, અને તે માટે કેટલુક મનન છે. દિનબંધુની ઇચ્છા પ્રમાણે થઇ રહેશે. અદ્ભુત દશા નિરંતર રહ્યા કરે છે. અબધુ થયા છિયે; અબધુ કરવા માટે ઘણા જીવો પ્રત્યે દૃષ્ટિ છે.

૪૮૭ પ્રશ્ન:—શ્રી મહાવીરે આ કાળને પંચમકાળ અને વ્યાસે કલિયુગ કહ્યો છે તેના સબંધમાં આપ શુ કહો છો ?

ઉત્તર:—મહાવીરદેવે આ કાળને 'પચમકાળ' કહી દુષમ કહ્યા. વ્યાસે 'કલિયુગ' કહ્યા એમ ઘણા મહાપુરૂષોએ આ કાળને કઠિન કહ્યો છે; એ વાત નિશંક સત્ય છે, કારણુ ભક્તિ અને સત્સગ વિદેશમા ગયા છે; અર્થાત્ સંપ્રદાયમા રહ્યાં નથી; અને એ મળ્યાવિના જીવને છુટકો નથી.—આ કાળમાં મળવાં દુષમ થઇ પડયા છે; માટે કાળ પણ દુષમ છે તે વાત યથાયોગ્ય જ છે. દુષમને ઓછાપણાથી જણાવવાની ઇચ્છા થાય છે, પણ લખવાની કે બોલવાની ઝાઝી ઇચ્છા રહી નથી. ચેષ્ટા ઉપરથી સમજાય તેવું થયા જ કરે એ ઇચ્છા નિશ્ચળ છે.

૪૮૮ પ્રશ્ન:—ભક્તિપૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય કયારે થવાય ?

ઉત્તર:—ભક્તિપૂર્ણતા પામવાને યોગ્ય ત્યારે થાય છે કે, એક તૃણમાત્ર પણ હરિપ્રત્યે યાચવુ નહીં. સર્વ દશામાં ભક્તિમય જ રહેવું.

૪૮૯ પ્રશ્ન:—છોટમને અને તેમના પદ માટે આપનો શુ અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર:—છોટમ જ્ઞાનીપુરુષ હતા પદની રચના બહુ શ્રેષ્ઠ છે.

૪૯૦ પ્રશ્ન:—'આકારરૂપે હરિની પ્રકટ પ્રાપ્તિ' એમ આપ કયા આશયમાં લખો છો ?

ઉત્તર:—આકારરૂપે હરિની પ્રગટ પ્રાપ્તિ એ શબ્દને 'પ્રત્યક્ષદર્શન' ઘણું કરીને લખું છુ.

૪૯૧ પ્રશ્ન:—કઇ દૃષ્ટિ સિદ્ધિ આપે છે ?

ઉત્તર:—નાના પ્રકારનો મોહ પાતળો થવાથી દૃષ્ટિ પોતાના

ગુણુથી ઉત્પન્ન થતાં સુખમાં જાય છે, અને પછી તે મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. એ જ દૃષ્ટિ તેને તેની સિદ્ધિ આપે છે.

૪૯૨ પ્રશ્ન:—સુખનો સમય કઇ અવસ્થામા મેળવાય ?

ઉત્તર:—આયુષ્યનું પ્રમાણુ આપણે જાણ્યું નથી. બાલ્યાવસ્થા અસમજમાં વ્યતીત થઇ. માનો કે ૪૬ વર્ષનું આયુષ્ય હશે, અથવા વૃદ્ધતા દેખી શકીશું એટલું આયુષ્ય 'હશે, પણ તેમાં શિથિલદશા સિવાય બીજું કંઇ જોઇ શકીશુ નહીં. હવે માત્ર એક યુવાવસ્થા રહી તેમાં જો મોહનીયબળવત્તરતા ન ઘટી તો સુખથી નિદ્રા આવશે નહીં, નિરોગી સ્હેવાશે નહી, માઠા સકલ્પ વિકલ્પ ટળશે નહી, અને ઠામ ઠામ આથડવું પડશે, અને તે પણ રીદ્ધિ હશે તો થશે. નહિ તો પ્રથમ તેનુ પ્રયત્ન કરવુ પડશે. તે ઇચ્છા પ્રમાણે મળી ન મળી તો એક બાજુ રહી. પરંતુ વખતે પેટ પૂરતી મળવી દુર્લભ છે. તેની જ ચિંતામાં, તેના જ વિકલ્પમાં, અને તે મેળવીને સુખ ભોગવીશું એ જ સકલ્પમાં માત્ર દુઃખ શિવાય બીજુ કઇ દેખી શકીશુ નહીં. એ વયમા કોઇ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરતા ફાવ્યા તો એકદમ આંખ ત્રિછી થઇ જશે ન ફાવ્યા તો લોકનો ભેદ અને પોતાનો નિષ્ફળ ભેદ બહુ દુઃખ આપશે. પ્રત્યેક વખતે મૃત્યુના ભયવાળો, રોગના ભયવાળો, આજીવિકાના ભયવાળો, યશ હશે તો તેની રક્ષાના ભયવાલો, અપયશ હશે તો તેને ટાળવાના ભયવાળો, લેણું હશે તો તેને લેવાના ભયવાળો, દેણું હશે તો તેની હાયવોયના ભયવાળો, સ્ત્રી હશે તો તેના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને પ્રાપ્ત કરવાના ખ્યાલવાળો. પુત્રપુત્રાદિ હશે તો તેની કડાકૂટના ભયવાળો, નહીં હોય તો તેને મેળવવાના ખ્યાલવાળો, ઓછી રીદ્ધિ હશે તો વધારેના ખ્યાલવાળો, વધારે હશે તો તેને બાથ ભરવાના ખ્યાલનો, એમ જ પ્રત્યેક સાધનો માટે અનુભવ થશે. ક્રમે કે વિક્રમે ટુંકામા કહેવાનુ કે, સુખનો સમય હવે કયો કહેવો ? બાલ્યાવસ્થા ? યુવાવસ્થા ? જરાવસ્થા ? નિરોગાવસ્થા ? રોગાવસ્થા ? ધનાવસ્થા ? નિર્ધનાવસ્થા ? ગૃહસ્થાવસ્થા ? અગૃહસ્થાવસ્થા ? એ સર્વે પ્રકારની બાહ્ય મહેનત વિના અનુત્તર અંતરગ વિચારણાથી જે વિવેક થયો તે જ આપણને બીજી દૃષ્ટિ કરાવી, સર્વે કાળને માટે સુખી કરે છે એટલે કહ્યુ શું ? તો કે વધારે જીવાયું તો પણ સુખી–ઓછું જીવાયું તો પણ સુખી, પાછળ જન્મવું હોય તો પણ સુખી, ન જન્મ હોય તો પણ સુખી.

૪૯૩ પ્રશ્ન:—સમાધિ ક્યાં હોય ?

ઉત્તર:—'હું કર્તા,' 'હું મનુષ્ય,' 'હું સુખી,' 'હું દુખી,' એ વગેરે પ્રકારથી રહેલું દેહાભિમાન તે જેનું ગળી ગયું છે; અને સર્વોત્તમપદરૂપ પરમાત્માને જેણે જાણ્યો છે, તેનું મન જ્યા જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેને સમાધિ જ છે.

૪૮૪ પ્રશ્ન:—પરાભક્તિને માટે જૈનેતર અને જૈનમાર્ગમાં શા પ્રકારે વિચારો દર્શાવ્યા છે?

ઉત્તર:—પરમાત્મા અને આત્માનું એકરૂપ થઈ જેવું (!) તે પરાભક્તિની છેવટની હદ છે. એક એ જ લય રહેવી તે પરાભક્તિ છે. પરમ મહાત્મા ગોપાંગનાઓ મહાત્મા વાસુદેવની ભક્તિમાં એ જ પ્રકારે રહી હતી. પરમાત્માને નિરંજન અને નિર્દેહરૂપે ચિંતવ્યે જીવને એ લય આવવી વિકટ છે એટલા માટે, જેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો છે એવો દેહધારી પરમાત્મા તે પરાભક્તિનું પરમ કારણ છે. તે જ્ઞાની પુરૂષનાં સર્વ ચરિત્રમા ઐક્યભાવનો લક્ષ થવાથી તેના હૃદયમા વિરાજમાન પરમાત્માનો ઐક્યભાવ હોય છે; અને એ જ પરાભક્તિ છે. જ્ઞાની પુરુષ અને પરમાત્મામા અંતર જ નથી; અને જે કોઇ અંતર માને છે, તેને માર્ગની પ્રાપ્તિ પરમ વિકટ છે. જ્ઞાની તો પરમાત્મા જ છે; અને તેની ઓળખાણ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઇ નથી, માટે સર્વ પ્રકારે ભક્તિ કરવા યોગ્ય એવી દેહધારી દિવ્ય મૂર્ત્તિ-જ્ઞાનીરૂપ પરમાત્માની-ને નમસ્કારાદિક ભક્તિથી માંડી પરાભક્તિના અંતસુધી એક લયે આરાધવી, એવો શાસ્ત્રલક્ષ છે. પરમાત્મા આ દેહ ધારીરૂપે થયો છે, એમ જ જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે જીવને બુદ્ધિ થયે ભક્તિ ઉગે છે, અને ભક્તિ ક્રમે કરી પરાભક્તિરૂપ થાય છે. આ વિષે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં-ભગવદ્ગીતામાં ઘણા ભેદ પ્રકાશિત કરી એ જ લક્ષ્ય પ્રકાશ્યો છે. આધક શું કહેવું? જ્ઞાની તીર્થંકરદેવમાં લક્ષ થવા જૈનમાં પણ પંચપરમેષ્ઠિમંત્રમાં 'નમો અરિહંતાણં'-પદ પછી 'સિદ્ધ'ને નમસ્કાર કર્યો છે, એ જ ભક્તિમાટે એમ સૂચવે છે કે, પ્રથમ જ્ઞાની પુરુષની ભક્તિ, એ જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અને ભક્તિનું નિદાન છે.

૪૮૫ પ્રશ્ન:—આપ હાલમા કોઇને સ્પષ્ટ ધર્મ ઉપદેશવા માંગો છો?

ઉત્તર:—હમણા તો હું કોઇને સ્પષ્ટધર્મ આપવાને યોગ્ય નથી,-અથવા તેમ કરવાની મારી ઇચ્છા રહેતી નથી. ઇચ્છા રહેતી નથી એનું કારણ ઉદયમાં વર્તતાં કર્મો છે. હું ઇચ્છું છું કે, કોઈ પણ જિજ્ઞાસુ હો તે ધર્મ પામો, તથાપિ વર્ત્તમાન, વર્તું છું તે કાળ એવો

નથી. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે પુરૂષ ધર્મ પામ્યા વિષેની પૂર્ણ ચોકસી કરવી. આ સંતની સમજવા જેવી વાત છે.

હમણા તો ભાગી જવાની વૃત્તિ છે. આ શબ્દનો અર્થ જુદો થાય છે

૪૯૬ પ્રશ્ન.—આ કાળમાં કોઇ મોક્ષે ન જાય એ વાક્યને સ્યાદ્વાદ કરી દેખાડશો ?

ઉત્તરઃ—નીચે વાક્યને સહજ સ્યાદ્વાદ કર્યું છે. "આ કાળમાં કોઇ મોક્ષે ન જાય." "આ કાળમાં કોઇ આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જ જાય." "આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય." "આ કાળમાં કોઇ આ કાળમાં જન્મેલો સર્વથા ન મૂકાય." "આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલો સર્વ કર્મથી સર્વથા ન મૂકાય." હવે એ ઉપર સહજ વિચાર કરીએ પ્રથમ એક માણસ બોલ્યો કે, આ કાળમા કોઇ મોક્ષે ન જ જાય. જેવુ એ વાક્ય નીકળ્યુ કે શંકા થઇઃ આ કાળમા શુ મહાવિદેહેથી મોક્ષે ન જ જાય ? ત્યાંથી તો જાય. માટે ફરી વાકય બોલો, ત્યારે બીજીવાર કહ્યું: આ કાળમાં કોઈ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે જંબુ, સુધર્માસ્વામી ઇત્યાદિક કેમ ગયા ? એ પણ આ જ કાળ હતો, એટલે ફરી વળી સામો પુરૂષ વિચારીને બોલ્યો. આ કાળમા કોઇ આ કાળનો જન્મેલો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષે ન જાય. ત્યારે પ્રશ્ન કર્યું કે, કોઇનુ મિથ્યાત્વ જતું હશે કે નહીં ? ઉત્તર આપ્યોઃ હા જાય. ત્યારે ફરી કહ્યું કે, જો મિથ્યાત્વ જાય તો મિથ્યાત્વ જવાથી મોક્ષ થયો કહેવાય કે નહીં ? ત્યારે તેણે હા કહી કે એમ તો થાય. ત્યારે કહ્યુ· એમ નહી પણ એમ હશે કે આ કાળમાં કોઇ આ કાળનો જન્મેલ સર્વ કર્મથી ન મૂકાય. આમાં પણ ઘણા ભેદ છે; પરંતુ આટલા સુધી કદાપિ સાધારણ સ્યાદ્વાદ માનીએ તો, એ જૈનના શાસ્ત્ર માટે ખુલાસો થયો ગણાય. વેદાંતાદિક તો આ કાળમાં સર્વથા સર્વ કર્મથી મૂકાવા માટે જણાવે છે, માટે હજુ પણ આગળ જવાનુ છે; ત્યાર પછી વાકયસિદ્ધિ થાય આમ વાક્ય બોલવાની અપેક્ષા રાખવી એ ખરૂં, પરંતુ જ્ઞાન ઉપજ્યા વિના એ અપેક્ષા સ્મૃત થાય એમ બનવુ સંભવિત નથી. કાતો સત્પુરૂષની કૃપાથી સિદ્ધ થાય.

૪૯૭ પ્રશ્ન—આ કાળમાં નિર્વાણમાર્ગની દૃઢ ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો છે ?

આ પ્રસંગ સંવત્ ૧૯૪૭ ના કાર્તિક વદ ०)) શુક્રનો છે.

ઉત્તરઃ—આ કાળમાં મનુષ્યોનાં મન માયિક સંપત્તિની ઇચ્છાવાળાં થઇ ગયાં છે. કોઇક વીરલ મનુષ્ય નિર્વાણ–માર્ગની દઢ ઇચ્છાવાળું રહ્યું સંભવે છે; અથવા કોઇકને જ તે ઇચ્છા સત્પુરૂષનાં ચરણસેવનવડે પ્રાપ્ત થાય તેવું છે.

૪૯૮ પ્રશ્નઃ—જીવ અદ્યાપિ પર્યંત અપૂર્વતાને કેમ પામ્યો નથી ? કેમ પમાય ?

ઉત્તર.—પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વતાને પામ્યો નથી; જે પામ્યો છે તે બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘળાની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરશો દઢ પ્રેમથી અને પરમોલ્લાસથી એ અભ્યાસ જયવંત થશે, અને તે કાળે કરીને મહા પુરૂષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

૪૯૯ પ્રશ્નઃ—ક્રિયાથી માંડી સઘળા યોગાદિક શા માટે છે ?

ઉત્તરઃ—સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો અને તે શિવાયના પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજો કે, આત્માને છોડવા માટે સર્વે છે; બંધનને માટે નથી; જેથી બંધન થાય એ બધા (ક્રિયાથી કરીને સઘળા યોગાદિક પર્યંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે.

૫૦૦ પ્રશ્ન·—કણબી અને કોળી જેવી જ્ઞાતિમા માર્ગ પામેલા પુરૂષો થયા છે ? થયા છે તો કયારે ? અને કેટલા પ્રમાણમા ?

ઉત્તરઃ—કણબી અને કોળી જેવી જ્ઞાતિમાં પણ માર્ગને પામેલા થોડાં વર્ષમા ઘણા પુરુષો થઇ ગયા છે, તે મહાત્માઓની જનમંડળને અપિછાન હોવાને લીધે કોઇક જ તેનાથી સાર્થક સાધી શકયું છે; જીવને મહાત્મા પ્રત્યે મોહ જ ન આવ્યો એ કેવી ઇશ્વરી અદ્‌ભુત નિયતિ છે ?

૫૦૧ પ્રશ્નઃ--એ પુરૂષો છેવટના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા હતા ?

ઉત્તરઃ—એઓ સર્વે કઇ છેવટના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયા નહોતા; પરંતુ તે મળવું તેમને બહુ સમીપમાં હતું. એવા પુરૂષો પ્રત્યે રોમાંચ બહુ ઉલ્લસે છે, અને જાણે નિરંતર તેવાની ચરણસેવાજ કરીએ; એ એક આકાંક્ષા રહે છે. જ્ઞાની કરતા એવા મુમુક્ષુ પર અતિશય ઉલ્લાસ આવે છે; તેનું કારણ એ જ કે તેઓ જ્ઞાનીના ચરણને નિરંતર સેવે છે; અને એ જ એમનું દાસત્વ અમારૂં તેમના પ્રત્યે દાસત્વ થાય છે,–તેનું કારણ છે. ભોજો ભગત, નિરાંત કોળી ઇત્યાદિક પુરૂષો યોગી (પરમયોગ્યતાવાળા) હતા.

૫૦૨ પ્રશ્ન·—જીવને માર્ગ મળ્યો નથી એનું શું કારણ ?

ઉત્તરઃ—અમને લાગે છે કે માર્ગ સુલભ છે, પણ પ્રાપ્તિનો યોગ મળવો દુર્લભ છે.

ભાવઅપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરૂષોની આજ્ઞાની, તથા તેના વિચારની સમ્યક પ્રતીતિ આવ્યા વિના, તથા અચળ સ્નેહ થયા વિના સત્‌સ્વરૂપના વિચારની યથાર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેવી દશા આવેથી તેનાં ચરણારવિંદ જેણે સેવ્યાં છે તે પુરુષ, તેવી દશાને ક્રમે કરીને પામે છે. એ માર્ગ આરાધ્યા વિના જીવે અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કર્યું. જ્યા સુધી જીવને સ્વચ્છંદરૂપી અંધત્વ છે ત્યાં-સુધી, એ માર્ગનું દર્શન થતું નથી. તે અંધત્વ ટળવા માટે જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો. દૃઢ મોક્ષેચ્છાએ વિચારમા અપ્રમત્ત રહેવુ, તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઇ અંધત્વ ટળે છે અનાદિકાળથી જીવ અવળે માર્ગે ચાલ્યો છે;—જો કે તેણે જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનંતવાર કર્યા છે, તથાપિ જે કંઇ પણ અવસ્ય કરવા યોગ્ય હતુ તે, તેણે કર્યું નથી, જે કે અમે પ્રથમજ જણાવ્યું છે. 'સયગડાંગસૂત્ર'માં ઋષભદેવજીભગવાને જ્યાં અઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે.—મોક્ષ માર્ગે ચઢાવ્યા છે ત્યાં, આમ ઉપદેશ કર્યો છે:—

(હે આયુષ્માનો!) આ જીવે સર્વે કર્યું છે; એક આ વિના તે શુ? તો કે' નિશ્ચય કહીએ છીએ કે, સત્પુરૂષનુ કહેલુ વચન. તેનો ઉપદેશ, તે સાભળ્યા નથી, અથવા રૂડે પ્રકારે કરીને તે ઉઠાવ્યાં નથી; અને એનેજ અમે મુનિઓનુ સામાયિક (આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યુ છે.

સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશે છે કે, જગત્ આખાનુ જેણે દર્શન કર્યું છે એવા મહાવીરભગવાન્ તેણે અમને આમ કહ્યું છે: "ગુરૂને આધીન થઇ વર્તતા એવા અનંત પુરૂષો માર્ગ પામીને મોક્ષપ્રાપ્ત થયા."

એક આ સ્થળે નહીં પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એ જ વાત કહેવાનો લક્ષ છે.

આણાએ ધમ્મો આણાએ તવો

'આજ્ઞાનુ આરાધન એજ ધર્મ, આજ્ઞાનું આરાધન એજ તપ.'

એ લક્ષ જીવને સમજાયો નથી, તેના કારણોમાં સર્વથી પ્રધાન કારણ સ્વચ્છંદ છે.

૫૦૩ પ્રશ્ન—આપ પરમાર્થ માર્ગ પ્રકાશવા કૃપા નહીં કરો?

ઉત્તરઃ—આપ પરમાર્થ માટે જે પરમ આકાંક્ષા રાખો છો,

તે ઇશ્વરેચ્છા હશે તો કોઈ અપૂર્વ વાટેથી પાર પડશે; જેઓને ભ્રાંતિ ફરી પરમાર્થનો લક્ષ મળવો દુર્લભ થયો છે એવા ભારતક્ષેત્રવાસી મનુષ્ય પ્રત્યે તે પરમકૃપાળુ પરમ કૃપા કરશે; પરંતુ હમણા થોડો કાળ તેની ઇચ્છા હોય તેવું જણાતું નથી. અમારી વૃત્તિ જે કરવા ઇચ્છે છે, તે નિષ્કારણ પરમાર્થ છે; એ વિષે વારંવાર જાણી શક્યા છો, તથાપિ કોઈ સમવાય કારણની ન્યૂનતાને લીધે હાલ તો તેમ કંઇ અધિક કરી શકાતું નથી માટે ભલામણ છે કે, અમે હાલ કંઇ પરમાર્થજ્ઞાની છીએ, અથવા સમર્થ છીએ એનું કથન કીર્તિત કરશો નહીં, કારણ કે અમને વર્તમાનમા પ્રતિકૂળ જેવું છે.

૫૦૪ પ્રશ્ન—જીવને બંધન કેટલાં છે અને તે કયા કયા ?

ઉત્તર—જીવને બે મોટા બંધન છે: એક સ્વચ્છંદ અને બીજું પ્રતિબંધ સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે, જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ; અને પ્રતિબંધ ટાળવાની ઇચ્છા જેની છે તેણે, સર્વ સંગથી ત્યાગી થવુ જોઇએ. આમ ન થાય તો બંધનનો નાશ થતો નથી. જેનો સ્વચ્છંદ છેદાયો છે તેને, જે પ્રતિબંધ છે તે, અવસર પ્રાપ્ત થયે તરત નાશ પામે છે; આટલી શિક્ષા સ્મરણકરવારૂપ છે.

૫૦૫ પ્રશ્ન:—શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગોપીઓ ભગવાન્ વાસુદેવને મહીની મટુકીમાં નાંખી વેચવા નીકળી એવી કથા છે તેના અગે આપનો સ્વાનુભવ કહેશો ?

ઉત્તર:—આજના પ્રભાતથી નિરંજનદેવની કોઇ અદ્ભુત અનુગ્રહતા પ્રકાશી છે; આજે ઘણા દિવસ થયા ઇચ્છેલી પરાભક્તિ કોઇ અનુપમ રૂપમા ઉદય પામી છે. ગોપીઓ ભગવાન્ વાસુદેવ (કૃષ્ણચંદ્ર)ને મહીની મટુકીમાં નાખી વેચવા નીકળી હતી એવી એક શ્રીમદ્ ભાગવતમા કથા છે, તે પ્રસંગ આજે બહુ સ્મરણમાં રહ્યો છે. અમૃત પ્રવહે છે ત્યાં સહસ્રદળકમળ છે, એ મહીની મટુકી છે; અને આદિ પુરૂષ તેમાં બિરાજમાન છે, તે ભગવંત વાસુદેવ છે. તેની પ્રાપ્તિ સત્પુરુષની ચિત્તવૃત્તિરૂપ ગોપીને થતાં તે ઉલ્લાસમાં આવી જઇ બીજા કોઇ મુમુક્ષુ આત્મા પ્રત્યે "કોઇ માધવ લ્યો, હારે કોઇ માધવ લ્યો," એમ કહે છે અર્થાત્ તે વૃત્તિ કહે છે કે, આદિપુરૂષની અમને પ્રાપ્તિ થઇ; અને એ એક જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે; બીજું કશુંય પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય નથી, માટે તમે પ્રાપ્ત કરો. ઉલ્લાસમાં ફરી ફરી કહે છે, "તમે તે પુરાણપુરૂષને પ્રાપ્ત કરો, અને જો તે પ્રાપ્તિ અચળ પ્રેમથી ઇચ્છો તો અમે તમને તે આદિપુરૂષ આપી દઇએ. મટુકીમાં નાંખીને વે-

ચવા નીકળ્યા છીએ, ગ્રાહક દેખા આપી દઇએ છીએ; કોઇ ગ્રાહક થાઓ, અચળપ્રેમ કોઇ ગ્રાહક થાઓ. વાસુદેવની પ્રાપ્તિ કરાવીએ. મટુકીમાં નાંખીને વેચવા નીકળ્યાનો અર્થ સહસ્ત્રદળકમળમાં અમને વાસુદેવભગવાન મળ્યા છે. મહીનુ નામ માત્ર છે; આખી સૃષ્ટિને મથીને જો મહી મથી કાઢીએ તો માત્ર એક અમૃતરૂપ વાસુદેવભગવાન જ મહી નીકળે છે. એવું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તે સ્થૂળ કરી વ્યાસજી એ અદ્‌ભુત ભક્તિને ગાઇ છે. આ વાત અને આખુ ભાગવત એ એકને જ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અક્ષરે અક્ષરે ભરપુર છે; અને તે (અ)મને ઘણા કાળ થયા પહેલાં સમજાયું છે. આજે અતિ સ્મરણ માં છે, કારણ કે સાક્ષાત્ અનુભવપ્રાપ્તિ છે, અને એને લીધે આજની પરમઅદ્‌ભુત દશા છે. એવી દશાથી જીવ ઉન્મતપણુ થઇ ગયા વિના રહેશે નહી અને વાસુદેવહરિ ચાહીને કેટલોક વખત વળી અંતર્ધાન પણ થઇ જાય એવા લક્ષણના ધારક છે; માટે અમે અસગતા ઇચ્છીએ છીએ.

૫૦૬ પ્રશ્ન—ભક્તિને માટે આપ શુ કહો છો ?

ઉત્તરઃ—ઘણા ઘણા પ્રકારથી મનન કરતા અમારો દૃઢ નિશ્ચય છે કે, ભક્તિ એ સર્વોપરી માર્ગ છે; અને તે સત્પુરૂષના ચરણ સમીપ રહીને થાય તો ક્ષણવારમા મોક્ષ કરી દે તેવો પદાર્થ છે.

૫૦૭ પ્રશ્ન—શ્રીમદ્ ભાગવતમાં વ્યાસજીએ વાસુદેવ ભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની ભક્તિ વર્ણવી છે તેને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં મહાત્મા વ્યાસે વાસુદેવભગવાન્ પ્રત્યે ગોપીઓની પ્રેમભક્તિ વર્ણવી છે તે, પરમાલ્હાદક અને આશ્ચર્યક છે.

૫૦૮ પ્રશ્નઃ—સત્સગને માટે આપ શું કહો છો ? આ કાળમાં તેનો જોગ મળવો શક્ય છે ?

ઉત્તર—પરમાર્થ ઉપર પ્રીતિ થવામાં સત્સગ એ સર્વોત્કૃષ્ટ અને અનુપમ સાધન છે. પણ આ કાળમા તેવો જોગ બનવો બહુ વિકટ છે; માટે જીવે એ વિકટતામાં રહી પાર પાડવામાં વિકટ પુરૂષાર્થ કરવો યોગ્ય છે;-અને તે એકે "અનાદિ કાળથી જેટલું જાણ્યું છે તેટલું બધુય અજ્ઞાન જ છે; તેનું વિસ્મરણ કરવું."

૫૦૯ પ્રશ્નઃ—વાસ્તવિક સુખ જગતની દૃષ્ટિમાં આવ્યુ છે ?

ઉત્તરઃ—વાસ્તવિક સુખ જો જગતની દૃષ્ટિમાં આવ્યું હોત, તો જ્ઞાની પુરૂષોએ નિયત કરેલું એવું મોક્ષસ્થાન ઉર્ધ્વલોકમાં હોત નહીં; પણ આ જગતજ મોક્ષ હોત.

૫૧૦ પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે એમ કહેવામાં આવે છે તેને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તર—જ્ઞાનીને સર્વત્ર મોક્ષ છે, આ વાત જો કે યથાર્થ છે, તોપણ જ્યાં માયાપૂર્વક પરમાત્માનુ દર્શન છે, એવું જગત્ વિચારી પગ મૂકવા જેવું તેને પણ કંઈ લાગે છે; માટે અમે અસંગતાને ઈચ્છીએ છીએ.

૫૧૧. પ્રશ્નઃ—નયને માટે આપ શું કહો છો ?

ઉત્તરઃ—નય અનંતા છે. એકેક પદાર્થમા અનત ગુણ—ધર્મ—છે. તેમાં અનંતા નય પરિણુમે છે, તો એક અથવા બે ચાર નયપૂર્વક બોલી શકાય એવું ક્યાં છે ? માટે નયાદિકમાં સમતાવાન રહેવુ જ્ઞાનીઓની વાણી 'નય'માં ઉદાસીન વર્ત્તે છે; તે વાણીને નમસ્કાર હો !

૫૧૨ પ્રશ્ન—કોઇ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે અને વ્યાવહારિક સંગમાં પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ થાય ?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ જીવ પરમાર્થને ઇચ્છે અને વ્યાવહારિક સંગમાં પ્રીતિ રાખે, ને પરમાર્થ પ્રાપ્તિ થાય એમ તો કોઇ કાળે બનેજ નહીં.

૫૧૩ પ્રશ્નઃ—જીવને 'સત્' સંબંધી સંસ્કાર કેમ સ્થિત થતા નથી ?

ઉત્તર—અનત કાળથી જીવને અસત્ વાસનાનો અભ્યાસ છે. તેમા એકદમ 'સત્' સંબંધી સસ્કાર સ્થિત થતા નથી. જેમ મલિન દર્પણને વિષે યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબદર્શન થઇ શકતુ નથી, તેમ અસત્ વાસનાવાળા ચિત્તને વિષે પણ 'સત્' સબધી સંસ્કાર યથાયોગ્ય પ્રતિબિંબિત થના નથી; ક્વચિત્ અશે થાય છે, ત્યાં પાછો અનંતકાળનો જે મિથ્યા અભ્યાસ છે તેના વિકલ્પમા પડી જાય છે. એટલે તે ક્વચિત્—સતના અંશોપર આવરણ આવે છે.

૫૧૪ પ્રશ્નઃ—સત્ સંબધી સંસ્કારોની દઢતા થવા માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તરઃ—'સત્' સંબધી સંસ્કારોની દઢતા થવા સર્વે પ્રકારે લોકલજ્જાની ઉપેક્ષા કરી સત્સંગનો પરિચય કરવો શ્રેયસ્કર છે. લોકલજ્જા તો કોઇ મોટા કારણુમાં સર્વે પ્રકારે ત્યાગવી પડે છે; સામાન્ય રીતે સત્સંગનો લોકસમુદાયમાં તિરસ્કાર નથી. જેથી લોક લજ્જા દુઃખદાયક થતી નથી; માત્ર ચિત્તને વિષે સત્સંગના લાભનો વિચાર કરી નિરંતર અભ્યાસ કરવો; તો પરમાર્થને વિષે દઢતા થાય છે.

૫૧૫ પ્રશ્નઃ—'સત્' શા માટે દુર લાગે છે ? 'સત્' ના સંબંધમાં વિશેષ વિચાર દર્શાવશો ?

ઉત્તરઃ—'સત્' જે કંઈ છે તે 'સત્ જ' છે. સરળ છે, સુગમ છે, અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્તે છે, તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય? અંધકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહિ આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય. આવરણ-તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઇ પણ કલ્પના 'સત્' જણાતી નથી. અને 'સત્' નજીક સંભવિત નથી 'સત્' છે તે ભ્રાતિ વથી; ભ્રાંતિથી કેવળ વ્યતિરિક્ત (જૂદુ) છે; કલ્પનાથી પર (આઘે) છે; માટે જેની પ્રાપ્તિ કરવાથી દૃઢ મતિ થઈ છે તેણે પોતે કંઇ જ જાણતો નથી એવો દૃઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો, અને પછી 'સત્'ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય. આ વચનો સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બાંધવરૂપ છે, પરમ રક્ષકરૂપ છે, અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે એમાં નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષડ્દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ, અને જ્ઞાનીના બોધનુ બીજ સક્ષેપે કહ્યું છે; માટે ફરીને ફરીને તેને સભારજો, વિચારજો, સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાધ કરે એવા બીજા પ્રકારોમા ઉદાસીન રહેજો; એમા જ વૃત્તિનો લય કરજો; એ તમને અને કોઇ પણ મુમુક્ષુને ગુપ્ત રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે. એમા 'સત્' જ કહ્યું છે. એ સમજવા માટે ઘણો જ વખત ગાળજો.

૫૧૬ પ્રશ્નઃ—ભક્તિમાં કયાં સુધી અકાળ અને અશુચિ દોષ હોય?

ઉત્તરઃ—ગુરુગમે કરીને જ્યાસુધી ભક્તિનુ પરમ સ્વરૂપ સમજાયું નથી, તેમ તેની પ્રાપ્તિ થઇ નથી ત્યાસુધી ભક્તિમાં પ્રવર્તતાં અકાળ અને અશુચિ દોષ હોય, વ્યવસ્થિત મન એ સર્વ શુચિનુ કારણ છે. બાહ્યમલાદિકરહિત તન, અને શુદ્ધ સ્પષ્ટ વાણી એ શુચિ છે. અકાળ અને અશુચિનો વિસ્તાર મોટો છે. તો પણ ટુંકામા લખ્યું છે.

૫૧૭ પ્રશ્ન'—ભક્તિને માટે કયો કાળ અનુકૂળ છે?

ઉત્તર.—એકાંત, પ્રભાત, પ્રથમ પ્રહર, એ સેવ્ય ભક્તિને માટે યોગ્ય કાળ છે. સ્વરૂપચિંતનભક્તિ તો સર્વ કાળે સેવ્ય છે.

૫૧૮ પ્રશ્નઃ—કેવા પ્રકારની ચિંતના કર્યા વિના માર્ગની દિશાનું ભાન થતુ નથી?

ઉત્તરઃ—માર્ગની ઇચ્છા જેને ઉત્પન્ન થઇ છે તેણે બધા વિકલ્પો મૂકીને આ એક વિકલ્પ ફરી ફરી સ્મરણ કરવો અવશ્યનો છેઃ— "અનંત કાળથી જીવનું પરિભ્રમણ થયા છતાં તેની નિવૃત્તિ કાં થતી

નથી ? અને તે શું કરવાથી થાય ?" આ વાક્યમાં કહેલી ચિંતના કર્યા વિના, તેને માટે દૃઢ યત્ન કર્યા વિના માર્ગની દિશાનું પણ અલ્પ ભાન થતું નથી, પૂર્વે થયું નથી; અને અને ભવિષ્યકાળે પણ થશે નહી.

૫૧૯ પ્રશ્નઃ—સત્સુખનો વિયોગ જીવને શાથી છે?

ઉત્તર —જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તેથી સત્ સુખનો તેને વિયોગ છે; એમ સર્વ ધર્મસમ્મત કહ્યું છે.

૫૨૦ પ્રશ્નઃ—પોતાને ભૂલી ગયારૂપ અજ્ઞાન શું મળવાથી નાશ થાય છે?

ઉત્તરઃ—પોતાને ભૂલીગયારૂપ અજ્ઞાન, જ્ઞાન મળવાથી નાશ થાય છે, એમ નિઃશંક માનવું.

૫૨૧ પ્રશ્ન·—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કોની પાસેથી થવી જોઇએ? અનંતાનુબંધીય કષાયનુ મૂળ શું છે?

ઉત્તર·—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાની પાસેથી થવી જોઇએ, એ સ્વાભાવિક સમજાય છે; છતાં લોકો લજ્જાદિ કારણોથી અજ્ઞાનીનો આશ્રય છોડતા નથી; એ જ અનંતાનુબંધીય કષાયનું મૂળ છે.

૫૨૨ પ્રશ્ન·—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છવી તેણે કેમ વર્તવું એ સબંધમાં શાસ્ત્રો શું કહે છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છવી તેણે, જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ વર્તવું એમ જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે. પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તતાં અનાદિકાળથી રખડયો.

૫૨૩ પ્રશ્નઃ—અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ક્યાં સુધી થવી સંભવતી નથી?

ઉત્તર.—જ્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ, એટલે આજ્ઞાએ નહીં વર્તાય ત્યાંસુધી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.

૫૨૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાનુ આરાધન કોણ કરી શકે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાનુ આરાધન તે કરી શકે કે જે એક નિષ્ઠાએ તન, મન, ધનથી આસક્તિનો ત્યાગ કરી તેની ભક્તિમાં જોડાય.

૫૨૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છે છે? મોક્ષાભિલાષીને ઉપદેશ કેમ પરિણમતો નથી?

ઉત્તરઃ—જો કે જ્ઞાની ભક્તિ ઇચ્છતા નથી, પરંતુ મોક્ષાભિલાષીને તે કર્યા વિના ઉપદેશ પરિણમતો નથી; અને મનન તથા નિદિધ્યાસનાદિનો હેતુ થયો નથી; માટે મુમુક્ષુને જ્ઞાનીની ભક્તિ અવશ્ય કર્તવ્ય છે, એમ સત્પુરૂષોએ કહ્યું છે. ઋષભદેવજીએ અઠ્ઠાણું પુત્રોને

ત્વરાથી મોક્ષ થવાનો એ જ ઉપદેશ કર્યો હતો. પરિક્ષિત રાજાને શુકદેવજીએ એ જ ઉપદેશ કર્યો છે.

પ૨૬ પ્રશ્ન —અંતર્મુહૂર્તમાં કેવલ જ્ઞાન થાય ખરૂં ? અને થાય તો શું કરવાથી ?

ઉત્તરઃ—અનંતકાળસુધી જીવ નિજછંદે ચાલી પરિશ્રમ કરે, તોપણ પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહિ, પરંતુ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક અંતર્મુહૂર્તમાં પણ કેવળજ્ઞાન પામે.

પ૨૭ પ્રશ્ન —શાસ્ત્રમા કહેલી આજ્ઞાઓ પ્રત્યક્ષ છે કે પરોક્ષ ? તે શા માટે કહી છે ?

ઉત્તરઃ—શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે, અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહી છે.

પ૨૮ પ્રશ્ન—મોક્ષ થવા માટે કોની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—મોક્ષ થવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવી જોઇએ.

પ૨૯ પ્રશ્નઃ—આત્મકલ્યાણ અલ્પકાળમાં શી રીતે સાધ્ય થાય છે ?

ઉત્તર —સુદૃઢ સ્વભાવથી આત્માર્થનું પ્રયત્ન કરવું. આત્મકલ્યાણ પ્રાપ્ત થવામાં ઘણું કરીને વારવાર પ્રબળ પરિષહો આવવાનો સભવ છે, પણ જો તે પરિષહ શાંત ચિત્તથી વેદવામાં આવે છે, તો દીર્ઘકાળે થઇ શકવા યોગ્ય એવું કલ્યાણ બહુ અલ્પકાળમા સાધ્ય થાય છે.

પ૩૦ પ્રશ્નઃ—વિષમ સંયોગોમાં કેવા આચરણથી વર્તવું ?

ઉત્તરઃ—તમે સૌ એવા શુદ્ધ આચરણથી વર્તજો કે વિષમ દૃષ્ટિએ જોનાર માણુસોમાંથી ઘણાને પોતાની તે દૃષ્ટિનો કાળ જતાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત આવે. ધૈર્ય રાખીને આત્માર્થમાં નિર્ભય રહેજો નિરાશ ન થવું. આત્માર્થમા પ્રયત્ન કરવું.

પ૩૧ પ્રશ્નઃ—સત્સંગના વિયોગમા કેમ પ્રવર્ત્તવું ?

ઉત્તરઃ—આ જગત્‌ને વિષે સત્સંગની પ્રાપ્તિ ચતુર્થકાળ જેવા કાળને વિષે પણ પ્રાપ્ત થવી ઘણી દુર્લભ છે, તો આ દુષમકાળને વિષે પ્રાપ્તિ પરમ દુર્લભ હોવી સંભાવ્ય છે એમ જાણી, જે જે પ્રકારે સત્સગના વિયોગમા પણ આત્મામા ગુણોત્પત્તિ થાય, તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવાનો પુરૂષાર્થ વારંવાર, વખતો વખત અને પ્રસંગે પ્રસંગે કર્તવ્ય છે; અને નિરંતર સત્સગની ઇચ્છા—અસત્સગમાં ઉદાસીનતા—કરવામાં મુખ્ય કારણ તેવો પુરૂષાર્થ છે એમ જાણી, જે કાંઈ નિવૃત્તિનાં કારણો હોય, તે કારણોનો વારંવાર વિચાર કરવો યોગ્ય છે. અમને

આ લખતાં એમ સ્મરણ થાય છે કે "શું કરવું?" અથવા "કોઇ પ્રકારે થતું નથી," એવું, તમારા ચિત્તમાં વારંવાર થઇ આવતું હશે, તથાપિ એમ ઘટે છે કે, જે પુરૂષ બીજા બધા પ્રકારનો વિચાર અકર્ત્તવ્યરૂપ જાણી આત્મકલ્યાણને વિષે ઉજમાળ થાય છે તેને, કંઇ નહિ જાણતાં છતાં, તે જ વિચારના પરિણામમાં જે કરવું ઘટે છે, અને કોઇ પ્રકારે થતું નથી, એમ ભાસ્યમાન થયેલું તે પ્રગટ થવાનું તે જીવને વિષે કારણ ઉત્પન્ન થાય છે; અથવા કૃતકૃત્યતાનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે.

૫૩૨ પ્રશ્ન—દોષ કરે છે એવી સ્થિતિમાં જગત્ના જીવોના કેટલા પ્રકાર જ્ઞાની પુરૂષોએ દીઠા છે? આ પ્રકારની સમજ આપવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર—દોષ કરે છે એવી સ્થિતિમાં આ જગત્ના જીવોના ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાની પુરૂષે દીઠા છે: (૧) કોઇ પણ પ્રકારે જીવ દોષ કે કલ્યાણનો વિચાર નથી કરી શકયો–અથવા કરવાની જે સ્થિતિ તેમાં બેભાન છે, એવા જીવોનો એક પ્રકાર છે. (૨) અજ્ઞાનપણાથી અસત્સંગના અભ્યાસે ભાસ્યમાન થયેલા બોધથી દોષ છે તે, કલ્યાણસ્વરૂપ માનતા એવા જીવોનો બીજો પ્રકાર છે. (૩) ઉદયાધીનપણે માત્ર જેની સ્થિતિ છે;–સર્વ પરસ્વરૂપનો સાક્ષી છે એવો બોધસ્વરૂપ જીવ, માત્ર ઉદાસીનપણે કર્ત્તા દેખાય છે; એવા જીવોનો ત્રીજો પ્રકાર છે. એમ ત્રણ પ્રકારના જીવ–સમૂહ જ્ઞાની પુરૂષે દીઠા છે. ઘણું કરી પ્રથમ પ્રકારને વિષે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ–અપ્રાપ્તિના પ્રકારને વિષે તદાકાર પરિણામી જેવા ભાસતા એવા જીવો સમાવેશ પામે છે. જૂદા જૂદા ધર્મની નામક્રિયા કરતા એવા જીવો–અથવા સ્વચ્છંદપરિણામી એવા પરમાર્થ માર્ગે ચાલીએ છીએ, એવી બુદ્ધિએ ગ્રહિત જીવો તે બીજા પ્રકારને વિષે સમાવેશ પામે છે. સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધનાદિ પ્રાપ્તિ–અપ્રાપ્તિ આદિભાવને વિષે જેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, અથવા થયા કરે છે, સ્વચ્છંદપરિણામ જેનું ગળિત થયું છે; અને તેવા ભાવના વિચારમા નિરંતર જેનું રહેવું છે એવા જીવના દોષ તે ત્રીજા પ્રકારમાં સમાવેશ થાય છે. જે પ્રકારે ત્રીજા સમૂહ સાધ્ય થાય તે પ્રકાર વિચાર છે. વિચારવાન છે તેને યથાબુદ્ધિએ, સદ્ગ્રંથે, સત્સંગે તે વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે અને અનુક્રમે દોષરહિત એવું સ્વરૂપ તેને વિષે ઉત્પન્ન હોય છે. આ વાત ફરી ફરી સૂતાં તથા જાગતાં અને બીજે પ્રકારે વિચારવા સભારવા યોગ્ય છે.

૫૩૩ પ્રશ્ન:—સમજીને સમાઈ રહ્યા એ વાકયનું રહસ્ય સમજાવશો ?

ઉત્તર:—જેમ છે તેમ આત્મસ્વરૂપ જાણ્યુ તેનું નામ સમજવું છે; તેથી ઉપયોગ અન્ય વિકલ્પ રહિત થયો તેનું નામ સમાવું છે; વસ્તુતાએ બન્ને એક જ છે. જેમ છે તેમ સમજાવવાથી ઉપયોગ સ્વરૂપમાં શમાયો, અને આત્મા સ્વભાવમય થઇ રહ્યો, એ પ્રથમ વાક્ય "સમજીને સમાઇ રહ્યા', તેનો અર્થ છે, અન્ય પદાર્થના સંયોગમાં જે અધ્યાસ હતો, અને તે અધ્યાસમાં આત્માપણું માન્યું હતુ, તે અધ્યાસરૂપ આત્માપણું શમાઇ ગયું, એ બીજુ વાક્ય "સમજીને શમાઇ ગયા" તેવો અર્થ છે પર્યાયાંતરથી અર્થાંતર થઈ શકે છે; વાસ્તવ્યમાં બન્ને વાકયનો પરમાર્થ એક જ વિચારવા યોગ્ય છે. જે જે સમજયા તેણે મારૂં તારૂં એ આદિ અહત્વ મમત્વ શમાવી દીધું, કેમકે કોઇ પણ નિજસ્વભાવ તેવો દીઠો નહિ; અને નિજસ્વભાવ તે અચિંત્ય અવ્યાબાધસ્વરૂપ,–કેવળ ન્યારો જોયો એટલે તેમાં જ સમાવેશ પામી ગયા. આત્મા શિવાય અન્યયમા સ્વૈમાન્યતા હતી તે ટાળી પરમાર્થે મૌન થયા; વાણી એ કરી 'આ આનું છે 'એ આદિ કહેવાનુ બનવારૂપ વ્યવહાર વચનાદિ યોગસુધી કવચિત્ રહ્યો, તથાપિ આત્માથી આ મારૂં છે, એ વિકલ્પ કેવળ શમાઇ ગયો; જેમ છે તેમ અચિંત્ય સ્વાનુભવગોચરપદમા લીનતા થઇ. એ બન્ને વાક્ય લોકભાષામાં પ્રવર્ત્યા છે; તે આત્મભાષામાથી આવ્યા છે. જે ઉપર કહ્યા તે પ્રકારે ન શમાયા તે સમજ્યા નથી; એમ એ વાકયનો સારભૂત અર્થ થયો; અથવા જેટલે અંશે શમાયા તેટલે અશે સમજ્યા, અને જે પ્રકારે શમાયા તે પ્રકારે સમજ્યા, એટલો વિભાગાર્થ થઇ શકવા યોગ્ય છે, તથાપિ મુખ્યાર્થમા ઉપયોગ વર્તાવવો ઘટે છે. અનત કાળથી યમ-નિયમ શાસ્ત્રાવલોકનાદિ કાર્ય કર્યા છતાં સમજાવું, અને શમાવું એ પ્રકાર આત્મામાં આવ્યો નહિ, અને તેથી પરિભ્રમણુનિવૃત્તિ ન થઇ. સમજાવા અને શમાવાનુ જે કોઈ ઐકય કરે, તે સ્વાનુભવપદમા વર્ત્તે તેનુ પરિભ્રમણ નિવૃત્ત થાય. સદ્ગુરુની આજ્ઞા વિચાર્યા વિના જીવે તે પરમાર્થ જાણ્યો નહી; જાણુવાને પ્રતિબંધક અસત્સંગ, સ્વચ્છંદ અને અવિચાર તેનો રોધ કર્યો નહિ. જેથી સમજાવું અને શમાવું તથા બેયનુ ઐકય ન બન્યું એવો નિશ્ચય પ્રસિદ્ધ છે. અત્રેથી આરભી ઉપરની ભૂમિકા ઉપાસે તો જીવ સમજીને શમાય, એ નિઃસંદેહ છે. અનત જ્ઞાની પુરૂષે અનુભવ કરેલો એવો શાશ્વત, સુગમ મોક્ષમાર્ગ જીવને લક્ષમાં નથી આવતો, એથી ઉત્પન્ન થયેલું ખેદસહિત આશ્ચર્ય

તે પણ અત્રે શમાવીએ છીએ. સત્સંગ, સદ્વિચારથી શમાવા સુધીનાં સર્વે પદ અસંત સાચાં છે, સુગમ સુગોચર છે. સહજ છે, અને નિઃસંદેહ છે.

૫૩૪ પ્રશ્ન:—કાળ શું ખાય છે ?

ઉત્તર:—સામાન્ય ઉપદેશમાં કાળ શું ખાય છે, તેનો ઉત્તર એ છે કે, તે પ્રાણી માત્રનું આયુષ્ય ખાય છે! વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનુ' ખાય છે. નિશ્ચયનથી કાળ પદાર્થ માત્રને રૂપાંતર આપે છે;–પર્યાયાંતર કરે છે. છેલ્લા બે ઉત્તર વધારે વિચારવાથી બંધ બેસી શકશે. વ્યવહારનયથી કાળ 'જૂનુ' ખાય છે એમ જે લખ્યું છે, તે વળી નીચે વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યું છે. "કાળ 'જુનું' ખાય છે."— 'જુનું' એટલે શું ? એક સમય જે ચીજને ઉત્પન્ન થયાં થઇ, બીજો સમય વર્તે છે, તે જુની ગણાય છે. (જ્ઞાનીની અપેક્ષાથી) તે ચીજને ત્રીજે સમયે ચોથે સમયે, એમ અસંખ્યાત સમયે–અનંત સમયે કાળ બદલાવ્યા જ કરે છે. બીજા સમયમાં પદાર્થનું જે સ્વરૂપ હતું, તે ખાઇ જઇ ત્રીજે સમયે–કાળે પદાર્થને બીજું રૂપ આપ્યુ; અર્થાત્ 'જુનુ' તે ખાઇ ગયો પહેલે સમયે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયો અને તે જ વેળા કાળ તેને ખાઇ જતો નથી, બીજે સમયે બદલાવે છે, માટે જુનાપણાને ખાય છે, તેમ કહ્યુ છે. નિશ્ચનયથી પદાર્થ માત્ર રૂપાંતર જ પામે છે. 'કોઇ પણ પદાર્થ કોઇપણ કાળમાં કેવળ નાશ પામે જ નહિ,' એવો સિદ્ધાંત છે; અને જો પદાર્થ કેવળ નાશ પામતો હોત, તો આજ કઇ પણ હોત નહીં, માટે કાળ ખાતો નથી, પણ રૂપાંતર કરે છે એમ કહ્યું છે. ત્રણ પ્રકારના ઉત્તરમાં પહેલો ઉત્તર સર્વને સમજવો દુર્લભ છે.

૫૩૫ પ્રશ્ન —કબીરજી તથા નરસિંહ મહેતાની ભક્તિ કેવી હતી ?

ઉત્તર:—મહાત્મા કબીરજી તથા નરસિંહ મહેતાની ભક્તિ અનન્ય, અલૌકિક, અદ્ભુત અને સર્વોત્કૃષ્ટ હતી, તેમ છતા તે નિસ્પૃહ હતી. સ્વપ્ને પણ તેમણે એવી દુઃખી સ્થિતિ છતા આજીવિકા અર્થે વ્યવહારાર્થે પરમેશ્વર પ્રત્યે દીનપણું કર્યું નથી; તેમ કર્યા શિવાય જો કે ઇશ્વરેચ્છાથી વ્યવહાર ચાલ્યો ગયો છે, તથાપિ તેમની દારિદ્રાવસ્થા હજુસુધી જગત્–વિદિત છે; અને એ જ એમનુ સબળ માહાત્મ્ય છે. પરમાત્માએ એમના 'પરચા' પૂરા કર્યા છે. એ ભક્તોની ઇચ્છાથી ઉપરવટ થઇને. ભક્તોની એવી ઇચ્છા ન હોય, અને તેવી ઇચ્છા ન હોય, તો રહસ્ય–ભક્તિની તેમને પ્રાપ્તિ પણ ન હોય.

૫૩૬ પ્રશ્નઃ—પરેચ્છાનુસારીને શબ્દભેદ છે? આપથી પરમાર્થ-માર્ગના પ્રકાશન માટે હાલ કંઇ થઇ શકશે?

ઉત્તરઃ—પરચ્છાનુસારીને શબ્દભેદ નથી. જો કે અમને ઉપાધિ-યોગ છે. તથાપિ અવકાશ નથી મળતો એમ કંઇ છે નહીં, પણ દશા એવી વર્તે છે કે જેમાં પરમાર્થ વિષે કંઇ ન થઇ શકે; અને રૂચિ પણ હાલ તો તેમજ રહે છે.

૫૩૭ પ્રશ્ન.—આત્મકલ્યાણ ઇચ્છક ગૃહસ્થે વ્યવહાર કરવો? યોગ્ય વ્યવહાર એટલે શું?

ઉત્તરઃ—માયાનો પ્રપંચ ક્ષણે ક્ષણે બાધકર્ત્તા છે. તે પ્રપંચમાં તાપની નિવૃત્તિ કોઇ કલ્પદ્રુમની છાયા છે; અને કા કેવળદશા છે; તથાપિ કલ્પદ્રુમની છાયા પ્રશસ્ત છે. તે શિવાય એ તાપની નિવૃત્તિ નથી; અને એ કલ્પદ્રુમને વાસ્તવિક ઓળખવા જીવે યોગ્ય થવું પ્રશસ્ત છે. તે યોગ્ય થવામાં બાધકર્ત્તા એવો એ માયાપ્રપંચ છે; જેનો પરિચય જેમ ઓછો હોય તેમ વર્ત્યા વિના યોગ્યતાનું આવરણ ભંગ થતું નથી. પગલે પગલે ભયવાળી અજ્ઞાન ભૂમિકામાં જીવ વગર વિચારે કોટયાવધિ યોજનો ચાલ્યા કરે છે; ત્યાં યોગ્યતાનો અવકાશ ક્યાંથી હોય? આમ ન થાય તેટલા માટે થયેલા કાર્યના ઉપદ્રવને જેમ શમાવાય તેમ શમાવી,—સર્વ પ્રકારે એ વિષેની નિવૃત્તિ કરી યોગ્ય વ્યવહારમા આવવાનુ પ્રયત્ન કરવુ ઉચિત છે. ન ચાલતાં કરવો જોઇએ, અને તે પણ પ્રારબ્ધવશાત્ નિસ્પૃહ બુદ્ધિથી એવો જે વ્યવહાર, તેને યોગ્ય વ્યવહાર માનજો.

૫૩૮ પ્રશ્નઃ—લૂંટાવી દેવા સબંધીના શ્રી જંબુસ્વામીના દૃષ્ટાંતનો આશય શુ છે?

ઉત્તરઃ—જંબુસ્વામીનું દૃષ્ટાંત પ્રબળ કરનારૂં અને ઘણું આનંદ-કારક અપાયુ છે. લુંટાવી દેવાની ઇચ્છા છતાં લોકપ્રવાહ એમ માને કે, ચોર લઇ ગયાના કારણે જંબુનો ત્યાગ છે, તો તે પરમાર્થ કલંકરૂપ છે, એવો જે મહાત્મા જંબુનો આશય તે સત્ય હતો.

૫૩૯ પ્રશ્ન·—જ્યોતિષનો લક્ષ સાંસારિક પ્રસંગમાં કરવો યોગ્ય છે કે? જ્યોતિષને આપ કેવો વિષય માનો છો? શા માટે આપ આપના જ્યોતિષ સંબંધીના જ્ઞાનનો લાભ નથી આપતા?

ઉત્તરઃ—જ્યોતિષ જેવા કલ્પિત વિષયનો સાંસારિક પ્રસંગમાં નિસ્પૃહ પુરૂષો લક્ષ કરતા હશે કે કેમ? અમે જ્યોતિષ જાણીએ છીએ અથવા કાઇ કરી શકીએ છીએ; એમ ન માનો તો સારૂં એવી હાલ

ઈચ્છા છે. પોતાનું અથવા પારકું જેને રહ્યું નથી, એવી કોઈ દશા તેની પ્રાપ્તિ હવે સમીપ જ આ દેહે છે, અને તેને લીધે પરેચ્છાથી વર્તિયે છીએ. પૂર્વે જે જે વિદ્યા, બોધ, જ્ઞાન ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે તે તે સઘળાં આ દેહે જ વિસ્મરણ કરી નિર્વિકલ્પ થયા વિના છૂટકો નથી; અને તેને લીધેજ આમ વર્તિયે છીએ; તથાપિ આપની અધિક આકુળતા જોઈ કંઈ કઈ આપને ઉતર આપવો પડયો છે; તે પણ સ્વેચ્છાથી નહિ. આમ હોવાથી આપને વિનતિ છે કે એ સર્વ માયિક વિદ્યા અથવા માયિક માર્ગ સંબધી આપના તરફથી મારી બીજી દશા થતા સુધી સ્મરણ ન મળવું જોઈએ; એમ યોગ્ય છે.

૫૪૦ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનની પરિપકવ દશા થાય ત્યારે શાની નિવૃત્તિ હોય ?

ઉત્તર —જ્ઞાનની પરિપકવ અવસ્થા (દશા) થયે સર્વ પ્રકારે રાગ, દ્વેષની નિવૃત્તિ હોય એમ અમારી માન્યતા છે.

૫૪૧ પ્રશ્નઃ—કયા પદને જ્ઞાનીઓ ઉપાસે છે ?

ઉત્તર.—તે પૂર્ણ પદને જ્ઞાનીઓ પરમ પ્રેમથી ઉપાસે છે.

૫૪૨ પ્રશ્નઃ—જીવને શું પ્રાપ્ત થવું પરમ દુર્લભ છે ?

ઉત્તરઃ—ચિત્તનું સરલપણું, 'સત્' પ્રાપ્ત હોવાની જિજ્ઞાસા, એ પ્રાપ્ત થવા પરમ દુર્લભ છે; અને તેની પ્રાપ્તિને વિષે પરમ કારણરૂપ એવો 'સત્સગ' ને પ્રાપ્ત થવો એ તો પરમ દુર્લભ છે.

૫૪૩ પ્રશ્નઃ—મોટેરા પુરૂષોએ આ કાળને કઠણ શા માટે કહ્યો છે?

ઉત્તર—મોટેરા પુરૂષોએ આ કાળને કઠણ કાળ કહ્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે 'સત્સગ'નો જોગ થવો જીવને બહુ કઠણ છે; અને એમ હોવાથી કાળને પણ કઠણ કહ્યો છે.

૫૪૪ પ્રશ્નઃ—ચૌદ રાજ લોક શાનાથી પ્રજ્વલિત છે ?

ઉત્તર.—માયાઅગ્નિથી ચૌદ રાજલોક પ્રજ્વલિત છે.

૫૪૫ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જીવ ત્રિવિધ તાપથી બળ્યા કરે છે ?

ઉત્તરઃ—તે માયામાં જીવની બુદ્ધિ રાચી રહી છે; અને તેથી જીવ પણ તે ત્રિવિધ તાપ–અગ્નિ–થી બળ્યા કરેછે.

૫૪૬ પ્રશ્નઃ—આ તાપને શીતળજળરૂપ શું છે ?

ઉત્તર —તેને પરમ કારૂણ્ય મૂર્તિનો બોધ એ જ પરમ શીતળજળછે,

૫૪૭ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જીવને એ શીતળ જળની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ પડી છે ?

ઉત્તર—જીવને ચારે બાજુથી અપૂર્ણ પુણ્યને લીધે તેની પ્રાપ્તિ હોવી દુર્લભ થઈ પડી છે.

૫૪૮ પ્રશ્ન:—તેની પ્રાપ્તિ માટે કયાં સારા કારણો છે ?

ઉત્તર:—એ જ વસ્તુની ચિંતના રાખવી. 'સત્' ને વિષે પ્રીતિ, 'સત્' રૂપ 'સત્' ને વિષે પરમ ભક્તિ, તેના માર્ગની જિજ્ઞાસા, એ જ નિરંતર સંભારવા યોગ્ય છે. તે સ્મરણ રહેવામા ઉપયોગી એવાં વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં પુસ્તકો અને વૈરાગી, સરલ ચિત્તવાળા મનુષ્યનો સંગ અને પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એ સારા કારણો છે. એ જ મેળવવા રટણ રાખવું કલ્યાણકારક છે.

૫૪૯ પ્રશ્ન:—વાસ્તવિક ક્યારે સમજાય ?

ઉત્તર:—એમ તો સમજાય છે કે ભેદનો ભેદ ટળ્યે વાસ્તવિક સમજાય છે.

૫૫૦ પ્રશ્ન:—'સત, કયાં છે ?

ઉત્તર:—પરમ અભેદ એવું 'સત્' સર્વત્ર છે.

૫૫૧ પ્રશ્ન:—ભારતક્ષેત્રમાં મુમુક્ષુ આદિના સંબંધમાં હાલમા કેવી સ્થિતિ છે ?

ઉત્તર:—પૂર્ણ કામ એવું હરિનું સ્વરૂપ છે તેને વિષે જેની નિરંતર લય લાગી રહી છે એવા પુરૂષથી ભારતક્ષેત્ર પ્રાયે શૂન્યવત્ થયુ છે, માયામોહ સર્વત્ર ભળાય છે. કવચિત મુમુક્ષુ જોઇએ છીએ, તથાપિ મતાંતરાદિકનાં કારણોથી તેમને પણ જોગ થવો દુર્લભ થાયછે.

૫૫૨ પ્રશ્ન:—આપ શા માટે ધર્મપ્રભાવ કરતા નથી ?

ઉત્તર:—અમને વારવાર આપ જે (ધર્મપ્રભાવ) પ્રેરોછો તે માટે અમારી જેવી જોઇએ તેવી યોગ્યતા નથી; અને હરિએ સાક્ષાત્ દર્શનથી જ્યા સુધી તે વાત પ્રેરી નથી ત્યાંસુધી, ઇચ્છા થતી નથી,—થવાની નથી.

૫૫૩ પ્રશ્ન:—પ્રબોધશતક ગ્રંથ માટે આપનો અભિપ્રાય કહેશો ?

ઉત્તર:—'પ્રબોધશતક' મોકલ્યું છે તે પહોચ્યું હશે. તમો બધાને એ શતક શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન કરવા જોગ છે. એ પુસ્તક વેદાંતની શ્રદ્ધા કરવા માટે મોકલ્યું નથી, એનો લક્ષ સાંભળનારનો પ્રથમ થવો જોઇએ; બીજા કઇ કારણથી મોકલ્યું છે; જે કારણ ઘણું કરીને વિશેષ વિચારે તમો જાણી શકશો. હાલ તમોને કોઇ તેવું બોધક સાધન નહિ હોવાને લીધે એ શતક ઠીક સાધન છે, એમ માની મોકલ્યુ છે. એમાંથી તમારે શું જાણવું જોઇએ, તેનો વિચાર કરવો. સાંભળતાં કોઇએ અમારા વિષે આશંકા કરવી નહીં કે, એમાં જે કંઇ મતભાગ જણાવ્યો છે, તે મત અમારો છે. માત્ર

ચિત્તની સ્થિરતા માટે એ પુસ્તકના ઘણા વિચારો કામના છે માટે મોકલ્યું છે એમ માનવું.

૫૫૪ પ્રશ્નઃ—આ કાળને કળિયુગ શા માટે કહેવામાં આવ્યો છે ? સત્સંગને મોક્ષનુ પરમ સાધન શા માટે કહ્યું હશે ? પરમ સત્સગ એટલે શુ ?

ઉત્તરઃ—કરાળ કાળ હોવાથી જીવને જ્યાં નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ ત્યાં તે કરી શકતો નથી. સદ્ધર્મનો ઘણું કરીને લોપ જ રહે તે માટે આ કાળને કળિયુગ કહેવામાં આવ્યો છે. સદ્ધર્મનો જોગ સત્પુરૂષ વિના હોય નહીં, કારણ કે 'અસત્'માં 'સત્' હોતું નથી. ઘણું કરીને સત્પુરૂષનાં દર્શનની અને જોગની આ કાળમા અપ્રાપ્તિ દેખાય છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે, સદ્ધર્મરૂપ સમાધિ મુમુક્ષુ પુરૂષને ક્યાંથી પ્રાપ્ત હોય ? અને અમુક કાળ વ્યતીત થયા છતા જ્યારે તેથી સમાધિ પ્રાપ્ત નથી થતી ત્યારે મુમુક્ષુતા પણ કેમ રહે ? ઘણું કરીને જીવ જે પરિચયમાં રહે છે, તે પરિચયરૂપ પોતાને માને છે; જેનો પ્રગટ અનુભવ પણ થાય છે કે અનાર્ય કુળમાં પરિચય કરી રહેલો જીવ અનાર્યરૂપે પોતાને દૃઢ માને છે, અને આર્યત્વને વિષે મતિ કરતો નથી. માટે મોટા પુરૂષોએ અને તેને લઈને અમે એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે જીવને સત્સગ એ જ મોક્ષનું પરમ સાધન છે. પોતાની યોગ્યતા જેવી છે તેવી યોગ્યતા ધરાવનાર પુરૂષોનો સગ તે સત્સગ કહયો છે. મોટા પુરૂષના સગમા નિવાસ છે તેને અમે 'પરમ સત્સંગ' કહીએ છીએ, કારણ એના જેવુ કોઈ હિતસ્વિ સાધન આ જગતમાં અમે જોયુ નથી અને સાભળ્યુ નથી.

૫૫૫ પ્રશ્ન —પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરૂષનુ ચિતન માત્ર સ્વરૂપ સ્થિતિનુ કારણ થઈ શકે છે ? શા કારણે સ્વરૂપ સ્થિતિ થવી સભવે છે ?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા પુરૂષનું ચિતન કલ્યાકારક છે, તથાપિ સ્વરૂપસ્થિતિનુ કારણુ કોઈ થઈ શકતું નથી, કારણુ કે જીવે શું કરવું ? તે તેવા સ્મરણુથી નથી સમજાતું. પ્રત્યક્ષજોગે વગર સમજાવ્યે પણ સ્વરૂપસ્થિતિ થવી સભવિત માનીએ છીએ, અને તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે, તે જોગનું અને તે પ્રત્યક્ષ ચિતનનું ફળ મોક્ષ હોય છે, કારણુ કે 'મૂર્તિમાન મોક્ષ' તે સત્પુરૂષ છે. મોક્ષે ગયા છે એવા (અર્હતાદિક) પુરૂષનું ચિંતન ઘણા કાળે ભાવાનુસાર મોક્ષાદિક ફળદાતા હોય છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યા છે એવા પુરૂષનો નિશ્ચય થયે અને જોગ્યતાના કારણે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે.

૫૫૬ પ્રશ્ન—નિર્ભયતા શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અને નિર્ભયતાથી શું પ્રાપ્ત થાય?

ઉત્તર:—નિ:શંકતાથી નિર્ભયતા ઉત્પન્ન હોય છે અને તેથી નિ:સંગતા પ્રાપ્ત હોય છે.

૫૫૭ પ્રશ્ન:—મુમુક્ષુતા અને તીવ્ર મુમુક્ષુતા સમજાવશો?

ઉત્તર:—પ્રકૃતિના વિસ્તારથી જીવનાં કર્મ અનંત પ્રકારની વિચિત્રતાથી પ્રવર્તે છે, અને તેથી દોષના પ્રકાર પણ અનંત ભાસે છે; પણ સર્વથી મોટો દોષ એ છે કે જેથી 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' ઉત્પન્ન ન જ હોય અથવા 'મુમુક્ષુતા' જ ઉત્પન્ન ન હોય. ઘણું કરીને મનુષ્યાત્મા કોઇને કોઈ ધર્મમતમાં હોય છે; અને તેથી તે ધર્મમત પ્રમાણે પ્રવર્તવાનુ તે કરે છે,—એમ માને છે. પણ એનુ નામ 'મુમુક્ષુતા' નથી. 'મુમુક્ષુતા' તે છે કે સર્વ પ્રકારની મોહાસક્તિથી મુઝાઇ એક મોક્ષને વિષેજ યત્ન કરવો. અને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' એ છે કે અનન્ય પ્રેમે મોક્ષના માર્ગમા ક્ષણે ક્ષણે પ્રવર્તવું. 'તીવ્ર મુમુક્ષુતા' વિષે અત્ર જણાવવું નથી, પણ મુમુક્ષુતો વિષે જણાવવું છે કે, તે ઉત્પન્ન થવાનુ લક્ષણ પોતાના દોષ જોવામા અપક્ષપાતતા એ છે, અને તેને લીધે સ્વચ્છંદનો નાશ હોય છે. સ્વચ્છંદ જ્યા થોડી અથવા ઘણી હાનિ પામ્યો છે ત્યાં તેટલી બોધબીજયોગ્ય ભૂમિકાબીજ થાય છે; સ્વચ્છંદ જ્યાં પ્રાયે દબાયો છે, ત્યા પછી 'માર્ગપ્રાપ્તિ' ને રોકનારાં ત્રણ કારણો મુખ્ય કરીને હોય છે, એમ અમે જાણીએ છીએ; આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા; પરમ વિનયની ઓછાઇ; એને પદાર્થનો અનિર્ણય એ બધા કારણો ટાળવાનુ બીજ હવે પછી કહીશું; તે પહેલાં તે જ કારણોને અધિકતાથી કહીએ છીએ. આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા—એ ઘણું કરીને 'તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પતિ થયા પહેલાં હોય છે. તે હોવાના કારણો નિ:શંકપણે જ તે 'સત્' એવું દૃઢ થયુ નથી; અથવા તે પરમાનંદરૂપ જ છે એમ પણ નિશ્ચય નથી; અથવા તો મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે બાહ્યશાતામાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે, અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે; જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઈ જાય છે. વાસ્તવિક તત્ત્વ પામવાની કંઇ જોગ્યતાની ઓછાઇને લીધે 'પદાર્થનિર્ણય' ન થયો હોય, તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિત પદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે; જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એજ પરમ

યોગ્યતાની હાનિ છે. અધિક શું કહીએ ? અનંત કાળે એ જ માર્ગ છે. કળિયુગ છે માટે ક્ષણવાર પણ વસ્તુવિચાર વિના ન રહેવું એમ મહાત્માઓની શિક્ષા છે.

૫૫૮ પ્રશ્ન—મુમુક્ષુઓને એકલું બીજ જ્ઞાન કલ્યાણ કરે કે સાથે સિદ્ધાંત-જ્ઞાન જોઇએ ?

ઉત્તર —એકલું 'બીજજ્ઞાન 'જ તેમનુ કલ્યાણ કરે એવી, એમની અને બીજા ઘણા મુમુક્ષુઓની દશા નથી, 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' સાથે જોઇએ.

૫૫૯ પ્રશ્ન—કોઇના દોષ ભણી જોવું કે નહિ ?

ઉત્તર—જીવ સ્વભાવે (પોતાની સમજણની ભૂલે) દોષિત છે; ત્યા પછી તેના દોષ ભણી જોવું એ અનુકંપાનો ત્યાગ કરવા જેવું થાય છે; અને મોટા પુરુષો તેમ આચરવા ઇચ્છતા નથી; કળિયુગમાં અસત્સંગથી, અને અણસમજણથી ભૂલભરેલે રસ્તે ન દોરાય એમ બનવું બહુ મુશ્કેલ છે.

૫૬૦ પ્રશ્ન—ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર—ચમત્કાર બતાવી યોગને સિદ્ધ કરવો એ યોગીનું લક્ષણ નથી.

૫૬૧ પ્રશ્ન:—સર્વોત્તમ યોગી કોણ છે ?

ઉત્તર:—સર્વોત્તમ યોગી તો એ છે કે, જે સર્વ પ્રકારની સ્પૃહાથી રહિતપણે સતમા કેવળ અનન્ય નિષ્ટાએ સર્વ પ્રકારે 'સત્' જ આચરે છે;—જગત્ જેને વિસ્મૃત થયુ છે. અમે એ જ ઇચ્છીએ છીએ.

૫૬૨ પ્રશ્ન —જ્ઞાન કયું કહેવાય ? શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો છે કે અનુભવજ્ઞાનથી ?

ઉત્તર:—જ્ઞાન તે જ કે અભિપ્રાય એક જ હોય; થોડો અથવા ઘણો પ્રકાશ પણ પ્રકાશ એક જ. શાસ્ત્રાદિકના જ્ઞાનથી નિવેડો નથી, પણ અનુભવજ્ઞાનથી નિવેડો છે.

૫૬૩ પ્રશ્ન:—યોગાદિક સાધન, આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મ ચિંતન, શુષ્ક વેદાંત વગેરેથી 'સત્' પ્રગટ જેવું માનવામાં આવે છે તો તેમ છે ખરૂં ?

ઉત્તર:—'સત્' હાલ તો કેવળ અપ્રગટ રહ્યું દેખાય છે. જુદી જુદી ચેષ્ટાએ તે હાલ પ્રગટ જેવું માનવામા આવે છે; (યોગાદિક સાધન આત્માનું ધ્યાન, અધ્યાત્મચિંતન વેદાત-શુષ્ક વગેરેથી) પણ

તે તેવું નથી. જિનનો સિદ્ધાંત છે કે, જડ કોઇ કાળે જીવ ન થાય અને જીવ કોઇ કાળે જડ ન થાય ' તેમ "સત્" કોઇ કાળે 'સત્' શિવાયનાં બીજાં કોઇ સાધનથી ઉત્પન્ન હોઇ શકે જ નહિ. આવી દેખીતી સમજાય તેવી વાતમાં મુઝાઇ જીવ પોતાની કલ્પનાએ 'સત્' કરવાનું કહે છે, પ્રરૂપે છે. બોધે છે એ આશ્ચર્ય છે.

૫૬૪ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જગત્‌માં રૂડું દેખાડવા કાંઇ આચરે ?

ઉત્તર—જગત્‌માં રૂડું દેખાડવા માટે મુમુક્ષુ કંઇ આચરે નહિ, પણ રૂડું હોય તે જ આચરે.

૫૬૫ પ્રશ્ન—સંતનો જોગ ન હોય તો મતમતાંતરમાં શી રીતે વર્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર —જીવને જ્યાંસુધી સતનો જોગ ન થાય ત્યાંસુધી મતમતાંતરમા મધ્યસ્થ રહેવું યોગ્ય છે. જણાવ્યા જેવું તો મન છે, કે જે સત્સ્વરૂપ ભણી અખંડ સ્થિર થયું છે—(નાગ જેમ મોરલી ઉપર) તથાપિ તે દશા વર્ણવવાની સત્તા સર્વાધાર હરિએ વાણીમાં પૂર્ણ મૂકી નથી; અને લેખમા તો તે વાણીનો અનંતમો ભાગ માંડ આવી શકે; એવી તે દશા તે સર્વનુ કારણ એવું જે પુરૂષોત્તમસ્વરૂપ તેને વિષે અમને તમને તથા અનન્ય પ્રેમભક્તિ અખંડ રહો; તે પ્રેમભક્તિ પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાઓ.

૫૬૬ પ્રશ્ન—વ્યાસજી જે યુગમા હતા તે યુગ અને આ યુગમા ધર્મસબંધમા કેવો ભેદ આપના અનુભવમા આવે છે ?

ઉત્તરઃ—ભગવાન્ વ્યાસજી જે યુગમાં હતા તે યુગ બીજો હતો. આ કળિયુગ છે. એમા હરિસ્વરૂપ, હરિનામ અને હરિજન દૃષ્ટિએ નથી આવતા; એ ત્રણેમાંના કોઇની સ્મૃતિ થાય, એવી કોઇ પણ ચીજ પણ દૃષ્ટિએ નથી આવતી બધા સાધન કળિયુગથી દોરાઇ ગયાં છે. ઘણું કરીને બધાય જીવ ઉન્માર્ગે પ્રવર્તે છે, અથવા સન્માર્ગની સન્મુખ વર્ત્તતા નજરે નથી પડતા. કવચિત મુમુક્ષુ છે, પણ તેને હજુ માર્ગનો નિકટ સબંધ નથી. નિષ્કપટીપણું પણ મનુષ્યોમાંથી ચાલ્યા ગયા જેવું થયું છે; સન્માર્ગનો એક અંશ અને તેનો પણ શતાંશ તે કોઇ આગળ પણ દૃષ્ટિએ પડતો નથી. કેવળજ્ઞાનનો માર્ગ તે તો કેવળ વિસર્જન થઇ ગયો છે, કોણ જાણે હરિની ઇચ્છા શુંય છે ? આવો વિકટ કાળ તો હમણાજ જોયો. કેવળ મંદ પુણ્યવાળાં પ્રાણી જોઇ પરમ અનુકંપા આવે છે.

૫૬૭ પ્રશ્નઃ—આપ ધર્મનો ઉપદેશ પ્રગટ રીતે ક્યારે કરશો ?

ઉત્તર:—પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ એવું જે ભગવત્ સંબંધી જ્ઞાન તે પ્રગટ કરવા જ્યાં સુધી તેની ઇચ્છા નથી, ત્યાંસુધી, વધારે પ્રસંગ કોઇથી પાડવામા નથી આવતો તે જાણો છો. અભિન્ન એવુ હરિપદ જ્યાંસુધી અમે અમારામાં નહી માનીએ ત્યાંસુધી, 'પ્રગટમાર્ગ' કહીશુ નહીં. તમે પણ અમને જાણો છો, તે શિવાય અધિકને નામ ઠામ, ગામથી અમને જણાવશો નહીં એકથી અનંત છે, અનંતથી એક છે.

૫૬૮ પ્રશ્ન.—જીવને ભૂલવણી કઇ છે ?

ઉત્તર —અપૂર્વ પોતાથી પોતાને પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે; જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું સ્વરૂપ ઓળખાવું દુર્લભ છે; અને જીવને ભૂલવણી પણ એજ છે.

૫૬૯ પ્રશ્ન.—" ૧. 'ઠાણુંગ'માં આઠ વાદિ કહ્યા છે તેમા આપને તથા અમારે કયા વાદમાં દાખલ થવું ? ૨. એ આઠ વાદથી કોઇ જૂદો માર્ગ આદરવા જોગ હોય, તો તે જાણવા સારૂ આકાક્ષા છે. ૩. અથવા આઠે વાદિના માર્ગનો સરવાળો કરવો એ જ માર્ગ છે કે શી રીતે ? અથવા તે આઠ વાદિના સરવાળામા ન્યૂનાધિકતા કરી માર્ગ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ? અને છે તો શું ?

ઉત્તર.—એ આઠ વાદિનાં-બીજાં તે શિવાયના દર્શનોમાં સંપ્રદાયોમા માર્ગ કંઇક (અન્વય) જોડાયેલો રહે છે, નહિ તો ઘણું કરીને જૂદો જ (વ્યાતરિક્ત) રહે છે. વાદિ, દર્શન, સંપ્રદાય, એ બધાં કોઇ રીતે પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ થાય છે. પણ સમ્યક્જ્ઞાની વિનાના બીજા જીવોને તો બંધન પણ થાય છે માર્ગની જેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ છે તેણે, એ બધાનુ સાધારણ જ્ઞાન વાચવું વિચારવું; બાકી મધ્યસ્થ રહેવુ યોગ્ય છે. 'સાધારણ જ્ઞાન'નો અર્થ આ ઠેકાણે એવો કરવો કે, 'બધા શાસ્ત્રમાં વર્ણવતાં અધિક જુદાઇ ન પડી હોય તેવું જ્ઞાન.'

૫૭૦ પ્રશ્ન —તીર્થંકર આવી ગર્ભમાં ઉપજે, અથવા જન્મે ત્યારે, અથવા ત્યાર પછી દેવતાઓ જાણે કે આ તીર્થંકર? અને જાણે તો શી રીતે ? "

ઉત્તર:—સમ્યક્જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે એવા દેવતાઓ અવધિજ્ઞાનથી તીર્થંકરને જાણે જે પ્રકૃતિઓ જવાથી જન્મથી તીર્થંકર અવધિજ્ઞાન સંયુક્ત હોય છે તે પ્રકૃતિઓ તેમાં નહિ દેખાવવાથી સમ્યક્જ્ઞાની દેવતાઓ તીર્થંકરને ઓળખી શકે છે.

૫૭૧ પ્રશ્ન —પરસમય જાણ્યા વિના સ્વસમય જાણ્યા છે એમ કહી શકાય ?

ઉત્તર:—'પરસમય' જાણ્યા વિના 'સ્વસમય' જાણ્યા છે એમ કહી શકાય નહિ.

૫૭૨ પ્રશ્ન:—'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના 'સ્વદ્રવ્ય' જાણ્યું છે એમ કહી શકાય?

ઉત્તર—'પરદ્રવ્ય' જાણ્યા વિના 'સ્વદ્રવ્ય' જાણ્યુ છે એમ કહી શકાય નહિ.

૫૭૩ પ્રશ્ન—નયવાદ કેટલાક છે? અને પર સમય કેટલા છે?

ઉત્તર.—'સમ્મતિતર્ક' મા શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું છે કે, જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા 'નયવાદ' છે, અને જેટલા નયવાદ છે તેટલા જ 'પરસમય' છે.

૫૭૪ પ્રશ્ન—સંસારમાં રહેવુ ક્યારે યોગ્ય છે?

ઉત્તર.—જગત્ આત્મરૂપ માનવામાં આવે, જે થાય તે યોગ્ય જ માનવામા આવે, પરના દોષ જોવામા ન આવે, પોતાના ગુણનુ ઉત્કૃષ્ટપણું સહન કરવામાં આવે; તો જ આ સંસારમા રહેવુ યોગ્ય છે.

૫૭૫ પ્રશ્ન—વિપત્તિઓ પડયે જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફળની કંઇ ઇચ્છા કરવી યોગ્ય છે?

ઉત્તર—ગમે તેટલી વિપત્તિઓ પડે, તથાપિ જ્ઞાનીદ્વારા સાંસારિક ફળની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી.

૫૭૬ પ્રશ્ન.—ઉદય આવેલો અંતરાય કેવી રીતે વેદવા યોગ્ય છે.

ઉત્તર—ઉદય આવેલો અંતરાય સમપરિણામે વેદવા યોગ્ય છે. વિષમપરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી.

૫૭૭ પ્રશ્ન—યથાર્થ જ્ઞાન જેને છે તેવો પુરૂષ કેવી રીતે આચરે?

ઉત્તર:—યથાર્થ જ્ઞાન જેને છે, એવો પુરૂષ અન્યથા આચરે નહિ.

૫૭૮ પ્રશ્ન.—જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય તો મુમુક્ષુએ તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર.—જ્ઞાની પાસે સાંસારિક વૈભવ હોય, તોપણુ મુમુક્ષુએ કોઇ પણુ પ્રકારે તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

૫૭૯ પ્રશ્ન—કદાચ્ જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે તો મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગમા આવે છે કે નહિ?

ઉત્તર:—ઘણું કરીને જ્ઞાની પાસે તેવો વૈભવ હોય છે તો તે મુમુક્ષુની વિપત્તિ ટાળવા માટે ઉપયોગી થાય છે.

૫૮૦ પ્રશ્ન:—પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની મુમુક્ષુને સાંસારિક ફળ આપવાનુ ઇચ્છે કે નહિ?

ઉત્તર:—પારમાર્થિક વૈભવથી જ્ઞાની, મુમુક્ષુને સાંસારિક ફળ આપવાનું ઇચ્છે નહિ, કારણુ કે અકર્ત્તવ્ય તે જ્ઞાની કરે નહિ.

રાજપ્રશ્ન.

ભાગ ૨ જો-ઉત્તરાવસ્થા.

૫૮૧ પ્રશ્ન:—બે દ્રવ્ય એક પરિણામ કરી શકે ?

ઉત્તર —વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપમાં જ પરિણમે એવો નિયમ છે. જીવ જીવરૂપે પરિણમ્યા કરે છે, અને જડ જડરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જીવનુ મુખ્ય પરિણમવું તે ચેતન (જ્ઞાન) સ્વરૂપે છે; અને જડનું મુખ્ય પરિણમવુ તે જડત્વસ્વરૂપ છે. જીવનું જે ચેતનપરિણામ તે કોઇ પ્રકારે જડ થઇને પરિણમે નહિ, અને જડનુ જડત્વપરિણામ તે કોઇ દિવસે ચેતનપરિણામે પરિણમે નહીં; એવી આ વસ્તુની મર્યાદા છે; અને ચેતન, અચેતન એ બે પ્રકારના પરિણામ તો અનુભવસિદ્ધ છે; તેમાંનુ એક પરિણામ બે દ્રવ્ય મળીને કરી શકે નહિ, અર્થાત્ જીવ અને જડ મળી કેવળ ચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહિ, અથવા કેવળ અચેતનપરિણામે પરિણમી શકે નહિ. જીવ ચેતનપરિણામે પરિણમે, અને જડ અચેતનપરિણામે પરિણમે, એમ વસ્તુસ્થિતિ છે, માટે જિન કહે છે કે, એક પરિણામ બે દ્રવ્ય કરી શકે નહિ. જે જે દ્રવ્ય છે, તે તે પોતાની સ્થિતિમાંજ હોય, અને પોતાના સ્વભાવમા પરિણમે.

૫૮૨ પ્રશ્ન —એક દ્રવ્ય બે પરિણામને ધારણ કરી શકે ?

ઉત્તર:—એક દ્રવ્ય બે પરિણામે પરિણમી શકે નહિ એવી વસ્તુસ્થિતિ છે. એક જીવદ્રવ્ય તે ચેતન અને અચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહિ; અથવા એક પુદ્ગલદ્રવ્ય અચેતન અને ચેતન એ બે પરિણામે પરિણમી શકે નહિ, માત્ર પોતે પોતાનાજ પરિણામમાં પરિણમે; ચેતનપરિણામ તે અચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહિ; અને અચેતન પરિણામ તે ચેતન પદાર્થને વિષે હોય નહિ; માટે બે પ્રકારના પરિણામે એક દ્રવ્ય પરિણમે નહિ—બે પરિણામને ધારણ કરી શકે નહિ.

૫૮૩ પ્રશ્ન:—બે દ્રવ્ય એક ક્રિયા કરે ?

ઉત્તર:—એક ક્રિયા તે બે દ્રવ્ય ક્યારે પણ કરે નહિ. બે દ્રવ્યનું

મળવું એકાંતે હોવું યોગ્ય નથી. જો બે દ્રવ્ય મળીને એક દ્રવ્ય ઉપજતું હોય, તો વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપનો કેવળ ત્યાગ કરે. જ્યારે એમ બનતું નથી, ત્યારે બે દ્રવ્ય કેવળ એક પરિણામને પામ્યા વિના એક ક્રિયા પણ ક્યાંથી કરે ? અર્થાત્ ન જ કરે.

૫૮૪ પ્રશ્ન:—બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ કરે ?

ઉત્તર:—બે ક્રિયા એક દ્રવ્ય ધારણ પણ કરે નાહ.

૫૮૫ પ્રશ્ન:—એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઈ શકે ?

ઉત્તર:—એક સમયને વિષે બે ઉપયોગ હોઇ શકે નહિ.

૫૮૬ પ્રશ્ન:—જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્ર રોકી રહ્યા હોય તો પણ પોતપોતાના સ્વરૂપથી અન્ય પરિણામ પામી શકે ?

ઉત્તર:—જીવ અને પુદ્ગલ કદાપિ એક ક્ષેત્રને રોકી રહ્યાં હોય, તો પણ પોતપોતાના સ્વરૂપથી કોઇ અન્ય પરિણામ પામતુ નથી, દેહાદિક કરીને જે પરિણામ થાય છે તેનો પુદ્ગલ કર્ત્તા છે, કારણ કે તે દેહાદિ જડ છે; અને જડપરિણામ તો પુદ્ગલને વિષે છે, જ્યારે એમ જ છે, તો પછી જીવ પણ જીવસ્વરૂપેજ વર્ત્તે છે; એમા કઇ બીજુ પ્રમાણ પણ હવે જોઇતુ નથી; એમ ગણી કહે છે કે —

જો આમ તમે વસ્તુસ્થિતિ સમજો તો તો જડને વિષેનો જે સ્વસ્વરૂપભાવ છે તે, મટે; અને સ્વસ્વરૂપનુ જે તિરોભાવપણું છે તે પ્રગટ થાય; વિચાર કરો. સ્થિતિ પણ એમજ છે. ગહન વાતને અહીં ટુકામા લખી છે. જો કે જેને યથાર્થ બોધ છે તેને તો સુગમ છે.

૫૮૭ પ્રશ્ન.—શા કારણે સ્વરૂપનુ વિસ્મરણ થયુ છે ? અને સ્વરૂપની તન્મયતા કેમ રહે ?

ઉત્તર:—અનંતકાળ થયા સ્વરૂપનુ વિસ્મરણ હોવાથી અન્યભાવ જીવને સાધારણ થઇ ગયો છે. દીર્ઘકાળ સુધી સત્સંગમા રહી બોધભૂમિકાનુ સેવન થવાથી તે વિસ્મરણ અને અન્યભાવની સાધારણતા ટળે છે, અર્થાત્ અન્યભાવથી ઉદાસીનપણું પ્રાપ્ત હોય છે. આ કાળ વિષમ હોવાથી સ્વરૂપમા તન્મયતા રહેવાની દુર્ઘટતા છે, તથાપિ સત્સંગમા દીર્ઘકાળ સુધી સેવન, તે તન્મયતા આપે, એમા સદેહ નથી થતો.

૫૮૮ પ્રશ્ન:—સ્વરૂપ સ્મૃતિ ક્યાં સંભવે ?

ઉત્તર:—જીંદગી અલ્પ છે અને જંજાળ અનંત છે; સખ્યાત ધન છે, અને તૃષ્ણા અનંત છે ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ સંભવે નહીં; પણ જ્યાં જંજાળ અલ્પ છે, અને જીંદગી અપ્રમત્ત છે, તેમ જ તૃષ્ણા અલ્પ છે, અથવા નથી અને સર્વસિદ્ધિ છે ત્યાં સ્વરૂપસ્મૃતિ પૂર્ણ

થવી સંભવે છે. અમૂલ્ય એવું જ્ઞાન, જીવનપ્રપંચે આવરેલું વહ્યું જાય છે. ઉદય બળવાન છે!

૫૮૯ પ્રશ્ન:—કોઇ પ્રવર્ત્તના–ગૃહસ્થપણા સહિતની અબંધ પરિણામી કહેવાયોગ્ય છે?

ઉત્તર—અત્યંત ઉદાસ પરિણામે રહેલું એવું જે ચૈતન્ય તેને, જ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાં છતાં તેવું રાખે છે; તો પણ કહીએ છીએ: માયા દુસ્તર છે, દુરંત છે, ક્ષણવાર પણ,–સમય એક પણ, એને આત્માને વિષે સ્થાપન કરવા યોગ્ય નથી એવી તીવ્ર દશા આવ્યે અત્યંત ઉદાસ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેવા ઉદાસ પરિણામની જે પ્રવર્ત્તના–ગૃહસ્થપણા સહિતની–તે અબંધપરિણામી કહેવા યોગ્ય છે. જે બોધસ્વરૂપે સ્થિત છે તે, એમ કઠિનતાથી વર્તી શકે છે, કારણ કે તેની વિકટતા પરમ છે.

૫૯૦ પ્રશ્ન:—જનક વિદેહીની પ્રવૃત્તિ માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તર:—વિદેહિપણે જનકરાજાની પ્રવૃત્તિ તે અત્યંત ઉદાસ પરિણામને લીધે રહેતી ઘણું કરીને તેમને તે સહજ સ્વરૂપમાં હતી, તથાપિ કોઇ માયાના દુરંત પ્રસંગમા સમુદ્રને વિષે જેમ નાવ યત્કિંચિત્ ડોલાયમાન થાય તેમ તે પરિણામનું ડોલાયમાન થવાપણું સંભવિત હોવાથી, પ્રત્યેક માયાના પ્રસંગમા કેવળ જેની ઉદાસ અવસ્થા છે એવા નિજગુરૂ અષ્ટાવક્રની શરણતા સ્વીકારી હોવાથી માયાને સુખે તરી શકાય એમ થતું હતું, કારણ કે મહાત્માના આલંબનની એવી જ બળવત્તરતા છે

૫૯૧ પ્રશ્ન:—ઉપાધિને વિષે સમાધિ રહી શકે કે નહીં તે વિષે આપનો શુ અનુભવ છે?

ઉત્તર—ચોતરફ ઉપાધિની જ્વાળા પ્રજ્વલતી હોય, તે પ્રસંગમાં સમાધિ રહેવી એ પરમ દુષ્કર છે, અને એ વાત તો પરમજ્ઞાની વિના થવી વિકટ છે. અમને પણ આશ્ચર્ય થઇ આવે છે, તથાપિ એમ પ્રાયે વર્ત્યા જ કરે છે એવો અનુભવ છે. આત્મભાવ યથાર્થ જેને સમજાય છે,–નિશ્ચળ રહે છે તેને, એ પ્રાપ્ત હોય છે.

૫૯૨ પ્રશ્ન.—સમ્યગ્દર્શનનુ મુખ્ય લક્ષણ શુ છે?

ઉત્તર:—સમ્યગ્દર્શનનુ મુખ્ય લક્ષણ વીતરાગતા જાણીએ છીએ, અને તેવો અનુભવ છે.

૫૯૩ પ્રશ્ન—કેવળજ્ઞાન ક્યારે વર્ત્તતું કહેવાય?

ઉત્તર:—આત્માપણે કેવળ ઉજાગર અવસ્થા વર્તે અર્થાત્ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગૃત હોય ત્યારે, તેને કેવળજ્ઞાન વર્તે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે એવો શ્રીતીર્થંકરનો આશય છે.

ઉત્તર:—જગતના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને જીવ પદાર્થને બોધ પામ્યો છે, જ્ઞાનીના અભિપ્રાય પ્રત્યે જોઇને પામ્યો નથી. જે જીવ જ્ઞાનીના અભિપ્રાયથી બોધ પામ્યો છે તે જીવને સમ્યગ્દર્શન થાય છે.

૬૦૫ પ્રશ્ન —માર્ગ કેટલા પ્રકારના અને કયા કયા?

ઉત્તર.— માર્ગ બે પ્રકારનો જાણીએ છીએ. એક 'ઉપદેશ થવા અર્થેનો માર્ગ અને ' એક ' વાસ્તવ્યમાર્ગ. '

૬૦૬ પ્રશ્ન:—'વિચારસાગર' ઉપદેશ થવા અર્થે કે વાસ્તવ્ય માર્ગ પામવા માટે વિચારવા યોગ્ય ગ્રંથ છે?

ઉત્તર·—'વિચારસાગર' ઉપદેશ થવા અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે.

૬૦૭ પ્રશ્ન —જૈન, વેદાન્ત કે અન્યશાસ્ત્રો વિચારવાનું આપ કેવા હેતુથી જણાવો છો?

ઉત્તર —જ્યારે જૈનશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ ત્યારે જૈની કરવા જણાવતા નથી, વેદાતશાસ્ત્ર વાંચવા જણાવીએ, ત્યારે વેદાંતી કરવાને જણાવતા નથી; તેમ જ અન્ય શાસ્ત્ર વાચવા જણાવીએ, ત્યારે અન્ય થવા નથી જણાવતા. માત્ર જે જણાવીએ છીએ તે તમ સર્વને ઉપદેશ લેવા અર્થે જણાવીએ છીએ જૈન અને વેદાતી આદિનો ભેદ ત્યાગ કરો, આત્મા તેવો નથી.

૬૦૮ પ્રશ્ન·—સર્વજ્ઞતા ક્યાં હોય છે?

ઉત્તર —જ્યાં પૂર્ણકામપણું છે ત્યાં સર્વજ્ઞતા છે.

૬૦૯ પ્રશ્ન·—જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે તેની વિષય-પ્રત્યે પ્રયત્ન કે અપ્રયત્ન દશા હોય છે?

ઉત્તર:—જેને બોધબીજની ઉત્પત્તિ હોય છે તેને સ્વરૂપસુખથી કરીને પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે, એને વિષય પ્રત્યે અપ્રયત્ન દશા વર્ત્તે છે.

૬૧૦ પ્રશ્ન —કયા જીવને અખંડ આત્મબોધ ન સમજવો?

ઉત્તર —જે જીવિતવ્યમાં ક્ષણિકપણું છે તે જીવિતવ્યમાં જ્ઞાનીઓએ નિત્યપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે; એ અચરજની વાત છે. જો જીવને પરિતૃપ્તપણું વર્ત્યા કરતું ન હોય તો, અખંડ એવો આત્મબોધ તેને સમજવો નહી.

૬૧૧ પ્રશ્ન:—પૂર્ણજ્ઞાનીનુ લક્ષણ શુ?

ઉત્તર:—જે પ્રમાણે જ્ઞાનનુ પ્રકાશવુ છે તે પ્રમાણે રાગાદિ વ્યવહારિક પદાર્થને વિષેથી નિસ્પૃહપણું વર્તે છે. આત્મસુખે કરી પરિતૃપ્તપણું વર્તે છે. અન્ય સુખની જે ઇચ્છા નહિ થવી તે, પૂર્ણજ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

૬૧૨ પ્રશ્ન—અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું એટલે શું ?

ઉત્તર:—જ્ઞાની અનિત્ય જીવનમાં નિત્યપણું પ્રાપ્ત કરે છે એમ જે લખ્યુ છે તે, એવા આશયથી લખ્યું છે કે, તેને મૃત્યુને માટે નિર્ભયપણું વર્તે છે. જેને એમ હોય તેને પછી અનિત્યપણા વિષે રહ્યા છે એમ કહીએ નહિ તો તે વાત સત્ય છે.

૬૧૩ પ્રશ્ન:—ખરૂં આત્મભાન થાય છે તેને અહંબુદ્ધિ હોય છે ?

ઉત્તર—ખરૂં આત્મભાન થાય છે તેને, "હું" અન્યભાવનો અકર્તા છુ. એવો બોધ ઉત્પન્ન થઇ અહંપ્રત્યયિબુદ્ધિ તે વિલય પામે છે; એવુ જે આત્મભાન તે વારવાર ઉજ્જવળપણે વર્ત્યા કરે છે, તથાપિ જેમ ઇચ્છિએ તેમ તો નહિ.

૬૧૪ પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને વિષે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે તો કોઇ કર્મનો બંધ ઉત્પન્ન થાય છે ? અને થાય છે તો કયાં કર્મનો ? જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઇને થવા દે છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનીને વિષે જો કોઇ પણ પ્રકારે ધનાદિની વાંછા રાખવામાં આવે છે, તો જીવને દર્શનાવરણીય કર્મનો પ્રતિબંધ વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘણું કરીને જ્ઞાની તેવો પ્રતિબંધ કોઇને પોતાથકી ઉત્પન્ન ન થાય એમ વર્તે છે.

૬૧૫ પ્રશ્ન.—જ્ઞાની પોતાનુ ઉપજીવન-આજીવિકા કેવી રીતે ચલાવે છે ?

ઉત્તર.—જ્ઞાની પોતાનુ ઉપજીવન-આજીવિકા-પણ પૂર્વકર્માનુસાર કરે છે; જ્ઞાનને વિષે પ્રતિબદ્ધતા થાય એમ કરી આજીવિકા કરતા નથી; અથવા કરાવવાનો પ્રસંગ ઇચ્છતા નથી એમ જાણીએ છીએ.

૬૧૬ પ્રશ્ન—મહાત્માનો દેહ શા કારણે વિદ્યમાનપણે વર્ત્તે છે ? અને તે કારણો કયા ?

ઉત્તર—મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઇને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે; પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવવાને અર્થે; જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બંનેમાં તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્તનાએ વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ.

૬૧૭ પ્રશ્ન:—ઇશ્વરના નિશ્ચયધારકે જૈનનો 'સમયસાર' ગ્રંથ વાંચવોયોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—ઇશ્વરાદિ સંબંધી જે નિશ્ચય છે તેને વિષે હાલ વિચારનો ત્યાગ કરી સામાન્ય પ્રકારે 'સમયસાર'નું વાંચન કરવું યોગ્ય છે, અર્થાત્ ઇશ્વરના આશ્રયથી હાલ ધીરજ રહે છે, તે ધીરજ તેના વિક-

રૂપમાં પડવાથી રહેવી વિકટ છે. 'નિશ્ચય'ને વિષે અકર્ત્તા, 'વ્યવહાર'ને વિષે કર્ત્તા, ઇત્યાદિ જે વ્યાખ્યાન 'સમયસાર'ને વિષે છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્ત થયા છે જેના બોધસંબંધી દોષ એવા જે જ્ઞાની તેના પ્રત્યેથી એ પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે.

૬૧૮ પ્રશ્ન:—આપ તરણ તારણ કોને જાણો છો?

ઉત્તર:—જેની પ્રાપ્તિ પછી અનંતકાળનું યાચકપણું મટી, સર્વ કાળને માટે અયાચકપણું પ્રાપ્ત હોય છે, એવો જો કોઇ હોય, તો તે તરણ તારણ જાણીએ છીએ; તેને ભજો

૬૧૯ પ્રશ્ન.—આ કાળને કળિયુગ શા માટે કહેવામાં આવે છે?

ઉત્તર.—શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઇચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્તો અત્યંત વ્યાકુળપણે વર્તે છે, એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષપણું દેખાય છે, એવો જે કાળ તે આ દુષમ-કળિયુગ નામનો કાળ છે.

૬૨૦ પ્રશ્ન.—આ કળિયુગમાં બીજા શ્રી રામ હોઇ શકે? અને હોઇ શકે તો કેવા ગુણો તેઓમાં હોવા ઘટે?

ઉત્તર.—તેને (કળિયુગને) વિષે વિહ્વળપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિક્ષેપ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તનભેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત્ત થયું નથી, બીજા જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી, એવો જો કોઇ હોય, તો તે આ કાળને વિષે 'બીજો શ્રી રામ' છે. તથાપિ જોઇને સખેદ આશ્ચર્ય વર્તે છે કે, એ ગુણોના કોઇ અંશે સંપન્ન પણ અલ્પ જીવો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી.

૬૨૧ પ્રશ્ન.—આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ શા હેતુથી કહેવામાં આવ્યું છે?

ઉત્તર.—મોટા આશ્ચર્યને પમાડનારા એવા જળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ આદિ પદાર્થોના જે ગુણો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી, અને પોતાનું જે નાનું ઘર અથવા કંઇ ચીજો તેને વિષે કોઇ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્તે છે એ જોઈ, એમ થાય છે કે, લોકોને દૃષ્ટિભ્રમ અનાદિ કાળનો મટ્યો નથી; જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અલ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્ત્તતું નથી, અને તેનું ઓળખાણ થયે પણ સ્વેચ્છાએ વર્તવાની જે બુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે, એમ ઘણા જીવોની સ્થિતિ જોઈ આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે એમ જાણો.

૬૨૨ પ્રશ્ન:—ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપ રહિતપણે વર્તવું સહેલું છે? થોડા કાળમાં પરિપક્વ સમાધિરૂપ કોણ હોઇ શકે છે?

ઉત્તર:—ઉપાધિને વિષે વિક્ષેપરહિતપણે વર્તવું, એ વાત અત્યંત વિકટ છે; જે વર્તે છે, તે થોડા કાળને વિષે પરિપક્વ સમાધિરૂપ હોય છે.

૬૨૩. પ્રશ્ન:—શ્રીકૃષ્ણ જગત્ અને જ્ઞાની વચ્ચે શું ભિન્નતા કહે છે?

ઉત્તર:—"જગત્ જ્યાં સુવે છે, ત્યાં જ્ઞાની જાગે છે. જ્ઞાની જાગે છે, ત્યાં જગત્ સુવે છે. જગત્ જાગે છે, ત્યાં જ્ઞાની સુવે છે" એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે.

૬૨૪. પ્રશ્ન:—જીવને સદ્જ્ઞાન ક્યારે સમજાય છે?

ઉત્તર:—અસત્સંગમાં ઉદાસીન રહેવા માટે જીવને વિષે અપ્રમાદપણે નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે 'સદ્જ્ઞાન' સમજાય છે; તે પહેલાં પ્રાપ્ત થએલ બોધને ઘણા પ્રકારના અંતરાય રહ્યા હોય છે.

૬૨૫. પ્રશ્ન:—જગત્ અને મોક્ષનો માર્ગ એક છે?

ઉત્તર:—જગત્ અને મોક્ષનો માર્ગ એ બે એક નથી. જેને જગતની ઇચ્છા, રુચિ, ભાવના તેને મોક્ષને વિષે અનિચ્છા, અરુચિ, અભાવના હોય, એમ જણાય છે.

૬૨૬. પ્રશ્ન:—"મન મહિલાનુ વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરતરે; તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે" એ પદ સમજાવશો?

ઉત્તર:—ઘર સંબંધી બીજાં સમસ્ત કાર્ય કરતાં છતાં પણ જેમ પતિવ્રતા (—'મહિલા' શબ્દનો અર્થ) સ્ત્રીનુ મન પોતાના પ્રિય એવા ભર્તારને વિષે લીન છે, તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ એવા જીવનું ચિત્ત સંસારમાં રહી સમસ્ત કાર્યપ્રસંગે વર્તવું પડતાં છતા, જ્ઞાની સબંધી શ્રવણ કાર્યો છે એવો જે ઉપદેશધર્મ તેને વિષે લીનપણે વર્તે છે. સમસ્ત સંસારને વિષે સ્ત્રી, પુરુષના સ્નેહને પ્રધાન ગણુવામાં આવ્યો છે; તેમાં પણ પુરુષ પ્રત્યેનો સ્ત્રીનો પ્રેમ એ કોઈ પ્રકારે પણ તેથી વિશેષ પ્રધાન ગણુવામાં આવ્યો છે, અને એમાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનો સ્નેહ, તે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો ગણુવામાં આવ્યો છે. તે સ્નેહ એવો પ્રધાન શા માટે ગણુવામાં આવ્યો છે? ત્યારે જેને સિદ્ધાંત બળવાનપણે દર્શાવવા તે દષ્ટાંતને ગ્રહણ કર્યું છે, એવો સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, તે સ્નેહને એટલા માટે અમે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન ગણ્યો છે કે, બીજાં બધાં ઘર સંબંધી—અને બીજાં પણ—કામ કરતાં છતાં તે પતિવ્રતા એવી મહિલાનું ચિત્ત પતિને વિષે જ લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, ઇચ્છાપણે વર્તે છે.

એટલા માટે પણ સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, એ સ્નેહનું કારણ તો સંસાર-પ્રત્યયી છે, અને અત્રે તો તે અસંસારપ્રસયી કરવાને અર્થે કહેવું છે; માટે તે સ્નેહ, લીનપણે, પ્રેમપણે, સ્મરણપણે, ધ્યાનપણે, ઇચ્છા-પણે જ્યાં કરવાયોગ્ય છે; જ્યાં સ્નેહ અસંસાર પરિણામને પામે છે, તે કહીએ છીએ. તે સ્નેહ તો પતિવ્રતારૂપ એવા મુમુક્ષુએ જ્ઞાનીસં-બંધી શ્રવણરૂપ જે ઉપદેશાદિ ધર્મ, તેના પ્રત્યે તે જ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે; અને તે પ્રત્યે તે પ્રકારે જે જીવ વર્તે છે ત્યારે, "કાંતા" એવા નામની સમકીત સંબંધી જે દૃષ્ટિ, તેને વિષે તે જીવ સ્થિત છે, એમ જાણીએ છીએ. એવા અર્થને વિષે પૂરિત એવા એ બે પદ છે; તે પદ તો ભક્તિપ્રધાન છે; તથાપિ તે પ્રકારે ગૂઢ આશયે જીવનુ નિદિધ્યાસન ન થાય તો કવચિત્ બીજું એવું પદ તે જ્ઞાન-પ્રધાન જેવું ભાસે છે, અને તમને ભાસશે એમ જાણી તે બીજા પદનો તેવા પ્રકારનો ભાસ, બોધ થવા અર્થે ફરી પત્રની પૂર્ણતાએ માત્ર પ્રથમનું એક જ પદ લખી પ્રધાનપણે ભક્તિને જણાવી છે.

૬૨૭. પ્રશ્નઃ—ભક્તિપ્રધાનદશાએ વર્ત્તવાથી શું થાય છે ?

ઉત્તરઃ—ભક્તિપ્રધાનદશાએ વર્તવાથી જીવના સ્વચ્છંદાદિ દોષ સુગમપણે વિલય થાય છે, એવો પ્રધાન આશય જ્ઞાની પુરુષોનો છે.

૬૨૮. પ્રશ્નઃ—નિષ્કામ ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તો તે કેવી હોય છે ?

ઉત્તરઃ—તે ભક્તિને વિષે નિષ્કામ એવી અલ્પ પણ ભક્તિ જો જીવને ઉત્પન્ન થઇ હોય છે, તો તે ઘણા દોષથી નિવૃત્ત કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે, અલ્પ એવુ જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનપ્રધાનદશાને અસુગમ એવા માર્ગ પ્રત્યે–સ્વચ્છંદાદિ દોષપ્રત્યે–અથવા પદાર્થ સંબંધી ભ્રાંતિપ્રત્યે–પ્રાપ્ત કરે છે, ઘણું કરીને એમ હોય છે, તેમાં પણ આ કાળને વિષે તો ઘણા કાળસુધી જીવનપર્યંત પણ જીવે ભક્તિપ્રધાન-દશા આરાધવાયોગ્ય છે; એવો નિશ્ચય જ્ઞાનીઓએ કર્યો જણાય છે. (અમને એમ લાગે છે; અને એમ જ છે.)

૬૨૯. પ્રશ્નઃ—આપનાં દર્શન ક્યારે થશે ?

ઉત્તર.—હૃદયને વિષે જેના દર્શન કરવાની તમને ઇચ્છા છે તેને પ્રતિબંધ કરનારી એવી પ્રારબ્ધસ્થિતિ છે; અને તે સ્થિતિને પરિપ-ક્વ થવાની હજુ વાર છે, વળી તેના પ્રત્યક્ષપણામાં તો હાલ ગૃહાશ્રમ વર્તે છે, અને ચિત્રપટને વિષે સન્યાસ્તાશ્રમ વર્તે છે, એ એક ધ્યા-નનો મુખ્ય એવો બીજો પ્રતિબંધ છે. તે મૂર્તિથી તે આત્મસ્વરૂપ-પુરુષની દશા ફરી ફરી તેના વાક્યાદિનાં અનુસંધાન વિચારવાને યોગ્ય

છે, અને તેનું તે હૃદયદર્શનથી પણ મોટું ફળ છે; આ વાતને અત્ર સંક્ષિપ્ત કરવી પડે છે.

૬૩૦. પ્રશ્નઃ—"ભંગી ઇલીકાને ચટકાવે, તે ભંગી જગ જોવે રે." આ ચરણ કૃપા કરી સમજાવશો ?

ઉત્તરઃ—એ વાક્ય પરંપરાગત છે. એવું થવું કોઇ પ્રકારે સંભવિત છે, તથાપિ પ્રોફેસરનાં ગવેષણ પ્રમાણે ધારીએ કે તેમ થતુ નથી, તોપણ અત્ર કંઇ હાનિ નથી, કારણ કે દૃષ્ટાંત તેવી અસર કરવાને યોગ્ય છે, તો પછી સિદ્ધાતનો જ અનુભવ કે વિચાર કર્તવ્ય છે. ઘણું કરીને એ દૃષ્ટાંત સંબંધી કોઇને જ વિકલ્પ હશે, એટલે તે દૃષ્ટાંત માન્ય છે એમ જણાય છે; લોકદૃષ્ટિએ અનુભવગમ્ય છે; એટલે સિદ્ધાંતને વિષે તેનુ બળવાનપણુ જાણી મહત્ પુરુષો તે દૃષ્ટાંત આપતા આવ્યા છે, અને કોઇ પ્રકારે તેમ થવુ સંભાવ્ય પણ જાણીએ છીએ. એક સમય પણ કદાપિ તે દૃષ્ટાંત સિદ્ધ ન થાય એવુ છે એમ ઠરે, તોપણ, ત્રણે કાળને નિરાબાધ–અખંડ સિદ્ધ–એવી વાત તેના સિદ્ધાંતપદની તો છે.

૬૩૧. પ્રશ્નઃ—" જિન સ્વરૂપ થઈ જિનને આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે. " એમ શ્રી આનંદઘનજી અને બીજા બધા પુરૂષો કહે છે અને શ્રી જિન એમ કહે છે કે, અનંત વાર જિન સંબંધી ભક્તિ કરવા છતા જીવનુ કલ્યાણ થયુ નહિ તેનો ગુહ્યાર્થ શું છે ?

ઉત્તરઃ—આનંદઘનજી અને બીજા બધા જ્ઞાનીપુરુષો એમજ કહે છે, અને જિન વળી બીજે પ્રકાર કહે છે કે, અનંતવાર જિનસંબંધી જે ભક્તિ કરવા છતા જીવનું કલ્યાણ થયું નહિ. જિનમાર્ગને વિષે ઓળખાતાં એવાં સ્ત્રી પુરુષો એમ કહે છે કે, અમે જિનને આરાધીએ છીએ. અને તે આરાધવા જાય છે, અથવા આરાધન કરવાને વિષે ઉપાય લે છે, તેમ છતાં જિનવર થયેલા એવા તે દેખાતા નથી; ત્રણે કાળને વિષે અખંડ એવો એ સિદ્ધાંત તો અત્ર ખંડપણાને પામે છે, ત્યારે હવે એ વાત વિકલ્પ કરવાયોગ્ય કેમ નથી ?

૬૩૨. પ્રશ્નઃ—"આજે ક્ષાયિક સમકિત ન હોય" એવું પ્રતિપાદન કરનાર જીવો પ્રત્યે કેવી દૃષ્ટિએ વર્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—જે જીવો તે તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે, ઉપદેશે છે, અને તે સબંધી વિશેષપણે જીવોને પ્રેરણા કરે છે, તે જીવો જો તેટલી પ્રેરણા–ગવેષણા–જીવના કલ્યાણને વિષે કરશે, તો તે પ્રશ્નનુ સમાધાન થવાને ક્યારેય પણ તેમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એવા જીવો પ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કરવી યોગ્ય નથી; નિષ્કામ કરુણાએ કરી માત્ર તે જીવો

જોવા યોગ્ય છે; કોઇ પ્રકારનો તે સંબંધી ચિત્તને વિષે ભેદ આણવો યોગ્ય નથી; તે તે પ્રસંગે જીવે તેમના પ્રત્યે ક્રોધાદિ કરવા યોગ્ય નથી, કદાપિ તે જીવોને ઉપદેશ કરી સમજાવવાની તમને ચિંતના થતી હોય, તોપણ તે માટે તમે વર્ત્તમાન દશાએ જોતાં તો નિરુપાય છો, માટે અનુકંપાબુદ્ધિ અને સમતાબુદ્ધિએ તે જીવો પ્રત્યે સરળ પરિણામે જોવું, તેમ જ ઇચ્છવું અને તે જ પદાર્થ માર્ગ છે, એમ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે. હાલ તેમને જે કર્મસંબંધી આવરણ છે, તે ભંગ કરવાને જ જો ચિંતા ઉત્પન્ન થાય, તો પછી તમથી અ-થવા તમ જેવા બીજા સત્સંગીના મુખથી કંઇ પણ શ્રવણ કરવાની વારવાર તેમને ઉલ્લાસ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય, અને કોઇ આત્મસ્વરૂપ એવા સત્પુરુષને જોગે માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, પણ તેની ચિંતા ઉત્પન્ન થવાનો તેમને સમીપ જોગ જો હોય, તો હાલ આવી ચેષ્ટામા વર્તે નહિ; અને જ્યાંસુધી તેવી જીવની ચેષ્ટા છે, ત્યાંસુધી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની પુરુષનુ વાક્ય પણ તે પ્રત્યે નિષ્ફળ થાય છે, તો તમ વગેરેનાં વાક્યનું નિષ્ફળપણું હોય, અને તમને ક્લેશરૂપ ભાસે એમા આશ્ચર્ય નથી, એમ સમજી ઉપર પ્રદર્શિત કરી છે એવી અંતરંગ ભાવનાએ તે પ્રત્યે વર્તવું, અને કોઇ પ્રકારે પણ તેમને તમ સંબંધી ક્લેશનુ ઓછું કારણ થાય, એવી વિચારણા કરવી તે માર્ગને વિષે યોગ્ય ગણ્યુ છે.

૬૩૩. પ્રશ્ન:—આપના સંબંધી શા માટે ઓછી વાત કરવી ?

ઉત્તર:—અમારા સંબંધી જેમ બને તેમ બીજા જીવો પ્રત્યે ઓછી વાત કરવી. તે અનુક્રમમા વર્ત્તવાનો લક્ષ વિસર્જન થયો હોય તો, હવેથી સ્મરણ રાખશો, અમારાસંબંધી અને અમારાથી કહેવાયલા કે લખાયલા વાક્યોસંબંધી એમ કરવું યોગ્ય છે; અને તેનાં કારણો તમને હાલ સ્પષ્ટ જણાવવાં તે યોગ્યતાવાળું નથી; તથાપિ તે અનુક્રમે જો અનુસરવામાં વિસર્જન થવાય છે, તો બીજા જીવોને ક્લેશાદિનુ કારણ થવાય છે, તે પણ હવે "ક્ષાયિકની ચર્ચા" વગેરેના પ્રસંગથી તમને અનુભવમા આવેલ છે. જે કારણો જીવને પ્રાપ્ત થવાથી કલ્યાણનુ કારણ થાય, તે કારણોની પ્રાપ્તિ તે જીવોને આ ભવને વિષે થતી અટકે છે, કેમકે તે તો પોતાના અજ્ઞાનપણાથી, નથી ઓળખાણ પડ્યુ એવા સત્પુરૂષસંબંધીની તમ વગેરેથી પ્રાપ્ત થયેલી વાતથી તે સત્પુરુષ પ્રત્યે વિમુખપણાને પામે છે; તેને વિષે આગ્રહપણે અન્ય અન્ય ચેષ્ટા કલ્પે છે; અને ફરી તેવો જોગ થયે તેવું વિમુખપણું ઘણુંકરીને બળવાન-પણાને પામે છે એમ ન થવા દેવા અને આ ભવને વિષે તેમને તેવો

જોગ જો અજાણપણે પ્રાપ્ત થાય તો, વખતે શ્રેયને પામે, એમ ધારણા રાખી, અંતરંગમાં એવા સત્પુરૂષને પ્રગટ રાખી, બાહ્યપ્રદેશે ગુપ્તપણું રાખવું વધારે યોગ્ય છે. તે ગુપ્તપણું માયા કપટ નથી, કારણ કે તેમ વર્તવા વિષે માયા કપટનો હેતુ નથી,—તેના ભવિષ્યકલ્યાણનો હેતુ છે; જે તેમ હોય તે માયાકપટ ન હોય એમ જાણીએ છીએ. જેને દર્શન-મોહનીય ઉદયપણે બળવાનપણે વર્તે છે, એવા જીવને માત્ર સત્પુરુષાદિકનાં અવજ્ઞાદિ બોલવાનો પ્રસંગ આપણાથી પ્રાપ્ત ન થાય એટલો ઉપયોગ રાખી વર્તવું, એ તેનુ અને ઉપયોગ રાખનાર એ બન્નેના કલ્યાણનુ કારણ છે.

૬૩૪. પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરુષની અવજ્ઞા બોલવી અને જ્ઞાનીપુરુષના ગુણગ્રામ કરવા એ બન્ને વાક્યમાંથી કયા વાક્યને અફળ ને કયા વાક્યને સફળ કરનારા જીવો વિશેષ હશે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાની પુરુષની અવજ્ઞા બોલવી તથા તેવા પ્રકારના પ્રસંગમાં ઉજમાળ થવું, એ જીવનું અનંતસંસાર વધવાનુ કારણ છે, એમ તીર્થંકર કહે છે; તે પુરુષના ગુણગ્રામ કરવા, તે પ્રસગમાં ઉજમાળ થવું અને તેની આજ્ઞામા સરળ પરિણામે પરમ ઉપયોગ દષ્ટિએ વર્તવુ, એ અનંત સંસારને નાશ કરનારૂં તીર્થંકર કહે છે, અને તે વાક્યો જિનાગમને વિષે છે. ઘણા જીવો તે વાક્યો શ્રવણ કરતા હશે, તથાપિ પ્રથમ વાક્યને અફળ અને બીજા વાક્યને સફળ કર્યું હોય એવા જીવો તો ક્વચિત્ જ જોવામાં આવે છે; પ્રથમ વાક્યને સફળ, અને બીજા વાક્યને અફળ, એમ જીવે અનંતવાર કર્યું છે. તેવાં પરિણામમાં આવતા તેને વખત લાગતો નથી, કારણ કે અનાદિકાળથી મોહ નામનો મદિરા તેના આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે; માટે વારંવાર વિચારી તેવા તેવા પ્રસંગમા યથાશક્તિ યથાબળવીર્યે ઉપર દર્શિત કર્યા છે જે પ્રકાર, તે પ્રકારે વર્તવુ યોગ્ય છે.

૬૩૫ પ્રશ્ન:—"ક્ષાયિક સમકિત આ કાળમાં ન હોય" એવા અભિપ્રાય સંબધી આપનો અભિપ્રાય કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર:—કદાપિ એમ ધારો કે "ક્ષાયિક સમકિત આ કાળમાં ન હોય" એવું સ્પષ્ટ જિનના આગમને વિષે લખ્યું છે; હવે તે જીવે વિચારવું યોગ્ય છે કે "ક્ષાયિક સમકિત એટલે શું સમજવું ?" જેમાં એક નવકારમંત્ર જેટલું પણ વ્રત પ્રત્યાખ્યાન હોતું નથી, છતાં તે જીવ વિશેષ તો ત્રણ ભવે, અને નહિ તો, તે જ ભવે પરમપદને પામે છે; એવી મોટી આશ્ચર્યકારક તો તે સમકિતની વ્યાખ્યા છે; ત્યારે હવે એવી તે કઈ દશા સમજવી કે જે 'ક્ષાયિક સમકિત'

કહેવાય ? " ભગવાન તીર્થંકરને વિષે દૃઢ શ્રદ્ધા " એનું નામ જો 'ક્ષાયિક સમકિત ' એમ ગણીએ, તો તે શ્રદ્ધા કેવી સમજવી કે જે શ્રદ્ધા આપણે જાણી કે આ તો ખચિત આ કાળમાં હોયજ નહીં ? જો એમ જણાતું નથી કે અમુક દશા કે અમુક શ્રદ્ધાને ' ક્ષાયિક સમકિત ' કહ્યું છે, તો પછી તે નથી એમ, માત્ર જિનાગમના શબ્દોથી જાણ્યું થયુ કહીએ છીએ. હવે એમ ધારો કે, તે શબ્દો બીજા આશયે કહેવાયા છે, અથવા કોઈ પાછળના કાળના વિસર્જનદોષે લખાયા છે, તો તેને વિષે આગ્રહ કરીને જે જીવે પ્રતિપાદન કર્યું હોય, તે જીવ કેવા દોષને પ્રાપ્ત હોય ? તે સખેદ કરૂણાએ વિચારવાયોગ્ય છે. હાલ જેને જિનસૂત્રોને નામે ઓળખવામાં આવે છે તેમા " ક્ષાયિક સમકિત નથી, " એવુ સ્પષ્ટ લખેલું નથી; અને તે પરંપરાગત તથા બીજા કેટલાક ગ્રંથોમા એ વાત ચાલી આવે છે, એમ વાંચેલુ છે, અને સાંભળેલુ છે. તે વાકય મિથ્યા છે કે મૃષા છે, એમ અમારો અભિપ્રાય નથી, તેમ તે વાકય જે પ્રકારે લખ્યુ છે, તે એકાંત અભિપ્રાયે જ લખ્યુ છે એમ, અમને લાગતું નથી. કદાપિ એમ ધારો કે, તે વાકય એકાંત એમ જ હોય, તોપણ કોઇ પણ પ્રકારે વ્યાકુળપણું કરવું યોગ્ય નથી, કારણ કે તે બધી વ્યાખ્યા જો સત્પુરુષના આશયથી જાણી નથી તો પછી સફળ નથી. એને બદલે કદાપિ ધારો કે, જિનાગમમા લખ્યુ હોય કે ચોથા કાળની પેઠે પાંચમા કાળમા પણ ઘણા જીવો મોક્ષે જવાના છે તો, તે વાતનું શ્રવણ કંઈ તમને કલ્યાણકર્તા થાય નહિ, અથવા મોક્ષપ્રાપ્તિનુ કારણ હોય નહિ, કારણ કે તે મોક્ષપ્રાપ્તિ જે દશાને કહી છે, તે જ દશાની પ્રાપ્તિ જ સિદ્ધ છે. ઉપયોગી છે, કલ્યાણકર્ત્તા છે; શ્રવણ તો માત્ર વાત છે, તેમજ તેથી પ્રતિકૂળ વાકય પણ માત્ર વાત છે, તે બેય લખી હોય, અથવા એક જ લખી હોય, અથવા વગર વ્યવસ્થાએ રાખ્યુ હોય તોપણ તે બંધ કે મોક્ષનુ કારણ નથી; માત્ર બંધદશા તે બંધ છે; મોક્ષદશા તે મોક્ષ છે; ક્ષાયિકદશા તે ક્ષાયિક છે; અન્ય દશા તે અન્ય છે; શ્રવણ તે શ્રવણ છે; મનન તે મનન છે; પરિણામ તે પરિણામ છે, પ્રાપ્તિ તે પ્રાપ્તિ છે, એમ સત્પુરુષનો નિશ્ચય છે. બંધ તે મોક્ષ નથી, મોક્ષ તે બંધ નથી. જે, જે છે, તે તે છે; જે જે સ્થિતિમા છે, તે તે સ્થિતિમાં છે. બંધબુદ્ધિ ટળી નથી અને મોક્ષ, જીવન્મુક્તતા માનવામાં આવે, તો તે જેમ સફળ નથી, તેમ અક્ષાયિકદશાએ ક્ષાયિક માનવામાં આવે, તો તે પણ સફળ નથી. માનવાનું ફળ નથી, પણ દશાનું ફળ છે. જ્યારે એ પ્રકારે છે, ત્યારે હવે આપણો આત્મા કઈ દશામાં

હાલ છે, અને તે ક્ષાયિક સમકિતી જીવની દશાનો વિચાર કરવાને યોગ્ય છે કે કેમ? અથવા તેનાથી ઉતરતી અથવા તેથી ઉપરની દશાનો વિચાર આ જીવ યથાર્થ કરી શકે એમ છે કે કેમ? તે જ વિચારવું જીવને શ્રેયસ્કર છે; પણ અનંતકાળ થયાં જીવે તેવું વિચાર્યું નથી, તેને તેવું વિચારવું યોગ્ય છે, એવું ભાસ્યું પણ નથી; અને નિષ્ફળપણે સિદ્ધપદ સુધીના ઉપદેશ જીવ અનંતવાર કરી ચૂક્યો છે; તે ઉપર જણાવ્યો છે તે પ્રકાર વિચાર્યા વિના કરી ચૂક્યો છે. વિચારીને યથાર્થ વિચારીને-કરી ચૂક્યો નથી. જેમ પૂર્વે જીવે યથાર્થ વિચાર વિના તેમ કર્યું છે, તેમ જ તે દશા (યથાર્થ વિચારદશા) વિના વર્ત્તમાને તેમ કરે છે. પોતાના બોધનુ બળ જીવને ભાનમા આવશે નહિ ત્યાસુધી, હવે પછી પણ તે વર્ત્યા કરશે; કોઇ પણ મહાપુણ્યને યોગે જીવ, ઓસરીને તથા તેવા મિથ્યા ઉપદેશના પ્રવર્ત્તનથી પોતાનુ બોધબળ આવરણને પામ્યું છે એમ જાણી, તેને વિષે સાવધાન થઇ, નિરાવરણ થવાનો વિચાર કરશે ત્યારે તેવો ઉપદેશ કરતા, બીજાંને પ્રેરતાં આગ્રહે કહેતા અટકશે. વધારે શું કહીએ? એક અક્ષર બોલતા અતિશય એવી પ્રેરણાએ પણ વાણી મૌનપણાને પ્રાપ્ત થયા પહેલા જીવને એક અક્ષર સત્ય બોલાય એમ બનવું અશક્ય છે. આ વાત કોઈ પણ પ્રકારે ત્રણે કાળને વિષે સંદેહપાત્ર નથી, તીર્થંકરે પણ એમ જ કહ્યું છે; અને તે તેના આગમમાં પણ હાલ છે, એમ જાણવામાં છે, કદાપિ આગમને વિષે એમ કહેવાયલો અર્થ રહ્યો હોત નહિ, તોપણ ઉપર જણાવ્યા છે તે શબ્દો આગમ જ છે—જિનાગમ જ છે. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન એ ત્રણે કારણથી રહિતપણે એ શબ્દો પ્રગટ લેખપણું પામ્યા છે, માટે સેવનીય છે. થોડાં વાક્યોમા લખી વાળવા ધારેલો આ પત્ર વિસ્તાર પામ્યો છે, અને ઘણાં જ ટુંકાણમાં તે લખ્યો છે, છતા કેટલાક પ્રકારે અપૂર્ણ સ્થિતિએ આ પત્ર અત્ર પરિસમાપ્ત કરવો પડે છે.

૬૩૬. પ્રશ્ન:—'વિચારસાગર' વાચવાનો પ્રસગ મળે તો તે લાભરૂપજ છે?

ઉત્તર:—'વિચારસાગર'ના થોડા પણ તરગો વાંચવાનો પ્રસંગ મળે તો લાભરૂપજ છે.

૬૩૭. પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણાને યોગ્ય શા માટે કહ્યો છે?

ઉત્તર:—શાસ્ત્રોને વિષે આ કાળને અનુક્રમે ક્ષીણપણાયોગ્ય કહ્યો છે; અને તે પ્રકારે અનુક્રમે થયા કરે છે. એ ક્ષીણપણું મુખ્ય કરીને

પરમાર્થસંબંધીનુ કર્યું છે. જે કાળમાં અત્યંત દુર્લભપણે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય, તે કાળ દુષમ કહેવા યોગ્ય છે. જો કે સર્વ કાળને વિષે પરમાર્થપ્રાપ્તિ જેનાથી થાય છે, એવા પુરુષોનો જોગ દુર્લભ જ છે, તથાપિ આવા કાળને વિષે તો અત્યંત દુર્લભ હોય છે. જીવોની પરમાર્થવૃત્તિ ક્ષીણપરિણામને પામતી જતી હોવાથી તે પ્રત્યે જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશનુ બળ ઓછું થાય છે, અને તેથી પરંપરાએ તે ઉપદેશ પણ ક્ષીણપણાને પામે છે, એટલે પરમાર્થ માર્ગ અનુક્રમે વ્યવચ્છેદ થવા જોગ કાળ આવે છે. આ કાળને વિષે અને તેમાં પણ હમણા લગભગના સૈકડાથી મનુષ્યની પરમાર્થવૃત્તિ બહુ ક્ષીણપણાને પામી છે, એ વાત પ્રત્યક્ષ છે. મનુષ્યોને જે સરળ વૃત્તિ હતી, તે અને આજની સરળ વૃત્તિ એમાં મોટો તફાવત થઈ ગયો છે. ત્યાંસુધી મનુષ્યોની વૃત્તિને વિષે કંઈ કઈ આજ્ઞાંકિતપણું, પરમાર્થની ઇચ્છા, અને તે સબંધી નિશ્ચયમા દૃઢતા એ જેવાં હતા તેવાં આજે નથી; તેવા તો આજે ઘણું ક્ષીણપણું થયુ છે,—જો કે હજુ આ કાળમાં પરમાર્થવૃત્તિ કેવળ વ્યવચ્છેદ પ્રાપ્ત થઇ નથી, તેમ સત્પુરુષરહિત ભૂમિ થઈ નથી, તોપણ કાળ તે કરતા વધારે વિષમ—છે; બહુ વિષમ છે, એમ જાણીએ છીએ.

૬૩૮. પ્રશ્ન—આપનું ઓળખાણ થવું શકય છે? શકય ન હોય તો તેના કારણો શું છે?

ઉત્તર.—આવું કાળનુ સ્વરૂપ જોઇને મોટી અનુકંપા હૃદયને વિષે અખંડપણે વર્તે છે, જીવોને વિષે કોઈ પણ પ્રકારે અત્યંત દુ:ખની નિવૃત્તિનો ઉપાય એવો જે સર્વોત્તમ પરમાર્થ, તે સબંધી વૃત્તિ કઇ પણ વર્દ્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થાય, તો જ તેને સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય છે, નહિ તો થતું નથી. તે વૃત્તિ સજીવન થાય, અને કોઈ પણ જીવોને—ઘણા જીવોને—પરમાર્થ સબંધી જે માર્ગ તે પ્રાપ્ત થાય તેવી અનુકંપા અખંડપણે રહ્યા કરે છે, તથાપિ તેમ થવું બહુ દુર્લભ જાણીએ છીએ, અને જેનાં કારણો પણ ઉપર જણાવ્યાં છે. જે પુરુષનુ દુર્લભપણું ચોથા કાળને વિષે હતું, તેવા પુરુષનો જોગ આ કાળમાં થાય એમ થયું છે, તથાપિ પરમાર્થ સંબંધી ચિંતા જીવોને અત્યંત ક્ષીણ થઈ ગઇ છે, એટલે તે પુરુષનુ ઓળખાણ થવું અત્યંત વિકટ છે, તેમાં પણ જે ગૃહવાસાદિ પ્રસંગમાં તે પુરુષની સ્થિતિ છે, તે જોઈ જીવને પ્રતીતિ આવવી દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે, અને કદાપિ પ્રતીતિ આવી તો તેમનો જે પ્રારબ્ધપ્રકાર હાલ વર્તે છે, તે જોઇ નિશ્ચય રહેવો દુર્લભ છે, અને કદાપિ નિશ્ચય

થાય તોપણ તેનો સત્સંગ રહેવો દુર્લભ છે, અને જે પરમાર્થનું મુખ્ય કારણ તે તો તે છે, તે આવી સ્થિતિમાં જોઈ ઉપર જે કારણો જણાવ્યાં છે તેને વધારે બળવાનપણે દેખીએ છીએ, અને એ વાત જોઈ ફરી ફરી અનુકંપા ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૩૯ પ્રશ્નઃ—આપનાથી પરમાર્થ પ્રકાશવામાં કયા કારણો બળવાન જોઈતા હતા ?

ઉત્તર.—ઈશ્વરેચ્છાથી જે કોઈ પણ જીવોનુ કલ્યાણ વર્તમાનમાં પણ થવુ સર્જિત હશે તે તો તેમ થશે, અને બીજેથી નહિ પણ અમથકી એમ પણ અત્ર માનીએ છીએ. ગંગા યમુનાદિના પ્રદેશને વિષે જો આ દેહ ઉત્પન્ન થયો હોત, ત્યા વર્દ્ધમાનપણું પામ્યો હોત, તો તે એક બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; બીજું પ્રારબ્ધમા ગૃહવાસ બાકી ન હોત, અને બ્રહ્મચર્ય, વનવાસ હોત, તો બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ; કદાપિ ગૃહવાસ બાકી છે તેમ હોત, અને ઉપાધિજોગરૂપ પ્રારબ્ધ ન હોત, તો તે ત્રીજું પરમાર્થને બળવાન કારણ હતું, એમ જાણીએ છીએ. તેવાં બે કારણો તો થઈ ચૂક્યાં છે, એટલે હવે તેનુ નિવારણ નથી; ત્રીજુ ઉપાધિજોગરૂપ જે પ્રારબ્ધ તે શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થાય, વેદન થાય—અને તે નિષ્કામકરૂણાના હેતુથી—તો તેમ થવુ હજુ બાકી છે, તથાપિ તે પણ હજુ વિચાર યોગ્ય સ્થિતિમાં છે, એટલે કે તે પ્રારબ્ધનો સહેજે પ્રતીકાર થઈ જાય એમ જ ઇચ્છાની સ્થિતિ છે, અથવા તો વિશેષ ઉદયમા આવી જઈ થોડા કાળમાં તે પ્રકારનો ઉદય પરિસમાપ્ત થાય, તો તેમ નિષ્કામકરૂણાની સ્થિતિ છે, અને એ બે પ્રકારમાં તો હાલ ઉદાસીનપણે એટલે સામાન્યપણે રહેવુ છે, એમ આત્મસંભાવના છે, અને એ સંબધીને મોટો વિચાર વારંવાર રહ્યા કરે છે.

૬૪૦. પ્રશ્નઃ—કેવા પ્રકારના સપ્રદાયે આપે પરમાર્થ કહેવાનુ ધાર્યું છે ?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ કેવા પ્રકારના સપ્રદાયે કહેવો એ પ્રકાર જ્યાંસુધી ઉપાધિજોગ પરિસમાપ્ત નહિ થાય ત્યાંસુધી, મૌનપણામા અને અવિચાર અથવા નિર્વિચારમા રાખ્યો છે; અર્થાત્ તે વિચાર હાલ કરવા વિષે ઉદાસપણું વર્તે છે.

૬૪૧. પ્રશ્નઃ—પરમાર્થ સંબંધી જે જીવોને પ્રસંગ પડે છે તેમને આપની અનુકંપા પ્રમાણે શા કારણે લાભ મળતો નથી ?

ઉત્તરઃ—આત્માકાર સ્થિતિ થઈ જવાથી ચિત્ત ઘણું કરીને એક અંશ પણ ઉપાધિજોગ વેદવાને યોગ્ય નથી, તથાપિ તે તો જે

પ્રકારે વેદવું પ્રાપ્ત થાય, તે જ પ્રકારે વેદવું છે, એટલે તેમાં સમાધિ છે; પરંતુ પરમાર્થ સંબંધી કોઈ કોઈ જીવોને પ્રસંગ પડે છે, તેને તે ઉપાધિજોગના કારણથી અમારી અનુકંપા પ્રમાણે લાભ મળતો નથી; અને પરમાર્થ સંબંધી કંઇ તમ લિખિતાદિ વાર્ત્તા આવે છે, તે પણ ચિત્તમાં માંડ પ્રવેશ થાય છે, કારણ કે તેનો હાલ ઉદય નથી. આથી પત્રાદિ પ્રસગથી તમ શિવાયના મુમુક્ષુ જીવો તેમને ઇચ્છિત અનુકંપાએ પરમાર્થવૃત્તિ આપી શકતી નથી, એ પણ ચિત્તને ઘણીવાર લાગી જાય છે.

૬૪૨. પ્રશ્નઃ—સંસાર સંબંધે સ્ત્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થએલ જીવો પરત્વે આપની વર્ત્તના શા પ્રકારે છે?

ઉત્તરઃ—ચિત્ત બંધનવાળું થઈ શકતું નહિ હોવાથી જે જીવો સંસારસબંધે સ્ત્રિયાદિરૂપે પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવોની ઇચ્છા પણ દુભવવાની ઇચ્છા થતી નથી, અર્થાત્ તે પણ અનુકંપાથી, અને માબાપાદિનાં ઉપકારાદિ કારણોથી ઉપાધિજોગને બળવાન રીતે વેદીએ છીએ, અને જેની જે કામના છે, તે તે પ્રારબ્ધના ઉદયમાં જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થવી સુજીત છે, તે પ્રકારે થાય ત્યાસુધી નિવૃત્તિ ગ્રહણ કરતાં પણ જીવ ઉદાસીન રહે છે એમાં કોઇ પ્રકારનુ અમારૂ સકામપણું નથી, અમે એ સર્વમાં નિષ્કામ જ છીએ; એમ છે, તથાપિ પ્રારબ્ધ તેવા પ્રકારનુ બધન રાખવારૂપ ઉદયે વર્તે છે, એ પણ બીજા મુમુક્ષુની પરમાર્થવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને વિષે રોધરૂપ જાણીએ છીએ.

૬૪૩. પ્રશ્નઃ—ધર્મના પ્રકાર કૃપાપૂર્વક દર્શાવશો?

ઉત્તરઃ—જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે, તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે, તે પ્રકાર અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી.

૬૪૪ પ્રશ્નઃ—કયા પુરુષથી આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા યાવત્ આરાધવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—પોતાની કલ્પના વડે, અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે જીવે ધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ, કે આરાધવા જોગ નથી, માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની, એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મશ્રવણ કરવા જોગ છે; યાવત્ આરાધવા જોગ છે.

૬૪૫. પ્રશ્નઃ—સંસારમાં કાર્ય કારણપણે આપ કેમ પ્રવર્ત્તો છો?

ઉત્તરઃ—જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ જ્ઞાની પુરૂષોનું સનાતન આચરણ છે, અને તેજ આચરણ અમને ઉદયપણે વર્તે છે; અર્થાત્ જે સંસારમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, તે

સંસારના કાર્યની પ્રવૃત્તિનો ઉદય છે; અને ઉદય અનુક્રમે વેદન થયા કરે છે. ઉદયના એ ક્રમમાં કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ, વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એમ જાણીએ છીએ કે જ્ઞાની પુરુષોનું પણ તે સનાતન આચરણ છે, તથાપિ જેમાં સ્નેહ રહ્યો નથી, અથવા સ્નેહ રાખવાની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ છે, અથવા નિવૃત્ત થવા આવી છે, તેવા આ સંસારમાં કાર્યપણે-કારણપણે પ્રવર્ત્તવાની ઇચ્છા રહી નથી; તેનાથી નિવૃત્તપણું જ આત્માને વિષે વર્તે છે, તેમ છતા પણ તેના અનેક પ્રકારના સંગપ્રસંગમાં પ્રવર્તવું પડે એવું પૂર્વે કોઈ પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન કર્યું છે, જે સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ, તથાપિ હજુ પણ તે કેટલાક વખત સુધી ઉદયજોગ છે, એમ જાણી કવચિત્ ખેદ પામીએ છીએ, અને તે ખેદનું કારણ વિચારી જોતાં તો પરાનુકંપારૂપ જણાય છે, હાલ તો તે પ્રારબ્ધ સ્વાભાવિક ઉદયપ્રમાણે વેદન કર્યા શિવાય અન્ય ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી, તથાપિ તે ઉદયમાં બીજા કોઇને સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, લાભ તથા અલાભના કારણરૂપે ભાસીએ છીએ, તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર ભ્રાંતિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે 'સાક્ષીકર્ત્તા' તરીકે મનાય છે, તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસમાન થવુ તે, બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે. એમ છતાં પણ, કોઇને ખેદ, દુઃખ અલાભનું કારણ તે સાક્ષીપુરુષ ભ્રાંતિગત લોકોને ન ભાસે તો, તે પ્રસંગમાં તે સાક્ષીપુરૂષનું અત્યંત વિકટપણું નથી; અમને તો અત્યંત વિકટપણાના પ્રસંગનો ઉદય છે; એમાં પણ ઉદાસીનપણું એ જ સનાતન ધર્મ જ્ઞાનીનો છે. ('ધર્મ' શબ્દ આચરણને બદલે છે.)

૬૪૬. પ્રશ્ન:—પરમાર્થમાર્ગ આપ ક્યારે પ્રભાવશો?

ઉત્તર:—એકવાર એક તણખલાના બે ભાગ કરવાની ક્રિયા કરી શકવાની શક્તિ પણ ઉપશમ થાય, ત્યારે જે ઇશ્વરેચ્છા હશે તે થશે.

૬૪૭. પ્રશ્ન:—કોઇનું શુભ અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ'થી થયેલુ દેખાય છે તેને માટે આપનો અભિપ્રાય કહેશો?

ઉત્તર:—પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે. વાસ્તવિક તો એમ છે કે, કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહિ અને નહિ કરેલુ એવુ કર્મફળ કંઈ પ્રાપ્ત થાય નહિ; કોઇ કોઇ વખત અકસ્માત્ કોઇનું શુભ, અથવા અશુભ 'વર' અથવા 'શાપ' થી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહિ કરેલાં કર્મનું ફળ નથી; કોઇ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે.

૬૪૮. પ્રશ્ન:—એકેંદ્રિય જીવોનું એકાવતારીપણું કેવા પ્રકારે જાણવાયોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—એકેંદ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવાયોગ્ય છે.

૬૪૯ પ્રશ્ન:—'ભગવતી' વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે તેમાં સંશયાત્મક થવા જેવું નથી ?

ઉત્તર:—'ભગવતી' વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઇ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમા કઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે, પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગધ્યાનાદિકના અભ્યાસબળવડે સ્થિત હોય, તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે; અને એમ બનવું એ કઇ કલ્પિત પ્રકાર નથી. જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે–હોય છે. ક્વચિત્ જ્ઞાનના તારતમ્ય–ક્ષયોપશમ–ભેદે તેમ નથી પણ હોતું, તથાપિ જેને આત્માનુ પૂર્ણ શુદ્ધપણુ વર્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે,–ભવાંતરને જાણે છે. 'આત્મા નિત્ય છે,' 'અનુભવરૂપ છે,' 'વસ્તુ છે,' એ એ પ્રકારે અત્યંતપણે દૃઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસગો કહેવામા આવ્યા છે. ભવાંતરનુ જો સ્પષ્ટ જ્ઞાન કોઇને થતું ન હોય, તો આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પણ કોઇને થતુ નથી એમ કહેવાતુલ્ય છે, તથાપિ એમ તો નથી. આત્માનુ સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, અને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે. પોતાના તેમજ પરના ભવ જાણવાનુ જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતુ નથી.

૬૫૦. પ્રશ્ન.—તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ થવાના પ્રસંગના સંબંધમા આપનો અભિપ્રાય કેવા પ્રકારે છે ?

ઉત્તર:—પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતા સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય, એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવાયોગ્ય નથી; અથવા શાસ્ત્રમા કહેલાં વાક્યોનો તેવો અર્થ થતો હોય, તો તે સાપેક્ષ છે; લોકભાષાનાં, એ વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે. રૂડા પુરુષનું આગમન કોઇને ત્યાં થાય, તો તે જેમ એમ કહે છે કે, "આજે અમૃતના મેહ વૂઠયા," તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે, યથાર્થ છે, તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે, શબ્દથી પરભાર્યો અર્થે યથાર્થ નથી; તેમ જ તીર્થંકરાદિકની ભિક્ષા સંબંધમાં તેવું છે, તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે, "આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવજોગે તે બનવું અત્યંત સંભવિત છે, સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી."

"એમ બનવું સંભવિત છે, એમ ઘટે છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે." સર્વ મહંત્ પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આધીન છે; એ નિશ્ચયાત્મક વાત છે,—નિઃસંદેહ અંગીકાર કરવાયોગ્ય વાત છે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં વર્તે છે, ત્યાં જો સર્વ મહંત્ પ્રભાવજોગ વર્તતા ન હોય, તો પછી તે બીજે કયે સ્થળે વર્તે? તે વિચારવાયોગ્ય છે. તેવું તો બીજું કોઈ સ્થળ સંભવતું નથી, ત્યારે સર્વ મહંત્ પ્રભાવજોગનો અભાવ થશે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપનું પ્રાપ્ત થવું એ અભાવરૂપ નથી, તો પછી મહંત્ એવા પ્રભાવજોગનો અભાવ તો ક્યાંથી હોય? અને જો કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે, આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો ઘટે છે, મહંત્ પ્રભાવજોગમા પ્રાપ્તપણું ઘટતું નથી, તો તે કહેવું એક વિસંવાદ શિવાય બીજું કંઈ નથી, કારણ કે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહંતપણાથી અત્યંત હીન એવા પ્રભાવજોગને મહંત્ જાણે છે, અને તે એમ સૂચવે છે કે, તે વક્તા આત્મસ્વરૂપનો જાણનાર નથી; તે આત્મસ્વરૂપથી મહંત્ એવું કંઈ નથી. એવો આ સૃષ્ટિને વિષે કોઈ પ્રભાવજોગ ઉત્પન્ન થયો નથી, છે નહીં, અને થવાનો નથી, કે જે પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય, તથાપિ તે પ્રભાવજોગને વિષે વર્તવામા આત્મસ્વરૂપને કંઈ કર્ત્તવ્ય નથી, એમ તો છે; અને જો તેને તે પ્રભાવજોગને વિષે કંઈ કર્ત્તવ્ય ભાસે છે, તો તે પુરુષ આત્મસ્વરૂપના અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે, સર્વ પ્રકારના પ્રભાવજોગ આત્મરૂપ મહાભાગ્ય એવા તીર્થંકરને વિષે ઘટે છે,—હોય છે, તથાપિ તેને વિકાસવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે ઘટતો નથી; સ્વાભાવિક કોઈ પુણ્યપ્રકારવશાત્ સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય એમ કહેવું અસંભવિત નથી, અને તીર્થંકરપદને તે બાધરૂપ નથી. જે તીર્થંકર છે તે આત્મસ્વરૂપવિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં, અને જે કરે તે આત્મરૂપ એવા તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નહીં, એમ જાણીએ છીએ,—એમ જ છે.

૬૫૧ પ્રશ્ન:—જિનશાસ્ત્રોમા અમુક બોલ વિચ્છેદ ગયાનું કથન છે અને તેમાં મુખ્ય કરી કેવલજ્ઞાનાદિ દશ બોલ છે તેના સંબંધમાં આપ શા પ્રકારે વિચાર ધરાવો છો?

ઉત્તર:—જિનનાં કહેલાં શાસ્ત્રો જે ગણાય છે, તેને વિષે અમુક 'બોલ' વિચ્છેદ ગયાનું કથન છે, અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવલજ્ઞાનાદિ 'દશ બોલ' છે, અને તે 'દશ બોલ' વિચ્છેદ દેખાડવાનો આશય આ

કાળને વિષે "સર્વથા મુક્તપણું ન હોય" એમ બતાવવાનો છે. 'દશ બોલ' પ્રાપ્ત હોય, અથવા તો તે ચરમશરીરિ જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી, તે વાત વિચ્છેદરૂપ ગણી છે, તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવા યોગ્ય નથી, એમ અમને ભાસે છે,–એમ જ છે; કારણ કે ક્ષાયિક સમકીતનો એને વિષે નિષેધ છે, તે ચરમશરીરિને જ હોય એમ તો ઘટતું નથી; અથવા તેમ એકાંત નથી. મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયિકસમકીતી છતા, ચરમશરીરિ નહોતા, એવું તે જ જિનશાસ્ત્રોને વિષે કથન છે. જિનકલ્પી–વિહાર વિચ્છેદ, એમ શ્વેતાંબરનું કથન છે; દિગંબરનું કથન નથી. "સર્વથા મોક્ષ થવો" એમ આ કાળે બને નહીં, એમ બેયનો અભિપ્રાય છે, તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી. ચરમશરીરિપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી, તથાપિ અશરીરિભાવપણે આત્મા સ્થિત છે, તો તે ભાવનયે ચરમશરીરિપણું નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે; અને તે અશરીરિભાવે આ કાળને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ, તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવાતુલ્ય છે, વિશેષ શું કહીએ? એ કેવળ એકાંત નથી. કદાપિ એકાંત હોય, તોપણ આગમ જેણે ભાખ્યાં છે, તે જ આશય સત્પુરૂષે કરી તે ગમ્ય કરવાયોગ્ય છે, અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે.

૬૫૨ પ્રશ્ન:—લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે કોણ યથાતથ્ય દેખે છે?

ઉત્તર:—લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વઐ કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાની પુરૂષ જ યથાતથ્ય દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામના પ્રત્યે દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ.

૬૫૩ પ્રશ્ન:—ક્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી? તે જાણવા માટે ક્યાં સાધનો છે?

ઉત્તર:—જીવને સ્વસ્વરૂપ જાણ્યા શિવાય છૂટકો નથી. ત્યાંસુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવાયોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણુ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે તે જ્ઞાની થાય છે,–ક્રમે કરી જ્ઞાની થાય છે. આનંદઘનજીએ એક સ્થળે એમ કહ્યું છે કે:—

–જિન થઈ જિનને જે આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે;
ભૃંગી ઈલીકાને ચટકાવે, તે ભૃંગી જગ જોવે રે.

જિન થઈને એટલે સાંસારિક ભાવને વિષેથી આત્મભાવ ત્યાગીને, જે કોઈ જિનને એટલે કૈવલ્યજ્ઞાનીને-વીતરાગને-આરાધે છે, તે નિશ્ચે જિનવર એટલે કૈવલ્યપદેયુક્ત હોય છે. તેને માટે ભમરી અને ઇયળનું પ્રત્યક્ષ સમજાય એવું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. અમને પણ અત્રે ઉપાધિજોગ વર્તે છે, અન્યભાવને વિષે જોકે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી; અને એ જ મુખ્ય સમાધિ છે.

૬૫૪ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવું અસંભવિત છે ?

ઉત્તરઃ—ભ્રાંતિગતપણે સુખસ્વરૂપ ભાસે છે એવા સંસારી પ્રસંગ અને પ્રકારોમાં જ્યાંસુધી જીવને વહાલપ વર્તે છે, ત્યાંસુધી જીવને પોતાનું સ્વરૂપ ભાસવુ અસંભવિત છે, અને સત્સંગનુ મહાત્મ્ય પણ તથારૂપપણે ભાસ્યમાન થવુ અસભવિત છે. જ્યાંસુધી તે સંસારગત વહાલપ અસંસારગત વહાલપને પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, ખચિત કરી અપ્રમત્તપણે વારવાર પુરુષાર્થનો સ્વીકાર યોગ્ય છે. આ વાત ત્રણે કાળને વિષે અવિસવાદ જાણી નિષ્કામપણે લખી છે.

૬૫૫ પ્રશ્નઃ—જિનાગમ કેના સ્વરૂપ છે ? અને તે શા અર્થે પ્રરૂપ્યાં છે ?

ઉત્તરઃ—જિનાગમ છે તે, ઉપશમસ્વરૂપ છે. ઉપશમસ્વરૂપ એવા પુરુષોએ ઉપશમને અર્થે તે પ્રરુપ્યાં-ઉપદેસ્યાં-છે. તે ઉપશમ આત્માર્થે છે, અન્ય કોઈ પ્રયોજન અર્થે નથી. આત્માર્થમાં જો તેનુ આરાધન કરવામાં ન આવ્યુ, તો તે જિનાગમનુ શ્રવણ, વાચન નિષ્ફળરૂપ છે; એ વાર્ત્તા અમને તો નિઃસદેહ યથાર્થ લાગે છે.

૬૫૬ પ્રશ્નઃ—કેવો ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે ? અને કેવા પ્રકારે ?

ઉત્તરઃ—દુઃખની નિવૃત્તિને સર્વ જીવ ઇચ્છે છે, અને દુ ખની નિવૃત્તિ, દુઃખ જેનાથી જન્મ પામે છે એવા રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ દોષની નિવૃત્તિ થયા વિના થવી સભવતી નથી. તે રાગાદિની નિવૃત્તિ એક આત્મજ્ઞાન શિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે ભૂતકાળમાં થઈ નથી, વર્ત્તમાનકાળમાં થતી નથી, ભવિષ્યકાળમાં થઈ શકે તેમ નથી, એમ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને ભાસ્યું છે, માટે તે આત્મજ્ઞાન માટે જીવને પ્રયોજનરૂપ છે. તેનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય સદ્‌ગુરુવચનનુ, શ્રવણવું કે સત્શાસ્ત્રનું વિચારવું એ છે. જે કોઈ જીવ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇચ્છતો હોય-સર્વથા દુઃખથી મુક્તપણું જેને પ્રાપ્ત કરવું હોય-તેને એ જ એક માર્ગ આરાધ્યા શિવાય અન્ય બીજો કોઈ ઉપાય નથી; માટે જીવે સર્વ

પ્રકારના મતમતાંતરનો, કુળધર્મનો, લોકસંજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઓઘ સંજ્ઞારૂપ ધર્મનો ઉદાસભાવ ભજી, એકાત્મવિચાર–કર્ત્તવ્યરૂપ ધર્મ ભજવો યોગ્ય છે.

૬૫૭ પ્રશ્ન:—સત્સંગ કલ્યાણ માટે કેવું બળવાન સાધન છે?

ઉત્તર:—એક મોટી નિશ્ચયથી વાર્ત્તા તો મુમુક્ષુ જીવે એજ કરવી યોગ્ય છે કે, સત્સંગ જેવું કલ્યાણનું કોઇ બળવાન કારણ નથી, અને તે સત્સંગમાં નિરંતર સમય સમય નિવાસ ઇચ્છવો, અસત્સંગનું ક્ષણે ક્ષણે વિપરિણામ વિચારવું, એ શ્રેયરૂપ છે. બહુ કરીને આ વાર્તા અનુભવમાં આણવા જેવી છે.

૬૫૮ પ્રશ્ન:—પૂર્વભવે સત્સંગનુ વેદન કરવા સંબંધમાં આપ શુ કહો છો ?

ઉત્તર:—યથાપ્રારબ્ધ સ્થિતિ છે, એટલે બળવાન ઉપાધિયોગ વિષમતા આવતી નથી. કંટાળો અત્યંત આવી જતાં છતાં ઉપશમનુ —સમાધિનુ–યથારૂપ રહેવું થાય છે, તથાપિ નિરંતર ચિત્તમાં સત્સંગની ભાવના વર્ત્યા કરે છે. સત્સંગનું અત્યંત મહાત્મ્ય પૂર્વભવે વેદન કર્યું છે. તે ફરી ફરી સ્મૃતિરૂપ થાય છે. અને નિરંતર અભંગપણે તે ભાવના સ્ફુરિત રહ્યા કરે છે.

૬૫૯ પ્રશ્ન:—'સૂત્રકૃતાંગ'નુ શ્રવણ કેવા પ્રકારે કરવું યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—નિવૃત્તિ જેવા ક્ષેત્રે ચિત્તસ્થિરતાએ હાલ 'સૂત્રકૃતાંગ' સૂત્રનું શ્રવણ કરવા ઇચ્છા હોય, તો કરવામાં બાધ નથી; માત્ર જીવને ઉપશમાર્થે તે કરવુ યોગ્ય છે. કયા મતનું વિશેષપણું છે, કયા મતનુ ન્યૂનપણું છે એવા અન્યાર્થમાં પડવા અર્થે તેમ કરવુ યોગ્ય નથી.

૬૬૦ પ્રશ્ન:—'સૂત્રકૃતાંગ'ની રચના કરનાર પુરૂષો માટે આપનો એવો નિશ્ચય છે કે, તે પુરૂષો આત્મસ્વરૂપ પુરૂષ હતા?

ઉત્તર:—તે 'સૂત્રકૃતાંગ'ની રચના જે પુરુષોએ કરી છે, તે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ હતા, એવો અમારો નિશ્ચય છે.

૬૬૧ પ્રશ્ન:—'સૂત્રકૃતાંગ'ના પ્રથમ અધ્યયનનો સંક્ષેપ કૃપાકરી જણાવશો ?

ઉત્તર:—"આ કર્મરૂપ ક્લેશ જે જીવને પ્રાપ્ત થયો છે, તે કેમ ત્રુટે ?" એવું પ્રશ્ન મુમુક્ષુ શિષ્યને ઉદ્‌ભવ કરી, 'બોધ પામવાથી ત્રુટે" એવુ તે 'સૂત્રકૃતાંગ'નુ પ્રથમ વાક્ય છે. "તે બંધન શું ? અને શું જાણવાથી તે ત્રુટે ?" એવું બીજું પ્રશ્ન ત્યાં શિષ્યને સંભવે છે; અને "તે બંધન વીરસ્વામીએ શા પ્રકારે કહ્યું છે" એવા વાક્યથી તે પ્રશ્ન મૂક્યું છે; અર્થાત્ શિષ્યના પ્રશ્નમાં તે વાક્ય મૂકી ગ્રંથકાર

એમ કહે છે કે, આત્મસ્વરૂપ એવા શ્રી વીરસ્વામીનું કરેલું તમને કહીશું, કેમકે આત્મસ્વરૂપ પુરુષ આત્મસ્વરૂપાર્થે અત્યંત પ્રતીતિયોગ્ય છે. તે બંધનનું સ્વરૂપ ત્યાર પછી ગ્રંથકાર કહે છે, તે ફરી ફરી વિચારવાયોગ્ય છે. ત્યાર પછી તેના વિશેષ વિચારે ગ્રંથકારને સ્મૃતિ થઈ કે આ જે સમાધિમાર્ગ તે આત્માના નિશ્ચય વિના ઘટે નહીં, અને જગતવાસી જીવે અજ્ઞાની ઉપદેશકોથી જીવનુ સ્વરૂપ અન્યથા જાણી–કલ્યાણનું સ્વરૂપ અન્યથા જાણી–અન્યથાનો યથાર્થપણે નિશ્ચય કર્યો છે; તે નિશ્ચયનો ભંગ થયા વિના–તે નિશ્ચયમા સંદેહ પડ્યા વિના અમે જે અનુભવ્યો છે એવો સમાધિમાર્ગ તે તેમને કોઇ પ્રકારે સંભળાવ્યો શી રીતે ફળીભૂત થશે, એવું જાણી ગ્રથકાર કહે છે કે, ‘આવા માર્ગનો ત્યાગ કરી કોઇ એક શ્રમણ બ્રાહ્મણ અજાણપણે–વગર વિચાર્યો અન્યથા પ્રકારે–માર્ગ કહે છે, એમ કહેતા હતા.” તે અન્યથા પ્રકાર પછી ગ્રંથકાર નિવેદન કરે છે કે, પંચમહાભૂતનુંજ કોઇ અસ્તિત્વ માને છે,–આત્માનું ઉત્પન્ન થવું તેથી માને છે; જેમ ઘટતુ નથી; એમ જણાવી ‘આત્માનું નિત્યપણું પ્રતિપાદન કરે છે. “જે જીવે પોતાનુ નિત્યપણું જાણ્યુ નથી, તો પછી, નિર્વાણનું પ્રયત્ન શા અર્થે થાય ?” એવા અભિપ્રાય કરી ‘નિત્યતા’ દર્શાવી છે. ત્યાર પછી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે કલ્પિત અભિપ્રાય દર્શાવી યથાર્થ માર્ગ વિના છૂટકો નથી, ગર્ભપણુ ટળે નહીં, જન્મ ટળે નહીં, દુઃખ ટળે નહીં, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કઇ ટળે નહીં, અને અમે ઉપર જે કહી ગયા છીએ એવા મતવાદિઓ તે સૌ તેવા પ્રકારને વિષે વસ્યા છે કે જેથી જન્મ, જરા મરણાદિનો નાશ થાય નહી એવો વિશેષ ઉપદેશરૂપ આગ્રહ કરી પ્રથમાધ્યયન સમાપ્ત કર્યુ છે.

૬૬૨ પ્રશ્ન—‘સૂત્રકૃતાગ’નુ વાચન કેવા અર્થે નિષ્ફળ છે ?

ઉત્તર—ત્યાર પછી અનુક્રમે તેથી વર્દ્ધમાન પરિણામે ઉપશમ-કલ્યાણ–આત્માર્થ બોધ્યો છે તે લક્ષમા રાખી વાંચન, શ્રવણ ઘટે છે; કુળધર્માર્થે સૂત્રકૃતાગનું વાચન, શ્રવણ નિષ્ફળ છે.

૬૬૩ પ્રશ્ન—નિશ્ચય સમ્યકત્વ કેમ હોય છે ?

ઉત્તરઃ—દીર્ઘકાળસુધી યથાર્થ બોધનો પરિચય થવાથી બોધબીજની પ્રાપ્તિ હોય છે, અને એ બોધબીજ તે પ્રાયે ‘નિશ્ચય સમ્યકત્વ’ હોય છે.

૬૬૪ પ્રશ્નઃ—યથાર્થ ધીરજ કેવા પ્રકારે આવવા સંભવ છે ?

ઉત્તરઃ—જિને બાવીશ પ્રકારના પરિષહ કહ્યા છે. તેમાં ‘દર્શન-પરિષહ’ નામે એક પરિષહ કહ્યો છે, તેમ જ એક બીજો ‘અજ્ઞાન-

પરિષહ' નામનો પરિષહ પણ કહ્યો છે. એ બન્ને પરિષહનો વિચાર કરવાયોગ્ય છે,–એ વિચાર કરવાની તમારી ભૂમિકા છે; અર્થાત્ ભૂમિકા (ગુણસ્થાનક) વિચારવાથી કોઈ પ્રકારે તમને યથાર્થ ધીરજ આવવાનો સંભવ છે.

૬૬૫ પ્રશ્ન—પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ શા કારણે કહ્યું છે?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ પ્રકારે પોતે કંઈ મનમાં સંકલ્પ્યું હોય કે, આવી દશામાં આવીએ, અથવા આવા પ્રકારનું ધ્યાન કરીએ, તો સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે સંકલ્પેલું પ્રાયે (જ્ઞાનીનુ સ્વરૂપ સમજાયે) ખોટું છે, એમ જણાય છે. યથાર્થ બોધ એટલે શું? તેનો વિચાર કરી–અનેકવાર વિચાર કરી–પોતાની કલ્પના નિવૃત્ત કરવાનું જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.

૬૬૬ પ્રશ્નઃ—'અધ્યાત્મસાર'ના વાચન, શ્રવણ માટે આપનો અભિપ્રાય શું છે?

ઉત્તરઃ—'અધ્યાત્મસાર'નુ વાચન, શ્રવણ ચાલે છે તે સારૂં છે. અનેકવાર ગ્રંથ વંચાવાની ચિંતા નહીં, પણ કોઈ પણ પ્રકારે તેનું અનુપ્રેક્ષણ દીર્ઘકાળ સુધી રહ્યાં કરે એમ કરવું યોગ્ય છે.

૬૬૭ પ્રશ્નઃ—દર્શનપરિષહ એટલે શુ?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવા વિષે કોઈ પણ પ્રકારનું આકુળવ્યાકુળપણું રાખવું–થવું–તેને 'દર્શનપરિષહ' કહ્યો છે.

૬૬૮ પ્રશ્ન.–દર્શનપરિષહથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ છે?

ઉત્તરઃ—એ પરિષહ ઉત્પન્ન થાય તે તો સુખકારક છે, પણ જો ધીરજથી તે વેદાય તો તેમાંથી દર્શનની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ થાય છે.

૬૬૯ પ્રશ્નઃ—દિવ્ય તેજયુક્ત પદાર્થો ઇ૦ દેખાવા વગેરેની ઇચ્છા અને ધ્યાનાદિના તર્કો કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ પ્રકારની આકુળતા વિના વૈરાગ્યભાવનાએ, વીતરાગભાવે, જ્ઞાની વિષે પરમ ભક્તિભાવે સત્શાસ્ત્રાદિક અને સત્સંગનો પરિચય કરવો હાલ યોગ્ય છે. કોઇ પણ પ્રકારે પરમાર્થસંબંધે મનથી કરેલા સંકલ્પ પ્રમાણે ઇચ્છા કરવી નહીં, અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના દિવ્યતેજયુક્ત પદાર્થો ઇત્યાદિ દેખાવા વિગેરેની ઇચ્છા, મનોકલ્પિત ધ્યાનાદિ, એ સર્વ સંકલ્પની જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ કરવી. 'શાંતસુધારસ'માં કહેલી 'ભાવના', 'અધ્યાત્મસાર'માં કહેલો 'આત્મનિશ્ચયાધિકાર' એ ફરી ફરી મનન કરવા યોગ્ય છે; એ બેનું વિશેષપણું માનવું.

૬૭૦ પ્રશ્નઃ—આત્મા સંબંધમાં કયા પ્રસંગો વારંવાર વિચારવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—'આત્મા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા નિત્ય છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા કર્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'આત્મા ભોક્તા છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; 'મોક્ષ છે,' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; અને 'તેનો ઉપાય છે.' એમ જે પ્રમાણથી જણાય; તે વારંવાર વિચારવાયોગ્ય છે. 'અધ્યાત્મસાર'માં અથવા બીજા ગમે તે ગ્રંથમા એ વાત હોય તો વિચારવામાં બાધ નથી—કલ્પનાનો ત્યાગ કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૬૭૧ પ્રશ્નઃ—જનકવિદેહીની વાત કેવા પ્રકારે છે ?

ઉત્તરઃ—જનકવિદેહીની વાત હાલ જાણવાનું ફળ તમને નથી.

૬૭૨ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જન અલ્પકાળમાં આત્મસાધન શી રીતે કરી શકે ?

ઉત્તરઃ—મુમુક્ષુ જન સત્સંગમાં હોય તો નિરંતર ઉલ્લાસિત પરિણામમા રહી આત્મસાધન અલ્પકાળના કરી શકે છે.

૬૭૩ પ્રશ્નઃ—સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહી શકે ?

ઉત્તરઃ—સત્સંગના અભાવમાં સમપરિણતિ રહેવી એ વિકટ છે, તથાપિ એમ કરવામા જ આત્મસાધન રહ્યું હોવાથી ગમે તેવા મોટા નિમિત્તમાં પણ જે પ્રકારે સમપરિણતિ આવે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ યોગ્ય છે.

૬૭૪ પ્રશ્નઃ—સમપરિણામ કેમ પ્રાપ્ત હોય છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીના આશ્રયમાં નિરંતર વાસ હોય, તો સહજ સાધનવડે પણ સમપરિણામ પ્રાપ્ત હોય છે, એમા તો નિર્વિવાદતા છે.

૬૭૫ પ્રશ્નઃ—ઉપાધિ પ્રસંગમા કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું બની શકે ? આપનો પોતાનો અનુભવ શું છે ?

ઉત્તરઃ—અમે પોતે ઉપાધિપ્રસંગમાં રહ્યા હતા, અને રહ્યા છીએ, તે પરથી સ્પષ્ટ જાણીએ છીએ કે, તે પ્રસંગમાં કેવળ આત્મભાવે પ્રવર્તવું એ દુર્લભ છે, માટે નિરુપાધિવાળાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનું સેવન અવશ્યનું છે. એમ જાણતા છતાં પણ હાલ તો એમ જ કહીએ છીએ કે, તે ઉપાધિવહન કરતા જતાં નિરુપાધિને વિસર્જન ન કરાય એમ થાય તેમ કર્યા રહો.

૬૭૬ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્જ્ઞાન કોને ગણવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ પ્રકારનું દર્શન થાય તેને સમ્યગ્જ્ઞાન મોટા પુરૂષોએ ગણ્યુ છે એમ સમજવાનું નથી. પદાર્થનો બોધ પ્રાપ્ત થાય તેને સમ્યગ્જ્ઞાન ગણવામાં આવ્યું છે.

૬૭૭ પ્રશ્નઃ—"તેમ શ્રુતધર્મે મન દૃઢ ધરે, જ્ઞાનાક્ષેપકવંત રે;
મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજા કામ કરંત રે."

આ પદનો ભાવ સમજાવશો ?

ઉત્તરઃ—" વિક્ષેપરહિત એવું જેનું વિચારજ્ઞાન થયું છે, એવો આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાળો પુરૂષ" (જ્ઞાનાક્ષેપકવંત) હોય તે, જ્ઞાની મુખેથી શ્રવણ થયો છે એવો જે આત્મકલ્યાણરૂપ ધર્મ તેને વિષે નિશ્ચળ-પરિણામે મનને ધારણ કરે. એ સામાન્ય ભાવ ઉપરનાં પદોનો છે. તે નિશ્ચળ પરિણામનું સ્વરૂપ ત્યા કેવું ઘટે છે? તે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે કે, પ્રિય એવા પોતાના સ્વામીને વિષે બીજાં ગૃહકામને વિષે પ્રવર્ત્તન છતાં પણ પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીનું મન વર્તે છે તે પ્રકારે-જે પદનો વિશેષ અર્થ આગળ લખ્યો છે, તે સ્મરણમાં લાવી સિદ્ધાંતરૂપ એવા ઉપરના પદને વિષે સંધિભૂત કરવું યોગ્ય છે, કારણ કે, " મન મહિલાનું વ્હાલા ઉપરે " એ પદ છે તે દૃષ્ટાંતરૂપ છે. અત્યંત સમર્થ એવો સિદ્ધાન પ્રતિપાદન કરતાં—જીવોંના પરિણામમા તે સિદ્ધાંત થવાને અર્થે સમર્થ, એવુ દૃષ્ટાત દેવું ઘટે છે એમ જાણી, ગ્રંથકર્ત્તા તે સ્થળે જગતમા-સંસારમાં-પ્રાયે મુખ્ય એવો જે પુરૂપ પ્રત્યેનો ક્લેશાદિભાવરહિત એવો કામ્યપ્રેમ-સ્ત્રીનો-તે જ પ્રેમ સત્પુરુષથી શ્રવણ થયો હોય, જે ધર્મ તેનેવિષે પરિણમિત કરવા કહે છે. તે સત્પુરુષદ્વારા શ્રવણ પ્રાપ્ત થયો છે જે ધર્મ, તેમા સર્વ-બીજા-જે પદાર્થ પ્રત્યે પ્રેમ રહ્યો છે તેથી ઉદાસીન થઇ એક લક્ષપણે, એક ધ્યાનપણે, એક શ્રેણિપણે, એક ઉપયોગપણે, એક પરિણામપણે સર્વ વૃત્તિમાં રહેલો જે કામ્યપ્રેમ તે મટાડી, શ્રુતધર્મરૂપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ કામ્યપ્રેમથી અનતગુણ વિશિષ્ટ એવો શ્રુતપ્રત્યે પ્રેમ કરવો ઘટે છે; તથાપિ દૃષ્ટાંત પરિસીમા કરી શક્યુ નથી, જેથી દૃષ્ટાંતની પરિસીમા જ્યાં થઈ ત્યા સુધીનો પ્રેમ કહ્યો છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમાપણાને પમાડયો નથી.

૬૭૮ પ્રશ્નઃ—આત્માનું સ્વાભાવિકપણું કેમ પ્રકટ થાય ?

ઉત્તરઃ—અનાદિથી જીવને સસારરૂપ અનંત પરિણામ પ્રાપ્ત થવાથી અસસારપણારૂપ કોઈ અંશ પ્રત્યે તેને બોધ નથી. ઘણાં કારણોનો જોગ પ્રાપ્ત થયે તે અંશદૃષ્ટિ પ્રગટવાનો જોગ પ્રાપ્ત થયો તો તે વિષમ એવી સંસારપરિણતિ આડે તેને તે અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી. જ્યાંસુધી તે અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને સ્વપ્રાપ્તિભાન ઘટતું નથી; જ્યાંસુધી તે પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાંસુધી, જીવને કંઇ સુખ કહેવું ઘટતુ નથી-દુઃખી કહેવો ઘટે છે; એમ દેખી અત્યંત

અનંત કરુણા પ્રાપ્ત થઈ છે જેને એવા આપ્તપુરુષે દુઃખ મટવાનો માર્ગ જાણ્યો છે; જે તે કહેતા હતા; કહે છે; ભવિષ્યકાળે કહેશે. તે માર્ગ એક, જીવનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, જીવનું સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ્યું છે જેને વિષે, એવો જ્ઞાનીપુરુષ તે જ તે અજ્ઞાનપરિણતિ અને તેથી પ્રાપ્ત થયું જે દુઃખપરિણામ તેથી આત્માને સ્વાભાવિકપણે સમજાવી શકવા યોગ્ય છે; કહી શકવાને યોગ્ય છે; અને તે વચન સ્વાભાવિક આત્મા જાણ્યાપૂર્વક હોવાથી, તે દુઃખ મટાડી શકવાને બળવાન છે; માટે તે વચન જો કોઇ પણ પ્રકારે જીવને શ્રવણ થાય, તે અપૂર્વભાવરૂપ જાણી તેમાં પરમપ્રેમ વર્તે, તો તત્કાળ અથવા અમુક અનુક્રમે આત્માનું સ્વાભાવિકપણું પ્રગટ થાય.

૬૭૯ પ્રશ્નઃ—" મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે" એ પદના રહસ્યાર્થે પરત્વે શ્રી તીર્થંકરો શું કહે છે ?

ઉત્તરઃ—"મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરંત રે," એ પદના વિસ્તારવાળા અર્થને આત્મપરિણામરૂપ કરી તે પ્રેમભક્તિ સત્પુરુષને વિષે અત્યંતપણે કરવી યોગ્ય છે, એમ સર્વ તીર્થંકરોએ કહ્યું છે, વર્તમાને કહે છે, અને ભવિષ્યે પણ એમ જ કહેવાના છે. તે પુરુષથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી તેની આત્મપદ્ધતિસૂચક ભાષા તેમાં આક્ષેપક થયું છે વિચારજ્ઞાન જેનું એવો પુરુષ, તે આત્મકલ્યાણનો અર્થે તે પુરુષ જાણી, શ્રુત (શ્રવણ) ધર્મમા, મન (આત્મા) ધારણ –તે રૂપે પરિણામ–કરે છે. તે પરિણામ કેવું કરવા યોગ્ય છે ? તે દૃષ્ટાંત–મન મહિલાનું વહાલા ઉપરે, બીજાં કામ કરત રે–આપી સમર્થ કર્યું છે. ઘટે છે તો એમ કે પુરુષ પ્રત્યે સ્ત્રીનો જે કામ્યપ્રેમ તે સંસારના બીજા ભાવોની અપેક્ષાએ શિરોમણિ-છે, તથાપિ તે પ્રેમથી અનંત ગુણવિશિષ્ટ એવો પ્રેમ સત્પુરુષ પ્રત્યેથી પ્રાપ્ત થયો જે આત્મારૂપ શ્રુતધર્મ તેને વિષે યોગ્ય છે, પરંતુ તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જ્યાં અદૃષ્ટાંતપણાને પામે છે, ત્યા બોધનો અવકાશ નથી એમ જાણો. પરિસીમાભૂત એવું તે શ્રુતધર્મને અર્થે ભર્ત્તાર પ્રત્યેના સ્ત્રીના કામ્યપ્રેમનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. સિદ્ધાંત ત્યાં પરિસીમા પામતો નથી, આગળ વાણી પછીનાં પરિણામને પામે છે, અને આત્મવ્યક્તિએ જણાય છે–એમ છે.

૬૮૦ પ્રશ્નઃ—આપે જે પ્રકારે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું હતું તે કરતાં પણ બીજું સુગમ સ્વરૂપ છે. હોય તો કૃપા કરી કહેશો ?

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી સુગમ એવું ધ્યાનનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યુ છેઃ–

૧. નિર્મળ એવા કોઇ પદાર્થને વિષે દૃષ્ટિ સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચપળ સ્થિતિમાં આણવો.

૨. એવું કેટલુંક અચપળપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે એવી ભાવના કરવી.

૩. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિનાં દર્શન આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.

૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.

૫. એ ભાવના, જ્યાંસુધી તે પદાર્થના આકારાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાંસુધી સુદૃઢ કરવી.—આ, જે દર્શન કહ્યું છે તે, ભાસમાન-દર્શન સમજવું.

૬. એ બે પ્રકારની ઉલટ સુલટ ભાવના સિદ્ધ થયે ભ્રકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.

૭. પ્રથમ તે ચિંતન, દૃષ્ટિ ઉઘાડી રાખવું.

૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દૃઢ થવા પછી દૃષ્ટિ બંધ રાખવી.—તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.

૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો એક અષ્ટદલકમલનું ચિંતન કરી હૃદયને વિષે અનુક્રમે સ્થાપિત કરવા.

૧૦. હૃદયને વિષે એવુ એક અષ્ટદલકમલ માનવામા આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખમુખે રહ્યું છે. એમ માનવામાં આવ્યુ છે, જેથા સન્મુખમુખે તેને ચિંતવવુ—અર્થાત્ સુલટું ચિંતવવુ.

૧૧. તે અષ્ટદળકમળને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું, પછી સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું, અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.

૧૨. તે ભાવના દૃઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્માચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.

૧૩. તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ એવા દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.

૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગ દેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.

૧૫. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં જ તદાકાર છે, એમ ભાવવું.

૧૬. તેમના મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે ૐકારનો ધ્વનિ થયા કરે છે, એમ ભાવવું.

૧૭. તે ભાવનાઓ દૃઢ થયે તે ૐકાર સર્વ પ્રકારના વક્તવ્ય જ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.

૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્‌માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન, તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે એમ.ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું, એમ ભાવવું.

૧૯. તે ભાવના દૃઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનુ ભાવન કરી આત્માને સ્વરૂપમાં ચિંતવવો–સર્વાંગ ચિંતવવો.

૬૮૧ પ્રશ્ન:—ધ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે અને એ સર્વેમાં શ્રેષ્ઠ ધ્યાન કયું કહેવાય છે?

ઉત્તર:—ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વેમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે તે ધ્યાન કહેવાય છે.

૬૮૨ પ્રશ્ન:—આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ કોના વિના પ્રાપ્ત થતી નથી?

ઉત્તર:—આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ, ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી.

૬૮૩ પ્રશ્ન:—આત્મજ્ઞાન શા કારણ વિના ઉત્પન્ન થતું નથી?

ઉત્તર:—આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ શિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી.

૬૮૪ પ્રશ્ન:—યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે છે?

ઉત્તર:—એ યથાર્થબોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુ માન–પ્રેમ–એ છે.

૬૮૫ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરૂષનો સંગ પૂર્વે નહીં થયો હોય? થયો હોય તો પરિભ્રમણ કેમ રહ્યું છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણીવાર થઈ ગયો છે; તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી; અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે; એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

૬૮૬ પ્રશ્ન:-જ્ઞાની પુરૂષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં જીવના કેટલા અને કેવા દોષ છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ. એક તો 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું,' એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન; બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષપર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ, ત્રીજું લોકભયને લીધે, અપકીર્તિ ભયને લીધે અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે. જ્ઞાનીને વિષે પોતાસમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે, થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે, અને એ ત્રણે દોષના ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વચ્છંદ' નામનો મહાદોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે. જેને તમારા પ્રત્યે તમને પરમાર્થની કોઇ પ્રકારે કંઇ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ શિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છુ છું, અને તે એ કે, ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છુ' એ દોષ ઘણીવાર વર્તમાનમાં પ્રવર્ત્તે છે, અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે; એ વગેરે જે દોષો તે ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાની પુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે માટે, જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવુ. અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે એમ જાણીએ છીએ.

૬૮૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ મુક્તપણું છે એમ કહેવામાં આવે છે તો તે કેવા પ્રકારે વિશ્વાસ રાખવો ?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્પ્રકારે જ્ઞાનીને વિષે અખંડ વિશ્વાસ રાખવાનું ફળ નિશ્ચય મુક્તપણું છે.

૬૮૮ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધિયોગ કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન આપ ન આપી શકો ?

ઉત્તરઃ—સંસારસંબંધી તમને જે જે ચિંતા છે, તે ચિંતા પ્રાયે અમને જાણવામાં છે, અને તે વિષે અમુક અમુક તમને વિકલ્પ રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; તેમજ પરમાર્થચિંતા પણ સત્સંગના

વિયોગને લીધે રહે છે, તે પણ જાણીએ છીએ; બેય પ્રકારનો વિકલ્પ હોવાથી તમને આકુળ–વ્યાકુળપણું પ્રાપ્ત હોય એમાં પણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી, અથવા અસંભવરૂપ લાગતું નથી. હવે એ બેય પ્રકારને માટે ચોખ્ખા શબ્દોમાં નીચે જે કંઈ મનને વિષે છે તે લખવાનું પ્રયત્ન કર્યું છે. સંસારસંબંધી તમને જે ચિંતા છે તે, જેમ ઉદયમાં આવે તેમ વેદવી–સહન કરવી. એ ચિંતા થવાનું કારણ એવું કોઈ કર્મ નથી કે જે ટાળવા માટે જ્ઞાની પુરુષને પ્રવૃત્તિ કરતાં બાધ ન આવે. જ્યારથી યથાર્થ બોધની ઉત્પત્તિ થઈ છે ત્યારથી કોઇ પણ પ્રકારના સિદ્ધિયોગે કે વિદ્યાના યોગે સાંસારિક સાધન પોતાસંબંધી કે પરસંબંધી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે, અને એ પ્રતિજ્ઞામાં એક પળ પણ મંદપણું આવ્યુ હોય એમ હજુ સુધીમાં થયુ છે એમ સાંભરતું નથી. તમારી ચિંતા જાણીએ છીએ, અને અમે તે ચિંતાનો કોઈ પણ ભાગ જેટલો બને તેટલો વેદવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ એમ તો કોઈ કાળે બન્યુ નથી, તે કેમ બને ? અમને પણ ઉદયકાળ એવો વર્તે છે કે, હાલ રિદ્ધિયોગ હાથમા નથી પ્રાણીમાત્ર પ્રાયે આહાર–પાણી પામી રહે છે, તો તમજેવા પ્રાણીના કુટુંબને માટે તેથી વિપર્યય પરિણામ આવે એવું જે ધારવુ તે યોગ્ય જ નથી કુટુંબની લાજ વારંવાર આડી આવી જે આકુળતા આપે છે, તે ગમે તો રાખીએ, અને ગમે તો ન રાખીએ તે બન્ને સરખું છે, કેમકે જેમાં પોતાનું નિરૂપાયપણું રહ્યું, તેમાં તો જે થાય તે યોગ્ય જ માનવુ એ દૃષ્ટિ સમ્યક્ છે. જે લાગ્યુ તે જણાવ્યું છે.

૬૮૯ પ્રશ્નઃ—આપને જે સમાધિ છે તે કેવા પ્રકારની છે? અને તે કયા કારણને લીધે છે ?

ઉત્તરઃ—અમને જે નિર્વિકલ્પ નામની સમાધિ છે, તે તો આત્માની સ્વરૂપપરિણતિ વર્તતી હોવાને લીધે છે.

૬૯૦ પ્રશ્નઃ—આપને આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી નિર્વિકલ્પપણું જ છે ? અને છે તો શા કારણે ?

ઉત્તરઃ—આત્માના સ્વરૂપસંબધી તો પ્રાયે નિર્વિકલ્પપણું જ રહેવાનું અમને સંભવિત છે, કારણ કે અન્યભાવને વિષે મુખ્યપણે અમારી પ્રવૃત્તિ જ નથી.

૬૯૧ પ્રશ્નઃ—આપ કયા દર્શનને નિકટ મુક્તપણાનું કારણ માનો છો ?

ઉત્તરઃ—બંધ, મોક્ષની યથાર્થ વ્યવસ્થા જે દર્શનને વિષે યથાર્થપણે કહેવામાં આવી છે તે દર્શન, નિકટ મુક્તપણાનું કારણ છે.

૬૯૨ પ્રશ્નઃ—બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થા યથાર્થ કહેવાને યોગ્ય આપ કોને માનો છો ? અને તીર્થંકરના અંતર આશય અત્યારે આ ક્ષેત્ર કોને વિષે ભાસે છે ? આપને વિષે ભાસે છે ?

ઉત્તર—એ યથાર્થ વ્યવસ્થા કહેવાને યોગ્ય જો કોઈ અમે વિશેષપણે માનતા હોઈએ, તો તે શ્રી તીર્થંકરદેવ છે; અને એ જે શ્રી તીર્થંકરદેવનો અંતર્ આશય તે પ્રાયે મુખ્યપણે અત્યારે કોઈને વિષે આ ક્ષેત્રે હોય, તો તે અમે હોઈશું એમ અમને દૃઢ કરીને ભાસે છે, કારણ કે, જે અમારૂં અનુભવજ્ઞાન તેનું ફળ વીતરાગપણું છે, અને વીતરાગનું કહેલું જે શ્રુતજ્ઞાન તે પણ તે જ પરિણામનું કારણ લાગે છે; માટે અમે તેના અનુયાયી ખરેખરા છીએ—સાચા છીએ.

૬૯૩ પ્રશ્ન—આપને વન અને ઘર બન્ને સમાન છે ?

ઉત્તર—વન અને ઘર એ બન્ને કોઈ પ્રકારે અમને સમાન છે, તથાપિ વનમાં પૂર્ણ વીતરાગભાવને અર્થે રહેવું વધારે રૂચિકર લાગે છે; સુખની ઇચ્છા નથી, પણ વીતરાગપણાની ઇચ્છા છે.

૬૯૪ પ્રશ્નઃ—આપ જગતના કલ્યાણને અર્થે પુરૂષાર્થ ક્યારે કરશો ?

ઉત્તરઃ—જગતના કલ્યાણને અર્થે પુરુષાર્થ કરવાવિષે લખ્યું, તો તે પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા કોઇ પ્રકારે રહે પણ છે, તથાપિ ઉદયને અનુસરીને ચાલવું એ આત્માની સહજ દશા થઈ છે, અને તેવો ઉદયકાળ હાલ સમીપમા જણાતો નથી; તો તે ઉદેરી આણવાનું બને એવી દશા અમારી નથી. "માગી ખાઇને ગુજરાન ચલાવીશુ પણ ખેદ નહિ પામીએ, જ્ઞાનના અનંત આનંદ આગળ તે દુઃખ તૃણ-માત્ર છે." આ ભાવાર્થનું જે વચન લખ્યુ છે, તે વચનને અમારો નમસ્કાર હો; એવું જે વચન તે ખરી યોગ્યતા વિના નીકળવું સંભવિત નથી.

૬૯૫ પ્રશ્નઃ—"જીવ નવી પુગ્લી" એ પદોનો સામાન્ય અર્થ જણાવવા કૃપા કરશો ?

ઉત્તરઃ—"જીવ એ પુદ્ગલી પદાર્થ નથી, પુદ્ગલ નથી; તેમ પુદ્ગલનો આધાર નથી; તેના રંગવાળો નથી; પોતાની સ્વરૂપસત્તા શિવાય જે અન્ય તેનો તે સ્વામી નથી, કારણ કે પરની ઐશ્વર્યતા સ્વરૂપને વિષે હોય નહિ; વસ્તુત્વધર્મે જોતાં તે કોઈ કાળે પણ પર-સંગી પણ નથી." એ પ્રમાણે સામાન્ય અર્થ "જીવ નવી પુગ્ગલી" વગેરે પદો છે.

૬૯૬ પ્રશ્નઃ—આપને જ્યાંસુધી વેપાર પ્રસંગ છે ત્યાંસુધી ધર્મ-જીવન કેવા પ્રકારે ગાળવા ઇચ્છો છો ?

ઉત્તર:—ઘણું* કરી આત્મામાં એમ જ રહ્યા કરે છે કે, જ્યાંસુધી આ વેપાર પ્રસંગે કામકાજ કરવું રહ્યા કરે, ત્યાંસુધી ધર્મકથાદિ પ્રસંગે, અને ધર્મના જાણનારરૂપે કોઇ પ્રકારે પ્રગટપણામાં ન અવાય એ યથાયોગ્ય પ્રકાર છે. વેપાર પ્રસંગે રહેતા છતાં જેનો ભક્તિભાવ રહ્યા કર્યો છે, તેનો પ્રસંગ પણ એવા પ્રકારમાં કરવો યોગ્ય છે કે જ્યાં આત્માને વિષે ઉપર જણાવેલો પ્રકાર રહ્યા કરે છે, તે પ્રકારને બાધ ન જ થાય.

જિને કહેલાં મેરૂ વગેરે વિષે તથા અંગ્રેજે કહેલ પૃથ્વીઆદિ સંબંધે સમાગમ પ્રસંગમાં વાતચિત કરશો.

૬૯૭ પ્રશ્ન:—આપના મનની હાલની* સ્થિતિ કેવા પ્રકારની છે?

ઉત્તર:—અમારૂં મન ઘણું ઉદાસ રહે છે, અને પ્રતિબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે, છે તે ઉદાસપણું સાવ ગુપ્ત જેવું કરી, ન ખમી શકાય એવા વેપારાદિ પ્રસંગમાં ઉપાધિજોગ વેદવા પડે છે;—જો કે વાસ્તવ્યપણે તો સમાધિપ્રત્યયી આત્મા છે.

૬૯૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીની દશા લોકો કેવા પ્રકારે કલ્પે છે?

ઉત્તર:—સૂર્ય ઉદય-અસ્તરહિત છે, માત્ર લોકોને ચક્ષુમર્યાદાથી બહાર વર્તે ત્યારે અસ્ત, અને ચક્ષુ-મર્યાદાને વિષે વર્તે ત્યારે ઉદય એમ ભાસે છે; પણ સૂર્યને વિષે તો ઉદયઅસ્ત નથી. તેમ જ જ્ઞાની છે તે, બધા પ્રસંગને વિષે જેમ છે, તેમ છે; માત્ર પ્રસંગની મર્યાદા ઉપરાંત લોકોનું જ્ઞાન નથી, એટલે પોતાની જેવી તે પ્રસંગને વિષે દશા થઇ શકે તેવી દશા, જ્ઞાનીને વિષે કલ્પે છે; અને એ કલ્પના જ્ઞાનીનું પરમ એવું જે આત્મપણું, પરિતોષપણું, મુક્તપણું, તે જીવને જાણવા દેતો નથી; એમ જાણવાયોગ્ય છે.

૬૯૯ પ્રશ્ન:—વ્યવહારમાં આપની આત્મસ્થિતિ જાણવાની જિ છે

ઉત્તર:—જે પ્રકારે પ્રારબ્ધનો ક્રમ ઉદય હોય, તે પ્રકારે હાલ તો વર્તીએ છીએ, અને એમ વર્તવું કોઈ પ્રકારે તો સુગમ ભાસે છે. જો કે અમારૂ ચિત્ત નેત્ર જેવું છે; નેત્રને વિષે બીજા અવયવની પેઠે એક રજકણ પણ સહન થઈ શકે નહિ. બીજા અવયવોરૂપ અન્ય ચિત્ત છે. તેને વિષે વાણીનું ઉઠવું, સમજાવવું, આ કરવું, અથવા આ ન કરવું, એવી વિચારણા કરવી, તે માંડ માંડ બને છે. ઘણી ક્રિયા તો શૂન્યપણાની પેઠે વર્તે છે, આવી સ્થિતિ છતા ઉપાધિજોગ તો બળવાનપણે આરાધીએ છીએ; એ વેદવું ઓછું વિકટ લાગતું

* આ સમય ઘણું કરી સંવત ૧૯૪૮નો છે.—સંશોધક.

નથી, કારણ કે આંખની પાસે જમીનની રેતી ઉપડાવવાનું કાર્ય થવા રૂપ થાય છે. તે જેમ દુઃખે—અત્યંત દુઃખે—થવું વિકટ છે, તેમ ચિત્તને ઉપાધિ તે પરિણામરૂપ થવા બરાબર છે. સુગમપણાને સ્થિત ચિત્ત હોવાથી વેદનાને સમ્યક્પ્રકારે વેદે છે. અખંડ સમાધિપણે વેદે છે. આ વાત લખવાનો આશય તો એમ છે જે આવા ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્યને વિષે આવો ઉપાધિજોગ વેદવાનો જે પ્રસંગ છે તે કેવો ગણવો? અને આ બધું શા અર્થે કરવામાં આવે છે? જાણતાં છતાં તે મૂકી કેમ દેવામાં આવતો નથી? એ બધુ વિચારવાયોગ્ય છે. ઇશ્વરેચ્છા જેમ હશે તેમ થશે. વિકલ્પ કરવાથી ખેદ થાય; અને તે તો જ્યાં-સુધી તેની ઇચ્છા હોય ત્યાસુધી તે પ્રકારે જ પ્રવર્તે. સમ રહેવું યોગ્ય છે. બીજી તો કંઈ સ્પૃહા નથી; કોઈ પ્રારબ્ધસ્પૃહા પણ નથી. સત્તા-રૂપ કોઈ પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલી ઉપાધિરૂપ સ્પૃહા તે તો અનુક્રમે સવેદન કરવી છે. એક સત્સંગ—તમરૂપ સત્સંગ—ની સ્પૃહા વર્તે છે. રૂચિમાત્ર સમાધાન પામી છે. એ આશ્ચર્યરૂપ વાત ક્યા કહેવી? આશ્ચર્ય થાય છે. આ જે દેહ મળ્યો તે પૂર્વે કોઇવાર મળ્યો ન હોય તો ભવિષ્ય-કાળે પ્રાપ્ત થવો નથી. ધન્યરૂપ—કૃતાર્થરૂપ—એવા જે અમે તેને વિષે આ ઉપાધિજોગ જોઇ લોકમાત્ર ભૂલે એમાં આશ્ચર્ય નથી, અને પૂર્વે જો સત્પુરુષનું ઓળખાણ પડતું નથી, તો તે આવા યોગના કાર-ણથી છે. વધારે લખવું સૂજતું નથી. નમસ્કાર પહોચે.

૭૦૦ પ્રશ્નઃ—જીવને માર્ગના વિચારમાં કોણ સ્થિતિ કરાવે છે?

ઉત્તરઃ—ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચા-રમાં સ્થિતિ કરાવે છે; એ વાત ફરી ફરી વિચારી તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે પણ કોઇ પ્રકારે કરવું ઘટે છે, એ વાત ભૂલવાજોગ્ય નથી.

૭૦૧ પ્રશ્નઃ—"પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે એ માટે હું અનુ-ભવથી હા કહેવામા અચલ છુ." એ વાક્ય આપે કેવા વિચારપૂર્વક લખ્યુ છે?

ઉત્તરઃ—"પુનર્જન્મ છે, જરૂર છે, એ માટે હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચલ છું." એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઇ જોગનુ સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યુ છે. જેને—પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે પદાર્થને—કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

૭૦૨ પ્રશ્નઃ—સ્વરૂપ સહજ છે કે વિકટ?

ઉત્તરઃ—સ્વરૂપ સહજમાં છે. જ્ઞાનીના ચરણસેવનવિના અનંત કાળસુધી પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું વિકટ પણ છે. આત્મસંયમને સંભારીએ છીએ. યથારૂપ વીતરાગતાની પૂર્ણતા ઇચ્છીએ છીએ.

૭૦૩ પ્રશ્નઃ—આપની* દશા સ્થિતિ જાણવા જિજ્ઞાસા છે.

ઉત્તરઃ—તમો સર્વ મુમુક્ષુજનને નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાનીપુરૂષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષમ કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષમ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહાભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ, તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે, અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે, તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાય છે. ગમે તે સ્થિતિમા પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

૭૦૪ પ્રશ્નઃ—સનાતન સત્પુરૂષોનો સંપ્રદાય કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણોને પ્રાપ્ત થાય એમ, નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થાપ્રત્યે હો, સ્વરૂપપ્રત્યે હો, આત્મસમાધિપ્રત્યે હો; અન્ય અવસ્થાપ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપપ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિપ્રત્યે ન હો, જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવોપ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાનપ્રત્યે રુચિપણે હો; એવો જ જેનો કરુણાશીળ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે.

૭૦૫ પ્રશ્નઃ—આપ પ્રભાવ કરવા કૃપા કરો તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરોને માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર નથી ?

ઉત્તરઃ—આપના અંતઃકરણમાં એવી કરુણાવૃત્તિથી પ્રભાવ વિષેનો વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય, અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનુ એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય, તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી.

૭૦૬ પ્રશ્નઃ—લોક—સંબંધી માર્ગે ચાલતા કલ્યાણ થવા યોગ્ય નથી ?

ઉત્તરઃ—એનો જે માર્ગ છે તે, હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે, અને તે કારણ જ્યાંસુધી તેમને લક્ષગત નહિ થાય ત્યાંસુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે,—નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે. જીવ જો

---

* આ પ્રસંગ સંવત ૧૯૪૯ નો છે.—સંશોધક.

અજ્ઞાન-પરિણામી હોય, તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ-અથવા એવા એ લોકસંબંધી માર્ગ, તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો, તોપણ સંસાર છે. તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિપ્રમાણે કર્યા કરે છે. તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દૃષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવાયોગ્ય લાગતું નથી. માટે તમે ત્યાં એમ જણાવો કે તમે કોઈ કલ્યાણના કારણ નજીક થવાના ઉપાયની ઇચ્છા કરતા હો, તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો, અને નહિ તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. તમે એમ જાણતા હો કે, અમે જેમ વર્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે-માત્ર અવસ્થા થઇ ગઇ છે તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે એમ જાણતા હો, તો તે યથાર્થ નથી. વાસ્તવ્યપણે તમારૂં જે વર્તવું છે, તેથી કલ્યાણ ન્યારૂ છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપજોગ હોય, ત્યારે ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય છે. આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી; અને એમ જો કલ્યાણ થતુ હોય તો તેનું ફળ સસારાર્થ છે, કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સસારી રહ્યા કર્યો છે, માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આચરવો હશે, ત્યારે આવશે. હાલ તમે તમારી રૂચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે, સહજ કોઈ જાતના માનની ઇચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઇચ્છા વગર, તમારામાં ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા વગર મને જે કાંઈ ચિત્તમાં લાગે છે તે જણાવું છુ.

૭૦૭ પ્રશ્નઃ—કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટમાં મુખ્ય કારણ કેટલાં જોવામા આવે છે? અને તે કયાં? કયા સંપ્રદાયમાં અને શું કરવાથી આત્માનું અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ આપ જાણો છો?

ઉત્તરઃ—કલ્યાણ જે વાટે થાય છે, તે વાટમાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય; તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ. એમ ન હોય તો તે જોગનો સંભવ થતો નથી.

૭૦૮ પ્રશ્નઃ—જપતપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન વર્તમાનમાં થાય છે તે ક્યાં કારણોથી? તે આત્માર્થે નથી?

ઉત્તરઃ—અત્ર તો લોકસંજ્ઞાએ, ઓઘસંજ્ઞાએ, માનાર્થે, પૂજાર્થે,

મતના મહત્વાર્થે, શ્રાવકાદિના પોતાપણાર્થે, કે એવા બીજા કારણથી જપતપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે. તે આત્માર્થે કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે.

૭૦૯ પ્રશ્નઃ—ત્યારે કયા કારણથી કલ્યાણ થવા સંભવ છે?

ઉત્તરઃ—માટે જો તમે કંઈ ઇચ્છા કરતા હો, તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છીએ તે અસંગપણથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે.

૭૧૦ પ્રશ્નઃ—અસંગપણું એટલે શું?

ઉત્તરઃ—અસંગપણું એટલે આત્માર્થ શિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહિ.

૭૧૧ પ્રશ્નઃ—સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચિતાદિ પ્રસંગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે સાધુએ ન રાખવો?

ઉત્તરઃ—સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચિતાદિ પ્રસંગ, શિષ્યાદિ કરવાનાં કારણે રાખવો નહિ.

૭૧૨ પ્રશ્નઃ—સાધુઓએ શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષ-વાળાને ફેરવવા નહિ?

ઉત્તરઃ—શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહિ.

૭૧૩ પ્રશ્નઃ—'દીક્ષા લે તો તારૂં કલ્યાણ થશે' એમ તીર્થંકર-દેવ કહેતા નહોતા?

ઉત્તરઃ—'દીક્ષા લે તો તારૂં કલ્યાણ થશે,' એવાં વાક્ય તીર્થં-કરદેવ કહેતા નહોતા.

૭૧૪ પ્રશ્નઃ—શ્રી તીર્થંકરદેવ 'દીક્ષા લે તો તારૂં કલ્યાણ થશે' એમ નહોતા કહેતા તેનો હેતુ શો?

ઉત્તરઃ—તેનો હેતુ એક એવો પણ હતો કે, એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે; તે કલ્યાણ નથી.

૭૧૫ પ્રશ્નઃ—હાલમાં સાધુઓ દીક્ષા લેવાનો ૭ ૭ માસ સુધી ઉપદેશ જારી રાખે છે તે આત્માર્થે છે?

ઉત્તરઃ—જેમાં તીર્થંકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આપણે ૭ ૭ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ, તે માત્ર શિષ્યાર્થે છે, આત્માર્થે નથી.

૭૧૬ પ્રશ્નઃ—સાધુએ પુસ્તકાદિ રાખવાં કે નહિ?

ઉત્તરઃ—પુસ્તક છે તે, જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે, સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવરહિત રખાય તો જ આત્માર્થે છે; નહિ તો મહાન્ પ્રતિબંધ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

૭૧૭ પ્રશ્ન:—સાધુઓ પોતાનું ગણાએલું ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ રહેવા માટે વિચાર ચલાવે છે તે સાધુઓને ક્ષેત્રપ્રતિબંધ ખરો કે?

ઉત્તર:—આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે.

૭૧૮ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરદેવનું આ સંબંધમાં શુ કહેવું છે?

ઉત્તર:—તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય, અથવા નિર્ગ્રંથ થવાતુ હોય, તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહિ પણ સંસારના માર્ગમાં છે.

૭૧૯ પ્રશ્ન:—આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે મુખ્ય ઉપાય શું છે?

ઉત્તર:—આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઇ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય, તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્કામબુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઇ મોટા પુણ્યનો જોગ છે; અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે, માટે અમે સમીપમાં છીએ એમ વારંવાર સંભારી જેમા આ સંસારનુ ઉદાસીનપણું કહ્યુ હોય તે, હાલ વાંચી વિચારો.

૭૨૦ પ્રશ્ન:—લક્ષ રાખવુ એટલે શુ?

ઉત્તર:—આત્મા કેવળ આત્માપણે વર્તે, એમ જે ચિતવન રાખવું તે લક્ષ છે,–શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

૭૨૧ પ્રશ્ન:—આત્મા પૂર્વે અનંતકાળ વ્યતીત કર્યો છતાં કેમ જાણ્યો નથી?

ઉત્તર:—આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાલ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે, તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જે રૂપે પોતે છે, તે રૂપનુ નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યુ આવે છે, એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે,–અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે.

૭૨૨ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરદેવે દુષમકાળ કોને કહ્યો છે?

ઉત્તર:—જેને વિષે પરમાર્થધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુષમ થાય, તે કાળને તીર્થંકરદેવે દુષમ કહ્યો છે.

૭૨૩ પ્રશ્ન:—આ કાળને વિષે આ વાત જણાય છે?

ઉત્તર:—આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે.

૭૨૪ પ્રશ્ન:—આ કાળને વિષે કલ્યાણનો ઉપાય પ્રાપ્ત ન થઇ શકે ?

ઉત્તર:—સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે.

૭૨૫ પ્રશ્ન:—આ કાળને 'હુડાવસર્પિણી' શા માટે કહ્યો છે ?

ઉત્તર:—મુમુક્ષુપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગઆદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી, પૂર્વના પુરૂષોએ આ કાળને 'હુડાવસર્પિણી' કાળ કહ્યો છે, અને તે વાત સ્પષ્ટ પણ છે.

૭૨૬ પ્રશ્ન:—કોઈ કાળમાં મુમુક્ષપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગાદિ સાધનોનો સંયોગ સુગમ હતો ? આ કાળમાં નથી ?

ઉત્તર:—પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો ક્વચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો, બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતો, પરંતુ સત્સંગ તો સર્વ કાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે, તો પછી આ કાળને વિષે સત્સંગ સુલભ ક્યાંથી હોય ? પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઇ રીતે આ કાળમાં જીવ પામે, તો-પણ ધન્ય છે.

૭૨૭ પ્રશ્ન:—આપને વ્યવહારઉદય શા કારણે વર્ત્તે છે ?

ઉત્તર:—કાળસંબંધી તીર્થંકરવાણી સત્ય કરવાને અર્થે આવો ઉદય અમને વર્તે છે, અને તે સમાધિરૂપ વેદવાયોગ્ય છે.

૭૨૮ પ્રશ્ન:—'જીવ' છે એમ તીર્થંકરે સ્વાનુભવપૂર્વક કહ્યું છે તે કૃપા કરી કહેશો ?

ઉત્તર:—શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે, આ જગત્માં આ 'જીવ' નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારૂં ઉદાસીનપણું છે; જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે અમે પ્રગટ કહ્યો છે; જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે; અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે;-પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ.

૭૨૯ પ્રશ્ન:—'આત્મા' કયા લક્ષણે યુક્ત છે ?

ઉત્તર:—તે આત્મા 'સમતા' નામને લક્ષણે યુક્ત છે.

૭૩૦ પ્રશ્ન:—આત્માની જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મકસ્થિતિ છે તે સર્વ કાળે હતી અને છે ?

ઉત્તર:—વર્ત્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે આત્માની જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક સ્થિતિ છે, તે સર્વ કાળે હતી અને છે. પહેલાનાં એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સં-

ખ્યાત, અનંત, સમયે હતી, વર્તમાને છે; હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે.

૭૩૧ પ્રશ્નઃ—આત્માનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ કોઈપણ કાળે છૂટવા ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી.

૭૩૨ પ્રશ્નઃ—આ લક્ષણ તે શું? અને તે લક્ષણ 'જીવ'નું છે?

ઉત્તરઃ—એવું જે 'સમપણું' 'સમતા'–તે જેનામાં લક્ષણ છે, તે 'જીવ' છે.

૭૩૩ પ્રશ્નઃ—'જીવ' બીજા કોઇ લક્ષણથી ઓળખવા યોગ્ય છે? જીવનું 'રમતા' નામનું લક્ષણ કહેવામા આવે છે તે શુ?

ઉત્તરઃ—પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે, જે કઇ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેનાવડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફુર્તિવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે–'રમણીયપણું'–'રમતા છે'–લક્ષણ જેનું, તે 'જીવ' નામનો પદાર્થ છે,–જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત્ શૂન્યવત્ સભવે છે, એવુ રમ્યપણું જેને વિષે છે,–તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે–તે 'જીવ' છે.

૭૩૪ પ્રશ્નઃ—'જીવ' બીજી કોઇ રીતે સિદ્ધ કરી શકાય? તેનો 'ઉર્ધ્વતા ધર્મ' તે શુ?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ જાણનાર, ક્યારે પણ, કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ, બનવાયોગ્ય નથી; પ્રથમ પોતાનુ વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઇ પણ પદાર્થનુ ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામા પોતે જ કારણ છે; બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં,–તેના અલ્પમાત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય, તો જ થઈ શકે, એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ, તે જીવ છે;–તેને ગૌણ કરીને એટલે તેનાવિના કોઇ કઈ પણ જાણવા ઇચ્છે, તો તે બનવાયોગ્ય નથી, માત્ર તે જ મુખ્ય હોય, તો જ બીજું કઇ જાણી શકાય; એવો એ પ્રગટ, 'ઊર્ધ્વતાધર્મ' તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર 'જીવ' કહે છે.

૭૩૫ પ્રશ્નઃ—'જીવ' હોવાનું કોઇ બીજું પ્રમાણ છે? 'જ્ઞાયકતા' એટલે શું?

ઉત્તરઃ—પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો, અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો 'જ્ઞાયકપણા' નામનો ગુણ છે. કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકતારહિતપણે આ 'જીવ પદાર્થ' કોઇ પણ અનુ-

જાણી શકે નહિ, અને તે 'જીવ' નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઇ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહિ; એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ 'જ્ઞાયકતા,'–તે લક્ષણ જેમાં છે, તે પદાર્થ તીર્થંકરે 'જીવ' કહ્યો છે.

૭૩૬ પ્રશ્ન:—'જીવ'ના હોવાપણાનાં બીજાં પ્રમાણ છે? જીવનું સુખાભાસ લક્ષણ શું?

ઉત્તર:—શબ્દાદિ પાંચ વિષયસંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગસંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે, તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ, એક જ એવો એ 'જીવ પદાર્થ' સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ, માટે, તીર્થંકરે 'જીવ'નું કહ્યું છે, અને વ્યવહાર દૃષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ 'હું સુખી' છું, એવું જે જ્ઞાન છે તે, બાકી વધ્યો એવો જે 'જીવ પદાર્થ' તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યા વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે; તે જેનેથી ભાસે છે તે, તે લક્ષણ 'જીવ' નામના પદાર્થ શિવાય બીજે ક્યાંય જોયુ નથી.

૭૩૭ પ્રશ્ન:—આ ઉપરાંત કોઇ વિશેષ પ્રમાણ 'જીવ'ના હોવા વિષે છે? વેદનજ્ઞાન–અનુભવજ્ઞાન–તે શુ? તીર્થંકરાદિનો શું અનુભવ છે?

ઉત્તર:—આ મોળુ છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારૂં છે, હુ આ સ્થિતિમા છું, ટાઢે ઠરૂં છું, તાપ પડે છે, દુ:ખી છું, દુ:ખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન–વેદનજ્ઞાન–અનુભવજ્ઞાન–અનુભવપણું– તે જો કોઇમાં પણ હોય, તો તે આ 'જીવપદ'ને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે, તે પદાર્થ 'જીવ' હોય છે;–એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

૭૩૮ પ્રશ્ન:—હવે એકે પ્રમાણ આપવું રહ્યું છે? સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું લક્ષણ એટલે શું?

ઉત્તર:—'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું,'–અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણી, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશવિના પ્રગટવા સમર્થ નથી, અર્થાત્ એ સર્વ પોતપોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી; જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે; તે પદાર્થ જે કોઇ છે તે જીવ છે; અર્થાત્ તે લક્ષણ–સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય–તે 'જીવ'નું તે 'જીવ' પ્રત્યેક ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ–પ્રગટપણે દેખાય છે.

૭૩૯ પ્રશ્નઃ—શું આ જે લક્ષણો કહ્યાં તે વિચારતાં જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે? શું જે જાણવાથી 'જીવ' જાણ્યો જાય છે તે લક્ષણો તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે?

ઉત્તરઃ—એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે, ફરી ફરી વિચારી 'જીવ' નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે. જે જાણવાથી 'જીવ' જાણ્યો છે તે લક્ષણો, એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.

૭૪૦ પ્રશ્નઃ—આપને હાલમાં ઉપાધિનો જોગ કેવો વર્ત્તે છે?

ઉત્તરઃ—ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેપ ઇચ્છા થઇ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે, ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે. કોઇ એવી બાજુ અત્યારે જણાતી નથી કે અત્યારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવુ હોય તો કોઇનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય. છુટવા જતાં કોઇના મુખ્ય અપરાધમા આવી જવાનો સ્પષ્ટ સભવ દેખાય છે, અને આ વર્ત્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યત યોગ્ય છે. પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબન્ધ કરી હશે.

૭૪૧ પ્રશ્ન.—અમો મુમુક્ષુઓએ હાલ મુખ્યપણે શું વિચાર રાખવા ગ્રોગ્ય છે.

ઉત્તરઃ—આરંભ પરિગ્રહ, અસત્સગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોનો જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય, તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય, તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવાયોગ્ય છે.

૭૪૨ પ્રશ્નઃ—સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન કયું છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમ સાધન તે સત્સંગ છે;–સત્પુરૂષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે, અને આવા વિષમકાળમાં તેનું અસંત દુર્લભપણું જ્ઞાની–પુરૂષોએ જાણ્યુ છે.

૭૪૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષોની પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ જેવી નથી હોતી?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી.

૭૪૪ પ્રશ્નઃ—જો પ્રવૃત્તિ જેવી પ્રવૃત્તિ હોતી નથી તો કેવી હોય છે?

ઉત્તરઃ—ઉના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી તેમ, જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિ છે. તથાપિ જ્ઞાનીપુરૂષ પણ નિવૃત્તિને કોઇ પ્રકારે પણ ઇચ્છે છે.

૭૪૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષો નિવૃત્તિ વન–ઉપવન, જોગ સમાધિ સત્સંગાદિનો કેવા ઇચ્છે છે?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરૂષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે, તથાપિ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. સત્સંગની રૂચિ રહે છે, તેનો લક્ષ રહે છે; પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.

૭૪૬ પ્રશ્નઃ—શું કર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી ?

ઉત્તરઃ—કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવાં ઘટે છે; તે તે કારણોને વારવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે; અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી.

૭૪૭ પ્રશ્નઃ—જીવના અનાદિના કેટલા અને કયા દોષ છે ?

ઉત્તરઃ—મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ, અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.

૭૪૮ પ્રશ્નઃ—અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કેમ હોય છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરૂષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે.

૭૪૯ પ્રશ્ન.—મળ અને વિક્ષેપ શા અર્થે મટાડવાં ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—તે અજ્ઞાનની સતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે–અને જ્ઞાનીપુરૂષના વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે.

૭૫૦ પ્રશ્નઃ—મળ મટવાનાં સાધનો શું છે ?

ઉત્તરઃ—સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પ પરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાનાં સાધન છે.

૭૫૧ પ્રશ્નઃ—વિક્ષેપ મટવાનું સાધન શું છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની પુરૂષની અત્યંત ભક્તિ, તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.

૭૫૨ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય તે પ્રસંગમાં શું કરવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાની પુરૂષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો સંભારવાં, નિરખવાં અને વિચારવા યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં,–પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં–અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે, કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી, અને બીજો અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી જીવ આવરણ પ્રાપ્ત હોય છે.

૭૫૩ પ્રશ્નઃ—ઘરનું, જ્ઞાતિનું, કે બીજા તેવાં કામોનું કારણ પડે કેમ વર્ત્તવું ?

ઉત્તર:—ઘરનું, જ્ઞાતિનું, કે બીજાં તેવાં કારણ પડે ઉદાસીન ભાવે, પ્રતિબંધરૂપ જાણી, પ્રવર્ત્તન ઘટે છે. તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઇ પ્રવર્ત્તન કરવું ઘટતું નથી; અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહિ

૭૫૪ પ્રશ્ન:—આત્માને ભિન્ન ભિન્ન કલ્પના વડે વિચારવામાં કયા કારણો છે ?

ઉત્તર:—આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે.

૭૫૫ પ્રશ્ન:—લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ કે પરંપરા મોક્ષ નથી ?

ઉત્તર:—નિઃસત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી,—પરંપરા મોક્ષ નથી.

૭૫૬ પ્રશ્ન:—આત્મસ્વરૂપને આવરણના મુખ્ય કારણો કેટલાં અને કયા છે ?

ઉત્તર:—નિઃસત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ આત્મસ્વરૂપને આવરણના મુખ્ય કારણો છે.

૭૫૭ પ્રશ્ન:—જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કેમ થતો નથી ?

ઉત્તર:—તેને (અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ) સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યાવિના જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે;—અત્યંત દુર્લભ છે.

૭૫૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરૂષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતા વચનો કયાં કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતા નથી?

ઉત્તર:—જ્ઞાની પુરૂષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ કહેતા એવાં વચનો પણ તે કારણો અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરૂને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી.

૭૫૯ પ્રશ્ન:—યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ કહેવાને કોણ યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—હવે એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે, જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરૂષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરૂષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઇ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરૂષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે એવી કલ્પના, મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે.

૭૬૦ પ્રશ્ન:—લોકધર્મ સંબંધી અને કર્મ સંબંધી કેવા પ્રકારે વ્યવહાર કરવો ?

ઉત્તરઃ—તે આત્મારૂપ પુરૂષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી, ઉદાસીનપણે લોકધર્મ સંબંધી અને કર્મ સંબંધી પરિણામે છુટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાના મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય, તે વ્યવહાર કરવો યથાયોગ્ય નથી.

૭૬૧ પ્રશ્ન—સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખાભક્ત, કબીર આદિના વચનોનો પરિચય રાખવો ?

ઉત્તર—સત્પુરૂષનાં ચરિત્રો, અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખો, કબીર આદિ) જીવોના વચનો, અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવાવિષે છે, એના ગ્રંથોનો પરિચય રાખવો; અને એ સૌ સાધનોમાં મુખ્ય સાધન એવો શ્રી સત્પુરૂષનો સમાગમ ગણવો.

૭૬૨ પ્રશ્ન—સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરૂષ હશે ? તેવા કોઈ પુરૂષ હોય તો તેને આપ તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણો ?

ઉત્તર—સંસાર સબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે, અને બંધન ન થાય એવા કોઇ પુરૂષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છીએ.

૭૬૩ પ્રશ્ન—સંસાર સંબંધી કારણના પદાર્થોની સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી વૈરાગ્ય અને આત્મજ્ઞાન સંબંધી શું અસર છે ?

ઉત્તર—પણ પ્રાયે એવા સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પકાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી, અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી એમ જાણી, જે કંઇ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનાર જોગ બને છે તે, ઉપકારક જાણી, સુખે સહેવા યોગ્ય છે.

૭૬૪ પ્રશ્નઃ—ચારિત્ર એટલે શું ?

ઉત્તર—ચારિત્ર (એટલે) શ્રી જિનના અભિપ્રાયમાં શું છે તે વિચારી સમવસ્થાન થવું.

૭૬૫ પ્રશ્નઃ—ચારિત્રદશા સંબંધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી શું ફળ થાય ?

ઉત્તર—ચારિત્ર-દશાસંબંધી અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જીવમાં સ્વસ્થતા ઉત્પન્ન થાય છે.

૭૬૬ પ્રશ્નઃ—ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અફળ છે એવો જિનનો જે અભિપ્રાય છે તે સત્ય છે ?

ઉત્તરઃ—વિચારે કરી ઉત્પન્ન થયેલી ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ

સ્વસ્થતા વિના જ્ઞાન અફળ છે, એવો જિનનો અભિમત તે અબ્યાબાધ્ધ સત્ય છે.

૭૬૭ પ્રશ્ન:—ચારિત્રપરિણામ સ્વભાવરૂપ સ્વસ્થતાની અનુપ્રેક્ષા આપશ્રીને વિષે કેવી રહે છે? આપને વિષે શિથિલતા ઉત્પન્ન થાય છે? અને થાય છે તો કેવા પ્રકારે? અને તેનુ ફળ શું છે?

ઉત્તર:—તે સંબંધી અનુપ્રેક્ષા ઘણીવાર રહ્યા છતાં, ચચળ પરિણતિનો હેતુ એવો ઉપાધિયોગ તીવ્ર ઉદયરૂપ હોવાથી ચિત્તમાં મર્ણુકરી ખેદ જેવું રહે છે, અને તે ખેદથી શિથિલતા ઉત્પન્ન થઇ વિશેષ જણાવવાનુ થઇ શકતું નથી. બાકી, કઇ જણાવવા વિષે તો ચિત્તમા ઘણી વાર રહે છે.

૭૬૮ પ્રશ્ન:—આપશ્રી સસારીપણે કઇ સ્થિતિએ વર્ત્તી શકો તે વિષે આપને કાઇ ભાસતુ નથી?

ઉત્તર:—સંસારીપણે વસતાં કઇ સ્થિતિએ વર્તીએ તો સારૂં એમ કદાપિ ભાસે, તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે.

૭૬૯ પ્રશ્ન:—કોઈ પ્રકારનુ કંઇ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી આપથી થતું આપ ન માનો તો તે થવાનું કારણ શું માનો છો?

ઉત્તર:—કોઇ પ્રકારનું કઇ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી જે ન થતું હોય, તેનુ કારણ ઉદય જણાય છે.

૭૭૦ પ્રશ્ન:—આપને આપનો પ્રવૃત્તિજોગ કેવો જણાય છે? આપને તે પ્રવૃત્તિજોગ વેઘા શિવાય કોઇ ઉપાય નથી?

ઉત્તર:—જળમા સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજતું દેખાય છે, તે તાપનો યોગ મટેથી તે જ જળ શીતળ જણાય છે; વચ્ચે શીતળપણાથી રહિત તે જળ જણાય છે તે, તાપના યોગથી છે, એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે. પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેઘા શિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

૭૭૧ પ્રશ્ન:—'માહાણ', 'શ્રમણ', 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ' એ ચાર શબ્દના અર્થ મહાવીર દેવને ગૌતમાદિ મુનિજન પૂછતા હતા તે પ્રસગ કહેશો?

ઉત્તર.—શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે, હે પૂજ્ય! 'માહાણ', 'શ્રમણ', 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ' એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે? તે, અમને કહો. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતા. ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષ કરી કહેતા હતા, અને એમ તે શબ્દનો

અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા. નિર્ગ્રંથની ઘણી દશાઓ કહેતાં એક "આત્મવાદપ્રાપ્ત" એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કરતા હતા.

૭૭૨ પ્રશ્નઃ—"આત્મવાદપ્રાપ્ત" શબ્દનો અર્થ શ્રી શીલંગાચાર્ય શી રીતે કહેતા હતા ?

ઉત્તરઃ—ટીકાકાર શીલંગાચાર્ય તે "આત્મવાદ પ્રાપ્ત" શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે, "ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશી, સંકોચ વિકાશનું ભાજન, પોતાના કરેલાં કર્મોનો ભોક્તા, વ્યવસ્થાએ કરી દ્રવ્યપર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાણનાર."

૭૭૩ પ્રશ્નઃ—સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાની પુરૂષોએ હા કહી નથી ?

ઉત્તર.—પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમય માત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરૂષોએ હા કહી નથી, કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.

૭૭૪ પ્રશ્ન.—(સંસારના) તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તેજ સમયે તે આત્માપણે થાય છે એ વાત શું ખરી છે?

ઉત્તર.—તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે, તો તેજ સમયે તે આત્માપણે થાય છે; તેજ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે, એ આદિ જે અનુભવવાર્ત્તા તે, જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચયવિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે. તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરૂષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ, દુષમ કાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે

૭૭૫ પ્રશ્નઃ—પૂર્વે જ્ઞાની પુરૂષો થઇ ગયા છે તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાની પુરૂષો સિદ્ધિજોગવાળા થઈ ગયા છે,' એવું જે લોકકથન છે તે સાચું છે કે ખોટું ?

ઉત્તરઃ—"પૂર્વે જ્ઞાનીપુરૂષો થઇ ગયા છે, તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાનીપુરૂષો સિદ્ધિજોગવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોકકથન છે તે, સાચું છે કે ખોટું એમ, આપનું પ્રશ્ન છે, અને સાચું સંભવે છે એમ આપનો અભિપ્રાય છે, સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું નથી એ, વિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે."

કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરૂષો, અને અજ્ઞાન યોગીપુરૂષોને વિષે પણ સિદ્ધિજોગ હોય છે. ઘણું કરી તેમના ચિત્તના અત્યંત સરલપણાથી, અથવા સિદ્ધિજોગાદિને અજ્ઞાનજોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે. સમ્યગ્દષ્ટિપુરૂષો, કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવ છે, તેવા જ્ઞાનીપુર-

ષોને વિષે ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણા વિષે પ્રાયે ઇચ્છા થતી નથી, અને ઘણું કરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે ત્યારે, જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો, થાય છે; અને જો તેવી ઇચ્છા થઈ તો, સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે. પ્રાયે પાંચમે, છઠે ગુણઠાણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પણ જો પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો, પ્રથમ ગુણઠાણાને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે. સાતમે ગુણઠાણે, આઠમે ગુણઠામે, નવમે, દશમે ઘણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે; અગિયારમે ગુણઠામે સિદ્ધિજોગનો લોભ સભવતો જાણી, પ્રથમ ગુણઠાણે સ્થિતિ હોવી સંભવે છે. બાકી જેટલાં સમ્યકત્વનાં સ્થાનક છે, અને જ્યાંસુધી સમ્યકપરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એકે જોગને વિષે જીવને પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સભવતી નથી. જે સમ્યક્ જ્ઞાની-પુરૂષોથી સિદ્ધિજોગના ચમત્કારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરૂ-ષનાં કરેલાં સભવતા નથી; સ્વભાવે કરી તે સિદ્ધિજોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઇ કારણથી જ્ઞાનીપુરૂષને વિષે તે જોગ કળ્યો જતો નથી. માર્ગાનુસારી કે સમ્યગ્દષ્ટિપુરૂષનાં અત્યંત સરલ પરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીકવાર બને છે અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે, તેના તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી, તે સિદ્ધિ-જોગ અલ્પકાળે ફળે છે જ્ઞાનીપુરૂષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે, અન્ય પ્રકારે નહિ. જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિ-ણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરૂષ અમે જે કહીએ છીએ તેવા, અને તે આદિ બીજા ઘણા પ્રકારના ચરિત્રને પ્રતિબધક કારણોથી મુક્ત હોય છે, કે જે કારણે આત્માનું ઐશ્વર્ય વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ જોગમાં સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે. ક્વચિત્ એમ પણ જાણીએ છીએ કે, કોઈ પ્રસગે જ્ઞાનીપુરૂષે પણ સિદ્ધિજોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે, અને તે પણ સપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. અમે આ જે લખ્યું છે, તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.

૭૭૬ પ્રશ્ન:—આપને વિષે માર્ગાનુસારીપણું ઘટે છે કે સમ્ય-ગ્દષ્ટિપણું? આપને અજ્ઞાનયોગીપણું આ દેહે કોઈ વખતે હશે?

ઉત્તર:—અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાન-યોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહિ હોય એમ જણાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે.

૭૭૭ પ્રશ્ન:—આપે પોતે ક્યારે પણ કોઇ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ

સાધવાનો વિચાર કર્યો છે ? આપને તેવો જોગ તેવા સાધને પ્રગટ્યો હોય એમ જણાય છે ?

ઉત્તર:—કોઇ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે ક્યારે પણ સાધવાનો આખી જીંદગીમાં અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટ્યો હોય એવું, જણાતું નથી.

૭૭૮ પ્રશ્ન:—આપને વિષે તેવું કોઇ ઐશ્વર્ય સંભવે છે? અને સંભવતું હોય તો શું કારણથી ?

ઉત્તર:—આત્માના વિશુદ્ધપણાને કારણે જે કંઈ તેવું ઐશ્વર્ય હોય તો તેનુ નહિહોવાપણું કહી શકાતું નથી; તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે.

૭૭૯ પ્રશ્ન—આપને આ ઐશ્વર્યની કોઈ વખત સ્મૃતિ રહે છે ? અથવા તેને સ્ફુરિત કરવા ક્યારેય ઇચ્છા થઇ છે ?

ઉત્તર:—તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે, તથાપિ આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઇ છે, નહિતો ઘણા કાળ થયાં તેમ થવું સ્મરણમા નથી, તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિષેની ઇચ્છા ક્યારેય થઇ હોય એમ કહી શકાય નહિ, એ સ્પષ્ટ વાર્તા છે.

૭૮૦ પ્રશ્ન —આપ કોઇના દુ:ખ અર્થે સિદ્ધિજોગ ન કરો ?

ઉત્તર—તમે, અમે કંઈ દુ:ખી નથી, જે દુ:ખ છે તે; રામના ચૌદ વર્ષનાં દુ:ખનો એક દિવસ પણ નથી, પાંડવના તેર વર્ષનાં દુ:ખની એક ઘડી નથી; અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી; તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ ક્યારેય જણાવું સંભવતું નથી; તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવુ, એવો નિશ્ચય કરવાનો વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો, અને સાક્ષી રહો એ જ ઉપદેશ છે.

૭૮૧ પ્રશ્ન:—શ્રી તીર્થંકરે આ કાળને 'સ્વભાવે' કરી દુષમ કહ્યો છે. ?

ઉત્તર:—આ કાળ સ્વભાવે કરી તીર્થંકરાદિએ દુષમ કહ્યો છે.

૭૮૨ પ્રશ્ન:—આપને મુંબઈ આદિ ક્ષેત્રો વિષે આ કાળ કેવો લાગે છે?

ઉત્તર.—તેમાં વિશેષ કરી પ્રયોગે* અનાર્યપણે યોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે તે કાળ બળવાનપણે વર્તે છે.

* "પ્રયોગે કરી અનાર્યપણે યોગ્ય થયેલાં એવાં, આવાં ક્ષેત્રો વિષે" વાક્યમા જે ક્ષેત્રોને ઉદ્દેશીને કહ્યુ છે તે ક્ષેત્રો મુંબઈ આદિ કૃતિમતાઓથી ભરપૂર શહેરો છે. આર્ય અને અનાર્ય ક્ષેત્રોની વ્યાખ્યાઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની દૃષ્ટિમાં કેવા પ્રકારે હતી તે તેઓથી લખાએલા બે પ્રસંગોથી

૭૮૩ પ્રશ્નઃ—આ કાળમાં લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ કેવી થઇ ગઇ છે ?

ઉત્તરઃ—લોકોની આત્મપ્રત્યયયોગ્ય બુદ્ધિ અત્યંત હણાઇજવાયોગ્ય થઇ છે.

૭૮૪ પ્રશ્નઃ—આ દુષમયોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું હોવું કેવું ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—એવા સર્વ પ્રકારના દુષમયોગને વિષે વ્યવહાર કરતાં પરમાર્થનું વિસરવુ અત્યંત સુલભ છે, અને પરમાર્થનુ અવિસરવુ અત્યંત દુર્લભ છે આનંદઘનજીએ ચૌદમા જિનના સ્તવનને વિષે કહ્યું છે તેમાં, આવા ક્ષેત્રનુ દુસમપણું એટલી વિશેષતા છે, અને આનંદઘનજીના કાળ કરતા વર્તમાનકાળ વિશેષ દુષમપરિણામી વર્તે છે, તેમાં જો કોઇ આત્મપ્રત્યયી પુરૂષને બચવાયોગ્ય ઉપાય હોય,

---

જણાય છે આ વાક્યમાં "પ્રયોગે કરી યોગ્ય થયેલાં એવા આવા ક્ષેત્રો" ના પ્રસંગથી. ભૂગોલિક દૃષ્ટિએ ભરતખંડને આર્યક્ષેત્ર ગણવામા આવ્યા છે. આવા ગણાયેલા આર્યક્ષેત્ર પણ "પ્રયોગે કરી" એટલે કે મનુષ્યાદિની વિષમ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓથી "અનાર્ય" થઈ શકે છે એમ તેઓશ્રીનુ માનવું છે બીજી તરફથી ભૂગોલિક દૃષ્ટિએ "અનાર્ય" ગણાએલા ક્ષેત્રો પણ "આર્યપણે" પરિણમી શકે છે એમ તેઓનું કહેવું છે. દેશભક્ત શ્રીયુત મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી ઉપર શ્રીમદ્‌થી સંવત્ ૧૯૫૨ના આસો શુદ ૩ ને રોજ લખાએલા એક પત્રમાં તેઓનુ તે કહેવું દૃષ્ટિગોચર થાય છે આ પત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે, "નાતાલમાં સ્થિતિ કરવાથી તમારી કેટલીક સદ્‌વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી છે એમ પ્રતીતિ થાય છે, પણ તમારી તેમ વર્તવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા તેમાં હેતુભૂત છે 'રાજકોટ' કરતા 'નાતાલ' કેટલીક રીતે તમારી વૃત્તિને ઉપકાર કરી શકે એવુ ક્ષેત્ર ખરૂ એમ માનવામા હાનિ નથી; કેમકે તમારી સરળતા સાચવવામા અંગત વિઘ્નોનો ભય રહી શકે એવા પ્રપંચમાં અનુસરવાનું દબાણ નાતાલમાં ઘણું કરીને નહિ, પણ જેની સદ્‌વૃત્તિઓ વિશેષ બળવાન ન હોય, અથવા નિર્બળ હોય અને તેને ઇંગ્લંડાદિમા સ્વતંત્રપણે રહેવાનું હોય તો અભક્ષાદિ વિષેમાં તે દોષિત થાય એમ લાગે છે. જેમ તમને નાતાલક્ષેત્રમા પ્રપંચનો વિશેષ યોગ નહિ હોવાથી તમારી સદ્‌વૃત્તિઓ વિશેષતા પામી, તેમ રાજકોટ જેવામાં કઠણ પડે એ યથાર્થ લાગે છે; પણ કોઈ સારાં આર્યક્ષેત્રમાં સત્સંગાદિ યોગમાં તમારી વૃત્તિઓ નાતાલ કરતાં પણ વિશેષતા પામત એમ સંભવે છે તમારી વૃત્તિઓ જોતાં તમને **નાતાલ અનાર્યક્ષેત્રરૂપે** અસર કરે એવુ મારી માન્યતામાં ઘણું કરીને નથી; પણ સત્સંગાદિ યોગની ઘણું કરીને પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી કેટલુંક આત્મનિરાકરણ ન થાય તે રૂપ હાનિ માનવી કંઇક વિશેષ યોગ્ય લાગે છે."

—સંશોધક.

તો તે એક માત્ર નિરંતર અવિચ્છિન્ન ધારાએ સત્સંગનું ઉપાસવું એ જ જણાય છે.

૭૮૫ પ્રશ્ન:—આપને પોતાને આપના સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ કેવી રીતે રાખે છે ?

ઉત્તર:—પ્રાયે સર્વ કામના પ્રત્યે ઉદાસીનપણું છે, એવા અમને પણ આ સર્વ વ્યવહાર અને કાળાદિ ગળકા ખાતો ખાતો સંસાર-સમુદ્ર માંડ તરવા દે છે, તથા સમયે સમયે તે પરિશ્રમનો અત્યંત પ્રસ્વેદ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અને ઉતાપ ઉત્પન્ન થઇ સત્સંગરૂપ જળની તૃષા અત્યંતપણે રહ્યા કરે છે; અને એ જ દુ:ખ લાગ્યા કરે છે.

૭૮૬ પ્રશ્ન:—આપને આવાં વ્યવહાર પ્રત્યે કેવા પરિણામ રહે છે ?

ઉત્તર:—એમ છતાં પણ, આવો વ્યવહાર ભજતાં દ્વેષપરિણામ તે પ્રત્યે કરવા યોગ્ય નથી, એવો જે સર્વજ્ઞાની–અભિપ્રાય તે, તે વ્યવહાર પ્રાયે સમતાપણે કરાવે છે; આત્મા તેને વિષે જાણે કંઇ કરતો નથી, એમ લાગ્યા કરે છે.

૭૮૭ પ્રશ્ન:—આપ આપની ઉપાધિને કષ્ટરૂપ માનો છો ?

ઉત્તર:—આ જે ઉપાધિ ઉદયવર્તી છે, તે સર્વ પ્રકારે કષ્ટરૂપ છે એમ પણ વિચારતા લાગતું નથી. પૂર્વોપાર્જિત પ્રારબ્ધ જેવડે શાંત થાય છે, તે ઉપાધિ પરિણામે આત્મપ્રત્યયી કહેવા યોગ્ય છે.

૭૮૮ પ્રશ્ન:—આપને બાહ્યાભ્યંતર નિર્ગ્રંથતા અલ્પકાળમાં પ્રાપ્ત થાય એમ છે ?

ઉત્તર:—મનમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે કે, અલ્પકાળમા આ ઉપાધિયોગ મટી બાહ્યાભ્યતર નિર્ગ્રંથતા પ્રાપ્ત થાય તો, વધારે યોગ્ય છે, તથાપિ તે વાત અલ્પકાળમાં બને એવુ સૂજતુ નથી, અને જ્યાં સુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી.

૭૮૯ પ્રશ્ન:—આપ વ્યવહાર મૂકી દો તો તે ન બને તેવુ છે?

ઉત્તર:—બીજો બધો વ્યવહાર વર્ત્તમાનમાં જ મૂકી દીધો હોય, તો તે બને એવુ છે. બે ત્રણ ઉદયવ્યવહાર એવા છે કે, જે ભોગ-વ્યેજ નિવૃત્ત થાય એવા છે; અને કષ્ટે પણ તે વિશેષ કાળની સ્થિતિમાંથી અલ્પકાળમાં વેદી શકાય નહિ એવા છે; અને તે કારણે કરી મૂર્ખની પેઠે આ વ્યવહાર ભજ્યા કરીએ છીએ.

૭૯૦ પ્રશ્ન:—આપને કોઈ પ્રકારનું પ્રતિબંધપણું ઇષ્ટ છે ? જો ઇષ્ટ હોય તો ક્યા પ્રકારનું ?

ઉત્તર'—કોઇ દ્રવ્યમાં, કોઇ ક્ષેત્રમાં, કોઈ કાળમાં, કોઇ ભાવમાં સ્થિતિ થાય એવો પ્રસંગ જાણે ક્યાંય દેખાતો નથી. કેવળ સર્વ પ્રકારનુ તેમાંથી અપ્રબિદ્ધપણુંજ યોગ્ય છે, તથાપિ નિવૃત્તિક્ષેત્ર અને નિવૃત્તિકાળને, સત્સંગને અને આત્મવિચારને વિષે અમને પ્રતિબદ્ધ-રૂચિ રહે છે તે જોગ કોઇ પ્રકારે, પણ જેમ બને તેમ થોડા કાળમા થાય તે જ ચિંતના અહોરાત્ર વર્તે છે

૭૯૧ પ્રશ્ન'—ક્યા પુરૂષે જ્ઞાનીના વચન સાંભળ્યા નથી અથવા જ્ઞાની પુરૂષના દર્શન કર્યાં નથી એમ શ્રી તીર્થંકર કહે છે?

ઉત્તર—સંસાર સ્પષ્ટ પ્રીતિથી કરવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો તે પુરૂષે જ્ઞાનીના વચન સાંભળ્યા નથી, અથવા જ્ઞાનીપુરૂષનાં દર્શન પણ તેણે કર્યાં નથી, એમ તીર્થંકર કહે છે.

૭૯૨ પ્રશ્ન—જેને જ્ઞાનીપુરૂષના વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે તે પુરૂષને વિષે સંસારસબંધી બળ કેવુ હોય છે ?

ઉત્તરઃ—જેની કેડનો ભંગ થયો છે, તેનુ પ્રાયે બધુ બળ પરિ-ક્ષીણપણાને ભજે છે. જેને જ્ઞાનીપુરૂષના વચનરૂપ લાકડીનો પ્રહાર થયો છે, તે પુરુષને વિષે તે પ્રકારે સંસારસંબંધી બળ હોય છે, એમ તીર્થંકર કહે છે.

૭૯૩ પ્રશ્ન'—જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા પછી સ્ત્રી પરત્વે કેવી ભા-વના ઘટે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા પછી સ્ત્રીને જોઇ જો રાગ ઉત્પન્ન થતો હોય, તો જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા નથી એમ, તમે જાણો"

૭૯૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષના વચન સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનુ સજી-વન શરીર કેવુ ભાસે છે.

ઉત્તર'—જ્ઞાનીપુરૂષના વચનોને સાંભળ્યા પછી સ્ત્રીનુ સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહિ.

૭૯૫ પ્રશ્ન'—ધનાદિસંપત્તિ કેવી ભાસે ?

ઉત્તરઃ—" ધનાદિસંપત્તિ ખરેખર, પૃથ્વીનો વિકાર ભાસ્યાવિના રહે નહિ.

૭૯૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનો સાંભળ્યા પછી આવા પુરૂ-ષનો આત્મા ક્યાં સ્થાયી થવા ઇચ્છે ?

ઉત્તર.—જ્ઞાનીપુરૂષ સિવાય તેનો આત્મા બીજે ક્યાંય પણ ક્ષણભર સ્થાયી થવાને વિષે ઇચ્છે નહિ.

૭૯૭ પ્રશ્નઃ—અમો મુમુક્ષુઓએ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય ઉપ-દેશ કહેવા કૃપા કરશો ?

ઉત્તરઃ—અમારો આવો ઉપાધિજોગ જોઇ જીવમાં ક્લેશ પામ્યા વિના જેટલો બને તેટલો આત્માસંબંધી અભ્યાસ વધારવાનો વિચાર કરજો. સર્વથી સ્મરણ જોગ વાત તો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા, પરના અલ્પ ગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પદોષને વિષે પણ અત્યંત ક્લેશ, દોષના વિલયમા અત્યંત વીર્યનુ સ્ફુરવું, એ વાતો સત્સંગમા અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિ–ક્ષેત્ર નિવૃત્તિ–દ્રવ્ય, અને નિવૃત્તિ–ભાવને ભજજો. તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે સમય માત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી

૭૯૮ પ્રશ્નઃ—સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જીવના સ્વરૂપથી કયા જીવાય છે ?

ઉત્તર—ઘણું કરીને પ્રાણીઓ આશાથી જીવે છે. જેમ સંજ્ઞા વિશેષ હોય છે, તેમ તેમ વિશેષ આશાના બળથી જીવવુ થાય છે. એક માત્ર જ્યા આત્મવિચાર અને આત્મજ્ઞાનનો ઉદ્‌ભવ થાય છે ત્યા, સર્વ પ્રકારની આશાની સમાધિ થઈ જીવના સ્વરૂપથી જીવાય છે, જે કોઇ પણ મનુષ્ય ઇચ્છે છે, તે ભવિષ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે, અને તે પ્રાપ્તિની ઇચ્છારૂપ આશાએ તેની કલ્પનાનુ જીવવું છે, અને તે કલ્પના ઘણું કરી કલ્પના જ રહ્યા કરે છે; જો તે કલ્પના જીવને ન હોય અને જ્ઞાન પણ ન હોય, તો તેની દુઃખકારક ભયંકર સ્થિતિ અકથ્ય હોવી સંભવે છે. સર્વ પ્રકારની આશા, તેમા પણ આત્મા શિવાય બીજા અન્ય પદાર્થની આશામાં સમાધિ કેવા પ્રકારે થાય તે કહો ?

૭૯૯ પ્રશ્ન.—શ્રી કૃષ્ણાદિની ક્રિયા કેવી હતી ?

ઉત્તરઃ—શ્રીકૃષ્ણાદિકની ક્રિયા ઉદાસીન જેવી હતી.

૮૦૦ પ્રશ્નઃ—જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તેજ સમયે ન હોય એમ બને ?

ઉત્તરઃ—જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તેને સર્વ પ્રકારની સંસારી ક્રિયા તે જ સમયે ન હોય, એવો કંઈ નિયમ નથી.

૮૦૧ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા પછી સંસારી ક્રિયા કેવી થવી સંભવે છે ?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થવા પછી સંસારી ક્રિયા રસરહિતપણે થવી સંભવે છે.

૮૦૨ પ્રશ્નઃ—સમ્યક્ત્વપ્રાપ્ત જીવથી કોઈ ક્રિયા એવી થાય કે પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય ?

ઉત્તર:—ઘણું કરી એવી કોઇ પણ ક્રિયા તે જીવથી હોતી નથી, કે જેથી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય, અને જ્યાંસુધી પરમાર્થને વિષે ભ્રાંતિ થાય નહિ ત્યાંસુધી, બીજી ક્રિયાથી સમ્યકત્વને બાધ થાય નહિ.

૮૦૩ પ્રશ્ન:—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સંસારને કેવી રીતે ભજે છે.

ઉત્તર:—સર્પને આ જગતનાં લોકો પૂજે છે, તે વાસ્તવિકપણે પૂજ્યબુદ્ધિથી પૂજતાં નથી, પણ ભયથી પૂજે છે, ભાવથી પૂજતાં નથી; અને ઇષ્ટદેવને લોકો અત્યંતભાવે પૂજે છે, એમ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ તે સસારને ભજતો દેખાય છે, તે પૂર્વે નિબંધન કરેલાં એવાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દેખાય છે, વાસ્તવ્યપણે ભાવથી તે સંસારમાં તેનો પ્રતિબંધ ઘટે નહિ; પૂર્વકર્મના ઉદયરૂપ ભયથી ઘટે છે. જેટલે અંશે ભાવ–પ્રતિબંધ ન હોય, તેટલે અંશે જ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તે જીવને હોય છે.

૮૦૪ પ્રશ્ન:—અનતાનુબંધીય ક્રોધાદિ સમ્યકત્વ શિવાય ગયાં સંભવે નહિ એમ કહેવાય છે તે યથાર્થ છે?

ઉત્તર:—અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ સમ્યકત્વ શિવાય ગયા સંભવે નહિ એમ જે કહેવાય છે તે યથાર્થ છે.

૮૦૫ પ્રશ્ન:—અનતાબધીય ક્રોધ–માનાદિ શું કારણે હોય?

ઉત્તર:—સંસારી પદાર્થોને વિષે જીવને તીવ્ર સ્નેહવિના એવાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ હોય નહિ, કે જે કારણે તેને અનંત સંસારનો અનુબંધ થાય.

૮૦૬ પ્રશ્ન:—અનંતાનુબંધીય ચતુષ્કમાંથી કોઇ પણ ક્યાં સુધી ઉદય થવા સંભવે છે?

ઉત્તર:—જે જીવને સંસારી પદાર્થો વિષે તીવ્ર સ્નેહ વર્તતો હોય, તેને કોઇ પ્રસગે પણ અનંતાનુબંધીય ચતુષ્કમાંથી કોઇ પણ ઉદય થવા સંભવે છે.

૮૦૭ પ્રશ્ન:—જીવ ક્યાં સુધી પરમાર્થમાર્ગવાળો ન હોય?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી તીવ્ર સ્નેહ તે પદાર્થોમા હોય ત્યાસુધી અવશ્ય પરમાર્થમાર્ગવાળો જીવ તે ન હોય.

૮૦૮ પ્રશ્ન:—પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ શું છે?

ઉત્તર:—પરમાર્થમાર્ગનું લક્ષણ એ છે કે, અપરમાર્થને ભજતાં જીવ બધા પ્રકારે કાયર થયા કરે, સુખે અથવા દુ:ખે, દુ:ખમાં કાયરપણું કદાપિ બીજા જીવોનું પણ સંભવે છે, પણ સંસારસુખની પ્રાપ્તિમાં પણ કાયરપણું–તે સુખનું અણગમવાપણું–નિરસપણું–પરમાર્થમાર્ગી પુરૂષને હોય છે.

૮૦૯ પ્રશ્ન:—સુખનું નિરસપણું જીવને કેવી રીતે થવું સંભવે?

ઉત્તર:—તેવું નિરસપણું જીવને પરમાર્થજ્ઞાને અથવા પરમાર્થ-જ્ઞાનીપુરૂષનાં નિશ્ચયે થવું સંભવે છે, બીજા પ્રકારે થવું સંભવતું નથી. પરમાર્થજ્ઞાને અપમાર્થરૂપ એવો આ સંસાર જાણી, પછી તે પ્રત્યે તીવ્ર એવો ક્રોધ, માન, માયા, કે લોભ કોણ કરે? કે ક્યાંથી થાય? જે વસ્તુનું મહાત્મ્ય દ્દષ્ટિમાંથી ગયું તે વસ્તુને અર્થે અત્યંત ક્લેશ થતો નથી. સંસારને વિષે ભ્રાંતિપણે જાણેલું સુખ તે પરમાર્થ-જ્ઞાને ભ્રાંતિ જ ભાસે છે, અને જેને ભ્રાંતિ ભાસી છે, તેને પછી તેનું મહાત્મ્ય શું લાગે? એવી મહાત્મ્યદ્દષ્ટિ પરમાર્થજ્ઞાનીપુરૂષના નિશ્ચયવાળા જીવને હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે.

૮૧૦ પ્રશ્ન:—જીવને શા કારણે વ્યવચ્છેદક જ્ઞાન ન થાય? ન થાય તો કેવું જ્ઞાન થાય?

ઉત્તર:—કોઈ જ્ઞાનના આવરણને કારણે જીવને વ્યવચ્છેદકજ્ઞાન થાય નહિ, તથાપિ સામાન્ય એવુ જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરૂષની શ્રદ્ધારૂપે થાય છે. વડના બીજની પેઠે પરમાર્થ થવાનુ બીજ એ છે.

૮૧૧ પ્રશ્ન:—તીવ્ર પરિણામે ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરૂષ કે સમ્યગ્દ્દષ્ટિ જીવને ક્રોધાદિ હોય?

ઉત્તર:—તીવ્ર પરિણામે, ભવભયરહિતપણે જ્ઞાનીપુરૂષ કે સમ્યક્-દ્દષ્ટિ જીવને ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ હોય નહિ.

૮૧૨ પ્રશ્ન:—સંસારાર્થે જીવ જે અનુબંધ કરે છે તે કરતાં પરમાર્થને નામે અનંત અનુબંધ કઈ રીતે થાય છે?

ઉત્તર:—જે સંસાર અર્થે અનુબંધ કરે છે, તે કરતાં પરમાર્થને નામે, ભ્રાંતિગત પરિણામે અસદ્ગુરૂદેવધર્મને ભજે છે, તે જીવને ઘણું કરી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ થાય છે, કારણ કે બીજી સંસારની ક્રિયાઓ ઘણું કરી અનંત અનુબંધ કરવાવાળી નથી.

૮૧૩ પ્રશ્ન:—અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા ને લોભનો આકાર કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તર:—માત્ર અપરમાર્થને પરમાર્થ જાણી આગ્રહે જીવ ભજ્યા કરે તે, પરમાર્થ–જ્ઞાની એવા પુરૂષપ્રત્યે, દેવપ્રત્યે, ધર્મપ્રત્યે નિરાદર છે, એમ કહેવામાં ઘણું કરી યથાર્થ છે. તે સદ્ગુરૂ, દેવ, ધર્મપ્રત્યે અસત્ ગુરૂઆદિકના આગ્રહથી–માઠા બોધથી આશાતનાએ, ઉપેક્ષાએ પ્રવર્તે એવો સંભવ છે, તેમ જ તે માઠા સંગથી તેની સંસારવાસના પરિચ્છેદ નહિ થતી હોવા છતાં તે પરિચ્છેદ માની પરમાર્થપ્રત્યે ઉપે-ક્ષક રહે છે; એ જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો આકાર છે.

૮૧૪ પ્રશ્ન:—શારીરિક વેદના કેવા પ્રકારે અહિયાસવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—શારીરિક વેદનાને દેહનો ધર્મ જાણી અને બાંધેલાં એવાં કર્મોનું ફળ જાણી સમ્યક્ પ્રકારે અહિયાસવા યોગ્ય છે.

૮૧૫ પ્રશ્ન:—જ્યારે શારીરિક વેદનાનુ બળ વિશેષ વર્તતું હોય, ત્યારે તે વેદના દેહનો ધર્મ છે તેમજ બાંધેલા એવા કર્મોનું ફળ છે એવો નિશ્ચય આવી શકે?

ઉત્તર:—ઘણીવાર શારીરિક વેદનાનું બળ વિશેષ વર્તતું હોય છે ત્યારે, ઉપર જે કહ્યો છે તે સમ્યક્ પ્રકાર, રૂડા જીવોને પણ સ્થિર રહેવો કઠણ થાય છે, તથાપિ હૃદયને વિષે વારંવાર તે વાતનો વિચાર કરતાં અને આત્માને નિત્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, જરા, મરણાદિ ધર્મથી રહિત ભાવતાં–વિચારતાં–કેટલીક રીતે તે સમ્યક્પ્રકારનો નિશ્ચય આવે છે.

૮૧૬ પ્રશ્ન:—શારીરિક વેદનાના ક્ષયકાળે તે વેદના કઇ રીતે કોઈ કર્મનુ કારણ નથી?

ઉત્તર:—મોટા પુરૂષોએ અહિયાસેલા એવા ઉપસર્ગ તથા પરિષહના પ્રસગોની જીવમાં સ્મૃતિ કરી, તે વિષે તેમનો રહેલો અખંડ નિશ્ચય, તે ફરી ફરી હૃદયમાં સ્થિર કરવાયોગ્ય જાણવાથી જીવને તે સમ્યક્ પરિણામ ફળિભૂત થાય છે અને વેદના, વેદનાના ક્ષયકાળે નિવૃત્ત થયે, ફરી તે વેદના કોઇ કર્મનુ કારણ થતી નથી.

૮૧૭ પ્રશ્ન:—કંઈ પણ વ્યાધિ થયે નિષ્ફળ એવું કર્મબંધન કેમ ન થાય?

ઉત્તર:—વ્યાધિરહિત શરીર હોય તેવા સમયમા જીવે જો તેનાથી પોતાનું જૂદાપણું જાણી, તેનુ અનિત્યાદિ સ્વરૂપ જાણી, તે પ્રત્યેથી મોહ, મમત્વાદિ ત્યાગ્યાં હોય, તો તે મોટું શ્રેય છે; તથાપિ તેમ ન બન્યું હોય, તો કઇ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયે, તેવી ભાવના ભાવતાં જીવને નિષ્ફળ એવું, ઘણુંકરી કર્મબંધન થતું નથી.

૮૧૮ પ્રશ્ન:—મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે કેમ વર્તવું?

ઉત્તર:—મહાવ્યાધિની ઉત્પત્તિકાળે તો દેહનું મમત્વ જીવે જરૂર ત્યાગી જ્ઞાનીપુરૂષના માર્ગની વિચારણાએ વર્તવું, એ રૂડો ઉપાય છે. જો કે દેહનું તેવું મમત્વ ત્યાગવું કે ઓછું કરવું એ મહા દુષ્કર વાત છે, તથાપિ જેનો તેમ કરવા નિશ્ચય છે તે, વહેલો મોડો ફળિભૂત થાય છે.

૮૧૯ પ્રશ્ન:—દેહના રક્ષણાર્થે ઉપચાર કરવા કે નહિ?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી દેહાદિકથી કરી જીવને આત્મકલ્યાણનું સાધન કરવું રહ્યું છે, ત્યાંસુધી તે દેહને વિષે અપરિણામિક એવી મમતા ભજવી યોગ્ય છે; એટલે કે આ દેહના કોઈ ઉપચાર કરવા પડે તો તે ઉપચાર દેહના મમત્વાર્થે કરવાની ઇચ્છાએ નહિ, પણ એ દેહે

કરી જ્ઞાનીપુરૂષના માર્ગનું આરાધન થઇ શકે છે, એવો કોઈ પ્રકારે તેમાં રહેલો લાભ, તે લાભને અર્થે, અને તેવી જ બુદ્ધિએ તે દેહની વ્યાધિના ઉપચારે પ્રવર્ત્તવામાં બાધ નથી. જે કંઈ મમતા છે, તે અપરિણામિક મમતા છે, એટલે પરિણામે સમતા સ્વરૂપ છે, પણ તે દેહની પ્રિયતાર્થે, સાસારિક સાધનમાં પ્રધાનભોગનો એ હેતુ છે, તે ત્યાગવો પડે છે, એમાં આર્ત્તધ્યાને કોઈ પ્રકારે પણ તે દેહમાં બુદ્ધિ ન કરવી એવી જ્ઞાનીપુરૂષોના માર્ગની શિક્ષા જાણી, આત્મકલ્યાણનો તેવા પ્રસંગે લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે. સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનીના શરણમાં બુદ્ધિ રાખી નિર્ભયપણાને, નિઃખેદપણાને ભજવાની શિક્ષા શ્રી તીર્થંકર જેવાએ કરી છે, અને અમે પણ એ જ કહીએ છીએ. કોઇ પણ કારણે આ સસારમાં ક્લેશિત થવું યોગ્ય નથી.

૮૨૦ પ્રશ્નઃ—સર્વ ક્લેશ, મોહ અને માઠી ગતિનાં કારણો શું છે?

ઉત્તરઃ—અવિચાર અને અજ્ઞાન એ સર્વ ક્લેશનું, મોહનું અને માઠી ગતિનુ કારણ છે.

૮૨૧ પ્રશ્નઃ—આત્મગતિનાં કારણો કયાં છે?

ઉત્તરઃ—સદ્‌વિચાર અને આત્મજ્ઞાન તે આત્મગતિનાં કારણો છે. તેનો પ્રથમ સાક્ષાત્ ઉપાય જ્ઞાની પુરૂષની આજ્ઞાને વિચારવી એ જ જણાય છે.

૮૨૨ પ્રશ્નઃ—સસારના પ્રસગમા પ્રવર્ત્તવા પ્રત્યયનું આપનુ વીર્ય કેવી સ્થિતિમાં છે?

ઉત્તરઃ—કોઇ જીવ સામાન્ય મુમુક્ષુ થાય છે, તેને પણ આ સસારના પ્રસગમા પ્રવર્તવા પ્રત્યયીનુ વીર્ય મંદ પડી જાય છે, તો અમને તે પ્રત્યયી ઘણી મંદતા વર્તે તેમા આશ્ચર્ય લાગતું નથી, તથાપિ કોઈ પૂર્વે પ્રારબ્ધ ઉપાર્જન થવાનો એવો જ પ્રકાર હશે, કે જેથી તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તવાનુ રહ્યા કરે, પણ તે કેવું રહ્યા કરે છે, કે જે ખાસ સંસારસુખની ઇચ્છાવાળા હોય, તેને પણ તેવું કરવું ન પોષાય એવું રહ્યા કરે છે. જો કે એ વાતનો ખેદ યોગ્ય નથી, અને ઉદાસીનતા જ ભજીએ છીએ, તથાપિ તે કારણે એક બીજો ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એ કે, સત્સંગ, નિવૃત્તિનું અપ્રધાનપણું રહ્યા કરે છે, અને પરમ રૂચિ છે જેને વિષે, એવું આત્મજ્ઞાન અને આત્મવાર્ત્તા, કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વિના કવચિત્ ત્યાગજેવાં રાખવાં પડે છે.

૮૨૩ પ્રશ્નઃ—આપ આપને આત્મજ્ઞાન વેદક માનો છો તો તે સંસાર પ્રસંગમાં મુંઝવતું નથી?

ઉત્તરઃ—આત્મજ્ઞાન વેદક હોવાથી મુંઝવતું નથી પણ આત્મવાર્ત્તાનો વિયોગ તે મુંઝવે છે.

૮૨૪ પ્રશ્નઃ—કયું આશ્ચર્ય વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—જવાહિરી લોકોનું એમ માનવું છે કે, એક સાધારણ સોપારી જેવું સારા રંગનું, પાણીનું અને ઘાટનું માણેક (પ્રત્યક્ષ) એબરહિત હોય, તો તેની કરોડો રૂપિયા કિંમત ગણીએ, તો તે પણ ઓછું છે. જો વિચાર કરીએ તો માત્ર તેમાં આંખનું ઠરવું, અને મનની ઇચ્છાની કલ્પિત માન્યતા સિવાય બીજું કંઇ નથી, તથાપિ એક આંખના ઠરવાની એમાં મોટી ખુબીને માટે, અને દુર્લભ પ્રાપ્તિને કારણે, જીવો તેનું અદ્‌ભુત મહાત્મ્ય કહે છે. અને અનાદિ દુર્લભ-જેમાં આત્મા ઠરી રહે છે, એવું જે સત્સંગરૂપ સાધન તેને વિષે કંઈ આગ્રહ, રૂચિ નથી; તે આશ્ચર્ય વિચારવા યોગ્ય છે.

૮૨૫ પ્રશ્નઃ—આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરૂષને અને આ સંસારને મળતી પાણુ આવે? આપનો નિશ્ચય શું છે?

ઉત્તરઃ—આત્મસ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે એવા પુરૂષને, અને આ સંસારને મળતી પાણુ આવે નહિ, એવો અધિક નિશ્ચય થયો છે.

૮૨૬ પ્રશ્નઃ—આપનો અનુભવ શું છે? જ્ઞાની પુરૂષ પણ અત્યંત અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્ત્તતાં ક્વચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષ પણ અત્યંત અત્યંત નિશ્ચય ઉપયોગે વર્તતા ક્વચિત્ પણ મંદ પરિણામ પામી જાય, એવી આ સંસારની રચના છે.

૮૨૭ પ્રશ્નઃ—આપનો અનુભવ શું કહે છે? જ્ઞાનીપુરૂષને ઉપાધિ જોગથી આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો નાશ ન થાય? નાશ ન થાય તો આત્મસ્વરૂપના બોધના વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનું આવરણ ન થાય?

ઉત્તરઃ—આત્મસ્વરૂપ સંબંધી બોધનો તો જો કે નાશ ન થાય, તથાપિ આત્મસ્વરૂપના બોધનાં વિશેષ પરિણામ પ્રત્યે એક પ્રકારનું આવરણ થવારૂપ ઉપાધિજોગ થાય છે. અમે તો તે ઉપાધિજોગથી હજુ ત્રાસ પામ્યા કરીએ છીએ, અને તે તે જોગે હૃદયમાં અને દુઃખમાં મધ્યમાવાચાએ પ્રભુનું નામ રાખી, માંડ કંઇ પ્રવર્તન કરી સ્થિર રહી શકીએ છીએ.

૮૨૮ પ્રશ્નઃ—ઉપાધિજોગથી સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ થતી નથી?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વને વિષે, અર્થાત્ બોધને વિષે ભ્રાંતિ પ્રાયે થતી નથી, પણ બોધના વિશેષ પરિણામનો અનવકાશ થાય છે, એમ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે અને તેથી ઘણીવાર આકુળવ્યાકુળપણાને પામી ત્યાગને

ભજતો હવો; તથાપિ ઉપાર્જિત કર્મની સ્થિતિને સમપરિણામે અદીનપણે, અવ્યાકુળપણે વેદવી એ જ જ્ઞાનીપુરૂષોનો માર્ગ છે, અને તે જ ભજવો છે, એમ સ્મૃતિ થઇ સ્થિરતા રહેતી આવી છે, એટલે આકુળાદિ ભાવની થતી વિશેષ મુંઝવણ સમાપ્ત થતી હતી.

૮૨૯ પ્રશ્નઃ—*હાલમા આપની સ્થિતિ કેવા પ્રકારે વર્ત્તે છે?

ઉત્તર—આખો દિવસ, નિવૃત્તિના યોગે કાળ નહિ જાય ત્યાં સુધી સુખ રહે નહિ, એવી અમારી સ્થિત્તિ છે. 'આત્મા—આત્મા,' 'તેનો વિચાર,' 'જ્ઞાનીપુરૂષની સ્મૃતિ,' 'તેના મહાત્મ્યની કથા—વાર્ત્તા,' 'તે પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ,' 'તેમના અનવકાશ આત્મચારિત્ર પ્રત્યે મોહ' એ અમને હજુ આકર્ષ્યા કરે છે; અને તે કાળ ભજીએ છીએ. પૂર્વ કાળમાં જે જે જ્ઞાની પુરૂષના પ્રસંગો વ્યતીત થયા છે, તે કાળ ધન્ય છે; તે ક્ષેત્ર અત્યંત ધન્ય છે. તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્ત્તાને અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ છે. તે આત્મસ્વરૂપમા ભક્તિ, ચિંતન, આત્મવ્યાખ્યાની જ્ઞાનીપુરૂષની વાણી, અથવા જ્ઞાનીના શાસ્ત્રો કે માર્ગાનુસારી, જ્ઞાનીપુરૂષના સિદ્ધાંત, તેની અપૂર્વતાને પ્રણામ, અતિ ભક્તિએ કરીએ છીએ. અખંડ આત્મધુનના એકવાર પ્રવાહપૂર્વક તે વાત અમને હજી ભજવાની અત્યંત આતુરતા રહ્યા કરે છે, અને બીજી બાજુથી આવાં ક્ષેત્રો, આવા લોકપ્રવાહ, આવા ઉપાધિજોગ અને બીજા તેવા પ્રકાર જોઈ, વિચાર મૂર્છાવત્ થાય છે. ઇશ્વરેચ્છા!

૮૩૦ પ્રશ્ન.—દેહની શાતાને ભજવાની જીવ ક્યારે ઇચ્છા કરે છે?

ઉત્તર—અજ્ઞાનદશા વર્તતી હોય અને તે દશાને જ્ઞાનદશા જીવે ભ્રમાદિ કારણથી માની લીધી હોય ત્યારે, તેવા તેવા, દેહને દુઃખ થવાના પ્રસંગોમાં, અથવા તેવા બીજાં કારણોમાં, જીવ દેહની શાતાને ભજવાની ઇચ્છા કરે છે; અને તેમ વર્તવાનુ કરે છે.

૮૩૧ પ્રશ્નઃ—સાચી જ્ઞાનદશા હોય તો દેહને દુઃખપ્રાપ્તિના કાકારણો વિષે વિષમતા થતી નથી? દુઃખ ટાળવા ચીવટ હોતી નથી?

ઉત્તરઃ—સાચી જ્ઞાનદશા હોય, તો તેને દેહને દુઃખપ્રાપ્તિનાં કારણો વિષે વિષમતા થતી નથી, અને તે દુઃખને ટાળવા એટલી બધી ચીવટ પણ હોતી નથી.

૮૩૨ પ્રશ્નઃ—નિમિત્તવાસી જીવોનો સંગ આવી મળે ત્યારે કેમ કરવું?

ઉત્તરઃ—નિમિત્તે કરીને જેને હર્ષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને શોક થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇંદ્રિયજન્ય વિષય પ્રત્યે આકર્ષણ

---

* આ પ્રસંગ સંવત્ ૧૯૪૯ ના શ્રાવણ માસનો છે.—સંશોધક.

થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઇંદ્રિયને પ્રતિકૂળ એવા પ્રકારોને વિષે દ્વેષ થાય છે, નિમિત્તે કરીને જેને ઉત્કર્ષ આવે છે, નિમિત્તે કરીને જેને કષાય ઉદ્‌ભવે છે, એવા જીવને જેટલો બને તેટલો તે તે નિમિત્તવાસી જીવોનો સગ ત્યાગવો ઘટે છે; અને નિત્ય પ્રત્યે સત્સંગ કરવો ઘટે છે; સત્સંગના અયોગે તથાપ્રકારના નિમિત્તથી દૂર રહેવુ ઘટે છે, ક્ષણે ક્ષણે, પ્રસગે, પ્રસગે, નિમિત્તે નિમિત્તે, સ્વદશાપ્રત્યે ઉપયોગ દેવો ઘટે છે.

૮૩૩ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જ્ઞાની પુરૂષને વિષે વિભ્રમ બુદ્ધિ થઈ આવે છે ? અથવા જ્ઞાની પુરૂષ પ્રત્યે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે?

ઉત્તરઃ—અનાદિકાળથી વિપર્યબુદ્ધિ હોવાથી, અને કેટલીક જ્ઞાની પુરૂષની ચેષ્ટા અજ્ઞાનીપુરૂષના જેવી જ દેખાતી હોવાથી જ્ઞાનીપુરૂષને વિષે વિભ્રમબુદ્ધિ થઈ આવે છે, અથવા જીવની જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે તે તે ચેષ્ટાનો વિકલ્પ આવ્યા કરે છે.

૮૩૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષની કોઈ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા જોવામાં આવે તો તેઓના પ્રત્યે નિશ્ચય રહી શકે ?

ઉત્તરઃ—બીજી બાજુઓથી જ્ઞાનીપુરૂષનો જો યથાર્થ નિશ્ચય થયો હોય, તો કોઇ વિકલ્પને ઉત્પન્ન કરવાવાળી એવી જ્ઞાનીની ઉન્મત્તાદિ ભાવવાળી ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવે તોપણ બીજી બાજુના નિશ્ચયના બળને લીધે ચેષ્ટા અવિકલ્પપણાને ભજે છે, અથવા જ્ઞાનીપુરૂષની ચેષ્ટાનુ કોઇ અગમ્યપણુ જ એવું છે કે, અધુરી અવસ્થાએ કે અધુરા નિશ્ચયે જીવને વિભ્રમ તથા વિકલ્પનું કારણ થાય છે, પણ વાસ્તવ્યપણે તથા પુરા નિશ્ચયે, તે વિભ્રમ અને વિકલ્પ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી; માટે આ જીવનો અધુરો જ્ઞાનીપુરૂષ પ્રત્યેનો નિશ્ચય છે, એ જ આ જીવનો દોષ છે. જ્ઞાનીપુરૂષ બધી રીતે અજ્ઞાની પુરૂષથી ચેષ્ટાપણે સરખા હોય નહિ અને જો હોય, તો પછી જ્ઞાની નથી, એવો નિશ્ચય કરવો તે યથાર્થ કારણ છે, તથાપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પુરૂષમાં કોઇ એવા વિલક્ષણ કારણોનો ભેદ છે કે, જેથી જ્ઞાનીનું અજ્ઞાનીનું એકપણું કોઇ પ્રકારે થાય નહિ. અજ્ઞાની છતા જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જે જીવ મનાવતો હોય, તે તે વિલક્ષણપણાદ્વારાએ નિશ્ચયમાં આવે છે; માટે જ્ઞાનીપુરૂષનું જે વિલક્ષણપણું છે, તે તો પ્રથમ નિશ્ચય વિચારવાયોગ્ય છે, અને જો તેવા વિલક્ષણ કારણનું સ્વરૂપ જાણી જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થાય છે, તો પછી અજ્ઞાની જેવી કવચિત્ જે જે જ્ઞાનીપુરૂષની ચેષ્ટા જોવામાં આવે છે, તેને વિષે નિર્વિકલ્પપણું પ્રાપ્ત

૫ છે; તેમ નહિ તો જ્ઞાની પુરૂષની તે ચેષ્ટા તેને વિશેષ ભક્તિ અને સ્નેહનું કારણ થાય છે. પ્રત્યેક જીવ—એટલે જ્ઞાની, અજ્ઞાની જો બધી અવસ્થામાં સરખા જ હોય, તો પછી જ્ઞાની, અજ્ઞાની એ નામ માત્ર થાય છે, પણ તેમ હોવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરૂષ અને અજ્ઞાનીપુરૂષને વિષે અવસ્ય વિલક્ષણપણું હોવાયોગ્ય છે. જે વિલક્ષણપણું યથાર્થ નિશ્ચય થયે જીવને સમજવામાં આવે છે; જેનું કંઇક સ્વરૂપ અત્રે જણાવવાયોગ્ય છે; જ્ઞાનીપુરૂષ અને અજ્ઞાનીપુરૂષનું વિલક્ષણપણું જે પ્રકારે થાય છે, તે જણાવવાયોગ્ય છે; એક તો મૂળ દશા, અને બીજી ઉત્તરદશા. એવા બે ભાગ જીવની દશાના થઇ શકે છે.

૮૩૫ પ્રશ્ન.—પરમાર્થે-પરમાર્થ સ્વરૂપ જ્ઞાન તે શુ ?

ઉત્તરઃ—અમારો આશય તે જ્ઞાન વિષે લખવાનો વિશેષપણે અત્રે લાગ્યો છે. જે જ્ઞાનીપુરૂષે સ્પષ્ટ એવો આત્મા કોઇ અપૂર્વ લક્ષણે, ગુણે અને વેદનપણે અનુભવ્યો છે, અને તે જ પરિણામ જેના આત્માનુ થયુ છે, તે જ્ઞાની પુરૂષે, જો તે સુધારસસબંધી જ્ઞાન આપ્યુ હોય, તો તેનું પરિણામ પરમાર્થે પરમાર્થસ્વરૂપ છે.

૮૩૬ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારે-પરમાર્થ સ્વરૂપજ્ઞાન તે શુ ?

ઉત્તરઃ—જે પુરૂષ તે સુધારસને જ આત્મા જાણે છે, તેનાથી તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ હોય, તો તે વ્યવહારે પરમાર્થસ્વરૂપ છે.

૮૩૭ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થ-વ્યવહાર સ્વરૂપજ્ઞાન તે શુ ?

ઉત્તરઃ—તે જ્ઞાન કદાપિ પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીએ ન આપ્યુ હોય, તોપણુ તે જ્ઞાનીપુરૂષે, સન્માર્ગ સન્મુખ આકર્ષે એવો જે જીવને ઉપદેશ કર્યો હોય તે જીવનુ જ્ઞાન, તે પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ છે.

૮૩૮ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારે-વ્યવહાર સ્વરૂપ જ્ઞાન તે શું ?

ઉત્તર.—તે સિવાય શાસ્ત્રાદિ જાણનાર સામાન્ય પ્રકારે માર્ગાનુસારી જેવી ઉપદેશક વાત કરે, તેવી શ્રદ્ધા, તે વ્યવહારે વ્યવહાર સ્વરૂપ છે. સુગમપણે સમજવા એમ ચાર પ્રકાર થાય છે.

૮૩૯ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપજ્ઞાનનું ફળ શું ?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ-પરમાર્થસ્વરૂપ એ નિકટ મોક્ષનો ઉપાય છે.

૮૪૦ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ જ્ઞાનનુ ફળ શું ?

ઉત્તરઃ—પરમાર્થ-વ્યવહારસ્વરૂપ એ અનંતર-પરંપર સંબધે મોક્ષનો ઉપાય છે.

૮૪૧ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર-પરમાર્થસ્વરૂપ જ્ઞાનનું ફળ શું ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહાર–વ્યવહારસ્વરૂપ તે, ઘણા કાળે કોઈ પ્રકારે પણ મોક્ષના સાધનના કારણભૂત થવાનો ઉપાય છે.

૮૪૨ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર–વ્યવહારસ્વરૂપ જ્ઞાનનું ફળ શું ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહાર–વ્યવહારસ્વરૂપનું ફળ આત્મપ્રત્યયી નથી સંભવતું. આ વાત હજુ કોઇ પ્રસંગે વિશેષપણે લખીશું એટલે વિશેષપણે સમજાશે, પણ આટલી સંક્ષેપતાથી વિશેષ ન સમજાય તો મુંઝાશો નહિ.

૮૪૩ પ્રશ્નઃ—સુધારસ સબંધી જ્ઞાન કેવા પ્રકારના લક્ષણયુક્ત પુરૂષને ધ્યાનના એક ઉપાયરૂપ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેને આત્મસ્વરૂપ જણાયું છે તેને ધ્યાનનો એ એક ઉપાય છે કે જેથી આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા થાય છે, અને પરિણામ પણ સ્થિર થાય છે.

૮૪૪ પ્રશ્નઃ—પવનની સ્થિરતા–શ્વાસોશ્વાસનો નિરોધ કોને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી.

ઉત્તરઃ—લક્ષણથી, ગુણથી, અને વેદનથી જેણે આત્મસ્વરૂપ જાણ્યુ નથી, એવા મુમુક્ષુ તેને, તે જ્ઞાનીપુરૂષે બતાવેલુ જો આ જ્ઞાન હોય, તો અનુક્રમે લક્ષણાદિનો બોધ સુગમપણે થાય છે.

૮૪૫ પ્રશ્નઃ—મુખરસ અને તેનુ ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર કેવુ છે ?

ઉત્તરઃ—મુખરસ અને તેનું ઉત્પત્તિક્ષેત્ર એ કોઈ અપૂર્વ કારણરૂપ છે; એમ તમે નિશ્ચયપણે નિર્ધારજો.

૮૪૬ પ્રશ્નઃ—પવનની સ્થિરતા–શ્વાસોશ્વાસનો નિરોધ કોને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી ?

ઉત્તરઃ—એક અજ્ઞાનપણે પવનની સ્થિરતા કરે છે, પણ શ્વાસોશ્વાસરોધ, નથી તેને કલ્યાણનો હેતુ થતો નથી.

૮૪૭ પ્રશ્નઃ—શ્વાસોશ્વાસનો રોધ કેવા પ્રકારે કરવાથી આત્માને પ્રકટવાનો હેતુ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—એક જ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક શ્વાસોશ્વાસનો રોધ કરે છે તો તેને તે કારણથી જે સ્થિરતા આવે છે, તે આત્માને પ્રગટવાનો હેતુ થાય છે.

૮૪૮ પ્રશ્ન.—શ્વાસોશ્વાસની સ્થિરતા થવી સહજ વાત છે ? તેનો સુગમ ઉપાય શું ?

ઉત્તરઃ—શ્વાસોશ્વાસની સ્થિરતા થવી એ એક પ્રકારે ઘણી કઠણ વાત છે; તેનો સુગમ ઉપાય મુખરસ એકતાર કરવાથી થાય છે, માટે તે વિશેષ સ્થિરતાનું સાધન છે.

૮૪૯ પ્રશ્ન:—સુધારસ સ્થિરતા પણ ક્યા કારણે કલ્યાણરૂપ થતી નથી ?

ઉત્તર:—સુધારસસ્થિરતા પણ તે અજ્ઞાનપણે ફળિભૂત થતી નથી, એટલે કલ્યાણરૂપ થતી નથી. તેમ તે બીજજ્ઞાનનું ધ્યાન પણ અજ્ઞાનપણે કલ્યાણરૂપ થતું નથી, એવો વિશેષ નિશ્ચય અમને ભાસ્યા કરે છે.

૮૫૦ પ્રશ્ન:—સુધારસસ્થિરતા ક્યારે કલ્યાણરૂપ તેમ જ આત્મા પ્રગટવાનો ઉપાય થાય છે ?

ઉત્તર—જેણે વેદનપણે આત્મા જાણ્યો છે, તે જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાએ તે કલ્યાણરૂપ થાય છે; અને આત્મા પ્રગટવાનો અત્યંત સુગમ ઉપાય થાય છે.

૮૫૧ પ્રશ્ન:—આત્મા ચંદનવૃક્ષ છે એમ આપ કહો છો તે શી રીતે ?

ઉત્તર:—એક બીજી અપૂર્વ વાત પણ આ સ્થળે લખવાની સૂઝે છે:— આત્મા છે તે ચંદનવૃક્ષ છે. તેની સમીપે જે જે વસ્તુઓ વિશેષપણે રહી હોય, તે તે વસ્તુ તેની સુગંધનો (?) વિશેષ બોધ કરે છે. જે વૃક્ષ ચંદનથી વિશેષ સમીપ હોય તે વૃક્ષમાં, ચંદનની ગંધ વિશેષપણે સ્ફુરે છે. જેમ જેમ આઘેના વૃક્ષ હોય, તેમ તેમ સુગંધ મંદ પરિણામને ભજે છે; અને અમુક મર્યાદા પછી અસુગંધરૂપ વૃક્ષોનું ફળ આવે છે; અર્થાત્ ચંદન, પછી તે સુગંધપરિણામ કરતું નથી. તેમ આ આત્મા વિભાવ પરિણામને ભજે છે ત્યાંસુધી, તેને ચંદનવૃક્ષ કહીએ છીએ, અને સૌથી તેને અમુક અમુક સૂક્ષ્મ વસ્તુનો સંબંધ છે, તેમાં તેની છાયા(?)રૂપ સુગંધ વિશેષ પડે છે; જેનુ ધ્યાન જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ થવાથી આત્મા પ્રગટે છે. પવન કરતાં પણ સુધારસ છે તેમા, આત્મા વિશેષ સમીપપણે વર્તે છે; માટે તે. આત્માની વિશેષ છાયા (?) સુગંધનો ધ્યાન કરવાયોગ્ય ઉપાય છે. આ પણ વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે.

૮૫૨ પ્રશ્ન:—તીર્થંકર કોને પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષને મળીને જે સંસારને ભજે છે તેને, તીર્થંકર પોતાતા માર્ગથી બહાર કહે છે.

૮૫૩ પ્રશ્ન:—"કદાપિ જ્ઞાનીપુરૂષને મળીને સંસાર ભજે છે તે સર્વ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય હોય તો શ્રેણિકાદિકને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે—અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

તે વિસંવાદપણાથી યુક્ત એવું વચન જો તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવાયોગ્ય નથી."–આપ આ વિચારને માટે શું કહો છો?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષને મળીને જે આત્મભાવે, સ્વછંદપણે, કામનાએ કરી, રસે કરી, જ્ઞાનીમાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, અનુપયોગ પરિણામી થઇ સંસારને ભજે છે, તે પુરૂષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે; એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.

૮૫૪ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરૂષને પણ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થતાં નથી? અભોગવ્યે નિવૃત્ત થાય એવી જ્ઞાનીની ઇચ્છા હોય છે?

ઉત્તર:—આટલી વાતનો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે કે, જ્ઞાનીપુરૂષને પણ પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યાવિના નિવૃત્ત થતા નથી, અને અભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાને વિષે જ્ઞાનીને કંઈ ઇચ્છા નથી.

૮૫૫ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની શિવાય બીજા જીવને પ્રારબ્ધકર્મ નથી હોતાં? જ્ઞાની અને બીજા જીવના પ્રારબ્ધકર્મ વચ્ચે ભેદ છે? હોય તો કેવા પ્રકારે?

ઉત્તર:—જ્ઞાની શિવાય બીજા જીવને પણ એવાં કેટલાક કર્મ છે, કે જે ભોગવ્યે જ નિવૃત્ત થાય, અર્થાત્ તે પ્રારબ્ધ જેવાં હોય છે; તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોપાર્જિત કારણથી માત્ર છે, અને બીજાની પ્રવૃત્તિમાં ભવિષ્યમસારનો હેતુ છે; માટે જ્ઞાનીનું પારબ્ધ જૂદુ પડે છે એ પ્રારબ્ધનો એવો નિર્ધાર નથી, કે તે નિવૃત્તિરૂપે જ ઉદય આવે. જેમ કૃષ્ણાદિક જ્ઞાનીપુરૂપ, કે જેને પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રારબ્ધ છતા જ્ઞાનદશા હતી,–જેમ ગૃહઅવસ્થામા શ્રી તીર્થંકર.

૮૫૬ પ્રશ્ન:—પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવુ શાથી સભવે છે?

ઉત્તર:—પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થવું તે માત્ર ભોગવ્યાથી સંભવે છે.

૮૫૭ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરૂષની કેટલીક પ્રારબ્ધ સ્થિતિ એવી નથી હોતી કે જેથી જીવોને અદેશાનો હેતુ થાય? આવી સ્થિતિમા જ્ઞાની પુરૂષો કેમ વર્ત્તે છે?

ઉત્તર:—કેટલીક પ્રારબ્ધસ્થિતિ એવી છે, કે જે જ્ઞાનીપુરૂષને વિષે તેના સ્વરૂપ માટે જીવોને અંદેશાનો હેતુ થાય, અને તે માટે થઈ જ્ઞાનીપુરૂષો ઘણું કરી જડ–મૌન–દશા રાખી પોતાનું જ્ઞાનીપણું અસ્પષ્ટ રાખે છે.

૮૫૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરૂષની દશા કોઇને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે અને પાછું જ્ઞાનીપુરૂષનું વિચિત્ર પ્રારબ્ધ દેખાય તો તેને અંદેશાનો હેતુ થતો નથી?

ઉત્તરઃ—પ્રારબ્ધવશાત્ તે દશા કોઇને સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે, તો પછી તે જ્ઞાનીપુરૂષનુ વિચિત્ર પ્રારબ્ધ, તેને અંદેશાનો હેતુ થતુ નથી.

૮૫૯ પ્રશ્નઃ—આપનો આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે ?

ઉત્તરઃ—જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કંઈ સ્વપણાને કારણે કરવામાં આવતી નથી, તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવાયોગ્ય એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે. જે કઇ ઉદય આવે તે, અવિસંવાદપરિણામે વેદવું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે, અમારે વિષે નિશ્ચળ છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઇચ્છા તો એમ રહે છે કે, અલ્પકાળને વિષે, એક સમયને વિષે જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય, તો અમે આ બધામાથી ઉઠી ચાલ્યા જઇએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે, તથાપિ નિદ્રાકાળ, ભોજનકાળ, તથા અમુક છૂટક કાળ શિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ ભિન્નાતર થતુ નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઇ પ્રસગે પણ અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

૮૬૦ પ્રશ્ન·—આપ શા કારણે ઉપાધિ ભજો છો ?

ઉત્તર.—ગૃહસ્થપ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાસુધી ઉદયમા વર્તે ત્યાંસુધીમાં, સર્વથા અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરૂષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી, આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહિ એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઇ શકતી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણુ પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો, આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

૮૬૧ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકર વારંવાર શું ઉપદેશ કરતા હતા ?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકર, વારવાર, નીચે કહ્યો છે તે, ઉપદેશ કરતા હતાઃ–"હે જીવો ! તમે બુઝો, સમ્યક્ પ્રકારે બુઝો, મનુષ્યપણું મળવું ઘણું દુર્લભ છે; અને ચારે ગતિને વિષે ભય છે એમ જાણો. અજ્ઞાનથી સદ્વિવેક પામવો દુર્લભ છે એમ, સમજો. આખો લોક એકાંત દુઃખે કરીને બળે છે એમ, જાણો; અને સર્વ જીવ પોતપોતાનાં કર્મે કરી વિપર્યાસપણું અનુભવે છે, તેનો વિચાર કરો."–(સૂયગડાંગ, અધ્યયન ૭ મુ, ૧૩.) સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો અભિપ્રાય જેનો થયો હોય, તે પુરૂષે આત્માને ગવેષવો, અને આત્મા ગવેષવો હોય તેણે, યમનિયમાદિક સર્વ સાધનનો આગ્રહ અપ્રધાન કરી, સત્સંગને ગવેષવો; તેમ જ ઉપાસવો. સત્સંગની ઉપાસના કરવી હોય તેણે, સંસા-

રને ઉપાસવાનો આત્મભાવ સર્વથા ત્યાગવો. પોતાના સર્વ અભિપ્રાયનો ત્યાગ કરી, પોતાની સર્વ શક્તિએ તે સત્સંગની આજ્ઞાને ઉપાસવી. તીર્થંકર એમ કહે છે કે, જે કોઇ તે આત્મા ઉપાસે છે તે, અવશ્ય સત્સંગને ઉપાસે છે; એમ જે સત્સંગને ઉપાસે છે તે, અવશ્ય આત્માને ઉપાસે છે, અને આત્માને ઉપાસનાર સર્વ દુઃખથી મુક્ત થાય છે.–(દ્વાદશાંગીનું સળંગ સૂત્ર.)

૮૬૨ પ્રશ્નઃ—આપે પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે ગાથા સૂયગડાંગમા કઇ છે?

ઉત્તરઃ—પ્રથમમાં જે અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે, તે ગાથા સૂયગડાગમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

સંબુજ્ઝહા જંતવો માણુસત્તં, દુટ્ઠુંભયં યાલિસેણું અલંભો;
એગંતદુક્ખે જરિએવ લોએ, સકમ્મણા વિપરિયા સુબિંતિ.

૮૬૩ પ્રશ્નઃ—કયો પુરૂષ નમન કરવા યોગ્ય, કીર્તન કરવા યોગ્ય, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય, અને ફરી ફરી વિશિષ્ટ પરિણામે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—તે પુરૂષ નમન કરવા યોગ્ય છે, કીર્તન કરવા યોગ્ય છે, પરમ પ્રેમે ગુણગ્રામ કરવા યોગ્ય છે, ફરી ફરી વિશિષ્ટ આત્મપરિણામે ધ્યાવન કરવા યોગ્ય છે, કે જે પુરૂષને દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી કોઈ પણ પ્રકારનુ પ્રતિબધપણું વર્તતું નથી.

૮૬૪ પ્રશ્નઃ—આપની નિશ્ચયદશા હાલમા કેવી વર્તે છે?

ઉત્તરઃ—ચિત્તને વિષે આ ઉપાધિયોગ આરાધીએ છીએ, ત્યારથી જેવું મુક્તપણું વર્તે છે, તેવુ મુક્તપણુ અનુપાધિપ્રસંગમાં પણ વર્તતું નહોતું. એવી નિશ્ચયદશા* માગશર શુદ ૬ થી એક ધારાએ વર્તી આવી છે.

૮૬૫ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જીવને આ કાળને વિષે સસારની પ્રતિકૂળ દશા પ્રાપ્ત થવાનુ ફળ શુ?

ઉત્તરઃ—અમારા ચિતમા તો એમ આવે છે કે, મુમુક્ષુજીવને આ કાળને વિષે સસારની પ્રતિકૂળ દશાઓ પ્રાપ્ત થવી તે, તેને સંસારથી તરવા બરાબર છે. અનંતકાળથી અભ્યાસેલો એવો આ સંસાર, સ્પષ્ટ વિચારવાનો વખત પ્રતિકૂળ પ્રસંગે વિશેષે હોય છે; એ વાત નિશ્ચય કરવાયોગ્ય છે.

૮૬૬ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારિક પ્રસંગોમાં સુખ દુઃખની કલ્પના થાય છે તેનું કેમ કરવું?

---

* આ પ્રસંગ સંવત્ ૧૯૪૯ ની સાલનો છે—સંશોધક.

ઉત્તર:—વ્યાવહારિક પ્રસંગોનું નિત્ય ચિત્રવિચિત્રપણું છે. માત્ર કલ્પનાએ તેમાં સુખ અને કલ્પનાએ દુઃખ; એવી તેની સ્થિતિ છે. અનુકૂળ કલ્પનાએ તે અનુકૂળ ભાસે છે; પ્રતિકૂળ કલ્પનાએ તે પ્રતિકૂળ ભાસે છે અને જ્ઞાનીપુરૂષે તે બેય કલ્પના કરવાની ના કહી છે; વિચારવાનને શોક ઘટે નહિ; એમ શ્રી તીર્થંકર કહેતા હતા.

૮૬૭. પ્રશ્ન:—આપ કયા તીર્થંકરદેવને કઇ રીતે નમસ્કાર કરો છો ?

ઉત્તર:—જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ, વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૮૬૮. પ્રશ્ન:—શા કારણે આપ તીર્થંકરના વચનને નમસ્કાર કરો છો ?

ઉત્તર:—પૂર્વે ઘણા શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારના ફળમાં સત્પુરૂષને વિષે જેના વચનોથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૮૬૯. પ્રશ્ન:—શા કારણે આપ તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરો છો ?

ઉત્તર:—ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરૂષવિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ, તે તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૮૭૦. પ્રશ્ન:—શા કારણે આપ તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરો છો ?

ઉત્તર:—ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે–તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે–યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે, પ્રાપ્તિ ન થઇ, તે જીવ જેવડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૮૭૧. પ્રશ્ન:—આપ આપના કોઈ આત્મિકબંધનથી સંસારમાં રહ્યા નથી ?

ઉત્તર—કોઈ પણ જાતનાં અમારાં આત્મિકબંધનને લઇને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે; કુટુંબ છે તેનું, પૂર્વનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ; તે સિવાયના જે જે કંઇ પ્રસંગ છે, તે તેની

અંદર શમાઇ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતનાં આત્મિકબંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરનો ભેદ, તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે? દુઃખના ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાખ્યું છે, એમ નથી. માન અપમાનનો તો, કંઇ ભેદ છે તે, નિવૃત્ત થઈ ગયો છે.

૮૭૨. પ્રશ્નઃ—અમો *વ્રતપૂર્વક વર્ત્તતા દંપતિએ કેમ વર્ત્તવું?

ઉત્તરઃ—"જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે અભિન્ન બુદ્ધિ થાય એ, કલ્યાણવિષેનો મોટો નિશ્ચય છે," એવો સર્વ મહાત્મા પુરૂષોનો અભિપ્રાય જણાય છે. તમે તથા તે અન્ય વેદે જેનો દેહ હાલ વર્તે છે, તે બેય જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે જેમ અભિન્નતા વિશેષ નિર્મળપણે આવે તે પ્રકારની વાત પ્રસંગોપાત કરો તે, યોગ્ય છે, અને પરસ્પરમાં એટલે, તેઓ અને તમ વચ્ચે, નિર્મળ હેત વર્તે તેમ પ્રવર્તવામાં બાધ નથી, પણ તે હેત જાત્યાંતર થવું યોગ્ય છે. જેવુ સ્ત્રી, પુરૂષને કામાદિકારણે હેત હોય છે, તેવું હેત નહિ, પણ જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે બન્નેનો ભક્તિરાગ છે એવું. બેય, એક ગુરૂપ્રત્યેનુ શિષ્યપણું જોઇ, અને નિરંતરનો સત્સંગ રહ્યા કરે છે એમ જાણી, ભાઈ જેવી બુદ્ધિએ–તેવે હેતે–વર્તો તે વાત વિશેષ યોગ્ય છે. જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યેનો ભિન્નભાવ સાવ ટાળવો યોગ્ય છે.

૮૭૩. પ્રશ્નઃ—આત્માને સમાધિ થવા માટે "સુધારસ" કેવો આધાર છે? તેને "બીજજ્ઞાન" કહી શકાય?

ઉત્તરઃ—આત્માને સમાધિ થવા માટે–આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિ માટે "સુધારસ" કે જે મુખને વિષે વરસે છે, તે એક અપૂર્વ આધાર છે, માટે કોઇ રીતે તેને "બીજજ્ઞાન" કહો તો હરકત નથી; માત્ર એટલો ભેદ છે કે, તે જ્ઞાન જ્ઞાનીપુરૂષ, કે જે તેથી આગળ આત્મા છે એમ, જાણનાર હોવો જોઇએ.

૮૭૪. પ્રશ્નઃ—દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતુ નથી એવા જ્ઞાને કર્તવ્ય કહી શકાય?

ઉત્તરઃ—દ્રવ્યથી દ્રવ્ય મળતુ નથી, એમ જાણનારને કંઇ કર્ત્તવ્ય કહી શકાય નહિ. પણ તે ક્યારે? સ્વદ્રવ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે યથાવસ્થિત સમજાયે–સ્વદ્રવ્યસ્વરૂપ પરિણામે પરિણમી અન્ય દ્રવ્ય પ્રત્યે કેવળ ઉદાસ થઇ, કૃતકૃત્ય થયે–કંઈ કર્ત્તવ્ય રહેતુ નથી; એમ ઘટે છે;–અને એમ જ છે.

---

* બ્રહ્મચર્ય વ્રત.

૮૭૫ પ્રશ્ન:—સત્પુરૂષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં જીવ કાળનો વિશ્વાસ કરે છે તેનું શું કારણ?

ઉત્તર:—"માથે રાજા વર્તે છે," એટલા વાક્યના ઉહાપોહ (વિચાર) થી ગર્ભશ્રીમંત એવા શ્રી શાલીભદ્ર, તે કાળથી સ્ત્રિયાદિ પરિચયને ત્યાગવારૂપ પ્રારંભ ભજતા હવા. "નિત્ય પ્રત્યે એકેક સ્ત્રીને ત્યાગી, અનુક્રમે બત્રીસ સ્ત્રીઓને ત્યાગવા ઇચ્છે છે એવો, બત્રીસ દિવસ સુધીનો કાળપારધીનો ભરૂંસો, શ્રીશાલીભદ્ર કરે છે, એ મોટું આશ્ચર્ય છે," એવાં વચનો શ્રીધનાભદ્રથી સ્વાભાવિક વૈરાગ્યે ઉદ્‌ભવ થતાં હવાં. "તમે એમ કહો છો, તે જો કે મને માન્ય છે, તથાપિ તે પ્રકારે આપ પણ ત્યાગવાને દુર્લભ છો;" એવાં સહજ વચન તે ધનાભદ્રપ્રત્યે શાલીભદ્રની બ્હેન અને તે ધનાભદ્રની પત્ની કહેતી હવી. જે સાભળી કોઇ પ્રકારના ચિત્તક્લેશ પરિણમ્યા વગર તે શ્રી-ધનાભદ્ર તે જ સમયે ત્યાગને ભજતા હવા, અને શ્રી શાલીભદ્ર કહેતા હવા કે 'તમે શા વિચારે કાળના વિશ્વાસને ભજો છો?' તે શ્રવણ કરી જેનું ચિત્ત આત્મારૂપ છે, એવા તે શ્રીશાલીભદ્ર અને ધનાભદ્ર 'જાણે કોઈ દિવસે કંઈ પોતાનું કર્યું નથી,' એવા પ્રકારથી ગૃહાદિ ત્યાગ કરી ચાલ્યા જતા હવા. આવા સત્પુરૂષના વૈરાગ્યને સાંભળ્યા છતાં આ જીવ ઘણા વર્ષના આગ્રહે કાળનો વિશ્વાસ કરે છે, તે કિયા બળે કરતો હશે? તે વિચારી જોવાયોગ્ય છે.

૮૭૬ પ્રશ્ન:—આપ વ્યવહારમાં બેઠાં વાણીનું સંયમન રાખો છો?

ઉત્તર:—વાણીનું સંયમન શ્રેયરૂપ છે, તથાપિ વ્યવહારનો સંબંધ એવા પ્રકારનો વર્તે છે કે, કેવલ તેવું સંયમન રાખીએ તો પ્રસંગમાં આવતા જીવોને ક્લેશનો હેતુ થાય; માટે બહુ કરી સપ્રયોજન સિવા-યમાં સંયમન રાખવું થાય, તો તેનું પરિણામ કોઇ પ્રકારે શ્રેયરૂપ થવું સંભવે છે. "જીવનું મૂઢપણું ફરી ફરી, ક્ષણે ક્ષણે પ્રસંગે પ્રસંગે, વિચારવામાં જો સચેતપણું ન રાખવામાં આવ્યું, તો આવો જોગ બન્યો તે, વૃથા છે."

૮૭૭ પ્રશ્ન:—આપ હાલમાં કંઈ લખવાનું કરો છો?

ઉત્તર:—હાલ વિશેષપણેકરી લખવાનું થતું નથી તેમાં, ઉપાધિ કરતાં ચિત્તનું સંક્ષેપપણું વિશેષ કારણરૂપ છે. (ચિત્તનું ઇચ્છારૂપ-માં કંઈ પ્રવર્ત્તન થવું, પ્રાયે સંક્ષેપ—ન્યૂન—થાય તે સંક્ષેપપણું અત્રે લખ્યું છે.)

૮૭૮ પ્રશ્ન:—આપે એમ વેદ્યું છે કે, જ્યાં કંઇ પણ પ્રમત્ત-દશા હોય ત્યાં જગત્પ્રત્યયી કામનો આત્માને અવકાશ ઘટે છે? અને

જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્તે છે ત્યાં આત્મા સિવાય કોઇ ભાવનો અવકાશ વર્તે નહિ ?

ઉત્તરઃ—અત્રે એમ વેદ્યું છે કે, જ્યાં કંઇ પણ પ્રમત્તદશા હોય છે ત્યાં, જગત્પ્રત્યયી કામનો આત્માને વિષે અવકાશ ઘટે છે. જ્યાં કેવળ અપ્રમત્તતા વર્તે છે, ત્યાં આત્મા સિવાય બીજા કોઇ પણ ભાવનો અવકાશ વર્તે નહિ.

૮૭૯ પ્રશ્નઃ—આપને સ્વાનુભવપૂર્વક એમ લાગે છે કે, તીર્થંકરાદિને સંપૂર્ણ જ્ઞાન પામ્યા પછી દેહક્રિયાએ દેખાવા છતા અવકાશ પામી શકે એવી ક્રિયા ન હોય ?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકરાદિક, સંપૂર્ણ એવું જ્ઞાન પામ્યા પછી, કોઈ જાતની દેહક્રિયાઓ સહિત દેખાવાનું બન્યુ છે, તથાપિ આત્મા, એ ક્રિયાનો અવકાશ પામે તો જ કરી શકે એવી કોઈ ક્રિયા, તે જ્ઞાન પછી હોઇ શકે નહિ; અને તો જ આ સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઘટે; એવો અસંદેહ જ્ઞાનીપુરૂષોનો નિર્ધાર છે, એમ અમને લાગે છે. જ્વરાદિ સંગમાં કંઈ સ્નેહ જેમ ચિત્તને નથી થતો, તેમ આ ભાવોને વિષે પણ વર્તે છે;—લગભગ સ્પષ્ટ વર્તે છે, અને તેના પ્રતિબંધના રહિતપણાનો વિચાર થયા કરે છે.

૮૮૦ પ્રશ્નઃ—કવિતા કયા અર્થે આરાધવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—કવિતા કવિતાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી,—સંસારાર્થે આરાધવાયોગ્ય નથી. ભગવદ્‌ભજનાર્થે—આત્મકલ્યાણાર્થે-જો તેનુ પ્રયોજન થાય, તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપશમતાનુ ફળ છે.

૮૮૧ પ્રશ્નઃ—કેવી વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી ?

ઉત્તરઃ—જે વિદ્યાથી ઉપશમ ગુણ પ્રગટયો નહિ, કે સમાધિ થઈ નહિ, તે વિદ્યાને વિષે રૂડા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી.

૮૮૨ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકરદેવ 'કર્મ' અને અકર્મ કોને કહે છે ? અજ્ઞાની જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ આ ભેદથી છે ?

ઉત્તરઃ—"પ્રમાદને તીર્થંકરદેવ 'કર્મ' કહે છે, અને અપ્રમાદને તેથી બીજુ એટલે અકર્મરૂપ એવું 'આત્મસ્વરૂપ' કહે છે. તેવા ભેદના પ્રકારથી અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનુ સ્વરૂપ છે. (કહ્યુ છે.)"

૮૮૩ પ્રશ્નઃ—કયો જીવ જે કુળમાં જન્મ થયો છે તેમાં નિમગ્ન રહે છે ?

ઉત્તરઃ—"જે કુળને વિષે જન્મ થયો છે, અને જેના સહવા-

સમાં જીવ વસ્યો છે ત્યાં, અજ્ઞાની એનો આ જીવ તે, મમતા કરે છે; અને તેમાં નિર્મમ રહ્યા કરે છે."

૮૮૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષોએ સર્વ ધર્મનો આધાર કોને કહ્યો છે?

ઉત્તરઃ—" જે જ્ઞાનીપુરૂષો ભૂતકાળને વિષે થઈ ગયા છે, અને જે જ્ઞાનીપુરૂષો ભાવિકાળને વિષે થશે, તે સર્વ પુરૂષોએ 'શાંતિ' (બધા વિભાવપરિણામથી થાકવું-નિવૃત્ત થવું-તે) ને સર્વ ધર્મનો આધાર કહ્યો છે. જેમ ભૂતમાત્રને પૃથ્વી આધારભૂત છે; અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પૃથ્વીના આધારથી સ્થિતિવાળાં છે-તેનો આધાર પ્રથમ તેમને હોવો યોગ્ય છે-તેમ, સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનો આધાર, પૃથ્વીની પેઠે, 'શાંતિ'ને જ્ઞાનીપુરૂષે કહ્યો છે."

૮૮૫ પ્રશ્નઃ—આપે કોઇ સહેજાનંદ સંપ્રદાયનો "શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ" જોયો છે? તેમા શાનું પ્રયોજન છે? તે એકંદરે કેવો ગ્રંથ છે?

ઉત્તરઃ—" શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ "માં ભક્તિનું પ્રયોજન છે. ભક્તિના આધારરૂપ એવા વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ ત્રણ ગુણનુ તેમાં વિશેષ પોષણ કર્યું છે, તેમાં ધૈર્ય અને આશ્રયનું પ્રતિપાદન વિશેષ સમ્યક્ પ્રકારે છે; જે વિચારી મુમુક્ષુ જીવે સ્વગુણ કરવા યોગ્ય છે.

૮૮૬ પ્રશ્નઃ—આ " શિક્ષાપત્રગ્રંથ "મા શ્રી કૃષ્ણાદિકનો પ્રસંગ આવે છે તે યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—શ્રીકૃષ્ણાદિનો પ્રસગ એમા જે જે આવે છે તે, કવચિત્ સંદેહનો હેતુ થાય એવો છે, તથાપિ તેમા શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સમજ્યાફેર ગણી, ઉપેક્ષિત રહેવાયોગ્ય છે. કેવળ હિતબુદ્ધિથી વાંચવા-વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે.

૮૮૭ પ્રશ્નઃ—" શિક્ષાપત્રગ્રંથ " વાચવા-વિચારવામાં કંઈ અડચણ નથી?

ઉત્તરઃ—' શ્રી શિક્ષાપત્ર ગ્રંથ ' વાંચવા-વિચારવામાં કઇ અડચણ નથી; જ્યા કોઈ સંદેશાનો હેતુ હોય, ત્યા વિચારવું અથવા સમાધાન પૂછાવવાયોગ્ય હોય, તો પૂછવામાં પ્રતિબંધ નથી.

૮૮૮ પ્રશ્નઃ—સુદર્શન શેઠનો જે પ્રસંગ જૈનશાસ્ત્રોમા છે તે સુદર્શન શેઠ પુરૂષ હતા છતાં તેઓ રાણીના વિશેષ આગ્રહે કામથી અજાગ્રત રહી શકત?

ઉત્તરઃ—સુદર્શન શેઠ પુરૂષ ધર્મમા હતા, તથાપિ રાણીના સમાગમમાં તે અવિકળ હતા. અત્યંત આત્મબળે કામ ઉપશમાવવાથી કામેંદ્રિયને વિષે અજાગ્રતપણું જ સંભવે છે, અને તે વખતે રાણીએ,

કદાપિ તેના દેહનો પરિચય કરવા ઇચ્છા કરી હોત તોપણ કામની જાગ્રતિ શ્રી સુદર્શનમાં જોવામાં આવત નહિ, એમ અમને લાગે છે.

૮૮૯ પ્રશ્ન:—ગૃહવ્યવહારમાં વર્તતા મુમુક્ષુથી અખંડ નીતિ-પૂર્વક ન વર્તાય તો કેમ? તો શું ઉપદેશાદિનું નિષ્ફળપણું થાય?

ઉત્તર:—જે મુમુક્ષુ જીવ, ગૃહસ્થવ્યવહારમાં વર્તતા હોય, તેણે તો અખંડ નીતિનુ મૂળ પ્રથમ આત્મામાં સ્થાપવું જોઇએ; નહિ તો ઉપદેશાદિનુ નિષ્ફળપણું થાય છે.

૮૯૦ પ્રશ્ન:—"નીતિ" એટલે શુ?

ઉત્તર:—દ્રવ્યાદિ ઉત્પન્ન કરવા આદિમાં સાંગોપાંગ ન્યાયસંપન્ન રહેવુ તેનું નામ 'નીતિ' છે.

૮૯૧ પ્રશ્ન:—"નીતિ" કઈ હદ સુધી પ્રાપ્ત થાય તો ત્યાગ વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં ક્યારે પ્રગટે છે? શુ 'નીતિ'થી જ સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્ત્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે?

ઉત્તર:—એ નીતિ મૂકતાં પ્રાણ જાય એવી દશા આવ્યે ત્યાગ, વૈરાગ્ય ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે; અને તે જ જીવને સત્પુરૂષના વચનનું તથા આજ્ઞાધર્મનુ અદ્ભુત સામર્થ્ય, મહાત્મ્ય અને રહસ્ય સમજાય છે. અને સર્વ વૃત્તિઓ નિજપણે વર્તવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે.

૮૯૨ પ્રશ્ન:—દેશ, કાળ, સંગ આદિનો મને વિપરીત યોગ હોઇ નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે તેનુ કેમ કરવુ?

ઉત્તર:—દેશ, કાળ, સંગ આદિનો વિપરીત યોગ ઘણું કરીને તમને વર્તે છે, માટે વારંવાર-પળે પળે, તથા કાર્યે કાર્યે સાવચેતીથી નીતિ આદિ ધર્મોમાં વર્તવું ઘટે છે.

૮૯૩ પ્રશ્ન:—જે જીવ કલ્યાણની ઇચ્છા રાખે છે તેને સર્વથા નીતિ જોઇએ જ? શું આપ પ્રથમ ભૂમિકામાં નીતિને મુખ્ય આધાર ગણો છો?

ઉત્તર:—તમારી પેઠે જે જીવ કલ્યાણની આકાંક્ષા રાખે છે, અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરૂષનો નિશ્ચય છે તેને, પ્રથમ ભૂમિકામાં એ નીતિ મુખ્ય આધાર છે.

૮૯૪ પ્રશ્ન:—આપ નીતિને અંગે સત્પુરૂષને વંચવા બરોબર કહો છે તે કેવા પ્રકારે? સત્પુરૂષનો નિશ્ચય છે એમ પોતાને માનનારને વિષે નીતિનું બળવાનપણું ન હોય તો તેને આપ જ્ઞાની પુરૂષને છેતરવાપણું કહો છો?

ઉત્તર:—જે જીવ સત્પુરૂષનો નિશ્ચય થયો છે એમ માને છે,

તેને વિષે ઉપર કહી તે નીતિનું જો બળવાનપણું ન હોય, અને કલ્યાણની યાચના કરે તથા વાર્તા કરે, તો એ નિશ્ચય માત્ર સત્પુરૂષને વંચવા બરોબર છે; જો કે, સત્પુરૂષ તો નિરાકાંક્ષી છે એટલે, તેને છેતરવાપણું કંઈ છે નહિ, પણ એવા પ્રકારે પ્રવર્તતા જીવ, તે અપરાધ યોગ્ય થાય છે. આ વાત પર, વારંવાર તમારે તથા તમારા સમાગમને ઇચ્છતા હોય તે મુમુક્ષુઓએ, લક્ષ કર્ત્તવ્ય છે. કઠણ વાત છે માટે, ન બને એ કલ્પના મુમુક્ષુને અહિતકારી છે, અને છોડી દેવા યોગ્ય છે.

૮૯૫ પ્રશ્નઃ—યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથ વાંચવામાં હરકત છે?

ઉત્તરઃ—'યોગવાસિષ્ઠ' વાંચવામાં હરકત નથી.

૮૯૬ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ શું?

ઉત્તરઃ—આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહ જેવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસ્યાં કરે એ, મુમુક્ષુતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

૮૯૭ પ્રશ્નઃ—શા કારણે 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથ વિચારવામાં હરકત નથી?

ઉત્તરઃ—યોગવાસિષ્ઠાદિ જે જે ગ્રંથ તે (આત્માને વારંવાર સંસારનું સ્વરૂપ કારાગૃહ જેવું ક્ષણે ક્ષણે ભાસ્યાં કરે તે) કારણનાં પોષક છે, તે વિચારવામા હરકત નથી.

૮૯૮ પ્રશ્ન.—પ્રથમ ટાળવા યોગ્ય શુ છે?

ઉત્તરઃ—મૂળ વાત તો એ છે કે, જીવને વૈરાગ્ય આવતાં છતાં પણ જે તેનું અત્યંત શિથિલપણું-ઢીલાપણું છે તે ટાળતાં તેને અત્યંત વસમુ લાગે છે; અને ગમે તે પ્રકારે પણ એ જ પ્રથમ ટાળવા યોગ્ય છે.

૮૯૯ પ્રશ્નઃ—જે વ્યવસાયે કરી ભાવનિદ્રાનું ઘટવું ન થાય તે વ્યવસાય કોઈ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય ત્યારે કેવો નિશ્ચય કરી કયા પ્રકારે પ્રવર્ત્તવાથી બોધનું ફળવું સંભવે છે?'

ઉત્તરઃ—જે વ્યવસાયે કરી જીવને ભાવનિદ્રાનું ઘટવું ન થાય, તે વ્યવસાય કોઇ પ્રારબ્ધયોગે કરવો પડતો હોય, તો તે ફરી ફરી પાછા હઠીને, 'મોટું ભયંકર હિંસાવાળું દુષ્ટ કામ જ આ કર્યા કરૂં છું' એવું ફરી ફરી વિચારીને અને 'જીવમાં ઢીલાપણાથી જ ઘણું કરી મને આ પ્રતિબંધ છે,' એમ ફરી ફરી નિશ્ચય કરીને, જેટલો બને તેટલો વ્યવસાય સંક્ષેપ કરતાં જઇ પ્રવર્ત્તવું થાય, તો બોધનું ફળવું થવું સંભવે છે; ચિત્તનો લખવા વગેરેમાં વધારે પ્રયાસ થઇ શકતો નથી તેથી પત્તું લખ્યું છે.

૯૦૦ પ્રશ્ન:—આપને વ્યવહારનો પ્રતિબંધ ક્યાં સુધી રહેવો ઘટે છે?

ઉત્તર:—અત્રે ઉપાધિરૂપ વ્યવહાર વર્તે છે. ઘણું કરી આત્મસમાધિની સ્થિતિ રહે છે, તોપણ તે વ્યવહારના પ્રતિબંધથી છૂટવાનું વારંવાર સ્મૃતિમા આવ્યા કરે છે. તે પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિ થતાં સુધી તો વ્યવહારનો પ્રતિબંધ રહેવો ઘટે છે, માટે સમચિત્ત થઈ સ્થિતિ રહે છે.

૯૦૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથની વાચના હિતકારી છે?

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથની વાચના થતી હોય, તો તે હિતકારી છે.

૯૦૨ પ્રશ્ન:—જિનાગમમાં અને વેદાંતમાં આત્મામમાં કેવા પ્રકારે કહ્યો છે? શું જિનાગમમાં પ્રત્યેક આત્મા માની પરિણામે અનંત આત્મા કહ્યા છે. અને વેદાતમાં પ્રત્યેક આત્મા કહી, સર્વત્ર ચેતન સત્તા દેખાય છે તે એકજ આત્માની છે અને આત્મા એકજ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યુ છે?

ઉત્તર:—જિનાગમમાં 'પ્રત્યેક આત્મા' માની પરિણામમાં 'અનંત આત્મા' કહ્યા છે, અને વેદાંતમાં 'પ્રત્યેક' કહેવામાં આવી, સર્વત્ર ચેતનસત્તા દેખાય છે તે, એકજ આત્માની છે, અને 'આત્મા એકજ છે,' એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

૯૦૩ પ્રશ્ન:—'આત્મા' એક છે કે અનંત છે એ વાત મુમુક્ષુ જીવે વિચારવા જેવી અને નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે કે નહિ?

ઉત્તર:—તે બેય વાત મુમુક્ષુ પુરૂષે જરૂર કરી વિચારવા જેવી છે, અને યથાપ્રયત્ને તે વિચારી, નિર્ધાર કરવા યોગ્ય છે, એ વાત નિઃસંદેહ છે.

૯૦૪ પ્રશ્ન:—ક્યાસુધી આ પ્રકારના વિચાર (પ્રશ્નોથી) ચિત્તનું સમાધાન થવાને બદલે ચંચળપણું થાય છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી પ્રથમ વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ દૃઢપણે જીવમાં આવ્યુ ન હોય ત્યાંસુધી, તે વિચારથી ચિત્તનુ સમાધાન થવાને બદલે ચંચળપણું થાય છે.

૯૦૫ પ્રશ્ન:—બીજું શું થાય છે?

ઉત્તર:—અને તે વિચારનો નિર્ધાર પ્રાપ્ત થતો નથી, તથા ચિત્ત વિક્ષેપ પામી યથાર્થપણે પછી વૈરાગ્ય, ઉપશમને ધારણ કરી શકતું નથી.

૯૦૬ પ્રશ્ન:—ત્યારે શું કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન જ્ઞાની પુરૂષોએ કર્યું છે તે સમજવા આ જીવમાં વૈરાગ્યાદિ બળ વધવાનાં સાધન આરાધવાને નિત્યપ્રતિ વિશેષ પુરૂષાર્થ યોગ્ય છે.

૫૦૭ પ્રશ્ન:—શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ વિચારની ઉત્પત્તિ પછી શું વિચાર્યું ?

ઉત્તર:—વિચારની ઉત્પત્તિ થવા પછી વર્ધમાન સ્વામી જેવા મહાત્માપુરૂષે ફરી ફરી વિચાર્યું કે, આ જીવનું અનાદિ કાળથી ચારે ગતિ વિષે અનંતથી અનતવાર જન્મવું, મરવું થયા છતાં, હજુ તે જન્મમરણાદિ સ્થિતિ ક્ષીણ થતી નથી; તે હવે કેવા પ્રકારે ક્ષીણ કરવાં ? અને એવી કઇ ભૂલ આ જીવની રહ્યા કરી છે કે, જે ભૂલનું આટલાસુધી પરિણમવું થયુ છે.

૫૦૮ પ્રશ્ન:—ભગવાને દીઠેલી આ ભૂલ જિનાગમમાં કહી છે ? કહી હોય તો શા માટે ?

ઉત્તર.—આ પ્રકારે ફરી ફરી અત્યંત એકાગ્રપણે સદ્બોધનાં વર્દ્ધમાનપરિણામે વિચારતાં વિચારતાં જે ભૂલ ભગવાને દીઠી છે તે, જિનાગમમાં ઠામ ઠામ કહી છે;–કે જે ભૂલ જાણીને તેથી રહિત મુમુક્ષુ જીવ થાય.

૫૦૯ પ્રશ્ન:—જીવની ભૂલ કેટલી લાગે છે ? સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલથી કેમ છૂટાય ?

ઉત્તર —જીવની ભૂલ જોતાં તો અનતવિશેષ લાગે છે, પણ સર્વ ભૂલની બીજભૂત ભૂલ તે જીવે પ્રથમમાં પ્રથમ વિચારવી ઘટે છે, કે જે ભૂલનો વિચાર કર્યાથી સર્વ ભૂલનો વિચાર થાય છે, અને જે ભૂલના મટવાથી સર્વ ભૂલ મટે છે. કોઈ જીવ કદાપિ નાના પ્રકારની ભૂલનો વિચાર કરી તે ભૂલથી છૂટવા ઇચ્છે, તો પણ તે કર્ત્તવ્ય છે, અને તેવી અનેક ભૂલથી છૂટવાની ઇચ્છા, મૂળ ભૂલથી છૂટવાનું સહેજે કારણ થાય છે.

૫૧૦ પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રમાં જે જ્ઞાન પ્રગટ થયુ છે તે કેટલા પ્રકારનુ વિચારવાયોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—શાસ્ત્રમા જે જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે તે જ્ઞાન, બે પ્રકારમાં વિચારવા યોગ્ય છે.

૫૧૧ પ્રશ્ન:—આ બે પ્રકાર કયા ?

ઉત્તર:—એક પ્રકાર ઉપદેશનો, અને બીજો પ્રકાર સિદ્ધાંતનો છે.

૫૧૨ પ્રશ્ન:—ઉપદેશજ્ઞાનની વ્યાખ્યા કૃપા કરી કહેશો ?

ઉત્તર:—"જન્મ મરણાદિ કલેશવાળા આ સંસારને ત્યાગવો ઘટે છે; અનિત્ય પદાર્થમાં વિવેકીને રૂચિ કરવી હોય નહિ; માત, પિતા સ્વજનાદિક સર્વનો સ્વાર્થરૂપ સંબંધ છતાં આ જીવ તે જાળનો

આશ્રય કર્યા કરે છે, એ જ તેનો અવિવેક છે; પ્રત્યક્ષ રીતે ત્રિવિધતાપરૂપ આ સંસાર જણાતાં છતાં મૂર્ખ એવો જીવ તેમાં જ વિશ્રાંતિ ઇચ્છે છે; પરિગ્રહ, આરંભ અને સંગ એ સૌ અનર્થના હેતુ છે;" એ આદિ જે શિક્ષા છે, તે 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે.

૫૧૩ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાંતજ્ઞાનની વ્યાખ્યા પણ કૃપાપૂર્વક જણાવશો?

ઉત્તર:—'આત્માનું હોવાપણું,' 'નિત્યપણું,' 'એકપણું' અથવા 'અનેકપણું,' 'બંધાદિ ભાવ,' 'મોક્ષ,' 'આત્માની સર્વ પ્રકારની અવસ્થા,' 'પદાર્થ' અને 'તેની અવસ્થા' એ આદિને દૃષ્ટાંતાદિથી કરી જે પ્રકારે સિદ્ધ કર્યા હોય છે, તે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' છે.

૫૧૪ પ્રશ્ન:—વેદાંત અને જિનાગમ એ સૌનું અવલોકન શા માટે કરવું ઘટે છે?

ઉત્તર:—વેદાંત અને જિનાગમ એ સૌનું અવલોકન પ્રથમ તો "ઉપદેશજ્ઞાનપ્રાપ્તિ" અર્થે જ મુમુક્ષુ જીવે કરવું ઘટે છે.

૫૧૫ પ્રશ્ન:—શા માટે ઉપદેશજ્ઞાનપ્રાપ્તિ અર્થે જ એમ કહેવામાં આવ્યું? શું સિદ્ધાંતજ્ઞાન જિનાગમ અને વેદાંતમા ભેદ પામતું છે?

ઉત્તર:—કારણ કે 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' જિનાગમ અને વેદાંતમાં પરસ્પર ભેદ પામતું જોવામાં આવે છે.

૫૧૬ પ્રશ્ન:—જિનાગમ અને વેદાંતમાં સિદ્ધાંત જ્ઞાન પરસ્પર ભેદ પામતું હોવાથી મુમુક્ષુ જીવ અદેશો ન પામે? તેના ચિત્તને અસમાધિપણું ન કરે? કરે તો તે સિદ્ધાત જ્ઞાન કેવી રીતે ઉદ્‌ભવે છે?

ઉત્તર:—અને તે પ્રકારે જોઇ મુમુક્ષુ જીવ અદેશો–શંકા–પામે છે, અને તે શંકા ચિત્તનું અસમાધિપણું કરે છે; એવુ ઘણું કરીને બનવા યોગ્ય જ છે, કારણ કે, 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' તો જીવને કોઈ અત્યંત ઉજ્વળ ક્ષયોપશમે અને સદ્‌ગુરૂના વચનની આરાધનાએ ઉદ્‌ભવે છે.

૫૧૭ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાંતજ્ઞાનનુ કારણ ઉપદેશજ્ઞાન છે? ઉપદેશજ્ઞાન કેવી રીતે દૃઢ કરી શકાય? ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફ્ળો શું?

ઉત્તર:—'સિદ્ધાંતજ્ઞાન'નું કારણ 'ઉપદેશજ્ઞાન' છે. સદ્‌ગુરૂથી કે સત્શાસ્ત્રથી પ્રથમ જીવમાં એ જ્ઞાનનું દૃઢ થવું ઘટે છે, કે જે ઉપદેશજ્ઞાનનાં ફ્ળ 'વૈરાગ્ય' અને 'ઉપશમ' છે.

૫૧૮ પ્રશ્ન:—જીવને વિષે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું કેમ થાય છે? તે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું સિદ્ધાંતજ્ઞાન થવાનું કારણ થાય છે?

ઉત્તર:—વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વધવાથી જીવને વિષે સહેજે ક્ષયોપશમનું નિર્મળપણું થાય છે; અને સહેજ સહેજમાં 'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' થવાનું કારણ થાય છે.

૯૧૯ પ્રશ્નઃ—આત્મસ્વરૂપ સમજવું કઇ રીતે સુલભ થાય છે? અસંગ દશાનો હેતુ શું છે? જિનાગમ તથા વેદાંતશાસ્ત્રોમાં વૈરાગ્ય અને ઉપશમ વિસ્તારેલ છે?

ઉત્તરઃ—જો જીવમાં અસંગદશા આવે, તો આત્મસ્વરૂપ સમજવું સાવ સુલભ થાય છે, અને તે અસંગદશાનો હેતુ 'વૈરાગ્ય,' 'ઉપશમ' છે; જે ફરી ફરી જિનાગમમાં તથા વેદાંતાદિ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે,–વિસ્તારેલ છે; માટે નિઃસંશયપણે વૈરાગ્ય, ઉપશમના હેતુ એવા 'યોગવાસિષ્ઠાદિ' સદ્ગ્રંથો વિચારવા યોગ્ય છે.

૯૨૦ પ્રશ્નઃ—આપની* પાસે આવવામાં મારા પરિચયીનું મન અટકાતું હતું તે કોઇ પ્રકારે તેમની નિર્બળતા ન ગણાય? આપે ધર્મસંબંધી સંગમાં લૌકિક–લોકોના પ્રકારે શા માટે ભળવાપણું કર્યું નથી?

ઉત્તરઃ—અમારી પાસે આવવામાં કોઈ કોઇ રીતે તમારી સાથેના પરિચયી * * * * શ્રીનુ મન અટકતું હતું; અને તેમ અટકવું થવું સ્વાભાવિક છે, કારણ કે અમારા વિષે અંદેશો સહેજે ઉત્પન્ન થાય એવો વ્યવહાર પ્રારબ્ધવશાત્ અમને ઉદયમા વર્તે છે; અને તેવા વ્યવહારનો ઉદય દેખી ઘણુ કરી ધર્મસબધી સંગમાં અમે લૌકિક, લોકોત્તર પ્રકારે ભળવાપણું કર્યું નથી, કે જેથી લોકોને આ અમારો વ્યવહારનો પ્રસગ વિચારવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે. તમને અથવા * * * * શ્રીને અથવા કોઇ બીજા મુમુક્ષુને કોઈ પ્રકારની કંઈ પણ પરમાર્થની વાર્ત્તા કરી હોય તેમાં, માત્ર પરમાર્થ સિવાય બીજો કોઇ હેતુ નથી. વિષમ અને ભયકર, આ સંસારનું સ્વરૂપ જોઇ, તેની નિવૃત્તિ વિષે અમને બોધ થયો, જે બોધવડે જીવમા શાંતિ આવી, સમાધિદશા થઇ તે બોધ, આ જગતમાં કોઇ અનંત પુણ્યજોગે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે; એમ મહાત્મા પુરૂષો ફરી ફરી કહી ગયા છે.

૯૨૧ પ્રશ્નઃ—આ કાળને વિષે આપને દેહજોગ બન્યો છે તે વિષે આપના ચિત્તમાં કંઈ રહે છે?

ઉત્તરઃ—આ દુષમ કાળને વિષે અંધકાર પ્રગટી બોધના માર્ગને આવરણુ પ્રાપ્ત થયા જેવું થયુ છે, તે કાળમાં અમને દેહજોગ બન્યો, તેથી કોઈ રીતે ખેદ થાય છે, તથાપિ પરમાર્થથી તે ખેદ પણ સમાધાન રાખ્યા કર્યો છે; પણ તે દેહજોગમાં કોઈ કોઈ વખત કોઇ મુમુક્ષુપ્રત્યે વખતે લોક માર્ગનો પ્રતિકાર ફરી ફરી કહેવાનું થાય છે;

* આ એક જૈનમુનિનો પ્રસંગ છે.–સંશોધક.

જે જોગમાંનો જોગ તમારા અને * * * * શ્રીના સંબંધમાં સહેજે બન્યો છે; પણ તેથી તમે અમારું કહેવું માન્ય કરો એવા આગ્રહ માટે કંઇ પણ નથી કહેવાનું થતું; માત્ર હિતકારી જાણી તે વાતનો આગ્રહ થયો હોય છે, કે થાય છે, એટલો લક્ષ રહે, તો સંગનું ફળ કોઇ રીતે થવું સંભવે છે. જેમ બને તેમ જીવના પોતાના દોષપ્રત્યે લક્ષ કરી, બીજા જીવપ્રત્યે નિર્દોષદષ્ટિ રાખી વર્તવું, અને વૈરાગ્યોપશમનું જેમ આરાધન થાય તેમ કરવું એ, પ્રથમ સ્મરણવાયોગ્ય વાત છે.

૯૨૨ પ્રશ્ન:—'સર્વ વિરતિ' સાધુને જિનાગમમાં પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા છે?

ઉત્તર:—ઘણુ કરીને જિનાગમમાં 'સર્વવિરતિ' એવા સાધુને પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા નથી.

૯૨૩ પ્રશ્ન:—સર્વવિરતિ ભૂમિકામાં રહી પત્ર-સમાચારાદિ કરવા ઇચ્છે તો તે અતિચારયોગ્ય ગણાય?

ઉત્તર—જો તેમ, સર્વવિરતિ ભૂમિકામા રહી કરવા ઇચ્છે, તો તે અતિચારયોગ્ય ગણાય.

૯૨૪ પ્રશ્ન:—આ શાસ્ત્રોદ્દેશ સાધારણપણે છે? તે ધોરીમાર્ગે યથાયોગ્ય છે?

ઉત્તર:—આ પ્રમાણે સાધારણપણે શાસ્ત્રઉદ્દેશ છે; અને તે ધોરીમાર્ગે તો યથાયોગ્ય લાગે છે.

૯૨૫ પ્રશ્ન:—કોઇપણ પ્રકારથી સર્વવિરતિ સાધુને પત્રસમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા જિનાગમમાં નથી?

ઉત્તર—જિનાગમની રચના પૂર્વાપર અવિરોધવાળી જણાય છે, અને તેવો અવિરોધ રહેવા, પત્ર-સમાચારાદિ લખવાની આજ્ઞા કોઇ પ્રકારથી જિનાગમમા છે.

૯૨૬ પ્રશ્ન:—જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે કેવી રીતે-કેવા આશયપૂર્વક કરવામાં આવી છે?

ઉત્તર:—જિનની જે જે આજ્ઞા છે તે તે આજ્ઞા, સર્વ પ્રાણી, અર્થાત્ આત્માના કલ્યાણને અર્થે જેની કંઇ ઇચ્છા છે તે સર્વને, તે કલ્યાણનું જેમ ઉત્પન્ન થવું થાય, અને જેમ વર્દ્ધમાનપણું થાય, તથા તે કલ્યાણ જેમ રક્ષાય તેમ, (તે આજ્ઞાઓ) કરી છે.

૯૨૭ પ્રશ્ન:—જિનાગમમાં અમુક આજ્ઞા કરી હોય તે અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને લીધે ન પળી શકે તેવું હોય તો તેને માટે કંઇ રસ્તો બતાવ્યો છે?

ઉત્તર:—એક આજ્ઞા એવી જિનાગમમાં કહી હોય કે, તે આજ્ઞા અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને સંયોગે ન પળી શકતાં આત્માને બાધકારી થતી હોય, તો ત્યાં તે આજ્ઞા ગૌણ કરી–નિષેધી–ને બીજી આજ્ઞા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે.

૯૨૮ પ્રશ્ન:—સર્વવિરતિ કરતી વખતે સાધુને શું વ્રતો લેવાં પડે છે?

ઉત્તર:—સર્વવિરતિ કરી છે એવા મુનિને સર્વવિરતિ કરતી વખતના પ્રસંગમાં "સવ્વાઇ પાણાઈ વાયં પચ્ચખામિ, સવ્વાઇ મુસાવાયં પચ્ચખામિ, સવ્વાઇ અદત્તાદાણાઇ પચ્ચખામિ, સવ્વાઈ મેહુણાઈ પચ્ચખામિ, સવ્વાઇ પરિગ્ગહાઇ પચ્ચખામિ" આ ઉદ્દેશનાં વચનો ઉચ્ચારવાનાં કહ્યાં છે; અર્થાત્ 'પ્રાણાતિપાતથી હું નિવૃત્તું છું,' 'સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદથી હું નિવૃત્તું છું,' 'સર્વ પ્રકારના અદત્તાદાનથી હું નિવૃત્તું છું,' 'સર્વ પ્રકારના મૈથુનથી નિવૃત્તું છું,' 'અને સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહથી નિવૃત્તુ છું.' (સર્વ પ્રકારના રાત્રિભોજનથી તથા બીજાં તેવાં તેવા કારણોથી નિવૃત્તું છુ, એમ તે સાથે ઘણાં ત્યાગનાં કારણો જાણવાં)

૯૨૯ પ્રશ્ન:—આ વચનો સર્વ વિરતિની ભૂમિકાના લક્ષણો છે?

ઉત્તર:—એમ જે વચનો કહ્યાં છે તે, 'સર્વ વિરતિની ભૂમિકાનાં લક્ષણો કહ્યાં છે.

૯૩૦ પ્રશ્ન:—પાંચ મહાવ્રતોમાં બીજી કોઇ આજ્ઞા કરી છે? કરી હોય તો તે મહાવ્રતને બાધકારી નથી? બાધકારી ન હોય તો રક્ષણકારી છે? હોય તો કઇ દૃષ્ટિથી?

ઉત્તર:—તથાપિ તે પાંચ મહાવ્રતમા ચાર મહાવ્રત–મૈથુનત્યાગ શિવાય–માં ભગવાને પાછી બીજી આજ્ઞા કરી છે, કે જે આજ્ઞા પ્રત્યક્ષ તો મહાવ્રતને બાધકારી લાગે, પણ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોતાં તો રક્ષણકારી છે.

૯૩૧ પ્રશ્ન:—મહાવ્રત છતાં તેને અંગે છૂટ આપનારી બીજી આજ્ઞા આપવાના ઉદાહરણો આપ આપી શકશો? 'સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી હું નિવૃત્તું છું, એવા પચ્ચખાણ છતાં નદી ઉતરવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે તે શા કારણથી?

ઉત્તર:—'સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તું છુ,' એવાં પચ્ચખાણ છતાં નદી ઉતરવા જેવા પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રસંગની આજ્ઞા કરવી પડી છે; જે આજ્ઞા લોકસમુદાયને વિશેષ સમાગમે કરી સાધુ આરાધશે

તો પંચમહાવ્રત નિર્મૂળ થવાનો વખત આવશે એવું જાણી, નદીનું ઉતરવું ભગવાને કહ્યું છે તે, પ્રાણાતિપાતરૂપ પ્રત્યક્ષ છતાં, પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાના અમૂલ્ય હેતુરૂપ હોવાથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિરૂપ છે, કારણ કે પાંચ મહાવ્રતની રક્ષાનો હેતુ–એવું જે કારણ–તે પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિનો પણ હેતુજ છે.

૫૩૨ પ્રશ્ન:—પ્રાણાતિપાત કરતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ નદીના ઉતરવાની આજ્ઞા 'સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી હું નિવૃત્તું છું' એ વાક્યને આંચકો નથી આવતો? આંચકો આવતો હોય તો તે કેવા પ્રકારે સમજવો?

ઉત્તર:—પ્રાણાતિપાત છતાં અપ્રાણાતિપાતરૂપ એમ નદીના ઉતરવાની આજ્ઞા થાય છે, તથાપિ 'સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તુ છું' એ વાક્યને તે કારણથી એકવાર આંચકો આવે છે,–જે આંચકો ફરીથી વિચાર કરતાં તો તેની વિશેષ દૃઢતા માટે જણાય છે.

૫૩૩ પ્રશ્ન:—બીજાં વ્રતો માટે પણ એમ જ છે? તેના દૃષ્ટાંતો આપશો?

ઉત્તર:—તેમ જ બીજા વ્રતો માટે છે.

૫૩૪ પ્રશ્ન:—'પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિ કરૂ છુ' એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકાદિ રાખવામાં આવે છે તે અપરિગ્રહરૂપ શા કારણે ગણવામા આવે?

ઉત્તર:—'પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિ કરૂ છુ,' એવું વ્રત છતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તકનો સબંધ જોવામા આવે છે;–તે અંગીકાર કરવામાં આવે છે તે પરિગ્રહની સર્વથા નિવૃત્તિના કારણને કોઈ પ્રકારે રક્ષણરૂપ હોવાથી કહ્યાં છે, અને તેથી પરિણામે અપરિગ્રહરૂપ હોય છે.

૫૩૫ પ્રશ્ન:—સાધુઓને પુસ્તકનો અંગીકાર શા માટે અને કેવી રીતે કરવો કહ્યો છે?

ઉત્તર:—મૂર્છારહિતપણે નિત્ય આત્મદશા વધવાને માટે પુસ્તકનો અંગીકાર કરવો કહ્યો છે.

૫૩૬ પ્રશ્ન:—સાધુઓને વસ્ત્રપાત્રાદિનું ગ્રહણ શું કારણે અને શા અર્થે કહ્યું છે?

ઉત્તર:—શરીરસંઘયણનુ આ કાળનુ હીનપણું દેખી, ચિત્તસ્થિતિ પ્રથમ સમાધાન રહેવા અર્થે વસ્ત્રપાત્રાદિનુ ગ્રહણ કહ્યું છે.

૫૩૭ પ્રશ્ન:—આપનો કહેવાનો આશય શું એવો છે કે જેમા આત્મહિત દીઠું તેમાં પરિગ્રહ રાખવાનુ કહ્યું છે?

ઉત્તરઃ—આત્મહિત દીઠું તો પરિગ્રહ રાખવાનું કહ્યું છે.

૯૩૮ પ્રશ્નઃ—શું આ પ્રકારે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા પ્રવર્તન કહ્યું છે તેમાં ભાવનો આકાર ફેર છે ?

ઉત્તરઃ—પ્રાણાતિપાત–ક્રિયાપ્રવર્તન કહ્યું છે, પણ ભાવનો આકાર ફેર છે.

૯૩૯ પ્રશ્નઃ—શુ આપ એમ કહેવા માંગો છો કે, ભગવાને એમાનું કંઇ પણ ક્યારેય પરિગ્રહબુદ્ધિથી કે પ્રાણાતિપાત બુદ્ધિથી કરવાનું કહ્યું નથી ?

ઉત્તરઃ—પરિગ્રહબુદ્ધિથી કે પ્રાણાતિપાતબુદ્ધિથી એમાંનું કંઇ પણ કરવાનુ ક્યારે પણ ભગવાને કહ્યુ નથી.

૯૪૦ પ્રશ્નઃ—ભગવાને પાચ મહાવ્રત સર્વથા નિવૃત્તિરૂપ બોધ્યા તે પણ બીજા જીવના હિતાર્થે છે ? અને તેમાં ત્યાગ જેવો દેખાવ દેનાર અપવાદ પણ આત્માર્થે છે ? કયા હેતુએ ત્યાગ કરેલી ક્રિયા ગ્રહણ કરાવી છે ?

ઉત્તરઃ—પાંચ મહાવ્રત, સર્વથા નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને જ્યાં બોધ્યાં ત્યા પણ બીજા જીવના હિતાર્થે કહ્યાં છે; અને તેમાં તેના ત્યાગ જેવો દેખાવ દેનાર એવો અપવાદ પણ આત્મહિતાર્થે કહ્યો છે; અર્થાત્ એક પરિણામ હોવાથી ત્યાગ કહેલી ક્રિયા ગ્રહણ કરાવી છે.

૯૪૧ પ્રશ્નઃ—મૈથુનત્યાગમાં શા કારણે અપવાદ કહ્યો નથી ? શુ રાગદ્વેષ વિના મૈથુનત્યાગવ્રતનો ભંગ ન થઈ શકે ? અનપવાદ વ્રત મૈથુનત્યાગને શા કારણે કહ્યુ છે ? બીજા વ્રતમા અપવાદ શા અર્થે કહ્યો છે ?

ઉત્તરઃ—મૈથુનત્યાગમા જે અપવાદ નથી, તેનો હેતુ એવો છે કે, રાગ–દ્વેષવિના તેનો ભંગ થઈ શકે નહીં; અને રાગ–દ્વેષ છે તે, આત્માને અહિતકારી છે; જેથી, તેમા કોઇ અપવાદ ભગવાને કહ્યો નથી. નદીનું ઉતરવુ રાગ–દ્વેષવિના પણ થઇ શકે; પુસ્તકાદિકનું ગ્રહણ પણ તેમ થઈ શકે; પણ મૈથુનસેવન તેમ ન થઇ શકે; માટે ભગવાને અનપવાદ એ વ્રત કહ્યુ છે; અને બીજામાં અપવાદ આત્મહિતાર્થે કહ્યા છે.

૯૪૨ પ્રશ્નઃ—ત્યારે જિનાગમ જેમ જીવનું–જીવના સંયમનુ–રક્ષણ થાય એમ કહેવાને અર્થે છે ?

ઉત્તરઃ—આમ હોવાથી જિનાગમ જેમ જીવનુ–સયમનું–રક્ષણ થાય તેમ કહેવાને અર્થે છે.

૪૪૩ પ્રશ્ન:—પત્ર-લખવાનું કે સમાચારાદિ કહેવાનું જિનશાસ્ત્રોમાં નિષિદ્ધ કર્યું છે તે પણ જીવ અને જીવના સંયમના હેતુએજ છે?

ઉત્તર:—પત્ર લખવાનું, કે સમાચારાદિ કહેવાનું જે નિષિદ્ધ કર્યું છે, તે પણ એ જ હેતુએ છે.

૪૪૪ પ્રશ્ન:—ત્યારે આપનું એમ કહેવું છે કે, અનંત કારણો પૂર્વક પત્રાદિ લખવાનો નિષેધ કર્યો છે, પણ તે અપવાદ સહિત છે?

ઉત્તર:—લોકસમાગમ વધે, પ્રીતિ, અપ્રીતિનાં કારણો વધે, સ્ત્રીયાદિના પરિચયમાં આવવાનો હેતુ થાય, સંયમ ઢીલો થાય, તે તે પ્રકારનો પરિગ્રહ વિનાકારણે અંગીકૃત થાય, એવાં સાન્નિપાત અનંત કારણો દેખી પત્રાદિનો નિષેધ કર્યો છે, તથાપિ તે પણ અપવાદસહિત છે.

૪૪૫ પ્રશ્ન:—શું 'બૃહત્કલ્પ'મા અનાર્યભૂમિમા વિચરવાની ના કહી છે? અને શું ત્યા ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે?

ઉત્તર:—અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવાની 'બૃહત્કલ્પ'મા ના કહી છે, અને ત્યાં ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે.

૪૪૬ પ્રશ્ન:—શું 'બૃહત્કલ્પ'મા અનાર્ય ભૂમિમાં વિચરવાની ના કહી છે, અને ત્યાં ક્ષેત્રમર્યાદા કરી છે, છતાં ત્યાં જ્ઞાન, દર્શન, ને સંયમના હેતુએ વિચરવાની હા કહી છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના હેતુએ ત્યા વિચરવાની પણ હા કહી છે.

૪૪૭ પ્રશ્ન:—આ ઉપરથી આપને એમ જણાય છે કે, આત્મહિતાર્થે જ પત્ર-સમાચારાદિ અમુક નિયમોપૂર્વક કરવાનો નિષેધ જિનાગમમા નથી? જો એમ હોય તો સમાચારાદિ લખવામા આત્મહિત કઈ રીતે ઘટે છે? તે માટે કયા નિયમો સેવવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—તે જ અર્થ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, કોઈ જ્ઞાનીપુરૂષનું દૂર રહેવું થતું હોય, તેમનો સમાગમ થવો મુશ્કેલ હોય, અને પત્ર-સમાચાર શિવાય બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય, તો પછી આત્મહિત શિવાય બીજા સર્વ પ્રકારની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, તેવા જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાએ કે કોઈ મુમુક્ષુ-સત્સંગી—ની સામાન્યઆજ્ઞાએ તેમ કરવાનો જિનાગમથી નિષેધ થતો નથી એમ જણાય છે, કારણ કે પત્ર-સમાચાર લખવાથી આત્મહિત નાશ પામતું હતું ત્યાં જ તે ના સમજાવી છે. જ્યાં આત્મહિત, પત્ર-સમાચાર નહીં હોવાથી નાશ પામતું હોય, ત્યાં પત્ર-સમાચારનો નિષેધ હોય એમ જિનાગમથી બને કે કેમ? તે હવે વિચારવાયોગ્ય છે.

૫૪૮ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે તેઓની આજ્ઞાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર ઘટે છે કે ? લૌકિક જીવનાં કારણોમાં શું પત્રાદિ વ્યવહાર સાવ નિષેધરૂપ છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષપ્રત્યે તેની આજ્ઞાએ નિત્યપ્રતિ પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘટે છે, તથાપિ બીજા લૌકિક જીવનાં કારણોમાં તો સાવ નિષેધ સમજાય છે. વળી કાળ એવો આવ્યો છે કે, જેમાં આમ કહેવાથી પણ વિષમ પરિણામ આવે.

૫૪૯ પ્રશ્નઃ—શું આપનું ત્યારે એમ કહેવું છે કે, નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં સાધુને પત્ર–વ્યવહાર ઘટે નહિ ?

ઉત્તરઃ—નિત્યપ્રતિ અને સાધારણ પ્રસંગમાં પત્ર–સમાચારાદિ વ્યવહાર ઘટે નહિ.

૫૫૦ પ્રશ્નઃ—આ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સંરક્ષણાર્થે પત્ર સમાચારાદિ વ્યવહારનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ આપનું એમ કહેવું છે કે, તે કોઇક કાળ અર્થે; કોઈ મોટા પ્રયોજને, મહાત્માપુરૂષોની આજ્ઞાથી કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોઇક પાત્રને માટે છે ?

ઉત્તરઃ—એ પ્રકારે વિચારવાથી જિનાગમમાં જ્ઞાન, દર્શન, સંયમના સંરક્ષણાર્થે પત્ર–સમાચારાદિ વ્યવહાર પણ સ્વીકારવાનો સમાવેશ થાય છે, તથાપિ તે કોઇક કાળ અર્થે, કોઇ મોટા પ્રયોજને, મહાત્મા પુરૂષોની આજ્ઞાથી, કે કેવળ જીવના કલ્યાણના જ કારણમાં તેનો ઉપયોગ કોઇક પાત્રને અર્થે છે, એમ સમજવા યોગ્ય છે.

૫૫૧ પ્રશ્નઃ—મારે એક સાધુ તરીકે કોઈ પણ આત્માર્થી પ્રત્યે પત્રાદિ વ્યવહાર કરવાની સામે કંઈ પણ કારણો છે ? શું વ્યવહારમાર્ગનો નાશ થવો ભાસ્યમાન થાય તેટલા માટે તેમ જ સાધારણ દ્રવ્યત્યાગ ગણાય તેટલા માટે પણ આત્માર્થીપ્રત્યે પત્રાદિવ્યવહાર ન કરવો ? તેથી પણ શું વ્યવસાય વધવા સંભવ છે ?

ઉત્તરઃ—લોક માર્ગમાં વર્તતા એવા સાધુ આદિના મનમાં આ વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરનાર ભાસ્યમાન થાય તે, સંભવિત છે તેમ આ માર્ગ સમજાવવાથી પણ અનુક્રમે, વગર કારણે, પત્ર–સમાચારાદિ ચાલુ થાય, કે જેથી વગર કારણે સાધારણ દ્રવ્યત્યાગ પણ હણાય એવું જાણી એ વ્યવહાર ઘણુંકરી * * * * થી પણ કરવો નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી પણ વ્યવસાય વધવા સંભવ છે.

૫૫૨ પ્રશ્નઃ—મને–એક સાધુને–મારા બીજા સહચારી સાધુએ એક ઉત્તમ મુમુક્ષુપ્રત્યે પત્રાદિવ્યવહાર ન કરવાના પચ્ચખાણ આપ્યાં

છે, તે યોગ્ય છે? પચ્ચખ્ખાણ અપાય ખરાં? મેં સાધુવ્રત લીધું ત્યારે સર્વ પચ્ચખ્ખાણ લીધાં હતા, તો પછી આવા નવા પચ્ચખ્ખાણ અપાય ખરાં? આથી મારે કાંઈ હરકત ગણવી?

ઉત્તર.—તમને સર્વ પચ્ચખ્ખાણ હોય, તો પછી પત્ર ન લખવાના જે પચ્ચખ્ખાણ સાધુએ આપ્યા છે તે અપાય નહિ, તથાપિ આપ્યાં તોપણ હરકત ગણવી નહિ.

૯૫૩ પ્રશ્નઃ—મને-એક સાધુને-આ નવાં આપેલાં પચ્ચખ્ખાણ યોગ્યપણે આપ્યાં નથી એવા વિચારથી મેં તે રૂપાન્તર કર્યાં છે, તો તેને માટે આપની શું આજ્ઞા છે?

ઉત્તરઃ—તે પચ્ચખ્ખાણ પણ જ્ઞાની પુરૂષની વાણીથી રૂપાંતર થયા હોત, તો હરકત નહોતી, પણ સાધારણપણે રૂપાંતર થયા છે, તે ઘટારત નથી થયું.

૯૫૪ પ્રશ્ન—આપ આ મૂળ-સ્વાભાવિક-પચ્ચખ્ખાણને માટે કહો છો કે લોકપચ્ચખ્ખાણને માટે કહો છો? શું લોકપચ્ચખ્ખાણ પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં નહિ?

ઉત્તરઃ—મૂળ-સ્વાભાવિક-પચ્ચખ્ખાણનો અત્રે વ્યાખ્યાઆવસર નથી. લોકપચ્ચખ્ખાણની વાતનો અવસર છે, તથાપિ તે પણ સાધારણપણે પોતાની ઇચ્છાએ તોડવાં ઘટે નહિ; એવો હમણાં તો દૃઢ વિચાર જ રાખવો.

૯૫૫ પ્રશ્નઃ—ક્યારે અને કેવા સયોગોમા કેવા પ્રકારે પચ્ચખ્ખાણ આકારફેર થવા દેવાં?

ઉત્તરઃ—ગુણ પ્રકટવાના સાધનમાં જ્યારે રોધ થતો હોય ત્યારે, તે પચ્ચખ્ખાણ જ્ઞાની પુરૂષની વાણીથી કે મુમુક્ષુ જીવના પ્રસંગથી સહજ આકારફેર થવા દઇ, રસ્તાપર લાવવાં, કારણ કે વગર કારણે લોકોમા અદેશો થવા દેવાની વાર્ત્તા યોગ્ય નથી; બીજા પામર જીવને વગર કારણે તે જીવ અનહિતકારી થાય છે, એ વગેરે ઘણા હેતુ ધારી બનતાંસુધી પત્રાદિ વ્યવહાર ઓછો કરવો એજ યોગ્ય છે.

૯૫૬ પ્રશ્નઃ—આપના પ્રત્યે પત્ર વ્યવહાર કરવો હોય તો કેમ કરવું?

ઉત્તરઃ—અમપ્રત્યે ક્યારેક તેવો વ્યવહાર તમને હિતકારીરૂપ છે, માટે કરવો યોગ્ય લાગતો હોય, તો તે પત્ર શ્રી * * * * જેવા કોઈ સત્સંગીને વંચાવીને મોકલવો.

૯૫૭ પ્રશ્નઃ—શા માટે કોઇ સત્સંગીને આપના પ્રત્યેનો પત્ર પણ આપને મોકલતાં પહેલાં બતાવવો?

ઉત્તરઃ—કે જેથી જ્ઞાનચર્ચા શિવાય એમાં કાંઈ બીજી વાર્તા નથી એવું તેમનું શાક્ષીપણું તે તમારા આત્માને બીજા પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર કરતાં અટકાવવાને સંભવિત થાય.

૯૫૮ પ્રશ્નઃ—આપના પ્રત્યે પત્રવ્યવહાર કરૂં તે પ્રકારમાં મારા સહવાસી વિરોધ સમજે છે તો તે માટે મારે શું કરવું ?

ઉત્તરઃ—મારા વિચાર પ્રમાણે એવા પ્રકારમાં શ્રી * * * * વિરોધ નહિ સમજે; કદાપિ તેમને તેમ લાગતું હોય, તો કોઈ પ્રસંગમાં તેમનો તે અદેશો અમે નિવૃત્ત કરીશું, તથાપિ તમારે ઘણું કરી વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવો યોગ્ય નહિ તે લક્ષ ચુકશો નહિ

૯૫૯ પ્રશ્નઃ—પત્રવ્યવહાર સાધુએ કોઇ પ્રસંગે હિતકારી સયોગોમાં કરવાનુ આપે કહ્યું છે, છતાં વિશેષ પત્રવ્યવહાર નજ કરવો એમ આપ શા માટે કહો છો ?

ઉત્તર—ઘણુંકરી શબ્દનો અર્થ માત્ર હિતકારી પ્રસગે પત્રનુ કારણ કહ્યુ છે તેને બાધ ન થાય તે છે, વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવાથી, તે જ્ઞાનચર્ચારૂપ હશે તોપણ, લોકવ્યવહારમાં ઘણા અંદેશાનો હેતુ થશે. માત્ર જે પ્રમાણે પ્રસગે પ્રસગે આત્માહિતાર્થ હોય તે વિચારવું, અને વિમાસવું યોગ્ય છે.

૯૬૦ પ્રશ્ન —આપે કહ્યુ કે શ્રી * * * * ને પૂછીને મારે પત્ર લખવો તેનુ શુ કારણ ?

ઉત્તરઃ—અમપ્રત્યે કોઇ જ્ઞાનપ્રશ્નાર્થેને પત્ર લખવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તો તે શ્રી * * * * ને પૃછીને લખવો કે જેથી તમને ગુણ ઉત્પન્ન થવામાં બાધ ઓછો થાય.

૯૬૧ પ્રશ્નઃ—મેં એક આત્માર્થીને પત્ર લખ્યાથી અમારા સમુદાયમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને મને પ્રાયશ્ચિત લેવાનું કહે છે તો મારે પ્રાયશ્ચિત લેવું ? અને તેમને મારે તે માટે કાઇ જણાવવું ?

ઉત્તરઃ—તમે * * * * ને પત્ર લખ્યા વિષેમાં ચર્ચા થઈ તે, જો કે ઘટારત થયું નથી. તમને કાંઈ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે, તો તે લેવું. પણ કોઇ જ્ઞાનવાર્ત્તા લખવાને બદલે લખાવવામાં તમારે અડચણ કરવી ન જોઈએ, એમ સાથે યથાયોગ્ય, નિર્મળ અંતઃકરણથી જણાવવું યોગ્ય છે, કે જે વાત માત્ર જીવના હિતને અર્થે કરવા માટે છે.

૯૬૨ પ્રશ્નઃ—પર્યુષણાદિમાં સાધુઓ પત્રવ્યવહાર કરાવે છે તેમાં આત્મહિત છે ? તે પણ જાતે પત્ર લખવા બરોબર છે એમ હું તો માનું છું. લોકો તેનો શા માટે નિષેધ કરતા નથી ?

ઉત્તર:—પર્યૂષણાદિમાં પત્રવ્યવહાર સાધુઓ લખાવીને કરે છે, જેમાં આત્મહિતજેવું થોડું જ હોય છે, તથાપિ તે રૂઢી થઇ હોવાથી તેનો લોક નિષેધ કરતા નથી, તેમ તે રૂઢીને અનુસરી વર્તવાનું રાખશો, તોપણ હરકત નથી, એટલે તમને પત્ર લખાવવામાં અડચણ નહિ પહોંચે, અને લોકોને અંદેશો નહિ થાય.

૯૬૩ પ્રશ્ન—આપને ઉપમાપૂર્વક મારાથી લખવું થાય તે પણ તેમને અનુકૂળ નથી તેનુ કેમ કરવું ?

ઉત્તર—અમને ઉપમાનુ કંઇ સફળપણુ નથી; માત્ર તમારી ચિત્તસમાધિ અર્થે તમને લખવાનો પ્રતિબંધ કર્યો નથી. એ જ. પત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તેની સાથે ૩ પ્રશ્નો છૂટા લખ્યા છે, તે પણ પ્રાપ્ત થયા છે. જે ૩ પ્રશ્નો લખ્યા છે, તે પ્રશ્નો મુમુક્ષુ જીવને વિચારવા હિતકારી છે.

૯૬૪ પ્રશ્ન:—જીવ અને કાયાની વસ્તુતઃ શી સ્થિતિ છે ?

ઉત્તર:—જીવ, કાયા પદાર્થપણે જૂદાં છે, પણ સંબંધપણે સહચારી છે, કે જ્યાસુધી તે દેહથી જીવને કર્મનો ભોગ છે.

૯૬૫ પ્રશ્ન:—શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો સંબંધ ક્ષીર નીરની પેઠે કહ્યો છે તેનો હેતુ શુ છે ?

ઉત્તર:—શ્રી જિને જીવ અને કર્મનો ક્ષીર, નીરની પેઠે સબંધ કહ્યો છે તેનો હેતુ પણ એ જ છે કે, ક્ષીર અને નીર એકત્ર થયાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, છતા પરમાર્થે તે જૂદાં છે, પદાર્થપણે ભિન્ન છે, અગ્નિપ્રયોગે તે પાછાં સ્પષ્ટ જૂદાં પડે છે. તેમ જ જીવ અને કર્મનો સંબધ છે.

૯૬૬ પ્રશ્ન:—કર્મનો મુખ્ય આકાર કયો ? શુ દેહ કર્મનો મુખ્ય આકાર છે ? જીવ છે એમ શી રીતે જણાય ? શું જીવ અને કાયાનુ સ્પષ્ટ જૂદાપણું જ્ઞાનદશા આવ્યા વિના ભાસ્યામાં આવતુ નથી ?

ઉત્તર—કર્મનો મુખ્ય આકાર કોઈ પ્રકારે દેહ છે, અને જીવ ઇંદ્રિયાદિદ્વારા ક્રિયા કરતો જાણી જીવ છે એમ સામાન્યપણે કહેવાય છે, પણ જ્ઞાનદશા આવ્યાવિના જીવ, કાયાનું જે સ્પષ્ટ જૂદાપણું છે તે, જીવને ભાસ્યામાં આવતું નથી, તથાપિ ક્ષીરનીરવત્ જૂદાપણું છે.

૯૬૭ પ્રશ્ન:—શું જ્ઞાનસંસ્કારે જીવ અને કાયાનું જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનસંસ્કારે તે જૂદાપણું સાવ સ્પષ્ટ વર્તે છે.

૯૬૮ પ્રશ્ન:—જો જ્ઞાને કરી જીવ ને કાયા જૂદાં જાણ્યાં છે, તો પછી વેદનાનું વેદવું અને માનવું શાથી થાય છે ? તે પછી થવું ન જોઈએ.

ઉત્તરઃ—એ પ્રશ્ન જો કે થાય છે, તથાપિ તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છેઃ—"સૂર્યથી તપેલા એવા પથ્થર તે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી પણ અમુક વખતસુધી તપ્યા રહે છે, અને પછી સ્વરૂપને ભજે છે; તેમ પૂર્વના અજ્ઞાન સંસ્કારથી ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં વેદનાદિ તાપ તેનો આ જીવને સંબંધ છે, જ્ઞાનયોગનો કોઇ હેતુ થયો, તો પછી અજ્ઞાન નાશ પામે છે અને તેથી ઉત્પન્ન થનારૂં એવું ભાવિકર્મ નાશ પામે છે, પણ તે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલું એવું વેદનીયકર્મ તે અજ્ઞાનના સૂર્યની પેઠે અસ્ત થયા પછી પથ્થરરૂપ એવા આ જીવને સંબંધમા છે; જે આયુષ્યકર્મના નાશથી નાશ પામે છે. ભેદ એટલો છે કે, જ્ઞાનીપુરૂષને કાયાને વિષે આત્મબુદ્ધિ થતી નથી; અને આત્માને વિષે કાયાબુદ્ધિ થતી નથી; બેય સ્પષ્ટ ભિન્ન તેના જ્ઞાનમાં વર્તે છે. માત્ર પૂર્વ સંબંધ—જેમ પથ્થરને સૂર્યના તાપનો પ્રસંગ છે તેની પેઠે—હોવાથી વેદનીયકર્મ આયુષ્ય પૂર્ણતાસુધી અવિષમ ભાવે વેદવું થાય છે, પણ તે વેદના વેદતા જીવને સ્વરૂપજ્ઞાનનો ભંગ થતો નથી, અથવા જો થાય છે તો, તે જીવને તેવું સ્વરૂપજ્ઞાન સંભવતું નથી. આત્મજ્ઞાન હોવાથી પૂર્વોપાર્જિત વેદનીયકર્મ નાશ જ પામે એવો નિયમ નથી. તે તેની સ્થિતિએ નાશ પામે; વળી તે કર્મ જ્ઞાનને આવરણ કરનારૂં નથી; અવ્યાબાધપણાને આવરણરૂપ છે, અથવા ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ અવ્યાબાધપણું પ્રગટતું નથી; પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેને વિરોધ નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનીને આત્મા આવ્યાબાધ છે એવો નિજરૂપ અનુભવ વર્તે છે, તથાપિ સંબંધપણે જોતા તેનું અવ્યાબાધપણું વેદનીયકર્મથી અમુક ભાવે રોકાયેલ છે,—જો કે તે કર્મમાં જ્ઞાનીને આત્મબુદ્ધિ નહિ હોવાથી અવ્યાબાધ ગુણને પણ માત્ર સંબંધ—આવરણ છે, સાક્ષાત્—આવરણ નથી. વેદના વેદતાં જીવને કંઈ પણ વિષમભાવ થવો તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ છે, પણ વેદના છે તે અજ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. પૂર્વોપાર્જિત અજ્ઞાનનું ફળ છે; વર્તમાનમાં તે માત્ર પ્રારબ્ધરૂપ છે. તેને વેદતાં જ્ઞાનીને અવિષમપણું છે, એટલે જીવ ને કાયા જૂદાં છે, એવો જે જ્ઞાનયોગ, તે—જ્ઞાનીપુરૂષનો—અબાધ જ રહે છે. માત્ર વિષમભાવરહિતપણું છે, એ પ્રકાર જ્ઞાનને અવ્યાબાધ છે. વિષમભાવ છે તે, જ્ઞાનને બાધકારક છે. દેહમા દેહબુદ્ધિ, અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ, દેહથી ઉદાસીનતા અને આત્મામાં સ્થિતિ છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષનો વેદનાઉદય તે પ્રારબ્ધ વેદનારૂપ છે; નવાં કર્મનો હેતુ નથી.

૯૬૯ પ્રશ્નઃ—પરમાત્મસ્વરૂપ સર્વ ઠેકાણે સરખું છે; સિદ્ધ અને સંસારી જીવ સરખા છે; ત્યારે સિદ્ધની સ્તુતિ કરતાં કંઈ બાધ છે કે કેમ?

ઉત્તરઃ—પરમાત્માસ્વરૂપ પ્રથમ વિચારવાયોગ્ય છે. વ્યાપકપણે

પરમાત્માસ્વરૂપ સર્વત્ર છે કે કેમ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. સિદ્ધ અને સંસારી જીવો એ, સમસત્તાવાન સ્વરૂપે છે, એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરૂષોએ કર્યો છે, તે યથાર્થ છે. તથાપિ ભેદ એટલો છે કે, સિદ્ધને વિષે તે સત્તા પ્રગટપણે છે; સંસારી જીવો એ સમસત્તાવાન સ્વરૂપે છે, એ નિશ્ચય જ્ઞાનીપુરૂષોએ કર્યો છે તે યથાર્થ છે, તથાપિ ભેદ એટલો છે કે અગ્નિ પ્રગટ છે, અને ચકમકને વિષે અગ્નિ સત્તાપણે છે; તે પ્રકારે દીવાને વિષે અને ચકમકને વિષે જે અગ્નિ છે, તે અગ્નિપણે સમ છે. વ્યક્તિપણે (પ્રગટતાં) અને શક્તિપણે (સત્તામાં) ભેદ છે; પણ વસ્તુની જાતિપણે ભેદ નથી. તે પ્રકારે સિદ્ધના જીવને વિષે જે ચેતનસત્તા છે, તે જ સૌ સંસારી જીવને વિષે છે; ભેદ માત્ર પ્રગટ–અપ્રગટપણાનો છે. જેને તે ચેતનસત્તા પ્રકટી નથી એવા સંસારી જીવને તે સત્તા પ્રગટવાનો હેતુ, પ્રગટ–સત્તા જેને વિષે છે એવા સિદ્ધ ભગવંતનું સ્વરૂપ તે વિચારવાયોગ્ય છે, ધ્યાન કરવાયોગ્ય છે, સ્તુતિ કરવાયોગ્ય છે; કેમકે તેથી આત્માને નિજરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, સ્તુતિ કરવાનો પ્રકાર થાય છે, કે તે કર્ત્તવ્ય છે. સિદ્ધસ્વરૂપ જેવું આત્મસ્વરૂપ છે, એવું વિચારીને અને આ આત્માને વિષે તેનું વર્ત્તમાનમાં અપ્રકટપણું છે, તેનો અભાવ કરવા તે સિદ્ધસ્વરૂપનો વિચાર, ધ્યાન, તથા સ્તુતિ ઘટે છે; એ પ્રકાર જાણી સિદ્ધની સ્તુતિ કરતા કંઈ બાધ જણાતો નથી.

૮૭૦ પ્રશ્ન:—આત્મસ્વરૂપમા જગત્ નથી." એ સિદ્ધાંત યથાર્થ છે? બાહ્ય જગત્ નથી એવો અર્થ કયા ઉદ્દેશથી માનવો યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—" આત્મસ્વરૂપમા જગત્ નથી. " એવી વેદાંતે વાત કહી છે, અથવા એમ ઘટે છે, પણ બાહ્ય જગત્ નથી, એવો અર્થ માત્ર જીવને ઉપશમ થવા અર્થે માનવો યોગ્ય ગણાય. એમ એ ત્રણ પ્રશ્નોનુ સંક્ષેપ સમાધાન લખ્યુ છે. તે, વિશેષકરી વિચારશો. કંઈ વિશેષ સમાધાન જાણવા ઇચ્છા થાય તો લખશો. જેમ વૈરાગ્ય, ઉપશમનું વર્દ્ધમાનપણું થાય તેમ હાલ તો કર્ત્તવ્ય છે.

૮૭૧ પ્રશ્ન:—અંધવૃત્તિઓનો અભાવ શા કારણથી થતો નથી?

ઉત્તર:—અંધવૃત્તિઓને ઉપશમાવવાનો તથા નિવૃત્તાવવાનો જીવને અભ્યાસ–સતત અભ્યાસ–કર્ત્તવ્ય છે, કારણ કે વિના વિચારે, વિના પ્રયાસે, તે વૃત્તિઓનું ઉપશમવું અથવા નિવૃત્તવું કેવા પ્રકારથી થાય? કારણવિના કોઈ કાર્ય સંભવતું નથી; તો આ જીવે તે વૃત્તિઓના ઉપશમન કે નિવૃત્તનનો કોઇ ઉપાય કર્યો ન હોય એટલે તેનો અભાવ ન થાય એ, સ્પષ્ટ સંભવરૂપ છે.

૯૭૨ પ્રશ્ન:—શું પૂર્વકાળે વૃત્તિઓના ઉપશમન અને નિવૃત્તન જીવે કરેલ નથી ?

ઉત્તર:—ઘણીવાર, પૂર્વકાળે વૃત્તિઓના ઉપશમનનું, તથા નિવૃત્તનનું જીવે અભિમાન કર્યું છે, પણ તેવું કંઇ સાધન કર્યું નથી; અને હજુસુધી તે પ્રકારમાં જીવ કંઇ ઠેકાણું કરતો નથી; અર્થાત્ હજુ તેને તે અભ્યાસમાં કંઇ રસ દેખાતો નથી, તેમ કડવાસ લાગતાં, છતાં તે કડવાસ ઉપર પગ દઇ આ જીવ ઉપશમન, નિવૃત્તનમાં પ્રવેશ કરતો નથી. આ વાત વારંવાર આ દુષ્ટ–પરિણામી જીવે વિચારવાયોગ્ય છે; વિસર્જન કરવાયોગ્ય કોઇ રીતે નથી.

૯૭૩ પ્રશ્ન:—મારે પુત્ર નથી અને તે હોય એવો મને મોહ થાય છે તો મારે કેમ કરવું ?

ઉત્તર:—પુત્રાદિ સંપત્તિમાં જે પ્રકારે આ જીવને મોહ થાય છે, તે પ્રકાર કેવળ નિરસ અને નિંદવાયોગ્ય છે. જીવ જો જરાય વિચાર કરે, તો સ્પષ્ટ દેખાય એવું છે કે, કોઇને વિષે પુત્રપણું ભાવી, આ જીવે માઠું કર્યામા મણા રાખી નથી; અને કોઇને વિષે પિતાપણું માનીને પણ તેમ જ કર્યું છે; અને કોઇ જીવ હજુસુધી તો પિતા, પુત્ર થઇ શકયા દીઠા નથી. સૌ કહેતા આવે છે કે, આનો આ પુત્ર, અથવા આનો આ પિતા, પણ વિચારતા આ વાત કોઇ પણ કાળે ન બની શકે તેવી સ્પષ્ટ લાગે છે. અનુત્પન્ન એવો આ જીવ તેને પુત્રપણે ગણવો ગણાવવાનું ચિત્ત રહેવું એ, સૌ જીવની મૂઢતા છે, અને તે મૂઢતા કોઇ પણ પ્રકારે સત્સંગની ઇચ્છાવાળા જીવને ઘટતી નથી.

૯૭૪ પ્રશ્ન:—મને અને મારી સ્ત્રીને પુત્રાદિ વિષેનો મોહ રહ્યા કરે છે તો અમારે કેવા ભાવપૂર્વક વર્ત્તવું કર્ત્તવ્ય છે ?

ઉત્તર:—જે મોહાદિ પ્રકાર વિષે તમે લખ્યું તે, બન્નેને ભ્રમણનો હેતુ છે;–અત્યંત વિટંબનાનો હેતુ છે. જ્ઞાની પુરૂષ પણ એમ વર્તે, તો જ્ઞાન ઉપર પગ મૂકવા જેવું છે, અને સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાન-નિદ્રાનો તે હેતુ છે; એ પ્રકારને વિચારે બન્નેને સીધો ભાવ કર્ત્તવ્ય છે. આ વાત અલ્પકાળમાં ચેતવાયોગ્ય છે. જેટલો બને તેટલો તમે કે બીજા તમસંબંધી સત્સંગી નિવૃત્તિનો અવકાશ લેશો; તે જ જીવને હિતકારી છે.

૯૭૫ પ્રશ્ન:—સિદ્ધિપદનો સર્વ શ્રેય ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર:—જે જે સાધન આ જીવે પૂર્વકાળે કર્યા છે, તે તે સાધન જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાથી થયાં જણાતાં નથી; એ વાત અદેશા-રહિત લાગે છે, જો એમ થયું હોત, તો જીવને સંસારપરિભ્રમણ

હોય નહિ. જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞા છે તે, ભવમાં જવાને આડા પ્રતિબંધ જેવી છે, કારણ જેને આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઇ અર્થ નથી, અને આત્માર્થ પણ સાધી પ્રારબ્ધવશાત્ જેનો દેહ છે, એવા જ્ઞાની પુરૂષની આજ્ઞા તે ફક્ત આત્માર્થમાંજ સામા જીવને પ્રેરે છે. અને આ જીવે તો પૂર્વકાળે કંઇ આત્માર્થ જાણ્યો નથી, ઉલટો આત્માર્થ વિસ્મરણપણે ચાલ્યો આવ્યો છે. તે પોતાની કલ્પના કરી સાધન કરે તેથી આત્માર્થ ન થાય, અને ઉલટું 'આત્માર્થ સાધું છું' એવું દુષ્ટ અભિમાન ઉત્પન્ન થાય, કે જે જીવને સંસારનો મુખ્ય હેતુ છે. જે વાત સ્વપ્ને પણ આવતી નથી, તે જીવ માત્ર ભ્રમરથી કલ્પનાથી સાક્ષાત્કાર જેવી ગણે, તો તેથી કલ્યાણ ન થઇ શકે; તેમ આ જીવ પૂર્વકાળથી અંધ ચાલ્યો આવતાં છતાં પોતાની કલ્પનાએ આત્માર્થ માને તો તેમાં સફળપણું ન હોય, એ સાવ સમજી શકાય એવો પ્રકાર છે; એટલે એમ તો જણાય છે કે, જીવના પૂર્વકાળનાં બધાં માઠાં સાધન—કલ્પિત સાધન—મટવા અપૂર્વ જ્ઞાન સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી, અને તે અપૂર્વ વિચારવિના ઉત્પન્ન થવા સંભવ નથી, અને તે અપૂર્વ વિચાર, અપૂર્વ પુરૂષના આરાધનવિના બીજા કયા પ્રકારે જીવને પ્રાપ્ત થાય એ વિચારતાં એમજ સિદ્ધાંત થાય છે કે, જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાનું આરાધન એ સિદ્ધિપદનો સર્વશ્રેય ઉપાય છે, અને એ વાત જ્યારથી જીવથી મનાય છે, ત્યારથીજ બીજા દોષનું ઉપશમવું—નિવૃત્તવુ શરૂ થાય છે.

૯૭૬ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને આ જીવના અજ્ઞાનની જે જે વ્યાખ્યા કરી છે, તેમાં સમયે સમયે તેને અનંત કર્મનો વ્યવસાયી કહ્યો છે, અનાદિ કાળથી અનંતકર્મનો બંધ કરતો આવ્યો છે એમ કહ્યું છે; તે વાત તો યથાર્થ છે, તો તેવાં અનંત કર્મ નિવૃત્ત કરવાનું સાધન ગમે તેવું બળવાન હોય તોપણ અનંતકાળને પ્રયોજને પણ તે પાર પડે નહીં એમ ખરૂં કે નહીં?

ઉત્તરઃ—જો કે કેવળ એમ હોય, તો તમને લાગ્યું તેમ સંભવે છે, તથાપિ જિને પ્રવાહથી જીવને અનંત કર્મનો કર્ત્તા કહ્યો છે;—અનંત કાળથી કર્મનો કર્ત્તા તે ચાલ્યો આવે છે એમ કહ્યું છે; પણ સમયે સમયે અનંતકાળ ભોગવવાં પડે એવાં કર્મ તે આગામિકાળ માટે ઉપાર્જન કરે છે એમ કહ્યું નથી; કોઇ જીવઆશ્રયી એ વાત દૂર રાખી, વિચારતા જતાં એમ કહ્યું છે કે, સર્વ કર્મનું મૂળ એવું જે અજ્ઞાન—મોહ—પરિણામ તે હજુ જીવમાં એવુંને એવું ચાલ્યું આવે છે, કે જે પરિણામથી અનંતકાળ તેને ભ્રમણ થયું છે, અને

જે પરિણામ વર્ત્યા કરે, તો હજુ પણ એમને એમ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થાય. અગ્નિના એક તણખાને વિષે આખો લોક સળગાવી શકાય એટલો 'ઐશ્વર્ય' ગુણ છે; તથાપિ તેને જેવો જેવો યોગ થાય છે, તેવો તેવો તેનો ગુણ ફળવાન થાય છે તેમ, અજ્ઞાનપરિણામને વિષે અનાદિકાળથી જીવનું રખડવું થયું છે. તેમ હજુ અનંત કાળ પણ ચૌદ રાજલોકમાં પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જન્મ, મરણ તે પરિણામથી સંભવે; તથાપિ જેમ તણખાનો અગ્નિ યોગવશ છે, તેમ અજ્ઞાનનાં કર્મપરિણામની પણ અમુક પ્રકૃતિ છે. ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એક જીવને મોહનીયકર્મનું બંધન થાય, તો સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમનું થાય, એમ જિને કહ્યું છે; તેનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે, જો અનંતકાળનું બંધન થતું હોય, તો પછી જીવનો મોક્ષ ન થાય; એ બંધ હજુ નિવૃત્ત ન થયો હોય, પણ લગભગ નિવૃત્તવા આવ્યો હોય, ત્યાં વખતે બીજી તેવી સ્થિતિનો સંભવ હોય, પણ એવાં મોહનીયકર્મ, કે જેની કાળસ્થિતિ ઉપર કહી છે તેવાં એક વખતે ઘણાં બાંધે એમ ન બને, અનુક્રમે હજુ તે કર્મથી નિવૃત્ત થવા પ્રથમ બીજું તે જ સ્થિતિનું બાંધે; તેમ બીજું નિવૃત્ત થતાં પ્રથમ ત્રીજું બાંધે; પણ બીજું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું એમ સૌ એક મોહનીયકર્મના સંબંધમાં તેજ સ્થિતિનું બાંધ્યા કરે એમ બને નહિ, કારણ કે જીવને એટલો અવકાશ નથી;-મોહનીયકર્મની એ પ્રકારે સ્થિતિ છે. તેમ આયુષકર્મની સ્થિતિ શ્રી જિને એમ કહી છે કે, એક જીવ એક દેહમાં વર્તતાં તે દેહનું જેટલું આયુષ્ય છે, તેટલાના ત્રણ ભાગમાંના બે ભાગ વ્યતીત થયે, આવતા ભવનું આયુષ્ય (જીવ) બાંધે; તે પ્રથમ બાંધે નહિ. અને એક ભવમાં આગામિક કાળના બે ભવનું આયુષ્ય બાંધે નહિ; એવી સ્થિતિ છે. અર્થાત્ જીવને અજ્ઞાનભાવથી કર્મસંબંધ ચાલ્યો આવે છે, તથાપિ તે તે કર્મોની સ્થિતિ ગમે તેટલી વિટંબનારૂપ છતાં અનંત દુઃખ અને ભવનો હેતુ છતાં પણ જેમા જીવ તેથી નિવૃત્ત થાય એટલો અમુક પ્રકાર બાધ કરતાં સાવ અવકાશ છે. આ પ્રકાર જિને ઘણો સૂક્ષ્મપણે કહ્યો છે; તે વિચારવાયોગ્ય છે;-જેમાં જીવને મોક્ષનો અવકાશ કહી કર્મબંધ કહ્યો છે. આ વાર્ત્તા સંક્ષેપમાં આપને લખી છે; તે ફરી ફરી વિચારવાથી કેટલુંક સમાધાન થશે, અને ક્રમે કરી, કે સમાગમે કરી તેનું સાવ સમાધાન થશે.

૮૭૭ પ્રશ્ન:-કામ બાળવાનો બળવાન ઉપાય બતાવવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર:—સત્સંગ છે તે, કામ બાળવાનો બળવાન ઉપાય છે.

સર્વ જ્ઞાનીપુરૂષે કામનું જીતવું તે અત્યંત દુષ્કર કહ્યું-છે તે, સાવ સિદ્ધ છે; અને જેમ જેમ જ્ઞાનીનાં વચનોનું અવગાહન થાય છે, તેમ તેમ કંઇક કંઇક કરી પાછો હઠતાં અનુક્રમે જીવનું વીર્ય બળવાન થઇ કામનું સામર્થ્ય જીવથી નાશ કરાય છે. કામનું સ્વરૂપજ જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચન સાંભળી જીવે જાણ્યુ નથી; અને જો જાણ્યું હોત, તો તેને વિષે સાવ નિરસતા થઇ હોત.

૭૭૮ પ્રશ્નઃ—ભગવાને, ચૌદ રાજલોકમાં કાજળના કુપાની પેરે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય જીવ ભર્યા છે એમ કહ્યું છે,-કે જે જીવ બાળ્યા બળે નહિ, છેદ્યા છેદાય નહિ, માર્યા મરે નહિ એવા કહ્યા છે. તે જીવને ઔદારિક શરીર નહિ હોય, તેથી તેને અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત નહિ થતો હોય ? ઔદારિક શરીર છતાં તેને અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત નહિ થતો હોય? જો ઔદારિક શરીર હોય, તો તે શરીર અગ્નિ આદિ વ્યાઘાત કેમ ન પામે ?

ઉત્તર'—વિચારને અર્થે સંક્ષેપમા તેનુ અત્ર સમાધાન લખ્યુ છે કે, એક દેહ ત્યાગી, બીજો દેહ ધારણ કરતી વખતે કોઇ જીવ જ્યારે વાટે વહેતો હોય છે ત્યારે અથવા અપર્યાપ્તપણે, માત્ર તેને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર હોય છે; બાકી સર્વ સ્થિતિમા એટલે સકર્મ સ્થિતિમાં સર્વ જીવને ત્રણ શરીરનો સંભવ શ્રી જિને કહ્યો છેઃ કાર્મણ, તૈજસ, અને ઔદારિક કે વૈક્રય એ બેમાંનું કોઇ એક. ફક્ત વાટે વહેતા જીવને કાર્મણ, તૈજસ એ બે શરીર હોય છે; અથવા અપર્યાપ્ત-સ્થિતિ જીવની જ્યાસુધી છે, ત્યાસુધીમાં તો તેને કાર્મણ, તૈજસ શરીરથી નિર્વાહ થઈ શકે, પણ અપર્યાપ્ત-સ્થિતિમા તેને ભિન્ન શરીરનો નિયમિત સંભવ છે. પર્યાપ્ત-સ્થિતિનું લક્ષણ એ છે કે, આહારાદિનુ ગ્રહણ કરવારૂપ બરાબર સામર્થ્ય;-અને એ આહારાદિનુ કંઇ પણ ગ્રહણ છે તે, ત્રીજા શરીરનો પ્રારંભ છે, અર્થાત્ તેજ ત્રીજુ શરીર શરૂ થયુ એમ સમજવા યોગ્ય છે. ભગવાને જે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય કહ્યા છે તે, અગ્નિ આદિકથી વ્યાઘાત નથી પામતા. તે પર્યાપ્ત-સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય હોવાથી તેને ત્રણ શરીર છે, પણ તેને જે ત્રીજું ઔદારિક શરીર છે તે, એકલા સૂક્ષ્મ અવગાહનુ છે કે, તેને શસ્ત્રાદિક સ્પર્શ ન થઈ શકે. અગ્નિઆદિનું જે મહત્વ છે, અને એકેંદ્રિય શરીરનું જે સૂક્ષ્મત્વ છે, તે એવા પ્રકારનાં છે કે, જેને એકબીજાનો સંબંધ ન થઈ શકે; અર્થાત્ સાધારણ સંબંધ થાય એમ કહીએ, તોપણ અગ્નિ, શસ્ત્રાદિને વિષે જે અવકાશ છે તે અવકાશમાંથી તે એકેંદ્રિય જીવોનું સુગમપણે ગમનાગમન થઈ શકે તેમ

હોવાથી તે જીવોનો નાશ થઇ શકે, કે તેને વ્યાઘાત થાય તેવો અગ્નિશસ્ત્રાદિકનો સંબંધ તેને થતો નથી; જો તે જીવોની અવગાહના મહત્વવાળી હોય, અથવા અગ્નિ આદિનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોય, કે જેને એકેંદ્રિય જીવ જેવુ સૂક્ષ્મપણું ગણાય, તો તે એકેંદ્રિય જીવને વ્યાઘાત કરવાને વિષે સંભવિત ગણાય; પણ તેમ નથી. અહીં તો જીવોનું અત્યંત સૂક્ષ્મત્વ છે, અને અગ્નિ, શસ્ત્રાદિનું મહત્વ છે તેથી વ્યાઘાતયોગ્ય સંબંધ થતો નથી; એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેથી ઔદારિક શરીર અવિનાશી કહ્યુ છે એમ નથી; સ્વભાવે કરી તે વિપરિણામ પામી, અથવા ઉપાર્જિત કરેલાં એવાં તે જીવોનાં પૂર્વકર્મ પરિણામ પામી, ઔદારિક શરીરનો નાશ કરે છે. કંઈ તે શરીર બીજાથીજ નાશ પમાડયુ હોય તોજ પામે એવો પણ નિયમ નથી.

૯૭૯ પ્રશ્ન:—કયો પરિચય હિતકારી અને કયો નિવર્ત્તન યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—વૈરાગ્ય, ઉપશમનું બળ વધે તે પ્રકારનો સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ જીવને પરમ હિતકારી છે, બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્ત્તન યોગ્ય છે.

૯૮૦ પ્રશ્ન:—આપને ધર્મપ્રસંગે પરિચયમાં આવવાનું શા કારણે આપ રાખવા ઇચ્છતા નથી?

ઉત્તર:—અત્રે હાલમા વ્યાપારસંબધી પ્રયોજન રહે છે, તેથી તરતમા થોડા વખત માટે પણ નીકળી શકાવું દુર્લભ છે, કારણ કે પ્રસગ એવો છે કે, જેમાં મારા વિદ્યમાનપણાની અવશ્ય પ્રસંગના લોકો ગણે છે. તેમનુ મન ન દુભાઇ શકે, અથવા તેમના કામને અત્રેથી મારા દૂર થવાથી કોઇ બળવાન હાનિ ન થઇ શકે એવો વ્યવસાય થાય, તો તેમ કરી થોડો વખત આ પ્રવૃત્તિથી અવકાશ લેવાનું ચિત્ત છે, તથાપિ તમારી તરફ આવવાથી લોકોના પરિચયમાં જરૂર કરી આવવાનું થાય, એ સભવિત હોવાથી, તે તરફ આવવાનુ ચિત્ત થવુ મુશ્કેલ છે. લોકોના પરિચયમા આવા પ્રસંગ રહ્યા છતા, ધર્મપ્રસગે આવવું થાય તે વિશેષ અંદેશાયોગ્ય જાણી, જેમ બને તેમ તે પરિચયથી—ધર્મપ્રસંગને નામે—દૂર રહેવાનું ચિત્ત વિશેષપણે રહ્યા કરે છે. વૈરાગ્ય, ઉપશમનુ બળ વધે, તે પ્રકારનો સત્સંગ—સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો એ, જીવને પરમ હિતકારી છે. બીજો પરિચય જેમ બને તેમ નિવર્ત્તનયોગ છે.

૯૮૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠાદિ ગ્રંથ માત્ર ઉપદેશ ગ્રંથ સમજીને જ વાંચવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠાદિ' ગ્રંથો વાંચવા—વિચારવામાં બીજી અડ-

ચણ નથી. અમે આગળ લખ્યું હતું કે, ઉપદેશગ્રંથ સમજી એવા ગ્રંથ વિચારવાથી જીવને ગુણ પ્રગટે છે. ઘણુંકરી તેવા ગ્રંથો વૈરાગ્ય અને ઉપશમને અર્થે છે.

૯૮૨ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાંતજ્ઞાન જાણવા માટે કેવા ગ્રંથો કેવા પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—'સિદ્ધાંતજ્ઞાન' સત્પુરૂષથી જાણવાયોગ્ય જાણીને જીવમાં સરળતા, નિરહંતાદિ ગુણો ઉદ્ભવ થવાને અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ,' 'ઉત્તરાધ્યયન,' 'સૂત્રકૃતાંગાદિ' વિચારવામા અડચણ નથી; એટલી સ્મૃતિ રાખજો.

૯૮૩ પ્રશ્ન:—વેદાંત અને જિન સિદ્ધાંતોને વિષે ભેદ છે?

ઉત્તર:–વેદાંત અને જિન–સિદ્ધાત એ બેમાં કેટલાક પ્રકારે ભેદ છે.

૯૮૪ પ્રશ્ન:—વેદાંત શા પ્રકારે સર્વસ્થિતિ કહે છે?

ઉત્તર:—વેદાંત એક બ્રહ્મસ્વરૂપે સર્વ સ્થિતિ છે એમ કહે છે.

૯૮૫ પ્રશ્ન:—શું જિનાગમમાં તેથી બીજો પ્રકાર કહ્યો છે?

ઉત્તર:—જિનાગમમાં તેથી બીજો પ્રકાર કહ્યો છે.

૯૮૬ પ્રશ્ન:—'સમયસાર' નામે દિગમ્બર જૈનના ગ્રંથ વાચતાં એક બ્રહ્મની માન્યતા થાય છે?

ઉત્તર:—'સમયસાર' વાંચતાં પણ કેટલાક જીવોને એક બ્રહ્મની માન્યતા રૂપનો સિદ્ધાંત થઇ જાય છે.

૯૮૭ પ્રશ્ન:—સિદ્ધાતજ્ઞાનનો વિચાર કેવી રીતે કરવાયોગ્ય છે?

ઉત્તર:—સિદ્ધાંત (જ્ઞાન)નો વિચાર ઘણા સત્સંગથી તથા વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું બળ વિશેષપણે વધ્યા પછી કર્તવ્ય છે.

૯૮૮ પ્રશ્ન:—જો એમ નથી કરવામાં આવતું તો શું થાય છે?

ઉત્તર:—જો એમ નથી કરવામા આવતું, તો જીવ બીજા પ્રકારમાં ચડી જાઈ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમથી હીન થાય છે.

૯૮૯ પ્રશ્ન:—એક "બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા" છે કે "અનેક આત્મા" છે એ વિચાર વિચારવામા અડચણ છે?

ઉત્તર:—'એક બ્રહ્મસ્વરૂપ' વિચારવામાં અડચણ નથી; અથવા 'અનેક આત્મા' વિચારવામાં અડચણ નથી, અને તમને અથવા કોઇ મુમુક્ષુને પોતાના સ્વરૂપનુ જાણવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે, પણ તે જાણવાનાં સાધન શમ, સંતોષ, વિચાર અને સત્સંગ છે. તે સાધન સિદ્ધ થયે, વૈરાગ્ય, ઉપશમ વર્દ્ધમાનપરિણામી થયે, 'એક આત્મા છે,' કે 'અનેક આત્મા છે,' એ આદિ પ્રકારે સ્વરૂપ વિચારવા યોગ્ય છે.

૯૯૦ પ્રશ્ન:—શું આપને પણ વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્મવીર્યને કંઇ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે ?

ઉત્તર:—નિઃસારપણું અત્યંતપણે જાણ્યા છતા વ્યવસાયનો પ્રસંગ આત્માવીર્યને કઈ પણ મંદતાનો હેતુ થાય છે, તે છતા તે વ્યવસાય કરીએ છીએ; આત્માથી ખમવા યોગ્ય નહિ તે ખમીએ છીએ.

૯૯૧ પ્રશ્ન:—કેવા પ્રકારે સત્સંગ અને સદ્વાંચન કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જેમ આત્મબળ અપ્રમાદી થાય તેમ સત્સંગ, સદ્વાંચનનો પ્રસંગ નિત્યપ્રત્યે કરવાયોગ્ય છે. તેને વિષે પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી. અવશ્ય એમ કર્તવ્ય નથી.

૯૯૨ પ્રશ્ન —આપશ્રીનો વ્યવસાય આપને કેવો અનુભવાય છે ? આપને તે ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે ?

ઉત્તર —પાણી સ્વભાવે શીતળ છતાં કોઇ વાસણમાં નાંખી નીચે અગ્નિ સળગતો રાખ્યો હોય, તો તેની નિરીચ્છા હોય છતાં તે પાણી ઉષ્ણપણું ભજે છે, તેવો આ વ્યવસાય, સમાધિએ શીતળ એવા પુરુષપ્રત્યે ઉષ્ણપણાનો હેતુ થાય છે, એ વાત અમને તો સ્પષ્ટ લાગે છે.

૯૯૩ પ્રશ્ન —શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામીએ ગૃહાવાસમા પણ સર્વ વ્યવસાય અસાર અને કર્તવ્યરૂપ નથી એમ જાણ્યુ હતુ છતાં મુનિચર્યા ગ્રહણ કરી લગભગ સાડાબાર વર્ષ મૌનપણું અને અનિદ્રાપણું ભજ્યું છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે તો શુ તેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ થતો બધ પડે ?

ઉત્તર:—વર્દ્ધમાનસ્વામીએ ગૃહાવાસમાં પણ—આ સર્વ વ્યવસાય અસાર છે, કર્તવ્યરૂપ નથી; એમ જાણ્યુ હતું, તેમ છતાં તે ગૃહાવાસને ત્યાગી મુનિચર્યા ગ્રહણ કરી હતી. ને મુનિપણામાં પણ આત્મબળે સમર્થ છતાં તે બળ કરતા પણ અત્યંત વધતા બળની જરૂર છે એમ જાણી, મૌનપણું અને અનિદ્રાપણું સાડાબાર વર્ષ લગભગ ભજ્યું છે, કે જેથી વ્યવસાયરૂપ અગ્નિ તો પ્રાયે થઇ શકે નહિ.

૯૯૪ પ્રશ્ન:—વર્દ્ધમાનસ્વામી ગૃહાવાસમાં છતાં અભોગી, અવ્યવસાયી, નિસ્પૃહ સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા, અને આત્માકાર પરિણામી હતા. તેઓ સર્વ વ્યવસાયમા અસારપણું, નિરસપણું જાણી તેથી દૂર પ્રવર્ત્યા હતા એ વાતથી જીવે શું એવી વ્યવસાયની રૂચિ વિલય કરવા યોગ્ય છે એમ શિક્ષણ લેવાનું છે ?

ઉત્તર:—જે વર્દ્ધમાનસ્વામી ગૃહાવાસમાં છતાં અભોગીજેવા હતા, અવ્યવસાયીજેવા હતા, નિસ્પૃહ હતા, અને સહજ સ્વભાવે મુનિ જેવા હતા, આત્માકાર પરિણામી હતા, તે વર્દ્ધમાનસ્વામી પણ

સર્વ વ્યવસાયમાં અસારપણું જાણીને–નિરસ જાણીને–દૂર પ્રવર્ત્યા તે વ્યવસાય, બીજા જીવે કરી કયા પ્રકારથી સમાધિ રાખવી વિચારી છે તે, વિસારવા યોગ્ય છે; તે વિચારીને ફરી ફરી તે ચર્યા કાર્યે, પ્રવર્ત્તને, પ્રવર્ત્તને, સ્મૃતિમાં લાવી, વ્યવસાયના પ્રસંગમાં વર્તતી એવી રૂચિ વિલય કરવાયોગ્ય છે.

૯૯૫ પ્રશ્ન:—શું વ્યવસાયની રૂચિ વિલય કરવામાં ન આવે તો જીવની મુમુક્ષુપદને વિષે યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા થઇ નથી અથવા લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણુ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે પણુ કલ્યાણુ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી એમ આપ કહેવા માંગો છો ?

ઉત્તર:—જો એમ ન કરવામાં આવે, તો એમ ઘણુ કરીને લાગે છે કે, હજુ આ જીવની યથાયોગ્ય જિજ્ઞાસા મુમુક્ષુપદને વિષે થઈ નથી, અથવા તો આ જીવ લોકસંજ્ઞાએ માત્ર કલ્યાણુ થાય એવી ભાવના કરવા ઇચ્છે છે; પણુ કલ્યાણુ કરવાની તેને જિજ્ઞાસા ઘટતી નથી, કારણુ કે બેયના સરખાં પરિણામ હોય અને એક બધાય, બીજાને અબધતા થાય એમ ત્રિકાળમાં બનવાયોગ્ય નથી.

૯૯૬ પ્રશ્ન:—કયા સુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર યથાર્થપણે જીવથી થવો કઠણુ છે ?

ઉત્તર.—એ ગુણો (ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ) જ્યાંસુધી જીવને વિષે સ્થિરતા પામશે નહિ, ત્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર જીવથી યથાર્થપણે થવો કઠણુ છે.

૯૯૭ પ્રશ્ન:—" આત્મારૂપી છે ? " કે " આત્માઅરૂપી છે " એવા વિકલ્પો પ્રથમથી–શરૂઆતથી વિચારવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર —' આત્મા રૂપી છે ?, ' ' અરૂપી છે ? ' એ આદિ વિકલ્પ તે પ્રથમમાં જે જે વિચારાય છે તે, કલ્પના જેવા છે.

૯૯૮ પ્રશ્ન:—ત્યારે આવા પ્રશ્નો–આત્મારૂપી છે કે અરૂપી ઇત્યાદિ–ક્યારે વિચારવા કર્ત્તવ્ય છે ?

ઉત્તર.—જીવ કંઇક પણુ ગુણુ પામીને જો શીતળ થાય, તો પછી તેને વિષે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે.

૯૯૯ પ્રશ્ન:—શું આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગો તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયા પહેલાં બરાબર સમજાતા નથી ? શું મારે એવા પ્રશ્નો હાલ શમાવવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—આત્મદર્શનાદિ પ્રસંગ તીવ્ર મુમુક્ષુપણું ઉત્પન્ન થયાં પહેલાં ઘણું કરીને કલ્પિતપણે સમજાય છે; જેથી હાલ તે સંબંધી પ્રશ્ન શમાવવાયોગ્ય છે.

૧૦૦૦ પ્રશ્ન —આપશ્રી અમારા પ્રત્યે શા કારણે પત્ર લખવાની કૃપા કરતા નથી ?

ઉત્તર—પ્રસંગના ચારે બાજુના પ્રારબ્ધવશાત્ દબાણથી કેટલાંક વ્યવસાયી કાર્ય થઇ આવે છે, પણ ચિત્તપરિણામ સાધારણ પ્રસંગમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંકોચાયલા રહ્યાં કરતાં હોવાથી આ પ્રકારના પત્રાદિ લખવા વગેરેનુ બની શકતું નથી; જે વધારે નથી લખાયું તે માટે, બન્ને ક્ષમા આપવા યોગ્ય છો.

૧૦૦૧ પ્રશ્ન.—આપશ્રીની ચિત્તની વ્યવસ્થા જાણવા જિજ્ઞાસા છે તે તૃમ કરવા કૃપા થશે ? આપશ્રીને વ્યવસાય ઘટે છે એમ આપ માનો છો ?

ઉત્તર.—જે કારણ વિષે લખ્યું હતું, તે કારણના વિચારમા હજુ ચિત્ત છે, અને તે વિચાર હજી સુધી ચિત્તસમાધાનરૂપ એટલે પૂરો, થઇ શક્યો ન હોવાથી તમને પત્ર લખવાનું થયુ નથી, વળી કોઈ પ્રમાદદોષ જેવો કોઇ પ્રસગદોષ વર્તે છે, કે જેને લીધે કંઈ પણ પરમાર્થ વાત લખવા સંબંધમા ચિત્ત મુઝાઇ, લખતાં સાવ અટકવુ થાય છે. તેમ જ જે કાર્યપ્રવૃત્તિ છે, તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અને અપરમાર્થપ્રસગમાં ઉદાસીન બળ યથાયોગ્ય જાણે મારાથી થતું નથી, એમ લાગી આવી પોતાના દોષવિચારમા પડી જઈ, પત્ર લખવું અટકી જાય છે, અને ઘણું કરી, ઉપર જે વિચારનુ સમાધાન થયું નથી એમ લખ્યુ છે, તે તે જ કારણ છે. જો કોઇ પણ પ્રકારે બને તો આ ત્રાસરૂપ સંસારમાં વધતો વ્યવસાય ન કરવો; સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. મને એમ લાગે છે કે, જીવને મૂળપણે જોતાં જો મુમુક્ષુતા આવી હોય, તો નિત્યપ્રત્યે તેનુ સંસારબળ ઘટ્યા કરે; સંસારમાં ધનાદિ સપત્તિ ઘટે, કે નહીં, તે અનિયત છે, પણ સંસારપ્રત્યેની જીવની જે ભાવના, તે મોળી પડ્યા કરે;—અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય. આ કાળમાં એ વાત ઘણું કરી જોવામા આવતી નથી. કોઇ જુદા સ્વરૂપમાં મુમુક્ષુ, અને જુદા સ્વરૂપમા મુનિ વગેરે જોઇ, વિચાર થાય છે કે, આવા સંગે કરી જીવની ઊર્ધ્વદશા થવી ઘટે નહિ; પણ અધમદશા થવી ઘટે. વળી સત્સંગનો કંઈ પ્રસંગ થયો છે, એવા જીવની વ્યવસ્થા પણ કાળદોષથી પલટતાં વાર નથી લાગતી એવું પ્રગટ જોઈ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; અને મારા ચિત્તની વ્યવસ્થા જોતાં મને પણ એમ થાય છે કે, મને કોઇ પ્રકારે આ વ્યવસાય ઘટતો નથી;—અવશ્ય ઘટતો નથી. જરૂર—અત્યંત જરૂર—આ જીવનો કોઇ પ્રમાદ છે; નહિ તો પ્રગટ જાણ્યું છે એવું જે ઝેર, તે પીવાને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ કેમ હોય ? અથવા

એમ નહિ તો ઉદાસીન પ્રવૃત્તિ હોય, તોપણ તે પ્રવૃત્તિએ હવે જો કોઇ પ્રકારે પણ પરિસમાપ્તપણું ભજે એમ થવાયોગ્ય છે, નહિ તો જરૂર, જીવનો કોઈ પણ પ્રકારે દોષ છે. વધારે લખવાનું થઇ શકતું નથી; એટલે ચિત્તમાં ખેદ થાય છે; નહિતો પ્રગટપણે કોઇ મુમુક્ષુને આ જીવના દોષ પણ જેટલા બને તેટલા પ્રકારે વિદિત કરી, જીવનો તેટલો તો ખેદ ટાળવો, અને તે વિદિત–દોષની પરિસમાપ્તિ માટે તેનો સંગરૂપ ઉપકાર ઇચ્છવો. વારવાર મને મારા દોષ માટે એમ લાગે છે, કે જે દોષનું બળ પરમાર્થથી જોતાં મેં કહ્યું છે; પણ બીજા આધુનિક જીવોના દોષ આગળ મારા દોષનું અત્યંત અલ્પપણું લાગે છે; જો કે એમ માનવાની કંઈ બુદ્ધિ નથી, તથાપિ સ્વભાવે એમ કંઈ લાગે છે; છતાં કોઇ વિશેષ અપરાધીની પેઠે જ્યાંસુધી અમે આ વ્યવહાર કરીએ છીએ ત્યાંસુધી અમારા આત્મામાં લાગ્યા કરીશું. તમને અને તમારા સંગમાં વર્તતા કોઇ પણ મુમુક્ષુને કંઇ પણ વિચારવાજોગ, જરૂર, આ વાત લાગે છે.

૧૦૦૨ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને વ્યવસાયનું બહોળાપણું છે તે શું આપનાથી ઇચ્છવામા આવે છે ? આપશ્રી તેવા વ્યવસાયને વેદવાયોગ્ય માની વેદો છો ? એથી આત્મા આત્માપણે વિસ્રંશા પરિણામ જેવો પરિણમી ન શકે ?

ઉત્તર:—મનનો, વચનનો તથા કાયાનો વ્યવસાય ધારીએ તે કરતા હમણાં વિશેષ વર્ત્યા કરે છે, અને એ જ કારણથી તમને પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી. વ્યવસાયનું બહોળાપણું ઇચ્છવામા આવતું નથી, તથાપિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે, અને એમ જણાય છે કે, કેટલાક પ્રકારે તે વ્યવસાય વેદવાયોગ્ય છે કે, જેના વેદનથી, ફરી તેની ઉત્પત્તિયોગ મટશે;–નિવૃત્ત થશે; કદાપિ બળવાનપણે તેનો નિરોધ કરવામાં આવે, તોપણ તે નિરોધરૂપ ક્લેશને લીધે, આત્મા આત્માપણે વિસ્રંશા પરિણામ જેવો પરિણમી શકે નહિ, એમ લાગે છે, માટે તે વ્યવસાયની જે પ્રકારે અનિચ્છાપણે પ્રાપ્તિ થાય તે વેદવી; એ કોઇ પ્રકારે વિશેષ સમ્યક્ લાગે છે.

૧૦૦૩ પ્રશ્ન:—પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરૂષને સમ્યગ્દષ્ટિપણે ઓળખાય તો તેનું કેવું ફળ છે ?

ઉત્તર:—કોઈ પ્રકટ કારણને અવલંબી–વિચારી–પરોક્ષ ચાલ્યા આવતા સર્વજ્ઞ પુરુષને માત્ર સમ્યક્દષ્ટિપણે પણ ઓળખાય, તો તેનું મહત્ ફળ છે, અને તેમ ન હોય, તો સર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ કહેવાનું કંઇ આત્માસંબંધી ફળ નથી, એમ અનુભવમાં આવે છે.

૧૦૦૪ પ્રશ્ન:—પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની પુરુષને પણ સમ્યગ્દષ્ટિપણે ન જાણ્યા હોય તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી?

ઉત્તર:—પ્રત્યક્ષ પુરુષને પણ કોઇ કારણે-વિચારે-અવલંબને, સમ્યક્દષ્ટિસ્વરૂપપણે પણ ન જાણ્યા હોય, તો તેનું આત્મપ્રત્યયી ફળ નથી.

૧૦૦૫ પ્રશ્ન:—શા કારણે જ્ઞાની પુરુષો મુમુક્ષુઓની સેવા સ્વીકારતા નથી?

ઉત્તર:—પરમાર્થથી તેની સેવા અસેવાથી જીવને કંઇ જાતિ-( )-ભેદ થતો નથી, માટે તે કઇ સફળકારણરૂપે જ્ઞાનીપુરુષોએ સ્વીકારી નથી; એમ જણાય છે.

૧૦૦૬ પ્રશ્ન:—આપ શા કારણે આ કાળને વિષમ કહો છો?

ઉત્તર:—ઘણા પ્રત્યક્ષ વર્ત્તમાનોપરથી એમ પ્રગટ જણાય છે કે, આ કાળ તે વિષમ કે દુષમ કાળ છે, અથવા કલિયુગ છે. કાળચક્રના પરાવર્તનમાં અનંતવાર દુષમકાળ પૂર્વે આવી ગયા છે, તથાપિ આવો દુષમકાળ કોઇક જ વખત આવે છે.

૧૦૦૭ પ્રશ્ન:—શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં આ કાળને કેવો કહ્યો છે? "હુંડ" એટલે શુ? તીર્થંકરાદિકે તેમ ગણ્યો છે? આપને તેવો અનુભવ થાય છે?

ઉત્તર:—શ્વેતામ્બર-સંપ્રદાયમાં એવી પરંપરાગત વાત ચાલી આવે છે કે, 'અસયતી-પૂજા' નામે આશ્ચર્યવાળો 'હુંડ'-ધીટ-એવો આ પંચમકાળ અનંતકાળે આશ્ચર્યસ્વરૂપે તીર્થંકરાદિકે ગણ્યો છે; એ વાત અમને બહુ કરી અનુભવમા આવે છે,—સાક્ષાત્ એમ જાણે ભાસે છે.

૧૦૦૮ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને હમણા બાહ્યાભ્યંતર યોગ કેવા વર્તે છે?

ઉત્તર:—કાળ એવો છે. ક્ષેત્ર* ઘણુંકરી અનાર્યજેવું છે ત્યાં, સ્થિતિ છે. પ્રસંગ, દ્રવ્યકાળાદિ કારણથી સરળ છતાં, લોકસંજ્ઞાપણે ગણવા ઘટે છે. ભાવ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળના આલંબન વિના નિરાધારપણે જેમ આત્માપણું ભજાય તેમ ભજે છે. બીજો શો ઉપાય?

૧૦૦૯ પ્રશ્ન:—આપશ્રી અમારા પ્રશ્નોના સમાધાન લખવાનો અનુગ્રહ હાલમાં કેમ કરતા નથી?

ઉત્તર:—જ્ઞાનવાર્ત્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે તે, તમે અમને લખી જણાવો છો; અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિશેષ રહે છે તેથી, કોઇ પણ પ્રકારે જો

* આ 'ક્ષેત્ર' 'મુંબઈ' છે. 'મુંબઈ' શ્રીમદ્દની દૃષ્ટિમાં 'અનાર્ય જેવું' હતું એ આ ઉપરથી જણાય છે —સંશોધક.

તમને તે પ્રશ્નોનાં સમાધાન લખાય તો સારૂં, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતા, છતાં, ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી. પત્ર લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે, અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પમાત્ર છાંયાજેવો પ્રવેશ કરી શકે છે, જેથી તમને વિશેષ વિગતથી પત્ર લખવાનું થઈ આવતું નથી. એક કાગળ લખતાં દશ દશ, પાંચ પાંચ વખત બબે ચારચાર લીટી લખી તે કાગળ અધુરા મૂકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રૂચિ નહિ, તેમ પ્રારબ્ધબળ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહિ હોવાથી તમને તેમજ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઇ જ્ઞાનચર્ચા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનુંજ ચિત્ત રહે છે, એવીજ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ઘણુંકરીને જાણીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી;–એમ જણાતું નથી.

૧૦૧૦ પ્રશ્ન—"સમયસાર" ગ્રંથમાં સુખરસ સંબંધે હકીકત કહી છે તે ઉપમાપણે છે કે વસ્તુપણે છે? શું તે બીજજ્ઞાનને લગતી છે?

ઉત્તરઃ—જે સુખરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે 'સમયસાર ગ્રંથ'ના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે તેમજ છે; એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે 'સમયસાર ગ્રંથ' હિંદીભાષામા કરતાં કેટલાંક કવિત, સવૈયા વગેરેમાં તેના જેવીજ વાત કહી છે; અને તે કોઈ રીતે 'બીજ જ્ઞાન'ને લગતી જણાય છે, તથાપિ ક્યાક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. 'સમયસાર', બનારસીદાસે કર્યો છે તેમા, તે શબ્દો જ્યા જ્યા આવ્યા છે, ત્યા ત્યા સર્વ સ્થળે ઉપમાપણે છે એમ જણાતું નથી; પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણે કહ્યું છે એમ લાગે છે. જો કે એ વાત કંઇક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે, એટલે તમે જે 'બીજ જ્ઞાન'મા કારણ ગણો છો તેથી કંઇક આગળ વધતી આવી વાત, અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમા અંગીકાર કરી જણાય છે.

૧૦૧૧ પ્રશ્નઃ—મૂળ 'સમયસાર' ગ્રંથ અને બનારસીદાસજીએ તે પરથી હિંદીમા ઉતારેલ 'સમયસાર' ગ્રંથમા બીજજ્ઞાન સબંધી પ્રસંગ છે કે બનારસીદાસે પોતે પોતાને તેવો યોગ થવાથી તે વાત કહી છે?

ઉત્તરઃ—બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ 'સમયસાર ગ્રંથ'ની રચનાપરથી જણાય છે. 'મૂળ સમયસાર'માં એટલી બધી સ્પષ્ટવાર્તા 'બીજ જ્ઞાન' વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો ઘણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે.

૧૦૧૨ પ્રશ્નઃ—આપ એમ ધારો છો કે બનારસીદાસજીએ પોતાનો અનુભવ બીજાના હિત અર્થે તેમાં કહ્યો છે?

ઉત્તરઃ—જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે, બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માના વિષે જે કંઇ અનુભવ થયો છે; તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઇ વિલક્ષણ જીવના અનુભવને તે વાત આધારભૂત થાય,–વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.

૧૦૧૩ પ્રશ્નઃ—આપને એમ લાગે છે કે, બનારસીદાસે જીવનો નિર્ધાર કર્યો હતો અને કર્યો હોય તો કેવા પ્રકારે?

ઉત્તરઃ—એમ પણ લાગે છે કે, બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી 'જીવ'નો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો.

૧૦૧૪ પ્રશ્નઃ—બનારસીદાસજીને આત્મસ્વરૂપ તીક્ષ્ણપણે શી રીતે અનુભવમા આવ્યુ હતું?

ઉત્તરઃ—અને તે તે લક્ષણાદિનુ સતત્ મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કઇંક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યુ છે.

૧૦૧૫ પ્રશ્નઃ—શુ બનારસીદાસજીને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો લક્ષ થયો છે?

ઉત્તરઃ—અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે.

૧૦૧૬ પ્રશ્નઃ—બનારસીદાસજીએ બીજજ્ઞાન કેવા પ્રકારે ગાયુ છે?

ઉત્તરઃ—તે 'અવ્યક્ત લક્ષ'થી તે 'બીજજ્ઞાન' તેમણે ગાયું છે.

૧૦૧૭ પ્રશ્નઃ—અવ્યક્ત લક્ષનો અર્થ આપ કેવા પ્રકારે કહો છો? શુ બનારસીદાસજીને દ્રવ્ય આજ છે એમ સ્પષ્ટ જાણવામા આવ્યુ હતું? જો હોય તો તે શા કારણથી? તે ગ્રંથ કરતાં તેમની દશા કેવી હતી?

ઉત્તરઃ—'અવ્યક્ત લક્ષ'નો અર્થ અત્ર એવો છે કે, ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમા વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળ ધારા બનારસીદાસને જ અંશે પ્રગટી છે તે નિર્મળધારાને લીધે, પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જો કે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાયા ભાસ્યમાન થઇ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાવ સ્પષ્ટ થઇ જાય એવી દશા તે ગ્રંથ કરતા તેમની પ્રાયે રહી છે.

૧૦૧૮ પ્રશ્નઃ—આપ પરમાર્થ પ્રકાશવામાં હજુ વખત લેવા

માગ્યો છો કે; શ્રી * * * * ને તથા મને ખેદ રહે છે. આપ શીઘ્ર ..., ..., નહિ ધરો ?

ઉત્તરઃ—શ્રી * * * * ના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે, કોઇ રીતે યોગ્ય છે. અને તે ખેદ ઘણુંકરી તમને પણ રહે છે, તે જાણવામાં છે. તેમ જ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુ જીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે; એ રીતે જાણવામાં છતાં અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારૂ એમ મનમાં રહેતાં છતાં, પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે;—જે ખેદ એક દિવસ પ્રત્યે ઘણા ઘણા પ્રસંગે સ્ફુર્યા કરે છે, અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને ઘણુંકરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી, કે જણાવ્યું નથી, પણ હાલ શ્રી * * * * એ જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયુ છે. તમને અને * * * * ને જે ખેદ રહે છે તેથી, તે પ્રકારવિષે અમને અસંખ્યાત ગુણ વિશેષ ખેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે, કારણ કે જે જે પ્રસંગે બધા પ્રદેશ શિથિલજેવા થઇ જાય છે, અને જીવનો 'નિત્ય સ્વભાવ' હોવાથી જીવ આવો ખેદ રાખતા છતાં જીવે છે, એવા પ્રકારના ખેદસુધી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પરિણામાંતર થઇ થોડા અવકાશે પણ, તેની તે વાત, પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે, અને તેવી ને તેવી દશા થઈ આવે છે. તથાપિ આત્માપર અત્યંત દૃષ્ટિ કરી, તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવોજ ઘટે છે એમ જાણી, ઉપશમાવવામાં આવે છે.

૧૦૧૯ પ્રશ્નઃ—આપ ધર્મપ્રભાવના અંગે પ્રવૃત્તિ કરતાં નથી અથવા ઢીલ કરો છો તે સાધારણ કારણોને લઇને નથી ?

ઉત્તરઃ—શ્રી * * * * ના કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે, સાધારણ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તે, યોગ્ય નથી, એ પ્રકારે જો રહેતુ હોય, તો ઘણુકરી તેમ નથી એમ, અમને લાગે છે. નિત્યપ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતા હજુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે એમ જાણી, જે પ્રકારની તમારી ઇચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે, તે હેતુને ઢીલમા નાંખવાનુ થાય છે; અને તેને અવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઇ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્તાતુ નથી, તે વિષે જે બળવાન કારણો અવરોધક છે તે, તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત થતુ નથી, કેમકે હજુ તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જવા દેવો યોગ્ય છે.

૧૦૨૦ પ્રશ્નઃ—ધર્મપ્રભાવના હેતુને અવરોધક કારણોમાં કોઇ પ્રકારે આપનો પ્રમાદ નથી ?

ઉત્તરઃ—જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે તેમાં, અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ, કોઇ રીતે સંભવતું નથી; તેમજ અવ્યક્તપણે એટલે નહિ જાણવામાં છતાં સહેજે થયા કરતો હોય એવો, પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી, તથાપિ કોઇ અંશે તે પ્રમાદ સંભવમાં લેખતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી, કારણ કે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસન્મુખ છે.

૧૦૨૧ પ્રશ્નઃ—ધર્મપ્રભાવનું કાર્ય થતાં લોકોમાં આપનું માન ભંગ થવાનો કદાચ્ પ્રસંગ આવે તો તે ના સહન થઇ શકે એમ ધારી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા તો કરતા નથી ?

ઉત્તરઃ—લોકોમા તે પ્રવૃત્તિ કરતાં માનભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે, તો તે માનભંગ પણ સહન ન થઇ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી, કારણ કે, તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું ઉદાસીનજેવું છે, અથવા તે પ્રકારમાં ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય, તો થઇ શકે એમ છે.

૧૦૨૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને ધર્મપ્રભાવ કરવામાં કોઇ શબ્દાદિ વિષયો સંબધીનું અવરોધક કારણ છે ? આપશ્રીને શબ્દાદિ વિષયોનો ક્ષાયિકભાવ છે ? ન હોય તો તે સબંધી કેવા પ્રકારની સ્થિતિ છે ?

ઉત્તરઃ—શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઇ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી. કેવળ તે વિષયોનો ક્ષાયિક–ભાવ છે એમ જોકે કહેવા પ્રસગ નથી, તથાપિ તેમાં નિરસપણું બહુપણે ભાસી રહ્યું છે. ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદરૂચિ જન્મતી હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે, અને તે મંદરૂચિ વેદતાં પણ આત્મા ખેદમાંજ રહે છે, એટલે તે રૂચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બળવાન કારણરૂપ નથી.

૧૦૨૩ પ્રશ્નઃ—શું બીજા ધર્મપ્રભાવકો થયાં છે તે કરતાં આપનામાં વિચારદશાનુ બળવાનપણું આપનામાં માનો છો ? તેવા પ્રભાવકો આજે જણાય છે ? વિદ્યમાન ઉપદેશકો કેવા છે ? તેમનું વિદ્યમાનપણું આપને માટે કોઇ રીતે અવરોધક લાગે છે ?

ઉત્તરઃ—બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે તે કરતાં, કોઇ રીતે વિચારદશાદિનું બળવાનપણું પણ હશે. એમ લાગે છે કે, તેવા પ્રભા-

વક પુરૂષ આજે જણાતા નથી, અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામજેવી પ્રભાવનાએ પ્રવર્તતા કોઇ જોવામાં, સાંભળવામાં આવે છે, તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે અમને કોઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાતું નથી.

૧૦૨૪ પ્રશ્નઃ—આપ પ્રભાવની ઢીલને અંગે આ જે કારણો બતાવો છો તે બહાનારૂપ તો નથી ?

ઉત્તરઃ—અત્યારે તો આટલું લખવાનું બન્યું છે. વિશેષ સમાગમપ્રસંગે જણાવીશું. આ વિષે તમે અને શ્રી * * * જો કંઇ પણ વિશેષ જણાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખુશીથી જણાવશો. વળી અમારાં લખેલાં કારણો સાવ બહાનારૂપ છે એમ વિચારવાયોગ્ય નથી; એટલો લક્ષ રાખજો.

૧૦૨૫ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને મોક્ષનો ધુરંધર માર્ગ કયો લાગ્યો છે ? મનની સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણા કયો છે ?

ઉત્તરઃ—પ્રભુભક્તિમાં જેમ બને તેમ તત્પર રહેવું, મોક્ષનો એ ધુરંધર માર્ગ મને લાગ્યો છે. ગમે તો મનથી પણ સ્થિર થઇને બેસી પ્રભુભક્તિ અવશ્ય કરવી યોગ્ય છે. મનની સ્થિરતા થવાનો મુખ્ય ઉપાય હમણા તો પ્રભુભક્તિ સમજો. આગળ પણ તે, અને તેવું જ તથાપિ સ્થૂલપણે એને લખી જણાવવી વધારે યોગ્ય લાગે છે. 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર'માં બીજા ઇચ્છિત અધ્યયન વાંચશો. બત્રીસમાંની ચોવીસ ગાથા, મોઢા આગળથી, મનન કરશો.

૧૦૨૬ પ્રશ્ન —કયા સદ્દગુણોથી યોગ્યતા મળી શકે ? ધર્મ કઇ રીતે મળી શકશે ? તેના સાધનો કયા છે ?

ઉત્તરઃ—સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા ઇત્યાદિક સદ્દગુણોથી યોગ્યતા મેળવવી; અને કોઇ વેળા મહાત્માના યોગે તે ધર્મ મળી રહેશે. સત્સગ, સત્શાસ્ત્ર અને સદ્દવ્રત એ ઉત્તમ સાધન છે.

૧૦૨૭ પ્રશ્નઃ—જગત્–લોકનું જેમાં વધારે વર્ણન કર્યું છે તેવા પુસ્તકો વાંચવાં ? જો ન વાંચવાં તો કેવાં વાચવાં ?

ઉત્તરઃ—'સૂયગડાંગ સૂત્ર' નો જોગ હોય, તો તેનું બીજું અધ્યયન, તથા ઉદકપેઢાળવાળું અધ્યયન વાંચવાનો પરિચય રાખજો. તેમ જ 'ઉત્તરાધ્યયન' માં કેટલાંક વૈરાગ્યાદિક ચરિત્રવાળાં અધ્યયન વાંચતા રહેજો અને પ્રભાતમાં વહેલા ઉઠવાનો પરિચય રાખજો. એકાંતમાં સ્થિર બેસવાનો પરિચય રાખજો. માયા એટલે 'જગત્–લોક' નું જેમાં વધારે વર્ણન કર્યું છે, એવાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં

જેમાં સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અથવા વૈરાગ્યકથા વિશેષ કરીને રહી છે, તેવાં પુસ્તકોનો ભાવ રાખજો.

૧૦૨૮ પ્રશ્ન:—મતમતાંતરાદિનો જેમાં પ્રસંગ છે તેવું વાંચન કરવાયોગ્ય છે કે નહિ?

ઉત્તર:—જે વડે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તે વાંચન વિશેષ કરીને રાખવું. મતમતાતરનો ત્યાગ કરવો; અને જેથી મતમતાંતરની વૃદ્ધિ થાય તેવું વાંચન લેવું નહિ. અસત્સંગાદિકમા રૂચી ઉત્પન્ન થતી મટવાનો વિચાર વારંવાર કરવો યોગ્ય છે.

૧૦૨૯ પ્રશ્ન:—આપે એમ કહ્યું હતું કે, શ્રી જિને આત્મપરિણામની સ્વસ્થાને સમાધિ અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહી છે તે આપને આપનાં અનુભવજ્ઞાનથી સત્ય લાગે છે?

ઉત્તર:—શ્રી જિન આત્મપરિણામની સ્વસ્થતાને સમાધિ, અને આત્મપરિણામની અસ્વસ્થતાને અસમાધિ કહે છે તે, અનુભવજ્ઞાને જોતા પરમ સત્ય છે.

૧૦૩૦ પ્રશ્ન:—અસ્વસ્થ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી અને આત્મપરિણામ સ્થિર રાખવાં એમ કોઈ પણ રીતે ન બની શકે?

ઉત્તર:—અસ્વસ્થ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, અને આત્મપરિણામ સ્વસ્થ રાખવાં એવી વિષમ પ્રવૃત્તિ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાનીથી બનવી કઠણ કહી છે, તો પછી બીજા જીવને વિષે તે વાત સંભવિત કરવી કઠણ હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી.

૧૦૩૧ પ્રશ્ન:—શ્રીજિન આર્તધ્યાય કોને કહે છે?

ઉત્તર:—કોઇ પણ પરપદાર્થને વિષે ઇચ્છાની પ્રવૃત્તિ છે, અને કોઇ પણ પરપદાર્થના વિયોગની ચિંતા છે તેને શ્રી જિન આર્તધ્યાન કહે છે;–તેમાં અંદેશો ઘટતો નથી.

૧૦૩૨ પ્રશ્ન:—હાલમાં આપ ઉપાધિયોગને માટે શું વિચાર રાખો છો?

ઉત્તર:—ત્રણ વર્ષના ઉપાધિયોગથી ઉત્પન્ન થયો એવો વિક્ષેપભાવ તે મટાડવાનો વિચાર વર્તે છે.

૧૦૩૩ પ્રશ્ન:—શું જીવને પ્રવૃત્તિ કલ્યાણ સન્મુખ ન થવા દે?

ઉત્તર:—દૃઢ વૈરાગ્યવાનના ચિત્તને જે પ્રવૃત્તિ બાધ કરી શકે એવી છે, તે પ્રવૃત્તિ અદૃઢ વૈરાગ્યવાન જીવને કલ્યાણ સન્મુખ થવા ન દે એમાં આશ્ચર્ય નથી.

૧૦૩૪ પ્રશ્ન:—શ્રી તીર્થંકરે આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શાને કહી છે?

ઉત્તરઃ—જેટલી સંસારને વિષે સારપરિણતિ મનાય તેટલી આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા શ્રી તીર્થંકરે કહી છે.

૧૦૩૫ પ્રશ્નઃ—પરિણામ જડ હોય એમ ખરૂં કે નહિ?

ઉત્તરઃ—પરિણામ જડ હોય એવો સિદ્ધાંત નથી.

૧૦૩૬ પ્રશ્નઃ—ચેતનને ચેતનપરિણામ અને અચેતનને અચેતન પરિણામ એવો જિને અનુભવ કર્યો છે એમ આપને લાગે છે?

ઉત્તરઃ—ચેતનને ચેતનપરિણામ હોય અને અચેતનને અચેતન પરિણામ હોય, એવો જિને અનુભવ કર્યો છે.

૧૦૩૭ પ્રશ્નઃ—કોઇ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના ન હોય?

ઉત્તરઃ—કોઇ પણ પદાર્થ પરિણામ કે પર્યાયવિના હોય નહિ. એમ શ્રી જિને કહ્યું છે;–અને તે સત્ય છે.

૧૦૩૮ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિને જે આત્માનુભવ કર્યો છે અને પદાર્થના સ્વરૂપો સાક્ષાત્કાર કહી જે નિરૂપણ કર્યું છે તે પરમ કલ્યાણકારી છે?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિને જે આત્મ–અનુભવ કર્યો છે; અને પદાર્થના સ્વરૂપો સાક્ષાત્કાર કરી જે નિરૂપણ કર્યું છે તે, સર્વ મુમુક્ષુ જીવે પરમ કલ્યાણને અર્થે નિશ્ચય કરી વિચારવા ગ્યોગ્ય છે.

૧૦૩૯ પ્રશ્નઃ—શું શ્રી જિને કહેલા સર્વ પદાર્થોના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવાને જ અર્થે છે? મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કોની ઘટે છે?

ઉત્તરઃ—જિને કહેલા સર્વ પદાર્થના ભાવો એક આત્મા પ્રગટ કરવાને અર્થે છે, અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ બેની ઘટે છેઃ એક આત્મજ્ઞાનીની અને એક આત્મજ્ઞાનીના આશ્રયવાનની; એમ શ્રીજિને કહ્યું છે.

૧૦૪૦ પ્રશ્નઃ—પ્રવૃત્તિમાં રહેતાં છતાં આત્મસ્વસ્થતા ન થઇ શકે?

ઉત્તરઃ—'આત્મા સાભળવો, વિચારવો, નિદિધ્યાસવો, અનુભવવો' એવી એક વેદની શ્રુતિ છે, અર્થાત્ જો એક એ જ પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે, તો જીવ તરી પાર પામે એવું લાગે છે. બાકી તો માત્ર કોઇ શ્રી તીર્થંકર જેવા જ્ઞાની વિના સર્વને આ પ્રવૃત્તિ કરતાં કલ્યાણનો વિચાર કરવો, અને નિશ્ચય થવો, તથા આત્મસ્વસ્થતા થવી દુર્લભ છે.

૧૦૪૧ પ્રશ્નઃ—કયા સાધનવડે અનંતાનુબંધીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોળાં પડવાનો સંભવ છે? તે કષાયો કઇ રીતે પરિક્ષીપણાને પામે?

ઉત્તરઃ—જીવને જ્ઞાની પુરુષનું ઓળખાણ થયે, તથાપ્રકારે

અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે.

૧૦૪૨ પ્રશ્નઃ—સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે તેમ તેમ કયા કયા ભાવ મોળા પડવા લાગે ?

ઉત્તરઃ—સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે.

૧૦૪૩ પ્રશ્નઃ—બીજું શું શુ થાય છે? શુ પોતાના દોષો જોવા ભણી ચિત્ત વળગી આવે છે? વિકથાદિ ભાવમા નિરસપણું કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે? અને શુ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે પ્રથમ રક્ત હતો તેવો રક્ત ન રહેતા તે (જીવ) વૈરાગ્યમા આવે છે?

ઉત્તર—પોતાના દોષ જોવાભણી ચિત્ત વળી આવે છે, વિકથાદિ ભાવમા નિરસપણુ લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવાપ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાભળ્યુ છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે–પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દૃઢ કરે છે; અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે, આ સત્પુરુષ છે. એટલુ જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ, રક્ત, ત્યાર પછી, નથી રહેતો; અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે.

૧૦૪૪ પ્રશ્ન—ક્યારે આત્મજ્ઞાન દુર્લભ નથી ? કયા સુધી આત્મવિચાર જીવમા ઉદયમા આવવા યોગ્ય નથી ?

ઉત્તર.—સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ–ભક્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી, આત્મવિચાર પણ જીવમા ઉદય આવવાયોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યુ છે એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

૧૦૪૫ પ્રશ્ન—જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે કેવી ભાવના થાય છે ?

ઉત્તરઃ—જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે, અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્નો કલ્યાણને અર્થે હતાં તે, સૌ નિષ્ફળ હતાં;–લક્ષવગરના બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ–નિર્લક્ષ–સાધન કર્યાં તે પ્રકારે, હવે સત્પુરુષના યોગે ન કરતાં, જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને, દૃઢ પરિ-

ણામ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગ્રત થવું યોગ્ય છે–જાગ્રત રહેવું યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકારે ભાવી જીવને દૃઢ કરવો, કે જેથી તેને પ્રાપ્ત–જોગ અફળ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્દ્ધમાન કરવું કે, આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે તેમાં, અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છુ' એ મારૂ અભિમાન છે.

૧૦૪૬ પ્રશ્ન:—અનતાનુબધીય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આપ કોને કહો છો ? કુળ ધર્મને તેને અનુસરી જે ક્રિયાઓ કરતા આવ્યા હોઇએ તે કેમ ત્યાગી શકાય ? એવા લોક ભય તેને ? સત્પુરૂષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ રહે તેને ? અથવા જ્ઞાનીના ઉદયને દેખી તેવા ભાવનુ પોતાને આરાધવાપણું હોય તેને આપ અનંતાનુબંધીય ક્રોધાદિ કહો છો ?

ઉત્તર:—કુળ–ધર્મને, અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને, કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિક ભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવા ભાવનુ પોતે આરાધવાપણું, એ આદિ પ્રકાર છે તે જ, અનંતાનુબધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશે પપણે સમજવાયોગ્ય છે, તથાપિ અત્યારે જેટલું લખવાનુ બન્યુ તેટલું લખ્યુ છે.

૧૦૪૭ પ્રશ્ન:—ઉપશમ, ક્ષયોપાશમ અને ક્ષાયિક સમ્યકત્વની વ્યાખ્યા કહેશો ?

ઉત્તર:—ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયક સમ્યકત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી તેને અનુસરી * * * * ના સ્મરણમાં છે.

૧૦૪૮ પ્રશ્ન:—લોક આખાની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ કોને કહો છે ?

ઉત્તર:—જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે,–જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા વિના તે દેહને અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે; એટલે હજુ સુધી તે, જ્ઞાનવિચારે કરી, ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે; એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહો છે.

૧૦૪૯ પ્રશ્ન:—મારા આ દેહના વિદ્યમાનપણામાં આપશ્રી ધર્મપ્રભાવ કરો તેને માટે મારી જે જિજ્ઞાસા રહે છે અને તેથી મને

અસીમ હર્ષ થવા યોગ્ય છે છતાં આપ તે કાર્ય–ધર્મપ્રભાવ–કરવા કેમ કૃપા કરતા નથી ? શું આપને જગત્ જીવો માટે કરૂણા છૂટતી નથી !

ઉત્તરઃ—તમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય, તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે તે વિશેષ જિજ્ઞાસા, અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજવામાં છે. અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઇ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ, અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઇ તે માટે અત્યંત કરૂણા છૂટે છે.

૧૦૫૦ પ્રશ્ન—જો આપને, જીવો અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઇ અત્યંત કરૂણા છૂટે છે, કોઈ પણ પ્રકારે તે મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઇ આવે છે તો શા માટે આપ તેવી પ્રવૃત્તિ કરતા નથી ? શું આપને એમ લાગે છે કે આપને પણ તેવો કરૂણાભાવ ચિંતવતાં બાહ્ય માહાત્મ્ય ભજવા તરફ આત્મા જાય એવો હજી ભય રહે છે ?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ પ્રકારે આ (અજ્ઞાનમાર્ગ) મટાડવા યોગ્ય છે એમ, થઇ આવે છે, અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે; તથાપિ તે થવાયોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમયપર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે; કેમકે તે કરૂણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય–માહાત્મ્યને ભજે એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી; અને હજુ કંઇક તેવો ભય રાખવો યોગ્ય લાગે છે.

૧૦૫૧ પ્રશ્ન.—ત્યારે આપ શું વિચાર રાખો છો તે કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—બેય પ્રકારને હાલ તો ઘણું કરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે, તથાપિ બહુ સમીપમાં તેનું પરિણામ આવવાનો સમય જણાતો નહિ હોવાથી, બનતાંસુધી તમને લખ્યું કે કહ્યું નથી. તમારી ઇચ્છા થવાથી વર્ત્તમાન જે સ્થિતિ છે તે, એ સંબંધમાં સંક્ષેપે લખી છે, અને તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ઘટતું નથી; કેમકે અમને વર્ત્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી; પણ અમારાં આત્મપરિણામ તે ઉદયને અલ્પકાળમાં મટાડવા ભણી છે, એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે, વધારે બળવાનપણે વેદવાથી ઘટતી હોય, તો તે ઘટાડવા વિષે વર્ત્તે છે.

૧૦૫૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને બાહ્ય માહાત્મ્યની ઇચ્છા કેવા પ્રમાણમાં હોવા યોગ્ય છે? તે ભયથી ક્યારે મુક્તપણું થશે?

ઉત્તરઃ—બાહ્ય–માહાત્મ્યની ઇચ્છા આત્માને ઘણા વખત થયાં નહિ જેવી જ થઈ ગઇ છે; એટલે બુદ્ધિ બાહ્ય–માહાત્મ્ય ઘણુંકરી ઇચ્છતી જણાતી નથી, એમ છે, તથાપિ બાહ્ય–માહાત્મ્યથી જીવ સહેજ પણ પરિણામભેદ ન જ પામે એવા સ્વાસ્થ્યમા કંઇક ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે; અને તેથી જે કંઇ ભય રહે છે તે રહે છે, જે ભયથી તરતમાં મુક્તપણું થશે એમ જણાય છે.

૧૦૫૩ પ્રશ્નઃ—સોનાના ઘાટ જૂદા જૂદા છે, પણ તે ઘાટનો જો ઢાળ પાડવામા આવે તો બધા ઘાટ મટી જાઇ, એક સોનુ જ અવશેષ રહે છે અર્થાત્ સૌ ઘાટ જૂદા જૂદા દ્રવ્યપણાને ત્યાગ કરી દે છે અને સૌ ઘાટની જાતિનુ સમજાતીયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાને પામે છે તેજ રીતે શું આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાનો સિદ્ધાત છે?

ઉત્તરઃ—સોનાના ઘાટ જૂદા જૂદા છે, પણ તે ઘાટનો જો ઢાળ પાડવામા આવે, તો તે બધા ઘાટ મટી જઇ એક સોનુ જ અવશેષ રહે છે, અર્થાત્ સૌ ઘાટ જૂદા જૂદા દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી દે છે, અને સૌ ઘાટની જાતિનુ સજાતિયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાને પામે છે. એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત લખી, આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાના સિદ્ધાત ઉપર પ્રશ્ન કર્યું છે, તે સંબંધમા સંક્ષેપમાં જણાવવાયોગ્ય આ પ્રકારે છે: સોનુ ઉપચારિક દ્રવ્ય છે, એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, અને અનંત પરમાણુના સમુદાયપણે તે વર્તે છે ત્યારે ચક્ષુગોચર થાય છે. જૂદા જૂદા તેના જે ઘાટ બની શકે છે તે સર્વે સંયોગભાવી છે, અને પાછાં ભેળાં કરી શકાય છે તે, તેજ કારણથી છે. પણ સોનાનું મૂળ સ્વરૂપ જોઇએ તો અનત પરમાણુસમુદાય છે. જે પ્રત્યેક્ પ્રત્યેક્ પરમાણુઓ છે, તે સૌ પોતપોતાના સ્વરૂપમા જ રહ્યા છે. કોઇ પણ પરમાણુ પોતાનુ સ્વરૂપ તજી દઈ, બીજા પરમાણુપણે કોઇ પણ રીતે પરિણમવા યોગ્ય નથી; માત્ર તેઓ એક જાતિ હોવાથી અને તેને વિષે સ્પર્શગુણ હોવાથી તે સ્પર્શના સમ–વિષમયોગે તેનુ મળવું થઈ શકે છે, પણ તે મળવું કંઈ એવું નથી કે, જેમાં કોઈ પણ પરમાણુએ પોતાનુ સ્વરૂપ તજ્યું હોય, કરોડો પ્રકારે તે અનંત પરમાણુરૂપ સોનાના ઘાટોને એકરસપણે કરો, તો પણ સૌ સૌ પરમાણુ પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે. પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ત્યજતાં નથી, કેમકે તેવું બનવાનો

કોઇ પણ રીતે અનુભવ થઇ શકતો નથી. તે સોનાનાં અનંત પરમાણુ પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના ગણો તો અડચણ નથી, પણ તેથી કંઇ કોઈ પણ જીવે કોઇ પણ બીજાની સાથે કેવળ એકત્વપણે ભળીજવાપણું કર્યું છે એમ છે જ નહિ. સૌ નિજભાવમાં સ્થિતિ કરીને જ વર્તી શકે. જીવે જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ છે તે પોતાપણું ત્યાગી બીજા જીવોના સમુદાયમાં ભળી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે એમ બનવાનો શો હેતુ છે? તેનાં પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ અનાદિથી ભિન્ન છે, અને મુક્તાવસ્થામાં પાછાં તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવનો ત્યાગ કરે, તો પછી તેનું પોતાનુ સ્વરૂપ શું રહ્યુ? તેને શો અનુભવ રહ્યો? અને પોતાનુ સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઇ, કે પોતાના સ્વરૂપથી મુક્તિ થઇ, એ પ્રકાર વિચારવાયોગ્ય છે. એ આદિ પ્રકારે કેવળ એકપણું જિને નિષેધ્યું છે. અત્યારે વખત નહિ હોવાથી એટલું લખી પત્ર પૂરૂ કરવુ પડે છે.

૧૦૫૪ પ્રશ્ન:—અન્યભાવોથી સર્વથા મુક્તપણું કેમ થાય?

ઉત્તર:—આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધબીજ આત્માનેવિષે પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે.

૧૦૫૫ પ્રશ્ન:—નિજ–પર–ભાવ જેણે જાણ્યા છે એવા જ્ઞાની પુરુષને તેવો ભાવ જાણ્યા પછી પરભાવના કાર્યોનો પ્રસંગ હોય? હોય તો તેમાં તેને હિતબુદ્ધિ થાય છે? તેમ જ તેનો પ્રતિબંધ થાય છે?

ઉત્તર:—નિજ પરભાવ જેણે જાણ્યા છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યારપછી પરભાવના કાર્યોનો જે કઇ પ્રસંગ રહે છે, તે પ્રસગમાં પ્રવર્ત્તતા પ્રવર્ત્તતા પણ તેથી તે જ્ઞાનીનો સબધ છૂટ્યા કરે છે, પણ તેમાં હિતબુદ્ધિ થઇ પ્રતિબધ થતો નથી. પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું વિશેષ બળવાનપણું જ્યાં હોય નહિ ત્યાં પરભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઇ આવવો પણ સંભવ છે.

૧૦૫૬ પ્રશ્ન:—જો પ્રતિબંધ થઇ આવવો સંભવ છે તો જ્ઞાનીને કેમ વર્ત્તવું યોગ્ય ગણવામાં આવ્યું છે?

ઉત્તર:—તેટલા માટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચયી પુરુષાર્થને વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્ત્તવ્ય

નથી, અથવા પરભાવનો પરિચય કરવયોગ્ય નથી; કેમકે કોઇ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવાયોગ્ય છે.

૧૦૫૭ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવે ? શું ચોથે ગુણસ્થાનકે આવ્યા પછી પ્રમાદ ઘટે ? પ્રમાદ ન હોય એવું પદ ક્યારથી સંભવિત ગણ્યુ છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જો કે સામાન્યપણે શ્રીજિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે. તોપણ તે પદ ચોથે ગુણઠાણેથી સંભવિત ગણ્યું નથી, આગળ જતા સંભવિત ગણ્યુ છે.

૧૦૫૮ પ્રશ્ન:—આ ઉપરથી શું કર્ત્તવ્ય સમજવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જેથી વિચારવાન જીવને તો અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે કે, જેમ બને તેમ પરભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું–નિવૃત્ત થવું. ઘણું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કોઇ પ્રારબ્ધવશાત્ પરભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદય હોય ત્યાં, નિજ પદબુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવુ વિકટ છે એમ ગણી નિત્યનિવૃત્તબુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી; એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

૧૦૫૯ પ્રશ્ન:—અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને માટે હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ન કરવાં ઘટે ? ન કરવા ઘટે તો શુ કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—અલ્પકાળમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યત પુરુષાર્થ કરી જીવે પરપરિચયથી નિવૃત્તવુ જ ઘટે છે, હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાના કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે ત્વરાએ નિવૃત્તિ થાય તે વિચાર કર્ત્તવ્ય છે, અને તેમ કરતાં અશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય, તો તેને વેદીને પણ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિસ્મરણ થવા દેવાયોગ્ય નથી. જ્ઞાનનુ બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સભવતી નથી; અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ જ્ઞાનબળે તે એકાંતપણે વિહાર કરવા યોગ્ય છે; પણ તેથી જેની ઓછી દશા છે એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્ત્તવ્ય છે, કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.

૧૦૬૦ પ્રશ્ન:—શું આપને પણ સત્સગની ખાસ અગત્ય આપ ગણો છો ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરુષ, કે જેને એકાંતે વિચરતાં પણ પ્રતિબંધ સંભવતો નથી, તે પણ સત્સંગની નિરતર ઇચ્છા રાખે છે, કેમકે

જીવને જો અવ્યાબાધ સમાધિની ઇચ્છા હોય, તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરલ ઉપાય નથી. આમ હોવાથી દિનદિનપ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે ઘણી-વાર, ક્ષણે ક્ષણે, સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્દ્ધમાન થયા કરે છે.

૧૦૬૧ પ્રશ્ન:—યોગવાસિષ્ઠાદિ વચનો શા અર્થે પ્રવૃત્ત છે.

ઉત્તર:—'યોગવાસિષ્ઠાદિ' જે જે રૂડા પુરૂષોનાં વચનો છે, તે સૌ અહવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવાપ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે.

૧૦૬૨ પ્રશ્ન:—સર્વે તીર્થંકરોનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે?

ઉત્તર:—જે જે પ્રકારે પોતાની ભ્રાંતિ કલ્પાઇ છે, તે તે પ્રકારે તે ભ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું એજ, સર્વ તિર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે; અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષ કરી સ્થિર થવાનુ છે:-વિશેષ વિચારવાનું છે,—અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કહ્યાં છે.

૧૦૬૩ પ્રશ્ન:—મહાપુરૂષોનો ઉપદેશ શાને માટે હોતો નથી?

ઉત્તર:—અહંતાદિ વધવાને માટે, બાહ્યક્રિયા, કે મતના આગ્રહ માટે, સંપ્રદાય ચલાવવા માટે, કે પૂજાશ્લાઘાદિ પામવા અર્થે, કોઇ મહાપુરૂષનો કંઇ ઉપદેશ છે નહિ, અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરૂષની છે.

૧૦૬૪ પ્રશ્ન:—પોતાને વિષે કોઇ મહિમા યોગ્ય ગુણ ઉત્પન્ન થયો હોય તો તેથી ઉત્કર્ષ પામવાનુ ઘટે? ન ઘટે તો શુ કરવું ઘટે?

ઉત્તર:—પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયેલો હોય એવા મહિમાયોગ્ય ગુણથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટતુ નથી; પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઇને ફરી ફરી પશ્ચાત્તાપમાં પડવુ ઘટે છે, અને વિનાપ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે; એ ભલામણ જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનોમાં સર્વત્ર રહી છે.

૧૦૬૫ પ્રશ્ન:—આ ભાવ લાવવા માટે કયાં સાધનો કહ્યાં છે?

ઉત્તર:—અને તે ભાવ આવવા માટે સત્સગ સદ્દગુરૂ અને સત્શા-આદિ સાધન કહ્યાં છે;-જે અનન્ય નિમિત્ત છે.

૧૦૬૬ પ્રશ્ન:—તે સાધનોની આરાધના જીવને કયા હેતુપણે છે?

ઉત્તર:—તે સાધનની આરાધના જીવને નિજ સ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યા પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે, તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહિ.

૧૦૬૭ પ્રશ્ન:—વંચનાબુદ્ધિ એટલે શું!

ઉત્તર:—વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્દગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહિ, અને પોતાના

આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા—લઘુતા—વિચારી અમાહાત્મ્યબુદ્ધિ નહિ,—તે સત્સંગ સદ્‌ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહિ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે, ત્યાં પણ જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવપરિભ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવાયોગ્ય છે. વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે.

૧૦૬૮ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષ કેવા પ્રકારે ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધવેદે છે ?

ઉત્તરઃ—સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી.

૧૦૬૯ પ્રશ્નઃ—શું પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણ વ્યામોહ થવાનો સંભવ છે? જો તેમ હોય તો બીજા જીવોને સંસારના લૌકિક ભાવો કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું ન બનવા યોગ્ય જ છે ને ?

ઉત્તરઃ—પ્રમાદના અવકાશયોગે જ્ઞાનીને પણું અંશે વ્યામોહ થવાનો સભવ સસારથી કહ્યો છે, તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને, તેવો વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહિ બનવા જેવુ જ કાર્ય છે, કેમકે લૌકિક ભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ, તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે, અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસગ, લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને—તેને સંક્ષેપીને—આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.

૧૦૭૦ પ્રશ્નઃ—ત્યારે આત્મહિત માટે સૌથી બળવાન નિમિત્ત આપ કયું દેખાડો છો ? સત્સંગ કયારે નિષ્ફળ જાય છે ?

ઉત્તરઃ—આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઇ જણાતું નથી; છતાં, તે સત્સગ પણ, જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તોપણ જો વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય, તો તે નિર્મૂળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી અને સ્ત્રીપુત્ર, આરંભપરિગ્રહના પ્રસગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ? જે પ્રસગમાં મહાજ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો

અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે, એમ નિશ્ચય કરી પ્રસંગે પ્રસગે કાર્યે કાર્યે, અને પરિણામે પરિણામે, તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું; એ શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીના છદ્મસ્થમુનિચર્યાને દ્રષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.

૧૦૭૧ પ્રશ્ન:—આપની* હાલમા દશા કેવી રહે છે, તે જણાવવા અનુગ્રહ થશે ? આ કાળમાં આપનું હોવું આપ કેવું માનો છો ?

ઉત્તર—મનમાં વારંવાર વિચારથી નિશ્ચય થઈ રહ્યો છે કે, કોઇ પણ પ્રકારે ઉપયોગ ફરી, અન્યભાવમાં પોતાપણું થતું નથી; અને અખંડ આત્મધ્યાન રહ્યા કરે છે એવી જે દશા, તેને વિષે વિકટ ઉપાધિજોગનો ઉદય એ આશ્ચર્યકારક છે. હાલમા તો થોડા ક્ષણુની નિવૃત્તિ માડ રહે છે, અને પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી યોગ્યતાવાળુ તો ચિત્ત નથી, અને હાલ તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કર્તવ્ય છે, તો ઉદાસપણે તેમ કરીએ છીએ. મન ક્યાંય બાઝતું નથી, અને કાંઈ ગમતું નથી, તથાપિ હાલ હરીચ્છાઆધિન છે. નિરૂપમ એવું જે આત્મધ્યાન તીર્થકરાદિકે કર્યું છે એ પરમ આશ્ચર્યકારક છે. તે કાળ પણ આશ્ચર્યકારક હતો. વધારે શુ કહેવુ ? " વનની મારી કોયલ " ના કહેવત પ્રમાણે આ કાળમા, અને આ પ્રવૃત્તિમાં અમે છીએ.

૧૦૭૨ પ્રશ્ન:—ગુણુના સમુદાયથી જૂદુ એવુ ગુણીનુ સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ? અર્થાત્ બધા ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણુ એટલે દ્રવ્ય, કે તે ગુણુના સમુદાયને આધારભૂત એવુ પણ કઈ દ્રવ્યનુ હોવાપણું છે ?

ઉત્તર—અત્રેથી પ્રસગે લખેલા ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર લખ્યા તે વાચ્યા છે. પ્રથમના બે પ્રશ્નના ઉત્તર સક્ષેપમા છે, તથાપિ યથાયોગ્ય છે. ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર લખ્યો તે સામાન્યપણે યોગ્ય છે, તથાપિ વિશેષ સૂક્ષ્મ આલોચનથી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર લખવા યોગ્ય છે. તે ત્રીજો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે; " ગુણુના સમુદાયથી જૂદું એવું ગુણીનુ સ્વરૂપ હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ? " અર્થાત્ " બધા ગુણનો સમુદાય તે જ ગુણુ એટલે દ્રવ્ય ? કે તે ગુણુના સમુદાયને આધારભૂત એવુ પણ કઇ દ્રવ્યનુ બીજુ હોવાપણું છે ? " તેના ઉત્તરમાં એમ લખ્યુ છે કે, આત્મા ગુણી છે; તેના ગુણુ જ્ઞાનદર્શન વગેરે જૂદા છે, એમ ગુણી અને ગુણુની વિવિક્ષા કરી, તથાપિ ત્યા વિશેષ કરવી ઘટે છે. જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણથી જૂદું એવુ બાકીનું આત્માપણું શું ? તે પ્રશ્ન છે, માટે યથાશક્તિ તે પ્રશ્નની પરિચર્યા કરવા યોગ્ય છે.

---

* આ પ્રસંગ સવત્ ૧૯૫૦ ની સાલનો છે.—સંશોધક.

૧૦૭૩ પ્રશ્નઃ—કેવળજ્ઞાન આ કાળમાં હોવા યોગ્ય છે કે કેમ? એ વિષે આપનો શું અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તરઃ—" કેવળજ્ઞાન આ કાળમાં હોવા યોગ્ય છે કે કેમ ? " તેનો ઉત્તર એમ લખ્યો કે, પ્રમાણથી જોતાં તે હોવાયોગ્ય છે. ઉત્તર પણ સંક્ષેપથી છે;–જે પ્રત્યે ઘણો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. એ ચોથા પ્રશ્નનો વિશેષ વિચાર થવાને અર્થે તેમાં આટલું વિશેષ ગ્રહણ કરશો કે, જે પ્રમાણે જૈનાગમમાં કેવળજ્ઞાન માન્યું છે, અથવા કહ્યું છે, તે કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ યથાતથ્ય કહ્યું છે, એમ ભાસ્યમાન થાય છે કે કેમ ? અને તેવું કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ હોય એમ ભાસ્યમાન થતું હોય, તો તે સ્વરૂપ આ કાળમા પણ પ્રગટવાયોગ્ય છે કે કેમ ? કિંવા જૈનાગમ કહે છે, તેનો હેતુ કહેવાનો, જૂદો કંઈ છે ? અને કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બીજા કોઈ પ્રકારે હોવાયોગ્ય છે ? તથા સમજવાયોગ્ય છે ? આ વાર્તાપર યથાશક્તિ અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે; તેમ જ ત્રીજો પ્રશ્ન છે, તે પણ ઘણા પ્રકારે વિચારવાયોગ્ય છે. વિશેષ અનુપ્રેક્ષા કરી, એ બન્ને પ્રશ્નના ઉત્તર લખવાનુ બને તો કરશો. પ્રથમના બે પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર સક્ષેપમાં લખ્યા છે, તે વિશેષતાથી લખવાનુ બની શકે એમ હોય તો તે પણ લખશો.

૧૦૭૪ પ્રશ્નઃ—જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ શી રીતે દેખે છે ?

ઉત્તરઃ—" જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન પાછળનો ભવ કેવી રીતે દેખે છે ? " તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશોઃ–નાનપણે કોઈ ગામ, વસ્તુ આદિ જોયાં હોય, અને મોટપણે કોઇ પ્રસગે તે ગામાદિનુ આત્મામાં સ્મરણ થાય છે તે વખતે, તે ગામાદિનુ આત્મામા જે પ્રકારે ભાન થાય છે, તે પ્રકારે ' જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાન 'ને પૂર્વભવનુ ભાન થાય છે. કદાપિ આ ઠેકાણે એમ પ્રશ્ન થશે કે, " પૂર્વભવમા અનુભવેલા એવા દેહાદિનુ આ ભવમા ઉપર કહ્યું તેમ ભાન થાય એ વાત યથાતથ્ય માનીએ, તોપણ પૂર્વભવમાં અનુભવેલા એવા દેહાદિ, અથવા કોઇ દેવલોકાદિ નિવાસસ્થાન અનુભવ્યા હોય તે અનુભવની સ્મૃતિ થઈ છે, અને તે અનુભવ યથાતથ્ય થયો છે એ શા ઉપરથી સમજાય ? " તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન આ પ્રમાણે છેઃ–અમુક અમુક ચેષ્ટા અને લિંગ તથા પરિણામ આદિથી પોતાને તેનું સ્પષ્ટ ભાન થાય છે; પણ તેની બીજા કોઇ જીવને પ્રતીતિ થવા માટે તો નિયમિતપણું નથી. ક્વચિત્ અમુક દેશમાં, અમુક ગામ, અમુક ઘેર, પૂર્વે દેહ ધારણ થયો હોય અને તેનાં ચિન્હો બીજા જીવને

જણાવવાથી તે દેશાદિનું અથવા તેના નિશાનાદિનું કંઇ પણ વિદ્યમાનપણું હોય, તો બીજા જીવને પણ પ્રતીતિનો હેતુ થવો સંભવે, અથવા 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાનવાન' કરતાં જેનું વિશેષજ્ઞાન છે તે જાણે. તેમ જ જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે તેની, પ્રકૃત્યાદિને જાણતો એવો કોઇ વિચારવાન પુરૂષ પણ જાણે કે, આ પુરૂષને તેવા જ્ઞાનનો કંઈ કઇ સંભવ છે, અથવા 'જાતિસ્મૃતિ' હોવી સભવે છે, અથવા જેને 'જાતિસ્મૃતિજ્ઞાન' છે, તે પુરૂષના સબધમાં કોઇ જીવ પૂર્વભવે આવ્યો છે,–વિશેષે કરીને આવ્યો છે, તેને તે સબંધ જણાવતાં કંઈ પણ સ્મૃતિ થાય તો તેવા જીવને પણ પ્રતીતિ આવે.

૧૦૭૫ પ્રશ્નઃ—જીવ સમયે સમયે મરે છે એમ કહેવામાં આવે છે તે શી રીતે સમજવું ?

ઉત્તરઃ—"જીવ સમયે સમયે મરે છે તે કેવી રીતે સમજવુ?" તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશો.–જેમ આત્માને સ્થૂલ દેહનો વિયોગ થાય છે તેને, મરણ કહેવામાં આવે છે, તેમ સ્થૂલદેહના આયુષ્યાદિ સૂક્ષ્મપર્યાયનો પણ, સમયે સમયે હાનિ પરિણામ થવાથી વિયોગ થઇ રહ્યો છે, તેથી તેનું સમયે સમયે મરણ કહેવાયોગ્ય છે. આ મરણ તે વ્યવહાર નયથી કહેવાય છે; નિશ્ચયથી તો આત્માને સ્વાભાવિક એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણપર્યાયની, વિભાવ–પરિણામના યોગને લીધે હાનિ થયા કરે છે, અને તે હાનિ આત્માના નિત્યપણાદિ સ્વરૂપને પણ ગ્રહી રહે છે; તે સમયે સમયે મરણ છે.

૧૦૭૬ પ્રશ્નઃ—કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ, વર્ત્તમાનકાળમાં વર્ત્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ દેખાય કે બીજી રીતે ?

ઉત્તરઃ—"કેવળજ્ઞાનદર્શનને વિષે ગયા કાળ અને આવતા કાળના પદાર્થ, વર્ત્તમાનકાળમાં વર્ત્તમાનપણે દેખાય છે તેમ જ દેખાય કે બીજી રીતે?" તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે વિચારશોઃ–વર્ત્તમાનમા વર્ત્તમાનપદાર્થ જેમ દેખાય છે, તેમ ગયા કાળના પદાર્થ ગયા કાળમાં જે સ્વરૂપે હતા તે સ્વરૂપે વર્તમાનકાળમાં દેખાય છે; અને આવતા કાળમાં તે પદાર્થ જે સ્વરૂપ પામશે તે સ્વરૂપપણે વર્ત્તમાનકાળમા દેખાય છે; ભૂતકાળે જે જે પર્યાય પદાર્થે ભજ્યા છે, તે કારણો પણ વર્ત્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહ્યા છે, અને ભવિષ્યકાળમા જે જે પર્યાય ભજશે, તેની યોગ્યતા વર્ત્તમાનમાં પદાર્થને વિષે રહી છે. તે કારણ અને યોગ્યતાનું જ્ઞાન વર્ત્તમાનકાળમાં પણ કેવળજ્ઞાનીને વિષે યથાર્થ સ્વરૂપે હોઇ શકે. આ પ્રશ્નપ્રત્યે ઘણા વિચાર જણાવવા યોગ્ય છે.

*૧૦૭૭ પ્રશ્ન:—૧. "આત્મા શું છે? તે કંઈ કરે છે? અને તેને કર્મ નડે છે કે નહિ?"

ઉત્તર:—(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે, તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ 'અનિત્ય' છે. ત્રિકાળ એક સ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે એવાં નથી. આત્મા એક સ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો 'નિત્ય પદાર્થ' છે. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ 'નિત્ય' હોય છે, આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી, કેમકે જડના હજારોગમે સંયોગો કરીએ, તો પણ તેથી ચેતનથી ઉત્પત્તિ નહિ થઈ શકવા યોગ્ય છે. જે ધર્મ પદાર્થમા હોય નહિ, તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે, તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના પરિણામાંતર કરી સંયોગ કર્યા હોય, અથવા થયા હોય તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય, અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા, કે જેને જ્ઞાનીપુરૂષો 'મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો' કહે છે તે તેવા ઘટપટાદિ (પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી, ઉત્પન્ન કોઈ રીતે થઈ શકવા યોગ્ય નથી 'જ્ઞાનસ્વરૂપપણું' એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે,—અને 'તેના અભાવવાળું' મુખ્ય લક્ષણ જડનું છે. તે બન્નેના અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે. આ તથા બીજાં તેવા સહસ્રગમે પ્રમાણો આત્માને 'નિત્ય' પ્રતિપાદન કરી શકે છે. તેમ જ તેનો વિશેષ વિચાર કર્યે સહજસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવમાં આવે છે. જેથી સુખદુઃખાદિ ભોગવનાર, તેથી નિવર્તનાર, વિચારનાર, પ્રેરણા કરનાર, એ આદિ ભાવો જેના વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમા આવે છે, તે આત્મા મુખ્ય ચેતન (જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે, અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વ કાળ રહી શકે એવો 'નિત્ય—પદાર્થ છે,' એમ માનવામા કંઈ પણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી, પણ સત્યનો સ્વિકાર થવારૂપ ગુણ થાય છે આ પ્રશ્ન તથા તમારા બીજા કેટલાક પ્રશ્નો એવા છે કે, જેમા વિશેષ લખવાનુ તથા કહેવાનુ અને સમજાવવાનુ અવશ્ય છે. તે પ્રશ્ન માટે એવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનવુ હાલ કઠણ હોવાથી પ્રથમ 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ' તમને

* અહીંથી પ્રારંભ પામતાં ૨૭ પ્રશ્નો દક્ષિણ આફ્રિકામાં મહાન લડત ચલાવનાર દેશભક્ત શ્રીયુત મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી—બૅરીસ્ટર—ઍટ—લૉના છે. એ પ્રશ્નોત્તર સંવત્ ૧૯૫૦ ની સાલમાં થયા હતા:—સંશોધક.

મોકલ્યો હતો, કે જે વાંચવા–વિચારવાથી તમને કોઈ પણ અંશે સમાધાન થાય, અને પત્રમાં પણ કાંઇ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય, એટલું બની શકે; કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઉઠવા યોગ્ય છે, કે જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી, સમાવેશ પામે એવી પ્રાયે સ્થિતિ છે. જ્ઞાનદશામાં–પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં–તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન દર્શન (યથાસ્થિત નિર્ધાર) અને સહજસમાધિ–પરિણામનો કર્ત્તા છે. અજ્ઞાનદશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્ત્તા છે, અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થોનો નિમિત્તપણે કર્ત્તા છે, અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થનાં મૂળ દ્રવ્યોનો તે કર્ત્તા નથી, પણ તેને કોઇ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્ત્તા છે. એ જે, પાછળ તેની દશા કહી તેને જૈન 'કર્મ' કહે છે; વેદાંત 'ભ્રાંતિ' કહે છે. તથા બીજા પણ, તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્ત્તા થઇ શકતો નથી. માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાન–પરિણામનો જ કર્ત્તા એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. (૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મો પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઇ વખતનો યોગ પામી ફળરૂપ વૃક્ષપરિણામે પરિણમે છે;–અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવા પડે છે;–જેમ અગ્નિના સ્પર્શે ઉષ્ણપણાનો સંબંધ થાય છે, અને તેનું સહેજે વેદના–રૂપ પરિણામ થાય છે. તેવી આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્ત્તાપણાએ જન્મ જરા મરણાદિ વેદના-રૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારને તમે વિશેષપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કઇ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમકે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦૭૮ પ્રશ્ન.—"ઇશ્વર શું છે? તે જગત્કર્ત્તા છે એ ખરૂં છે?"

ઉત્તરઃ—(૧) અમે તમે કર્મબંધમા વસી રહેલા જીવ છીએ. તે જીવનું સહજસ્વરૂપ એટલે કર્મરહિતપણે–માત્ર એક આત્મત્વપણે–જે સ્વરૂપ છે, તે ઇશ્વરપણું છે, જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઇશ્વર કહેવાયોગ્ય છે: અને તે ઇશ્વરના આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી જ્યારે આત્માભણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે, અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ ઐશ્વર્ય-પણું તે જ આત્મામાં જણાય છે; તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઇ પદાર્થ, સમસ્ત પદાર્થો નિરખતા પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી; જેથી ઇશ્વર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે; એથી કોઇ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઇશ્વર છે એમ નથી; એવા નિશ્ચયમાં મારો

અભિપ્રાય છે. (૨) તે જગતકર્ત્તા નથી, અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવાયોગ્ય છે, તે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવાયોગ્ય નથી; કદાપિ એમ ગણીએ કે તે ઈશ્વિરમાંથી બન્યા છે, તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી, કેમકે ઈશ્વિરને જો ચેતનપણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઇ શકે ? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સભવતી નથી. જો ઈશ્વિરને જડ સ્વિકારવામા આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે. તેમ જ તેથી જીવરૂપ 'ચેતન-પદાર્થ' ની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહિ. જડ ચેતન ઉભયરૂપ ઈશ્વિર ગણીએ, તો પછી જડ ચેતન ઉભયરૂપ જગત્ છે તેનું, ઈશ્વિર એવું બીજું નામ કરી સતોષ રાખી લેવા જેવું થાય છે;—અને જગત્નુ નામ ઈશ્વિર રાખી સતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત્ કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ઈશ્વિરને કર્માદિનો ફળ આપનાર ગણીએ, તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચારપર 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' માં સારાં પ્રમાણો આપ્યાં છે.

૧૦૭૯ પ્રશ્ન:—"મોક્ષ શું છે ?"

ઉત્તર:—જે ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવમા—દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબધ છે, તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ થવાથી—મુક્તિ થવાથી તે મોક્ષપદ જ્ઞાનીઓએ કહ્યુ છે; તે સહજ વિચારતા પ્રમાણભૂત લાગે છે.

૧૦૮૦ પ્રશ્ન:—"મોક્ષ મળશે કે નહિ તે ચોકસ રીતે આ દેહમા જ જાણી શકાય ?"

ઉત્તર:—એક દોરડીના ઘણા બધથી હાથ બાધવામા આવ્યો હોય, તેમાંથી અનુક્રમે જેમ જેમ બંધ છોડવામા આવે, તેમ તેમ તે બંધના સંબધની નિવૃત્તિ અનુભવમાં આવે છે, અને તે દોરડી વળ મૂકી છૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે એમ જણાય છે—અનુભવાય છે; તેમ જ અજ્ઞાનભાવનાં અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે તે, જેમ જેમ છૂટે છે, તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે; અને તેનું ઘણું જ અલ્પપણુ જયારે થાય છે ત્યારે, સહજે આત્મામાં નિજભાવ પ્રકાશી નીકળીને અજ્ઞાનભાવરૂપ બંધથી છૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે;—એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ જ કેવળ અજ્ઞાનાદિભાવથી નિવૃત્તિ થઇ કેવળ આત્મભાવ આજ દેહને વિષે સ્થિતિમાન છતાં પણ આત્માને પ્રગટે છે, અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું અનુભવમાં આવે છે:—અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અનુભવમાં આવવાયોગ્ય છે.

૧૦૮૧ પ્રશ્ન:—"એમ વાંચવામાં આવ્યું કે, માણસ દેહ છોડી

કર્મપ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે, પથરો પણ થાય, ઝાડ પણ થાય; આ બરાબર છે ? ”

ઉત્તરઃ—દેહ છોડી ઉપાર્જિત પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે, તેથી તે તિર્યંચ (જનાવર) પણ થાય છે, અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ ધારણ કરી બાકીની બીજી ચાર ઇંદ્રિયોવિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે; તથાપિ કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે એવું કંઇ નથી, પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે, અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ, જીવપણે જ હોય છે. બીજી ચાર ઈંદ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત–(અપ્રગટ)–પણું હોવાથી તે ‘ પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ ’ કહેવા યોગ્ય છે, અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે ફક્ત પથ્થરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી, અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર ઇંદ્રિયોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક સ્પર્શેંદ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વ્યાદિમાં જન્મે છે; પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી; જનાવર થતા કેવળ જનાવર પણ થઇ જતો નથી. દેહ છે તે જીવને વેષધારીપણું છે; સ્વરૂપપણું નથી.

૧૦૮૨ પ્રશ્નઃ—૬ ઠ્ઠા પ્રશ્નનુ પણ આમા સમાધાન આવ્યું છે.

૧૦૮૩ પ્રશ્નઃ—૭ મા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે, કેવળ પથ્થર કે કેવળ પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્ત્તા નથી; તેમાં આવીને ઉપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્ત્તા છે, અને તે પણ દુધ અને પાણીની પેઠે છે. જેમ તે બન્નેનો સંયોગ થતાં પણ દુધ તે દુધ છે, અને પાણી તે પાણી છે; તેમ એકેદ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણું–જડપણું–જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતરૂ તો જીવપણે જ છે. અને ત્યાં પણ તે આહાર ભયાદિ સંજ્ઞા–(જે અવ્યક્તજેવી છે તે.) પૂર્વક છે.

૧૦૮૪ પ્રશ્નઃ—“ આર્યધર્મ તે શું ? બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું ? ”

ઉત્તરઃ—(૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને ‘ આર્યધર્મ ’ કહેવા ઇચ્છે છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને ‘ આર્યધર્મ ’ કહે એમ સાધારણ છે, તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને ‘ આર્યધર્મ ’ કહે છે; અને એમ જ યોગ્ય છે. (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું

છે, તેથી સહસ્રગણા આશયવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ મારા અનુભવમાં આવે છે, અને તેથી હું એમ જાણું છું કે, અલ્પ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઇ શકે નહિ; એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વેની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશ્રયથી માનતાં અડચણ નથી. જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલા વેદ હતા એમ જણાય છે; તેમ તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જણાય છે, તથાપિ જે કંઇ પ્રાચીન હોય તે જ સંપૂર્ણ હોય, કે સત્ય હોય, એમ કહી શકાય નહિ; અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહિ. બાકી વેદજેવો અભિપ્રાય અને જૈન-જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. સર્વ ભાવ અનાદિ છે. માત્ર રૂપાંતર થાય છે. કેવળ ઉત્પત્તિ કે કેવળ નાશ થતો નથી. વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી; ત્યા પછી વિવાદ શાનો રહે? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન–સત્ય–અભિપ્રાય કોનો કહેવાયોગ્ય છે તે વિચારવુ એ અમને તમને સૌને યોગ્ય છે.

૧૦૮૫ પ્રશ્ન:—"વેદ કોણે કર્યા? તે અનાદિ છે? જો અનાદિ હોય તો અનાદિ એટલે શું?"

ઉત્તર—(૧) ઘણા કાળ પહેલાં વેદ થયા સંભવે છે. (૨) પુસ્તકપણે કોઇ પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી; તેમાં કહેલા અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે, કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જૂદા જૂદા જીવો જૂદે જૂદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે. એ એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે. ક્રોધાદિ ભાવ પણ અનાદિ છે, અને ક્ષમાદિભાવ પણ અનાદિ છે. હિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે, અને અહિંસાદિ ધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને હિતકારી શુ છે એટલું વિચારવુ કાર્યરૂપ છે. અ-નાદિ તો બેય છે. પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમા કોઇનુ બળ હોય છે.

૧૦૮૬ પ્રશ્ન:—"ગીતા કોણે બનાવી? ઇશ્વરકૃત તો નથી? જો તેમ હોય તો તેનો કાંઈ પુરાવો?"

ઉત્તર:—(૧) ઉપર આવેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઇ શકવાયોગ્ય છે, કે ઇશ્વરકૃતનો અર્થ જ્ઞાની–સંપૂર્ણજ્ઞાની–એવો કરવાથી તે ઇશ્વરકૃત થઈ શકે, પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પેઠે વ્યા-પક ઇશ્વરને સ્વીકાર્યે તેવાં પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહિ, કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે, કે જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય

છે; અનાદિ નથી હોતું. (૨) ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલુ પુસ્તક ગણાય છે, અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો, માટે મુખ્યપણે કર્ત્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે; જે વાત સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે. તેવો ભાવાર્થ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, પણ તે જ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ બનવા યોગ્ય નથી; તેમ અક્રિય ઇશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવા યોગ્ય નથી. સક્રિય એટલે કોઇ દેહધારીથી તે ક્રિયા બનવા યોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણ જ્ઞાની તે ઇશ્વર છે, અને તેનાથી બોધાયલા શાસ્ત્રો તે ઇશ્વરીશાસ્ત્ર છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૦૮૭ પ્રશ્નઃ—"પશુઆદિના યજ્ઞથી જરાય પુણ્ય છે ખરૂં ?"

ઉત્તરઃ—પશુના વધથી, હોમથી, કે જરાય તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે,–તે પછી યજ્ઞમા કરો, કે ગમે તો ઇશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો. પણ યજ્ઞમા જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે કંઇક પુણ્ય હેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદન યોગ્ય નથી.

૧૦૮૮ પ્રશ્નઃ—"જે ધર્મ ઉત્તમ છે એમ કહો તેનો પુરાવો માગી શકાય ખરો કે ?"

ઉત્તરઃ—પુરાવો માગવામાં ન આવે, અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ બધા ઉત્તમ જ ઠરે. પ્રમાણથી જ ઉત્તમ, અનુત્તમ જણાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિક્ષીણ કરવામા સર્વથી ઉત્તમ હોય, અને નિજસ્વભાવમા સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય, તે જ ઉત્તમ અને તે જ બળવાન છે.

૧૦૮૯ પ્રશ્નઃ—"ખ્રીસ્તિધર્મ વિષે આપ કંઇ જાણો છો ? જો જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો ?"

ઉત્તરઃ—ખ્રીસ્તિધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું: ભરતખંડના મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે–વિચાર્યો છે, તેવો ધર્મ બીજા દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે. જીવનુ સર્વદા પરવશપણું કહ્યુ છે, અને મોક્ષમા પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે; જીવના અનાદિ સ્વરૂપનુ વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી; કર્મસંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મવિષે મારો અભિપ્રાય, "સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે" એમ થવાનો સંભવ નથી. ખ્રીસ્તિધર્મમા મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારોનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી. આ વાક્ય મતભેદવશે કહ્યું નથી. વધારે પૂછવાયોગ્ય લાગે તો પૂછશો, તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૦૯૦ પ્રશ્ન:—" તેઓ એમ કહે છે; બાઇબલ ઇશ્વરપ્રેરિત છે; ઇસુ તે ઇશ્વરનો અવતાર; તેનો દીકરો છે. તે હતો ?"

ઉત્તર:—એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માન્યાથી માની શકાય, પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ઇશ્વરપ્રેરિતપણા માટે મેં ઉપર લખ્યું છે, તેમ જ બાઇબલ સંબંધમા પણ ગણવું. જે જન્મમરણથી મુક્ત થયા તે ઇશ્વર, અવતાર લે તે બનવા યોગ્ય નથી, કેમકે રાગ દ્વેષાદિ પરિણામ જ જન્મનો હેતુ છે; તે જેને નથી એવો ઇશ્વર, અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતા યથાર્થ લાગતી નથી. ઇશ્વરનો દીકરો છે—તે હતો, તે વાત પણ કોઇ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધ બેસે; નહિ તો પ્રત્યક્ષ—પ્રમાણથી બાધ પામતી છે. મુક્ત એવા ઇશ્વરનો દીકરો હોય તેમ શી રીતે કહેવાય ? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતાપુત્રપણું શી રીતે બંધ બેસે ? એ વગેરે વાત વિચારવાયોગ્ય છે,—જે વિચાર્યેથી મને એમ લાગે છે કે, તે વાત યથાયોગ્ય નહિ લાગે.

૧૦૯૧ પ્રશ્ન:—" જુના કરારમાં જે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે, તે બધું ઇસામાં ખરૂં પડયુ છે ?"

ઉત્તર—એમ હોય તોપણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્રવિષે વિચાર કરવો ઘટે છે. તેમ જ એવું ભવિષ્ય તે પણ ઇસુને ઇશ્વરાવતાર કહેવામાં બળવાન પ્રમાણ નથી, કેમકે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જણાવી સંભવે છે, અથવા ભલે કોઇ જ્ઞાનથી તેવી વાત જણાવી હોય, પણ તેવા ભવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા તે વાત જ્યાસુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન થાય ત્યાંસુધી, તે ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય પ્રમાણ છે, તેમ બીજા પ્રમાણોથી તે હાનિ ન પામે એવું ધારણામા નથી આવી શકતું.

૧૦૯૨ પ્રશ્ન:—" ઇસુખ્રીસ્તના ચમત્કાર " વિષે લખ્યુ છે ?

ઉત્તર:—કેવળ કાયામાંથી જીવ ચાલ્યો ગયો હોય તે જ જીવ તે જ કાયામા દાખલ કર્યો હોય, અથવા કોઇ બીજા જીવને તેમાં દાખલ કર્યો હોય, તો તે બની શકે એવું સંભવતુ નથી; અને એમ થાય તો પછી કર્માદિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેવા કેટલાક ઇસુને હોય તો તેમાં તદ્દન ખોટું છે, કે અસંભવિત છે એમ કહેવાય નહિ, તેવી સિદ્ધિઓ આત્મા ઐશ્વર્ય આગળ અલ્પ છે, આત્માના ઐશ્વર્યનુ તેથી અનંતગુણ મહત્વ સંભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવા યોગ્ય છે.

૧૦૯૩ પ્રશ્ન:—" આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે? અથવા અગાઉ શું હતા તેની?

ઉત્તર:—તેમ બની શકે. નિર્મળ જ્ઞાન જેનુ થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદળાં વગેરેનાં ચિન્હોપરથી વર્ષાદનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનાં પુર્વકારણો કેવાં હોવાં જોઇએ, તે પણ સમજી શકાય;–થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે, તે પણ તેના સ્વરૂપપરથી જાણી શકાય; અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે, તેમ જ કેવો ભવ હતો, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવાયોગ્ય છે.

૧૦૯૪ પ્રશ્ન:—" પડી શકે તો કોને ? " આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.

૧૦૯૫ પ્રશ્ન:—" મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપ આપો છો તે શા આધાર ઉપર ? "

ઉત્તર:—મને આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પૂછો તો તેના ઉત્તરમા એમ કહી શકાય કે, અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઇ છે તેનાં વચનો આવા હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે, અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય, અને ઘણું કરી તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

૧૦૯૬ પ્રશ્ન:—" બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો ? "

ઉત્તર:—તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોના આશ્રયે જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય, તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ પણ દેખાય છે;–અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાન જ્યાં ન હોય, ત્યા સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યા તેમ હોય ત્યાં સંસારનો સંભવ છે, એટલે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમા જે અભિપ્રાય છે, તે સિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે, અને તેમ છતાં કહીએ કે, બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તે, કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કંઈ નથી.

૧૦૯૭ પ્રશ્ન:—" દુનિયાની છેવટ શી સ્થિતિ થશે ? "

ઉત્તર:—કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવોની સ્થિતિ થાય, કે કેવળ

આ દુનિયાનો નાશ થાય તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવાને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કોઈ ભાવ, રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કોઇ વર્દ્ધમાન થાય; તે એક ક્ષેત્રે વધે, તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે. એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે. તે પરથી અને ઘણા જ ઉંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય, કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવાયોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આજ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૧૦૯૮ પ્રશ્ન —"આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી ?"

ઉત્તરઃ—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે તેને, તે (ઉત્તર) ઉપયોગી થાય એમ થવાં દેવું યોગ્ય નથી. સર્વ ભાવ અનાદિ છેઃ નીતિ–અનીતિ. તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ, તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે, અને એજ આત્માને કર્ત્તવ્ય છે. સર્વ જીવઆશ્રી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એ વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઇ શકવાયોગ્ય નથી.

૧૦૯૯ પ્રશ્નઃ—"દુનિયાનો પ્રલય છે ?"

ઉત્તરઃ—પ્રલય એટલે જો 'કેવળ નાશ' એવો અર્થ કરવામાં આવે, તો તે વાટ ઘટતી નથી. કેમકે સર્વ પદાર્થનો કેવળ નાશ થઇ જવો સંભવતોજ નથી. પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થનું ઇશ્વિરાદિને વિષે લીનપણું, તો કોઇ અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે; પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થ–સર્વ જીવ એવા સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને ? અને જો સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહિ. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું અને વ્યક્તપણે સમપણું એ એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે ? દેહાદિ સંબંધ માનીએ, તો સર્વને એકેંદ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે,–અને તેમ માનતાં તો વિનાકારણે બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય. અર્થાત્ ઉંચી ગતિના જીવને તેવા પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે એ આદિ ઘણા વિચાર ઉદ્દ્ભવે છે. સર્વ જીવ આશ્રયી પ્રલય સંભવતો નથી.

૧૧૦૦ પ્રશ્નઃ—"અભણને ભક્તિથીજ મોક્ષ મળે ખરો કે ?"

ઉત્તરઃ—ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને અભણ કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે એવું કંઇ છે નહિ. જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવિ છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ

જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી; અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષા (લિપિ) જ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય એવો કંઇ નિયમ સંભવતો નથી.

૧૧૦૧ પ્રશ્ન:—" કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે? એમ હોય તો તે શું ? એ સાક્ષાત્ ઇશ્વર હતા ? કે તેના અંશ હતા ? તેમને માનીને મોક્ષ ખરો ? "

ઉત્તર:—(૧) બન્ને મહાત્મા પુરુષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઇશ્વર હતા; સર્વ આવરણ તેમને મટયાં હોય, તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઇશ્વરનો અંશ કોઇ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતા એવાં હજારો પ્રમાણ દષ્ટિમા આવે છે. ઇશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ. મોક્ષ બધાં વ્યર્થ થાય, કેમકે ઇશ્વર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો; એમ અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તે પછી, સહેજે ઇશ્વર હોય તોય ઇશ્વરપણું ખોઇ બેસે; અર્થાત્ ઉલટું જીવના સ્વામી થવા જતા ઇશ્વરને નુકશાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવુ છે. તેમ જીવને ઇશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે ? કેમકે તે રીતે તો કંઇ કર્ત્તાહર્ત્તા ઠરી શકે નહિ; એ આદિ વિરોધથી ઇશ્વરના અંશ તરીકે કોઇ જીવને સ્વીકારવાની પણ મારી બુદ્ધિ થતી નથી. તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા યોગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય ? તે બન્ને 'અવ્યક્ત–ઇશ્વર' હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી; તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટયું હતું કે કેમ ? તે વાત વિચારવાયોગ્ય છે. (૨) 'તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે ?' એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવુ તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઇ શકે તેને માન્યે, અને તેવું પરમાર્થ સ્વરૂપ વિચારી સ્વાત્માને વિષે પણ તેવી જ નિષ્ઠા થઇ, તે જ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. તેના સાધનનો હેતુ થાય છે. તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

૧૧૦૨ પ્રશ્ન:—" બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર તે કોણ ? "

ઉત્તર:—સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાત બંધબેસી શકે છે, તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે

બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે; પણ પુરાણમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિષેમાં મારૂં વિશેષ વલણ નથી, કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે; તથાપિ આપણે પણ તેનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો, અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું; એ મને વિશેષ ઠીક લાગે છે.

૧૧૦૩ પ્રશ્ન:—"મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે તેને મારે કરડવા દેવો કે મારી નાંખવો? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ."

ઉત્તર:—સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે, તથાપિ તમે જો 'દેહ અનિત્ય છે' એમ જાણ્યું હોય, તો પછી અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જેને તેમાં પ્રીતિ રહી છે એવા સર્પને તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય? જેણે આત્મહિત ઇચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે. 'આત્મહિત ઇચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું?' તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે, તેણે નરકાદિને પરિભ્રમણ કરવું; અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય તે તો અમને તમને સ્વપ્ન પણ ન હો એ જ ઇચ્છવાયોગ્ય છે.

હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરૂં છું. 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવાનું યત્ન કરશો. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારા લખાણના સંકોચથી તમને સમજવું વિશેષ મુઝવણવાળું થાય તેવું ક્યાંય પણ હોય તો પણ તે વિશેષતાથી વિચારશો, અને કંઇ પણ પત્રદ્વારાએ પૂછવા જેવું લાગે તે પૂછશો; તો ઘણું કરી તેનો ઉત્તર લખીશ. વિશેષ સમાગમે સમાધાન થાય એ વધારે યોગ્ય લાગે છે.

૧૧૦૪ પ્રશ્ન:—"*હે હરિ, હે હરિ શું કહું, દીનાનાથ દયાળ" એ વચનોથી પ્રારંભાતા આપના કરેલ પદનો આશય સમજાવવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર:—આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થ–દૃષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી, અપર-

* ૧. હે હરિ! હે હરિ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ;
હું તો દોષ અનંતનું, ભાજન છું કરૂણાળ.
૨. શુદ્ધ ભાવ મુજમાં નથી, નથી સર્વ તુજ રૂપ,
નથી લઘુતા કે દીનતા, શું કહું પરમસ્વરૂપ?
૩ નથી આજ્ઞા ગુરૂદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહિ;
આપતણો વિશ્વાસ દૃઢ, ને પરમાદર નાંહિ

માર્ગને વિષે પરમાર્થનો દઢાગ્રહ થયો છે; અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી; એ આદિ જીવની વિષમદશા કહી, પ્રભુપ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે, ' હે નાથ! હવે

૪. જોગ નથી સત્સંગનો, નથી સત્સેવા જોગ;
કેવળ અર્પણતા નથી, નથી આશ્રય અનુયોગ.
૫. 'હું પામર શું કરી શકું,' એવો નથી વિવેક;
ચરણ, શરણ, ધીરજ નથી, મરણ સુધીની છેક.
૬. અચિંત્ય તુજ મહાત્મ્યનો, નથી પ્રફુલ્લિત ભાવ;
અંશ ન એકે સ્નેહનો, ન મળે પરમ પ્રભાવ.
૭ અચળરૂપ આસક્તિ નહિ, નહિ વિરહનો તાપ;
કથા અલભ તુજ પ્રેમની, નહિ તેનો પરિતાપ
૮. ભક્તિમાર્ગ પ્રવેશ નહિ, નહિ ભજન દઢ ભાન;
સમજ નહિ નિજ ધર્મની, નહિ શુભ દેશે સ્થાન
૯. કાળદોષ કળિથી થયો, નહિ મર્યાદા ધર્મ;
તોય નહિ વ્યાકુળતા, જુઓ પ્રભુ મુજ કર્મ.
૧૦. સેવાને પ્રતિકૂળ જે, તે બંધન નથી ત્યાગ;
દેહેંદ્રિય માને નહિ, કરે બાહ્યપર રાગ.
૧૧. તુજ વિયોગ સ્ફુરતો નથી, વચન, નયન, યમ નાંહિ;
નહિ ઉદાસ અનભક્તથી, તેમ ગૃહાદિક માંહિ.
૧૨ અહંભાવથી રહિત નહિ, સ્વધર્મસંચય નાહિ;
નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણે, અન્ય ધર્મની કાંઇ.
૧૩. એમ અનંત પ્રકારથી, સાધન રહિત હુંય;
નહિ એક સદ્ગુણ પણ, મુખ બતાવું શુંય ?
૧૪. કેવળ કરુણા-મૂર્ત્તિ છો, દીનબંધુ, દીનનાથ,
પાપી પરમ અનાથ છું, ગ્રહો પ્રભુજી હાથ.
૧૫. અનંતકાળથી આથડયો, વિના ભાન ભગવાન,
સેવ્યા નહિ ગુરુ સંતને, મૂક્યું નહિ અભિમાન
૧૬. સંતચરણઆશ્રય વિના, સાધન કર્યા અનેક;
પાર ન તેથી પામિયો, ઉગ્યો ન અંશ વિવેક
૧૭. સહુ સાધન બંધન થયા, રહ્યો ન કોઇ ઉપાય;
સત્ સાધન સમજ્યો નહિ, ત્યાં બંધન શું જાય ?
૧૮. પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહિ, પડયો ન સદ્ગુરુ પાય;
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરિયે કોણ ઉપાય ?
૧૯. અધમાધમ અધિકો પતિત, સકળ જગતમાં હુંય;
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય ?
૨૦. પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરિ ફરિ, માગું એજ;
સદ્ગુરુ, સંત, સ્વરૂપ તુજ, એ દઢતા કરિ દેજ.

મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી, કેમકે સર્વસ્વ લુંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે; અને સહજ ઐશ્વર્ય છતા પ્રયત્ન કર્યે છતે તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે, તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય એવી કૃપા કર' એવા ભાવના વીશ દોહરા, કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય "હે હરિ! હે હરિ શું કહું, દીનાનાથ દયાળ." છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે, તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણવૃત્તિનો હેતુ છે.

૧૧૦૫ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીએ રચેલાં આઠ ત્રોટકો શા અર્થે છે?*

ઉત્તર.—બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવાયોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યાં તે અત્યારસુધી વૃથા થયાં, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કહ્યો છે, તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરૂષાર્થવિશેષનો હેતુ છે.

૧૧૦૬ પ્રશ્ન.—જૈનનું "ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર" કેવા પ્રકારે વિચારવું?

ઉત્તરઃ—'યોગવાસિષ્ઠ'ની વાંચના પૂરી થઈ હોય, તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે હમણાં ફરી વાચવાનું બંધ રાખી, 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર' વિચારશો, પણ તે કુળ—સંપ્રદાયના આગ્રહાર્થે નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય

---

*૧ યમ નિયમ સમય આપ કિયો, પુનિ ત્યાગ બિરાગ અથાગ લહ્યો;
વનવાસ લયો મુખ મૌન રહ્યો, દૃઢ આસન પદ્મ લગાય દિયો.
૨ મનપૌનનિરોધ સ્વબોધ કિયો, હઠજોગ–પ્રયોગ સુતાર ભયો;
જપભેદ જપે તપ ત્યોંહિ તપે, ઉરસેંહિ ઉદાસિ લહી સબપે
૩. સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે, મત મંડન ખંડન ભેદ લિયે,
વહ સાધન બાર અનંત કિયો, તદપી કછુ હાથ હજૂ ન પર્યો.
૪. અબ ક્યોં ન બિચારતહેં મનસેં, કછુ ઓર રહા ઉન સાધનસેં?
બિન સદ્ગુરૂ કોય ન ભેદ લહે, મુખ આગલ હૈ કહ બાત કહે?
૫. કરૂના હમ પાવત હે તુમકી, વહ બાત રહી સુગુરૂ ગમકી;
પલમેં પ્રગટે મુખ આગળસેં, જબ સદ્ગુરૂચર્ન સુપ્રેમ બસે
૬. તનસેં, મનસે, ધનસેં, સબસેં, ગુરૂદેવકિ આન સ્વઆત્મ બસે,
તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો, રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો.
૭ વહ સત્ય સુધા દરશાવહિંગે, ચતુરંગુલ હે દ્રગસેં મિલ હે;
રસદેવ નિરંજનકો પિવહી, ગહિ જોગ જુગોજુગ સો જિવહી.
૮ પર પ્રેમ પ્રવાહ બઢે પ્રભુસેં, સબ આગમભેદ સુ ઉર બસે;
વહ કેવલકો બિજ ગ્યાનિ કહે, નિજકો અનુભૌ બતલાઈ દિયે.

છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દૃષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી, જીવ પરમાર્થથી ચુકે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્ત્તવ્ય છે કે, જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમ અર્થે 'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયનાદિ' વિચારવા યોગ્ય છે, તેમાંજ પ્રત્યક્ષ—પુરૂષનાં વચનોનું પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૧૦૭ પ્રશ્ન:—મુમુક્ષુ જીવને કયો ભય હોય ? વિચારવાન જીવને શું ઇચ્છા હોય ?

ઉત્તર:—મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન શિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહિ. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે શિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહિ; અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઇ ઉદય હોય તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગૃહ છે, સમસ્ત લોક દુ:ખે કરી આર્ત્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષના પ્રામ-ફળથી બળતો છે એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્ત્તે છે અને 'જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે, અને લોકનો પ્રસંગ કરવાયોગ્ય નથી,' એ જ એક ભય વિચારવાને ઘટે છે.

૧૧૦૮ પ્રશ્ન:—શ્રી તીર્થંકરે 'અજ્ઞાનપરિષહ' અને 'દર્શનપરિષહ' શા માટે પ્રતિપાદન કર્યા છે તે સમજાવવા અનુગ્રહ થશે ?

ઉત્તર:—મહાત્મા શ્રી તીર્થંકરે 'નિર્ગ્રંથ' ને પ્રાપ્ત-પરિષહ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. પરિષહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં 'અજ્ઞાનપરિષહ,' અને 'દર્શનપરિષહ' એવા બે પરિષહ પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઇ ઉદયોનું બળવાપણું હોય અને સત્સંગ-સત્પુરૂષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામા હિમ્મત ન ચાલી સકતી હોય, મુઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ રાખવી, સત્સંગ સત્પુરૂષનો યોગ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે, કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે; અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે ? એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ શિવાય ત્યાં કોઇ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ-સત્પુરૂષનો યોગ થયો છે; અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિપ્રત્યે પ્રયોજન છે તેને, ક્રમે ટળવા જ યોગ્ય છે એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતુ આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુ જીવે ધીરજથી સહન કરવું. એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિષહ કહ્યા

છે. અત્રે અમે સંક્ષેપમાં તે એમ પરિષહનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિષહનું સ્વરૂપ જાણી, સત્સંગ સત્પુરૂષના યોગે જે અજ્ઞાનથી મુઝવણ થાય છે, તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથા- ઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન્ તીર્થંકરે કહ્યું છે; પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી, કે સત્સંગ–સત્પુરૂષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે, અને ઉદય છે તે વાત પણ વિ- ચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવાયોગ્ય છે.

૧૧૦૯ પ્રશ્નઃ—સંસાર શું છે? જીવમાં શું પરિણામ પામે તો તે સર્વવ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટયો?

ઉત્તરઃ—શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કર્યો છે, પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે, ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહિ. ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યુ છે કે, એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહિ તો અનંત ઉપા પણ નથી,—અને તે સમજવું પણ કઇ વિકટ નથી, કેમકે જીવનુ સહજ જે સ્વરૂપ છે, તેજ માત્ર સમજવું છે; અને તે કોઇ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી, કે વખતે ગોપવે, કે ન જણાવે તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનુ શી રીતે બનવાયોગ્ય છે? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું, પોતાનુ મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહિ એવાં બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એજ માન્યતા તે સંસાર છે; તેજ અ- જ્ઞાન છે. નરકાદિગતિનો હેતુ તેજ છે; તેજ જન્મ છે, મરણ છે, અને તેજ દેહના વિકાર છે; તેજ પુત્ર, તેજ પિતા, તેજ શત્રુ, તેજ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે; અને તેની નિવૃત્તિ થઇ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે, અને એજ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ–સત્પુરૂષાદિ સાધન કહ્યાં છે; અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરૂષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા શિવાય પ્રવર્તાવે તોજ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ? આટલોજ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે, તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટયો, એમાં કંઈ સંશય નથી.

૧૧૧૦ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ જીવને કેટલા પ્રકારની દશા વર્તે છે?

ઉત્તરઃ—બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે.

૧૧૧૧ પ્રશ્નઃ—કઇ કઇ?

ઉત્તરઃ—એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા.'

૧૧૧૨ પ્રશ્નઃ—સ્થિતપ્રજ્ઞદશા ક્યારે પ્રગટે છે?

ઉત્તર:—સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે.

૧૧૧૩ પ્રશ્ન:—સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં થાય છે?

ઉત્તર:—તે સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કઠણ છે.

૧૧૧૪ પ્રશ્ન:—કઠણ હોવાનું કારણ શું?

ઉત્તર:—કેમકે આત્મપરિણામને વ્યાઘાતરૂપ યોગ, આ કાળમા પ્રધાનપણે વર્તે છે; અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્‌ગુરૂ—સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી. તેવા કાળમાં * * * * વિચારદશાને ઇચ્છે એ, વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે, અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિ ભાવમાં નિજબુદ્ધિ કરવી ઘટે નહિ; તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું; અને નિર્ભય ચિત્ત રખાવવું ઘટે છે.

૧૧૧૫ પ્રશ્ન:—સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિ છે?

ઉત્તર:—સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવિ છે.

૧૧૧૬ પ્રશ્ન:—શું કરવાથી પરિભ્રમણ દશા પામે છે?

ઉત્તર:—બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે.

૧૧૧૭ પ્રશ્ન:—પરિભ્રમણદશા કેમ ટળે છે?

ઉત્તર:—નિજનેવિષે નિજબુદ્ધિ થાય, તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે.

૧૧૧૮ પ્રશ્ન:—જેના ચિત્તમાં આવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે તેણે શું કરવું પરમ શ્રેય છે?

ઉત્તર:—જેના ચિત્તમા એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે તેણે, તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે તેની, દાસાનુદાસપણે અનન્યભક્તિ કરવી એ પરમ શ્રેય છે.

૧૧૧૯ પ્રશ્ન:—કયા જ્ઞાનીને આપ ધન્ય ગણો છો?

ઉત્તર:—તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમા કંઈ વિષમતા આવતી નથી, તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે.

૧૧૨૦ પ્રશ્ન:—જ્યાં સુધી તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઇ વિષમતા આવતી નથી એવી સર્વાંશ દશા ન પ્રગટી હોય ત્યાં સુધી આત્માને કોઇ ગુરૂપણે આરાધે તો તે શિષ્ય પ્રત્યે કેમ વર્ત્તવું ઘટે છે?

ઉત્તર.—તેટલી સર્વાંશદશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી, આત્માને કોઈ ગુરૂપણે આરાધે ત્યાં, પ્રથમ તે ગુરૂપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટે છે.

૧૧૨૧ પ્રશ્ન:—શા કારણે જીવને વર્ત્તમાન સુધી જન્મ-મરણનો માર્ગ આરાધવો પડયો છે?

ઉત્તર:—આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવા મનુષ્યથી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથા અધિક યોગ્ય છે; તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં તે કલ્યાણસિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાન સુધી જન્મ-મરણનો માર્ગ આરાધવો પડયો છે.

૧૧૨૨ પ્રશ્ન:—આ લોક (વિશ્વ) આદિ છે કે અનાદિ? તેને વિષે જીવની સંખ્યા કેટલી છે?

ઉત્તર:—અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંત કોટિ સંખ્યા છે.

૧૧૨૩ પ્રશ્ન:—જીવોને વિષે જન્મ-મરણાદિ સ્થિતિ કેવા પ્રકારે વર્ત્યા કરે છે? આવો કાળ કેટલો વ્યતીત થયો હશે?

ઉત્તર:—સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મ-મરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે; એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે.

૧૧૨૪ પ્રશ્ન:—અનંત કોટિ જીવના પ્રમાણમા આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે કે, પ્રાપ્ત થયું છે એવા જીવો કેટલા થયા હશે?

ઉત્તર:—અનંત કોટિ જીવના પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે પ્રાપ્ત થયુ છે એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે.

૧૧૨૫ પ્રશ્ન:—વર્ત્તમાનકાળે કેવી સ્થિતિ છે? તેમજ હવે પછીના કાળમા કેવી સ્થિતિ સંભવે છે?

ઉત્તર:—વર્ત્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે.—તેમજ છે.

૧૧૨૬ પ્રશ્ન:—કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ત્રણે કાળને વિષે દુર્લભ છે એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ સત્ય છે?

ઉત્તર:—કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે, એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે.

૧૧૨૭ પ્રશ્ન:—જીવ સમુદાયની આવી ભ્રાંતિ કેવા સંયોગે છે? તે અનાદિ સંયોગે છે? અનાદિ સંયોગે ઘટે છે? એમજ હશે?

ઉત્તર:—એવી, જીવ સમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે; એમજ છે.

૧૧૨૮ પ્રશ્ન:—જે કારણથી તે ભ્રાંતિ વર્ત્તે છે તે કારણના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર:—તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે:

૧૧૨૯ પ્રશ્ન:—કયા કયા ?

ઉત્તર:—એક 'પારમાર્થિક' અને એક 'વ્યાવહારિક.'

૧૧૩૦ પ્રશ્ન:—આ બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય શું છે તે અનુગ્રહપૂર્વક જણાવશો ?

ઉત્તર:—તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમા પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરૂષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રૂચિ થઇ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે.

૧૧૩૧ પ્રશ્ન:—જીવને આવો પ્રતિબંધ રહ્યો છે તેનું સૌથી મોટું કારણ આપ કોને ગણો છો ?

ઉત્તર:—તેનુ સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસદ્દર્શનને વિષે સત્દર્શનરૂપ ભ્રાંતિ, તે છે.

૧૩૩૨ પ્રશ્ન:—"આત્મા"ના સ્વરૂપ સબંધમાં કેટલા અને કયા કયા વિકલ્પો—અભિપ્રાયો છે તે કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર:—" આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી," એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે; "આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે" એવો અભિપ્રાય કોઈબીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે; "આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી" એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો છે. "આત્મા અણુ છે," "આત્મા સર્વવ્યાપક છે," "આત્મા શૂન્ય છે," "આત્મા સાકાર છે," "આત્મા પ્રકાશરૂપ છે," "આત્મા કર્તા નથી," "આત્મા કર્તા છે, ભોક્તા નથી," "આત્મા કર્ત્તા નથી, ભોક્તા છે," "આત્મા કર્ત્તા નથી, ભોક્તા નથી," "આત્મા જડ છે," "આત્મા કૃત્રિમ છે."

૧૧૩૩ પ્રશ્ન:—આવા નય કેટલા થઇ શકે છે? આવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ શું હશે ? શું કરવાથી પૂર્વે જીવે પોતાનુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી ?

ઉત્તર:—એ આદિ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસદ્દર્શન, તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનુ સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યુ નથી.

૧૧૩૪ પ્રશ્ન:—ઉપર જણાવેલા અભિપ્રાયો કેવી રીતે જાણીને આત્મા કે ઇશ્વરાદિને વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે ?

ઉત્તર:—તે તે (ઉપર જણાવેલાં) એકાંત—અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઇશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે.

૧૧૩૫ પ્રશ્ન:—આ શાનું પરિણામ છે? આ જીવ કેવો છે? શું તે શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક છે? ક્યાંસુધી જીવ તેવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત ન થઈ શકે?

ઉત્તર:—એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું, અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાંસુધી મટે નહિ ત્યાં સુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી.

૧૧૩૬ પ્રશ્ન:—આ અસત્સંગાદિ ટાળવાને માટે કયા સાધનો જાણવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનુ અત્યંત અંગીકૃતપણું અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવાયોગ્ય છે.

૧૧૩૭ પ્રશ્ન:—પૂર્વે કોઈ પુરૂષોએ આ ઉપર કહી તે ભ્રાંતિ ટાળી જીવને જીવસ્વરૂપે જાણી શુદ્ધ સ્થિતિ કરી હશે?

ઉત્તર:—પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરૂષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી,–અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી–જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ–સ્થિતિ કરી છે.

૧૧૩૮ પ્રશ્ન:—આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો ભ્રાંતિરહિતપણે જાણવાને તીર્થંકરાદિએ શું કર્યું હતું?

ઉત્તર:—તે આત્મા–અને બીજા સર્વ પદાર્થો, તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની ભ્રાંતિરહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરૂષાર્થે આરાધ્યો છે.

૧૧૩૯ પ્રશ્ન:—તીર્થંકરોએ આત્માને કેવી રીતે જોયો છે? આત્માને એક પણ અણુના આહારપરિહારથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે અણાહારી સ્વરૂપથી જીવનાર જોયો હશે?

ઉત્તર:—આત્માને એક પણ અણુના આહાર–પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો 'અણાહારી આત્મા' સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે.

૧૧૪૦ પ્રશ્ન:—તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતેજ શુદ્ધાત્મા છે તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું ઘટે છે? તે વાત શી રીતે કહી છે?

ઉત્તર:—તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે, તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતુ નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે.

૧૧૪૧ પ્રશ્નઃ—જીવ કેવો અને કેટલા પ્રકારે તીર્થંકરે શા માટે કહ્યો છે? શું તે જાણવાથી જીવ પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરી શકે?

ઉત્તરઃ—એવો જે અનંત પ્રકારે વિચારીને પણ જાણવા યોગ્ય 'ચૈતન્યઘન જીવ' તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે, કે જે સત્પુરૂષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને જીવ, પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે.

૧૧૪૨ પ્રશ્નઃ—તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ અને કયા કયા પદાર્થ માત્ર કેટલા વ્યવહાર ધર્મવાળા માન્યા છે.

ઉત્તરઃ—પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ 'વક્તવ્ય' અને અવક્તવ્ય એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે.

૧૧૪૩ પ્રશ્નઃ—અવક્તવ્યપણે છે તે અહીં વક્તવ્ય છે કે અવક્તવ્ય?

ઉત્તરઃ—અવક્તવ્યપણે જે છે તે, અહીં 'અવક્તવ્ય' છે.

૧૧૪૪ પ્રશ્નઃ—વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે તે કહેવાને કોઈ સમર્થ છે? તે જીવધર્મ કેવી રીતે જણાય?

ઉત્તરઃ—વક્તવ્યપણે અને અવક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરૂષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે, અને તે સમજાય આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ તેનો અર્થ લખ્યો છે.

૧૧૪૫ પ્રશ્નઃ—જેનું મધ્ય નહિ, અર્ધ નહિ, અચ્છેદ્ય અભેદ્ય એ આદિ પરમાણુની સંખ્યા શ્રી જિને કહી છે, ત્યારે તેને અનંત પર્યાય શી રીતે ઘટે? અથવા પર્યાય તે એક પરમાણુનું બીજું નામ હશે કે શી રીતે?'

ઉત્તરઃ—પ્રત્યેક પદાર્થને અનંત પર્યાય (અવસ્થા) છે; અનંત પર્યાયવિનાનો કોઈ પદાર્થ હોઇ શકે નહિ; એવો શ્રી જિનનો અભિમત છે, અને તે યથાર્થ લાગે છે, કેમકે પ્રત્યેક પદાર્થ સમયે સમયે અવસ્થાંતરતા પામતા હોવા જોઇએ એવુ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ક્ષણે ક્ષણે જેમ આત્માને વિષે સંકલ્પવિકલ્પ–પરિણુતિ થઇ અવસ્થાંતર થયા કરે છે તેમ પરમાણુને વિષે વર્ણ, ગંધ, રૂપ અવસ્થાંતરપણું ભજે છે; તેવું અવસ્થાંતરપણું ભજવાથી તે પરમાણુના અનંત ભાગ થયા કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે પરમાણુ પોતાનું એક પ્રદેશક્ષેત્ર અવગાહીપણું ત્યાગ્યા શિવાય તે અવસ્થાંતર પામે છે. એક પ્રદેશક્ષેત્ર અવગાહીપણાના તે અનંત ભાગ થઇ શક્યા નથી. એક સમુદ્ર છતાં

તેમાં જેમ તરંગ ઉઠે છે, અને તે તરંગ તેમાં જ સમાય છે, તરંગપણે તે સમુદ્રની અવસ્થા જૂદી થયા કરતાં છતાં પણ સમુદ્ર પોતાના અવગાહક ક્ષેત્રને ત્યાગતો નથી, તેમ કંઈ સમુદ્રના અનંત જૂદા જૂદા કટકા થતા નથી, માત્ર પોતાના સ્વરૂપમાં તે રમે છે; તરંગપણું એ સમુદ્રની પરિણતિ છે, જો જળ શાંત હોય તો શાંતપણું એ તેની પરિણતિ છે, કંઈ પણ પરિણતિ તેમાં થવી જ જોઇએ. તેમ વર્ણગંધાદિ પરિણામ પરમાણુમાં બદલાય છે, પણ તે પરમાણુના કંઈ કટકા થવાનો પ્રસંગ થતો નથી; અવસ્થાંતરપણું પામ્યા કરે છે. જેમ સોનું કુંડળપણું ત્યાગી મુકુટપણું પામે, તેમ પરમાણુ આ સમયની અવસ્થાથી બીજા સમયની અવસ્થા કંઇક અંતરવાળી પામે છે. જેમ સોનું બે પર્યાયને ભજતાં સોનાપણામાંજ છે, તેમ પરમાણુ પણ પરમાણુજ રહે છે. એક પુરૂષ (જીવ) બાળપણું ત્યાગી યુવાન થાય, યુવાનપણું ત્યાગી વૃદ્ધ થાય. પણ પુરૂષ તેનો તેજ રહે, તેમ પરમાણુ પર્યાયને ભજે છે. આકાશ પણ અનંત પર્યાયી છે; અને સિદ્ધ પણ અનંત પર્યાયી છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, તે વિરોધી લાગતો નથી અને ઘણું કરી સમજાય છે; પણ વિશેષપણે લખવાનું થઈ શકયુ નહિ હોવાથી તમને તે વાત વિચારવામાં કારણ થાય એમ ઉપર ઉપરથી લખ્યુ છે. ચક્ષુને વિષે મેષોન્મેષ અવસ્થા છે તે પર્યાય છે. દીપકની ચલનસ્થિતિ તે પર્યાય છે. આત્માની સંકલ્પવિકલ્પદશા, કે જ્ઞાનપરિણતિ તે પર્યાય છે, તેમ વર્ણ, ગંધ, પલટનપણું પામે તે પરમાણુના પર્યાય છે. જો તેવું પલટનપણું થતું ન હોય, તો આ જગત્ આવા વિચિત્રપણાને પામી શકે નહિ, કેમકે એક પરમાણુમાં પર્યાયપણું ન હોય, તો સર્વ પરમાણુમા પણ ન હોય. સંયોગ–વિયોગ. એકત્વ–પૃથક્ત્વ, એ આદિ પરમાણુના પર્યાય છે–અને તે સર્વ પરમાણુમા છે; તે ભાવ સમયે સમયે તેમાં પલટનપણું પામે તોય પરમાણુનો વ્યય (નાશ) થાય નહિ; જેમ મેષોન્મેષથી ચક્ષુનો થતો નથી તેમ.

૧૧૪૧ પ્રશ્ન:—હમણા વર્ત્તતા આપના મનોભાવ જણાવવા અનુગ્રહ થશે?

ઉત્તર:—પ્રત્યક્ષ કારાગૃહ છતા તેના ત્યાગને વિષે જીવ ઇચ્છે નહિ, અથવા અત્યાગરૂપ શિથિલતા ત્યાગી શકે નહિ, કે ત્યાગબુદ્ધિ છતા ત્યાગતા ત્યાગતાં કાળ વ્યય કરવાનુ થાય, તે સૌ વિચાર કેવી રીતે દૂર કરવા? અલ્પકાળમાં તેમ કેવી રીતે બને, તે વિષે તે પત્રમાં લખવાનું થાય, તો કરશો.

૧૧૪૭ પ્રશ્નઃ—આપની સ્થિરતાની હાલચાલ કેવા પ્રકારે રહેવા સંભવ છે? આપ આપની જન્મભૂમિકાપ્રત્યે પ્રતિગમન કરવાના છો? આપ આપના વ્યવહારમાં છૂટી શકો તેમ નથી? આપની જન્મભૂમિમાં કેટલો સમય સ્થિતિ થવાનો સંભવ છે? વચમાં ક્યાંય નિવૃત્તિ જોગ લેશો?

ઉત્તરઃ—અત્રેથી નિવૃત્તવા પછી ઘણુંકરી કાઠિયાવાડમાં, એટલે આ ભવના જન્મગામમાં* સાધારણ વ્યાવહારિક પ્રસંગે જવાનું કારણ છે. ચિત્તમાં ઘણા પ્રકારે તે પ્રસંગથી છૂટી શકવાનું વિચારતાં છૂટી શકાય તેમ પણ બને, તથાપિ, કેટલાક જીવોને અલ્પ કારણમાં વિશેષ અસમાધાન વખતે થવાનો સંભવ રહે છે; જેથી અપ્રતિબંધ–ભાવને વિશેષ દૃઢ કરી જવાનો વિચાર રહે છે. ત્યાં ગયે વખતે એક માસથી વિશેષ વખત જવાનો સંભવ છે. વખતે બે માસ પણ થાય. ત્યાર પછી પાછું ત્યાંથી વળી આ ક્ષેત્ર તરફ આવવાનું કરવું પડે તેમ છે, છતાં બને ત્યાંસુધી વચ્ચે બેએક મહિના એકાંત જેવો નિવૃત્તિ–જોગ બને, તો તેમ કરવાની ઇચ્છા રહે છે, અને તે જોગ અપ્રતિબદ્ધપણે થઈ શકે તે માટે વિચારૂં છું.

૧૧૪૮ પ્રશ્ન.—આપનું કેવા પ્રવાહમા રહેવું થાય છે? સર્વે વ્યવહારથી નિવૃત્ત થવા રૂપ અપ્રતિબંધ–અસંગભાવને વિષે? આપને કોઇ પ્રકારે પ્રતિબંધ નથી?

ઉત્તરઃ—સર્વે વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયા વિના ચિત્ત ઠેકાણે બેસે નહિ એવો અપ્રતિબદ્ધ–અસંગભાવ ચિત્તે બહુ વિચાર્યો હોવાથી તેજ પ્રવાહમા રહેવું થાય છે; પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ નિવૃત્ત થયે તેમ બની શકે એટલો પ્રતિબંધ પૂર્વકૃત છે.

૧૧૪૯ પ્રશ્નઃ—આ પ્રતિબંધ શુ આપના પોતાના આત્માની ઇચ્છાનો નથી?

ઉત્તરઃ—આત્માની ઇચ્છાનો પ્રતિબંધ નથી.

૧૧૫૦ પ્રશ્નઃ—સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિનો વિચાર ક્યારે જણાવશો? મુંબઇથી ક્યારે નિવૃત્તિ શકશો?

ઉત્તરઃ—સર્વસામાન્ય લોકવ્યવહારની નિવૃત્તિસંબંધી પ્રસંગનો વિચાર બીજે પ્રસંગે જણાવવો રાખી, આ ક્ષેત્રથી નિવૃત્તવા વિષે વિશેષ અભિપ્રાય રહે છે; તે પણ ઉદય આગળ બનતું નથી, તો પણ

---

* શ્રીમદ્‌નું આ ભવનું જન્મગામ કાઠિયાવાડમા આવેલ મોરબી સંસ્થાનનું "વવાણીઆ" બંદર નામનું નાનું ગામ છે.–સંશોધક.

અહોનિશ એજ ચિંતન રહે છે, તો તે વખતે થોડા કાળમાં બનશે એમ રહે છે.

૧૧૫૧ પ્રશ્ન:—મુંબઇ ક્ષેત્ર પ્રત્યે આપ હમેશાં અરૂચિ બતાવો છો, તો તે પ્રત્યે આપનાં કંઇ દ્વેષ પરિણામ નથી? દ્વેષપરિણામ ન હોય તો શા કારણે આપ તેવી અરૂચિ રાખો છો?

ઉત્તર:—આ ક્ષેત્રપ્રત્યે કઇ દ્વેષપરિણામ નથી, તથાપિ સંગનું વિશેષ કારણ છે.

૧૧૫૨ પ્રશ્ન:—મુંબઇમાં રહેવું આપને કોઇ પ્રકારે લાભનું કારણ જણાતું નથી? શામાટે ત્યાંથી નિવૃત્તવાનો વિચાર રાખો છો? આપને પ્રવૃત્તિ કોઇ પ્રકારે પ્રયોજનભૂત લાગે છે?

ઉત્તર:—નિવૃત્તિના પ્રયોજન વિના અત્રે રહેવું કંઇ આત્માને તેવા લાભનું કારણ નથી એમ જાણી, આ ક્ષેત્રેથી નિવૃત્તવાનો વિચાર રહે છે. પ્રવૃત્તિ પણ નિજબુદ્ધિથી પ્રયોજનભૂત કોઇ પણ પ્રકારે લાગતી નથી, તથાપિ ઉદય પ્રમાણે વર્ત્તવાનો જ્ઞાનીનો ઉપદેશ અંગીકાર કરી ઉદય વેદવાના પ્રવૃત્તિજોગ વેઠીએ છીએ.

૧૧૫૩ પ્રશ્ન:—શા કારણે આપ સર્વસંગથી નિવૃત્ત થવાય એવી ઇચ્છા રાખો છો? સર્વસંગ આપને આશ્રવરૂપ લાગે છે? શું તે નિજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે? આપને તેવું પ્રત્યક્ષ જોવામા આવ્યું છે? સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવા પ્રકારની ઇચ્છા આપને કેવી રહે છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાને કરીને આત્મામાં ઉત્પન્ન થયેલો એવો નિશ્ચય બદલાતો નથી કે, સર્વસંગ મોટા આશ્રવ છે; ચાલતાં, જોતા, પ્રસંગ કરતાં, સમયમાત્રમા નિજભાવને વિસ્મરણ કરાવે છે; અને તે વાત કેવળ પ્રત્યક્ષ જોવામા આવી છે, આવે છે, અને આવી શકે તેવી છે; તેથી અહોનિશ તે મોટા આશ્રવરૂપ એવા સર્વસંગમાં ઉદાસપણું રહે છે; અને તે, દિવસ દિવસ પ્રત્યે વધતા પરિણામને પામ્યા કરે છે; તે તેથી વિશેષ પરિણામને પામી સર્વસંગથી નિવૃત્તિ થાય એવી અનન્ય કારણયોગે ઇચ્છા રહે છે. આ પત્ર પ્રથમથી વ્યાવહારિક આકૃતિમા લખાયો હોય એમ વખતે લાગે, પણ તેમાં તે સહજમાત્ર નથી. અસંગપણાનો, આત્મભાવનાનો માત્ર અલ્પ વિચાર લખ્યો છે.

૧૧૫૪ પ્રશ્ન:—આપની હાલની દશા કેવા પ્રકારે પ્રવર્ત્તે છે? આપના ચિત્તમાં હાલમા મુખ્ય વિચાર શું વર્ત્તે છે તે કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર:—ચિત્તમાં કંઇ પણ વિચારવૃત્તિ પરિણામી છે તેમ જાણીને, હૃદયમાં આનંદ થયો છે. અસાર અને ક્લેશરૂપ આરંભપરિગ્રહના

કાર્યમાં વસતાં જો આ જીવ કંઇ પણ નિર્ભય કે અજાગૃત રહે, તો ઘણા વર્ષનો ઉપાસેલો વૈરાગ્ય પણ નિષ્ફળ જાય એવી દશા થઇ આવે છે; એવો નિત્યપ્રત્યે નિશ્ચય સંભારીને નિરૂપાય પ્રસંગમાં કંપતા ચિત્તે ન જ છૂટયે પ્રવર્ત્તવું ઘટે છે; એ વાતનો મુમુક્ષુજીવે કાર્યે કાર્યે, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રસંગે પ્રસંગે લક્ષ રાખ્યા વિના મુમુક્ષુતા રહેવી દુર્લભ છે, અને એવી દશા વેદ્યાવિના મુમુક્ષુપણું પણ સંભવે નહિ. મારા ચિત્તમાં મુખ્ય વિચાર હાલ એ વર્તે છે.

૧૧૫૫ પ્રશ્ન:—પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવું પડે છે?

ઉત્તર:—જે પ્રારબ્ધ વેદ્યાવિના બીજો કોઇ ઉપાય નથી, તે પ્રારબ્ધ જ્ઞાનીને પણ વેદવુ પડે છે.

૧૧૫૬ પ્રશ્ન:—ત્યારે જ્ઞાની અજ્ઞાનીને વિષે ભિન્નપણું શું?

ઉત્તર:—અંત સુધી જ્ઞાની આત્માર્થનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે નહિ; એટલું ભિન્નપણું જ્ઞાનીને વિષે હોય એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે, તે સત્ય છે.

૧૧૫૭ પ્રશ્ન:—ઉદાસભાવના કઇ રીતે થઇ શકે?

ઉત્તર:—તમે પત્રમાં જે કઇ લખ્યું છે, તે પર વારંવાર વિચાર કરવાથી, જાગૃતિ રાખવાથી, જેમાં પંચવિષયાદિનું અશુચિસ્વરૂપ વર્ણવ્યુ હોય એવાં શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોનાં ચરિત્રો વિચારવાથી, તથા કાર્યે કાર્યે લક્ષ રાખી પ્રવર્ત્તવાથી જે કઇ ઉદાસભાવના થવી ઘટે તે થશે.

૧૧૫૮ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને વ્યવહાર વર્ત્તે છે તે પરત્વે કેવા પ્રકારે ભાવ રહે છે?

ઉત્તર:—અશરણ એવા સંસારને વિષે નિશ્ચિતબુદ્ધિએ વ્યવહાર કરવા જેને યોગ્ય જણાતો ન હોય, અને તે વ્યવહારનો સંબંધ નિવૃત્ત કરતા, તથા ઓછો કરતાં, વિશેષ કાળ વ્યતીત થયા કરતો હોય, તો તે કામ અલ્પકાળમાં કરવા માટે જીવને શું કરવું ઘટે? સમસ્ત સંસાર મૃત્યુ આદિ ભયે અશરણ છે, તે શરણનો હેતુ થાય એવું કલ્પવું તે મૃગજળ જેવું છે. વિચારી વિચારીને શ્રી તીર્થંકર જેવાએ પણ તેથી નિવૃત્તવું-છૂટવું-એ જ ઉપાય શોધ્યો છે.

૧૧૫૯ પ્રશ્ન:—સંસારના મુખ્ય કારણો જ્ઞાનીઓએ કેટલા સ્વીકાર્યા છે અને કયાં કયાં?

ઉત્તર:—તે સંસારનાં મુખ્ય કારણો પ્રેમબંધન તથા દ્વેષબંધન સર્વ જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યાં છે.

૧૧૬૦ પ્રશ્ન:—શું આપને પણ આ પ્રેમબંધન અને દ્વેષબંધન ના કારણોરૂપ મુંઝવણથી નિજવિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી એમ આપ માનો છો?

ઉત્તરઃ—તેની મુંઝવણે જીવને નિજ–વિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી.

૧૧૬૧ પ્રશ્નઃ—નિજવિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય એવા યોગે આ બંધનોના કારણથી આપશ્રીને પણ આત્મવીર્ય પ્રવર્ત્તી શકતું નથી? આપ આ સૌને પ્રમાદનો હેતુ માનો છો?

ઉત્તરઃ—અથવા (નિજવિચાર કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત) થાય એવા યોગે તે બંધનના કારણથી આત્મવીર્ય પ્રવર્તી શકતું નથી, અને તે સૌ પ્રમાદનો હેતુ છે.

૧૧૬૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી આપના પોતાને માટે પણ એમ માનો છો કે, આવા પ્રમાદે નિર્ભય રહેવુ કે અજાગૃત રહેવુ તે મારૂ પોતાનું નિર્બળપણું, અવિવેકતા, ભ્રાંતિ અને મોહ છે?

ઉત્તરઃ—અને તેવા પ્રમાદે લેશમાત્ર સમયકાળ પણ નિર્ભય રહેવુ, કે અજાગૃત રહેવું તે આ જીવનું અતિશય નિર્બળપણું છે, અવિવેકતા છે, ભ્રાંતિ છે, અને ટાળતાં અત્યત કઠણ એવો મોહ છે.

૧૧૬૩ પ્રશ્નઃ—સંસાર કેટલા અને કયા પ્રવાહથી વહે છે?

ઉત્તરઃ—સમસ્ત સંસાર બે પ્રવાહથી વહે છેઃ પ્રેમથી અને દ્વેષથી.

૧૧૬૪ પ્રશ્નઃ—શું કર્યા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહિ?

ઉત્તરઃ—પ્રેમથી વિરક્ત થયા વિના દ્વેષથી છૂટાય નહિ.

૧૧૬૫ પ્રશ્નઃ—પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેણે સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્ત્તી અપ્રેમ દશા રાખવી તે કેવું વ્રત આપ ગણો છો! આ સ્થિતિ આપની પોતાની છે?

ઉત્તરઃ—પ્રેમથી વિરક્ત થાય તેણે, સર્વસંગથી વિરક્ત થયા વિના વ્યવહારમાં વર્ત્તી અપ્રેમ (ઉદાસ) દશા રાખવી તે 'ભયંકર–વ્રત છે'

૧૧૬૬ પ્રશ્નઃ—આપ એમ માનો છો કે, જો આપ પ્રેમનો કેવળ ત્યાગ કરી વ્યવહારમા પ્રવર્ત્તવું કરો તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપકારનો અને સ્વાર્થનો ભંગ કરવા જેવું છે? અને દયા, ઉપકારાદિ કારણે આપને પ્રેમદશા રાખતાં ક્લેશ થાય છે?

ઉત્તરઃ—જો કેવળ પ્રેમનો ત્યાગ કરી વ્યવહારમા પ્રવર્ત્તવું કરાય, તો કેટલાક જીવોની દયાનો, ઉપકારનો અને સ્વાર્થનો, ભંગ કરવા જેવું થાય છે; અને તેમ વિચારી જો દયા, ઉપકારાદિ કારણે કંઈ પ્રેમદશા રાખતાં ચિત્તમાં વિવેકીને ક્લેશ પણ થયા વિના રહેવો ન જોઈએ, ત્યારે તેનો વિશેષ વિચાર કયા પ્રકારે કરવો?

૧૧૬૭ પ્રશ્નઃ—શું આપ આત્મજ્ઞાનને સર્વ ક્લેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય કહો છો?

ઉત્તરઃ—સર્વ ક્લેશથી અને સર્વે દુઃખથી મુક્ત થવાનો ઉપાય એક આત્મજ્ઞાન છે.

૧૧૬૮ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન શાના વિના ન થાય ?

ઉત્તરઃ—વિચાર વિના આત્મજ્ઞાન થાય નહિ.

૧૧૬૯ પ્રશ્નઃ—શું કારણથી જીવનું વિચારબળ પ્રવર્તતું નથી ?

ઉત્તરઃ—અસત્સંગ તથા અસત્-પ્રસંગથી જીવનુ વિચારબળ પ્રવર્તતુ નથી; એમાં કિંચિત્માત્ર સંશય નથી.

૧૧૭૦ પ્રશ્નઃ—અસત્સંગનું બળ શી રીતે ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—આરંભ, પરિગ્રહનું અલ્પત્વ કરવાથી અસત્સંગનુ બળ ઘટે છે.

૧૧૭૧ પ્રશ્નઃ—આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તરઃ—અસત્સંગનુ બળ ઘટવાથી આત્મવિચાર થવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧૭૨ પ્રશ્નઃ—આત્મજ્ઞાન શું થવાથી થાય છે ?

ઉત્તરઃ—આત્મવિચાર થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય છે.

૧૧૭૩ પ્રશ્નઃ—આપ એમ કહો છો કે, આત્મજ્ઞાનથી નિજ-સ્વભાવરૂપ સર્વ ક્લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—આત્મજ્ઞાનથી નિજસ્વભાવસ્વરૂપ સર્વ ક્લેશ અને સર્વ દુઃખથી રહિત એવો મોક્ષ થાય છે; એ વાત કેવળ સત્ય છે.

૧૧૭૪ પ્રશ્નઃ—અમુનિ કોણ છે ?

ઉત્તરઃ—જે જીવો મોહનિદ્રામાં સુતા છે તે અમુનિ છે.

૧૧૭૫ પ્રશ્નઃ—મુનિ કેવા પ્રકારે રહે ?

ઉત્તરઃ—નિરંતર આત્મવિચારે કરી મુનિ તો જાગૃત રહે.

૧૧૭૬ પ્રશ્નઃ—કોને ભય છે ? અને કોને નથી ?

ઉત્તરઃ—પ્રમાદીને સર્વથા ભય છે; અપ્રમાદીને કોઈ રીતે ભય નથી, એમ શ્રી જિને કહ્યું છે.

૧૧૭૭ પ્રશ્નઃ—શું સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે ?

ઉત્તરઃ—સર્વ પદાર્થ જાણવાનો હેતુ માત્ર આત્મજ્ઞાન કરવું એ છે.

૧૧૭૮ પ્રશ્નઃ—આત્માજ્ઞાન ન થાય તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે ?

ઉત્તરઃ—જો આત્મજ્ઞાન ન થાય, તો સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું નિષ્ફળપણું છે.

૧૧૭૯ પ્રશ્ન:—આત્મજ્ઞાનના પ્રમાણમાં આત્મસમાધિ પ્રગટે ?

ઉત્તર:—જેટલું આત્મજ્ઞાન થાય એટલી આત્મસમાધિ પ્રગટે.

૧૧૮૦ પ્રશ્ન:—મોક્ષ કોને દૂર નથી ?

ઉત્તર:—કોઈ પણ તથારૂપ જોગને પામીને જીવને એક ક્ષણ પણ અંતર્ભેદજાગૃતિ થાય, તો તેને મોક્ષ વિશેષ દૂર નથી.

૧૧૮૧ પ્રશ્ન:—જીવથી મોક્ષ કેટલો દૂર છે એવું માપ શી રીતે કાઢી શકાય ?

ઉત્તર:—અન્ય પરિણામમા જેટલી તાદાત્મ્યવૃત્તિ છે, તેટલો જીવથી મોક્ષ દૂર છે.

૧૧૮૨ પ્રશ્ન:—શું આત્મજોગ બને તો જ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઈ શકે એવુ છે ?

ઉત્તર:—જો કોઇ આત્મજોગ બને તો આ મનુષ્યપણાનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ન થઇ શકે તેવું છે.

૧૧૮૩ પ્રશ્ન:—મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી ? મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી શું કરવું ઘટે ?

ઉત્તર:—પ્રાયે મનુષ્યદેહ વિના આત્મજોગ બનતો નથી એમ જાણી, અસત નિશ્ચય કરી, આજ દેહમાં આત્મજોગ ઉત્પન્ન કરવો ઘટે.

૧૧૮૪ પ્રશ્ન:—શુ કરવાથી સહજમાં આત્મજોગ પ્રગટે ?

ઉત્તર:—વિચારની નિર્મળતાએ કરી, જો આ જીવ અન્ય પરિચયથી પાછો વળે, તો સહજમાં હમણા જ તેને આત્મજોગ પ્રગટે.

૧૧૮૫ પ્રશ્ન:—જીવ શુ કરવાથી વિચારદશાને પામે ?

ઉત્તર:—અસત્સંગ-પ્રસંગનો ઘેરાવો વિશેષ છે, અને આ જીવ તેથી અનાદિ કાળનો હીનસત્વ થયો હોવાથી તેથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા, તેની નિવૃત્તિ કરવા, જેમ બને તેમ સત્સંગનો આશ્રય કરે, તો કોઈ રીતે પુરુષાર્થયોગ્ય થઇ વિચારદશાને પામે.

૧૧૮૬ પ્રશ્ન:—કયા પ્રકારના પ્રમાણમાં આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્તર:—જે પ્રકારે અનિત્યપણું, આ સંસારનું અત્યંતપણે ભાસે, તે પ્રકારે કરી આત્મવિચાર ઉત્પન્ન થાય.

૧૧૮૭ પ્રશ્ન:—આપને આપના ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વૃત્તિ કેવી રહે છે ? આપને ઉપાધિથી છૂટતાં વખત જાય છે તેને આપનું શિથિલપણું માનો છો ?

ઉત્તર:—હવે આ ઉપાધિકાર્યથી છૂટવાની વિશેષ વિશેષ આર્ત્તિ

થયા કરે છે, અને છૂટવા વિના જે કંઇ પણ કાળ જાય છે તે, આ જીવનું શિથિલપણું જ છે, એમ લાગે છે; અથવા એવો નિશ્ચય રહે છે.

૧૧૮૮ પ્રશ્ન:—શ્રી જનકવિદેહી ઉપાધિમાં વસતા રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવું આલંબન લઇ આપ આપનો વ્યવહાર પ્રવર્ત્તાવવા માગતા નથી ?

ઉત્તર:—જનકાદિ ઉપાધિમા રહ્યા છતાં આત્મસ્વભાવમાં વસતા હતા એવા આલંબનપ્રત્યે ક્યારેય બુદ્ધિ થતી નથી.

૧૧૮૯ પ્રશ્ન:—શું આપને એમ રહે છે કે આપને પણ શ્રી-જિન જેવા જન્મત્યાગી છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ કરતાં વખત લાગશે તો અશ્રેય થશે ?

ઉત્તર:—શ્રી જિનજેવા જન્મત્યાગી પણ છોડીને ચાલી નીકળ્યા એવા ભયના હેતુરૂપ ઉપાધિયોગની નિવૃત્તિ આ પામર જીવ કરતાં કરતાં કાળ વ્યતીત કરશે, તો અશ્રેય થશે, એવો ભય જીવના ઉપ-યોગ પ્રત્યે પ્રવર્તે છે, કેમકે એમજ કર્ત્તવ્ય છે. જે રાગદ્વેષાદિ પરિ-ણામ અજ્ઞાન વિના સંભવતાં નથી, તે રાગદ્વેષપરિણામનુ પરિક્ષીણ-પણુંજ કર્ત્તવ્ય છે.

૧૧૯૦ પ્રશ્ન:—શુ હોય ત્યા અત્યંત ત્યાગ સભવે છે? અત્યંત ત્યાગ વિના અત્યત જ્ઞાન ન હોય ?

ઉત્તર:—અત્યંત જ્ઞાન હોય ત્યા અત્યંત ત્યાગ સભવે છે. અત્યંત ત્યાગ પ્રગટયા વિના અત્યંત જ્ઞાન ન હોય એમ, શ્રી તીર્થંકરે સ્વીકાર્યું છે.

૧૧૯૧ પ્રશ્ન:—શ્રી જિન ત્યાગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર:—આત્મપરિણામથી જેટલો અન્ય પદાર્થનો તાદાત્મ્ય–અધ્યાસ નિવૃર્તવો તેને શ્રી જિન 'ત્યાગ' કહે છે.

૧૧૯૨ પ્રશ્ન:—શું બાહ્યત્યાગનો ત્યાગનો અર્થ અંતર્ત્યાગ કહ્યો છે કે આપ બાહ્ય પ્રસંગની નિવૃત્તિને આપને પોતાને માટે ઉપકારી માનો છો?

ઉત્તર:—તે તાદાત્મ્ય–અધ્યાસની નિવૃત્તિરૂપ ત્યાગ થવા અર્થે આ બાહ્ય–પ્રસંગના ત્યાગનો અર્થ અંતર્ત્યાગ કહ્યો નથી, એમ છે, તોપણ આ જીવે અંતર્ત્યાગને અર્થે બાહ્યપ્રસગની નિવૃત્તિને કંઈ પણ ઉપકારી માનવી યોગ્ય છે.

૧૧૯૩ પ્રશ્ન:—શુ આપ ઉપાધિ–બાહ્યપ્રસંગથી છૂટવાનો નિત્ય વિચાર કરો છો ? તેમ કરવાનો જાપ જપો છો ?

ઉત્તર:—નિત્ય છૂટવાનો વિચાર કરીએ છીએ, અને જેમ તે કાર્ય તરત બને તેમ જાપ જપીએ છીએ.

૧૧૯૪ પ્રશ્નઃ—આપને એમ લાગે છે કે, આપનો તે વિચાર અને જાપ હજુ તથારૂપ નથી? શિથિલ છે? જો શિથિલ હોય તો તેને ઉગ્રપણે આપ આરાધવા માંગો છો?

ઉત્તરઃ—જો કે, એમ લાગે છે કે, તે વિચાર અને જાપ હજી તથારૂપ નથી, શિથિલ છે; માટે અત્યંત વિચાર, અને તે જાપને ઉગ્રપણે આરાધવાનો અલ્પકાળમાં યોગ કરવો ઘટે છે એમ વર્ત્યા કરે છે. પ્રસંગથી કેટલાક અરસપરસ-સંબંધજેવા વચનો આ પત્રમાં લખ્યાં છે, તે વિચારમાં સ્ફુરી આવતાં સ્વવિચારને અર્થે લખ્યાં છે.

૧૧૯૫ પ્રશ્નઃ—જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય, તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત અનંત, આદિ, વિષેના પ્રશ્નો તથા રસનાવ્યાપકપણા વિષેનો સંદેહ ક્યારે ટાળશો?

ઉત્તરઃ—જીવ, પ્રદેશ, પર્યાય તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત, આદિ વિષે તથા રસના વ્યાપકપણાવિષે ક્રમેકરી સમજવુ યોગ્ય થશે.

૧૧૯૬ પ્રશ્નઃ—સમાધિસુખ કેમ પ્રગટે છે?

ઉત્તરઃ—જેમ જેમ ઉપાધિનો ત્યાગ થાય, તેમ તેમ સમાધિ-સુખ પ્રગટે છે.

૧૧૯૭ પ્રશ્નઃ—સમાધિસુખ કેમ હાનિ પામે છે?

ઉત્તરઃ—જેમ જેમ ઉપાધિનું ગ્રહણ થાય, તેમ તેમ સમાધિસુખ હાનિ પામે છે.

૧૧૯૮ પ્રશ્નઃ—આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે?

ઉત્તરઃ—વિચાર કરીએ તો આ વાત પ્રત્યક્ષ અનુભવરૂપ થાય છે.

૧૧૯૯ પ્રશ્નઃ—શુ કરવાથી સંસારના પદાર્થો પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના ન રહે? શુ કારણથી તેમાં મોહબુદ્ધિ રહે છે?

ઉત્તરઃ—જો કઇ પણ આ સંસારના પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો તે પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવ્યા વિના રહે નહિ, કેમકે માત્ર અ-વિચારે કરીને તેમા મોહબુદ્ધિ રહે છે.

૧૨૦૦ પ્રશ્નઃ—કોને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવાનું શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે?

ઉત્તરઃ—"આત્મા છે," "આત્મા નિત્ય છે," "આત્મા કર્મનો કર્ત્તા છે," "આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે," "તેથી તે નિવૃત્ત થઈ શકે છે," "અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે," એ છ કારણો જેને વિચાર કરીને સિદ્ધ થાય, તેને 'વિવેકજ્ઞાન' અથવા 'સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ' ગણવી એમ શ્રી જિને નિરૂપણ કર્યું છે. જે નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવે વિશેષકરી અભ્યાસ કરવાયોગ્ય છે.

૧૨૦૧ પ્રશ્નઃ—(૧) આત્મા છે, (૨) આત્મા નિત્ય છે, (૩) આત્મા કર્મનો કર્ત્તા છે, (૪) આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે, (૫) તેથી તે નિવૃત્ત થઇ શકે છે; (૬) અને નિવૃત્ત થઈ શકવાનાં સાધન છે એ ૭ કારણોનો વિચાર કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તરઃ—પૂર્વેના કોઈ વિશેષ અભ્યાસબળથી એ ૭ કારણોનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા સત્સંગના આશ્રયથી તે વિચાર ઉત્પન્ન થવાનો યોગ બને છે.

૧૨૦૨ પ્રશ્નઃ—કયા કારણથી જીવને આત્માનું અસ્તિત્વ, નિત્યત્વ, અને અવ્યાબાધ સમાધિસુખ ભાનમાં આવતા નથી?

ઉત્તરઃ—અનિત્ય પદાર્થપ્રત્યે મોહબુદ્ધિ હોવાને લીધે આત્માનુ 'અસ્તિત્વ' 'નિત્યત્વ' અને 'અવ્યાબાધ સમાધિસુખ' ભાનમાં આવતું નથી.

૧૨૦૩ પ્રશ્નઃ—નિત્ય, શાશ્વત, સુખસ્વરૂપ એવું આત્મજ્ઞાન કઈ રીતે આવિર્ભાવ થઈ શકે છે?

ઉત્તરઃ—તેની મોહબુદ્ધિમાં જીવને અનાદિથી એવુ એકાગ્રપણું ચાલ્યું આવે છે કે, તેનો વિવેક કરતાં જીવને મુઝાઇને પાછું વળવું પડે છે, અને તે મોહગ્રંથી છેદવાનો વખત આવવા પહેલાં તે વિવેક છોડી દેવાનો યોગ પૂર્વકાળે ઘણીવાર બન્યો છે, કેમકે જેનો અનાદિકાળથી અભ્યાસ છે, તે અત્યંત પુરૂષાર્થ વિના અલ્પકાળમાં છોડી શકાય નહિ; માટે ફરી ફરી સત્સંગ, સત્શાસ્ત્ર અને પોતામાં સરળ વિચારદશા કરી તે વિષયમાં વિશેષ શ્રમ લેવો યોગ્ય છે, કે જેના પરિણામમા 'નિત્ય,' 'શાશ્વત,' 'સુખસ્વરૂપ' એવું 'આત્મજ્ઞાન' થઈ સ્વરૂપ–આવિર્ભાવ થાય છે.

૧૨૦૪ પ્રશ્નઃ—આવો આવિર્ભાવ થવામા પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતાં સંશયનું શુ કરવુ?

ઉત્તરઃ—એમાં પ્રથમથી ઉત્પન્ન થતા સંશય ધીરજથી અને વિચારથી શાંત થાય છે. અધીરજથી અથવા આડી કલ્પના કરવાથી માત્ર જીવને પોતાના હિતનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે છે; અને અનિત્ય પદાર્થનો રાગ રહેવાથી તેના કારણે ફરી ફરી સંસારપરિભ્રમણનો યોગ રહ્યા કરે છે.

૧૨૦૫ પ્રશ્નઃ—મને આત્મવિચાર કરવાની ઇચ્છા વર્તે છે તેથી આપને કેવા પ્રકારે સંતોષ થાય છે?

ઉત્તરઃ—કંઇ પણ આત્મવિચાર કરવાની ઇચ્છા તમને વર્તે છે એમ જાણી, ઘણો સંતોષ થયો છે; તે સંતોષમાં મારો કંઇ સ્વાર્થ

નથી. માત્ર તમે સમાધિને રસ્તે ચડવા ઇચ્છો છો તેથી, સંસાર-કલેશથી નિવર્તવાનો તમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે એવા પ્રકારનો સંભવ દેખી સ્વભાવે સંતોષ થાય છે.

૧૨૦૬ પ્રશ્ન:—શ્રી જિને તીવ્રજ્ઞાનદશા કોને કહી છે?

ઉત્તર:—સર્વ વિભાવથી ઉદાસીન, અને અત્યંત શુદ્ધ નિજપર્યાયને સહજપણે આત્મા ભજે તેને શ્રી જિને 'તીવ્રજ્ઞાનદશા' કહી છે.

૧૨૦૭ પ્રશ્ન:—આવી તીવ્રજ્ઞાનદશા આવ્યા વિના કોઇ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહિ, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કરેલો છે તેને માટે આપ શું કહો છો?

ઉત્તર:—જે દશા આવ્યા વિના કોઈ પણ જીવ બંધનમુક્ત થાય નહિ, એવો સિદ્ધાંત શ્રી જિને પ્રતિપાદન કર્યો છે. જે અખંડ સત્ય છે.

૧૨૦૮ પ્રશ્ન—આવી ગહનદશાનો વિચાર સર્વથી થઈ શકવા યોગ્ય નથી? થઈ શકવા યોગ્ય નથી તો શા કારણથી?

ઉત્તર:—કોઇક જીવથી એ ગહન દશાનો વિચાર થઈ શકવાયોગ્ય છે, કેમકે અનાદિથી અત્યંત અજ્ઞાનદશાએ આ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી છે.

૧૨૦૯ પ્રશ્ન:—આવી પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઇ તેની નિવૃત્તિ સૂઝે?

ઉત્તર:—તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઇ, તેની નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું બહુ કઠણ છે.

૧૨૧૦ પ્રશ્ન:—તે પ્રવૃત્તિ એકદમ અસત્ય અને અસાર સમજાઇ તેની તે નિવૃત્તિ સૂઝે એમ બનવું કઠણ છે તો તે માટે કંઈ સાધન નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે? જ્ઞાનદશા શુ કરવાથી સુલભપણે પ્રાપ્ત થાય?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષનો આશ્રય કરવારૂપ ભક્તિમાર્ગ જિને નિરૂપણ કર્યો છે, કે જે માર્ગ આરાધવાથી સુલભપણે જ્ઞાનદશા ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૨૧૧ પ્રશ્ન:—એ ભક્તિમાર્ગ શા કારણે સિદ્ધ થતો નથી?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષના ચરણને વિષે મન સ્થાપ્યા વિના એ ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. જેથી ફરી ફરી જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધવાનું જિનાગમમા ઠેકાણે ઠેકાણે કથન કર્યુ છે.

૧૨૧૨ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરૂષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું શી રીતે સુલભ થાય છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષના ચરણમાં મનનું સ્થાપન થવું પ્રથમ કઠણ પડે છે, પણ વચનની અપૂર્વતાથી, તે વચનનો વિચાર કર-

વાથી, તથા જ્ઞાનીપ્રત્યે અપૂર્વદૃષ્ટિએ જોવાથી, મનનું સ્થાપન થવું સુલભ થાય છે.

૧૨૧૩ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા ક્યા ક્યા દોષો છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં વિરોધ કરનારા પંચવિષયાદિ દોષો છે. તે દોષ થવાનાં સાધનથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; અને પ્રાપ્ત–સાધનમાં પણ ઉદાસીનતા રાખવી, અથવા તે તે સાધનોમાંથી અહંબુદ્ધિ છોડી દઈ રોગરૂપ જાણી પ્રવર્તવું ઘટે.

૧૨૧૪ પ્રશ્ન:—કેવા દોષનો વિશેષ ઉદય હોય છે? આત્મા તે દોષને છેદવા પોતાની સન્મુખ કરે છે ત્યારે તે દોષ શું કરે છે?

ઉત્તર:—અનાદિ–દોષનો એવા પ્રસંગમા વિશેષ ઉદય થાય છે, કેમકે આત્મા તે દોષને છેદવા પોતાની સન્મુખ લાવે છે, કે તે સ્વરૂપાંતર કરી તેને આકર્ષે છે. અને જાગ્રતિમા શિથિલ કરી નાંખી પોતાને વિષે એકાગ્રબુદ્ધિ કરાવી દે છે.

૧૨૧૫ પ્રશ્ન:—આ એકાગ્રબુદ્ધિ કેવા પ્રકારની હોય છે?

ઉત્તર:—તે એકાગ્રબુદ્ધિ, એવા પ્રકારની હોય છે કે "મને આ પ્રવૃત્તિથી તેવો વિશેષ બાધ નહિ થાય; હું અનુક્રમે તેને છોડીશ; અને કરતા જાગ્રત રહીશ" એ આદિ ભ્રાંતદશા તે દોષ કરે છે: જેથી તે દોષનો સંબંધ જીવ છોડતો નથી, અથવા તે દોષ વધે છે, તેનો લક્ષ તેને આવી શકતો નથી.

૧૨૧૬ પ્રશ્ન:—આ વિરોધી સાધનનો કેટલા પ્રકારથી ત્યાગ થઈ શકે છે? એ બન્ને પ્રકારની વ્યાખ્યા કૃપા કરી કહેશો?

ઉત્તર:—એ વિરોધી સાધનનો બે પ્રકારથી ત્યાગ થઈ શકે છે: એક તે સાધનના પ્રસંગની નિવૃત્તિ; બીજો પ્રકાર, વિચારથી કરી તેનું તુચ્છપણું સમજાવું.

૧૨૧૭ પ્રશ્ન—વિચારનો અવકાશ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તર:—વિચારથી કરી તુચ્છપણું સમજાવવા માટે પ્રથમ તે પંચવિષયાદિના સાધનની નિવૃત્તિ કરવી વધારે યોગ્ય છે, કેમકે તેથી વિચારનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૨૧૮ પ્રશ્ન:—તીવ્રજ્ઞાનદશા પ્રગટી જીવ મુક્ત થાય એના સાધનની શ્રેણી બતાવવા દયા કરશો?

ઉત્તર:—તે પંચવિષયાદિ સાધનની નિવૃત્તિ સર્વથા કરવાનું જીવનું બળ ન ચાલતુ હોય ત્યારે, ક્રમે ક્રમે, દેશે દેશે તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે. પરિગ્રહ તથા ભોગોપભોગ પદાર્થનો અલ્પ પરિચય કરવો

ઘટે. એમ કરવાથી અનુક્રમે તે દોષ મોળા પડે, અને આશ્રયભક્તિ દૃઢ થાય; તથા જ્ઞાનીનાં વચનોનું આત્મામાં પરિણામ થઇ 'તીવ્રજ્ઞાન-દશા' પ્રગટી જીવ મુક્ત થાય.

૧૨૧૯ પ્રશ્ન:—આશ્રયભક્તિમાર્ગ કેમ સિદ્ધ થાય?

ઉત્તર:—જીવ કોઇકવાર આવી વાતનો વિચાર કરે તેથી, અનાદિ-અભ્યાસનું બળ ઘટવું કઠણ પડે, પણ દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, અને પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિએ, ફરી ફરી વિચાર કરે, તો અનાદિ-અભ્યાસનું બળ ઘટી, અપૂર્વઅભ્યાસની સિદ્ધિ થઈ, સુલભ એવો આશ્રયભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થાય.

૧૨૨૦ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરુષનો માર્ગ સમજવાનો સમય સમીપ કેમ પ્રાપ્ત થાય?

ઉત્તર:—જે પ્રકારે બંધનથી છૂટાય તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ, હિતકર કાર્ય છે. બાહ્યપરિચયને વિચારીને નિવૃત્ત કરવો એ છૂટવાનો એક પ્રકાર છે. જીવ આ વાત જેટલી વિચારશે તેટલો જ્ઞાનીપુરૂષોનો માર્ગ સમજવાનો સમય સમીપ પ્રાપ્ત થશે.

૧૨૨૧ પ્રશ્ન:—કોણ નિર્ભય થયા છે તથા કોણ આત્મ સ્વભાવને પામ્યા છે?

ઉત્તર.—જન્મ, જરા મરણાદિ દુ:ખે કરી સમસ્ત સંસાર અશરણ છે. સર્વ પ્રકારે જેણે તે સંસારની આશા તજી ને જ નિર્ભય થયા છે, અને આત્મસ્વભાવને પામ્યા છે.

૧૨૨૨ પ્રશ્ન:—આવી સ્થિતિ જીવને શાના વિના પ્રાપ્ત થતી નથી?

ઉત્તર:—વિચાર વિના તે સ્થિતિ જીવને પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.

૧૨૨૩ પ્રશ્ન:—શું કારણે જીવને વિચાર પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે?

ઉત્તર:—સંગના મોહે પરાધીન એવા આ જીવને વિચાર પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે.

૧૨૨૪ પ્રશ્ન:—આપશ્રીની ચિત્ત દશા હાલમાં કેમ વર્ત્તે છે તે જણાવવા કૃપા થશે?

ઉત્તર:—આજે પત્ર ૧ પહોચ્યુ છે. પત્ર લખતાં લખતાં, અથવા કંઈ કહેતાં કહેતાં વાર વાર ચિત્તની અપ્રવૃત્તિ થાય છે:—અને 'કલ્પિતનું આટલું બધું મહાત્મ્ય શું? કહેવું શું? જણાવવું શું? શ્રવણ કરવું શું? પ્રવૃત્તિ શી?' એ આદિ વિક્ષેપથી ચિત્તની તેમાં અપ્રવૃત્તિ થાય છે; અને પરમાર્થસંબંધી કહેતાં, લખતાં, તેથી બીજા પ્રકારના વિક્ષેપની ઉત્પત્તિ

થાય છે. જે વિક્ષેપમાં મુખ્ય અતીવ્રપ્રવૃત્તિના નિરોધ વિના તેમાં—પરમાર્થકથનમાં—પણ અપ્રવૃત્તિ હાલ શ્રેયભૂત લાગે છે. આ કારણ વિષે આગળ એક પત્ર સવિગત લખ્યુ છે, એટલે વિશેષ લખવા જેવું અત્રે નથી, માત્ર ચિત્તમાં અત્રે વિશેષ સ્ફુર્તિ થવાથી લખ્યું છે.

૧૨૨૫ પ્રશ્ન:—આપશ્રી મોતીના વેપારની પ્રવૃત્તિ હજુ વધારે કરવા ધારો છો ?

ઉત્તર:—મોતીના વેપાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ વધારે ન કરવા સબંધીનુ બને તો સારૂં અને ચિત્તની નિત્ય ઇચ્છા એમ રહ્યા કરે છે.

૧૨૨૬ પ્રશ્ન:—આપશ્રી મોતીના વેપારની પ્રવૃત્તિ લોભહેતુથી તો કરતા નથી ?

ઉત્તર:—લોભહેતુથી તે પ્રવૃત્તિ થાય છે કે કેમ ? એમ વિચારના લોભનુ નિદાન જણાતું નથી.

૧૨૨૭ પ્રશ્ન:—મોતીના વેપારની પ્રવૃત્તિ વિષયાદિની ઇચ્છાએ આપનાથી થાય છે ?

ઉત્તર:—વિષયાદિની ઇચ્છાએ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમ પણ જણાતુ નથી. તથાપિ પ્રવૃત્તિ થાય છે એમા સદેહ નથી.

૧૨૨૮ પ્રશ્ન:—આપશ્રી જગતની પેઠે આ વેપારની પ્રવૃત્તિ કરો છો કે શી રીતે ?

ઉત્તર:—જગત્ કઈ લેવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે; આ પ્રવૃત્તિ દેવાને માટે થતી હશે એમ લાગે છે. અત્રે એ લાગે છે તે, યથાર્થ હશે કે કેમ ? તે માટે વિચારવાન પુરૂષ જે કહે તે પ્રમાણ છે.

૧૨૨૯ પ્રશ્ન:—ચેતનને ચેતનપર્યાય અને જડને જડપર્યાય હોય જ ? શું પદાર્થની સ્થિતિ એમ જ છે ?

ઉત્તર:—ચેતનને ચેતનપર્યાય હોય, અને જડને જડપર્યાય હોય એ જ પદાર્થની સ્થિતિ છે.

૧૨૩૦ પ્રશ્ન:—પર્યાય એટલે શુ ?

ઉત્તર:—પ્રત્યેક સમયે જે જે પરિણામ થાય છે, તે તે પર્યાય છે. વિચાર કરવાથી આ વાત યથાર્થ લાગશે.

૧૨૩૧ પ્રશ્ન:—શા કારણે સ્પષ્ટપણે કહેવાનું હાલ આપનાથી બનતું નથી ?

ઉત્તર:—લખવાનું હાલ ઓછું બની શકે છે તેથી, કેટલાક વિચારો જણાવવાનુ બની શકતું નથી. તેમ કેટલાક વિચારો ઉપશમ કરવારૂપ પ્રકૃતિનો ઉદય હોવાથી કોઇને સ્પષ્ટતાથી કહેવાનુ બની શકતું નથી. હાલ અત્રે એટલી બધી ઉપાધિ રહેતી નથી, તોપણ પ્રવૃત્તિ-

રૂપ સંગ હોવાથી, તથા ક્ષેત્ર[1] ઉતાપરૂપ હોવાથી થોડા દિવસ અત્રેથી નિવૃત્ત થવાનો વિચાર થાય છે; હવે તે વિષે જે બને તે ખરૂં.

૧૨૩૨ પ્રશ્ન:—આત્મવીર્ય પ્રવર્ત્તાવવામાં અને સંકોચવામાં કેવી રીતે પ્રવર્ત્તવું ઘટે છે?

ઉત્તર:—આત્મવીર્ય પ્રવર્તાવવામાં અને સંકોચવામાં બહુ વિચાર કરી પ્રવર્તવું ઘટે છે.

૧૨૩૩ પ્રશ્ન:—[2]ભાવનગર આવવા માટે કૃપા કરશો?

ઉત્તર:—વિશેષ વિનંતિ કે, તમારૂં લખેલું પત્તુ ૧ પ્રાપ્ત થયું છે. તે તરફ આવવા સંબંધીમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ છે:—

લોકોને અદેશો પડે એવી જાતનો બાહ્ય–વ્યવહારનો ઉદય છે, અને તેવા વ્યવહાર સાથે બળવાન નિર્ગ્રંથ પુરૂષ જેવો ઉપદેશ કરવો તે, માર્ગનો નિરોધ કરવા જેવું છે;–અને તેમ જાણીને, તથા તેના જેવાં બીજાં કારણોનુ સ્વરૂપ વિચારી ઘણું કરીને લોકોને અંદેશાનો હેતુ થાય તેવા પ્રસંગમા મારૂં આવવુ થતુ નથી. વખતે ક્યારેક કોઈ સમાગમમાં આવે છે, અને કંઈ સ્વાભાવિક કહેવા કરવાનુ થાય છે, એમાં પણ ચિત્તની ઇચ્છિત પ્રવૃત્તિ નથી. પૂર્વે યથાસ્થિત વિચાર કર્યા વિના જીવે પ્રવૃત્તિ કરી તેથી, આવા વ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત થયો છે, જેથી ઘણીવાર ચિત્તમા શોચ રહે છે; પણ યથાસ્થિત સમપરિણામે વેદવું ઘટે છે એમ જાણી, ઘણું કરી તેવી વૃત્તિ રહે છે. આ વ્યાપારાદિ ઉદયવ્યવહારથી જે જે સંગ થાય છે, તેમાં ઘણું કરી અસંગ–પરિણામવત્ પ્રવૃત્તિ થાય છે, કેમકે તેમાં સારભૂતપણું કંઈ લાગતું નથી, પણ જે ધર્મવ્યવહારના પ્રસંગમાં આવવું થાય ત્યા, તે પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવુ ઘટે નહિ. તેમ બીજો આશય વિચારી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તેટલું સમર્થપણું હાલ નથી. તેથી તેવા પ્રસંગમા ઘણુંકરીને મારૂં આવવુ ઓછુ થાય છે, અને એ ક્રમ ફેરવવાનું ચિત્તમાં હાલ બેસતું નથી, છતાં તે તરફ આવવાના પ્રસંગમાં તેમ કરવા કંઈ પણ વિચાર મેં કર્યો હતો, તથાપિ તે ક્રમ ફેરવતાં બીજાં વિષમ કારણોનો આગળપર સંભવ થશે એમ પ્રત્યક્ષ દેખાવાથી ક્રમ ફેરવવા સંબંધીની વૃત્તિ ઉપશમ કરવી યોગ્ય લાગવાથી તેમ કર્યું છે. આ આશય સિવાય ચિત્તમા બીજા આશય પણ તે

૧ મુંબઇક્ષેત્રને ઉદ્દેશી લખ્યુ છે:—સંશોધક.

૨ ભાવનગર આવવા માટે ભાવનગરનિવાસી ભાઈ કુંવરજી આણંદજીએ આમંત્રણ કરેલું તેના ઉત્તરમાં શ્રીમદે આ પ્રમાણે પોતાના વિચારો બતાવેલા. સંશોધક.

તરફ હાલ નહિ આવવાના સંબંધમાં છે; પણ કોઈ લોકવ્યવહારરૂપ કારણથી આવવા વિષેનો વિચાર વિસર્જન કર્યો નથી. ચિત્તપર વધારે દબાણ કરીને આ સ્થિતિ લખી છે. તેપર વિચાર કરી જો કંઈ અગત્ય જેવું લાગે તો વખતે * * * * ને ખુલાસો કરશો. મારા આવવા, નહિ આવવા વિષે જો કંઈ વાત નહિ ઉચ્ચારવાનું બને તે. તેમ કરવા વિનંતિ છે.

૧૨૩૪ પ્રશ્ન:—ધન વગેરેથી જીવને તથારૂપ સુખવૃત્તિ થાય એમ મને રહે છે તો તે માટે હું પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરૂં ?

ઉત્તર:—સર્વ કરતાં જેમાં અધિક સ્નેહ રહ્યા કરે છે એવી આ કાયા તે, રોગ, જરાદિથી સ્વાત્મને જ દુઃખરૂપ થઇ પડે છે, તોપછી તેથી દૂર એવાં ધનાદિથી જીવને તથારૂપ (યથાયોગ્ય) સુખવૃત્તિ થાય એમ માનતાં વિચારવાનની બુદ્ધિ જરૂર ક્ષોભ પામવી જોઇએ; અને કોઈ બીજા વિચારમા જવી જોઇએ; એવો જ્ઞાનીપુરૂષોએ નિર્ણય કર્યો છે તે, યથાતથ્ય છે.

૧૨૩૫ પ્રશ્ન:—સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે શાને કહ્યો છે?

ઉત્તર:—આત્મા અત્યંત-સહજ-સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.

૧૨૩૬ પ્રશ્ન:—શા કારણે જીવને સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું દુર્ગમ પડે છે?

ઉત્તર:—અનાદિ કાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે, જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવુ તેને દુર્ગમ પડે છે.

૧૨૩૭ પ્રશ્ન:—શુ શ્રી જિને એમ કહ્યુ છે કે, જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી અનંતિ વાર આવ્યો છે, છતાં તે સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે? સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે તો શા કારણે ?

ઉત્તર—શ્રી જિને એમ કહ્યુ છે કે, યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતિવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથીભેદ થવા સુધી આવવાનુ થાય છે ત્યારે, ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે.

૧૨૩૮ પ્રશ્ન:—ગ્રંથીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઇએ તે થવાને માટે જીવે શુ કરવુ શ્રેયભૂત છે ?

ઉત્તર:—ગ્રંથીભેદ થવામા જે વીર્યગતિ જોઇએ તે થવાને અર્થે જ જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્દવિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે.

૧૨૩૯ પ્રશ્ન:—આપશ્રીનુ આયુષ્ય ઉપાધિયોગે વ્યતીત થાય છે તે આપને યોગ્ય લાગે છે ?

ઉત્તરઃ—આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે વ્યતીત થતું જાય છે, એ માટે અત્યંત શોક થાય છે, અને તેનો અલ્પકાળમાં જો ઉપાય ન કર્યો તો અમજેવા અવિચારી પણ થોડા સમજવા.

૧૨૪૦ પ્રશ્નઃ—આપ કયા જ્ઞાનને અત્યંત ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરો ?

ઉત્તરઃ—જે જ્ઞાનથી 'કામ' નાશ પામે તે જ્ઞાનને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર હો.

૧૨૪૧ પ્રશ્નઃ—એક સમયમાં વધારેમાં વધારે કેટલા જીવ મુક્ત થાય ?

ઉત્તરઃ—વધારેમાં વધારે એક સમયે ૧૦૮ જીવ મુક્ત થાય.

૧૨૪૨ પ્રશ્ન —૧૦૮ કરતા વિશેષ ન થાય ?

ઉત્તરઃ—એથી વિશેષ ન થાય એવી લોકસ્થિતિ જિનાગમમાં સ્વીકારેલી છે.

૧૨૪૩ પ્રશ્નઃ—જો આ પ્રમાણે જીવો મોક્ષપ્રાપ્ત થયા કરે, તો સંસારનો ઉચ્છેદ ન થઈ જાય ? અને થઈ જાય તો બંધ—મોક્ષ વ્યવસ્થામાં વિપર્યય ન થાય ?

ઉત્તરઃ—અનેક પ્રત્યેક સમયે એકસો આઠ જીવ મુક્ત થયા જ કરે છે એમ ગણીએ, તો પરિણામે ત્રણે કાળમા જેટલા જીવ મોક્ષપ્રાપ્ત થાય તેટલા જીવની જ અનંત સંખ્યા થાય. તે કરતા સંસાર નિવાસી જીવોની સંખ્યા અનંતપણે જિનાગમમા નિરૂપી છે. અર્થાત્ ત્રણે કાળમા મુક્તજીવ જેટલા થાય તે કરતા સંસારમા અનંતગણા જીવ રહે, કેમકે તેનુ પરિમાણ એટલુ વિશેષ છે, અને તેથી મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ વહ્યા કરતા છતાં સંસારમાર્ગ ઉચ્છેદ થઇ જવો સંભવતો નથી, અને તેથી બંધ—મોક્ષ-વ્યવસ્થામા વિપર્યય થતું નથી. આ વિષે વધારે ચર્ચા સમાગમમા કરશો તો અડચણ નથી. જીવના બંધ—મોક્ષની વ્યવસ્થા વિષે સંક્ષેપમાં પત્ર લખ્યુ છે.

૧૨૪૪ પ્રશ્ન—આપશ્રી એમ ધારો છો કે, આપ ઉપાધિ કરો છો, છતા અસંગદશામા રહી શકો છો ? ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ ચંચળ ન થાય એમ ન બને ? અમારે અને આપે આ સંબંધમા કેવી રીતે વિચારવુ ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—સૌ કરતા વિચારવાયોગ્ય વાત તો હાલ એ જ છે કે, ઉપાધિ કરવામા આવે, અને કેવળ અસંગદશા રહે એમ બનવું અત્યંત કઠણ છે; અને ઉપાધિ કરતાં આત્મપરિણામ ચંચળ ન થાય એમ બનવુ અસંભવિત જેવું છે. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનીને બાદ કરતાં આપણે સૌએ

તો આત્મામાં જેટલું અસંપૂર્ણું અસમાધિપણું વર્તે છે તે, અથવા વર્તી શકે તેવું હોય તે, ઉચ્છેદ કરવું એ વાત લક્ષમા વધારે લેવા યોગ્ય છે.

૧૨૪૫ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરૂષોએ સમ્યગદર્શનના નિવાસનાં કેટલા અને કયા કયા પદને સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે?

ઉત્તર:—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પામ્યા છે એવા જ્ઞાનીપુરુષોએ નીચે કહ્યાં છે તે છ પદને સમ્યગ્દર્શનના નિવાસનાં સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનક કહ્યાં છે. ૧. પ્રથમ પદ આત્મા છે. ૨ બીજુ પદ આત્મા નિત્ય છે. ૩. ત્રીજું પદ આત્મા કર્ત્તા છે. ૪. ચોથુ પદ આત્મા ભોક્તા છે. ૫. પાંચમુ પદ મોક્ષ પદ છે, અને ૬ છઠું પદ મોક્ષનો ઉપાય છે.

૧૨૪૬ પ્રશ્ન:—"આત્મા છે" એમ આપ કહો છો તે શી રીતે?

ઉત્તર—**પ્રથમપદ:—"આત્મા છે."** જેમ ઘટપટઆદિ પદાર્થો છે તેમ આત્મા પણ છે. અમુક ગુણ હોવાને લીધે જેમ ઘટપટાદિ હોવાનું પ્રમાણ છે, તેમ સ્વપરપ્રકાશક એવી ચૈતન્ય—સત્તાનો પ્રત્યક્ષ ગુણ જેને વિષે છે એવો આત્મા હોવાનુ પ્રમાણ છે.

૧૨૪૭ પ્રશ્ન:—આત્મા નિત્ય છે એમ આપ કહો છો તે કઇ રીતે તે સમજાવવા કૃપા કરશો?

ઉત્તર:—**બીજું પદ:—"આત્મા નિત્ય છે."** ઘટપટઆદિ પદાર્થો અમુક કાળવર્ત્તિ છે. આત્મા ત્રિકાળવર્ત્તિ છે. ઘટપટાદિ 'સંયોગે કરી' પદાર્થ છે. આત્મા 'સ્વભાવે કરીને' પદાર્થ છે, કેમકે તેની ઉત્પત્તિ માટે કોઈ પણ સંયોગો અનુભવયોગ્ય થતા નથી. કોઇ પણ સયોગી દ્રવ્યથી ચેતન—સત્તા પ્રગટ થવાયોગ્ય નથી, માટે અનુત્પન્ન છે. અસયોગી હોવાથી અવિનાશી છે, કેમકે જેની કોઇ સયોગથી ઉત્પત્તિ ન હોય તેનો કોઇને વિષે લય પણ હોય નહિ

૧૨૪૮ પ્રશ્ન:—"આત્મા કર્ત્તા છે" એ શી રીતે?

ઉત્તર:—**ત્રીજું પદ:—"આત્મા કર્ત્તા છે."** સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયાસપન્ન છે. કઇને કઇ પરિણામક્રિયા સહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે. આત્મા પણ ક્રિયાસપન્ન છે. ક્રિયાસંપન્ન છે, માટે કર્ત્તા છે. તે કર્ત્તાપણું ત્રિવિધ શ્રી જિને વિવેચ્યુ છે. પરમાર્થથી સ્વભાવપરિણતિએ 'નિજસ્વરૂપનો કર્ત્તા છે.' અનુપચરિત (અનુભવમાં આવવાયોગ્ય—વિશેષ સંબંધસહિત) વ્યવહારથી તે આત્મા 'કર્મનો કર્ત્તા છે.' ઉપચારથી 'ઘર, નગર આદિનો કર્ત્તા છે.'

૧૨૪૯ પ્રશ્ન:—"આત્મા ભોક્તા છે" એમ કયા પ્રમાણથી જણાય?

ઉત્તરઃ—**ચોથું પદઃ—" આત્મા ભોક્તા છે. "** જે જે કંઇ ક્રિયા છે તે તે સર્વ સફળ છે, નિરર્થક નથી. જે કંઇ પણ કરવામાં આવે છે તેનું ફળ ભોગવવામાં આવે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. વિષ ખાધાથી વિષનું, સાકર ખાવાથી સાકરનું ફળ; અગ્નિસ્પર્શથી તે અગ્નિસ્પર્શનુ ફળ, હીમને સ્પર્શ કરવાથી હીમસ્પર્શનું જેમ ફળ થયા વિના રહેતું નથી, તેમ કષાયાદિ, કે અકષાયાદિ જે કંઈ પણ પરિણામે આત્મા પ્રવર્ત્તે તેનુ ફળ પણ થવા યોગ્ય જ છે, અને તે થાય છે. તે આત્મા કર્ત્તા હોવાથી ' ભોક્તા છે. '

૧૨૫૦ પ્રશ્નઃ—મોક્ષપદ કેવા રૂપે છે ?

ઉત્તર.—**પાંચમું પદઃ—" મોક્ષપદ છે. "** જે અનુપચરિત–વ્યવહારથી જીવને કર્મનુ કર્ત્તાપણુ નિરૂપણુ કર્યું, કર્તાપણું હોવાથી ભોક્તાપણું નિરૂપણ કર્યું, તે કર્મનુ ટળવાપણું પણ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ કષાયાદિનું તીવ્રપણું હોય પણ તેના અનભ્યાસથી–તેના અપરિચયથી–તેને ઉપશમ કરવાથી–તેનુ મંદપણું દેખાય છે, તે ક્ષીણ થવાયોગ્ય દેખાય છે, ક્ષીણ થઇ શકે છે. તે તે બંધભાવ ક્ષીણ થઇ શકવાયોગ્ય હોવાથી તેથી રહિત એવો જે શુદ્ધ–આત્મસ્વભાવ તે રૂપ'મોક્ષપદ છે.'

૧૨૫૧ પ્રશ્નઃ—" મોક્ષનો ઉપાય છે " એ સિદ્ધાંતની પ્રતીતિ શી ?

ઉત્તરઃ—**છઠ્ઠું પદઃ—" તે મોક્ષનો ઉપાય છે. "** જો કદી કર્મબંધમાત્ર થયા કરે એમ જ હોય તો તેની નિવૃત્તિ કોઇ કાળે સંભવે નહિ, પણ કર્મબંધથી વિપરીત સ્વભાવવાળા એવા જ્ઞાન,, દર્શન, સમાધિ, વૈરાગ્ય, ભક્ત્યાદિ સાધન પ્રત્યક્ષ છે. જે સાધનના બળે કર્મબંધ શિથિલ થાય છે,–ઉપશમ પામે છે–ક્ષીણ થાય છે. ' માટે તે જ્ઞાન, દર્શન, સંયમાદિ મોક્ષપદના ઉપાય છે.'

૧૨૫૨ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી એમ કહો છો કે આ છ પદ અત્યંત સંદેહરહિત છે ?

ઉત્તરઃ—શ્રી જ્ઞાનીપુરૂષોએ સમ્યગ્દર્શનના મુખ્ય નિવાસભૂત કહ્યાં એવાં આ છ પદ અત્રે સંક્ષેપમાં જણાવ્યા છે. સમીપમુક્તિગામી જીવને સહજ વિચારમાં તે સપ્રમાણ થવાયોગ્ય છે,–પરમ નિશ્ચયરૂપ જણાવા યોગ્ય છે. તેનો સર્વ વિભાગે વિસ્તાર થઇ તેના આત્મામાં વિવેક થવાયોગ્ય છે. આ છ પદ અત્યંત સંદેહ રહિત છે, એમ પરમપુરૂષે નિરૂપણુ કર્યું છે.

૧૨૫૩ પ્રશ્નઃ—આ છ પદનો વિવેક શા કારણે કહ્યો છે ?

ઉત્તરઃ—એ છ પદનો વિવેક જીવને સ્વસ્વરૂપ સમજવાને અર્થે કહ્યો છે.

૧૨૫૪ પ્રશ્નઃ—શા કારણે આ છ પદની દેશના જ્ઞાનીપુરૂષોએ પ્રકાશી છે ?

ઉત્તરઃ—અનાદિ સ્વપ્નદશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો એવો જીવનો અહંભાવ—મમત્વભાવ—તે નિવૃત્ત થવાને અર્થે આ છ પદની જ્ઞાની-પુરુષોએ દેશના પ્રકાશી છે.

૧૨૫૫ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દર્શનનેઅને તેથી મોક્ષપદને જીવ કેમ પામે ?

ઉત્તરઃ—તે સ્વપ્નદશાથી રહિત માત્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે, એમ જો જીવ પરિણામ કરે, તો સહજમાત્રમાં તે જાગ્રત થઈ સમ્યગ્દર્શ-નને પ્રાપ્ત થાય; સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત થઇ સ્વસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામે.

૧૨૫૬ પ્રશ્નઃ—આ છ પદને યથાર્થ જાણવાથી શું ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે ?—શું કૃતાર્થ થવાય છે ?

ઉત્તરઃ—કોઇ વિનાશી, અશુદ્ધ અને અન્ય એવા ભાવને વિષે તેને હર્ષ, શોક, સંયોગ, ઉત્પન્ન ન થાય, તે વિચારે સ્વસ્વરૂપને વિષે જ શુદ્ધપણું, સંપૂર્ણપણું, અવિનાશીપણું, અત્યંત આનંદપણું, અંત-રરહિત તેના અનુભવમાં આવે છે, સર્વ વિભાવિ—પર્યાયમાં માત્ર પો-તાને અધ્યાસથી એકયતા થઇ છે, તેથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું જ છે એમ, સ્પષ્ટ—પ્રત્યક્ષ—અત્યંત પ્રત્યક્ષ—અપરોક્ષ—તેને અનુભવ થાય છે. વિનાશી અથવા અન્ય પદાર્થના સંયોગને વિષે તેને ઇષ્ટ—અનિષ્ટપણું પ્રાપ્ત થતુ નથી. જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિ બાધારહિત સંપૂર્ણ મહાત્મ્યનુ ઠેકાણું એવું નિજસ્વરૂપ જાણી, વેદી, તે કૃતાર્થ થાય છે. જે જે પુરૂષોને ' એ છ પદ સપ્રમાણ એવાં પરમ પુરૂષના વચને આત્માનો નિશ્ચય થયો છે, તે તે પુરૂષો સ્વરૂપને પામ્યા છે. આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ સર્વસંગથી રહિત થયા છે, થાય છે, અને ભાવિકાળમા પણ તેમ જ થશે.

૧૨૫૭ પ્રશ્નઃ—કેવા પુરૂષને આપ નમસ્કાર કરો છો ?

ઉત્તરઃ—જે સત્પુરૂષોએ જન્મ, જરા, મરણનો નાશ કરવાવાળો, સ્વસ્વરૂપમાં સહજ—અવસ્થાન થવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, તે સત્પુરૂષોને અત્યંત ભક્તિથી નમસ્કાર છે.

૧૨૫૮ પ્રશ્નઃ—શું જ્ઞાનીપુરૂષની નિષ્કારણ કરૂણાને નિત્ય સ્ત-વવામાં આત્મસ્વભાવ પ્રગટે છે ?

ઉત્તરઃ—તેની નિષ્કારણ—કરૂણાને નિત્યપ્રત્યે નિરંતર સ્તવવામાં પણ આત્મસ્વભાવ પ્રગટે છે એવા સર્વ સત્પુરૂષો, તેનાં ચરણારવિંદ સદાય હૃદયને વિષે સ્થાપન રહો !

૧૨૫૯ પ્રશ્ન:—આ છ પદથી સિદ્ધ એવું આત્મસ્વરૂપ જેના વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમાં પ્રગટવાનું અને તેથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે એમ આપ કહો છો તે સત્પુરૂષના ગુણની વ્યાખ્યા આપ શી રીતે કરો ?

ઉત્તર.—જે છ પદથી સિદ્ધ છે એવું આત્મસ્વરૂપ તે જેનાં વચનને અંગીકાર કર્યે સહજમા પ્રગટે છે, જે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટવાથી સર્વકાળ જીવ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત થઇ નિર્ભય થાય છે, તે વચનના કહેનાર એવા સત્પુરૂપના ગુણની વ્યાખ્યા કરવાને અશક્તિ છે.

૧૨૬૦ પ્રશ્ન:—શા કારણે અશક્તિ છે ? શુ આવા પુરૂષોને "આ મારો શિષ્ય છે," તે "મારી ભક્તિનો કર્ત્તા છે માટે મારો છે" એવો ભાવ ન થાય ?

ઉત્તર:—કેમકે જેનો પ્રત્યુપકાર ન થઇ શકે એવો પરમાત્વભાવ ને જેણે કંઈ પણ ઇચ્છાવિના માત્ર નિષ્કારણ—કરૂણાશીલતાથી આપ્યો. એમ છતા પણ જેણે અન્ય જીવને વિષે 'આ મારો શિષ્ય છે, અથવા ભક્તિનો કર્ત્તા છે, માટે મારો છે,' એમ કદી જોયુ નથી. એવા જે સત્પુરૂષ, તેને અત્યંત ભક્તિએ ફરી ફરી નમસ્કાર હો !

૧૨૬૧ પ્રશ્ન:—સત્પુરૂષોએ શુ ઉદ્દેશથી સદ્ગુરૂની ભક્તિનુ નિરૂપણ કર્યું છે ?

ઉત્તર:—જે સત્પુરૂષોએ સદ્ગુરૂની ભક્તિ નિરૂપણ કરી છે, તે ભક્તિ માત્ર શિષ્યના કલ્યાણને અર્થે છે. જે ભક્તિને પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગુરૂના આત્માની ચેષ્ટાને વિષે વૃત્તિ રહે, અપૂર્વ ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ અન્ય સ્વચ્છંદ મટે, અને સહેજે આત્મબોધ થાય એમ જાણીને જે ભક્તિનુ નિરૂપણ કર્યું છે, તે ભક્તિને અને તે સત્પુરૂષોને ફરી ફરી ત્રિકાળ નમસ્કાર હો !

૧૨૬૨ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને કેવળજ્ઞાન કેવા પ્રકારે વર્તવાનું કહી શકાય ?

ઉત્તર:—જો કદી પ્રગટપણે વર્ત્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઇ નથી, જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે, શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયુ છે, વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે, ઇચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયુ છે, મુખ્ય નયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્ત્તે છે, તે કેવળજ્ઞાન—સર્વ અવ્યાબાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર—જેનાયોગે સહજમાત્રમાં જીવ પામવા યોગ્ય થયો, તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !

૧૨૬૩ પ્રશ્ન:—વેદાંતાદિમાં આત્મસ્વરૂપની જે વિચારણા કરી છે તે વિચારણા કરતાં જિનાગમમાં કહેલી વિચારણામાં ભેદ પડે છે?

ઉત્તર:—વેદાતાદિમાં આત્મસ્વરૂપની જે વિચારણા કહી છે, તે વિચારણા કરતા શ્રી જિનાગમમા જે આત્મસ્વરૂપની વિચારણા કહી છે તેમાં ભેદ પડે છે.

૧૨૬૪ પ્રશ્ન:—સર્વ વિચારણાનુ ફળ શુ ઘટે?

ઉત્તર:—સર્વે વિચારણાનું ફળ આત્માનુ સહજસ્વભાવે પરિણામ થવુ એ જ છે.

૧૨૬૫ પ્રશ્ન.—વેદાંતાદિ કરતાં શ્રી જિને સંપૂર્ણ રાગદ્વેષના ક્ષય વિના સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહિ એવો કહેલો નિશ્ચય આપને વધારે બળવાન પ્રમાણભૂત લાગે છે?

ઉત્તર.—સંપૂર્ણ રાગદ્વેષના ક્ષય વિના સપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે નહિ એવો નિશ્ચય જિને કહ્યો છે તે, વેદાતાદિ કરતાં બળવાન પ્રમાણભૂત છે.

૧૨૬૬ પ્રશ્ન.—શુ આપને પરાણે ઉપાધિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે?

ઉત્તર:—"અલ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવા ઇચ્છનારે આત્મપરિણતિને કર્યો વિચારમાં આણવી ઘટે છે, કે જેથી તે ઉપાધિરહિત થઈ શકે?" એ પ્રશ્ન અમે લખ્યું હતું. તેના ઉત્તરમાં તમે લખ્યું કે, જ્યાસુધી રાગબંધન છે ત્યાંસુધી, ઉપાધિરહિત થવાતું નથી, અને તે બંધન આત્મપરિણતિથી ઓછુ પડી જાય તેવી પરિણતિ રહે, તો અલ્પકાળમાં ઉપાધિરહિત થવાય એ પ્રમાણે ઉત્તર લખ્યો તે, યથાર્થ છે. અહીં પ્રશ્નમા વિશેષતા એટલી છે કે "પરાણે ઉપાધિયોગ પ્રાપ્ત થતો હોય, તે પ્રત્યે રાગદ્વેષાદિ પરિણતિ ઓછી હોય, ઉપાધિ કરવા ચિત્તમા વારવાર ખેદ રહેતો હોય, અને તે ઉપાધિને ત્યાગ કરવામા પરિણામ રહ્યાં કરતાં હોય, તેમ છતા ઉદયબળથી ઉપાધિપ્રસંગ વર્તતો હોય, તો તે શા ઉપાયે નિવૃત્ત કરી શકાય?" એ પ્રશ્ન વિશે જે લક્ષ પહોંચે તે લખશો.

૧૨૬૭ પ્રશ્ન:—આપે 'ભાવાર્થ પ્રકાશ' ગ્રંથ વાચ્યો છે? તેની રચના કેવી છે? તારતમ્યે તેમાં વાસ્તવ્ય જ્ઞાનવાનની રચના આપને લાગે છે?

ઉત્તર:—'ભાવાર્થપ્રકાશ' ગ્રથ અમે વાંચ્યો છે, તેમા સંપ્રદાયના વિવાદનું કંઇક સમાધાન થઈ શકે એવી રચના કરી છે, પણ તારતમ્યે વાસ્તવ્ય-જ્ઞાનવાનની રચના નથી, એમ મને લાગે છે.

૧૨૬૮ પ્રશ્ન:—"અપ્પે પુરૂષ એક વરખ હૈ" એ સવૈયામાં

કેવો ઉપદેશ છે? તેથી જે નિર્ણય કરી શકાય તે પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ રહે છે? તે કોઈ રીતે ઉપકારક છે?

ઉત્તરઃ—શ્રી * * * * એ "અપે પુરૂષ એક વરખ હૈ' એ સવૈયો લખાવ્યો તે, વાંચ્યો છે. શ્રી * * * * ને એવા સવૈયાનો વિશેષ અનુભવ છે, તથાપિ એવા સવૈયામાં પણ ઘણું કરીને છાંયાજેવો ઉપદેશ જોવામાં આવે છે, અને તેથી અમુક નિર્ણય કરી શકાય, અને કદ નિર્ણય કરી શકાય તો તે પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ રહે છે એમ, ઘણું કરીને લક્ષમાં આવતું નથી. જીવના પુરૂષાર્થધર્મને કેટલીક રીતે એવી વાણી બળવાન કરે છે, એટલો તે વાણીનો ઉપકાર કેટલાક જીવોપ્રત્યે થવો સંભવે છે.

૧૨૬૯ પ્રશ્ન—"વ્યવહારની જાળ પાંદડે પાંદડે પરજળી" એ પદ આપને કેમ લાગે છે?

ઉત્તરઃ—તમારા આજના પત્રમા છેવટે શ્રી * * * એ જે સાખી લખાવી છે "વ્યવહારની જાળ પાંદડે પાંદડેં પરજળી" એ પદ જેમાં પડેલું છે તે યથાર્થ છે. ઉપાધિથી ઉદાસ થયેલા ચિત્તને ધીરજનો હેતુ થાય એવી છે.

૧૨૭૦ પ્રશ્ન—ચિત્તને દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ રહે છે તો કેમ કરવુ?

ઉત્તરઃ—શરણુ (આશ્રય), અને નિશ્ચય કર્ત્તવ્ય છે. અધીરજથી ખેદ કર્તવ્ય નથી. ચિત્તને દેહાદિ ભયનો વિક્ષેપ પણ કરવો યોગ્ય નથી. અસ્થિર પરિણામ ઉપશમાવવા યોગ્ય છે.

૧૨૭૧ પ્રશ્ન—મને દેહ છૂટવા સંબધી ભય રહે છે તેનુ કેમ? હાનિ અને મરણુ શું?

ઉત્તરઃ—વિચારવાનને દેહ છૂટવાસંબધી હર્ષ–વિષાદ ઘટે નહિ. આત્મપરિણામનુ વિભાવપણુ તેજ હાનિ, અને તે જ મુખ્ય મરણુ છે. સ્વભાવસન્મુખતા, તથા તેની દઢ ઇચ્છા પણુ તે હર્ષ–વિષાદને ટાળે છે.

૧૨૭૨ પ્રશ્ન—આપને સર્વને વિષે કેવા ભાવની ઇચ્છા રહે છે?

ઉત્તરઃ—સર્વને વિષે સમભાવની ઇચ્છા રહે છે.

૧૨૭૩ પ્રશ્ન—આપને આપનો ઉદય શિથિલ કરનાર જણાય છે? આપને તેથી ઉદાસપણું આવતું નથી? જ્ઞાનનુ ફળ શું?

ઉત્તરઃ—તીવ્રવૈરાગ્યવાનને જે ઉદયના પ્રસગ શિથિલ કરવામા ઘણીવાર ફળીભૂત થાય છે તેવા, ઉદયના પ્રસંગ જોઈ ચિત્તમાં અત્યંત ઉદાસપણુ આવે છે. આ સંસાર કયા કારણે પરિચય કરવા યોગ્ય છે? તથા તેની નિવૃત્તિ ઇચ્છનાર એવા વિચારવાનને પ્રારબ્ધવશાત્

તેનો પ્રસંગ રહ્યા કરતો હોય, તો તે પ્રારબ્ધ બીજે કોઇ પ્રકારે ત્વરાએ વેદી શકાય કે કેમ? તે તમે તથા * * * * વિચાર કરીને લખશો. જે તીર્થંકરે જ્ઞાનનું ફળ 'વિરતિ' કહ્યું છે, તે તીર્થંકરને અત્યંત ભક્તિએ નમસ્કાર હો!

૧૨૭૪ પ્રશ્નઃ—પૂર્વકર્મનો સંબંધ આપને કયા પ્રકારે સિદ્ધ થતો જણાય છે?

ઉત્તરઃ—નહિ ઇચ્છવામા આવતાં છતાં જીવને ભોગવવું પડે છે; એ પૂર્વકર્મનો સંબંધ યથાર્થ સિદ્ધ કરે છે.

૧૨૭૫ પ્રશ્નઃ—" રાંડી રૂએ, માંડી રૂએ, પણ સાત ભરતારવાળી તો મોઢુંજ ન ઉઘાડે" એ વાક્ય આપે શા કારણે ઉચાર્યું છે?

ઉત્તરઃ—તથારૂપ ગભીર વાક્ય નથી, તોપણ આશય ગંભીર હોવાથી એક લૌકિક વચનનું આત્મામા હાલ ઘણીવાર સ્મરણ થઇ આવે છે. તે વાક્ય આ પ્રમાણે છેઃ " રાંડી રૂએ, માંડી રૂએ, પણ સાત ભરતારવાળી તો મોઢું જ ન ઉઘાડે." વાક્ય અગભીર હોવાથી લખવામા પ્રવૃત્તિ ન થાત, પણ આશય ગભીર હોવાથી, અને પોતાને વિષે વિચારવાનુ વિશેષ દેખાવાથી, તમને પત્ર લખવાનું સ્મરણ થતાં આ વાક્ય લખ્યુ છે. તેનાપર યથાશક્તિ વિચાર કરશો.

૧૨૭૬ પ્રશ્નઃ—સત્યનું જ્ઞાન થયા પછી મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ટળવી જ જોઇએ? પૂર્વ પ્રારબ્ધથી બાહ્યપ્રવૃત્તિનો ઉદય વર્તતો હોય તો પણ મિથ્યાપ્રવૃત્તિમા તાદાત્મ્ય થાય કે નહિ? સત્યજ્ઞાનની પ્રતીતિનું ફળ શુ હોવું જોઇએ? મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ન ટળે તો શુ સત્યજ્ઞાન ન સંભવે?

ઉત્તરઃ—સત્યનુ જ્ઞાન થયા પછી મિથ્યાપ્રવૃત્તિ ન ટળે એમ બને નહિ, કેમકે જેટલે અંશે સત્યનુ જ્ઞાન થાય, તેટલે અંશે મિથ્યાભાવપ્રવૃત્તિ મટે એવો જિનનો નિશ્ચય છે. કદી પૂર્વપ્રારબ્ધથી બાહ્યપ્રવૃત્તિનો ઉદય વર્તતો હોય, તોપણ મિથ્યાપ્રવૃત્તિમાં તાદાત્મ્ય થાય નહિ; એ જ્ઞાનનું લક્ષણ છે. અને નિત્ય પ્રત્યે મિથ્યાપ્રવૃત્તિ પરિક્ષીણ થાય એ જ સત્યજ્ઞાનની પ્રતીતિનું ફળ છે. મિથ્યાપ્રવૃત્તિ કંઇ પણ ટળે નહિ તો સત્યનુ જ્ઞાન પણ સંભવે નહિ.

૧૨૭૭ પ્રશ્નઃ—**આર્દ્રાનક્ષત્ર** પછી **કેરી** ન વાપરવી જોઇએ એવો નિયમ બધા દેશ અને ઋતુની કેરીને પણ લાગુ પડે છે?

ઉત્તરઃ—અમુક વનસ્પતિની અમુક ઋતુમાં જેમ ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ અમુક ઋતુમાં વિપરિણામ પણ થાય છે. સામાન્ય રીતે કેરીના રસસ્પર્શનું વિપરિણામ આર્દ્રા–નક્ષત્રમાં થાય છે. આર્દ્રા–નક્ષત્ર પછી જે કેરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનો, વિપરિણામકાળ આર્દ્રા–નક્ષત્ર છે

એમ નથી, પણ સામાન્યપણે ચૈત્ર–વૈશાખાદિ માસમાં ઉત્પન્ન થતી કેરીપરત્વે આર્દ્રા–નક્ષત્રે વિપરિણામીપણું સંભવે છે.

૧૨૭૮ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિનપ્રવચનમાં કયા કષાય પરિણામને ‘અનંતાનુબંધી’ની સંજ્ઞા કહી છે ?

ઉત્તરઃ—જે કષાય–પરિણામથી અનંત સંસારનો સબંધ થાય, તે કષાય–પરિણામને જિનપ્રવચનમાં “ અનંતાનુબંધી ” સંજ્ઞા કહી છે.

૧૨૭૯ પ્રશ્નઃ—‘ અનતાનુબંધી ’નો સભવ ક્યાં થાય છે ?

ઉત્તરઃ—જે કષાયમા તન્મયપણે, અપ્રશસ્ત (માઠા) ભાવે, તીવ્રોપયોગે, આત્માની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યા ‘ અનંતાનુબધી ’નો સંભવ છે.

૧૨૮૦ પ્રશ્નઃ—કયા કયા સ્થાનકે ‘ અનતાનુબધી ’નો વિશેષ સભવ છે ? અનતાનુબંધીની વ્યાખ્યા સંક્ષેપમાં કૃપા કરી જણાવશો !

ઉત્તરઃ—મુખ્યકરીને અહીં કહ્યા છે તે સ્થાનકે તે કષાયનો વિશેષ સંભવ છે: સત્દેવ, સદ્‌ગુરૂ અને સદ્ધર્મનો જે પ્રકારે દ્રોહ થાય, અવજ્ઞા થાય, તથા વિમુખભાવ થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી, તેમ જ અસત્દેવ, અસદ્‌ગુરૂ તથા અસત્ધર્મનો જે પ્રકારે આગ્રહ થાય, તે સંબંધી કૃતકૃત્યતા માન્ય થાય, એ આદિ પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તના ‘ અનતાનુબંધી–કષાય ’ થાય અથવા જ્ઞાનીના વચનના સ્ત્રીપુત્રાદિ ભાવોને જે મર્યાદા પછી ઇચ્છિતા નિર્ધ્વંશપરિણામ કહ્યા છે, તે પરિણામે પ્રવર્તનાં પણ ‘ અનંતાનુબધી ’ હોવાયોગ્ય છે. સક્ષેપમાં ‘ અનંતાનુબધી–કષાય ’ની વ્યાખ્યા એ પ્રમાણે જણાય છે.

૧૨૮૧ પ્રશ્નઃ—મને હાલમા પુત્રાદિની ઇચ્છા રહે છે અને તેથા અનિત્ય ભાવ બળવાન થાય તેમ કરવાની જિજ્ઞાસા ઉદ્‌ભવે છે; આપશ્રી મને તે માટે કંઈ સૂચવી શકશો ?

ઉત્તરઃ—જે પુત્રાદિ વસ્તુ લોકસંજ્ઞાએ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, તે વસ્તુ દુઃખદાયક અને અસારભૂત જાણી, પ્રાપ્ત થયા પછી નાશ પામ્યા છતાં પણ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગતી નહોતી, તેવા પદાર્થની હાલ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી અનિત્યભાવ જેમ બળવાન થાય તેમ કરવાની જીજ્ઞાસા ઉદ્‌ભવે છે એ આદિ ઉદાહરણ સાથે લખ્યુ તે વાંચ્યું છે.

૧૨૮૨ પ્રશ્નઃ—આપે અને અમારે સૌએ સંસાર પ્રસગના ઉદયમા કેમ વર્તવું ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—જે પુરૂષની જ્ઞાનદશા સ્થિર રહેવા યોગ્ય છે, એવા જ્ઞાનીપુરૂષને પણ સંસારપ્રસંગનો ઉદય હોય, તો જાગ્રતપણે પ્રવર્તવું ઘટે છે, એમ વીતરાગે કહ્યું છે, તે અન્યથા નથી; અને આપણે

સાક્ષે જાગ્રતપણે પ્રવર્તવું કરવામાં કંઇ શિથિલતા રાખીએ, તો તે સંસારપ્રસંગથી બાધ થતાં વાર ન લાગે એવો ઉપદેશ એ વચનોથી આત્મામાં પરિણામી કરવા યોગ્ય છે; એમાં સંશય ઘટતો નથી.

૧૨૮૩ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ પુરુષનો ભૂમિકાધર્મ શું છે ? પ્રસંગથી સાવ નિવૃત્તિ અશક્ય થતી હોય તો કેમ કરવું ? નિવૃત્તિધર્મનું આરાધન કયા યોગથી થઇ શકે ?

ઉત્તરઃ—પ્રસંગની 'સાવ નિવૃત્તિ' અશક્ય થતી હોય, તો પ્રસંગ સંક્ષેપ કરવો ઘટે, અને ક્રમે કરીને 'સાવ નિવૃત્તિરૂપ' પરિણામ આણવું ઘટે; એ મુમુક્ષુપુરુષનો ભૂમિકાધર્મ છે. સત્સંગ—સત્શાસ્ત્રના યોગથી તે ધર્મનું આરાધન વિશેષકરી સંભવે છે.

૧૨૮૪ પ્રશ્નઃ—આરંભ, પરિગ્રહ અને રસસ્વાદાદિ પ્રતિબંધ કોણે સંક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—સત્સમાગમ અને સત્શાસ્ત્રના લાભને ઇચ્છતા એવા મુમુક્ષુઓને આરંભ, પરિગ્રહ અને રસસ્વાદાદિ પ્રતિબંધ સંક્ષેપ કરવા યોગ્ય છે, એમ શ્રી જિનાદિ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે.

૧૨૮૫ પ્રશ્નઃ—કયા સુધી સત્પુરુષનો કહેલો માર્ગ પરિણામ પામવો કઠણ છે ?

ઉત્તરઃ—જ્યાસુધી પોતાના દોષોને વિચારી સંક્ષેપ કરવાને પ્રવૃત્તમાન ન થવાય ત્યાસુધી, સત્પુરુષનો કહેલો માર્ગ પરિણામ પામવો કઠણ છે. આ વાતપર મુમુક્ષુ જીવે વિશેષ વિચાર કરવો ઘટે છે.

૧૨૮૬ પ્રશ્નઃ—જૈન અને અન્ય દર્શનમાં કેવળ જ્ઞાનાદિના સ્વરૂપોમા ભેદ પડે છે ?

ઉત્તરઃ—તમારૂં તથા શ્રી * * * * નું લખેલું પત્ર મળ્યું છે. 'આ ભરતક્ષેત્રને વિષે આ કાળમાં કેવળ—જ્ઞાન સંભવે કે કેમ ?' એ વગેરે પ્રશ્નો લખ્યા હતા, તેના ઉત્તરમાં તમારા તથા શ્રી * * * * ના વિચાર મળેલાં પત્રથી વિશેષકરી જાણ્યા છે. એ પ્રશ્નોપર તમોને તથા શ્રી * * * * ને વિશેષ કર્ત્તવ્ય છે. અન્યદર્શનમાં જે પ્રકારે કેવળજ્ઞાનાદિના સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમાં, અને જૈનદર્શનમાં તે વિષયમાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે તેમા, કેટલો મુખ્ય ભેદ જોવામાં આવે છે તે સૌ પ્રત્યે વિચાર થઇ, સમાધાન થાય, તો આત્માને કલ્યાણનાં અંગભૂત છે; માટે એ વિષયપર વધારે વિચાર થાય તો સારું.

૧૨૮૭ પ્રશ્નઃ—'અસ્તિ' એ પદથી માંડી સર્વ ભાવ કેવા પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—'અસ્તિ' એ પદથી માંડીને આત્માર્થે સર્વ ભાવ વિચા-

રવાયોગ્ય છે. તેમાં જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિના હેતુ છે તે, મુખ્યપણે વિચારવાયોગ્ય છે; અને તે વિચાર માટે અન્ય પદાર્થના વિચારની પણ અપેક્ષા રહે છે તે અર્થે, તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૨૮૮ પ્રશ્ન:—એક બીજાં દર્શનોમાં ભેદ આવે છે, તો સર્વની તુલના કરી અમુક દર્શન સાચું છે એવો નિર્ધાર કેમ થઈ શકે?

ઉત્તર:—એક બીજાં દર્શનોમાં મોટો ભેદ આવે છે તે સર્વની તુલના કરી અમુક દર્શન સાચું છે એવો નિર્ધાર બધા મુમુક્ષુથી થવો દુષ્કર છે, કેમકે તે તુલના કરવાની ક્ષયોપશમશક્તિ કોઈક જીવને હોય છે. વળી એક દર્શન સર્વાંશે સત્ય, અને બીજા દર્શન સર્વાંશે અસત્ય, એમ વિચારમાં સિદ્ધ થાય, તો બીજાં દર્શનોની દશા આદિ વિચારવાયોગ્ય છે; કેમકે વૈરાગ્ય, ઉપશમ જેનાં બળવાન છે તેણે, કેવળ અસત્યનું નિરૂપણ કેમ કર્યું હોય? એ આદિ વિચારવા યોગ્ય છે. પણ સર્વે જીવથી આ વિચાર થવો દુર્લભ છે, અને તે વિચાર કાર્યકારી પણ છે, કરવાયોગ્ય છે; પણ તે કોઈ માહાત્મ્યવાનને થવાયોગ્ય છે, ત્યારે બાકી જે મોક્ષના ઇચ્છક જીવો છે તેણે તે સબંધી શું કરવું ઘટે? તે પણ વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૨૮૯ પ્રશ્ન:—શું આપના ચિત્તમાં એમ રહે છે કે, સર્વ પ્રકારનાં સર્વત્ર સમાધાન વિના સર્વ કર્મથી મુક્ત થવું અશક્ય છે? સર્વ પ્રકારનું સમાધાન થવાને માટે તો અનંતકાળ પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો પણ પાર ન પહોચાય, તો સર્વ પ્રકારનું સમાધાન થવા માટે બીજો કંઈ ઉપાય છે?

ઉત્તર:—સર્વ પ્રકારનાં સર્વાંગ—સમાધાન વિના સર્વકર્મથી મુક્ત થવું અશક્ય છે, એવો વિચાર અમારા ચિત્તમાં રહે છે; અને સર્વ પ્રકારનું સમાધાન થવા માટે અનંતકાળ પુરુષાર્થ કરવો પડતો હોય તો ઘણું કરી કોઈ જીવ મુક્ત થઇ શકે નહિ; તેથી એમ જણાય છે કે, અલ્પકાળમાં તે સર્વ પ્રકારના સમાધાનના ઉપાય હોવાયોગ્ય છે. જેથી મુમુક્ષુ જીવને નિરાશાનું કારણ પણ નથી. જે વિચારવાન પુરુષની દૃષ્ટિમાં સંસારનું સ્વરૂપ નિત્ય પ્રત્યે ક્લેશસ્વરૂપ ભાસમાન થતું હોય, સંસારિક ભોગોપભોગ વિષે વિરસપણા જેવું જેને વર્તતું હોય, તેવા વિચારવાનને બીજી તરફ લોકવ્યવહારાદિ—વ્યાપારાદિ ઉદય વર્તતા હોય, તો તે ઉદયપ્રતિબંધ, ઇંદ્રિયના સુખને અર્થે નહિ પણ આત્મહિતાર્થે ટાળવો હોય, તો ટાળી શકવાના શા ઉપાય હોવા જોઇએ? તે સંબંધી કંઈ જણાવવાનું થાય તો કરશો.

૧૨૯૦ પ્રશ્ન:—શ્રીમદ્ મહાવીર સ્વામી બાર વર્ષ અને સાડાછ

માસ સુધી મૌનપણે વિચર્યા એ તેઓશ્રીનું પ્રવર્તન આપ શી રીતે ગ્રહો છો ?

ઉત્તરઃ—જન્મથી જેને મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન હતાં, અને આત્મોપયોગી એવી વૈરાગ્યદશા હતી, અલ્પકાળમાં ભોગ-કર્મ ક્ષીણ કરી સંયમને ગ્રહણ કરતાં મનઃપર્યવ નામનું જ્ઞાન પામ્યા હતા, એવા શ્રીમદ્ મહાવીરસ્વામી, તે છતાં પણ બાર વર્ષ અને સાડાછ માસ સુધી મૌનપણે વિચર્યા. આ પ્રકારનું તેમનું પ્રવર્ત્તન તે ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્ત્તાવતાં કોઈ પણ જીવે અત્યંતપણે વિચારી પ્રવર્ત્તવા-યોગ્ય છે એવી અખંડ શિક્ષા પ્રતિબોધે છે. તેમ જ જિનજેવાએ જે પ્રતિબંધની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યું, તે પ્રતિબંધમા અજાગૃત રહેવા-યોગ્ય કોઇ જીવ ન હોય એમ જણાવ્યું છે; તથા અનંત આત્માર્થનો તે પ્રવર્ત્તનથી પ્રકાશ કર્યો છે. જેવા પ્રકારપ્રત્યે વિચારનું વિશેષ સ્થિ-રપણું વર્ત્તે છે;-વર્ત્તાવું ઘટે છે.

૧૨૭૧ પ્રશ્નઃ—જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગવ્યે નિવૃત્ત થવા યોગ્ય છે તે કેવી રીતે વેદવું ઘટે ! અને શામાટે ?

ઉત્તરઃ—જે પ્રકારનું પૂર્વપ્રારબ્ધ ભોગવ્યે નિવૃત્ત થવાયોગ્ય છે, તે પ્રકારનુ પ્રારબ્ધ ઉદાસીનપણે વેદવું ઘટે; જેથી તે પ્રકારપ્રત્યે પ્રવ-ર્ત્તતાં જે કંઇ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે તે પ્રસંગમાં જાગૃત ઉપયોગ ન હોય, તો જીવને સમાધિવિરાધના થતાં વાર ન લાગે.

૧૨૭૨ પ્રશ્નઃ—આ માટે શુ કરવું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—તે માટે સર્વ સંગભાવને મૂળપણે પરિણામી કરી, ભો-ગવ્યાવિના ન છૂટી શકે તેવા પ્રસંગપ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થવા દેવી ઘટે; તો-પણ તે પ્રકાર કરતા સર્વાંશ—અસંગતા જન્મે તે પ્રકાર ભજવો ઘટે છે.

૧૨૭૩ પ્રશ્નઃ—આપને કઈ કઈ પ્રવૃત્તિ વર્ત્તે છે ?

ઉત્તરઃ—કેટલાક વખત થયા 'સહજ–પ્રવૃત્તિ' અને 'ઉદીરણ–પ્રવૃત્તિ' એમ વિભાગે પ્રવૃત્તિ વર્ત્તે છે. મુખ્યપણે સહજ–પ્રવૃત્તિ વર્ત્તે છે.

૧૨૭૪ પ્રશ્નઃ—સહજ–પ્રવૃત્તિ એટલે શુ ?

ઉત્તરઃ—સહજ–પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રારબ્ધોદયે ઉદ્ભવ થાય તે, પણ જેમાં કર્ત્તવ્ય–પરિણામ નહિ.

૧૨૭૫ પ્રશ્નઃ—ઉદીરણ–પ્રવૃત્તિ એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—ઉદીરણ–પ્રવૃત્તિ જે પરાર્થાદિ યોગે કરવી પડે તે.

૧૨૭૬ પ્રશ્નઃ—બીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ હાલમાં આપનાથી થઇ શકવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—હાલ બીજી પ્રવૃત્તિ થવામાં આત્મા સંક્ષિપ્ત થાય છે,

કેમકે અપૂર્વ એવા સમાધિયોગને તે કારણથી પણ પ્રતિબંધ થાય છે, એમ સાંભળ્યું હતું, તથા જાણ્યું હતું, અને હાલ તેવું સ્પષ્ટાર્થે વેદ્યું છે. તે તે કારણોથી વધારે સમાગમમાં આવવાનું, પત્રાદિથી કંઇ પણ પ્રશ્નોત્તરાદિ જણાવવાનું તથા બીજા પ્રકારે પરમાર્થાદિ લખવા કરવાનું પણ સંક્ષેપ થવાના પર્યાયને આત્મા ભજે છે; એવા પર્યાયને ભજ્યાવિના અપૂર્વ સમાધિને હાનિ સંભવતી હતી. એમ છતાં પણ થવાયોગ્ય એવી સંક્ષેપ-પ્રવૃત્તિ થઈ નથી.

૧૨૭૭ પ્રશ્ન:—અનંતાનુબંધીનો બીજો પ્રકાર કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર:—'અનંતાનુબંધી'નો બીજો પ્રકાર લખ્યો છે તે વિષે વિશેષાર્થ નીચે લખ્યાથી જાણશો:—ઉદયથી અથવા ઉદાસભાવસંયુક્ત મંદપરિણતબુદ્ધિથી ભોગાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાંસુધીમાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાપર પગ મૂકીને પ્રવૃત્તિ થઈ ન સંભવે. પણ જ્યાં ભોગાદિને વિષે તીવ્ર-તન્મયપણે-પ્રવૃત્તિ થાય ત્યાં, જ્ઞાનીની આજ્ઞાની કંઇ અંકુશતા સંભવે નહિ, નિર્ભયપણે ભોગપ્રવૃત્તિ સંભવે. જે નિર્ધ્વંસ પરિણામ કહ્યાં છે, તેવાં પરિણામ વર્ત્તે ત્યા પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. તેમ જ 'હું સમજું છુ, મને બાધ નથી' એવા ને એવા ભ્રમમાં રહે; અને 'ભોગથી નિવૃત્તિ ઘટે છે;' અને વળી કંઇ પુરુષત્વ કરે તો થઈ શકવા યોગ્ય છતા પણ મિથ્યાજ્ઞાનથી જ્ઞાનદશા માની ભોગાદિકમાં પ્રવર્ત્તના કરે ત્યાં પણ 'અનંતાનુબંધી' સંભવે છે. જાગૃતમા જેમ ઉપયોગનુ શુદ્ધપણું થાય, તેમ તેમ સ્વપ્નદશાનું પરિક્ષીણપણુ સંભવે.

૧૨૭૮ પ્રશ્ન:—નિમિત્તવાસી આ જીવ છે એ વાત આપને સિદ્ધાંતરૂપ લાગી શકે છે?

ઉત્તર:—'નિમિત્તવાસી આ જીવ છે' એવુ એક સામાન્ય વચન છે; તે સંગપ્રસંગથી થતી જીવની પરિણતિ વિષે જોતાં પ્રાયે સિદ્ધાંતરૂપ લાગી શકે છે.

૧૨૭૯ પ્રશ્ન:—બાળપણા કરતાં યુવાવસ્થામાં ઇંદ્રિયવિકાર વિશેષ કરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનાં શું કારણો હોવાં જોઇએ?

ઉત્તર:—"બાળપણા કરતા યુવાવસ્થામાં ઇંદ્રિયવિકાર વિશેષકરી ઉત્પન્ન થાય છે તેનાં શું કારણો હોવા જોઇએ?" એમ લખ્યું તે માટે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે વિચારવા યોગ્ય છે; ક્રમે જેમ વય વધે છે, તેમ તેમ ઇંદ્રિયબળ વધે છે; તેમ તે બળને વિકારના હેતુ એવાં નિમિત્તો મળે છે; અને પૂર્વભવે તેવા વિકારના સંસ્કાર રહ્યા છે તેથી, તે નિમિત્તાદિ યોગ પામી વિશેષ પરિણામ પામે છે. જેમ

બીજ છે તે, તથારૂપ કારણો પામી ક્રમે વૃક્ષાકારે પરિણમે છે તેમ, પૂર્વના બીજભૂત સંસ્કારો ક્રમે કરી વિશેષાકારે પરિણમે છે.

૧૩૦૦ પ્રશ્નઃ—વેદાંત આત્માને કેવો કહે છે?

ઉત્તરઃ—વેદાંત કહે છે કે, આત્મા અસંગ છે.

૧૩૦૧ પ્રશ્નઃ—શ્રી જિન કેવા નયથી આત્માને તેવો કહે છે?

ઉત્તરઃ—જિન પણ કહે છે કે, 'પરમાર્થનય'થી આત્મા તેમ જ છે.

૧૩૦૨ પ્રશ્નઃ—અસંગતા સિદ્ધ થવી તેજ મોક્ષ છે?

ઉત્તરઃ—એ જ અસંગતા સિદ્ધ થવી—પરિણત થવી—તે મોક્ષ છે.

૧૩૦૩ પ્રશ્નઃ—તેવી અસંગતા પરભારી સિદ્ધ થવી સંભવિત છે?

ઉત્તરઃ—પરભારી તેવી અસંગતા સિદ્ધ થવી ઘણું કરીને અસંભવિત છે, અને એ જ માટે જ્ઞાની—પુરૂષોએ સર્વ દુઃખ ક્ષય કરવાની ઇચ્છા છે જેને એવા મુમુક્ષુએ સત્સંગની નિત્ય ઉપાસના કરવી એમ જે કહ્યું છે તે અત્યંત સત્ય છે.

૧૩૦૪ પ્રશ્નઃ—"દેખતભૂલી ટળે, તો સર્વ દુઃખનો ક્ષય થાય" એવો આપનો અનુભવ છે?

ઉત્તરઃ—"દેખતભૂલી ટળે તો સર્વ દુઃખનો ક્ષય થાય," એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ છતા તે જ 'દેખતભૂલી'ના પ્રવાહમાં જ જીવ વહ્યો જાય છે. એવા જીવોને આ જગતને વિષે કોઇ એવો આધાર છે કે જે આધારથી—આશ્રયથી—તે પ્રવાહમાં ન વહે?

૧૩૦૫ પ્રશ્નઃ—સમસ્ત વિશ્વ કેવી રીતે વહે છે? સ્થિરતા કેમ પ્રાપ્ત થતી નથી?

ઉત્તરઃ—સમસ્ત વિશ્વ ઘણું કરીને પરકથા, અને પરવૃત્તિમાં વહ્યું જાય છે. તેમાં રહી સ્થિરતા ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય?

૧૩૦૬ પ્રશ્નઃ—શું આપને એમ લાગ્યા કરે છે કે આપથી પણ સમય પરવૃત્તિએ જવા દેવાનું થાય છે?

ઉત્તરઃ—આવા અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પરવૃત્તિએ જવા દેવો યોગ્ય નથી; અને કઇ પણ તેમ થયા કરે છે. તેનો ઉપાય કંઇ વિશેષે કરી ગવેષવા યોગ્ય છે.

૧૩૦૭ પ્રશ્નઃ—આત્મપ્રાપ્ત કઇ રીતે સાવ સુલભ છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષનો નિશ્ચય થઈ અંતભેદ ન રહે, તો આત્મપ્રાપ્તિ સાવ સુલભ છે એવું જ્ઞાની પોકારી ગયા છતાં કેમ લોકો ભૂલે છે?

૧૩૦૮ પ્રશ્નઃ—શું આત્મદશા આવવા માટે ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને ભક્તિ સહજ સ્વભાવરૂપ કરી મૂકવાં જોઇએ?

ઉત્તરઃ—કરવાયોગ્ય કંઈ કહ્યું હોય તે, વિસ્મરણયોગ્ય ન હોય એટલો ઉપયોગ કરી, ક્રમે કરીને પણ તેમાં અવસ્ય પરિણતિ કરવી ઘટે. ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, અને ભક્તિ મુમુક્ષુ જીવે સહજભાવરૂપ કરી મૂક્યા વિના આત્મદશા કેમ આવે? પણ શિથિલપણાથી, પ્રમાદથી, એ વાત વિસ્મૃત થઈ જાય છે.

૧૩૦૯ પ્રશ્નઃ—વૈરાગ્ય, ઉપશમાદિ ભાવોની પરિણતિ શા કારણે એકદમ ન થઈ શકે? અથવા થવી કઠણ પડે? શું કરવાથી વૈરાગ્યાદિની પરિણતિની સિદ્ધિ થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—અનાદિથી વિપરિત અભ્યાસ છે, તેથી વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ ભાવોની પરિણતિ એકદમ ન થઇ શકે, કિંવા થવી કઠિણ પડે: તથાપિ નિરંતર તે ભાવોપ્રત્યે લક્ષ રાખ્યે અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે.

૧૩૧૦ પ્રશ્નઃ—સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે શું કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—સત્સમાગમનો યોગ ન હોય ત્યારે, તે ભાવો જે પ્રકારે વર્દ્ધમાન થાય તે પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિ ઉપાસવાં, સત્શાસ્ત્રનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે. સૌ કાર્યની પ્રથમભૂમિકા વિકટ હોય છે. તો અનંતકાળથી અનભ્યસ્ત એવી મુમુક્ષુતા માટે તેમ હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. "સમજ્યા તે શમાઇ રહ્યા," તથા "સમજ્યા તે શમાઇ ગયા," એ વાક્યમા કઈ અર્થાંતર થાય છે કે કેમ? તથા એમાં કયું વાકય વિશેષાર્થવાચક જણાય છે? તેમ જ સમજવા યોગ્ય શું? તથા શમાવું શુ? તથા સમુચ્ચય વાક્યનો એક પરમાર્થ શો? તે વિચારવાયોગ્ય છે:-વિશેષપણે વિચારવાયોગ્ય છે, અને વિચારગત હોય તે, તથા વિચારતા તે વાકયોને વિશેષ પરમાર્થ લક્ષગત થતો હોય તે, લખવાનું બને તો લખશો.

૧૩૧૧ પ્રશ્ન—મારૂં સ્વાસ્થ્ય બહુ નિર્બળ હોઇ મને આપ દર્શન આપવા અર્થે પધારો એટલા માટે મેં વિનંતિ કરેલી. આપ પધાર્યા નહિ કે પત્ર પણ ન લખ્યો, તો શુ આપે આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિને પણ પ્રતિબંધ તો માન્યો નથી?

ઉત્તરઃ—બે તાર, બે પત્ર તથા બે પત્તા મળ્યાં છે. શ્રી જિન જેવા પુરૂષે ગૃહવાસમાં જે પ્રતિબંધ કર્યો નથી તે પ્રતિબંધ ન થવા, આવવાનું કે પત્ર લખવાનુ થયું નથી તે માટે અત્યંત દીનપણે ક્ષમા ઇચ્છું છું. સંપૂર્ણ વીતરાગતા નહિ હોવાથી આ પ્રમાણે વર્તતાં અંતરૂમાં વિક્ષેપ થયો છે; જે વિક્ષેપ પણ શમાવવો ઘટે એ જ્ઞાનીએ માર્ગ દીઠો છે.

૧૩૧૨ પ્રશ્ન:—આત્માનો આંતર્વ્યાપાર શું છે ?

ઉત્તર:—આત્માનો આંતર્વ્યાપાર (અંતર્પરિણામની ધારા) તે બંધ અને મોક્ષની (કર્મથી આત્માનું બંધાવું અને તેથી આત્માનું છૂટવું) વ્યવસ્થાનો હેતુ છે;

૧૩૧૩ પ્રશ્ન:—શું બંધ મોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ શરીરચેષ્ટા નથી?

ઉત્તર:—માત્ર શરીરચેષ્ટા, બંધ–મોક્ષની વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી.

૧૩૧૪ પ્રશ્ન:—શું જ્ઞાની પુરૂષને વિશેષ રોગાદિ યોગે બાહ્ય–વિભ્રમાદિ થાય છે ? જ્ઞાની પુરૂષ આવી સ્થિતિમાં તે રોગને કેવી રીતે વેદે છે ? જ્ઞાની પુરૂષની રોગ સમયે ઉન્મત્ત સ્થિતિ હોય તો તેને કર્મબંધ કેવા પ્રકારે હોય છે ?

ઉત્તર:—વિશેષ રોગાદિ યોગે જ્ઞાનીપુરૂષના દેહને વિષે પણ નિર્બળપણું, મંદપણું, મ્લાનતા, કંપ, સ્વેદ, મૂર્છા, બાહ્યવિભ્રમાદિ દષ્ટ થાય છે, તથાપિ જેટલું જ્ઞાને કરીને, બોધે કરીને, વૈરાગ્યે કરીને આત્માનું નિર્મળપણું થયું છે, તેટલા નિર્મળપણાએ કરી તે રોગને અંતર્પરિણામે જ્ઞાની વેદે છે, અને વેદતાં કદાપિ બાહ્યસ્થિતિ ઉન્મત્ત જોવામાં આવે, તોપણ અંતર્પરિણામ પ્રમાણે કર્મબંધ અથવા નિવૃત્તિ થાય છે.

૧૩૧૫ પ્રશ્ન:—આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે એવા જ્ઞાની પુરૂષને પણ જ્યાં સુધી પ્રારબ્ધ વ્યવસાય છે ત્યા સુધી જાગૃતિમાં રહેવું યોગ્ય છે એમ આપ કહો છો તેનો હેતુ શું ? શું અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વિપર્યાસ ભયનો હેતુ ત્યાં પણ થાય છે ?

ઉત્તર:—શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે, જેને વિપર્યાસ મટી દેહાદિને વિષે થયેલી આત્મબુદ્ધિ, અને આત્મભાવને વિષે થયેલી દેહબુદ્ધિ તે મટી છે; એટલે આત્મા આત્મપરિણામી થયો છે તેવા જ્ઞાનીપુરૂષને પણ જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધવ્યવસાય છે ત્યાંસુધી, જાગૃતિમાં રહેવું યોગ્ય છે; કેમકે અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વિપર્યાસ ભયનો હેતુ ત્યાં પણ અમે જાણ્યો છે.

૧૩૧૬ પ્રશ્ન:—સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ જાગૃતિરૂપ તુર્યાવસ્થા કોને વિષે હોય છે ?

ઉત્તર:—'ચાર ઘનઘાતી કર્મ' જ્યાં છિન્ન થયાં છે એવા સહજસ્વરૂપ પરમાત્માને વિષે તો સંપૂર્ણ જ્ઞાન, અને સંપૂર્ણ જાગૃતિ-તિરૂપ તુર્યાવસ્થા છે;

૧૩૧૭ પ્રશ્ન:—તુર્યાવસ્થામાં અનાદિ વિપર્યાસ કોઈ પ્રકારે ઉદ્ભવ થઇ શકે ? ન થઈ શકે તો શા કારણે ?

ઉત્તરઃ—ત્યાં (તુર્યાવસ્થામાં) અનાદિ વિપર્યાસ નિર્બીજપણાને પ્રાપ્ત થવાથી કોઇ પણ પ્રકારે ઉદ્ભવ થઇ શકે જ નહિ.

૧૩૧૮ પ્રશ્નઃ—શું આપ એમ સ્વાનુભવે એમ કહો છો કે, સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી ન્યૂન એવા વિરત્યાદિ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા આત્મજાગૃતિની અગત્ય છે ?

ઉત્તરઃ—તેથી ન્યૂન એવા વિરત્યાદિ ગુણસ્થાનકે વર્ત્તતા એવા જ્ઞાનીને તો કાર્યે કાર્યે, અને ક્ષણે ક્ષણે આત્મજાગૃતિ યોગ્ય છે.

૧૩૧૯ પ્રશ્નઃ—ચૌદ પૂર્વ ન્યૂન અંશે જાણ્યા છે એવા જ્ઞાન પુરૂષને શા કારણે અનંતકાળ પરિભ્રમણ થયુ છે ?

ઉત્તરઃ—પ્રમાદવશે ચૌદપૂર્વ અંશે ન્યૂન જાણ્યા છે એવા જ્ઞાની પુરૂષને પણ અનંતકાળ પરિભ્રમણ થયુ છે.

૧૩૨૦ પ્રશ્નઃ—આપનો સ્વાનુભવ શુ કહે છે કે, જેની વ્યવહારને વિષે અનાસક્ત બુદ્ધિ થઈ હોય એવા પુરૂષે જો ઉદયનુ પ્રારબ્ધ હોય તો કેમ વર્ત્તવું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—જેની વ્યવહારને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થઇ તેવા પુરૂષે પણ જો તેવા ઉદયનુ પ્રારબ્ધ હોય, તો તેની ક્ષણે ક્ષણે નિવૃત્તિ ચિંતવવી, અને નિજભાવની જાગૃતિ રાખવી.

૧૩૨૧ પ્રશ્નઃ—જેનો હજુ માર્ગાનુસારી અવસ્થામા પ્રવેશ થયો નથી એવા જીવને વ્યવસાય પરત્વે કેમ વર્તવું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—આ પ્રકારે જ્ઞાનીપુરૂષને મહાજ્ઞાની એવા શ્રી તીર્થંકરાદિકે ભલામણ દીધી છે; તો પછી જેને માર્ગાનુસારી અવસ્થામાં હજુ પ્રવેશ થયો નથી, એવા જીવને તો આ સર્વ વ્યવસાયથી વિશેષ નિવૃત્તભાવ રાખવો; અને વિચાર–જાગૃતિ રાખવી યોગ્ય છે, એમ જણાવવા જેવું પણ રહેતું નથી, કેમકે તે તો સમજણમા સહેજે આવી શકે એવું છે.

૧૩૨૨ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષોએ બોધ કેટલા પ્રકારથી કર્યો છે ?

ઉત્તરઃ—બોધ બે પ્રકારથી જ્ઞાનીપુરૂષોએ કર્યો છે.

૧૩૨૩ પ્રશ્નઃ—તે પ્રકાર કયા કયા ?

ઉત્તરઃ—એક તો **'સિદ્ધાંતબોધ'** અને બીજો તે સિદ્ધાંત બોધ થવાને કારણભૂત એવો **'ઉપદેશબોધ.'**

૧૩૨૪ પ્રશ્નઃ—ઉપદેશબોધ જીવને અંતઃકરણમાં સ્થિતિમાન ન થયો હોય તો શું પરિણામ આવે ? શું સિદ્ધાંતબોધનું પરિણામ થઇ શકે નહિ ?

ઉત્તરઃ—જો ઉપદેશબોધ જીવને અંતઃકરણમાં સ્થિતિમાન થયો ન હોય, તો સિદ્ધાંતબોધનું માત્ર તેને શ્રવણ થાય તે ભલે, પણ પરિણામ થઈ શકે નહિ.

૧૩૨૫ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધાંતબોધની વ્યાખ્યા કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે પદાર્થનું જે સિદ્ધ થયેલું સ્વરૂપ છે—જ્ઞાનીપુરુષોએ નિષ્કર્ષ કરી જે પ્રકારે છેવટે પદાર્થ જાણ્યો છે, તે પ્રકારથી વાણીદ્વારાએ જણાવાય તેમ જણાવ્યો છે—તેનો જે બોધ છે તે 'સિદ્ધાંતબોધ' છે.

૧૩૨૬ પ્રશ્નઃ—ઉપદેશબોધની વ્યાખ્યા પણ કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—પદાર્થના નિર્ણયને પામવા જીવને અંતરાયરૂપ તેની અનાદિ વિપર્યાસભાવને પામેલી એવી બુદ્ધિ છે, કે જે વ્યક્તપણે કે અવ્યક્તપણે, વિપર્યાસ પદાર્થસ્વરૂપને નિર્ધારી લે છે. તે વિપર્યાસબુદ્ધિનું બળ ઘટવા, યથાવત્ વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાને વિષે પ્રવેશ થવા જીવને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ સાધનો કહ્યાં છે; અને એવાં જે જે સાધનો જીવને સંસારભય દૃઢ કરાવે છે, તે તે સાધનોસંબંધી જે ઉપદેશ કહ્યા છે તે 'ઉપદેશબોધ' છે.

૧૩૨૭ પ્રશ્નઃ—ઉપદેશબોધ કરતા સિદ્ધાંતબોધનું મુખ્યપણું જણાય છે, કારણ કે ઉપદેશબોધ પણ સિદ્ધાતબોધને અર્થે છે; જો એમ હોય તો ઉપદેશબોધ કરતાં પ્રથમથી સિદ્ધાંતબોધનું અવગાહન કરવું એ જીવને પ્રથમથી જ ઉન્નતિનો હેતુ ન થાય ?

ઉત્તરઃ—આ ઠેકાણે એવો ભેદ ઉત્પન્ન થાય કે, 'ઉપદેશબોધ' કરતાં 'સિદ્ધાતબોધનુ' મુખ્યપણું જણાય છે, કેમકે 'ઉપદેશબોધ' પણ તેને જ અર્થે છે, તો પછી 'સિદ્ધાતબોધ'નુ જ પ્રથમથી અવગાહન કર્યું હોય, તો જીવને પ્રથમથીજ ઉન્નતિનો હેતુ છે. આ પ્રકારે જો વિચાર ઉદ્‌ભવે તો તે વિપરીત છે, કેમકે 'સિદ્ધાંતબોધનો જન્મ' 'ઉપદેશબોધ'થી થાય છે.

૧૩૨૮ પ્રશ્નઃ—બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું કોને વર્ત્યા કરે છે ?

ઉત્તરઃ—જેને વૈરાગ્ય–ઉપશમસંબંધી ઉપદેશબોધ થયો નથી, તેને બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું વર્ત્યા કરે છે.

૧૩૨૯ પ્રશ્નઃ—બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાં સુધી સિદ્ધાતનું વિચારવું કેવી રીતે થવું સંભવે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્યાંસુધી બુદ્ધિનું વિપર્યાસપણું હોય ત્યાંસુધી, સિદ્ધાંતનું વિચારવું પણ વિપર્યાસપણે થવું જ સંભવે છે.

૧૩૩૦ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી ?

ઉત્તરઃ—કેમકે ચક્ષુને વિષે જેટલી ઝાંખપ છે, તેટલો ઝાંખો પદાર્થ તે દેખે છે, અને જો અત્યંત બળવાન પડળ હોય તો તેને સમૂળગો પદાર્થ દેખાતો નથી, તેમ જેને ચક્ષુનું યથાતથ્ય સંપૂર્ણ તેજ છે તે પદાર્થને પણ યથાયોગ્ય દેખે છે.

૧૩૩૧ પ્રશ્નઃ—કોને સિદ્ધાંતબોધ કોઈ રીતે વિચારમાં આવી શકે નહિ ?

ઉત્તરઃ—જે જીવને વિષે ગાઢ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે તેને, તો કોઇ રીતે 'સિદ્ધાંતબોધ' વિચારમા આવી શકે નહિ.

૧૩૩૨ પ્રશ્નઃ—જેની વિપર્યાસબુદ્ધિ મંદ થઈ છે, અથવા જેણે તે બુદ્ધિને વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એવા જીવને સિદ્ધાંતનું અવગાહન કેવું થાય ?

ઉત્તરઃ—જેની વિપર્યાસબુદ્ધિ મંદ થઇ છે તેને, તે પ્રમાણમાં સિદ્ધાંતનું અવગાહન થાય, અને જેણે તે વિપર્યાસબુદ્ધિ વિશેષપણે ક્ષીણ કરી છે એવા જીવને વિશેષપણે સિદ્ધાંતનુ અવગાહન થાય.

૧૩૩૩ પ્રશ્નઃ—વિપર્યાસબુદ્ધિ એટલે શુ ?

ઉત્તરઃ—ગૃહકુટુંબપરિગ્રહાદિ ભાવને વિષે જે અહંતા, મમતા છે, અને તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ પ્રસંગમાં જે રાગદ્વેષ કષાય છે, તે જ વિપર્યાસબુદ્ધિ છે.

૧૩૩૪ પ્રશ્નઃ—ક્યાં અહંતા મમતા તથા કષાય મંદ પડે છે અથવા નાશ પામવા યોગ્ય થાય છે ?

ઉત્તરઃ—અહંતા, મમતા તથા કષાય જ્યાં વૈરાગ્ય, ઉપશમ ઉદ્‌ભવે છે ત્યાં મંદ પડે છે,–ત્યાં અનુક્રમે નાશ પામવાયોગ્ય થાય છે.

૧૩૩૫ પ્રશ્નઃ—"વૈરાગ્ય"ની વ્યાખ્યા કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—ગૃહકુટુંબાદિ ભાવને વિષે અનાસક્તબુદ્ધિ થવી તે 'વૈરાગ્ય' છે.

૧૩૩૬ પ્રશ્નઃ—"ઉપશમ"ની વ્યાખ્યા પણ જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતો એવો જે કષાયક્લેશ તેનું મંદ થવું તે 'ઉપશમ' છે.

૧૩૩૭ પ્રશ્નઃ—સદ્‌બુદ્ધિ કેમ ઉત્પન્ન હોય છે ?

ઉત્તરઃ—તે બે ગુણ (વૈરાગ્ય–ઉપશમ) વિપર્યાસબુદ્ધિને પર્યાયાંતર કરી સદ્‌બુદ્ધિ કરે છે.

૧૩૩૮ પ્રશ્નઃ—શું આ સદ્‌બુદ્ધિ જીવાજીવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેનાથી જણાય છે એવા સિદ્ધાંતજ્ઞાનની વિચારણા કરવાને યોગ્ય થાય છે ?

ઉત્તરઃ—તે સદ્‌બુદ્ધિ જીવાજીવાદિ પદાર્થની વ્યવસ્થા જેથી જણાય છે એવા સિદ્ધાંતની વિચારણા કરવાયોગ્ય થાય છે.

૧૩૩૯ પ્રશ્નઃ—કારણ શું ? સિદ્ધાંતભાવ–આત્મભાવ–વિચાર ચક્ષુએ શું થવાથી દેખાય છે ?

ઉત્તરઃ—કેમકે ચક્ષુને પડળાદિ અંતરાય મટવાથી જેમ પદાર્થ યથાતથ્ય દેખાય છે, તેમ અહંતાદિ પડળનું મંદપણું થવાથી જીવને જ્ઞાનીપુરૂષે કહેલા એવા સિદ્ધાંતભાવ–આત્મભાવ–વિચારચક્ષુએ દેખાય છે.

૧૩૪૦ પ્રશ્નઃ—'વિવેક' બળવાનપણે ક્યાં હોય છે ?

ઉત્તર—જ્યા વૈરાગ્ય અને ઉપશમ બળવાન છે ત્યાં વિવેક બળવાનપણે હોય છે.

૧૩૪૧ પ્રશ્નઃ—'વિવેક' કયા બળવાનપણે ન હોય અથવા યથાતથ્યપણે ન હોય ?

ઉત્તરઃ—વૈરાગ્ય, ઉપશમ બળવાન ન હોય, ત્યાં વિવેક બળવાન હોય નહિ–અથવા યથાતથ્ય વિવેક હોય નહિ.

૧૩૪૨ પ્રશ્નઃ—સહજ–આત્મસ્વરૂપ એવું કેવળજ્ઞાન કયા કર્મના ક્ષયાંતરે થાય છે ?

ઉત્તરઃ—સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીય કર્મના ક્ષયાતરે પ્રગટે છે.

૧૩૪૩ પ્રશ્નઃ—સહજ આત્મસ્વરૂપ છે એવું કેવળજ્ઞાન તે પણ પ્રથમ મોહનીયકર્મના ક્ષયાંતરે પ્રગટે છે એમ દર્શાવવામાં આપનો કહેવાનો હેતુ શું છે તે અનુગ્રહપૂર્વક જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—તે વાતથી ઉપર જણાવ્યો છે તે સિદ્ધાત, સ્પષ્ટ સમજી શકાશે.

૧૩૪૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષની વિશેષ શિખામણ શાના પ્રત્યે બોધતી જોવામા આવે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષોની વિશેષ શીખામણ વૈરાગ્ય, ઉપશમપ્રતિ બોધતી જોવામાં આવે છે.

૧૩૪૫ પ્રશ્નઃ—જિનના આગમપરથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે ?

ઉત્તરઃ—જિનના આગમપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ જણાઇ શકશે.

૧૩૪૬ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધાંતબોધ એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—'સિદ્ધાંતબોધ' એટલે જીવાજીવ પદાર્થનું વિશેષપણે કથન.

૧૩૪૭ પ્રશ્નઃ—આગમમાં સિદ્ધાંતબોધ–જીવાજીવ પદાર્થ વિશેષપણે કથન કહ્યું છે તે કરતાં વિશેષપણે વૈરાગ્ય અને ઉપશમનું કથન કર્યું છે ?

ઉત્તર:—તે (કથન) આગમમાં જેટલું કહ્યું છે તે કરતાં વિશેષપણે–વિશેષપણે–વૈરાગ્ય અને ઉપશમને કથન કર્યાં છે.

૧૩૪૮ પ્રશ્ન:—કારણ શું ?

ઉત્તર:—કેમકે તેની સિદ્ધિ થયા પછી વિચારની નિર્મળતા સહેજે થશે.

૧૩૪૯ પ્રશ્ન:—વિચારની નિર્મળતા સિદ્ધાતરૂપ કથનને સહેજ અંગીકાર કરી શકે છે ?

ઉત્તર:—વિચારની નિર્મળતા સિદ્ધાંતરૂપ કથનને સહેજે કે ઓછા પરિશ્રમે અગીકાર કરી શકે છે, એટલે તેની પણ સહેજે સિદ્ધિ થશે; અને તેમ જ થતું હોવાથી ઠામ ઠામ તે જ અધિકારનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે.

૧૩૫૦ પ્રશ્ન:—જો જીવને આરંભ પરિગ્રહનું પ્રવર્ત્તન વિશેષ રહેતું હોય તો શું વૈરાગ્ય અને ઉપશમ પણ ચાલ્યાં જાય ?

ઉત્તર.—જો જીવને આરંભપરિગ્રહનું પ્રવર્ત્તન વિશેષ રહેતું હોય, તો વૈરાગ્ય અને ઉપશમ હોય તો તે પણ ચાલ્યા જવા સંભવે છે.

૧૩૫૧ પ્રશ્ન:—કારણ શું ?

ઉત્તર —કેમકે આરંભપરિગ્રહ તે અવૈરાગ્ય અને અનુપશમના મૂળ છે–વૈરાગ્ય અને ઉપશમના કાળ છે.

૧૩૫૨ પ્રશ્ન:—શ્રી ઠાણાંગસૂત્રમાં આરંભ અને પરિગ્રહનું બળ જણાવી તેની નિવૃત્તિના ઉપદેશ અર્થે કયા ભાવે દ્વીભંગી કહી છે ?

ઉત્તર:—'શ્રીઠાણાંગસૂત્ર'મા આરંભ અને પરિગ્રહનું બળ જણાવી પછી તેથી નિવૃત્તવું યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ થવા આ ભાવે દ્વીભંગી કહી છે:—

૧. જીવને મતિજ્ઞાનાવરણીય કયાંસુધી ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૩. જીવને અવધિજ્ઞાનાવરણીય કયાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૪. જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

૫. જીવને કેવળજ્ઞાનાવરણીય ક્યાંસુધી હોય ? જ્યાંસુધી આરંભ અને પરિગ્રહ હોય ત્યાંસુધી.

એમ કહી દર્શનાદિના ભેદ જણાવી સત્તરવાર તેને તે વાત

જણાવી છે કે, તે આવરણો ત્યાંસુધી હોય કે જ્યાંસુધી, આરંભ અને પરિગ્રહ હોય. આવું આરંભપરિગ્રહનું બળ જણાવી, ફરી અર્થાપત્તિરૂપે પાછું તેનું ત્યા જ કથન કર્યું છે.

૧. જીવને મતિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્યે.
૨. જીવને શ્રુતજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્યે.
૩. જીવને અવધિજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્યે.
૪. જીવને મનઃપર્યવજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્યે.
૫. જીવને કેવળજ્ઞાન ક્યારે ઉપજે ? આરંભપરિગ્રહથી નિવર્ત્યે.

એમ સત્તર પ્રકાર ફરીથી કહી આરંભ પરિગ્રહની નિવૃત્તિનું ફળ જ્યાં છેવટે કેવળજ્ઞાન છે ત્યાંસુધી કીધું છે; અને પ્રવૃત્તિનું ફળ કેવળજ્ઞાનસુધીના આવરણના હેતુપણે કહી તેનું અત્યંત બળવાનપણું કહી જીવને તેથી નિવૃત્ત થવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ફરી ફરીને જ્ઞાનીપુરૂષોનાં વચનો એ ઉપદેશનો જ નિશ્ચય કરવાની જીવને પ્રેરણા કરવા ઇચ્છે છે, તથાપિ અનાદિ અસત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી દુષ્ટ ઇચ્છાદિ ભાવમાં મૂઢ થયેલો એવો જીવ પ્રતિ બુઝતો નથી, અને તે ભાવોની નિવૃત્તિ કર્યાવિના, અથવા નિવૃત્તિનુ પ્રયત્ન કર્યાવિના શ્રેય ઇચ્છે છે, કે જેનો સંભવ ક્યારે પણ થઇ શક્યો નથી, વર્ત્તમાનમાં થતો નથી, અને ભવિષ્યમાં થશે નહિ.

૧૩૫૩ પ્રશ્નઃ—નિકટભવી જીવ આપ કોને જાણો છો ?

ઉત્તરઃ—કુટુંબાદિ સંગ વિષે લખ્યુ તે ખરૂં છે, તેમા પણ આ કાળમાં એવા સંગમાં જીવે સમપણે પરિણમવું એ મહા વિકટ છે, અને જેઓ એટલુ છતાં પણ સમપણે પરિણમે તે નિકટભવી જીવ જાણીએ છીએ.

૧૩૫૪ પ્રશ્નઃ—મારી સ્થિતિ ગરીબ છે, આજીવિકા સંબંધી સ્મૃતિ (આર્ત્તધ્યાન) વારંવાર ન થવા માટે મારે ચાકરી–નોકરી–કરવી પડે છે તે પરમાર્થ માર્ગને ઇચ્છનારને માટે કેવી વસ્તુ છે ?

ઉત્તરઃ—આજીવિકાના પ્રપંચ વિષે વારંવાર સ્મૃતિ ન થાય એટલા માટે ચાકરી કરવી પડે તે હિતકારક છે.

૧૩૫૫ પ્રશ્નઃ—ચાકરી કરવી પડે છે એ શાનુ ફળ છે ? ચાકરી કરતાં સ્વામીની યોગ્યાયોગ્ય આજ્ઞા ઉઠાવવી ?

ઉત્તરઃ—જીવે પોતાની ઇચ્છાએ કરેલા દોષ તીવ્રપણે ભોગવવા પડે છે, માટે ગમે તે પ્રસંગમાં પણ સ્વેચ્છાએ અશુભપણે પ્રવર્ત્તવું ન પડે તેમ કરવું.

૧૩૫૬ પ્રશ્નઃ—રોગાદિ શું કારણે ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે ઉત્પન્ન કરેલાં વેદનીય કર્મના ઉદય પ્રમાણે રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રમાણે નિર્બળ, મંદ, મ્લાન, ઉષ્ણશીતાદિ શરીરચેષ્ટા થાય છે.

૧૩૫૭ પ્રશ્નઃ—રોગમાં ભ્રમસન્નિપાતાદિ થાય છે એવી સ્થિતિમાં રોગ કેવા પ્રકારે જીવ વેદે છે?

ઉત્તરઃ—વિશેષ રોગના ઉદયથી અથવા શારીરિક મંદ બળથી જીવને પ્રમાદિનો ઉદય પણ વર્ત્તે છે, તથાપિ જે પ્રમાણે જીવને વિષે બોધ અને વૈરાગ્યની વાસના થઇ હોય છે તે પ્રમાણે તે રોગને તે તે પ્રસંગે ઘણું કરી વેદે છે.

૧૩૫૮ પ્રશ્નઃ—કોને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે છે?

ઉત્તરઃ—સમજીને અલ્પભાવી થનારને (પાછળથી) પશ્ચાતાપ કરવાનો થોડો જ અવસર સંભવે છે.

૧૩૫૯ પ્રશ્નઃ—શુકલ હ્રદયથી કેવા વિચાર તરત આવી શકવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—ગયેલી એક પળ પાછી મળતી નથી અને તે અમૂલ્ય છે, તો પછી આખી આયુષ્યસ્થિતિ—એક પળનો હિન ઉપયોગ તે એક અમૂલ્ય કૌસ્તુભ ખોવા કરતા પણ વિશેષ હાનિકારક છે, તો તેવી સાઠ પળની એક ઘડીનો હિત ઉપયોગ કરવાથી કેટલી હાનિ થવી જોઇએ? એમજ એક દિન, એક પક્ષ, એક માસ, એક વર્ષ અને અનુક્રમે આખી આયુષસ્થિતિનો હિન ઉપયોગ એ કેટલી હાનિ અને કેટલા અશ્રેયનુ કારણ થાય—એ વિચાર શુકલ હૃદયથી તરત આવી શકશે.

૧૩૬૦ પ્રશ્નઃ—સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા શું વાત લક્ષમા રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે?

ઉત્તરઃ—જેમ બને તેમ સદ્વિચારનો પરિચય થાય તેમ કરવા, (ઉપાધિમા મુઝાઈ રહેવાથી) યોગ્યપણે ન વર્તાય તે વાત લક્ષમાં રાખવાયોગ્ય જ્ઞાનીઓએ જાણી છે.

૧૩૬૧ પ્રશ્નઃ—અન્ય કામમાં પ્રવર્ત્તતાં કેવો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—બીજા કામમાં પ્રવર્ત્તતાં પણ અન્યત્વ ભાવનાએ વર્ત્તવાનો અભ્યાસ રાખવો યોગ્ય છે.

૧૩૬૨ પ્રશ્ન:—'શાંત સુધારસ' આદિ ગ્રંથો કેવા છે?

ઉત્તર:—વૈરાગ્ય ભાવનાએ ભૂષિત એવા 'શાંત સુધારસાદિ' ગ્રંથો નિરંતર ચિંતન કરવા યોગ્ય છે.

૧૩૬૩ પ્રશ્ન:—મુમુક્ષુઓએ કેવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—પ્રમાદમાં વૈરાગ્યની તીવ્રતા-મુમુક્ષુતા મંદ કરવા યોગ્ય નથી એવો નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

૧૩૬૪ પ્રશ્ન:—આ કાળમાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગ-પણાનો યોગ છાજી શકવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—આ દુષમકાળમાં સત્સમાગમ અને અસંગપણું અતિ દુર્લભ છે; ત્યાં પરમ સત્સંગ અને પરમ અસંગપણાનો યોગ ક્યાંથી છાજે?

૧૩૬૫ પ્રશ્ન:—જૈનમાનીનતા શ્રી કૃષ્ણની ગતિને માટે નરકગતિની છે; આપ તેઓને કેવા પુરૂષ ધારો છો? શું તેઓ આત્મભાવોપયોગી પુરૂષ હતા? શ્રી કૃષ્ણને માટે આપની માનીનતા કેવા પ્રકારે છે?

ઉત્તર:—શ્રી કૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ ઉપયોગી હતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રી કૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું છપ્પન કોટી યાદવોએ સંગ્રહિત પંચવિષયના આકર્ષિત કારણોના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું તે શ્રી કૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે; અને વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવા યોગ્ય છે. કુળનો સંહાર થયો છે. દ્વારિકાનો દાહ થાય છે તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિપર આધાર કરી સૂતા છે ત્યાં જરાકુમારે બાણ માર્યું તે સમયે પણ જેણે ધીરજને અવગાહી છે તે શ્રી કૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૩૬૬ પ્રશ્ન:—સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્યનો આહાર કરે? શ્રેણિકના સંબંધમાં એમ હતું એમ કહેવામાં આવે છે તે યથાર્થ છે?

ઉત્તર:—સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્ય આહાર કરે એ આદિ પ્રશ્નો લખ્યાં. એ પ્રશ્નોના હેતુ વિચારવાથી જણાવવા યોગ્ય છે કે, પ્રશ્નમાં કોઈ એક દૃષ્ટાંત ગ્રહણ કરી જીવે શુદ્ધ પરિણામની હાનિ કરવા જેવું છે. મતિના અસ્થિરપણાથી જીવ પરિણામનો વિચાર નથી કરી શકતો. શ્રેણિકાદિના સંબંધમાં કોઇ એક સ્થળે એવી વાત કોઈ એક ગ્રંથમાં જણાવી છે, પણ તે કોઇએ પ્રવૃત્તિ કરવા અર્થે જણાવી નથી. તેમજ તે વાત યથાર્થજ છે તેમ પણ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરૂષને અલ્પમાત્ર વ્રત નથી હોતું, તો પણ સમ્યગ્દર્શન આવ્યા પછી નવમે તો વધા-

રેમાં વધારે પંદરભવે મોક્ષ પામે એવું સમ્યગ્દર્શનનું બળ છે. એવા હેતુએ દર્શાવેલી વાણીને બીજા રૂપમાં લઇ ન જવી. સત્પુરૂષની વાણી વિષય અને કષાયના અનુમોદનથી અથવા રાગદ્વેષના પોષણથી રહિત હોય છે એવો નિશ્ચય રાખવો.

૧૩૬૭ પ્રશ્નઃ—સમસ્ત લોકાલોકને શી રીતે જાણી શકીશ?

ઉત્તરઃ—એક આત્માને જાણતા સમસ્ત લોકાલોકને જાણીશ.

૧૩૬૮ પ્રશ્નઃ—એક આત્મપ્રાપ્તિ એજ સર્વ જાણવાનું ફળ છે?

ઉત્તરઃ—સર્વ જાણવાનું ફળ પણ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે.

૧૩૬૯ પ્રશ્નઃ—સર્વ જાણવાનું ફળ એક આત્મપ્રાપ્તિ છે એમ આપ કહો છો તો આત્માથી જૂદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાનુ શુ કરવુ?

ઉત્તરઃ—આત્માથી જૂદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છાથી તુ નિવૃત્ત.

૧૩૭૦ પ્રશ્નઃ—આત્માથી જૂદા એવા બીજા ભાવો જાણવાની વારંવારની ઇચ્છા નિવૃત્ત કરીને મારે શું કરવું?

ઉત્તરઃ—એક નિજસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે.

૧૩૭૧ પ્રશ્નઃ—નિજસ્વરૂપને વિષેની દૃષ્ટિથી શુ ફળ પ્રાપ્ત થશે? મારે વિષે સમસ્તસૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે દેખાશે?

ઉત્તરઃ—(એક નિજસ્વરૂપને વિષે દૃષ્ટિ દે) કે જે દૃષ્ટિથી સમસ્તસૃષ્ટિ જ્ઞેયપણે તારે વિષે દેખાશે.

૧૩૭૨ પ્રશ્નઃ—શું આપ એમ કહો છો કે, તત્ત્વસ્વરૂપ એવા સત્શાસ્ત્રમાં કહેલ માર્ગનુ પણ આ તત્ત્વ છે એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યુ છે?

ઉત્તરઃ—તત્ત્વસ્વરૂપ એવાં સત્શાસ્ત્રમાં કહેલા માર્ગનુ પણ આ તત્ત્વ છે એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.

૧૩૭૩ પ્રશ્નઃ—આ તત્ત્વ ઉપયોગપૂર્વક સમજી શકાય તેવુ છે?

ઉત્તરઃ—ઉપયોગપૂર્વક તે સમજવું દુર્લભ છે.

૧૩૭૪ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી? શુ એ માર્ગ અને સ્વરૂપ જૂદાં જ છે? શું કથનજ્ઞાનીઓ કહે છે તેમ નથી?

ઉત્તરઃ—એ માર્ગ જૂદો છે, અને સ્વરૂપ પણ જૂદું છે; જેમ માત્ર 'કથનજ્ઞાનીઓ' કહે છે, તેમ નથી; માટે ઠેકાણે ઠેકાણે જઇને કાં પૂછે છે?

૧૩૭૫ પ્રશ્નઃ—શું આ ભાવનો અર્થ ઠેકાણે ઠેકાણેથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી?

ઉત્તરઃ—તે અપૂર્વ ભાવનો અર્થ ઠેકાણે ઠેકાણેથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી.

૧૩૭૬ પ્રશ્નઃ—ઉપર આપે જે અર્થ કહ્યો તેથી શાસ્ત્રમાં યમનિયમાદિ સાધનો કહ્યાં છે તે નિષ્ફળ નહીં ઠરે ?

ઉત્તરઃ—યમનિયમાદિ જે સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, તે ઉપર કહેલા અર્થથી નિષ્ફળ ઠરશે એમ પણ નથી.

૧૩૭૭ પ્રશ્નઃ—કારણ શું ?

ઉત્તરઃ—કેમકે તે પણ કારણને અર્થે છે.

૧૩૭૮ પ્રશ્નઃ—તે કારણ કહેશો ? એ કારણો શું આવવા માટે ઉપદેશ્યા છે ?

ઉત્તરઃ—તે કારણ આ પ્રમાણે છે; આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા પ્રાપ્ત થવા, તથા તેમાં સ્થિતિ થાય તેવી યોગ્યતા આવવા, એ કારણો ઉપદેશ્યાં છે.

૧૩૭૯ પ્રશ્નઃ—શું આપ એમ કહેવા માંગો છો કે, તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આ હેતુથી–આત્મજ્ઞાન રહી શકે એવી પાત્રતા થવા, તથા તેમાં સ્થિતિ થાય એવી યોગ્યતા આણવા–કહેલાં સાધનોમા જીવ અટકી રહ્યો છે, અથવા આ સાધનો અભિનિવેશપણે ગ્રહ્યાં છે ? જો સાધનોમાં અટકી રહ્યો છે તો તેનું કારણ શું ?

ઉત્તરઃ—તત્ત્વજ્ઞાનીએ એથી–એવા હેતુથી–એ સાધનો કહ્યા છે. પણ જીવની સમજણમાં સામટો ફેર હોવાથી તે સાધનોમાં જ અટકી રહ્યો, અથવા તે સાધન પણ અભિનિવેશપરિણામ ગ્રહ્યાં. આંગળીથી જેમ બાળકને ચંદ્ર દેખાડવામા આવે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ એ તત્ત્વનું તત્ત્વ કહ્યું છે.

૧૩૮૦ પ્રશ્નઃ—પ્રત્યેક બુદ્ધ કે અશોચ્યકેવલી કોને કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તરઃ—એક (પોતાના) આત્માનો ભવાંત કરે, પણ પરનો ન કરે, તે પ્રત્યેક બુદ્ધ કે અશોચ્યકેવલી.

૧૩૮૧ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી પ્રત્યેક બુદ્ધ કે અશોચ્યકેવલી પરનો ભવાંત ન કરે ?

ઉત્તરઃ—કેમકે તેઓ ઉપદેશ માર્ગ પ્રવર્તાવતા નથી એવો વ્યવહાર છે.

૧૩૮૨ પ્રશ્નઃ—શું એ વાત ખરી છે કે; કોઈ આચાર્યે પોતે હજુ ભવાંત ન કર્યો હોય, છતાં તેના ઉપદેશથી બીજા જીવો તે ભવે-ભવાંત કરી શકે ?

ઉત્તરઃ—એક (પોતાના) આત્માનો ભવાંત ન કરે, તે અચ-

રિમશરીરિ આચાર્ય—એટલે જેને હજુ અમુક ભાવ બાકી છે, પણ ઉપદેશ માર્ગને આત્માએ કરી જાણ્યો છે તેથી તેનાથી ઉપદેશ સાંભળી (સાંભળનાર) જીવ તે ભવે ભવનો અંત કરી શકે.

૧૩૮૩ પ્રશ્ન:—જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો એવા ઉપદેશકનો પણ ઉપદેશ સાંભળતા ભવાંત થાય એમ કહેવામાં આવે છે તે ખરૂં છે? ખરૂ હોય તો કેવી રીતે ?

ઉત્તર:—કોઇ જીવ પૂર્વકાળે જ્ઞાનારાધન કરી પ્રારબ્ધોદયે વર્ત્ત-માનમાં મંદક્ષયોપશમ મનુષ્યદેહ પામી જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી ઉપદેશ સાંભળતાં પૂર્વ સંસ્કારથી, પૂર્વના આરા-ધનથી એવો વિચાર પામે કે, આ પ્રરૂપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય, કેમકે અંધપણે તે માર્ગ કહે છે; અથવા આ ઉપદેશ દેનારો જીવ પોતે અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે તે મહા અનર્થ છે એમ વિમાસતા પૂર્વારાધન જાગૃત થાય અને ઉદય છેદી ભવાત કરે, તેથી નિમિત્તરૂપ ગ્રહણ કરી તેવા ઉપદેશકનો પણ આ ભંગને વિષે સમાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે.

૧૩૮૪ પ્રશ્ન:—પોતે તરે અને બીજાને તારે એવા કયા ઉપદેશક ?

ઉત્તર:—પોતે તરે અને બીજાને તારે તે શ્રી તીર્થંકરાદિ.

૧૩૮૫ પ્રશ્ન:—અભવ્ય–કે દુર્ભવ્ય જીવ એટલે શુ ?

ઉત્તર:—પોતે તરે પણ નહીં, અને બીજાને તારી પણ ન શકે તે અભવ્ય કે ' દુર્ભવ્ય ' જીવ.

૧૩૮૬ પ્રશ્ન:—પૂર્વકર્મનું નિબંધન શી રીતે જણાય ?

ઉત્તર:—નગમતુ એવું ક્ષણવાર કરવાને પણ કોઈ ઇચ્છતુ નથી, તથાપિ તે કરવું પડે છે એ એમ સૂચવે છે કે, પૂર્વકર્મનુ નિબંધન અવસ્ય છે.

૧૩૮૭ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન વર્ત્તે છે કે કેમ ?

ઉત્તર:—અવિકલ્પ સમાધિનું ધ્યાન ક્ષણવાર પણ મટતું નથી, તથાપિ અનેક વર્ષો થયા વિકલ્પરૂપ ઉપાધિને આરાધ્યા જઇએ છીએ.

૧૩૮૮ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને ઉપાધિ બાધરૂપ નથી ?

ઉત્તર:—જ્યાં સુધી સંસાર છે ત્યાં સુધી કોઈ જાતની ઉપાધિ હોય તો સંભવે છે, તથાપિ 'અવિકલ્પ સમાધિ'માં સ્થિત એવા જ્ઞાનીને તો તે ઉપાધિ પણ અબાધ છે, અર્થાત્ સમાધિજ છે.

૧૩૮૯ પ્રશ્ન:—આપ શ્રી ' અવિકલ્પ સમાધિ'ને કેવી રીતે અનુભવો છો ?

ઉત્તર:—આ દેહ ધારણ કરીને જો કે, કોઇ મહાન્ શ્રીમંતપણું

ભોગવ્યું નથી, શબ્દાદિ વિષયોનો પૂરો વૈભવ પ્રાપ્ત થયો નથી; કોઈ કોઈ વિશેષ એવા રાજ્યાધિકારે સહિત દિવસ ગાળ્યા નથી; પોતાનાં ગણાય છે એવાં કોઈ ધામ, આરામ સેવ્યાં નથી, અને હજુ યુવાવસ્થાનો પહેલો ભાગ વર્તે છે, તથાપિ એ કોઈની આત્મભાવે ઇચ્છા અમને ઉત્પન્ન થતી નથી એ એક મોટું આશ્ચર્ય જાણી વર્તીએ છીએ—અને એ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ–અપ્રાપ્તિ બન્ને સમાન થયાં જાણી ઘણા પ્રકારે 'અવિકલ્પ સમાધિ'નેજ અનુભવીએ છીએ.

૧૩૯૦ પ્રશ્ન:—જો આમ છે તો આપને વનવાસ સાંભરે ખરો? લોક પરિચય રૂચિકર થાય છે? સુરતિ કેવા પ્રકારે પ્રવહે છે? કેવી રીતે ઉપાધિજોગમાં રહો છો?

ઉત્તર—એમ છતાં વારંવાર વનવાસ સાભરે છે. કોઇ પ્રકારનો લોકપરિચય રૂચિકર થતો નથી; સત્સંગમાં સુરતિ પ્રવાહ્યા કરે છે; અને અવ્યવસ્થિત દશાએ ઉપાધિજોગમાં રહીએ છીએ.

૧૩૯૧ પ્રશ્ન:—આપશ્રીને શુ સ્મરણ ચિંતન રહે છે?

ઉત્તર:—એક અવિકલ્પસમાધિ શિવાય બીજુ ખરી રીતે સ્મરણ રહેતું નથી, ચિંતન રહેતું નથી, રૂચિ રહેતી નથી, અથવા કંઇ કામ કરાતું નથી.

૧૩૯૨ પ્રશ્ન:—જ્યોતિષાદિ વિદ્યા કે અણિમાદિ સિદ્ધિને આપ કેવી જાણો છો? તેનુ સ્મરણ આપને રહે છે?

ઉત્તર:—' જ્યોતિષાદિ વિદ્યા ' કે ' અણિમાદિ સિદ્ધિ ' એ માયિક પદાર્થો જાણી આત્માને તેનુ સ્મરણ પણ ક્વચિત્ જ થાય છે.

૧૩૯૩ પ્રશ્ન—આપને ક્વચિત્ જ આ વિદ્યાઓનું સ્મરણ થાય છે ત્યારે પણ કોઇ વાત જાણવાનું કે સિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય લાગતું નથી?

ઉત્તર:—તે વારે કોઇ વાત જાણવાનું, અથવા સિદ્ધ કરવાનું, ક્યારેય યોગ્ય લાગતુ નથી, અને એ વાતમાં કોઇ પ્રકારે હાલ તો ચિત્તપ્રવેશ પણ રહ્યો નથી.

૧૩૯૪ પ્રશ્ન:—પૂર્વનિબંધન ઉદયમાં આવે તેનુ કેમ કરવું? જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કેમ થાય?

ઉત્તર:—પૂર્વનિબંધન જે જે પ્રકારે ઉદય આવે, તે તે પ્રકારે ૦ ૦ ૦ અનુક્રમે કર્યા જવાં એમ કરવું યોગ્ય લાગે છે. તમે પણ તેના અનુક્રમમાં ગમે તેટલા થોડા અંશે પ્રવર્તાય તોપણ તેમ પ્રવર્તવાનો અભ્યાસ રાખજો; અને કોઇ પણ કામના પ્રસંગમાં વધારે શોચમાં પડવાનો અભ્યાસ ઓછો કરજો. એમ કરવું, અથવા થવું એ જ્ઞાનીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે.

૧૩૯૫ પ્રશ્નઃ—આપને સાંસારિક ઉપાધિ કેવી રહે છે ? તેનાથી આપને ગભરાટ રહેતા નથી ? આપને સમાધિ કેવા પ્રકારે વર્તે છે ?

ઉત્તરઃ—કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપાધિપ્રસંગ લખો છો, તે જો કે વાંચ્યામાં આવે છે, તથાપિ તે વિષે ચિત્તમાં કંઈ આભાસ પડતો નહિ હોવાથી ઘણુંકરીને ઉત્તર લખવાનું પણ બનતું નથી; એ ક્ષમા કરવાયોગ્ય છે. સાંસારિક ઉપાધિ અમને પણ ઓછી નથી, તથાપિ તેમાં સ્વપણું રહ્યું નહિ હોવાથી તેથી ગભરાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપાધિના ઉદયકાળને લીધે હાલ તો સમાધિ ગૌણભાવે વર્તે છે; અને તે માટેનો શોચ રહ્યા કરે છે.

૧૩૯૬ પ્રશ્નઃ—શ્રી સુંદરદાસાદિના ગ્રંથનું વાંચવું, પૂછવું થાય તેમ કરવાને આપે શા કારણથી લખ્યું હતું ?

ઉત્તરઃ—વિસ્તારપૂર્વક કાગળ લખવાનું હાલમાં થતું નથી તેથી, ચિત્તમા વૈરાગ્ય ઉપશમાદિ વિશેષ પ્રદીપ્ત રહેવામાં સત્શાસ્ત્ર એક વિશેષ આધારભૂત નિમિત્ત જાણી, શ્રી સુંદરદાસાદિના ગ્રંથનું બને તો બેથી ચાર ઘડી નિયમિત વાંચવું-પૂછવું થાય તેમ કરવાને લખ્યુ હતું. શ્રી સુંદરદાસના ગ્રંથો પ્રથમથી કરીને પ્રાંતસુધી વિશેષ અનુપ્રેક્ષાથી હાલ વિચારવા માટે તમને તથા શ્રી * * * * ને વિનંતિ છે.

૧૩૯૭ પ્રશ્નઃ—કાયા હોય ત્યાંસુધી માયા હોય એ વાત યથાર્થ છે ?

ઉત્તરઃ—કાયાસુધી માયા (એટલે કષાયાદિનો) સંભવ રહ્યા કરે એમ, શ્રી * * * ને લાગે છે; તે અભિપ્રાય પ્રાયે (ઘણુંકરીને) તો યથાર્થ છે.

૧૩૯૮ પ્રશ્નઃ—કોઇને પણ કાયા છતાં માયા-ન હોય અર્થાત્ કોઇ રાગદ્વેષ રહિત પુરુષ હોઇ શકે ?

ઉત્તરઃ—તોપણ કોઇ પુરૂષવિશેષને વિષે કેવળ-સર્વ પ્રકારના-સંજ્વલનાદિ કષાયનો અભાવ થઇ શકવા યોગ્ય લાગે છે,-અને થઇ શકવામાં સંદેહ થતો નથી. તેથી કાયા છતાં પણ કષાયરહિતપણું સંભવે; અર્થાત્ સર્વથા રાગદ્વેષરહિત પુરૂષ હોઈ શકે.

૧૩૯૯ પ્રશ્નઃ—રાગદ્વેષ રહિત આ પુરુષ છે એમ સામાન્ય જીવોથી જાણી શકાય ?

ઉત્તરઃ—રાગદ્વેષરહિત આ પુરુષ છે, એમ બાહ્યચેષ્ટાથી સામાન્ય જીવો જાણી શકે એમ બની શકે નહિ.

૧૪૦૦ પ્રશ્નઃ—જો જાણી ન શકે તો તે પુરુષ રાગદ્વેષ રહિત છે એમ અભિપ્રાય કેમ થઈ શકે ?

ઉત્તરઃ—એથી તે પુરૂષ કષાયરહિત–સંપૂર્ણ વીતરાગ–ન હોય એવો અભિપ્રાય વિચારવાન સિદ્ધ કરતા નથી, કેમકે બાહ્યચેષ્ટાથી આત્મદશાની સર્વથા સ્થિતિ સમજાઈ શકે એમ ન કહી શકાય.

૧૪૦૧ પ્રશ્નઃ—શ્રી વેદાંતે નિરૂપણ કરેલાં મુમુક્ષુનાં લક્ષણો તથા શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલાં સમ્યગ્દષ્ટિનાં લક્ષણો કેવાં છે ?

ઉત્તરઃ—શ્રી વેદાંતે નિરૂપણ કરેલાં એવાં મુમુક્ષુ જીવનાં લક્ષણો તથા શ્રી જિને નિરૂપણ કરેલાં એવાં સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનાં લક્ષણો સાંભળવાયોગ્ય છે;–તથારૂપ યોગ ન હોય તો વાચવાયોગ્ય છે;–વિશેષપણે મનન કરવા યોગ્ય છે;–આત્મામાં પરિણામી કરવાયોગ્ય છે.

૧૪૦૨ પ્રશ્નઃ—પોતાનુ ક્ષયોપશમબળ ઓછું હોય તો અહંમમતાદિનો પરાભવ કરવાને શું કરવું ?

ઉત્તરઃ—પોતાનું ક્ષયોપશમબળ ઓછું જાણીને, અહંમમતાદિનો પરાભવ થવાને નિત્ય પોતાનુ ન્યૂનપણું દેખવું. વિશેષ સંગપ્રસંગ સક્ષેપવા યોગ્ય છે.

૧૪૦૩ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર–દ્રવ્ય–સાધુત્વ–શ્રી જિને શા કારણે ઉપદેશ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—આત્મહેતુભૂત એવા સંગવિના સર્વ સંગ મુમુક્ષુ જીવે સંક્ષિપ્ત કરવા ઘટે છે, કેમકે તે વિના પરમાર્થ આવિર્ભૂત થવો કઠણ છે, અને તે કારણે વ્યવહાર–દ્રવ્ય–સંયમરૂપ સાધુત્વ શ્રી જિને ઉપદેશ્યું છે.

૧૪૦૪ પ્રશ્નઃ—સિદ્ધિજોગથી અથવા કંઇ વેપાર રોજગારાદિથી આપશ્રી મારૂં દુઃખ ન મટાડો ?

ઉત્તરઃ—ગયા પરમ દિવસે લખેલા પત્રમાં જે ગંભીર આશય લખ્યા છે તે વિચારવાન જીવને આત્માના પરમ હિતસ્વિ થાય તેવા આશય છે. એ ઉપદેશ અમે તમને ઘણી વાર સહેજસાજ કર્યો છે, છતા તે ઉપદેશને આજીવિકાના કષ્ટક્લેશથી તમને ઘણીવાર વિસર્જન થયો છે, અથવા થઈ જાય છે. અમારાપ્રત્યે માવિત્ર જેટલો તમારો ભક્તિભાવ છે; એટલે લખવામાં અડચણ નથી એમ ગણીને, તથા દુઃખ સહન કરવાની અસમર્થતાને લીધે અમારી પાસેથી તેવા વહેવારની યાચના બે પ્રકારે તમારાથી થઇ છેઃ–એક તો કંઈ સિદ્ધિયોગથી દુઃખ મટાડી શકાય તેવા આશયની, અને બીજી યાચના કંઇ વેપાર રોજગારાદિની. બેમાંની એકે યાચના તમારી અમારી પાસે થાય, તે તમારા આત્માને હિતનું કારણ રોધનાર, અને અનુક્રમે મલિન વાસનાનો હેતુ થાય; કેમકે જે ભૂમિકામાં જે ઘટે નહિ તે જીવ તે કરે તો તે ભૂમિકાનો તેને સહેજે ત્યાગ થાય, એમાં કંઇ સંદેહ નથી.

તમારી અમારા પ્રત્યે નિષ્કામ ભક્તિ જોઇએ, અને તમને ગમે તેટલું દુઃખ હોય છતાં તેને ધીરજથી વેઠવું જોઇએ. તેમ ન બને તોપણ એક અક્ષર અમારી પાસે તો તેની સૂચના પણ ન કરવી જોઇએ. એ તમને સર્વાંગ યોગ્ય છે. અને તમને તેવી જ સ્થિતિમાં જોવાને જેટલી મારી ઇચ્છા છે, અને જેટલું તમારૂં તે સ્થિતિમાં હિત છે, તે પત્રથી કે વચનથી અમારાથી જણાવી શકાય તેવું નથી; પણ પૂર્વના કોઇ તે જ ઉદયને લીધે તમને તે વાત વિસર્જન થઇ પાછી અમને જણાવવાની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. તે બે પ્રકારની યાચનામાં પ્રથમ જણાવી છે તે યાચના તો કોઇ પણ નિકટભવીને કરવી ઘટે જ નહિ, અને અલ્પમાત્ર હોય તોપણ તેને મૂળથી છેદવી ઘટે; કેમકે લોકોત્તર મિથ્યાત્વનું તે કારણ છે એવો તીર્થંકરાદિનો નિશ્ચય છે; તે અમને તો સપ્રમાણ લાગે છે. બીજી યાચના છે તે પણ કર્તવ્ય નથી, કેમકે તે પણ અમને પરિશ્રમનો હેતુ છે. અમને વહેવારનો પરિશ્રમ આપીને વહેવાર નિભાવવો એ આ જીવની સદ્વૃત્તિનું ઘણું જ અલ્પત્વ બતાવે છે; કેમકે અમારા અર્થે પરિશ્રમ વેઠી તમારે વહેવાર ચલાવી દેવો પડતો હોય તો તે તમને હિતકારી છે, અને અમને તેવા દુષ્ટ નિમિત્તનું કારણ નથી; એવી સ્થિતિ છતા પણ અમારા ચિત્તમાં એવો વિચાર રહે છે કે, જ્યાંસુધી અમારે પરિગ્રહાદિનુ લેવુ દેવું થાય, એવો વહેવાર ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જાતે તે કાર્ય કરવુ, અથવા વહેવારીક સંબંધી ધારાદિથી કરવુ, પણ તે સંબંધી મુમુક્ષુ પુરુષને તો પરિશ્રમ આપીને ન કરવું, કેમકે જીવને મલિન વાસના તેવા કારણે ઉદ્ભવ થવી સંભવે, કદાપિ અમારું ચિત્ત શુદ્ધ જ રહે એવું છે; તથાપિ કાળ એવો છે કે, જો શુદ્ધિ દ્રવ્યથી પણ રાખિયે તો સામા જીવને વિષમતા ઉદ્ભવ ન થાય; અને અશુદ્ધ વૃત્તિવાન જીવ પણ તેમ વર્ત્તી પરમપુરૂષોના માર્ગનો નાશ ન કરે.—એ આદિ વિચારપર મારૂં ચિત્ત રહે છે. તો પછી જેનું અમારાથી પરમાર્થબળ, કે ચિત્તશુદ્ધિપણું ઓછું હોય તેણે તો જરૂર તે માગણા બળવાનપણે રાખવી, એ જ તેને બળવાન શ્રેય છે,—અને તમ જેવા મુમુક્ષુ પુરુષે તો અવશ્ય તેમ વર્ત્તવું ઘટે; કેમકે તમારૂં અનુકરણ સહેજે બીજા મુમુક્ષુઓને હિતાહિતનું કારણ થઈ શકે. પ્રાણ જવા જેવી વિષમ અવસ્થાએ પણ તમને નિષ્કામતા જ રાખવી ઘટે છે, એવો અમારો વિચાર તે તમારા આજીવિકાથી ગમે તેવા દુઃખની અનુકંપા પ્રત્યે જતાં પણ મટતો નથી; પણ સામો વધારે બળવાન થાય છે. આ વિષયપરત્વે તમને વિશેષ કારણો આપી નિશ્ચય કરાવવાની ઇચ્છા છે, અને તે થશે એમ અમને નિશ્ચય રહે છે.

આ પ્રમાણે તમારા અથવા બીજા મુમુક્ષુ જીવના હિતના અર્થે મને જે યોગ્ય લાગ્યું તે લખ્યુ છે. આટલું જણાવ્યા પછી મારો પોતાનો મારા આત્માર્થે તે સંબંધમાં કંઇક બીજો પણ વિચાર રહે છે તે લખવો ઘટતો નહોતો, પણ તમારા આત્માને કંઇક અમે દુભવવા જેવું લખ્યું છે, ત્યારે તે લખવો ઘટારત ગણી લખ્યો છે; તે આ પ્રમાણે છે કે, જ્યાંસુધી પરિગ્રહાદિકનું લેવું દેવુ થાય તેવો વહેવાર અમને ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી જો કોઇ પણ નિષ્કામ મુમુક્ષુ કે સત્પાત્ર જીવની, કે તેની અમારાથી અનુકંપાયોગની જે કાંઇ અમારાથી તેને જણાવ્યા શિવાય સેવા ચાકરી થઇ શકે તે દ્રવ્યાદિ પદાર્થથી પણ કરવી કેમકે એવો માર્ગ ઋષભાદિ મહાપુરૂષે પણ ક્યાંક ક્યાંક જીવની ગુણનિષ્પન્નતાર્થે ગણ્યો છે. તે અમારા અંગના વિચારનો છે અને તેવી આચરણા સત્પુરુષને નિષેધ નથી, પણ કોઇ રીતે કર્તવ્ય છે. માત્ર સામા જીવને પરમાર્થનો રોધ કરનાર તે વિષય કે સેવા ચાકરી થતી હોય તો તેને સત્પુરૂષે પણ ઉપશમાવવો જોઇએ.

૧૪૦૫ પ્રશ્ન—શા કારણે પ્રારબ્ધોદય છતાં તેથી વારંવાર અપરિપક્વ કાળે છૂટવાની આપને કામના થઇ આવે છે ?

ઉત્તર.—પૂર્ણ જ્ઞાની શ્રીઋષભાદિ પુરુષોને પણ પ્રારબ્ધોદય ભોગવ્યે ક્ષય થયો છે. તો અમજેવાને તે પ્રારબ્ધોદય ભોગવવો જ પડે એમાં કઇ સંશય નથી. માત્ર ખેદ એટલો થાય છે કે, અમને આવા પ્રારબ્ધોદયમાં શ્રીઋષભદેવાદિ જેવી અવિષમતા રહે એટલુ બળ નથી; અને તેથી પ્રારબ્ધોદય છતા વારંવાર તેથી અપરિપક્વ કાળે છૂટવાની કામના થઇ આવે છે કે, જો આ વિષમ પ્રારબ્ધોદયમા કઇ પણ ઉપયોગની યથાતથ્યતા ન રહી તો ફરી આત્મસ્થિરતા થતા વળી અવસર ગવેષવો જોઇશે, અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક દેહ છૂટશે એવી ચિંતા ઘણી વાર થઇ આવે છે.

૧૪૦૬ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીને નિવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ પ્રારબ્ધનો ઉદય કેટલા સમયમા થવાનું આપ ધારો છો ?

ઉત્તરઃ—આ પ્રારબ્ધોદય મટી નિવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ પ્રારબ્ધનો ઉદય થવા આશય રહ્યા કરે છે, પણ તે તરતમા એટલે એકથી દોઢ વર્ષમા થાય એમ તો દેખાતું નથી, અને પણ પળ જવી કઠણ પડે છે. એકથી દોઢ વર્ષ પછી પ્રવૃત્તિકર્મ વેદવારૂપ ઉદય કેવળ પરિક્ષીણ થશે, એમ પણ લાગતું નથી, કંઇક ઉદય વિશેષ મોળો પડશે એમ લાગે છે.

૧૪૦૭ પ્રશ્ન:—આપના મોતી સંબંધીના વ્યાપારની સ્થિતિ આ વર્ષે કેવી છે? આપને આ પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય લાગે છે?

ઉત્તર:—આત્માની કેટલી અસ્થિરતા રહે છે. ગયા વર્ષનો મોતી-સંબંધી વ્યાપાર લગભગ પતવા આવ્યો છે. આ વર્ષનો મોતીસંબંધી વ્યાપાર ગયા વર્ષ કરતાં લગભગ બમણો થયો છે. ગયા વર્ષ જેવું તેમા પરિણામ આવવુ કઠણ છે. થોડા દિવસ કરતાં હાલ ઠીક છે; અને આ વર્ષ પણ તેનું ગયા વર્ષ જેવું નહિ તોપણ કંઇક ઠીક પરિણામ આવશે, એમ સંભવ રહે છે; પણ ઘણો વખત તેના વિચારમાં વ્યતીત થવા જેવું થાય છે; અને તે માટે શોચ થાય છે કે, આ એક પરિગ્રહની કામનાના બળવાન પ્રવર્તન જેવું થાય છે, તે સમાવવુ ઘટે છે, અને કઇંક કરવુ પડે એવાં કારણો રહે છે, હવે જેમ તેમ કરી તે પ્રારબ્ધોદય તરત ક્ષય થાય તો સારું એમ મનમાં ઘણીવાર આવી રહ્યા કરે છે. અત્રે જે આડત તરીકે મોતીસંબંધી વેપાર છે તેમાથી મારાથી છુટવાનુ બને અથવા તેનો ઘણો પ્રસગ ઓછો થવાનું થાય તેવો કોઈ રસ્તો ધ્યાનમાં આવે તો લખશો, ગમે તો આ વિષે સમાગમમાં વિશેષનાથી જણાવી શકાય તો જણાવશો. આ વાત લક્ષમા રાખશો.

૧૪૦૮ પ્રશ્ન:—પરમાર્થ સંબધી લખવાનુ તથા કહેવાનુ આપે શા કારણે ઓછુ કરી નાખ્યુ છે?

ઉત્તર:—ત્રણ વર્ષની લગભગથી એવું વર્ત્તાયા કરે છે કે, પરમાર્થસંબધી કે વ્યવહારસબધી કંઇ પણ લખતાં કટાળો આવી જાય છે; અને લખતાં લખતાં કલ્પિત જેવુ લાગવાથી વારંવાર અપૂર્ણ છોડી દેવાનું થાય છે. પરમાર્થમાં ચિત્ત જે વખતે એકાગ્રવત્ હોય ત્યારે જો પરમાર્થસંબંધી લખવાનું, અથવા કહેવાનુ બને તો તે યથાર્થ કહેવાય: પણ ચિત્ત અસ્થિરવત્ હોય, અને પરમાર્થસબંધી લખવાનું કે કહેવાનુ કરવામાં આવે, તો તે ઉદીરણા જેવું થાય, તેમ જ અંતર્વૃત્તિનો યથાતથ્ય તેમાં ઉપયોગ નહિ હોવાથી તે આત્મબુદ્ધિથી લખ્યું કે કહ્યુ નહિ હોવાથી કલ્પિતરૂપ કહેવાય; જેથી તથા તેવાં બીજાં કારણોથી પરમાર્થસંબંધી લખવાનું તથા કહેવાનું ઘણું ઓછું થઇ ગયુ છે.

૧૪૦૯ પ્રશ્ન:—ચિત્ત અસ્થિરવત્ થઇ જવાનું કારણ શુ? શું આપશ્રીને પરમાર્થ સંશય થયો છે? અથવા આત્મવીર્યે મંદ થઈ ગયું છે?

ઉત્તર:—આ સ્થળે સહજ પ્રશ્ન થશે કે, ચિત્ત અસ્થિરવત્ થઇ જવાનો હેતુ શો છે? પરમાર્થમાં જે ચિત્ત વિશેષ એકાગ્રવત્ રહેતું

તે ચિત્ત પરમાર્થમાં અસ્થિરવત્ થવાનું કારણ કંઇ પણ જોઇએ. જો પરમાર્થસંશયનો હેતુ લાગ્યો હોય તો તેમ બને, અથવા કોઇ તથાવિધ આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયના બળથી તેમ થાય. આ બે હેતુથી પરમાર્થવિચાર કરતાં, લખતાં, કે કહેતાં ચિત્ત અસ્થિરવત્ વર્તે; તેમાં પ્રથમ કહ્યો તે હેતુ વર્તવાનો સંભવ નથી. માત્ર બીજો હેતુ કહ્યો તે સંભવે છે. આત્મવીર્ય મંદ થવારૂપ તીવ્ર પ્રારબ્ધોદય હોવાથી તે હેતુ ટાળવાનો પુરુષાર્થ છતાં કાળક્ષેપ થયા કરે છે, અને તેના ઉદયસુધી તે અસ્થિરતા ટળવી કઠણ છે; અને તેથી પરમાર્થસ્વરૂપ ચિત્ત વિના તે સંબંધી લખવું, કહેવું એ કલ્પિત જેવું લાગે છે, તોપણ કેટલાક પ્રસંગમાં વિશેષ સ્થિરતા રહે છે.

૧૪૧૦ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી વ્યવહારસંબંધી કંઈ પણ લખવાનું કે કહેવાનું કરતા નથી ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસંબંધી કઇ પણ લખતાં તે અસારભૂત અને સાક્ષાત્ ભ્રાંતિરૂપ લાગવાથી તે સબંધી જે કંઇ લખવું કે કહેવું તે તુચ્છ છે, આત્માને વિકળતાનો હેતુ છે; અને જે કંઇ લખવું કહેવું છે તે ન કહ્યું હોય તોપણ ચાલી શકે એવું છે, માટે જ્યાંસુધી તેમ વર્તે ત્યાંસુધી તો જરૂર તેમ વર્ત્તવું ઘટે છે એમ જાણી ઘણી વ્યાવહારિક વાત લખવા, કરવા કહેવાની ટેવ નીકળી ગઇ છે.

૧૪૧૧ પ્રશ્નઃ—વ્યાપારાદિ વ્યવહારમાં લખવા કહેવાની પ્રવૃત્તિ કરો છો ?

ઉત્તરઃ—માત્ર જે વ્યાપારાદિ વ્યવહારમાં તીવ્ર પ્રારબ્ધોદયે પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં કંઇક પ્રવર્ત્તિ થાય છે. જો કે તેનું પણ અયથાર્થપણું જણાય છે.

૧૪૧૨ પ્રશ્નઃ—શા કારણે શ્રી જિન વીતરાગના ચરણકમળને આપ નમસ્કાર કરો છો ?

ઉત્તરઃ—શ્રી જિન વીતરાગે દ્રવ્યભાવ સંયોગથી ફરી ફરી છૂટવાની ભલામણ કરી છે, અને તે સંયોગનો વિશ્વાસ પરમ જ્ઞાનીને પણ કર્ત્તવ્ય નથી; એવો નિશ્ચળ માર્ગ કહ્યો છે તે શ્રી જિન વીતરાગનાં ચરણકમળને વિષે અત્યંત નમ્ર પરિણામથી નમસ્કાર છે.

૧૪૧૩ પ્રશ્નઃ—કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થનું જે પ્રકાશપણું થાય છે એમ જિને કહ્યું છે તે કઇ રીતે સમજી શકાય ?

ઉત્તરઃ—જે પ્રશ્ન આજના પત્રમાં બીડયાં છે તેનો સમાગમે ઉત્તર પૂછશો.—દર્પણ, જળ, દીપક, સૂર્ય અને ચક્ષુના સ્વરૂપપર વિચાર કરશો તો કેવળજ્ઞાનથી પદાર્થનું જે પ્રકાશપણું થાય છે એમ જિને કહ્યું છે તે સમજવાને કંઇક સાધન થશે.

૧૪૧૪ પ્રશ્ન:—શા કારણથી અમને આપના તરફથી જ્ઞાનવાર્તા મળવાનો લાભ નથી મળતો ?

ઉત્તર:—આપના તરફથી બે પત્ર મળ્યાં છે. અમારાથી હાલ કંઈ વિશેષ લખવાનું થતું નથી. આગળ જે વિસ્તારથી એક પ્રશ્નના સમાધાનમાં ઘણા પ્રકારનાં દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંતથી લખવાનું બની શકતું હતું, તેટલું હાલ બની શકતું નથી; એટલું જ નહિં પણ ચાર લીટી જેટલું લખવું હોય તો પણ કઠણ પડે છે; કેમકે અંતર્વિચારમાં ચિત્તની હાલ પ્રવૃત્તિ રહે છે; અને લખવા વગેરેની પ્રવૃત્તિથી ચિત્ત સંક્ષિપ્ત રહે છે. વળી ઉદય પણ તથારૂપ વર્ત્તે છે. આગળ કરતાં બોલવાના સંબંધમાં પણ આ જ પ્રકારે ઘણું કરી ઉદય વર્તે છે. તે પણ લખવા કરતાં કેટલીક વાર બોલવાનું કંઇક વિશેષ બની શકે છે. જેથી સમાગમે કંઈ જાણવા યોગ્ય પૂછવું હોય તો સ્મરણ રાખશો. અહોરાત્ર ઘણું કરી વિચારદશા રહ્યા કરે છે; જે સંક્ષેપમાં પણ લખવાનુ બની શકતુ નથી. સમાગમમા કંઇ પ્રસંગોપાત કહી શકાશે તો તેમ કરવા ઇચ્છા રહે છે, કેમકે તેથી અમને પણ હિતકારક સ્થિરતા થશે.

૧૪૧૫ પ્રશ્ન:—અહીં કબીરપંથી આવ્યા છે તેમનો સમાગમ કરવામા બાધ છે ? તેમની કોઇ પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન હોય તો ? કોનો સમાગમ આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે ?

ઉત્તર—કબીરપંથી ત્યા આવ્યા છે; તેમનો સમાગમ કરવામાં બાધ સભવતો નથી, તેમ જ કોઇ તેમની પ્રવૃત્તિ યથાયોગ્ય ન લાગતી હોય તો તે વાતપર વધારે લક્ષ ન દેતા કંઈ તેમના વિચારનુ અનુકરણ કરવા યોગ્ય લાગે તે વિચારવુ. વૈરાગ્યવાન હોય તેનો સમાગમ કેટલાક પ્રકારે આત્મભાવની ઉન્નતિ કરે છે.

૧૪૧૬ પ્રશ્ન:—આપ ઉપદેશ સંબંધી પ્રવૃત્તિ કરવા કૃપા નહિ કરો ?

ઉત્તર:—લોક સબધી સમાગમથી ઉદાસભાવ વિશેષ રહે છે. તેમ જ એકાંત જેવા યોગ વિના કેટલીક પ્રવૃત્તિનો રોધ કરવો બની શકે નહિ, જેથી આપે લખેલી ઇચ્છા માટે પ્રવૃત્તિ થઇ શકવી અશક્ય છે.

૧૪૧૭ પ્રશ્ન:—મારે તથા શ્રી * * * * એ કેવા વિચાર પ્રત્યે વિચારપરિણતિ કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—નીચેના બોલો પ્રત્યે તમારે તથા * * * એ વિશેષ વિચાર પરિણતિ કરવા યોગ્ય છે. કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શા પ્રકારે ઘટે છે ? આ ભરતક્ષેત્રમાં આ કાળે તેનો સંભવ હોઇ શકે કે કેમ ? કે-

વળજ્ઞાનીને વિષે કેવા પ્રકારની આત્મસ્થિતિ હોય ? સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં કેવા પ્રકારે ભેદ હોવાયોગ્ય છે ? સમ્યગ્દર્શનવાન પુરૂષની આત્મસ્થિતિ કેવી હોય ? તમારે તથા શ્રી * * * એ ઉપર જણાવેલા બોલપર યથાશક્તિ વિશેષ વિચાર કરવા યોગ્ય છે; તે સંબંધી પત્રવાટે તમારાથી લખાવા યોગ્ય લખશો. હાલ અત્રે ઉપાધિનું કેટલુંક ઓછાપણું છે.

૧૪૧૮ પ્રશ્ન:—સત્પુરૂષોનો મહાન્ બોધ શું છે ?

ઉત્તર:—ઉદય આવેલાં કર્મોને ભોગવતાં નવાં કર્મો ન બંધાય તે માટે આત્માને સચેત રાખવો એ સત્પુરૂષોનો મહાન્ બોધ છે.

૧૪૧૯ પ્રશ્ન:—મારે હાલ શું કરવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જો ત્યાં તમને વખત મળતો હોય તો જિનભક્તિમાં વિશેષ વિશેષ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો; અને એક ઘડી પણ સત્સંગ કે સત્કથાનું સંશોધન કરતા રહેશો.

૧૪૨૦ પ્રશ્ન:—શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે કેમ વર્ત્તવું ?

ઉત્તર:—(કોઇ વેળા) શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષ શોકમાં નહિ પડતાં "ભોગવ્યે છુટકો છે; અને આ વસ્તુ તે મારી નથી" એમ ગણી સમભાવની શ્રેણીને વધારતા રહેશો. વિશેષ લખતાં અત્યારે અટકું છું.

૧૪૨૧ પ્રશ્ન:—પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ શા કારણે અસુલભ છે ?

ઉત્તર:—આજ્ઞામાંજ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુજ અસુલભ છે. એકતાન થવું પણ બહુજ અસુલભ છે.

૧૪૨૨ પ્રશ્ન:—શું પ્રેમરૂપ ભક્તિ વિના જ્ઞાન શૂન્યજ છે ?

ઉત્તર:—તમને જેવી જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે તેવી ભક્તિની નથી. ભક્તિ પ્રેમરૂપ વિના શૂન્યજ છે. તો પછી તેને પ્રાપ્ત કરીને શું કરવું છે ?

૧૪૨૩ પ્રશ્ન:—શા કારણથી જીવનું કલ્યાણ અટકયું છે ? જ્ઞાની પાસેથી જ્ઞાન ઇચ્છવું કે જ્ઞાનીની ભક્તિ ઇચ્છવી ?

ઉત્તર:—જે અટકયું તે યોગ્યતાની કચાશને લીધે અને જ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનમાં વધારે પ્રેમ રાખો છો તેને લીધે. જ્ઞાની પાસે જ્ઞાન ઇચ્છવું તે કરતા બોધસ્વરૂપ સમજી ભક્તિ ઇચ્છવી એ પરમ ફળ છે વધારે શું કહીએ ? ઇશ્વરકૃપા કરે તેને કળિયુગમાં એ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય:—મહા વિકટ છે.

૧૪૨૪ પ્રશ્ન:—મને લાંબો વખત થયાં ઉપજીવિકાનો વિયોગ રહે છે તો મારી ધર્મવૃત્તિને કાંઈ હાનિ પહોંચવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—કળિયુગ છે એટલે વધારે વખત ઉપજીવિકાનો વિયોગ રહેવાથી યથાયોગ્ય વૃત્તિ પૂર્વાપર ન રહે.

૧૪૨૫ પ્રશ્નઃ—કોનો સંગ રાખવો?

ઉત્તરઃ—(સત શ્રદ્ધા પામીને) જે કોઇ તમને ધર્મનિમિત્તે ઇચ્છે તેનો સંગ રાખો.

૧૪૨૬ પ્રશ્નઃ—'છોટમપદસંગ્રહ' આદિ પુસ્તકો વાંચવાનું આપે લખ્યું હતું; 'આદિ' શબ્દથી આપ શું સૂચવવા માંગો છો?

ઉત્તર—"છોટમકૃત પદસગ્રહ" વગેરે પુસ્તકો વાંચવાનો હાલ તો પરિચય રાખજો, વગેરે શબ્દથી સત્સગ, ભક્તિ વીતરાગતાનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું હોય તેવા પુસ્તકો સમજશો.

૧૪૨૭ પ્રશ્નઃ—કેવાં પુસ્તકો—પદો મનન કરવા યોગ્ય અને સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—સત્સગાદિકની જેમાં માહાત્મ્યતા વર્ણવી છે તેવાં પુસ્તકો અથવા પદો—કાવ્યો હોય તે વારંવાર મનન કરવાં અને સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય સમજશો.

૧૪૨૮ પ્રશ્નઃ—મને હાલમાં જૈન સૂત્રો વાચવાની ઇચ્છા થાય છે તો વાંચું?

ઉત્તરઃ—જૈન સૂત્રો હાલ વાંચવાની ઇચ્છા થાય તો તે નિવૃત્ત કરવાયોગ્ય છે,

૧૪૨૯ પ્રશ્નઃ—કારણ શું? શુ આપ એમ માનો છો કે જૈન સૂત્રો વાંચવા સમજવામા વધારે યોગ્યપણું જોઇએ?

ઉત્તરઃ—કારણ કે તે વાચવા સમજવામાં વધારે યોગ્યપણું હોવું જોઇએ; તે વિના યથાર્થ ફળની પ્રાપ્તિ હોતી નથી; તથાપિ બીજાં પુસ્તકોની ગેરહાજરી હોય, તો "ઉત્તરાધ્યયન" અથવા 'સૂયગડાંગ' નુ બીજું અધ્યયન વાંચશો—વિચારશો.

૧૪૩૦ પ્રશ્નઃ—ક્રિયાઓ, જપ, તપ અને શાસ્ત્ર વાચનથી શું સિદ્ધ કરવાનુ છે?

ઉત્તરઃ—ગમે તે ક્રિયા જપ તપ કે શાસ્ત્ર વાંચન કરીને પણ એકજ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે; તે એ કે જગતની વિસ્મૃતિ કરવી; અને સતના ચરણમા રહેવું. અને એ એકજ લક્ષ ઉપર પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવને પોતાને શુ કરવું યોગ્ય છે' અને શું કરવું અયોગ્ય છે? તે સમજાય છે—સમજાતુ જાય છે.

૧૪૩૧ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી જપ, તપ, ધ્યાન કે દાનની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી?

ઉત્તર:—એ લક્ષ અચળ થયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન કે દાન કોઇની યથાયોગ્ય સિદ્ધિ નથી; અને ત્યાં સુધી ધ્યાનાદિક નહીં જેવા કામના છે. માટે એમાંના જીવથી જે જે સાધનો થઇ શકતાં હોય તે બધાં એક લક્ષને થવાને અર્થે કરવા; કે જે લક્ષ અમે ઉપર જણાવ્યો છે.

૧૪૩૨ પ્રશ્ન:—જપ તપાદિ નિષેધવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જપ તપાદિ કંઈ નિષેધવા યોગ્ય નથી; તથાપિ તે બધાં એક લક્ષને અર્થે છે, અને એ લક્ષ વિના જીવને સમ્યક્ત્વ સિદ્ધ થતું નથી. વધારે 'શું કહીએ? ઉપર જણાવ્યું છે તેટલુંજ સમજવાને માટે સઘળાં શાસ્ત્રો પ્રતિપાદિત થયાં છે.

૧૪૩૩ પ્રશ્ન:—જીવને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કેમ સુલભ હોય?

ઉત્તર'—તમારા વૈરાગ્યાદિ વિચારોવાળું એક પત્ર ત્રણેક દિવસ પહેલાં સવિસ્તર મળ્યું છે. જીવને વિષે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવો એ એક મોટો ગુણ જાણીએ છીએ; અને તે સાથે શમ, દમ, વિવેકાદિ સાધનો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થવારૂપ જોગ પ્રાપ્તિ થાય, તો જીવને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે, એમ જાણીએ છીએ. (ઉપલી લીટીમાં 'જોગ' શબ્દ લખ્યો છે તેનો અર્થ 'પ્રસંગ' અથવા 'સત્સંગ' એવો કરવો.)

૧૪૩૪ પ્રશ્ન:—જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો કર્યાં છતાં સંસાર-પરિભ્રમણ શા કારણે રહ્યું છે? શું તે સાધનો નિષ્ફળ છે?

ઉત્તર:—અનંત કાળ થયાં જીવનું સંસારને વિષે પરિભ્રમણ છે, અને એ પરિભ્રમણને વિષે અનંત એવા જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો કર્યાં જણાય છે; તથાપિ જેથી યથાર્થ કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે એવાં એકે સાધન થઇ શક્યાં હોય એમ જણાતું નથી. એવો જપ, તપ કે વૈરાગ્ય અથવા બીજાં સાધનો તે માત્ર સંસારરૂપ થયા છે. તેમ થયું તે શા કારણથી? એ વાત અવશ્ય ફરી ફરી વિચારવા યોગ્ય છે. (આ સ્થળને વિષે કોઇ પણ પ્રકારે જપ, તપ, વૈરાગ્યાદિ સાધનો નિષ્ફળ છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી; પરંતુ નિષ્ફળ થયાં છે તેનો હેતુ શો હશે તે વિચારવા માટે લખવામાં આવ્યું છે. કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જેને થાય છે એવા જીવને વિષે વૈરાગ્યાદિ સાધનો તો અચિત હોય છે.)

૧૪૩૫ પ્રશ્ન:—મારી ઇચ્છા નિરંતર આપના સંગમાં રહેવાની છે તો આપ આજ્ઞા કરશો?

ઉત્તરઃ—નિરંતર અમારા સંગને વિષે રહેવા સંબંધી તમારી જે પ્રચ્છા છે તે વિષે હાલ કાંઇ લખી શકવું અશક્ય છે.

૧૪૩૬ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી અશક્ય છે ?

ઉત્તરઃ—તમારા જાણવામાં આવ્યું હોવું જોઇએ કે અત્ર અમારૂં જે રહેવું થાય છે તે ઉપાધિપૂર્વક થાય છે, અને તે ઉપાધિ એવા પ્રકારથી છે કે તેવા પ્રસંગમા શ્રી તીર્થંકર જેવા પુરૂષને વિષેનો નિર્ધાર કરવો હોય તોપણ વિકટ છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી માત્ર, જીવને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અથવા બાહ્ય નિવૃત્તિનું ઓળખાણ છે; અને તેને આધારેજ તે સત્પુરૂષ અસત્પુરૂષ કલ્પતો આવેલ છે. કોઈ સત્સંગના જોગે જીવને પ્રવૃત્તિરૂપ જોગ દેખીને જેવો જોઈએ તેનો નિશ્ચય રહેતો નથી; અથવા તો નિરંતર વધતો એવો ભક્તિભાવ નથી રહેતો; અને વખતે તો સંદેહને પ્રાપ્ત થઇ જીવ તેવા સત્પુરૂષના જોગને ત્યાગી જેની બાહ્ય નિવૃત્તિ જણાય છે એવા પુરૂષને દૃઢ ગ્રહે —સેવે— છે. માટે નિવૃત્તિ પ્રસંગ જે કાળમા સત્પુરૂષને વર્ત્તતો હોય તેવા કાળમાં તેમની સમીપનો વાસ તે જીવને વિશેષ હિતકર જાણીએ છીએ. આ વાત અત્યારે આથી વિશેષ લખવી અશક્ય છે, જો કોઈ પ્રસંગે સમાગમ થાય, તો તમે તે વિષે પૂછશો, અને કઇ વિશેષ કહેવા જેવો પ્રસંગ હશે, તો કહી શકવા સંભવ છે.

૧૪૩૭ પ્રશ્નઃ—મને દીક્ષાની ઇચ્છા વારંવાર થાય છે તો લઉં ?

ઉત્તરઃ—દીક્ષાની વારંવાર ઇચ્છા થતી હોય તોપણ હાલ તે વૃત્તિ સમાવેશ કરવી; અને કલ્યાણ શું, અને તે કેમ હોય તેની વારંવાર વિચારણા અને ગવેષણા કરવી. એ પ્રકારમા અનંતકાલ થયાં ભૂલ થતી આવી છે, માટે અત્યંત વિચારે પગલું ભરવું યોગ્ય છે.

૧૪૩૮ પ્રશ્નઃ—આપશ્રીની શિક્ષાથી મારી દિક્ષા લેવાની વૃત્તિ ક્ષોભ પામી છે તો તે હાલ યોગ્ય છે ? દીક્ષા કયારે યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—તમારૂ પત્ર ૧ આજે પહોંચ્યું છે; અને તે મેં વાંચ્યું છે. અત્રથી લખેલું પત્ર તમને મળવાથી થએલો આનંદ નિવેદન કરતાં તમે દિક્ષાદિ વૃત્તિ હાલ ક્ષોભ પામવાનું લખ્યું તે ક્ષોભ હાલ યોગ્ય છે. ક્રોધાદિ અનેક પ્રકારના દોષો પરિક્ષીણ પામી ગયાથી સંસારત્યાગરૂપ દિક્ષા યોગ્ય છે; અથવા તો કોઈ મહાપુરૂષના જોગે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એ શિવાય બીજા પ્રકારે દિક્ષાનું ધારણ કરવું તે સફળપણાને પ્રાપ્ત થતું નથી. તેવી બીજા પ્રકારની દિક્ષારૂપ ભ્રાંતિએ ગ્રસ્ત થઇ અપૂર્વ એવાં કે છે, અથવા તે તેથી વિશેષ અંતરાય પડે

એવા જોગ ઉપાર્જન કરે છે માટે હાલ તો તમારો તે ક્ષોભ યોગ્ય જાણીએ છીએ.

૧૪૩૯ પ્રશ્ન:—મારી ઇચ્છા આપના સમાગમમાં રહેવાની વિ- શેષ છે તો તે જોગ નહિ પ્રાપ્તિ થાય ?

ઉત્તર:—તમારી ઇચ્છા અત્રે અમારા સમાગમમાં વિશેષે રહે છે એમ જાણીએ છીએ; તથાપિ તે જોગની ઇચ્છા નિરોધ કરવાયોગ્ય છે; અર્થાત્ તેવો જોગ મળવો અશક્ય છે, અને તે ખુલાસો પ્રથ- મના પત્રમાં લખ્યો છે, તે તમે જાણી શક્યા હશો.

૧૪૪૦ પ્રશ્ન:—આપની પાસે આવવામા મારા વડિલની તર- ફથી નિરોધ થાય છે તો મારે ઉપરવટ થવાની ઇચ્છા ન કરવી જોઇએ ?

ઉત્તર:—આ તરફ આવવા વિષેની ઇચ્છામા તમારા વડીલાદિ તરફથી જે નિરોધ છે તે નિરોધથી હાલ ઉપરવટ થવાની ઇચ્છા કરવી યોગ્ય નથી. અમારૂ તે પ્રદેશની લગભગથી કોઈ વાર જવા આવ- વાનુ હોય ત્યારે વખતે સમાગમ જોગ થવા જોગ હશે તો થઇ પડશે.

૧૪૪૧ પ્રશ્ન:—જો મારે દીક્ષાવૃત્તિને હાલ રોકવી યોગ્ય હોય તો કેમ વર્તવું ? ગૃહસ્થધર્મને અનુસરવુ ?

ઉત્તર:—મતાગ્રહ વિષેની બુદ્ધિને ઉદાસીન કરવી યોગ્ય છે; અને હાલ તો ગૃહસ્થધર્મને અનુસરવું પણ યોગ્ય છે. પોતાના હિત- રૂપ જાણી કે સમજીને આરભ પરિગ્રહાદિ સેવવા યોગ્ય નથી; અને આ પરમાર્થ વારવાર વિચારી સદ્ગ્રથનુ વાચન, શ્રવણ મનનાદિ કરવું યોગ્ય છે.

૧૪૪૨ પ્રશ્ન:—અસંગતા અને સુખસ્વરૂપતા ક્યારે કહી છે ?

ઉત્તર:—સહજ દ્રવ્ય અત્યત પ્રકાશિત થયે એટલે સર્વ કર્મનો ક્ષય થયે જ અસંગતા કહી છે; અને સુખસ્વરૂપતા કહી છે.

૧૪૪૩ પ્રશ્ન:—શુ આ વચન સાચાં છે ? સાચાં હોય તો શું કારણથી ? આપને તે વચનોને અનુભવ થાય છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષનાં તે વચન અત્યંત સાચાં છે, કેમકે સત્- સંગથી પ્રત્યક્ષ–અત્યંત પ્રગટ–તે વચનોનો અનુભવ થાય છે.

૧૪૪૪ પ્રશ્ન:—નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ શું કર્યાથી થાય છે ?

ઉત્તર:—નિર્વિકલ્પ ઉપયોગનો લક્ષ, સ્થિરતાનો પરિચય કર્યાથી થાય છે.

૧૪૪૫ પ્રશ્ન:—સ્થિરતાના હેતુઓ કહેશો ?

ઉત્તર:—સુધારસ, સત્‌સમાગમ, સત્‌શાસ્ત્ર, સદ્‌વિચાર અને વૈરાગ્ય ઉપશમ એ સૌ સ્થિરતાના હેતુ છે.

૧૪૪૬ પ્રશ્ન:—આત્મોપયોગ સ્થિર કઈ રીતે થાય?

ઉત્તર:—જો જ્ઞાનીપુરૂષના દ્રઢ આશ્રયથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવું મોક્ષપદ સુલભ છે; તો પછી ક્ષણે ક્ષણે આત્મોપયોગ સ્થિર કરવો ઘટે એવો કઠણ માર્ગ તે જ્ઞાનીપુરૂષના દ્રઢ આશ્રયે પ્રાપ્ત થવો કેમ સુલભ હોય?

૪૪૪૭ પ્રશ્ન:—શું આત્મોપયોગના એકાગ્રપણાવિના મોક્ષપદની ઉત્પત્તિ ન હોય?

ઉત્તર:—તે ઉપયોગના એકાગ્રપણા વિના તો મોક્ષપદની ઉત્પત્તિ છે નહિ.

૧૪૪૮ પ્રશ્ન:—આત્મસાધન સુલભ કેવી રીતે થાય?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષના વચનનો દ્રઢ આશ્રય જેને થાય તેને સર્વ સાધન સુલભ થાય એવો અખંડ નિશ્ચય સત્પુરૂષોએ કર્યો છે.

૧૪૪૯ પ્રશ્ન:—વૃત્તિઓનું શું કરવું?

ઉત્તર:—આ વૃત્તિઓનો જય કરવો ઘટે છે. તે વૃત્તિઓનો જય કેમ ન થઇ શકે? આટલું સત્ય છે કે, આ દુષમકાળને વિષે સત્સંગની સમીપતા, કે દ્રઢ આશ્રય વિશેષ જોઇએ, અને અસત્સંગથી અત્યંત નિવૃત્તિ જોઇએ, તોપણ મુમુક્ષુને તો એમ જ ઘટે છે કે, કઠણમાં કઠણ આત્મસાધન હોય તેની પ્રથમ ઇચ્છા કરવી, કે જેથી સર્વ સાધન અલ્પકાળમા ફળિભૂત થાય.

૧૪૫૦ પ્રશ્ન:—જે જ્ઞાનીપુરૂષની દશા સંસારપરિક્ષીણ થઇ છે તે જ્ઞાનીપુરૂષને કર્મબંધ સંભવે છે? જો સંભવતો ન હોય તો તેને પુરૂષાર્થની જરૂર છે? જરૂર હોય તો શા કારણથી?

ઉત્તર:—શ્રી તીર્થંકરે તો એટલા સુધી કહ્યું છે કે, જે જ્ઞાનીપુરૂષની દશા સંસારપરિક્ષીણ થઇ છે તે જ્ઞાનીપુરૂષને પરંપરા કર્મબંધ સંભવતો નથી, તોપણ પુરૂષાર્થ મુખ્ય રાખવો, કે જે બીજા જીવનો પણ આત્મસાધન પરિણામનો હેતુ થાય.

૧૪૫૧ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરૂષને સંસારસેવા આત્મપ્રતિબંધપણે કે પ્રારબ્ધપ્રતિબંધપણે હોય? તે વિષે આપનો અનુભવ શું કહે છે?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષને આત્મપ્રતિબંધપણે સંસારસેવા હોય નહિ, પણ પ્રારબ્ધપ્રતિબંધપણે હોય.

૧૪૫૨ પ્રશ્ન:—જો જ્ઞાનીપુરૂષને સંસારસેવા આત્મપ્રતિબંધપણે ન હોય અને પ્રારબ્ધપ્રતિબંધપણે તો પછી તે સંસારસેવાથી નિવૃત્તવારૂપ પરિણામને પામવાની જરૂર છે?

ઉત્તર:—(જ્ઞાનીપુરૂષને આત્મપ્રતિબંધપણે સંસારસેવા હોય નહિ પણ પ્રારબ્ધપ્રતિબંધપણે હોય) એમ છતાં પણ તેથી નિવૃત્તવારૂપ પરિણામને પામે એમ જ્ઞાનીની રીત હોય છે.

૧૪૫૩ પ્રશ્ન:—આપશ્રીએ આ રીતનો આશ્રય કર્યો છે? આમ કરતાં આપને આત્મદશા યથાયોગ્ય રહી છે?

ઉત્તર:—જે રીતનો, આશ્રય કરતાં હાલ ત્રણ વર્ષ થયાં વિશેષ તેમ કર્યું છે; અને તેમાં જરૂર આત્મદશાને ભૂલાવે એવો સંભવ રહે તેવો ઉદય પણ જેટલો બન્યો તેટલો સમપરિણામે વેદ્યો છે.

૧૪૫૪ પ્રશ્ન:—આપશ્રીએ સમપરિણામે વેદેલ ઉદય વેદવાના કાલને વિષે આપના મનને સર્વસંગનિવૃત્તિની ઇચ્છા રહી છે?

ઉત્તર:—તે વેદવાના કાલને વિષે સર્વસંગનિવૃત્તિ કોઇ રીતે થાય તો સારૂં; એમ સૂજ્યાં કર્યું છે.

૧૪૫૫ પ્રશ્ન:—આપે શા ઉદ્દેશથી આ પ્રવર્તન કર્યું છે? સર્વસંગનિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જોઇએ તે દશા ઉદયમાં રહે, તો થોડા વખતમાં વિશેષ કર્મની નિવૃત્તિ થાય એમ ધારીને તો પ્રવર્તન કર્યું નથી?

ઉત્તર:—સર્વસંગનિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જોઈએ તે દશા ઉદયમાં રહે, તો અલ્પકાળમાં વિશેષ કર્મની નિવૃત્તિ થાય એમ જાણી જેટલું બન્યું તેટલું તે પ્રકારે કર્યું છે.

૧૪૫૬ પ્રશ્ન:—હવે આપના મનને વિષે શું રહે છે? સકળ ગૃહવાસથી દૂર થવું?

ઉત્તર:—મનમાં હવે એમ રહે છે કે, આ પ્રસંગથી એટલે સકળ ગૃહવાસથી દૂર થવાય.

૧૪૫૭ પ્રશ્ન:—સકળ ગૃહવાસથી આપથી દૂર ન થવાય તો પછી વ્યાપારાદિ પ્રસંગને માટે આપને શુ વિચાર રહે છે?

ઉત્તર:—તેમ ન હોય (સકળ ગૃહવાસથી દૂર ન થવાય) તો પણ વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત-દૂર-થવાય તો સારૂં.

૧૪૫૮ પ્રશ્ન:—વ્યાપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત થવાય તો સારૂં એમ શા કારણથી રહે છે? શુ આપની દશા જ્ઞાનીની જેવી દશા મુમુક્ષુને દેખાવી જોઇએ તેવી વ્યાપાર વ્યવહારથી દેખાતી નથી?

ઉત્તર—આત્મભાવે પરિણામ પામવાને વિષે જે દશા જ્ઞાનીની જોઇએ તે દશા આ વ્યાપાર વ્યવહારથી મુમુક્ષુ જીવને દેખાતી નથી.

૧૪૫૯ પ્રશ્ન:—પરમાત્મામાં પરમસ્નેહ થવો તે બહુ વિકટ વાટ લાગે છે તો તેમ કરવુ?

ઉત્તર:—પરમાત્મામાં પરમ સ્નેહ ગમે તેવી વિકટ વાટેથી થતો હોય તોપણ કરવો યોગ્ય જ છે.

૧૪૬૦ પ્રશ્ન:—પરમાત્મામાં આપને તન્મય ભક્તિ રહે છે? તેમજ એકતાર સ્નેહ રહે છે?

ઉત્તરઃ—સરલ વાટ મલ્યા છતાં ઉપાધિના કારણથી તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી.

૧૪૬૧ પ્રશ્નઃ—જો આપ એમ કહો છો કે, આપને તન્મય ભક્તિ રહેતી નથી, અને એકતાર સ્નેહ ઉભરાતો નથી તો તેથી આપને કંઈ લાગે છે ?

ઉત્તરઃ—આથી ખેદ રહ્યા કરે છે, અને વારંવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે; જો કે વૈરાગ્ય તો એવો રહે છે કે, ઘર અને વનમા ઘણું કરીને આત્માને ભેદ રહ્યો નથી.

૧૪૬૨ પ્રશ્નઃ—આપને વારવાર વનવાસની ઇચ્છા થયા કરે છે એમ આપ કહો છો, તો શું હજુ આપને તથારૂપ વૈરાગ્યની જરૂર છે ?

૧૪૬૩ પ્રશ્નઃ—જો આપને ઘર અને વનમાં ઘણું કરીને ભેદ રહ્યો નથી એવો વૈરાગ્ય છે તો પછી વનવાસની ઇચ્છા કેમ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—ઉપાધિના પ્રસંગને લીધે તેમાં ઉપયોગ રાખવાની વારવાર જરૂર રહે છે; કે જેથી પરમ સ્નેહપર તે વેળા આવરણ આણવું પડે.

૧૪૬૪ પ્રશ્નઃ—આપને એમ લાગે છે કે, આપ આ દેહે તેવી પરમસ્નેહતા પ્રાપ્ત કરી શકશો ?

ઉત્તરઃ—એવી પરમ સ્નેહતા અને અનન્ય પ્રેમભક્તિ આવ્યા વિના દેહત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી; કદાચ્ સ્વાત્માની એવી જ ઇચ્છા હશે; તો ગમે તેવી દીનતાથી પણ તે ઇચ્છા ફેરવશે, પણ પ્રેમભક્તિની પરિપૂર્ણ લય આવ્યા વિના દેહત્યાગ નહિ કરી શકાય એમ રહે છે; અને વારવાર એ જ રટના રહેવાથી "વનમા જઇએ" "વનમાં જઇએ" એમ થઇ આવે છે. આપનો નિરંતર સત્સંગ હોય તો અમને ઘર પણ વનવાસ જ છે

૧૪૬૫ પ્રશ્નઃ—શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગોપાગનાની આવેલી આખ્યાઇકા પ્રત્યે આપ કેવી દૃષ્ટિએ જુઓ છો ?

ઉત્તરઃ—ગોપાંગનાની શ્રીમદ્ ભાગવતમા સુદર આખ્યાયિકા આપી છે; એ દશા વારવાર સાંભરી આવે છે.

૧૪૬૬ પ્રશ્નઃ—શું એવુ ઉન્મત્તપણું આપ ઇચ્છવાયોગ્ય ગણો છો ? શુ એ દશા વિદેહી હતી ?

ઉત્તરઃ—એવું ઉન્મત્તપણું પરમાત્માને પામવાનુ દ્વાર છે. એ દશા વિદેહી હતી.

૧૪૬૭ પ્રશ્નઃ—ભરતજી જડભરતના ભવમા અસંગ શા કારણે રહ્યા હતા ?

ઉત્તરઃ—ભરતજીને હરણના સંગથી જન્મની વૃદ્ધિ થઈ હતી; અને જેથી જડભરતના ભવમાં અસંગ રહ્યા હતા.

૧૪૬૮ પ્રશ્નઃ—આપને અસંગતાને માટે શા કારણે આટલો બધો ખ્યાલ રહે છે ?

ઉત્તરઃ—એવા કારણથી મને પણ અસંગતા બહુ જ સાંભરી આવે છે, અને કેટલીક વખત તો એવું થઈ જાય છે કે, તે અસંગતા વિના પરમ દુઃખ થાય છે.

૧૪૬૯ પ્રશ્નઃ—આપને સંગ કેવો દુઃખદાયક છે તેનો કાંઈ ખ્યાલ આપશો ?

ઉત્તરઃ—યમ (?) અંતકાળે પ્રાણીને દુઃખદાયક લાગતો હોય પણ અમને સંગ, દુઃખદાયક લાગે છે, એમ આંતર્ વૃત્તિઓ ઘણી છે; કે જે એક જ પ્રવાહની છે, લખી જતી નથી. રહ્યું જતું નથી; અને આપનો વિયોગ રહ્યા કરે છે. સુગમ ઉપાય કોઇ જડતો નથી. ઉદયકર્મ ભોગવતાં દીનપણું અનુકૂળ નથી. ભવિષ્યની એક ક્ષણનો ઘણું કરીને વિચાર પણ રહેતો નથી.

૧૪૭૦ પ્રશ્નઃ—મારી આર્થિક સ્થિતિ બહુ તંગ થઈ ગઇ છે, અને તેથી મુઝાવું તથા અકળાવુ થાય છે ઘણા પ્રયત્નો કરૂં છું, છતા મારી મુશ્કેલીઓ નિવૃત્ત થાય એમ નથી; આપશ્રી આ માટે કાંઇ કરી નહિ શકો ?

ઉત્તરઃ—આજે આપનુ એક પત્ર મળ્યું. વાંચી હૃદયગત કર્યું. એ વિષે આપને ઉત્તર ન લખીએ એવી અમારી સત્તા આપની પાસે યોગ્ય નહિ. તથાપિ આપને અંતર્ગત સમજાયું છે તે જણાવું છુ કે જે કઇ થાય છે તે થવા દેવુ ન ઉદાસીન—ન અનુદ્યમી થવુ. ન પરમાત્મા પ્રત્યે પણ ઇચ્છા કરવી અને ન મુઝાવુ. આપ જણાવો છો તેમ અહંપણુ આડુ આવતુ હોય, તો તેનો જેટલો બને તેટલો રોધ કરવો, અને તેમ છતાં પણ તે ટળતું ન હોય તો તેને ઇશ્વરાર્પણ કરી દેવુ, તથાપિ દીનપણું ન આવવા દેવુ. "શુ થશે" એવો વિચાર કરવો નહિ, અને જે થાય તે કર્યા રહેવું. અધિક ઝાવાં નાખવા પ્રયત્ન કરવું નહિ. અલ્પ પણ ભય રાખવો નહિ. ઉપાધિ માટે ભવિષ્યની એક પળ પણ ચિંતા કરવી નહિ. કર્યાનો જે અભ્યાસ થઇ ગયો છે તે વિસ્મરણ કર્યા રહેવું; તો જ ઇશ્વર પ્રસન્ન થશે, અને તો જ પરમ ભક્તિ પામ્યાનું ફળ છેઃ તોજ અમારો સંગ થયો છે; અને ઉપાધિ વિષે શુ થાય છે તે આપણે આગળ ઉપર જોઇ લઇશું. જોઈ લઇશું એનો અર્થ બહુ ગભીર છે. સર્વા-

ત્મા હરિ સમર્થ છે. આપ અને મહંત પુરૂષોની કૃપાથી નિર્બળ મતિ ઓછી રહે છે. આપના ઉપાધિયોગ વિષે જો કે લક્ષ રહ્યા કરે છે, પણ જે કંઇ સત્તા છે, તે તે સર્વાત્માને હાથ છે; અને તે સત્તા નિશ્ચયેથી નિરાકાંક્ષ તેવા જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત હોય છે: જ્યાંસુધી તે સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા જેમ હોય તેમ જ્ઞાનીને પણ ચાલવું એ આજ્ઞાંકિત ધર્મ છે, ઇત્યાદિક વાત ઘણી છે. શબ્દે લખી શકતો નથી; અને બીજો કોઇ–સમાગમ શિવાય–એ વાત કરવાનો ઉપાય હાથમાં નથી; જેથી જ્યારે ઇશ્વરેચ્છા હશે ત્યારે એ વાત કરીશુ, ઉપર જે ઉપાધિમાંથી અહંપણું મૂકવાનાં વચનો લખ્યા છે. તે ઉપર આપ થોડો વખત વિચાર કરશો. ત્યાં જ તેવી દશા થઈ રહે એવી આપની મનોવૃત્તિ છે; અને એવી ગાંડી શિક્ષા લખવાની સર્વાત્મા હરિની ઇચ્છા હોવાથી મેં આપને લખી છે માટે જેમ બને તેમ એને અવધારજો.

૧૪૭૧ પ્રશ્ન—ત્યારે મારી વ્યાવહારિક ઉપાધિ માટે આપ શુ સાધન બતાવો છો ?

ઉત્તર:—ફરી પણ આપને વિજ્ઞાપન છે કે ઉપાધિ વિષે જેમ બને તેમ નિઃશંકપણે રહી ઉદ્યમ કરવો. "કેમ થશે" એ વિચાર મુકી દેવો. આથી વિશેષ ચોખ્ખી વાત લખવાની યોગ્યતા હાલ મને નથી.–ઇશ્વરે અનુગ્રહ કર્યો નથી. અને તેનું કારણુ મારી તેવી આધીન ભક્તિ નથી. આપે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેવુ એવી મારી ફરી ફરી વિનંતિ છે. એ શિવાય હું કંઇ બીજુ લખવા યોગ્ય નથી. આ વિષય વિષે સમાગમે આપણે વાતચિત કરીશું. કોઈ રીતે આપે દિલગીર થવું નહીં. આ ધીરજ આપવા તરીકેની જ સમ્મતિ છે. વધારે લખી શકાતું નથી; પણ આપે આકુલ રહેવુ ન જોઇએ; એ જ વિનતિ ફરી ફરી માનજો, બાકી અમે તો નિર્બળ છીએ. જરૂર માનજો કે નિર્બળ છીએ. પણ ઉપર જે લખી છે તે સમ્મતિ તે સબળ છે. જેવી તેવી નથી; પણ સાચી છે. આપને માટે એ જ માર્ગ યોગ્ય છે. આપ જ્ઞાનકથા લખશો.

૧૪૭૨ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરૂષનો સત્સગ થયે, નિશ્ચય થયે અને તેના માર્ગને આરાધ્યે શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? દર્શન મોહનીય કર્મ ઉપશમે છે ? ક્ષય થાય છે ? અનુક્રમે સર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ કૃતકૃત્ય જીવ થાય છે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાની પુરૂષનો સત્સંગ થયે, નિશ્ચય થયે અને તેના માર્ગને આરાધ્યે જીવને દર્શન મોહનીય કર્મ ઉપશમે છે, કે ક્ષય થાય

છે, અને અનુક્રમે સર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે એ વાત પ્રગટ સત્ય છે.

૧૪૭૩ પ્રશ્નઃ—જો જ્ઞાની પુરૂષનો સત્સંગ થયે આવાં પરમફળ મળે છે, તો તેથી ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ ભોગવવું ન પડે એમ ન બને?

ઉત્તરઃ—(જ્ઞાની પુરૂષનો સત્સંગ થયે, નિશ્ચય થયે અને તેના માર્ગને આરાધ્યે જીવને દર્શન મોહનીય કર્મ ઉપશમે છે, કે ક્ષય થાય છે, અને અનુક્રમે સર્વ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે, એ વાત પ્રગટ સત્ય છે) પણ તેથી ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ પણ ભોગવવું પડતું નથી એમ સિદ્ધાંત થઇ શકતો નથી.

૧૪૭૪ પ્રશ્ન—કેવળ જ્ઞાન થયું છે એવા વીતરાગને ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધરૂપ કર્મ ભોગવવા પડે છે? ભોગવવાં પડે છે તો કેટલાં?

ઉત્તરઃ—કેવળજ્ઞાન થયુ છે એવા વીતરાગને પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધરૂપ એવાં ચાર કર્મ વેદવાં પડે છે.

૧૪૭૫ પ્રશ્ન—શું સર્વ જીવોને ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ ભોગવવુંજ પડે?

ઉત્તરઃ—(કેવળજ્ઞાન થયુ છે એવા વીતરાગને પણ ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધરૂપ એવા ચાર કર્મ વેદવાં પડે છે) તો તેથી ઓછી ભૂમિકામાં સ્થિત એવા જીવોને પ્રારબ્ધ ભોગવું પડે તેમાં આશ્ચર્ય કાંઇ નથી.

૧૪૭૬ પ્રશ્ન—સર્વજ્ઞ વીતરાગને કોઇ કર્મ વેદવા પડતાં નથી?

ઉત્તરઃ—સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને ઘનઘાતિ ચાર કર્મ નાશ પામવાથી વેદવાં પડતાં નથી.

૧૪૭૭ પ્રશ્નઃ—આ ચાર ઘનઘાતિ કર્મ ફરી તેઓને ઉત્પન્ન થવાના કારણની સ્થિતિ છે?

ઉત્તરઃ—ફરી તે કર્મ ઉત્પન્ન થવાના કારણની તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને સ્થિતિ નથી.

૧૪૭૮ પ્રશ્નઃ—જેમ તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને ઘનઘાતિ ચાર કર્મ નાશ પામવાથી વેદવાં પડતાં નથી અને ફરી તે કર્મ ઉત્પન્ન થવાના કારણની તે સર્વજ્ઞ એવા વીતરાગને સ્થિતિ નથી, તેમ જીવને જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થઇ કંઇ થાય ખરૂ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીનો નિશ્ચય થયે અજ્ઞાન ભાવથી જીવને ઉદાસીનતા થાય છે; અને અને તે ઉદાસીનતાને લીધે ભવિષ્ય કાળમાં તે પ્રકારનું કર્મ ઉપાર્જવાનું મુખ્ય કારણ તે જીવને થતું નથી.

૧૪૭૯ પ્રશ્નઃ—કોઇ જીવને જ્ઞાની પુરૂષનો નિશ્ચય થયા બાદ વિપર્યય ઉદય થાય તો ફરી માર્ગ પામે?

ઉત્તરઃ—ક્વચિત્ પૂર્વાનુસાર કોઇ જીવને વિપર્યય ઉદય હોય, તોપણ તે ઉદય અનુક્રમે ઉપશમી, ક્ષય થઇ જીવ જ્ઞાનીના માર્ગને ફરી પામે છે.

૧૪૮૦ પ્રશ્નઃ—આવા જીવ કેટલા સમયમાં સંસારમુક્ત થાય છે?

ઉત્તરઃ—અર્ધપુદ્‌ગલપરાવર્તનમાં અવસ્ય સંસારમુક્ત થાય છે.

૧૪૮૧ પ્રશ્નઃ—એમ સિદ્ધાંત ન થઈ શકે કે, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને લીધે પ્રારબ્ધ ન વેદવું પડે? અથવા દુઃખ ન હોય?

ઉત્તરઃ—(ક્વચિત્ પૂર્વાનુસાર કોઈ જીવને વિપર્યય ઉદય હોય, તો પણ તે ઉદય અનુક્રમે ઉપશમી ક્ષય થઈ જીવ જ્ઞાનીના માર્ગને ફરી પામે છે અને અર્ધપુદ્‌ગલપરાવર્તનમાં અવશ્ય સંસારમુક્ત થાય છે;) પણ સમકિતી જીવને, કે સર્વજ્ઞ વીતરાગને, કે કોઇ અન્ય યોગી કે જ્ઞાનીને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને લીધે ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ વેદવુ પડે નહિ, કે દુઃખ હોય નહિ એમ સિદ્ધાંત ન હોઈ શકે.

૧૪૮૨ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીના સત્સંગનો લાભ થયે જીવના સંસારી દુઃખો સર્વનાશ ન થાય?

ઉત્તરઃ—(સમકિતી જીવને કે સર્વજ્ઞ વીતરાગને, કે કોઇ અન્ય યોગી કે જ્ઞાનીને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને લીધે ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ વેદવુ પડે નહિ કે દુઃખ હોય નહિ એમ સિદ્ધાત ન હોઇ શકે) તો પછી અમને તમને માત્ર સત્સંગનો અલ્પ લાભ હોય ત્યા સંસારી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત થવાં જોઇએ; એમ માનીએ તો પછી કેવલ જ્ઞાનાદિ નિરર્થક થાય છે, કેમકે ઉપાર્જિત પ્રારબ્ધ અવેધુ નાશ પામે તો પછી સર્વ માર્ગ મિથ્યા જ ઠરે.

૧૪૮૩ પ્રશ્ન—ત્યારે જ્ઞાનીના સત્સગે શુ બનવા યોગ્ય છે? ઉપાર્જિત દુઃખ તો ન જ ટળે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીના સત્સંગે અજ્ઞાનીના પ્રસગની રૂચિ આળસે; અને સત્યાસત્ય વિવેક થાય, અનતાનુબધી ક્રોધાદિ ખપે, અનુક્રમે સર્વ રાગ દ્વેષ ક્ષય થાય; એ બનવા યોગ્ય છે અને જ્ઞાનીના નિશ્ચયે તે અલ્પ કાળમાં અથવા સુગમપણે બને એ સિદ્ધાંત છે, તથાપિ જે દુઃખ અવશ્ય ભોગવે નાશ પામે એવું ઉપાર્જિત છે તે તો ભોગવવું જ પડે એમા કાંઈ સશય થતો નથી. આ વિષે વધારે સમાધાનની ઇચ્છા હોય તો સમાગમે થઇ શકે.

૧૪૮૪ પ્રશ્નઃ—દ્રવ્યાદિ કારણની વાંચ્છા આપના પ્રત્યે મને રહે છે અને એ માટે મેં વારંવાર આપને લખ્યું છે; આપ તે માટે કાંઈ નહિ કરો?

ઉત્તર:—મારૂં અંતરનું અંગ એવું છે કે પરમાર્થ પ્રસંગથી કોઈ મુમુક્ષુને મારો પ્રસંગ થાય તો જરૂર તેને મારા પ્રત્યે પરમાર્થના હેતુનીજ ઇચ્છા રહે તો જ તેનું શ્રેય થાય; પણ દ્રવ્યાદિ કારણની કાંઈ પણ વાંચ્છા રહે; અથવા તેવા વ્યવસાયનું મને તેનાથી જણાવવુ થાય, તો પછી અનુક્રમે તે જીવ મલિનવાસનાને પામી, મુમુક્ષુતાનો નાશ કરે; એમ મને નિશ્ચય રહે છે; અને તે જ કારણથી તમને ઘણીવાર તમારા તરફથી વ્યાવહારિક પ્રસગ લખાઇ આવ્યો હોય ત્યારે ઠપકો આપી જણાવ્યું પણ હતું કે, મારા પ્રત્યે તમે આવો વ્યવસાય જણાવવાનું જેમ ન થાય તેમ જરૂર કરી કરો; અને મારી સ્મૃતિ-પ્રમાણે આપે તે વાત ગ્રહણ કરી હતી; તથાપિ તે પ્રમાણે થોડો વખત બની પાછુ વ્યવસાય વિષે લખવાનુ બને છે; તો આજના મારા પત્રને વિચારી જરૂર તે વાત તમે વિસર્જન કરશો, અને નિત્ય તેવી વૃત્તિ રાખશો; તો અવશ્ય હિતકારી થશે; અને મારી આંતર્ વૃત્તિને અવશ્ય ઉલ્લાસનુ કારણ આપ્યુ છે એમ મને થશે. કોઇ પણ સત્સંગપ્રસંગમાં એમ કરે તો મારૂં ચિત્ત બહુ વિચારમાં પડી જાય છે, કે ગભરાય છે; કેમકે પરમાર્થને નાશ કરનારી આ ભાવના આ જીવને હૃદયમાં આવી એમ તમે જ્યારે જ્યારે વ્યવસાય વિષે લખ્યુ હશે, ત્યારે ત્યારે મને ઘણું કરીને થયુ હશે; તથાપિ આપની વૃત્તિ વિશેષ ફેર હોવાને લીધે કંઇક ઉભરાટ ચિત્તમાં ઓછો થયો હશે. પણ હાલ તરત તરતના પ્રસંગ પરથી આપે પણ તે ગભરાટની લગભગમાં ગભ-રાટનું કારણ આપ્યું છે એમ ચિત્તમા રહે છે. આ વાતનો વિશેષ નિશ્ચય રાખજો.

૧૪૮૫ પ્રશ્ન:—મારા–એક મુમુક્ષુ–માટે વ્યવસાય કરવામાં આપને અન્ય ભાવ આવે છે?

ઉત્તર:—*રવજીભાઇના કુટુંબને માટે જેમ વ્યવસાય મારે કરવો પડે છે તેમ તમારે માટે મારે કરવો હોય; તો પણ મારા ચિત્તમાં અન્યભાવ આવે નહિ.

૧૪૮૬ પ્રશ્ન:—મદનરેખાનો અધિકાર કયા છે?

ઉત્તર:—મદનરેખાનો અધિકાર ઉત્તરાધ્યનના નવમા અધ્યયનને નમિરાજ ઋષિનું ચરિત્ર આપ્યુ છે તેની ટીકામા છે.

૧૪૮૭ પ્રશ્ન:—ઋષિભદ્ર પુત્રનો અધિકાર કયા સૂત્રમા છે?

ઉત્તર:—ઋષિભદ્રપુત્રનો અધિકાર ભગવતિસૂત્રમાં આવેલો છે.

૧૪૮૮ પ્રશ્ન:—આત્મોપકારી પુરૂષ પ્રત્યે વંદનાદિ નિરૂપણ કરનારા

---

* શ્રીમદના પિતાજી. સંશોધક.

આવાં બીજાં દૃષ્ટાંતો છે? મારા સમુદાયમાં આવી ચર્ચા કરવામાં આવે છે? આવી ચર્ચા કરવી યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—આ બન્ને અધિકાર અથવા બીજા તેવા ઘણા અધિકાર આત્મોપકારી પુરૂષપ્રત્યે વંદનાદિ ભક્તિનું નિરૂપણ કરે છે; પણ જનમંડળના કલ્યાણનો વિચાર કરતા તેવો વિષય ચર્ચવાથી તમારે દૂર રહેવું યોગ્ય છે. અવસર પણ તેવો જ છે, માટે તમારે એ અધિકારાદિ ચર્ચવામાં તદ્દન શાન્ત રહેવું; પણ બાજી રીતે જેમ તે લોકોની તમારાપ્રત્યે ઉત્તમ લાગણી કિંવા ભાવના થાય તેમ વર્તવું, કે જે પૂર્વાપર ઘણા જીવોના હિતનો જ હેતુ થાય.

૧૪૮૯ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રપ્રમાણ આદિ ક્યાં ચર્ચવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—જ્યાં પરમાર્થના જિજ્ઞાસુ પુરૂષોનુ મંડળ હોય ત્યાં, શાસ્ત્રપ્રમાણ આદિ ચર્ચવા યોગ્ય છે; નહિ તો ઘણું કરી તેમાંથી શ્રેય થતું નથી.

૧૪૯૦ પ્રશ્ન.—આપને વંદન કરવા સંબન્ધમા અમારા સમુદાયમાં ચર્ચા કરવામા આવી. અમારે કેમ વર્તવુ?

ઉત્તરઃ—આ માત્ર એક નાનો પરિષહ છે. યોગ્ય ઉપાયથી પ્રવર્તવું, પણ ઉદ્વેગવાળું ચિત્ત ન રાખવું.

૧૪૯૧ પ્રશ્નઃ—'સત્ય'ની વ્યાખ્યા કૃપા કરી જણાવશો?

ઉત્તર.—વસ્તુનું યથાર્થસ્વરૂપ જેવું જાણ્યું, અનુભવ્યું તેવું જ કહેવું તે **સત્ય.**

૧૪૯૨ પ્રશ્ન.—તેના કેટલા પ્રકાર છે? અને કયા કયા?

ઉત્તરઃ—તેના બે પ્રકાર છે; **પરમાર્થ સત્ય** અને **વ્યવહારસત્ય.**

૧૪૯૩ પ્રશ્નઃ—'પરમાર્થ સત્ય' એટલે શુ?

ઉત્તરઃ—**પરમાર્થસત્ય** એટલે આત્મા સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ આત્માનો થઇ શકતો નથી એમ નિશ્ચય જાણી ભાષા બોલવામાં વ્યવહારથી દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, ધાન્ય, ગૃહ આદિ વસ્તુઓના પ્રસંગમાં બોલતાં પહેલા એક આત્મા શિવાય બીજું કાંઈ મારૂં નથીઃ એ ઉપયોગ રહેવો જોઇએ.

૧૪૯૪ પ્રશ્નઃ—પારમાર્થિક ભાષા કઈ કહેવાય?

ઉત્તરઃ—અન્ય આત્માના સંબંધી બોલતાં આત્મામાં જાતિ, લિંગ, અને તેવા ઉપચારિક ભેદવાળો તે આત્મા ન છતાં માત્ર વહેવારનયથી કાર્યને માટે બોલાવવામાં આવે છે; એવા ઉપયોગપૂર્વક બોલાય તો તે પારમાર્થિક ભાષા છે એમ સમજવાનું છે.

૧૪૯૫ પ્રશ્નઃ—'સત્ય'નું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—૧. દ્રષ્ટાંત: એક માણસ પોતાના આરોપીત દેહ ઘરની, સ્રીની, પુત્રની, કે અન્ય પદાર્થની વાત કરતો હોય તે વખત સ્પષ્ટ-પણે તે તે પદાર્થની વક્તા હું ભિન્ન છું, અને તે મારા નથી; એમ સ્પષ્ટપણે બોલનારાને ભાન હોય તો તે સત્ય કહેવાય.

૧૪૯૬ પ્રશ્નઃ—બીજું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—૨. દ્રષ્ટાંત; જે કોઇ ગ્રંથકાર શ્રેણિક રાજા અને ચેલણા રાણીનુ વર્ણન કરતા હોય, તો તેઓ બન્ને આત્મા હતા અને માત્ર શ્રેણિકના ભવ આશ્રયી તેમનો સંબંધ, અગર સ્રી, પુત્ર, ધન રાજ્ય વગેરેનો સંબધ હતો; તે વાત લક્ષમાં રાખ્યા પછી બોલવાની પ્રવૃત્તિ કરે એ જ પરમાર્થસત્ય.

૧૪૯૭ પ્રશ્નઃ—વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલવાનુ બની શકે? વ્યવહાર સત્યની વ્યાખ્યા અનુગ્રહપૂર્વક જણાવશો ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસત્ય આવ્યા વિના પરમાર્થસત્ય વચન બોલ-વાનું બને તેમ ન હોવાથી વ્યવહારસત્ય નીચે પ્રમાણે જાણવાનું છેઃ વ્યવહારસત્ય જેવા પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ જોવાથી, અનુભવવાથી, શ્રવણથી અથવા વાંચવાથી આપણને અનુભવવામા આવ્યું હોય તેવા જ પ્રકારે યથાતથ્યપણે વસ્તુનુ સ્વરૂપ કહેવુ, અને તે પ્રસંગે વચન બોલવું તેનું નામ વ્યવહાર સત્ય.

૧૪૯૮ પ્રશ્ન—વ્યવહાર સત્યનું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—અમુક માણસનો લાલ અશ્વ જગલમાં દિવસે બાર વાગે દીઠો હોય, અને કોઇના પૂછવાથી તે જ પ્રમાણે યથાતથ્ય વચન બોલવું તે વ્યવહારસત્ય.

૧૪૯૯ પ્રશ્નઃ—આવી રીતે બોલતાં કોઇ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થાય અથવા વચન ઉન્મતાથી બોલાય તો તેને સત્ય કહેવાય ખરૂં ?

ઉત્તરઃ—આમા પણ કોઈ પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ થતો હોય, અગર ઉન્મત્તતાથી વચન બોલાયુ હોય, યદ્યપિ ખરૂં હોય તો પણ અસત્ય તુલ્ય જ છે એમ જાણી પ્રવર્ત્તવું.

૧૫૦૦ પ્રશ્નઃ—અસત્ય એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—સત્યથી વિપરીત તેને અસત્ય કહેવાય છે."

૧૫૦૧ પ્રશ્નઃ—સત્ય બોલવું કઠણ નથી ?

ઉત્તરઃ—આત્મા ધારે તો સત્ય બોલવું કંઈ કઠણ નથી.

૧૫૦૨ પ્રશ્નઃ—સત્ય ભાષા શું નથી બોલવામાં આવતી કે જીવનું પરિભ્રમણ મટતુ નથી ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસત્યભાષા ઘણીવાર બોલવામાં આવે છે પણ પરમાર્થસત્ય બોલવામાં આવ્યું નથી; માટે આ જીવનું ભવભ્રમણ મટતું નથી.

૧૫૦૩ પ્રશ્નઃ—પરમાર્થસત્ય બોલવાનું ક્યારે અને કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તરઃ—સમ્યક્ત્વ થયા બાદ અભ્યાસથી પરમાર્થ સત્ય બોલવાનું થઇ શકે છે; અને પછી વિશેષ અભ્યાસે સહજ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે.

૧૫૦૪ પ્રશ્નઃ—શું અસત્ય બોલ્યાવિના માયા નજ થઇ શકે ?

ઉત્તરઃ—અસત્ય બોલ્યાવિના માયા થઇ શકતી નથી.

૧૫૦૫ પ્રશ્નઃ—વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમાં સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તરઃ-વિશ્વાસઘાત કરવો તેનો પણ અસત્યમા સમાવેશ થાય છે.

૧૫૦૬ પ્રશ્નઃ—તપ કરનાર માણસથી ખોટા દસ્તાવેજ થઇ શકે ? તેનો તપ આત્મહિતાર્થે ન ગણાય ?

ઉત્તરઃ—ખોટા દસ્તાવેજો કરવા તે પણ અસત્ય જાણવું; પછી તપ પ્રમુખ માનાદિની ભાવનાથી કરી આત્મહિતાર્થ કરવા જેવો દેખાવ તે અસત્ય હોય એમ જાણવું.

૧૫૦૭ પ્રશ્નઃ—સંપૂર્ણપણે પરમાર્થસત્યવચન ક્યારે બોલાય ? દૃષ્ટાંત ઘટાવશો ?

ઉત્તરઃ—અખંડ સમ્યક્ દર્શન આવે તો જ સંપૂર્ણપણે પરમાર્થસત્ય વચન બોલી શકાય; એટલે કે તો જ આત્મામાંથી અન્યપણે પદાર્થે ભિન્નપણે ઉપયોગ લઇ વચનની પ્રવૃત્તિ થઇ શકે. (દૃષ્ટાંત) કોઈ પૂછે કે લોક શાશ્વત કેમ કહેવામા આવ્યો, તેનુ કારણ ધ્યાનમા રાખી તે બોલે તો તે સત્ય ગણાય.

૧૫૦૮ પ્રશ્નઃ—વ્યવહાર સત્યના વિભાગ થઈ શકે છે ?

ઉત્તરઃ—વ્યવહારસત્યના પણ બે વિભાગ થઈ શકે છે.

૧૫૦૯ પ્રશ્નઃ—કયા કયા ?

ઉત્તરઃ—એક સર્વથા પ્રકારે અને બીજો દેશથી.

૧૫૧૦ પ્રશ્નઃ—નિશ્ચય સત્ય કોણ બોલી શકે છે ? શું માત્ર સર્વવિરતિ મુનિરાજ બોલી શકે ?

ઉત્તરઃ—નિશ્ચય સત્યપર ઉપયોગ રાખી પ્રિય એટલે જે વચન અન્યના અથવા જેના સંબંધમાં બોલાયું હોય તેને પ્રીતિકારી હોય; અને ગુણકારી હોય એવું જ સત્ય વચન બોલનાર સર્વવિરતિ મુનિરાજ પ્રાયે હોઇ શકે છે.

૧૫૧૧ પ્રશ્નઃ—દેશથી સત્ય વચન બોલવાનો નિયમ કોણ રાખવા યોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—સંસાર ઉપર અભાવ રાખનાર હોવા છતાં પૂર્વ કર્મથી, અથવા બીજા કારણથી સસારમાં રહેનાર દેશથી સત્ય વચન બોલવાનો નિયમ રાખવા યોગ્ય છે.

૧૫૧૨ પ્રશ્નઃ—અસત્ય કેટલા અને કયા કયા પ્રકારે ગણાય?

ઉત્તરઃ—મનુષ્યસંબંધી (કન્યાલિક) પશુસંબંધી (ગોવાલિક) ભૂમિસબંધી (ભોમાલિક) ખોટી સાક્ષી અને થાપણ, ભરૂસો એટલે વિશ્વાસથી રાખવા યોગ્ય આપેલા દ્રવ્યાદિ પદાર્થ તે પાછા મંગાવી, તે સબધી ઇનિકાર જવુ તે. આ પાંચ સ્થૂલ પ્રકાર છે.

૧૫૧૩ પ્રશ્નઃ—દેશથી સત્યવ્રત ધારણ કરનારે આ પાંચ પ્રકારનાં અસત્યો અવશ્ય ટાળવાં જોઇએ?

ઉત્તરઃ—આ વચન બોલતા પરમાર્થસત્ય ઉપર ધ્યાન રાખી, યથાસ્થિત એટલે જેવે પ્રકારે સમ્યક્ વસ્તુઓનાં સ્વરૂપ હોય તેવા પ્રકારે જ કરવાનો નિયમ તેને દેશથી વ્રત ધારણ કરનારે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. આ કહેલા સત્ય વિષે ઉપદેશ વિચારી તે ક્રમમાં આવવું એ જ ફળદાયક છે.

૧૫૧૪ પ્રશ્નઃ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુગછા શાનાથી બોલાય છે?

ઉત્તરઃ—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુર્ગછા અજ્ઞાનાદિથી બોલાય છે.

૧૫૧૫ પ્રશ્નઃ—મોહનીય કર્મની સ્થિતિ કેટલી છે? બીજાં પ્રકારના કર્મો જેટલી જ છે કે વધારે? વધારે હોય તો શા કારણથી?

ઉત્તરઃ—ક્રોધાદિ મોહનીયના અંગભૂત છે તેથી સ્થિતિ બીજા બધા કર્મથી વધારે એટલે (૭૦) સીતેર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમની છે.

૧૫૧૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ મોહનીયકર્મના ક્ષયવિના ક્ષય થઈ શકે?

ઉત્તરઃ—આ કર્મ ક્ષય થયા વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ સંપૂર્ણપણે ક્ષય થઈ શકતાં નથી.

૧૫૧૭ પ્રશ્નઃ—કર્મ ગણીતમાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો પ્રથમ કહ્યાં છે છતાં મોહનીય કર્મની આટલી મહત્વતા શું?

ઉત્તરઃ—જો કે ગણીતમાં પ્રથમ જ્ઞાનાવણીયાદિ કર્મો કહ્યાં છે; પણ આ કર્મની ઘણી મહત્વતા છે, કેમકે સંસારના મૂળભૂત, રાગદ્વેષનું આ મૂળ સ્થાન હોવાથી ભવભ્રમણ કરવામાં આ કર્મની મુખ્યતા છે.

૧૫૧૮ પ્રશ્નઃ—મોહનીય કર્મ બળવાન કે વેદનીય કર્મ ? વેદનીય કર્મની પેઠે મોહનીય કર્મ વેઠવુંજ જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—આવું મોહનીય કર્મનું બળવાનપણું છે, છતાં પણ તેનો ક્ષય કરવો સહેલ છે; એટલે કે જેમ વેદનીયકર્મ વેદ્યા વિના નિષ્ફળ થતું નથી તેમ આ કર્મને માટે નથી.

૧૫૧૯ પ્રશ્નઃ—ક્રોધાદિ કષાયો નિષ્ફળ થઈ શકે છે ? થઈ શકે છે તો કેવા ઉપાયે ?

ઉત્તરઃ—વિપક્ષ ભાવનાથી મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિરૂપ, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભાદિ કષાય તથા નોકષાયના અનુક્રમે ક્ષમા, નમ્રતા, નિરાભિમાનપણું, સરળપણું, નિર્દંભતા, અને સંતોષાદિની વિપક્ષ ભાવનાથી એટલે માત્ર વિચાર કરવાથી ઉપર દર્શાવેલા કષાયો નિષ્ફળ કરી શકાય છે. નોકષાય પણ વિચારથી ક્ષય પમાડી શકાય છે. એટલે કે તેને સારૂ બાહ્ય કાંઇ કરવુ પડતું નથી.

૧૫૨૦ પ્રશ્ન'—મુનિપણું-મૌનપણું-કોનુ નામ ?

ઉત્તર'—' મુનિ ' એ નામ પણ આ પૂર્વોક્ત રીતે વિચારીને વચન બોલવાથી સત્ય છે. ઘણું કરીને પ્રયોજન વિના બોલવુ જ નહીં તેનુ નામ મુનિપણું.

૧૫૨૧ પ્રશ્નઃ—બીજી કઈ રીતે મૌનપણું હોઈ શકે છે ?

ઉત્તરઃ—રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાનવિના યથાસ્થિત વસ્તુનુ સ્વરૂપ કહેતાં બોલતા છતાં પણ મુનિપણું—મૌનપણું—જાણવું.

૧૫૨૨ પ્રશ્ન'—પૂર્વના તીર્થંકરોએ આમજ મૌનપણું ધારણ કરેલુ ?

ઉત્તરઃ—પૂર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ આમ જ વિચાર કરી મૌનપણું ધારણ કરેલુ.

૧૫૨૩ પ્રશ્નઃ—વીરભગવાને કેટલા વર્ષ મૌનપણું ધારણ કરી, કઇ રીતે અને કયા કર્મનો સંબંધ દૂર કરી, કેવલ જ્ઞાન દર્શન પ્રગટ કર્યું હતું ?

ઉત્તર'—સાડાબાર વર્ષ લગભગ મૌનપણું ધારણ કરનાર ભગવાન્ વીરપ્રભુએ આવા ઉત્કૃષ્ટ વિચારે કરી આત્મામાથી ફેરવી ફેરવીને મોહનીય-કર્મનો સંબંધ કાઢી નાખી કેવલજ્ઞાનદર્શન પ્રગટ કર્યું હતું.

૧૫૨૪ પ્રશ્નઃ—આપશ્રી મુંબાઇથી ક્યારે નીકળવાના છો ? આપ એક દિવસ અમારી ભૂમિપર પગલા ન કરી શકો ? પગલા ન કરી શકો તો શા માટે ? કોઈ બાહ્ય કારણ છે કે આંતકારણ ?

ઉત્તરઃ—મહા શુદ એકમ બીજપર વખતે નીકળાય તોપણ ત્રણ દિવસ રસ્તામાં થાય તેમ છે, પણ મહા શુદ બીજપર નીકળાય તેનો

સંભવ નથી. શુદ પાંચમ પર નીકળાય તેવો સંભવ છે. વચ્ચે ત્રણ દિવસ થવાના છે, તે ન ચાલતાં રોકાવાનું કારણ છે. ઘણું કરી શુદ ૯ નાં લગ્ન* છે; તો અત્રેથી મહા શુદ ૫ મે નિવૃત્ત થઇ શુદ ૮ વવાણીઆ પહોંચાઇ શકાય તેમ છે; એટલે બાહ્ય કારણ જોતાં આવવાનું ન બની શકે તેવુ છે; તોપણ કદાપિ એક દિવસ વળતાં અવકાશ મેળવ્યો હોય તો મળી શકે, પણ આંતકારણ જૂદુ હોવાથી તેમ કરવાનું હાલ કોઇ પણ પ્રકારે ચિત્તમાં આવતું નથી.

૧૫૨૫ પ્રશ્નઃ—જો આપ એક દિવસ પણ ઉતરી ન શકો તો હું તથા * * * * સ્ટેશને દર્શનાર્થે આવી શકીએ ?

ઉત્તર—સ્ટેશને * * * * ની કે તમારી મને મળવાની ઇચ્છા હોય તે અટકાવતા મન અસંતોષ પામે છે; તોપણ હાલ અટકાવવાનુ મારૂ ચિત્ત રહે છે.

૧૫૨૬ પ્રશ્નઃ—શા કારણે સ્ટેશને દર્શને આવીએ તે પણ અટકાવવાનું રહે છે ?

ઉત્તરઃ—ચિત્તની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય નહીં હોવાથી ઉદયપ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વે પ્રકારમા અસંગપણું રાખવુ યોગ્ય લાગે છે.

૧૫૨૭ પ્રશ્ન.—આપ એમ કહો છો કે, ઉદયપ્રારબ્ધ વિના બીજા સર્વે પ્રકારમાં અસંગપણું રાખવું યોગ્ય લાગે છે તો કેટલે સુધી ?

ઉત્તર.—તે એટલે સુધી કે જેમનો ઓળખાણ પ્રસંગ છે તેઓ પણ હાલ ભૂલી જાય તો સારૂ. કેમકે સંગથી ઉપાધિ નિષ્કારણ વધ્યા કરે છે, અને તેવી ઉપાધિ સહન કરવા યોગ્ય એવુ હાલ મારૂં ચિત્ત નથી.

૧૫૨૮ પ્રશ્નઃ—આપ જે વ્યવહાર કરો છો તે કેવી ચિત્તસ્થિતિપૂર્વક કરો છો ?

ઉત્તરઃ—નિરૂપાયતા સિવાય કઇ પણ વ્યવહાર કરવાનુ હાલ ચિત્ત હોય એમ જણાતું નથી.

૧૫૨૯ પ્રશ્નઃ—વ્યાપાર વ્યવહાર કેમ કરો છો ?

ઉત્તરઃ—વ્યાપાર વ્યવહારની નિરૂપાયતા છે, તેથી પણ નિવૃત્ત થવાની ચિંતના રહ્યા કરે છે.

૧૫૩૦ પ્રશ્નઃ—બીજાને બોધ કરવાની ઇચ્છા હાલમાં આપને વિષે વર્તે છે ?

ઉત્તરઃ—ચિત્તમાં બીજાને બોધ કરવા યોગ્ય એટલી મારી યોગ્યતા હાલ મને લાગતી નથી.

---

* શ્રીમદ્‌ની ચાર બહેનોમા સૌથી નાની બહેનના લગ્નનો આ પ્રસંગ છેઃ-સંશોધક.

૧૫૩૧ પ્રશ્ન:—ક્યાંસુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન ન કહી શકાય ?

ઉત્તર:—જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારનાં વિષમ સ્થાનકોમાં સમવૃત્તિ ન થાય ત્યા સુધી યથાર્થ આત્મજ્ઞાન કહ્યું જતું નથી.

૧૫૩૨ પ્રશ્ન:—ક્યાં સુધી નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે ?

ઉત્તર:—જ્યા સુધી તેમ હોય (ઉપર કહ્યું તેમ) ત્યાં સુધી તો નિજ અભ્યાસની રક્ષા કરવી ઘટે છે.

૧૫૩૩ પ્રશ્ન:—આપની તે પ્રકારની સ્થિતિ છે ? તેથી આપ તેમ વર્ત્તો છો ?

ઉત્તર:—હાલ તે પ્રકારની મારી સ્થિતિ હોવાથી હું આમ વર્તું છુ, તે ક્ષમા યોગ્ય છે, કેમકે મારા ચિત્તમા અન્ય કોઈ હેતુ નથી.

૧૫૩૪ પ્રશ્ન:—વવાણીઆથી વળતી વખતે સમાગમનો લાભ આપી શકાશે ?

ઉત્તર.—વળતી વખતે * * * * સમાગમ કરવાનું થઈ શકે તેવું મારાથી બની શકે તેમ હશે, તો આગળથી તમને લખીશ.

૧૫૩૫ પ્રશ્ન:—આપના સમાગમમાં મારૂં આવવું થાય તેની ના આપ શા કારણથી પાડો છો ?

ઉત્તર:—મારા સમાગમમાં તમે આવ્યાથી મારૂં આવવું * * * * થયું હતું એમ બીજાઓના જાણવામા તે પ્રસંગને લઇને આવે, તો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી.

૧૫૨૬ પ્રશ્ન·—પારમાર્થિક નહી, પણ વ્યવહારિક કારણથી મે સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવું તો ?

ઉત્તર:—વ્યવહારિક કારણથી તમે સમાગમ કર્યો છે એમ જણાવવું તે યથાર્થ છે; જેથી જો સમાગમ થવાનુ લખવાનુ મારાથી બને, તો જેમ વાત અપ્રસિદ્ધ રહે તેમ કરશો એમ વિનંતિ છે.[1]

૧૫૩૭ પ્રશ્ન —સગથી વ્યતિરિક્તપણું કેવું છે ?

ઉત્તર:—વિચારવાનને સગથી વ્યતિરિક્તપણું પરમ શ્રેયરૂપ છે.

૧૫૩૮ પ્રશ્ન:—આપના સત્સમાગમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા કાં અનુગ્રહ થતો નથી.

ઉત્તર:—તમને તથા બીજા કોઇ સત્સમાગમની નિષ્ઠાવાળા ભાઇઓને અમારા સમાગમ વિષે જિજ્ઞાસા રહે છે તે પ્રકાર જાણવામાં રહે છે, પણ તે વિષેનો અમુક કારણો પ્રત્યે વિચાર કરતાં પ્રવૃત્તિ થતી

---

૧. આ ગૃહસ્થની અપરિપક્વ વયે દીક્ષિત થવાની ઇચ્છા થઈ હતી. શ્રીમદે પરિપક્વ સમજણ ન થાય ત્યાં સુધી તે વિચારને ક્ષોભ આપવાનું જણાવતાં તેણે ક્ષોભ આપ્યો હતો.

નથી;–જે કારણો જણાવતાં પણ ચિત્ત સંક્ષેપ થાય છે. જો કે કંઈ પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખવાનું બન્યુ હોય તો પત્ર તથા સમાગમાદિની રાહ જોયાં કરાવ્યાનું, અને તેમાં અનિશ્ચિતપણું થતું હોવાથી કંઇ ક્લેશ પ્રાપ્ત થવા દેવાનું જે અમારા પ્રત્યેથી થાય છે તે થવાનો સંભવ ઓછો થાય, પણ તે વિષે સ્પષ્ટાર્થથી લખતાં પણ ચિત્ત ઉપશમ પામ્યા કરે છે એટલે સહજે કાંઈ થાય, તે થવા દેવું યોગ્ય ભાસે છે. વવાણીએથી વળતી વખત ઘણું કરી સમાગમનો યોગ થશે.

૧૫૩૯ પ્રશ્નઃ—આપ શા કારણે સમાગમનો લાભ આપતા નથી ? આપની તથારૂપ દશા નથી એમ આપ માનો છો ?

ઉત્તર.—ઘણું કરી ચિત્તમા એમ રહ્યા કરે છે કે, હાલ વધારે સમાગમ પણ કરી શકવા યોગ્ય દશા નથી.

૧૫૪૦ પ્રશ્ન—સમાગમ ન કરવા રૂપ દશા છે એમ આપ માનો છો તો તે વિચાર હમણા જ ઉદ્ભવ્યો છે કે પ્રથમથી તેવો વિચાર રહ્યા કરતો હતો ?

ઉત્તરઃ—પ્રથમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા કરતો હતો.

૧૫૪૧ પ્રશ્નઃ—જો આ પ્રકારનો વિચાર પ્રથમથી રહ્યા કરતો હતો તે શ્રેયકારક લાગતો હતો ?

ઉત્તર.—(પ્રથમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા કરતો હતો) અને જે વિચાર વધારે શ્રેયકારક લાગતો હતો.

૧૫૪૨ પ્રશ્નઃ—જ્યારે સમાગમ ન કરવો એ શ્રેયકારક છે એમ આપને પ્રથમથી વિચાર આવ્યો હતો તો પછી લોકોમા આપની પ્રકટતા તો બહુ થવા પામી છે તેનું કેમ ?

ઉત્તરઃ—ઉદયવશાત્ કેટલાક ભાઇઓનો સમાગમ થવાનો પ્રસગ થયો.

૧૫૪૩ઃ—પ્રશ્નઃ—જ્યારે ઉદયવશાત્ કેટલાક ભાઇઓનો સમાગમ થયો ત્યારે આપને તેમ થવા દેવુ યોગ્ય લાગ્યુ હતુ કે પ્રતિબંધ થશે એમ લાગ્યું હતું ? આપને તે પ્રતિબંધ હાલમાં કંઇ અનુભવવામાં આવે છે ?

ઉત્તરઃ—(પ્રથમથી આ પ્રકારનો વિચાર રહ્યા કરતો હતો, અને જે વિચાર વધારે શ્રેયકારક લાગતો હતો, પણ ઉદયવશાત કેટલાક ભાઇઓનો સમાગમ થવાનો પ્રસંગ થયો) જે એક પ્રકારે પ્રતિબંધ થવા જેતું જાણ્યું હતું, અને હાલ કંઇ પણ તેવું થયું છે એમ લાગે છે.

૧૫૪૪ પ્રશ્નઃ—શા માટે આપ તેટલો પણ પ્રતિબંધ થવા દેવા માંગતા નથી ? શું આપ એમ માનો છો કે તેમ થવા દેવાનો અધિકાર આપનો નથી ?

ઉત્તરઃ—વર્ત્તમાન આત્મદશા જોતાં તેટલો પ્રતિબંધ થવા દેવા યોગ્ય અધિકાર મને સંભવતો નથી.

૧૫૪૫ પ્રશ્નઃ—આપના પ્રત્યે અમો મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિ વર્ત્તતી હોય છતાં આપ સમાગમનો લાભ કેમ અટકાવો છો ? શું આપ એમ માનો છો કે, આપ પ્રત્યેની અમો મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિના સ્વીકારની યોગ્યતા આપનામા સંભવતી નથી ?

ઉત્તરઃ—અત્રે કંઈક પ્રસંગથી સ્પષ્ટાર્થ જણાવવા યોગ્ય છે. આ આત્માને વિષે ગુણનું વિશેષ વ્યક્તત્વ જાણી તમ વિગેરે કોઈ મુમુક્ષુ ભાઈઓની ભક્તિ વર્ત્તતી હોય તો પણ તેથી તે ભક્તિની યોગ્યતા મારે વિષે સંભવે છે એમ સમજવાને યોગ્યતા મારી નથી.

૧૫૪૬ પ્રશ્નઃ—શુ વર્ત્તમાનમાં પણ તેવો સંભવ છે ?

ઉત્તરઃ—બહુ વિચાર કરતા વર્ત્તમાનમા તો તેવો સંભવ થાય છે.

૧૫૪૭ પ્રશ્નઃ—આ કારણથી જ સમાગમથી દૂર રહેવાનું ચિત્ત રાખો છો ?

ઉત્તરઃ—અને તે કારણથી સમાગમથી કેટલોક વખત દૂર રહેવાનુ ચિત્ત રહ્યા કરે છે.

૧૫૪૮ પ્રશ્નઃ—પત્રાદિદ્વારા સમાગમનો લાભ આપવામાં કાંઈ અડચણ છે ?

ઉત્તરઃ—પત્રાદિદ્વારા પ્રતિબંધની પણ નિરિચ્છા રહ્યા કરે છે. આ વાત પ્રત્યે યથાશક્તિ વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

૧૫૪૯ પ્રશ્નઃ—અમોને જૂદા જૂદા વિષયો પરત્વે ઉદ્ભવતા પ્રશ્નોના સમાધાનાદિ તો કૃપા કરી અપાશે ને ?

ઉત્તરઃ—પ્રશ્ન સમાધાનાદિ લખવાનો ઉદય પણ અલ્પ વર્ત્તતો હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી.

૧૫૫૦ પ્રશ્નઃ—શા કારણથી આપ આમ સંક્ષેપે વર્ત્તો છો ? વ્યાપારરૂપ ઉદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રહે છે ?

ઉત્તરઃ— વ્યાપારરૂપ ઉદયને વેદવામાં લક્ષ વિશેષ રાખ્યાથી પણ તેનો આ કાળમાં ઘણો ભાર ઓછો થઈ શકે; એમ વિચારથી પણ બીજા પ્રકાર તેની સાથે આવતાં જાણીને પણ સંક્ષેપે પ્રવર્ત્તાય છે. આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે વળતી વખતે ઘણું કરી સમાગમ થવાનો લક્ષ રાખીશ.

૧૫૫૧ પ્રશ્નઃ—અમને આપનેવિષે ગુણવ્યક્તત્વ ભાસતું હોય અને તેથી અંતર્માં ભક્તિ રહેતી હોય તો શું અમારે ભક્તિ ન કરવી?

ઉત્તરઃ—એક વિનતિ અત્રે કરવા યોગ્ય છે કે, આ આત્મા વિષે તમને ગુણવ્યક્તત્વ ભાસતું હોય, અને તેથી અંતરમાં ભક્તિ રહેતી હોય તો તે ભક્તિ વિષે યથાયોગ્ય વિચાર કરી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરવા યોગ્ય છો. પણ બહાર આ આત્માસંબંધી હાલ કાંઈ પ્રસંગ ચર્ચિત થવાદેવા યોગ્ય નથી.

૧૫૫૨ પ્રશ્નઃ—શાકારણે આપના સંબંધી પ્રસંગ પ્રસંગ ચર્ચિત થવા દેવા યોગ્ય નથી?

ઉત્તરઃ—અવિરતિરૂપ ઉદય હોવાથી ગુણવ્યક્તત્વ હોય, તોપણ લોકોને ભાસ્યમાન થવુ કઠણ પડે, અને તેથી વિરાધતા થવાનો કંઈ પણ હેતુ થાય.

૧૫૫૩ પ્રશ્નઃ—બીજું કાંઈ કારણ?

ઉત્તરઃ—પૂર્વે મહાપુરુષના અનુક્રમનું ખંડન કરવા જેવુ પ્રવર્ત્તન આ આત્માથી કંઈ પણ થયું ગણાય?

૧૫૫૪ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષો કેવા પ્રકારના જીવનપૂર્વક વર્ત્તે છે?

ઉત્તરઃ—આત્માને વિષે વર્તે છે એવા જ્ઞાની પુરૂષો સહજપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્ત્તે છે.

૧૫૫૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની કયા કાળે મુક્ત થયા ગણાય?

ઉત્તર—વાસ્તવ્ય તો એમ છે કે, જે કાળે જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિવૃત્ત થયુ તેજ કાળે જ્ઞાની મુક્ત છે."

૧૫૫૬ પ્રશ્નઃ—કેવા જ્ઞાનીને આશ્રય કે આલંબનની જરૂર નથી?

ઉત્તરઃ—દેહાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે, સુખ દુઃખ, હર્ષ શોકાદિને વિષે અપ્રતિબદ્ધ છે, એવા જે જ્ઞાની તેને આશ્રય કે આલંબન નથી.

૧૫૫૭ પ્રશ્નઃ—તેમને ઇશ્વરેચ્છા ભાવના થવાયોગ્ય છે.

ઉત્તરઃ—ધીરજ પ્રાપ્ત થવા "ઇશ્વરેચ્છાદિ" ભાવના તેને થવા યોગ્ય નથી.

૧૫૫૮ પ્રશ્નઃ—ઇશ્વરેચ્છાદિ ભાવના કોઇ પ્રકારે કરવાયોગ્ય છે?

ઉત્તરઃ—ભક્તિમાનને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં કોઇ કલેશના પ્રકાર દેખી, તટસ્થ ધીરજ રહેવા તે ભાવના કોઇ પ્રકારે યોગ્ય છે.

૧૫૫૯ પ્રશ્નઃ—'પ્રારબ્ધ', 'ઇશ્વરેચ્છાદિ' પ્રકારો જ્ઞાનીને કેવા ભાવે હોય છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીને "પ્રારબ્ધ," "ઇશ્વરેચ્છાદિ" બધા પ્રકારો એકજ ભાવના સરખા મુખ્યતા (એ) છે.

૧૫૬૦ પ્રશ્નઃ—સાતા, અસાતામાં જ્ઞાનીને કંઈ પણ રાગદ્વેષાદિ કારણ હોય કે ?

ઉત્તરઃ—તેને સાતા અસાતામાં કંઈ કોઇ પ્રકારે રાગદ્વેષાદિ કારણ નથી.

૧૫૬૧ પ્રશ્નઃ—સાતા, અસાતામાં જ્ઞાની કેવા હોય છે ?

ઉત્તરઃ—તે બન્નેમાં ઉદાસીન છે.

૧૫૬૨ પ્રશ્નઃ—ઉદાસીન છે તે મૂળસ્વરૂપે કેવા હોય છે ?

ઉત્તરઃ—જે ઉદાસીન છે તે મૂળ સ્વરૂપે નિરાલંબન છે.

૧૫૬૩ પ્રશ્નઃ—નિરાલંબન ઉદાસીનપણું બળવાન છે કે ઇશ્વરેચ્છા?

ઉત્તરઃ—નિરાલંબન એવું જેવું ઉદાસીનપણું એ ઇશ્વરેચ્છાથી પણ બળવાન જાણીએ છીએ.

૧૫૬૪ પ્રશ્નઃ—' ઇશ્વરેચ્છા ' શબ્દ કેવા અર્થપૂર્વક જાણવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—'ઇશ્વરેચ્છા' એ શબ્દ પણ અર્થાંતરે જાણવાયોગ્ય છે.

૧૫૬૫ પ્રશ્નઃ—ઇશ્વરેચ્છારૂપ આલંબન કોને માટે યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—ઇશ્વરેચ્છારૂપ આલબન એ આશ્રયરૂપ એવી ભક્તિને યોગ્ય છે.

૧૫૬૬ પ્રશ્નઃ—નિરાશ્રય જ્ઞાનીને માટે સ્થિતિ કેવા પ્રકારે છે ?

ઉત્તરઃ—નિરાશ્રય એવા જ્ઞાનીને બધુએ સમ છે, અથવા જ્ઞાની સહજ પરિણામી છે, સહજ સ્વરૂપી છે; સહજપણે સ્થિત છે; સહજપણે પ્રાપ્ત ઉદય ભોગવે છે, સહજપણે જે કંઈ થાય તે થાય છે; જે ન થાય તે ન થાય છે.

૧૫૬૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને કર્ત્તવ્યભાવ ઘટે છે ?

ઉત્તરઃ—તે કર્ત્તવ્ય રહિત છે. કર્ત્તવ્ય ભાવ તેને વિષે વિલય પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેમને–તે જ્ઞાનીના સ્વરૂપને–વિષે પ્રારબ્ધનુ ઉદયનું સહજ પ્રાપ્તપણું તે વધારે યોગ્ય છે એમ જાણવું યોગ્ય છે.

૧૫૬૮ પ્રશ્નઃ—ઇશ્વિરને વિષે ઇચ્છા સ્થાપીત કરનારને આપ શુ કહો ?

ઉત્તરઃ—ઇશ્વિરને વિષે કોઇ પ્રકારે ઇચ્છા સ્થાપીત કરી તે ઇચ્છાવાન્ કહેવા યોગ્ય છે.

૧૫૬૯ પ્રશ્નઃ—ઇચ્છારહિત તેજ જ્ઞાની ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની ઇચ્છારહિત છે. ઇચ્છા સહિત એમ કહેવું બનતું નથી. તે સહજ સ્વરૂપ છે.

૧૫૭૦ પ્રશ્ન:—'શાન્ત સુધારસ' ગ્રંથને માટે આપનો અભિપ્રાય કેવો છે?

ઉત્તર:—વૈરાગ્યભાવનાએ ભૂષીત એવા 'શાન્ત સુધારસાદિ' ગ્રંથો નિરંતર ચિંતવવા યોગ્ય છે.

૧૫૭૧ પ્રશ્ન:—વૈરાગ્યની તીવ્રતા મંદ થઇ જાય છે તેનું કેમ કરવું?

ઉત્તર:—વૈરાગ્યની તીવ્રતા–મુમુક્ષુતા–મંદ કરવા યોગ્ય નથી: એ નિશ્ચય રાખવો યોગ્ય છે.

*૧૫૭૨ પ્રશ્ન:—સામુદાયિક દષ્ટિના લોકો મારા સમાગમમાં આવવાનું કરે છે, જે મને રૂચિકર નહિ હોવાથી તેઓનો સમાગમ ન થવા પ્રયત્ન કરૂં?

ઉત્તર:—સહજ સમાગમ થઇ આવે અથવા એ લોકો ઇચ્છીને સમાગમ કરવા આવતા હોય તો સમાગમ કરવામાં શું હાનિ છે?

૧૫૭૩ પ્રશ્ન:—તેઓ વિરોધવૃત્તિથી સમાગમ કરવાનું કરતા હોય તો તેનું કેમ?

ઉત્તર:—કદાપિ વિરોધવૃત્તિથી એ લોકો સમાગમ કરવાનું કરતા હોય તો પણ શું હાનિ છે?

૧૫૭૪ પ્રશ્ન:—તેઓની સાથે સમાગમમાં કેવા પ્રકારે વર્ત્તવું?

ઉત્તર:—આપણે તો તેના પ્રત્યે કેવળ હિતકારીવૃત્તિથી–અવિરોધ દૃષ્ટિથી સમાગમમાં પણ વર્ત્તવું છે; ત્યાં શો પરાભવ છે?

૧૫૭૫ પ્રશ્ન:—ઉદીરણા કરીને સમાગમ કરવાનું આપ કહો છો?

ઉત્તર:—માત્ર ઉદીરણા કરીને સમાગમ કરવાનુ હાલ કારણ નથી.

૧૫૭૬ પ્રશ્ન:—અમો મુમુક્ષુઓના આચાર વિષે તેઓ ખોટી રીતે સમુદાયમાં સંશય ઉત્પન્ન કરે છે તો તેનુ કેમ કરવું?

ઉત્તર:—સર્વ મુમુક્ષુઓના આચાર વિષે તેમને કંઇ સંશય હોય, તોપણ વિકલ્પનો અવકાશ નથી.

૧૫૭૭ પ્રશ્ન:—આપના સમાગમમાં આવવા વિષે મને પ્રશ્નો કરે તો તેને માટે શું ઉત્તર આપવો?

ઉત્તર:—(અમારા) સમાગમ આદિનુ પ્રશ્ન કરે તો તેના ઉત્-

---

* પ્રશ્ન ૧૫૭૨ થી પ્રશ્ન ૧૫૮૧ સુધીના એક જૈન મુનિના છે

શ્રીમદ્ ગૃહસ્થદશાએ વર્ત્તતા છતાં તેઓને વિષે તે મુનિની શ્રદ્ધા એક જ્ઞાની તરીકેની હોઇ તેઓપ્રત્યે પૂજ્યબુદ્ધિપૂર્વક વર્ત્તતા એક મુનિ એક ગૃહસ્થ પ્રત્યે પૂજ્યબુદ્ધિપૂર્વક ન વર્ત્તી શકે એવા લૌકિક વિચારપૂર્વક વર્ત્તતા મનુષ્યો મુનિને પરિસહ આપ્યા કરતા હોઇ તે મુનિએ શ્રીમદને પત્ર લખી પૂછાવ્યું છે કે તેવા મનુષ્યો સાથે કેમ વર્ત્તવું.—સંશોધક.

રમાં તો એટલુજ કહેવું યોગ્ય છે કે "તમે અમે સૌ આત્મહિતની કામનાએ નીકળ્યા છીએ, અને કરવાયોગ્ય પણ તેજ છે. તે પુરૂષના સમાગમમાં અમે આવ્યા છીએ; તેમના સમાગમમા તમે આવીને પ્રતીતિ કરી જોશો કે તેમના આત્માની દશા કેમ છે ? અને તેઓ આપણને કેવા ઉપકારના કર્ત્તા છે.

૧૫૭૮ પ્રશ્નઃ—આપ ગૃહસ્થદશાએ છતાં આપ મને—એક મુનિને—વંદ્ય છો, તો આપને વંદના કરવા આજ્ઞા છે ? મુનિપણાનો વ્યવહાર શુ છે ? બાહ્ય અવિરતિ પુરૂષ પ્રત્યે તેવા વ્યવહારો ન કરી શકાય ?

ઉત્તરઃ—તમારો મુનિપણાનો સામાન્ય વ્યવહાર એવો છે કે, બાહ્ય અવિરતિ પુરૂષ પ્રત્યે વંદનાદિ વ્યવહાર કર્ત્તવ્ય નહિ. તે વ્યવહાર તમારે પણ સાચવવો.

૧૫૭૯ પ્રશ્નઃ—હુ આપને વંદનાદિ ન કરૂં તે મારો અવિનય નથી ? હું આપને વંદનાદિ ન કરૂ તેથી શું પરિણામ છે ?

ઉત્તરઃ—તે વ્યવહાર (અવિરતિ પુરૂષપ્રત્યે વંદનાદિ ન કરવારૂપ વ્યવહાર) તમે રાખો તેમાં તમારો સ્વછંદ નથી, માટે (તે વ્યવહાર) રાખવા યોગ્ય છે. તેથી ઘણા જીવોને સંશયનો હેતુ નહિ થાય.

૧૫૮૦ પ્રશ્નઃ—વંદનાદિ વિનય હું ન સાચવું તેથી આપને મારો અવિનય ભાવ નહિ લાગે ?

ઉત્તરઃ—અમને કાંઇ વંદનાદિની અપેક્ષા નથી.

૧૫૮૧ પ્રશ્નઃ—સમુદાયના લોકો સમાગમમાં આવે ત્યારે તેઓની જોડે કાંઇ ખુલાસો કરવો ? તેઓના પ્રત્યે કેમ વર્ત્તવુ ?

ઉત્તરઃ—"બીજું, કંઇ સન્માર્ગરૂપ આચાર વિચારમા અમારી શિથિલતા થઈ હોય તો તેમ કહો, કેમકે તેની શિથિલતાને ટાળ્યા વિના હિતકારી માર્ગ પમાય નહિ, એમ અમારી દૃષ્ટિ છે" એ આદિ પ્રસંગે કહેવું ઘટે તો કહેવું; અને તેમના પ્રત્યે અદ્વેષભાવ છે એવું બધું તેમના ધ્યાનમા આવે તેવી વૃત્તિઓ તથા રીતિએ વર્ત્તવુ તેમા સંશય કર્ત્તવ્ય નથી.

૧૫૮૨ પ્રશ્નઃ—રાજકાજમાં સબંધ કરવા વિષેમા આપની સલાહ શુ છે ?

ઉત્તરઃ—* * * વગેરેને જે ઉપાધિ કાર્ય કરવા વિષે અધીરજથી આર્ત્ત જેવા પરિણામથી પરની આજીવિકાનો ભંગ થાય છે તે જાણ્યા છતા *રાજકાજમાં અલ્પ કારણમાં વિશેષ સંબંધ કરવાયોગ્ય

* આ ૧૫૮૨ અને ૧૫૮૩ પ્રશ્ન જેના છે તે ગૃહસ્થ પોતાના ઉપજીવનને અર્થે ચોકસ રાજસ્થાને રાજકાજમાં ચિત્ત આપતા હતા. દેશી

નથી; તે થાય એવું કારણ છતાં જેમાં તુચ્છ એવા દ્રવ્યાદિનો પણ વિશેષ લાભ નથી, છતાં તે માટે ફરી ફરી લખવાનું થાય છે તે શું યોગ્ય છે? તેવા વિકલ્પને તમ જેવા પુરૂષ મોળો નહિ પાડી શકે, તો આ દુષમકાળમાં કોણ સમજીને સમાઇ રહેશે?

૧૫૮૩ પ્રશ્ન:—આપના સત્સમાગમમાં આવવા માટે ઇચ્છા છે, તો તે માટે આજ્ઞા છે.

ઉત્તર:—કેટલીક રીતે નિવૃત્તિને અર્થે અત્ર સત્સમાગમને અર્થે તમે ઇચ્છા રાખો છો તે વાત લક્ષમાં છે; તથાપિ એકલી જ જો તે ઇચ્છા હોય તો આ પ્રકારની (દ્રવ્યાદિની) અધીરજ આદિ હોવા યોગ્ય ન હોય * * * વગેરેને પણ હાલ ઉપાધિ સંબંધમાં લખવું ઘટતું નથી. જેમ થાય તેમ જોયા કરવું એજ યોગ્ય છે. આ વિષે જેટલો ઠપકો લખવો જોઇએ તેટલો લખ્યો નથી, તોપણ તે વિશેષતાથી આ ઠપકો વિચારશો.

૧૫૮૪ પ્રશ્ન:—અમે કોઇ પણ જાતની આચાર ક્રિયાનો નિષેધ કરતાં નથી છતા અમારા સમુદાયના સાધુઓને તેમ લાગ્યા કરે છે અને તે માટે વિક્ષેપ કર્યા કરે છે તેનુ કેમ કરવુ?

ઉત્તર:—કોઈ જાતની ક્રિયા જો કે ઉત્થાપવામા નહિ આવતી હોય તોપણ તેઓને લાગે છે તેનુ કઇ કારણ હોવું જોઇએ. જે કારણ ટાળવુ એ કલ્યાણરૂપ છે.

૧૫૮૫ પ્રશ્ન:—તેઓનો પરિચય રાખવો? તેના સમાગમથી કલ્યાણ થવા સંભવ મને તો લાગતો નથી.

ઉત્તર:—પરિણામે 'સત્'ને પ્રાપ્ત કરાવનારી પ્રારંભમાં 'સત્તા'ની હેતુભૂત એવી તેમની રૂચિને પ્રસન્નતા આપનારી વૈરાગ્ય કથાનો પ્રસંગોપાત તેમનાથી પરિચય કરવો, તો તેમના સમાગમથી પણ કલ્યાણજ વૃદ્ધિ પામશે, અને પેલું કારણ પણ ટળશે.

૧૫૮૬ પ્રશ્ન:—જૂદી જૂદી પૃથ્વ્યાદિના વિચારો જે શાસ્ત્રોમાં કર્યા છે તેનું અધ્યયન કરવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર:—જેમાં પૃથ્વ્યાદિકનો વિસ્તારથી વિચાર કર્યો છે એવા વચનો કરતાં "વૈતાલિક અધ્યયન" જેવા વચનો વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે, અને બીજાં વચનો વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે, અને બીજાં મત

રાજ્યોનાં રાજકાજો એવાં હોય છે કે જેમાં બીજાઓની આજીવિકાને હાનિ પહોંચે છે. આવા કામકાજ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછનાર ગૃહસ્થ પોતાને આત્માર્થની ઇચ્છા છે એવું માને છે, છતાં રાજકાજમા સંબંધ રાખવાની ઈચ્છા રાખતા હોઈ, શ્રીમદે આ પ્રકારે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે.—સંશોધક.

ભેદવાળાં પ્રાણીઓને પણ તેમાં અરૂચિ થતી નથી.

૧૫૮૭ પ્રશ્નઃ—જે સાધુઓ મને અનુસરતા હોય તેને શું જણાવવું ?

ઉત્તરઃ—જે સાધુઓ તમને અનુસરતા હોય તેમને સમયપરત્વે જણાવતાં રહેવું કે, 'ધર્મ' તેનું નામ આપી શકાય કે જે ધર્મ થઇને પરિણમે. 'જ્ઞાન' તેનું નામ આપી શકાય કે, જે જ્ઞાન થઇને પરિણમે. આપણે આ બધી ક્રિયા અને વાંચના ઇત્યાદિક કરીએ છીએ તે મિથ્યા છે; એમ કહેવાનો મારો હેતુ તમે સમજો નહિ, તો હું તમને કંઇ કહેવા ઇચ્છું છું; આમ જણાવી તેમને જણાવવું કે "આ જે કાંઈ આપણે કરીએ છીએ તેમાં કોઇ એવી વાત રહી જાય છે કે જેથી 'ધર્મ' અને 'જ્ઞાન' આપણને પોતાને રૂપે પરિણમતાં નથી, અને કષાય તેમજ મિથ્યાત્વ (સંદેહ)નું મંદત્વ થતું નથી, માટે આપણે જીવના કલ્યાણનો ફરી ફરી વિચાર કરવો યોગ્ય છે, અને તે વિચાર્યે કંઇક આપણે ફળ પામ્યા વિના રહીશું નહીં. આપણે બધું જાણવાનું કરીએ છીએ, પણ આપણો 'સંદેહ' કેમ જાય ? તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતાં નથી; એ જ્યાંસુધી નહીં કરીએ ત્યાંસુધી 'સંદેહ' કેમ જાય ? અને સંદેહ હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાન પણ ન હોય; માટે સંદેહ જવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. સંદેહ એ છે કે આ જીવ ભવ્ય છે કે અભવ્ય ? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ? સુલભબોધી છે કે દુર્લભબોધી ? તુચ્છસંસારી છે કે અધિક-સંસારી ? આ આપણને જણાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ." આવી જાતની જ્ઞાનકથાનો તેમનાથી પ્રસંગ રાખવો યોગ્ય છે.

૧૫૮૮ પ્રશ્નઃ—આપ કેવા પ્રકારના અસંગપણાને ભાવો છો ?

ઉત્તરઃ—પરમ વીતરાગોએ આત્મસ્થ કરેલું યથાખ્યાત ચારિત્રથી પ્રગટેલું એવું પરમ અસંગપણું નિરંતર વ્યક્તાવ્યક્તપણે સંભારૂં છું.

૧૫૮૯ પ્રશ્નઃ—મારા સમુદાયના સાધુઓ, મને—એક જૈન મુનિને—આપના સમાગમમાં આવેલા ગૃહસ્થોનો સમાગમનો પ્રતિબંધ એટલા કારણથી થવાનું અટકાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે, ગૃહસ્થને સાધુ કેમ પૂજ્યભાવે શ્રદ્ધે ? મેં તને તેવો પ્રતિબંધ ન કરવા ઇચ્છા જણાવી તે યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવાને જણાવે તો તે પ્રતિબંધ ન કરવાની વૃત્તિ જણાવી તે યોગ્ય છે—યથાર્થ છે. તે પ્રમાણે વર્તશો.

૧૫૯૦ પ્રશ્નઃ—તેઓ આવા સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરે છે તે યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—સત્સમાગમનો પ્રતિબંધ કરવો યોગ્ય નથી.

૧૫૫૧ પ્રશ્ન:—તેઓની જોડે કેવું વર્તન રાખવું ?

ઉત્તર:—તેમ સામાન્યપણે તેમની સાથે સમાધાન રહે એમ વર્તન થાય તેમ હિતકારી છે.

૧૫૫૨ પ્રશ્ન:—આ સ્થળેથી વિહાર કર્યા બાદ કેવા ક્ષેત્રે વિચરવું મારે માટે આપ યોગ્ય ગણો છો ?

ઉત્તર:—પછી જેમ વિશેષને સંગમાં આવવું ન થાય એવાં ક્ષેત્રે વિચરવું યોગ્ય છે, કે જે ક્ષેત્રે આત્મસાધન સુલભપણે થાય.

૧૫૫૩ પ્રશ્ન:—કેવી પ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રકટે છે ?

ઉત્તર.—પરમ શાંત શ્રુતના વિચારમાં ઇંદ્રિયનિગ્રહપૂર્વક આત્મપ્રવૃત્તિ રાખવામાં સ્વરૂપસ્થિરતા અપૂર્વપણે પ્રગટે છે.

૧૫૫૪ પ્રશ્ન:—પ્રાણી માત્રનો રક્ષક, બંધવ, અને હિતકારી એવો કોઈ ઉપાય છે કે ?

ઉત્તર:—પ્રાણી માત્રનો રક્ષક, બંધવ અને હિતકારી એવો કોઇ પણ ઉપાય હોય તો તે વીતરાગનો ધર્મજ છે.

૧૫૫૫ પ્રશ્ન:—થોડાક સત્શ્રુતના નામ સૂચવવા અનુગ્રહ થશે ?

ઉત્તર:—શ્રી પાંડવ પુરાણ પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર, શ્રી પુરૂષાર્થસિદ્ધિઉપાય, શ્રી પદ્મનંદિ પંચવિંશતિ, શ્રી ગોમટ્ટસાર, શ્રી રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર, શ્રી આત્માનુશાસન, શ્રી મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ, શ્રી કાર્ત્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, શ્રી યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય આદિ અનેક છે.

૧૫૫૬ પ્રશ્ન:—આ શાસ્ત્રો માટે આપનો અભિપ્રાય કેવો છે ?

ઉત્તર:—ઇંદ્રિયનિગ્રહના અભ્યાસપૂર્વક એ સત્શ્રુત સેવવા યોગ્ય છે. એ ફળ અલૌકિક છે—અમૃત છે.

૧૫૫૭ પ્રશ્ન:—કલ્યાણ કેમ થઈ થશે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીને ઓળખો; ઓળખી એઓની આજ્ઞા આરાધો. જ્ઞાનીની એક આજ્ઞા આરાધતાં અનેકવિધ કલ્યાણ છે.

૧૫૫૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો મહિમા શું સમજવો ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીઓ જગતને તૃણવત્ ગણે છે એ તેઓના જ્ઞાનનો મહિમા સમજવો.

૧૫૫૯ પ્રશ્ન:—કોઈ મિથ્યાભિનિવેષી જ્ઞાનીનો ડોળ કરતા હોય તો ?

ઉત્તર:—કોઇ મિથ્યાભિનિવેષી જ્ઞાનનો ડોળ કરી જગતનો ભાર મિથ્યા શીર વહતો હોય તો તે હાસીપાત્ર છે.

૧૬૦૦ પ્રશ્નઃ—ક્યાં કર્મ બહુ ક્ષીણ થાય છે?

ઉત્તરઃ—જે જે બહુ ભોગવાય છે તે તે બહુ ક્ષીણ થાય છે.

૧૬૦૧ પ્રશ્નઃ—કર્મ કેવી રીતે નિર્જરે છે?

ઉત્તરઃ—કર્મ ભોગવતાં (સમતાએ) નિર્જરે છે.

૧૬૦૨ પ્રશ્નઃ—શારીરિક વિષય ભોગવતાં શું થાય?

ઉત્તરઃ—શારીરિક વિષય ભોગવતા શારીરિક શક્તિ ક્ષીણ થાય છે.

૧૬૦૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીઓનો માર્ગ દુર્લભ છે કે તે પામવો દુર્લભ છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીઓનો માર્ગ સુલભ છે, પણ તે પામવો દુર્લભ છે.

૧૬૦૪ પ્રશ્નઃ—એ માર્ગ વિકટ છે કે સીધો? પામવો સહેલ છે?

ઉત્તરઃ—એ માર્ગ વિકટ નથી, સીધો છે; પણ તે પામવો વિકટ છે.

૧૬૦૫ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીઓનો માર્ગ સુલભ છે, પણ પામવો દુર્લભ છે તે કેવી રીતે?

ઉત્તરઃ—(જેમ) ગીચ ઝાડીમા ભૂલા પડેલા માણસને વનોપકંઠે જવાનો માર્ગ કોઇ દેખાડે કે, " જા, નીચે નીચે ચાલ્યો જા. રસ્તો સુલભ છે. આ રસ્તો સુલભ છે," પણ એ ભૂલા પડેલા માણસને જવું વિકટ છે; એ માર્ગ જતા પહોંચશુ કે નહીં એ શકા નડે છે. શકા કર્યા વિના જ્ઞાનીઓનો માર્ગ આરાધે તો તે પામવો સુલભ છે.

૧૬૦૬ પ્રશ્નઃ—વિશ્વમાં વસ્તુતઃ કેટલા પ્રકારની વસ્તુઓ છે?

ઉત્તરઃ—વસ્તુતઃ બે વસ્તુઓ છે.

૧૬૦૭ પ્રશ્નઃ—કઈ કઈ?

ઉત્તરઃ—જીવ અને અજીવ.

૧૬૦૮ પ્રશ્નઃ—મમતા–મમત્વને કેવા પ્રકારે જન્મ મળે છે તે દૃષ્ટાંતપૂર્વક સમજાવશો?

ઉત્તરઃ—સુવર્ણનામ લોકોએ કલ્પિત આપ્યું. તેની ભસ્મ થઇને પેટમા ગયું. વિષ્ટા પરિણમી ખાતર થયું, ક્ષેત્રમાં ઉગ્યું; ધાન્ય થયું; લોકોએ ખાધું; કાલાંતરે લોહું થયું. વસ્તુતઃ એક દ્રવ્યના જૂદા જૂદા પર્યાયોને કલ્પનારૂપે જૂદાં જૂદાં નામ અપાયાં. એક દ્રવ્યના ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો વડે લોક ભ્રાન્તિમા પડી ગયું. એ ભ્રાન્તિએ **મમતાને** જન્મ આપ્યો.

૧૬૦૯ પ્રશ્નઃ—જીવ જીવનો અને જડ ચૈતન્યનો ભેદ કેમ પાડી શકાય?

ઉત્તર.—રૂપીઆ વસ્તુતઃ છે, છતાં લેણુદાર દેણુદારને મિથ્યા ઝઘડા થાય છે. લેણુદારની અધીરાઇથી એને "મન" રૂપીઆ ગયા જાણે છે. વસ્તુતઃ રૂપીઆ છે, તેમજ જૂદી જૂદી કલ્પનાએ ભ્રમજાળ પાથરી દીધી છે તેમાંથી જીવ જીવનો, જડ ચૈતન્યનો ભેદ કરવો એ વિકટ થઇ પડયું છે.

૧૬૧૦ પ્રશ્નઃ—જીવ ચૈતન્ય ક્ષીરનીરવત્ સ્પષ્ટ કેમ ભાસે ?

ઉત્તર.—ભ્રમજાળ યથાર્થ લક્ષમા ઉતરે, તો જડ ચૈતન્ય ક્ષીરનીરવત્ ભિન્ન સ્પષ્ટ ભાસે.

૧૬૧૧ પ્રશ્નઃ—ઉચ્ચ ભૂમિકાને પામેલા મુમુક્ષુઓને સત્પુરૂષના યોગ કે સત્સમાગમની જરૂર રહે છે ?

ઉત્તરઃ—ઉંચી ભૂમિકાને પામેલા મુમુક્ષુઓને સત્પુરૂષોનો યોગ અથવા સત્સમાગમ આધારભૂત છે એમાં સંશય નથી.

૧૬૧૨ પ્રશ્નઃ—કયા ઉપાયોવડે જીવ ઉત્તરોત્તર ઉંચી ભૂમિકાને પામે ?

ઉત્તરઃ—નિવૃત્તિમાન્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો યોગ બનવાથી જીવ ઉત્તરોત્તર ઉંચી ભૂમિકાને પામે છે.

૧૬૧૩ પ્રશ્નઃ—નિવૃત્તિમાન ભાવ પરિણામ થવાને જીવે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તરઃ—નિવૃત્તિમાન ભાવ પરિણામ થવાને નિવૃત્તિમાન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, અને કાળ જીવે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.

૧૬૧૪ પ્રશ્નઃ—જીવને પોતાના સ્વરૂપનુ ભાન કઇ રીતે આવવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—શુદ્ધસાનવગરના આ જીવને કોઈપણ યોગથી શુભેચ્છા–કલ્યાણ કરવાની ઈચ્છા પ્રાપ્ત થાય, અને નિસ્પૃહ પરમ પુરૂષોનો યોગ બને તોજ આ જીવને ભાન આવવુ યોગ્ય છે.

૧૬૧૫ પ્રશ્નઃ—નિસ્પૃહ પુરૂષોના વિયોગમા શુ કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—તે વિયોગમાં સત્શાસ્ત્ર અને સદાચારનો પરિચય કર્તવ્ય છે—અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે.

૧૬૧૬ પ્રશ્નઃ—જીવને પરમાર્થ પામવામા મુસ્કેલી કઈ છે ?

ઉત્તરઃ—જીવને પરમાર્થ પામવામાં અપાર અંતરાય છે તેમાં પણ આવા કાળને વિષે, તો તે અંતરાયનું અવર્ણનીય બળ હોય છે.

૧૬૧૭ પ્રશ્નઃ—આ અંતરાયો કઇ ભૂમિકાથી કઇ ભૂમિકા સુધી હોય છે ?

ઉત્તરઃ—શુભેચ્છાથી માંડી કેવળ પર્યંતની ભૂમિકાએ પહોંચતાં ઠામઠામ તે અંતરાયો જોવામાં આવે છે.

૧૬૧૮ પ્રશ્નઃ—આ અંતરાયો પરમાર્થથી ડગાવે છે ખરા ?

ઉત્તરઃ—જીવને વારવાર તે અંતરાયો પરમાર્થ પ્રત્યે પાડે છે.

૧૬૧૯ પ્રશ્નઃ—કેવળજ્ઞાન પર્યંતની ભૂમિકાએ નિર્વિકલ્પપણે કેવા સંયોગોપૂર્વક પહોંચી શકાય છે ?

ઉત્તરઃ—જીવને મહત્વપુણ્યના ઉદયથી જો સત્સમાગમનો અપૂર્વ લાભ રહ્યા કરે, તો તે નિર્વિકલ્પપણે કેવળ પર્યંતની ભૂમિકાએ પહોચી જાય છે.

૧૬૨૦ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાની પુરૂષના સત્સમાગમના વિયોગે કેમ વર્ત્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—સત્સમાગમના વિયોગમા જીવે આત્મબળને વિશેષ જાગૃત રાખી સત્શાસ્ત્ર અને શુભેચ્છાસંપન્ન પુરૂષોના સમાગમમાં રહેવાયોગ્ય છે.

૧૬૨૧ પ્રશ્નઃ—વિચારવાનને કેવા કેવા પ્રશ્નો હિતકારી છે ?

ઉત્તરઃ—" ક્યા ક્યાગુણો અંગમાં આવવાથી માર્ગાનુસારીપણું તથારૂપે કહેવાય ? ", "ક્યા ગુણો અંગમા આવવાથી સમ્યક્દૃષ્ટિપણું તથારૂપે કહેવાય ? ", " ક્યા ગુણો અંગમા આવવાથી શ્રુતકેવલજ્ઞાન થાય, અને કેવી દશા આવવાથી કેવલજ્ઞાન તથારૂપપણે થાય, અથવા કહી શકાય ? " વિચારવાનને આ પ્રશ્નો હિતકારી છે.

૧૬૨૨ પ્રશ્ન.—પરમપુરૂષની મુખ્ય ભક્તિ કઇ રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે ?

ઉત્તરઃ—પરમપુરૂષની મુખ્ય ભક્તિ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થાય એવા સદ્વર્ત્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૬૨૩ પ્રશ્નઃ—કેવા પ્રકારના સદ્વર્ત્તનની જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે ?

ઉત્તરઃ—ચરણપ્રતિપતી શુદ્ધ આચરણની ઉપાસનારૂપ સદ્વર્ત્તન જ્ઞાનીની મુખ્ય આજ્ઞા છે; જે આજ્ઞા પરમ પુરૂષની મુખ્ય આજ્ઞા છે.

૧૬૨૪ પ્રશ્નઃ—ગૃહવાસી જનોએ ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થવા માટે કેવા પ્રકારનુ પ્રવર્ત્તન કરવું જોઇએ ?

ઉત્તરઃ—ઉત્તરોત્તર ગુણની વૃદ્ધિ થવામા ગૃહવાસી જનોએ સધુ-ધારૂપ આજીવિકાદિ વ્યવહાર સહિત પ્રવર્ત્તન કરવું યોગ્ય છે.

૧૬૨૫ પ્રશ્નઃ—ઘણા શાસ્ત્રોથી થતું ફળ સહજમાં શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? શાસ્ત્રાભ્યાસથી કે જ્ઞાની પુરૂષની આજ્ઞાથી ?

ઉત્તરઃ—ઘણા શાસ્ત્રો અને વાક્યોના અભ્યાસ કરતાં જો જ્ઞાની

પુરૂષોની એકેક આજ્ઞા જીવ ઉપાસે, તો ઘણાં શાસ્ત્રોથી થતું ફળ સહજમાં પ્રાપ્ત થાય.

૧૬૨૬ પ્રશ્નઃ—આત્માર્થીએ કેવી શ્રેણિપૂર્વક વિચારણા કરવી જોઈએ ?

ઉત્તરઃ—આ જીવને ઉતાપનાનો મૂળ હેતુ શું છે ? તથા તેની કેમ નિવૃત્તિ થાય અને કેમ થતી નથી ? એ પ્રશ્ન વિશેષ કરી વિચારવાયોગ્ય છે. અંતરમાં ઉતારીને વિચારવાયોગ્ય છે.

૧૬૨૭ પ્રશ્નઃ—અબંધપણા માટે આપ આપને માટે શું ઉપાય માનો છો ?

ઉત્તરઃ—મિથ્યા જગત્ વેદાન્ત કહે છે તે ખોટું શું છે? અવિષમભાવ વિના અમને પણ અબધપણા માટે બીજો કોઈ અધિકાર નથી. મૌનપણું ભજવાયોગ્ય માર્ગ છે.

૧૬૨૮ પ્રશ્નઃ—મને વ્યવહાર સ્થિતિનું બહુ અકળામણ છે. તે માટે આપ કોઈ ઉપાય નહીં સૂચવો ?

ઉત્તર—અનુક્રમે શું થાય છે તે જોવું યોગ્ય છે. "ભગવત્ ભગવત્નું સંભાળશે, પણ જીવ જ્યારે પોતાપણું મૂકશે ત્યારે" એવું જે ભદ્રજનોનું વચન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે.

૧૬૨૯ પ્રશ્ન.—આપ આ વિષય પરત્વે—મારી સ્થિતિ પરત્વે—છૂટા મનથી ખુલાસો નહીં આપો ?

ઉત્તરઃ—છૂટા મનથી ખુલાસો આપી શકાય એવી તમારી ઈચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધેજ છૂટા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી; અને હવે પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા શિવાય તમને બીજું વિશેષ કર્તવ્ય નથી. અમે છુટાચિત્તથી ખુલાસો આપીશું એમ ગણી તે ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે નહિ, પણ સત્પુરૂષોના સંગનું માહાત્મ્ય જળવાય તે ઇચ્છા સમાવવી ઘટે છે; એમ વિચારીને સમાવવી ઘટે છે.

૧૬૩૦ પ્રશ્ન—સત્સંગની ઈચ્છાથીજ સંસાર પ્રતિબંધ ટળવાને મારી વ્યવહાર સ્થિતિ સુધારવાની મને ઇચ્છા રહે છે, તો આપ તે માટે કાંઇ નહીં સૂચવો ?

ઉત્તરઃ—સત્સંગની ઇચ્છાથીજ જો સંસારપ્રતિબંધ ટળવાને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા રહેતી હોય, તોપણ હાલ જતી કરવી યોગ્ય છે.

૧૬૩૧ પ્રશ્નઃ—શામાટે સત્સંગની ઇચ્છાથીજ જો સંસાર પ્રતિબંધ ટળવાને સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા હાલ જતી કરવાનું આપ કહો છો ?

ઉત્તરઃ—અમને એમ લાગે છે કે, વારંવાર તમે લખો છો તે

કુટુંબ મોહ છે, સંક્લેશ પરિણામ છે; અને અસાતા નહીં સહન કરવાની કંઇપિણ અંશે બુદ્ધિ છે.

૧૬૩૨ પ્રશ્ન:—ભક્તજન જ્ઞાનીપુરૂષને આવી વ્યવહારવાત માટે લખી ન શકે ?

ઉત્તર:—જો જ્ઞાની પુરૂષને તે વાત ભક્તજને લખી હોય તો તેથી તેનો રસ્તો કરવાને બદલે એમ થાય છે કે, આવી નિદાન બુદ્ધિ ત્યાંસુધી સમ્યક્ત્વનો નિરોધ રહે ખરો; એમ વિચારી ઘણીવાર ખેદ થઇ આવે છે; તેને લખવું તે તમારે યોગ્ય નથી.

૧૬૩૩ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનમાર્ગનું અલ્પ ભાન પણ કેમ થતું નથી ?

ઉત્તર:—" અનંતકાળ થયાં જીવને પરિભ્રમણ કરતાં છતાં તેની નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી ? " અને " તે શું કરવાથી થાય ? " એ વાક્યમાં અનેક અર્થ સમાયેલા છે. તેને વિચાર્યા વિના કે દૃઢ વિશ્વાસથી ઝુર્યા વિના માર્ગના અંશનું અલ્પભાન થતું નથી. બીજા બધા વિકલ્પો દૂર કરી આ એક ઉપર લખેલું સત્પુરૂષોનુ વચનામૃત વારવાર વિચારી લેશો.

૧૬૩૪ પ્રશ્ન:—આપનો સ્વાનુભવ શુ કહે છે કે સંસારમાં રહેવુ, અને એક મોક્ષ થવાનું કહેવું એ બનવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—સંસારમા રહેવું અને એક મોક્ષ થવા કહેવું એ બનવુ અસુલભ છે.

૧૬૩૫ પ્રશ્ન:—મૈત્રિ, પ્રમોદ, કરૂણા અને માધ્યસ્થતા એની વ્યાખ્યા કૃપા કરી જણાવશો ?

ઉત્તર:—મૈત્રિ:—સર્વે જીવ પ્રત્યે હિત ચિંતવના. પ્રમોદ:—ગુણજ્ઞ જીવ પ્રત્યે ઉલ્લાસ પરિણામ. કરૂણા'—કોઇ પણ જીવ જન્મ મરણથી મુક્ત થવો (થવાનું કરવુ). મધ્યસ્થતા:—નિર્ગુણી જીવ પ્રત્યે ઉદાસીનતા.

૧૬૩૬ પ્રશ્ન:—આપ ઉપદેશ કાર્ય કરવા પ્રત્યે ક્યારે પ્રવૃત્તિ કરશો ? આપના લક્ષમા ઉપદેશ કાર્ય મહત્ત્વભૂત લાગે છે કે ? જીવોના કલ્યાણ અર્થે જ્ઞાનીઓનો આત્મસ્વભાવ કરૂણામય હોતો નથી ?

ઉત્તર:—પ્રારબ્ધયોગથી જે બને તે પણ શુદ્ધ ભાવના અનુસંધાનપૂર્વક થવું ઘટે છે. મહાત્માઓએ નિષ્કારણ કરૂણાથી પરમપદનો ઉપદેશ કર્યો છે તેથી એમ જણાય છે કે, તે ઉપદેશનું કાર્ય પરમ મહત્તાજ છે. સર્વેજીવ પ્રત્યે બાહ્ય દયામાં પણ અપ્રમત્ત રહેવાનો જેના યોગનો સ્વભાવ છે તેનો આત્મસ્વભાવ સર્વ જીવને પરમપદના ઉપદેશનો આકર્ષક હોય તેવી નિષ્કારણ કરૂણાવાળો હોય તે યથાર્થ છે.

૧૬૩૭ પ્રશ્ન:—"મનઃપર્યવજ્ઞાન" કેવી રીતે પ્રગટે ?

ઉત્તરઃ—" મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટે ? " સાધારણપણે દરેક જીવને મતિજ્ઞાન હોય છે. તેને આશ્રયે રહેલા શ્રુતજ્ઞાનમાં વધારો થવાથી તે મતિજ્ઞાનનું બળ વધારે છે; એમ અનુક્રમે મતિજ્ઞાન નિર્મળ થવાથી આત્માનું અસંયમપણું ટળી સંયમપણું થાય છે, ને તેથી મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે.

૧૬૩૮ પ્રશ્ન—મનઃપર્યવજ્ઞાનના યોગે શું જાણી શકાય ?

ઉત્તરઃ—તેને યોગે આત્મા બીજાનો અભિપ્રાય જાણી શકે છે.

૧૬૩૯ પ્રશ્નઃ—લિંગ, દેખાવ ઉપરથી બીજાના ક્રોધ, હર્ષાદિ ભાવ જાણી શકાય છે તે કયા જ્ઞાનનો વિષય છે?

ઉત્તરઃ—લિંગ દેખાવ ઉપરથી બીજાના ક્રોધહર્ષાદિ ભાવ જાણી શકાય છે તે મતિજ્ઞાનનો વિષય છે.

૧૬૪૦ પ્રશ્ન —ત્યારે મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય શું છે ?

ઉત્તરઃ—તેવા દેખાવને અભાવે જે ભાવ જાણી શકાય તે મનઃપર્યવજ્ઞાનનો વિષય છે.

૧૬૪૧ પ્રશ્નઃ—મોહનીય કર્મરૂપી કષાયનો ત્યાગ જ્યારે જીવ કરવા ધારે ત્યારે એકદમ થઈ શકશે એવા વિશ્વાસ ઉપર રહેવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—જે જીવને મોહનીય કર્મરૂપી કષાયનો ત્યાગ કરવો હોય તે તેનો એકદમ ત્યાગ કરવા ધારશે ત્યારે કરી શકાશે તેવા વિશ્વાસ ઉપર રહી તેનો ક્રમે ત્યાગ કરવાનો અભિપ્રાય નથી કરતો તે એકદમ ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યે મોહનીય કર્મના બળ આગળ ટકી શકતો નથી.

૧૬૪૨ પ્રશ્નઃ—કારણ શું ?

ઉત્તરઃ—કારણ કર્મરૂપ શત્રુને ધીરે ધીરે નિર્બળ કર્યા વિના કાઢી મૂકવાને એકદમ અસમર્થ બને છે.

૧૬૪૩ પ્રશ્નઃ—શું કારણથી આત્મા ઉપર મોહનું બળવાનપણું છે ?

ઉત્તરઃ—આત્માના નિર્બળપણાને લઇને તેના ઉપર મોહનુ બળવાનપણું છે.

૧૬૪૪ પ્રશ્નઃ—મોહનું જોર ઓછું કરવા આત્મા એકદમ પ્રયત્ન કરે તો તેમા ફાવે છે ?

ઉત્તરઃ—તેનું જોર ઓછું કરવાને આત્મા પ્રયત્ન કરે, તો એકી વખતે તેના ઉપર જય મેળવવાની ધારણામાં તે ઠગાય જ છે.

૧૬૪૫ પ્રશ્નઃ—આત્મા એકદમ મોહવૃત્તિ ત્યાગવા ઇચ્છે તો કેમ ન થઇ શકે ?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી મોહવૃતિ લડવા સામી નથી આવી ત્યાંસુધી મોહવશ આત્મા પોતાનું બળવાનપણું ધારે છે.

૧૬૪૬ પ્રશ્ન:—આપ એમ કહો છો કે, જ્યાંસુધી મોહવૃત્તિ લડવા સામી નથી આવી ત્યાં સુધી મોહવશ આત્મા પોતાનુ બળવાનપણું ધારે છે, પરતુ તેવી કસોટીનો પ્રસગ આવ્યે આત્માને પોતાનું કાયરપણું સમજાય છે, ત્યારે શુ કરવુ યોગ્ય છે કે, મોહવૃત્તિ જવા પામે ?

ઉત્તર:—તેવી કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યે આત્માને પોતાનું કાયરપણું સમજાય છે.

૧૬૪૭ પ્રશ્ન'—મુખ્યત્વે કઇ ઈંદ્રિય ઉપર જય મેળવવો જોઇએ ?

ઉત્તર:—જેમ બને તેમ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય મોળા કરવા. તેમાં મુખ્યતત્વે ઉપસ્થ ઇંદ્રિય અમલમાં લાવવી; એમ અનુક્રમે બીજી ઈંદ્રિયો.

૧૬૪૮ પ્રશ્ન:—મને આત્માર્થની ઇચ્છા થયા કરે છે. એ ઇચ્છાની વિશેષ સ્ફુર્ણા કેમ થઇ શકે ?

ઉત્તર:—જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે તે કલ્યાણકાર જ છે, પરતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુર્ણા તો સાચા પુરૂષના ચરણકમળની સેવામા રહી છે અને ઘણા પ્રકારે સત્સગમા રહી છે. આ નિઃશંક વાક્ય સર્વ અનત જ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલુ આપને જણાવ્યુ છે.

૧૬૪૯ પ્રશ્ન:—નિષ્કામ ભક્તિમાન્ પુરૂષોનો સત્સંગ કે દર્શન કેવા ગણવાયોગ્ય છે ?

ઉત્તર:—જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરૂષોનો સત્સગ કે દર્શન એ મહત્ પુણ્યરૂપ જાણવા યોગ્ય છે.

૧૬૫૦ પ્રશ્ન:—કુંભક, રેચક પાંચે વાયુ શુ કરી શકે છે ?

ઉત્તર:—કુભક, રેચક પાચે વાયુ આરોગ્યબળ સર્વોત્તમ ગતિ સહિત આપે જ છે.[1]

૧૬૫૧ પ્રશ્ન:—આ સંસારને વિષે શું અભય છે ?

ઉત્તર:—સર્વ પ્રકારના ભયને રહેવાના સ્થાનરૂપ એવા આ સસારને વિષે માત્ર એક વૈરાગ્ય જ અભય છે એ નિશ્ચયમાં ત્રણે કાળને વિષે શંકા થવાયોગ્ય નથી.

---

૧ આ વાક્યમાં કંઈક કિલષ્ટતા અને અસ્પષ્ટતા લાગે છે અમને મૂલપત્ર મળ્યો નથી, બીજાએ કરેલી નકલ ઉપરથી અમે આ ઉતારો કર્યો છે.—સંશોધક.

૧૬૫૨ પ્રશ્નઃ—નિજ સ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર થવાને શું આધાર છે? અને તે આધાર ક્યાં સુધી જોઈએ?

ઉત્તરઃ—જેમ છે તેમ નિજસ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાંસુધી નિજસ્વરૂપનાં નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાનીપુરૂષનાં વચનો આધારભૂત છે.

૧૬૫૩ પ્રશ્નઃ—આપ પોતાના અનુભવ બળવડે કહો છો કે એમ જ છે?

ઉત્તરઃ—એમ પરમ પુરૂષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે—તે સત્ય છે.

૧૬૫૪ પ્રશ્નઃ—શ્રુતજ્ઞાન ક્યાં સુધી આધારભૂત છે?

ઉત્તરઃ—બારમે ગુણ સ્થાનકે વર્ત્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવાં જ્ઞાનીના વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે.

૧૬૫૫ પ્રશ્નઃ—શુ બોધબીજની પ્રાપ્તિ જ નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયા પછી તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ રહેવા માટે મુખ્ય સાધન છે?

ઉત્તરઃ—બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે—નિર્વાણમાર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાનીપુરૂષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે.

૧૬૫૬ પ્રશ્નઃ—ક્યાં સુધી તે સાધનરૂપ છે?

ઉત્તરઃ—તે ઠેઠ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ માન્યુ છે.

૧૬૫૭ પ્રશ્નઃ—સામાન્યતઃ નિજ સ્વરૂપનું ભાન સદ્‌ગુરૂના યોગવિના પોતાની મેળે ન થઇ શકે?

ઉત્તર.—(બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે—નિર્વાણ માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમા યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરૂષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે, અને તે ઠેઠ પૂર્ણ થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતીત થવાનો ભય છે એમ કહ્યું છે) તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્‌ગુરૂના યોગવિના નિજસ્વરૂપનુ ભાન થવું અશક્ય છે, એમા સંશય કેમ હોય?

૧૬૫૮ પ્રશ્નઃ—જગત્‌ વ્યવહાર આત્માર્થીને બાધક છે? બાધક હોય તો શા માટે? નિજસ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય વર્તે છે એવા પુરૂષને—આપને પણ—તે આત્મલક્ષ ચૂકવી દેનાર છે?

ઉત્તર.—નિજસ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય વર્ત્તે છે તેવા પુરૂષને પ્રત્યક્ષ જગત્‌ વ્યવહાર ચૂકવી દે એવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તો પછી તેથી ન્યુન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

રાજપ્રશ્ન.

૧૬૫૯ પ્રશ્નઃ—જગત્ વ્યવહાર કયાં સંયોગોમાં વિશેષ બળ કરે છે ?

ઉત્તરઃ—પોતાના વિચારના બળે કરી સત્સંગ, સત્શાસ્ત્રનો આધાર ન હોય તેવા પ્રસંગમાં આ જગત્ વ્યવહાર વિશેષ બળ કરે છે.

૧૬૬૦ પ્રશ્નઃ—જ્યારે જગત્ વ્યવહાર વિશેષ બળ કરે છે ત્યારે શું અનુભવ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—ત્યારે વારંવાર શ્રી સદ્‌ગુરૂનું મહાત્મ્ય અને આશ્ચર્યનુ સ્વરૂપ તથા સાર્થકપણું અત્યંત અપરોક્ષ સત્ય દેખાય છે.

૧૬૬૧ પ્રશ્નઃ—આપ શરીર રક્ષા અર્થે કેમ કાળજી રાખતા નથી ?

ઉત્તરઃ—જે દેહ યુવાવસ્થામાં અને સંપૂર્ણ આરોગ્યતામાં દેખાય છતા પણ ક્ષણભંગુર છે તે દેહમા પ્રીતિ કરીને શુ કરીએ ?

૧૬૬૨ પ્રશ્નઃ—આપ જગતનાં સુખોનો ઉપભોગ કા નથી લેતા ?

ઉત્તરઃ—જગતના સર્વ પદાર્થ કરતાં જે પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રીતિ છે એવો આ દેહ તે પણ દુઃખનો હેતુ છે; તો બીજા પદાર્થમાં સુખના હેતુની શું કલ્પના કરવી ?

૧૬૬૩ પ્રશ્નઃ—કયા પુરૂષોને આપ ધન્ય ગણો છો ?

ઉત્તરઃ—જે પુરૂષોએ વસ્ત્ર જેમ શરીરથી જુદું છે તેમ આત્માથી શરીર જૂદું છે એમ દીઠું છે તે પુરૂષોને ધન્ય છે.

૧૬૬૪ પ્રશ્નઃ—સત્પુરૂષો દેહ કેવા પ્રકારે ત્યાગે છે ?

ઉત્તરઃ—બીજાની વસ્તુ પોતાથી ગ્રહણ થઈ હોય તે જ્યારે એમ જણાય કે બીજાની છે ત્યારે તે આપી દેવાનુ જ કાર્ય મહાત્મા પુરૂષો કરે છે (તેમ).

૧૬૬૫ પ્રશ્ન—આ કાળ દુષમ છે એમ તો ખરૂજ ને ?

ઉત્તરઃ—દુષમકાળ છે એમા સંશય નથી.

૧૬૬૬ પ્રશ્નઃ—આપ્ત પુરૂષનો આ કાળે વિરહ છે એમ ખરૂ ?

ઉત્તરઃ—તથારૂપ પરમજ્ઞાની આપ્ત પુરૂષનો પ્રાયે વિરહ છે.

૧૬૬૭ પ્રશ્ન.—સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું પામે એવી તો કાળ સ્થિતિ છે ?

ઉત્તરઃ—વીરલા જીવો સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું પામે એવી કાળ સ્થિતિ થઈ ગઇ છે.

૧૬૬૮ પ્રશ્ન—આ કાળમાં કેવળજ્ઞાન પામી શકાય છે ?

ઉત્તરઃ—સહજ સિદ્ધ આત્મચારિત્ર દશા વર્ત્તે છે એવું કેવળજ્ઞાન પામવું કઠણ છે એમા સંશય નથી.

૧૬૬૯ પ્રશ્નઃ—આપને પ્રવૃત્તિ હજુ છે ? આપની આત્મસ્થિતિ કેવા પ્રકારે વર્ત્તે છે ?

ઉત્તરઃ—પ્રવૃત્તિ વિરામ પામતી નથી. વિરક્તપણું ઘણું વર્ત્તે છે.

૧૬૭૦ પ્રશ્નઃ—આપની સર્વ ઇચ્છાઓ હાલમાં મુખ્યપણે શામાં રોકાણી છે ?

ઉત્તરઃ—વનને વિષે અથવા એકાંતને વિષે સહજ સ્વરૂપને અનુભવતો એવો આત્મા નિર્વિષય કેવળ પ્રવર્ત્તે એમ કરવામાં સર્વ ઇચ્છા રોકાણી છે.

૧૬૭૧ પ્રશ્નઃ—મારે ધર્મક્રિયાઓ દિનપ્રતિ શુ કરવી ?

ઉત્તરઃ—સવારમા ઉઠીઃ—ઇર્યાપથિક પ્રતિક્રમી—રાત્રિ દિવસ જે કંઈ અઢાર પાપસ્થાનકમા પ્રવર્ત્તિ થઇ હોય. સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ સંબંધી કિંચિત્ પણ જે અપરાધ થયા હોય, તથા પચ પરમપદ સંબંધી જે કંઈ અપરાધ થયા હોય, કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે કિંચિત્ માત્ર પણ અપરાધ કર્યા હોય તે જાણતાં અથવા અજાણતાં થયા હોય તે સર્વ ક્ષમાવવા, તે અપરાધને નિંદવા. વિશેષ નિંદવા, આત્મામાંથી તે અપરાધ વિસર્જન કરી નિઃશલ્ય થવું. ત્યાર પછી અર્ધી ઘડીમા ભક્તિની, વૃત્તિ ઉજમાળ કરનારા એવા પદો (આજ્ઞાનુસાર) ઉચ્ચારવા. અર્ધી ઘડીમાં કાયોત્સર્ગરૂપે " પરમગુરૂ " શબ્દનું રટણ કરવુ—તથા " સર્વજ્ઞ દેવ " એ નામની પાચમાળા ગણવી. રાત્રીએ શયન કરતી વખતે પણ એજ પ્રમાણે કરવુ. શ્રી સત્પુરૂષના દર્શન કરી ચાર ઘડી માટે સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારથી નિવૃત્તિ એક આસનપર સ્થિતિ કરવી. તે સમયમા 'પરમગુરૂ' એ શબ્દની પાચ માળાઓ ગણી સત્શાસ્ત્રનુ બે ઘડી સુધી અધ્યયન કરવુ ત્યાર પછી એક ઘડી કાયોત્સર્ગ કરી શ્રી સત્પુરૂષોના વચનોનું તે કાયોત્સર્ગમાં રટણ કરી સદ્વૃત્તિનુ અનુસંધાન કરવુ. હાલ અધ્યયન કરવા યોગ શાસ્ત્રોઃ—વૈરાગ્યશતક, ઇંદ્રિયપરાજયશતક, શાંત સુધારસ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, યોગદષ્ટિસમુચ્ચય, નવતત્વ, મૂળપદ્ધતિ કર્મગ્રંથ, ધર્મબિંદુ, આત્માનુ—શાસન, ભાવનાબોધ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશ, મોક્ષમાળા, ઉપમિતિભવપ્રપંચ, શ્રી આનંદઘનજી ચોવીશીમાંથી નીચે લખેલા સ્તવનોઃ—૧—૩—૫—૭—૮—૯—૧૦—૧૩—૧૫—૧૬—૧૭—૧૯—૨૨.

૧૬૭૨ પ્રશ્નઃ—કયા કયા વ્યસનોનો અને કયા કયા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો ?

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭
જૂવા આમિષ મદિરા દારી, આહેટક ચોરી પરનારી;
એહી સપ્ત વ્યસન દુઃખદાઇ, દુરિત મૂલ દુર્ગતિ કે ભાઈ.
એ સપ્ત વ્યસનનો ત્યાગ.

...ત્ર ભોજનનો ત્યાગ. અમુ... ...ક સિવાય સર્વ વનસ્પતીનો ત્યાગ. ...ક મિતિએ અત્યાગ વનસ્પતી... ...ના પણ પ્રતિબંધ, અમુક રસનો ત્યાગ, અબ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ; પરિગ્રહ... ...પ્રમાણ.

૧૬૭૩ પ્રશ્ન—મૂળ... ...ભૂત જ્ઞાન થયા પછી સ્ત્રી, પુત્ર, પરિગ્રહાદિ ભાવો પ્રત્યે જો... ...એવી ભાવના રહે કે, "જ્યારે ઇચ્છીશ ત્યારે આ સ્ત્રી આદિ... ...પ્રસંગ ત્યાગી શકીશ," તો તેથી મૂળભૂત જ્ઞાનને કાંઇ બાધક થાય... ?

ઉત્તર— સ્ત્રી, પુત્ર, પરિગ્રહાદિ ભાવો પ્રત્યે મૂળ જ્ઞાન થયા પછી જો એવી ભાવના રહે કે, "જ્યારે ઇચ્છીશ ત્યારે આ સ્ત્રીઆદિ પ્રસંગ ત્યાગી શકીશ" તો તે મૂળ જ્ઞાનથી વમાવી દેવાની વાત સમજવી.

૧૬૭૪ પ્રશ્નઃ—આવી ભાવના રહેવાથી મૂળભૂત જ્ઞાનમાં ભેદ પડે ?

ઉત્તરઃ—મૂળ જ્ઞાનમાં જો કે ભેદ પડે નહીં, પણ આવરણરૂપ થાય.

૧૬૭૫ પ્રશ્નઃ—શિષ્યાદિ અથવા ભક્તિના કરનારાઓ, પોતાના માર્ગથી પડશે અથવા અટકી જશે એવી ભાવનાપૂર્વક જ્ઞાની પુરૂષ વર્ત્તે તો જ્ઞાની પુરૂષના નિરાવરણ જ્ઞાનને કાંઈ બાધ આવે ખરો ?

ઉત્તરઃ—શિષ્યાદિ અથવા ભક્તિના કરનારાઓ માર્ગથી પડશે અથવા અટકી જશે એવી ભાવનાથી જ્ઞાનીપુરૂષ પણ વર્ત્તે તો જ્ઞાનીપુરૂષને પણ નિરાવરણજ્ઞાન તે આવરણરૂપ થાય.

૧૬૭૬ પ્રશ્નઃ—શ્રી વર્દ્ધમાનાદિ જ્ઞાનીપુરૂષોએ ઉપદેશ કાર્ય કેવી દશામા મૂકાયા પછી કર્યું હતું ? અને શા કારણે ?

ઉત્તરઃ—તેથી જ વર્દ્ધમાનાદિ જ્ઞાનીપુરૂષો અનિદ્રાપણે સાડાબાર વર્ષ સુધી રહ્યા; સર્વથા અસંગપણું જ શ્રેયસ્કાર દીઠું, એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાનું પણ યથાર્થ દીઠું નહીં; સાવ નિરાવરણ, વિજોગી અને નિર્ભયી જ્ઞાન થાય પછી ઉપદેશકાર્ય કર્યું.

૧૬૭૭ પ્રશ્નઃ—સાધુ મુનિરાજોએ કેવા વિકલ્પો ન કરવા ?

ઉત્તરઃ—"આને આમ કહીશું તો ઠીક, અથવા આજે આમ નહીં કહેવાય તો ખોટું" એ વગેરે વિકલ્પો સાધુ મુનિઓએ ન કરવા.*

૧૬૭૮ પ્રશ્નઃ—હાલના વખતમાં મનુષ્ય આયુષ્ય કેવી રીતે વ્યતીત થાય છે ?

---

* આ વચનોનો સમુચ્ચયાશય એમ છે કે, જે ઉપદેષ્ટા છે તેણે સર્વ શ્રોતાને સમભાવે સ્વાતંત્ર્યસહિત નિસ્પૃહપણે જોવા—સંશોધક.

ઉત્તરઃ—હાલના વખતમાં મનુષ્યોનું કેટલુંક આયુષ્ સ્ત્રી પાસે જાય, કેટલુંક નિદ્રામાં જાય, કેટલુંક ધંધામાં જાય, અને સહેજ રહે તે કુગુરુ લૂંટી લે.

૧૬૭૯ પ્રશ્નઃ—આનુ પરિણામ શું ?

ઉત્તરઃ—મનુષ્યભવ નિરર્થક ચાલ્યો જાય.

૧૬૮૦ પ્રશ્નઃ—કેવળ જ્ઞાનીએ સિદ્ધાંતો (તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો અથવા તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોની રચનાઓ, જેમાં આવે તેવા શાસ્ત્રો) પ્રરૂપ્યાં તે 'પરઉપયોગ' કે 'સ્વઉપયોગ'? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, કેવળ જ્ઞાની સ્વઉપયોગમાત્ર વર્ત્તે ?

ઉત્તરઃ—તીર્થંકર કોઇને ઉપદેશ દે તેથી કરી 'પરઉપયોગ' કહેવાય નહીં

૧૬૮૧ પ્રશ્નઃ—'પરઉપયોગ' કોને કહેવાય ?

ઉત્તરઃ—રતિ, અરતિ થાય તે 'પરઉપયોગ' કહેવાય.

૧૬૮૨ પ્રશ્નઃ—'પરઉપયોગ' કોને કહેવાય ?

ઉત્તરઃ—'પરઉપયોગ' તેને કહેવાય કે જે ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ, હર્ષ, અહંકાર થતાં હોય.

૧૬૮૩ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીપુરૂષને ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ થાય ? ના થાય તો શા કારણે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીપુરૂષને તો તાદાત્મ્યસંબંધ હોતો નથી જેથી ઉપદેશ દેતાં રતિ, અરતિ ન થાય.

૧૬૮૪ પ્રશ્નઃ—જો એમ જ માનીએ કે, તે પરઉપયોગ કહેવાય, તો કોઇ બીજા સિદ્ધાતને હાનિ પહોંચે છે ?

ઉત્તરઃ—જો એમ હોય તો કેવળી લોકાલોક જાણે છે–દેખે છે તે પણ 'પરઉપયોગ' કહેવાય. પણ તેમ નથી, કારણ તેને વિષે રતિપણું, અરતિપણું નથી.

૧૬૮૫ પ્રશ્નઃ—જિન સિદ્ધાંતના બાંધા વિષે શુ સમજવું ? કેટલેક સ્થળે સિદ્ધાંતોમાં પરસ્પર વિરોધાભાસ દેતાં વિચારો છે એમ શ્રી યશોવિજયજીએ બનાવ્યું છે ?

ઉત્તરઃ—સિદ્ધાંતના બાંધાવિષે એમ સમજવું કે, આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે તેથી તે વચનો અસત્ય છે એમ ન કહેવું.

૧૬૮૬ પ્રશ્નઃ—શા કારણે ?

ઉત્તર—કારણ કે જેને તમે અસત્ય કહો છો, તે શાસ્ત્રથી જ પ્રથમ તો તમે જીવ, અજીવ એવું કહેતા શીખ્યા છો, અર્થાત્ તે જ શાસ્ત્રોને આધારે જ તમે જે કાંઈ જાણો છો તે જાણ્યું છે; તો

પછી તેને અસત્ય કહેવા તે ઉપકારને બદલે દોષ કરવા બરાબર ગણાય. વળી શાસ્ત્રના લખનારાઓ પણ વિચારવાન હતા. તેથી તે (સિદ્ધાંત) વિષે જાણુતા હતા.

૧૬૮૭ પ્રશ્ન:—મહાવીર સ્વામી પછી ઘણા વર્ષે તે લખાયા છે તેથી એમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર·—મહાવીરસ્વામી પછી ઘણે વર્ષે લખાણું છે માટે અસત્ય કહેવાં તે દોષ ગણાય.

૧૬૮૮ પ્રશ્ન·—જૈન સિદ્ધાંતોનો બાંધો હાલ જે અક્ષરોમાં જોવામા આવે છે તેજ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થંકરે કહેલ હશે ?

ઉત્તર:—હાલ સિદ્ધાંતોનો બાંધો (જે અક્ષરોમાં) જોવામા આવે છે તે જ અક્ષરોમાં અનુક્રમે તીર્થંકરે કહેલ હોય એમ કંઇ નથી. પણ જેમ કોઇ વખતે કોઇએ વાચના, પ્રચ્છણા, પરાવર્ત્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા સંબંધી પૂછ્યું તો તે વખતે તે સંબંધી વાત કહી. વળી કોઈએ પૂછ્યું કે, ધર્મકથા કેટલા પ્રકારે ? તો કહ્યું (હોય) કે ચાર પ્રકારે:–અક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, નિર્વેગણી, સંવેગણી. આવા આવા પ્રકારની વાત થતી હોય તે તેમની પાસે જે ગણધરો હોય તે ધ્યાનમા રાખી લે, અને અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે. જેમ અહીં કોઈ વાત કરવાથી કોઈ ધ્યાનમાં રાખી અનુક્રમે તેનો બાંધો બાંધે તેમ. બાકી તીર્થંકર જેટલું કહે તેટલું કાંઈ ધ્યાનમાં ન રહે, અભિપ્રાય ધ્યાનમા રહે. વળી ગણધરો પણ બુદ્ધિમાન હતા એટલે તે (તીર્થંકરે કહેલા) વાક્યો કાંઇ તેમા આવ્યા નથી, એમ પણ નથી.

૧૬૮૯ પ્રશ્ન:—શુ સિદ્ધાંતોના બંધારણમાં કાંઇ એવો અવકાશ રહી જવા પામ્યો છે કે, ત્યાગીઓ શિથિલતાવશ વારવાર થયા છે અને તેથી વારંવાર ક્રિયાઉદ્ધારો થયા છે ?

ઉત્તર:—સિદ્ધાંતોનો બાંધો એટલો બધો સખત છે છતાં યતિ-લોકોને તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરતા દેખીએ છીએ. દાખલા તરીકે, કહ્યું છે કે, સાધુઓએ ધુપેલ નાંખવું નહીં, છતા તે લોકો નાંખે છે. આથી કાંઇ જ્ઞાનીની વાણીનો દોષ નથી. પણ જીવની સમજણ-શક્તિનો દોષ છે. જીવમાં સદ્બુદ્ધિ ન હોય તો પ્રત્યક્ષયોગે પણ તેને અવળું જ પરિણમે છે, અને જીવમાં સદ્બુદ્ધિ હોય તો સવળું ભાસે છે.

૧૬૯૦ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્ત્તતા એવા ભદ્રિક મુમુક્ષુ જીવ બ્રહ્મચર્યાદિ વિશેષ દૃઢપણે સેવી શકે છે કે, જેઓએ માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઈ હોય તે જીવો સેવી શકે છે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ વર્ત્તતા એવા ભદ્રિક મુમુક્ષુ જીવને "બ્રહ્મચર્ય પાળવું એટલે સ્ત્રિયાદિકના પ્રસંગમાં ન જવું" એવી આજ્ઞા ગુરૂએ કરી હોય તો તે વચનપર દૃઢ વિશ્વાસ કરી તે તે સ્થાનકે ન જાય; જ્યારે જેને માત્ર આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રાદિક વાંચી મુમુક્ષુતા થઈ હોય, તેને એમ અહંકાર રહ્યા કરે કે, "એમાં તે શું જીતવું છે?" આવી ઘેલછાના કારણથી તે તેવા (સ્ત્રિયાદિકના) પ્રસંગમાં જાય. કદાચ્ તે પ્રસંગથી એકવાર બેવાર બચે, પણ પછી તે પદાર્થપ્રત્યે દૃષ્ટિ દેતાં 'આ ઠીક છે' એમ કરતાં તેને તેમાં આનંદ થાય, અને તેથી સ્ત્રિયો સેવે.

૧૬૯૧ પ્રશ્નઃ—ખરા જ્ઞાની શિવાય બીજાથી અબ્રહ્મચર્ય વશ ન થવાય એમ આપ કહો છો?

ઉત્તરઃ—ખરા જ્ઞાની છે તે શિવાયને તો અબ્રહ્મચર્યવશ ન થવાય એમ કહેવામાત્ર છે.

૧૬૯૨ પ્રશ્નઃ—શુષ્કજ્ઞાની કેવી રીતે આ દોષમાં સપડાઈ જાય છે?

ઉત્તરઃ—શુષ્કજ્ઞાનીઓને પ્રથમ તો એમ અભિમાન રહ્યા કરે કે, એમા શું જીતવું છે? પણ પછી ધીમે ધીમે સ્ત્રિયાદિ પદાર્થોમાં સપડાઈ જાય છે; જ્યારે ખરા જ્ઞાનીને તેમ થતું નથી.

૧૬૯૩ પ્રશ્નઃ—' એમાં તે શું જીતવું છે?" એવી માન્યતાને લઇને શું પરિણામ આવે છે?

ઉત્તરઃ—આવી માન્યતાને લઈને આ જીવ પડી જાય છે.

૧૬૯૪ પ્રશ્નઃ—બીજું શું પરિણામ આવે છે?

ઉત્તરઃ—આગળ વધી શકે નહીં.

૧૬૯૫ પ્રશ્નઃ—નિવૃત્તિવાળું ક્ષેત્ર કોને નિવૃત્તિના કારણભૂત થાય છે?

ઉત્તરઃ—(કેટલાક એમ કહે છે કે,) આ ક્ષેત્ર છે તે નિવૃત્તિવાળુ છે, પણ જેને નિવૃત્તિ થઇ હોય તેને તેમ છે.

૧૬૯૬ પ્રશ્નઃ—નિવૃત્તિવાળા ક્ષેત્રો, જેને નિવૃત્તિ થઇ નથી તેને કેવા આકારે પરિણમે છે?

ઉત્તરઃ—જેને નિવૃત્તિ થઇ નથી તેને પ્રથમ તો એમ થાય છે કે "આ ક્ષેત્ર સારૂ છે. અહીં રહેવા જેવું છે," પણ પછી એમ એમ કરતાં વિશેષ પ્રેરણા થવાથી ક્ષેત્રાકારવૃત્તિ થઈ જાય.

૧૬૯૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીની વૃત્તિ ક્ષેત્રાકાર ન થાય? ન થાય તો શું કારણથી?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીની વૃત્તિ ક્ષેત્રાકાર ન થાય, કારણ કે, ક્ષેત્ર નિવૃત્તિવાળું છે, અને પોતે પણ નિવૃત્તિભાવ પામેલા છે એટલે બન્ને યોગ અનુકૂળ છે.

૧૬૯૮ પ્રશ્નઃ—પ્રાપ્ત અને આપ્ત પુરૂષ એ બેના અર્થમાં ભેદ બતાવશો ?

ઉત્તર —પ્રાપ્ત=જ્ઞાન પામેલો પુરૂષ આપ્ત=વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય પુરૂષ.

૧૬૯૯ પ્રશ્નઃ—મુમુક્ષુ એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ?

ઉત્તરઃ—મુમુક્ષુ એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સમજવા નહીં.

૧૭૦૦ પ્રશ્નઃ—આપે કહ્યું છે કે, જીવને ભૂલવણીનાં સ્થાનક ઘણા છે તો શુ કરવુ જોઈએ ?

ઉત્તરઃ—જીવને ભૂલવણીનાં સ્થાનક ઘણાં છે માટે વિશેષ વિશેષ જાગ્રતિ રાખવી. મુઝાવું નહીં, મદતા ન કરવી, પુરૂષાર્થધર્મ વર્દ્ધમાન કરવો. જીવને સત્પુરૂષનો યોગ મળવો દુર્લભ છે.

૧૭૦૧ પ્રશ્નઃ—અપારમાર્થિક ગુરૂને પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તેની સ્થિતિ કેવી થાય છે તે આપના ધ્યાનમાં છે ?

ઉત્તરઃ—અપારમાર્થિક ગુરૂને જો પોતાનો શિષ્ય બીજા ધર્મમાં જાય તો તાવ ચડે છે.

૧૭૦૨ પ્રશ્નઃ—પારમાર્થિક ગુરૂને માટે કેમ ?

ઉત્તરઃ—પારમાર્થિક ગુરૂને " આ મારો શિષ્ય છે " એવો ભાવ હોતો નથી.

૧૭૦૩ પ્રશ્નઃ—જો કોઇ કુગુરૂઆશ્રીત જીવ બોધશ્રવણ અર્થે સદ્દગુરૂ પાસે ગયો હોય અને જ્યારે તે પાછો તેના કુગુરૂ પાસે જાય ત્યારે તે કુગુરૂઓ તેને—તે જીવને કેવી રીતે ભમાવે છે તે આપના ધ્યાનમા છે ?

ઉત્તર.—કોઇ કુગુરૂઆશ્રિત જીવ બોધશ્રવણઅર્થે સદ્દગુરૂપાસે એક વખત ગયો હોય, અને પછી તે તેના તે કુગુરૂપાસે જાય, તો તે કુગુરૂ તે જીવને અનેક વિચિત્ર વિકલ્પો બેસાડી દે છે, કે જેથી તે જીવ ફરી સદ્દગુરૂપાસે જાય નહીં.

૧૭૦૪ પ્રશ્નઃ—સદ્દગુરૂ પાસે ફરી ન જાય તેનુ કારણ ?

ઉત્તરઃ—તે જીવને બિચારાને તો સત્ય, અસત્ય વાણીની પરીક્ષા નથી એટલે ભોળવાઈ જાય છે, અને સાચા માર્ગેથી પડી જાય છે.

૧૭૦૫ પ્રશ્નઃ—ભક્તિ એ કેવો માર્ગ છે ?

ઉત્તરઃ—ભક્તિ એ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે. ભક્તિથી અહંકાર મટે, સ્વચ્છંદ ટળે, અને સીધા માર્ગે ચાલ્યું જવાય. અન્ય વિકલ્પો મટે, આવો એ ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

૧૭૦૬ પ્રશ્નઃ—આત્મા કોણે અનુભવ્યો કહેવાય ?

ઉત્તરઃ—તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢવાથી જેમ જૂદી માલમ પડે છે, તેમ દેહથી આત્મા સ્પષ્ટ જૂદો બતાવે છે તેણે આત્મા અનુભવ્યો કહેવાય.

૧૭૦૭ પ્રશ્નઃ—આત્મા અને દેહ કેવી રીતે રહેલાં છે ?

ઉત્તરઃ—દૂધ ને પાણી ભેળા છે તેવી રીતે આત્મા અને દેહ રહેલા છે.

૧૭૦૮ પ્રશ્નઃ—કેવી રીતે આત્મા અને દેહ જૂદા કહેવાય ?

ઉત્તરઃ—દૂધ અને પાણી ક્રિયા કરવાથી જૂદાં પડે ત્યારે જૂદાં કહેવાય, તેવી રીતે આત્મા અને દેહ ક્રિયાથી જૂદા પડે ત્યારે જૂદા કહેવાય.

૧૭૦૯ પ્રશ્ન·—ક્યા સુધી ક્રિયા કહેવી ?

ઉત્તરઃ—દૂધ દૂધના અને પાણી પાણીના પરિણામ પામે ત્યાં-સુધી ક્રિયા કહેવી.

૧૭૧૦ પ્રશ્ન·—એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપ સુધીની ભ્રાંતિ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર·—આત્મા જાણ્યો હોય તો પછી એક પર્યાયથી માંડી આખા સ્વરૂપસુધીની ભ્રાંતિ થાય નહિ.

૧૭૧૧ પ્રશ્ન.—જ્ઞાનીના વચનો સાચાં છે એમ શી રીતે જાણવુ ?

ઉત્તરઃ—પોતાના દોષ ઘટે, આવરણ ટળે તો જ જાણવુ કે જ્ઞાનીના વચનો સાચા છે.

૧૭૧૨ પ્રશ્ન.—શાસ્ત્રોમા ભવ્ય-અભવ્ય સંબધી વિચારો છે તેને માટે ચર્ચા કરવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—આપણે ભવ્ય અભવ્યની ચિંતા ન રાખતા, હાલ તો ઉપકાર થાય તેવો લાભનો ધર્મવ્યાપાર કરવો.

૧૭૧૩ પ્રશ્નઃ—'જ્ઞાન' કોનું નામ ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન તેનું નામ કે જે હર્ષ શોક વખતે હાજર થાય; અર્થાત્ હર્ષ શોક થાય નહીં.

૧૭૧૪ પ્રશ્નઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ કેવા ચિન્હોથી અંકિત હોય ?

ઉત્તરઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ હર્ષ શોકાદિ પ્રસંગમાં એકાકાર થાય નહીં. તેમનાં નિર્ધ્વંસ પરિણામ થાય નહીં. અજ્ઞાન ઉભું થાય કે જાણવામાં આવ્યે તરત જ દાબી દે, બહુ જ જાગૃતિ હોય.

૧૭૧૫ પ્રશ્નઃ—પૌદ્ગલિક ભય શાનો છે ?

ઉત્તરઃ—(પૌદ્ગલિક ભય) ભય અજ્ઞાનનો છે.

૧૭૧૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને પૌદ્ગલિક સંયોગનો ભય હોય છે ?

ઉત્તરઃ—જેમ સિંહણને સિંહ ચાલ્યો આવતો હોય અને ભય લાગતો નથી; પણ તેને (સિંહણને) જાણે તે કૂતરો ચાલ્યો આવતો હોય તેમ લાગે છે; તેવી રીતે જ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગ સમજે છે. અજ્ઞાની પૌદ્ગલિક સંયોગના હર્ષનો પત્ર વાંચે તો તેનું મોઢું ખુશીમાં દેખાય, અને ભયનો કાગળ આવે તો તે ઉદાસ થઇ જાય.

૧૭૧૭ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે જ્ઞાન હોય ?

ઉત્તર.—રાજ મળ્યે આનંદ થાય તો તે અજ્ઞાન.

૧૭૧૮ પ્રશ્નઃ—યથાતથ્ય કલ્યાણ સમજાયું નથી તેનું શું કારણ ?

ઉત્તરઃ—યથાતથ્ય કલ્યાણ સમજાયું નથી તેનું કારણ વચનને આવરણ કરનાર દુરાગ્રહભાવ–કષાય–રહ્યા છે.

૧૭૧૯ પ્રશ્નઃ—મિથ્યાત્વ એટલે શું ?

ઉત્તરઃ—કલ્યાણને અકલ્યાણ અને અકલ્યાણને કલ્યાણ સમજે તે મિથ્યાત્વ.

૧૭૨૦ પ્રશ્નઃ—મિથ્યાત્વ શુ છે તે શા કારણે સમજાય નહી ?

ઉત્તરઃ—દુરાગ્રહભાવને લીધે મિથ્યાત્વ શુ છે તે સમજાય નહીં.

૧૭૨૧ પ્રશ્નઃ—મિથ્યાત્વ દૂર શી રીતે થઇ શકે ?

ઉત્તરઃ—દુરાગ્રહને મૂકે તો મિથ્યાત્વ દૂર ખસવા માંડે

૧૭૨૨ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીએ કલ્યાણનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યા છતા શા કારણે સમજાય નહિ ?

ઉત્તરઃ—દુરાગ્રહ ભાવને લીધે (જ્ઞાનીએ) જીવને કલ્યાણનુ સ્વરૂપ બતાવ્યા છતા સમજાય નહિ

૧૭૨૩ પ્રશ્નઃ—કષાય વિશેષ પ્રકારે ક્યારે પીડે છે ?

ઉત્તરઃ—કષાય દુરાગ્રહાદિ મૂકાય નહીં તો પછી તે વિશેષ પ્રકારે પીડે છે.

૧૭૨૪ પ્રશ્નઃ—કષાય કેવા પ્રકારે રહેલ છે ?

ઉત્તરઃ—કષાય સત્તાપણે છે.

૧૭૨૫ પ્રશ્નઃ—કષાય ક્યારે ઉભા થાય છે ?

ઉત્તરઃ—નિમિત્ત આવે ત્યારે ઉભા થાય છે. ત્યાંસુધી ઉભા થાય નહીં.

૧૭૨૬ પ્રશ્નઃ—વિચારવાનને પુદ્ગલ સુખમા કેવો ભાવ હોય છે ?

ઉત્તરઃ—વિચારવાનને પુદ્ગલમાં તન્મયપણું-તાદાત્મ્યપણું-થતું નથી.

૧૭૨૭ પ્રશ્નઃ—દેહને વિષે તાદાત્મ્યપણુ કેમ હોય તેનું દૃષ્ટાંત આપશો ?

ઉત્તરઃ—સર્પ દેખી આત્મવૃત્તિમાં ભયનો હેતુ થાય ત્યારે તાદાત્મ્યપણું કહેવાય.

૧૭૨૮ પ્રશ્નઃ—હર્ષશોક કોને હોય છે ?

ઉત્તરઃ—(જેને) તન્મયપણું થાય તેને જ હર્ષ, શોક થાય છે.

૧૭૨૯ પ્રશ્નઃ—નિમિત્ત નિષ્ક્રિય હોય ?

ઉત્તરઃ—નિમિત્ત છે તે તેનું કાર્ય કર્યાવગર રહે નહીં.

૧૭૩૦ પ્રશ્નઃ—મિથ્યાદષ્ટિ અને જ્ઞાનીની વચમાં ભેદ શું છે?

ઉત્તરઃ—મિથ્યાદષ્ટિને વચમાં સાક્ષી નથી. જ્ઞાનીને વચમાં સાક્ષી છે.

૧૭૩૧ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાન નિમિત્તને પાછું વાળી શકે ?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાન, જાગૃતિ હોય તો જ્ઞાનના વેગે કરી, જે જે નિમિત્તો મળે તેને પાછું વાળી શકે.

૧૭૩૨ પ્રશ્નઃ—દેહ અને આત્માનો ભેદ જ્ઞાનીને કેવા પ્રકારે હોય?

ઉત્તરઃ—દેહને આત્મા બન્ને જૂદા છે એવો જ્ઞાનીને ભેદ પડયો છે.

૧૭૩૩ પ્રશ્નઃ—કેવાં પરિણામમાં વર્ત્યે જીવ કર્મ બાંધે ?

ઉત્તરઃ—જીવ વિભાવ પરિણામમાં વર્તે તે વખતે કર્મ બાધે.

૧૭૩૪ પ્રશ્નઃ—જીવ કયારે કર્મ બાંધે નહીં ?

ઉત્તરઃ—સ્વભાવ પરિણામમા વર્ત્તે તે વખતે કર્મ બાંધે નહીં.

૧૭૩૫ પ્રશ્ન—શુ ટળ્યે મુમુક્ષુને મોક્ષ થાય ?

ઉત્તરઃ—સ્વછંદ ટળે તો જ મોક્ષ થાય.

૧૭૩૬ પ્રશ્નઃ—આત્માર્થી જીવ જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં કેવા પ્રકારે વર્ત્તે?

ઉત્તરઃ—સદ્ગુરૂની આજ્ઞાવિના આત્માર્થી જીવના શ્વાસોશ્વાસ સિવાય બીજું ન ચાલે એવી જિનની આજ્ઞા છે.

૧૭૩૭ પ્રશ્નઃ—પાચે ઇંદ્રિયો શી રીતે વશ થાય ?

ઉત્તરઃ—વસ્તુઓ ઉપર તુચ્છભાવ લાવવાથી.

૧૭૩૮ પ્રશ્નઃ—ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં શુ કરવાથી લુબ્ધતા થતી નથી?

ઉત્તરઃ—ફૂલ સુકાવાથી તેની સુગંધી થોડીવાર રહી નાશ પામે છે, ફૂલ કરમાઈ જાય છે, અને તેથી કાંઈ સંતોષ થતો નથી તેની પેઠે તુચ્છ ભાવ આવવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધતા થતી નથી.

૧૭૩૯ પ્રશ્નઃ—પાંચે ઇંદ્રિયોમાં પ્રથમ કઈ ઇંદ્રિય વશ કરવાથી બીજી ઇંદ્રિયો વશ થાય છે ?

ઉત્તરઃ—પાંચ ઇંદ્રિયોમાં જિવ્હાઇંદ્રિય વશ કરવાથી બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો વશ થાય છે.

૧૭૪૦ પ્રશ્નઃ—બાર ઉપાંગ તો બહુ ગહન છે, અને તેથી મારાથી સમજી શકાય તેમ નથી, માટે ઉપાંગનો જે સારજ બતાવો કે

જે પ્રમાણે વર્તું તો મારૂં કલ્યાણ થાય?

ઉત્તરઃ—બાર ઉપાંગનો સાર તમને કહીએ છીએ કે વૃત્તિઓને ક્ષય કરવી.

૧૭૪૧ પ્રશ્નઃ—વૃત્તિઓ કેટલા પ્રકારની કહી છે?

ઉત્તરઃ—આ વૃત્તિઓ બે પ્રકારની કહી છે.

૧૭૪૨ પ્રશ્નઃ—કઈ કઈ?

ઉત્તરઃ—એક બાહ્ય અને બીજી આંતર.

૧૭૪૩ પ્રશ્ન.—બાહ્યવૃત્તિ એટલે શું?

ઉત્તરઃ—બાહ્યવૃત્તિ એટલે આત્માથી બહાર વર્તવું તે.

૧૭૪૪ પ્રશ્નઃ—અંતર્ વૃતિ કોનું નામ?

ઉત્તરઃ—આત્માની અંદર પરિણમવું–તેમાં સમાવું–તે અંતર્વૃત્તિ.

૧૭૪૫ પ્રશ્નઃ—શું થયુ હોય તો અંતર્વૃત્તિ રહે?

ઉત્તરઃ—પદાર્થનુ તુચ્છપણું ભાસ્યમાન થયું હોય તો અંતર્વૃત્તિ રહે. જેમ અલ્પ કિંમતનો એવો જે માટીનો ઘડો તે ફુટી ગયો અને પછી તેનો ત્યાગ કરતાં આત્માની વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી, કારણ કે તેમાં તુચ્છપણું સમજાયું છે.

૧૭૪૬ પ્રશ્નઃ—જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ કેવા જણાય છે?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાનીને જગતના સર્વ પદાર્થ તુચ્છભાસ્યમાન છે. જ્ઞાનીને એક રૂપિયાથી માંડી સુવર્ણ ઇત્યાદિક પદાર્થમાં સાવ માટીપણું જ ભાસે છે.

૧૭૪૭ પ્રશ્નઃ—વિચારવાનની સ્વદેહ પ્રત્યે શા કારણે વૃત્તિ ક્ષોભ પામતી નથી

ઉત્તરઃ—સ્ત્રી એ હાડમાંસનું પૂતળું છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે તેથી વિચારવાનની વૃત્તિ ત્યાં ક્ષોભ પામતી નથી.

૧૭૪૮ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રોને વિષે સાધુને એવી આજ્ઞા કરેલી સાંભળી છે કે, હજારો દેવાંગનાથી ન ચળી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી સો વર્ષની વૃદ્ધ સ્ત્રીની સમીપમાં રહેવું નહીં. આમ કહેવાનું કારણ શું?

ઉત્તરઃ—સાધુને એવી આજ્ઞા કરી છે કે, હજારો દેવાંગનાથી ન ચળી શકે તેવા મુનિએ પણ નાક કાન છેદેલી એવી જે સો વરસની વૃદ્ધ સ્ત્રી તેની સમીપ પણ રહેવું નહીં; કારણ કે તે વૃત્તિને ક્ષોભ પમાડે જ એવું જ્ઞાનીએ જાણ્યું છે. સાધુને તેટલું જ્ઞાન નથી કે તેનાથી ન જ ચળી શકે એમ ધારી તેની સમીપ રહેવાની આજ્ઞા કરી નથી. એ વચન ઉપર જ્ઞાનીએ પોતે વિશેષ ભાર મૂક્યો છે.

૧૭૪૯ પ્રશ્નઃ—જો વૃત્તિઓ જગતના પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો શું કરવું ?

ઉત્તરઃ—જો વૃત્તિઓ પદાર્થોમાં ક્ષોભ પામે તો તરત ખેંચી લઈ તેવી બાહ્યવૃત્તિઓ ક્ષય કરવી.

૧૭૫૦ પ્રશ્નઃ—નિર્ગ્રંથશાસ્ત્રોમાં જે ચૌદ ગુણ સ્થાનકો બતાવ્યા છે તે શું છે ?

ઉત્તરઃ—ચૌદ ગુણસ્થાનક છે તે આત્માના અંશે-અંશે ગુણ બતાવ્યા છે, અને છેવટે તે કેવા છે તે જણાવ્યું છે. જેમ એક હીરો છે તેને એક એક કરતાં ચૌદ પેહેલ પાડો તો અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ કાન્તિ પ્રગટે, અને ચૌદે પહેલ પાડતાં છેવટે હીરાની સપૂર્ણ સ્પષ્ટ કાન્તિ પ્રગટે. આ જ રીતે સપૂર્ણ ગુણ પ્રગટવાથી આત્મા સપૂર્ણપણે પ્રગટે.

૧૭૫૧ પ્રશ્નઃ—શાસ્ત્રોમાં એમ કહેલુ સાંભળ્યુ છે કે ચૌદપૂર્વધારી પણ પાછો પડે છે તેનુ કારણ શું ? ચૌદપૂર્વધારી પાછો પડી કયા ગુણસ્થાનક સુધી પાછો આવી જાય છે ?

ઉત્તરઃ—ચૌદપૂર્વધારી પાછો પડે છે તેનું કારણ પ્રમાદ છે. પ્રમાદના કારણથી તે એમ જાણે કે " હવે મને ગુણ પ્રગટયો. " આવા અભિમાનથી પહેલે ગુણસ્થાનકે જઈ પડે છે, અને અનંત કાળનું ભ્રમણ કરવું પડે છે.

૧૭૫૨ પ્રશ્નઃ—ચૌદપૂર્વધારીની આ પ્રકારની સ્થિતિ ઉપરથી બીજાઓએ કેમ વર્તવું યોગ્ય છે ?

ઉત્તરઃ—જીવે અવશ્ય જાગ્રત રહેવુ, કારણ કે વૃત્તિઓનુ પ્રાબલ્ય એવું છે કે, તે હરેક પ્રકારે છેતરે છે.

૧૭૫૩ પ્રશ્ન.—જીવ અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી પડે છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તરઃ—અગીઆરમા ગુણસ્થાનકેથી જીવ પડે છે તેનું કારણ એ કે, વૃત્તિઓ પ્રથમ જાણે છે કે " હમણા આ શૂરાતનમાં છે એટલે આપણું બળ ચલવાનું નથી; " અને તેથી ચુપ થઇ બધી દબાઇ રહે છે. " ક્રોધથી છેતરાશે નહીં, માનથી પણ છેતરાશે નહીં; તેમ માયાનું બળ ચાલે તેવું નથી " એમ વૃત્તિએ જાણ્યું કે તરત ત્યાં લોભ ઉદયમાન થાય છે. " મારામાં કેવાં રિદ્ધિ, સિદ્ધિ, અને ઐશ્વર્ય પ્રગટ થયાં " એવી વૃત્તિ ત્યાં આગળ થતાં તેનો લોભ થવાથી ત્યાંથી જીવ પડે છે, અને પહેલે ગુણસ્થાનકે આવે છે.

૧૭૫૪ પ્રશ્નઃ—આ કારણથી વૃત્તિઓને માટે શું કરવું ?

ઉત્તર:—આ કારણથી વૃત્તિઓને ઉપશમ કરવા કરતાં ક્ષય કરવી, એટલે ફરીથી ઉદ્‌ભવે નહીં.

૧૭૫૫ પ્રશ્ન:—વૃત્તિઓ કેવી રીતે છેતરે છે તે સમજપૂર્વક સમજાવશો ?

ઉત્તર:—જ્યારે જ્ઞાનીપુરૂષ ત્યાગ કરાવવાને માટે કહે કે, આ પદાર્થ ત્યાગી દે ત્યારે વૃત્તિ ભૂલવે છે કે, ઠીક છે, હું બે દિવસ પછી ત્યાગીશ. આવા ભૂલાવામાં પડે છે કે, વૃત્તિ જાણે છે કે, ઠીક થયુ, અણીનો ચૂક્યો સો વર્ષ જીવે. એટલામાં શિથિલપણાનાં કારણો મળે કે " આ ત્યાગવાથી રોગના કારણો થશે, માટે હમણા નહીં પણ આગળ ત્યાગીશ." આ રીતે વૃત્તિઓ છેતરે છે. આ પ્રકારે અનાદિકાળથી જીવ છેતરાય છે.

૧૭૫૬ પ્રશ્ન:—વૃત્તિ કેમ છેતરે છે તે ઉદાહરણપૂર્વક સમજાવશો ?

ઉત્તર:—કોઈનો વીશ વર્ષનો પુત્ર મરી ગયો હોય, તે વખતે તે જીવને એવી કડવાસ લાગે કે, આ સંસાર ખોટો છે, પણ બીજેજ દિવસે એ વિચાર બાહ્યવૃત્તિ વિસ્મરણ કરાવે છે કે, " એનો છોકરો કાલ સવારે મોટો થઈ રહેશે, એમ થતુંજ આવે છે; શું કરીએ ? " આમ થાય છે; પણ એમ નથી થતું કે, તે પુત્ર જેમ મરી ગયો, તેમ હું પણ મરી જઈશ, માટે સમજીને વૈરાગ્ય પામી ચાલ્યો જાઉં તો સારૂં. આમ વૃત્તિ થતી નથી. ત્યાં વૃત્તિ છેતરે છે.

૧૭૫૭ પ્રશ્ન:—પંડિતાદિને પણ તુચ્છ પદાર્થોનો સંયોગ થતાં તેઓની વૃત્તિ ખેંચાય છે ?

ઉત્તર:—(ગાઢ અભિમાની) જીવ એમ માની બેસે છે કે, "હું પંડિત છું, શાસ્ત્રવેત્તા છું, ડાહ્યો છું, ગુણવાન છું, લોક મને ગુણવાન કહે છે," પણ તેને જ્યારે તુચ્છ પદાર્થનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તરતજ તેની વૃત્તિ ખેંચાય છે. આવા જીવને જ્ઞાની કહે છે કે, તું વિચાર તો ખરો કે તે તુચ્છ પદાર્થની કિંમત કરતા તારી કિંમત તુચ્છ છે.

૧૭૫૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના અભિપ્રાય વચ્ચે કેવા પ્રકારે ભેદ હોય છે ?

ઉત્તર:—અનાથદાસજીએ કહ્યું છે કે, " એક અજ્ઞાનીના કોટિ અભિપ્રાયો છે, અને કોટિ જ્ઞાનીનો એક અભિપ્રાય છે."

૧૭૫૯ પ્રશ્ન:—કયા સાધનોદ્વારાએ આત્મગુણ પ્રકટ થાય છે ?

ઉત્તર:—ઉત્તમ જાતિ, આર્ય ક્ષેત્ર ઉત્તમ કૂળ, અને સત્સંગ એ, આદિ પ્રકારથી આત્મગુણ પ્રકટ થાય છે.

૧૭૬૦ પ્રશ્ન:—આત્માને કર્મે આવરી નાંખેલ નથી કે જેથી તે પુરૂષાર્થ ન કરી શકે ?

ઉત્તર:—આત્માને કર્મે કાંઇ સાવ આવરી નાખ્યો નથી. આત્માના પુરૂષાર્થધર્મનો માર્ગ સાવ ખુલ્લો છે.

૧૭૬૧ પ્રશ્ન:—કયા સાધનોનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી ?

ઉત્તર:—બાજરા અથવા ઘઉનો એક દાણો લાખ વર્ષ સુધી રાખી મૂકો હોય (સડી જાય તે વાત અમારા ધ્યાનમાં છે) પણ જો તેને પાણી, માટી આદિનો સંયોગ ન મળે તો, ઉગવાનો સંભવ નથી, તેમ સત્સંગ અને વિચારનો યોગ ન મળે તો આત્મગુણ પ્રગટ થતો નથી.

૧૭૬૨ પ્રશ્ન:—શું શ્રેણિકરાજા નરકમાં છે ? તેને ત્યાં દુ:ખ હશે ?

ઉત્તર:—શ્રેણિકરાજા નરકમાં છે, પણ સમભાવે છે. સમકિતિ છે માટે તેને દુ:ખ નથી.

૧૭૬૩ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીપુરૂષનુ ઓળખાણ થયે જીવનુ કલ્યાણ થાયજ ?

ઉત્તર:—એક વન છે. તેમાં મહાત્મ્યવાળા પદાર્થો છે. તેનુ જે પ્રકારે ઓળખાણ થાય તેટલુ મહાત્મ્ય લાગે, અને તે પ્રમાણમાં તે ગ્રહે. આ રીતે જ્ઞાનીપુરૂષરૂપી વન છે. તે જ્ઞાની પુરૂષનું અગમ્ય અગોચર મહાત્મ્ય છે. તેનું જેટલું ઓળખાણ થાય તેટલુ મહાત્મ્ય લાગે; અને તે તે પ્રમાણમા તેનુ કલ્યાણ થાય.

૧૭૬૪ પ્રશ્ન:—વૈરાગ્ય પ્રતિ જીવની કેવી પ્રવૃત્તિ છે ?

ઉત્તર:—સાંસારિક ખેદનાં કારણો જોઈ, જીવને કડવાસ લાગતાં છતાં તે વૈરાગ્ય ઉપર પગ દઈ ચાલ્યો જાય છે, પણ વૈરાગ્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.

૧૭૬૫ પ્રશ્ન:—લોકો જ્ઞાનીને શા કારણે ઓળખે નહિ ?

ઉત્તર:—લોકો જ્ઞાનીને લોકદૃષ્ટિએ દેખે તો ઓળખે નહિ.

૧૭૬૬ પ્રશ્ન:—વૃત્તિઓના સંબંધમાં જ્ઞાનીની શી આજ્ઞા છે ?

ઉત્તર:—દૃઢ નિશ્ચય કરવો કે, વૃત્તિઓ બહાર જતી ક્ષય કરવી; એ જ જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે.

૧૭૬૭ પ્રશ્ન:—જીવને જ્ઞાની પુરૂષનો પરિચય થયા બાદ સંસાર કરવાની ઇચ્છા હોય ? તેવી ઇચ્છા થતી હોય તો શુ સમજવું ?

ઉત્તર:—સ્પષ્ટ પ્રીતિથી સંસાર કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તો સમજવું કે, જ્ઞાનીપુરૂષને જોયા નથી.

૧૭૬૮ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીના યોગનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર:—જે પ્રકારે પ્રથમ સંસારમા રસસહિત વર્ત્તતા હોય તે પ્રકારે, જ્ઞાનીનો યોગ થયા પછી વર્ત્તે નહીં એજ જ્ઞાનીના ખરૂં સ્વરૂપ.*

૧૭૬૯ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીને જ્ઞાનદષ્ટિથી જોયા પછી સ્ત્રી જોઇને વિષયમૂલક રાગ ઉત્પન્ન થાય ?

ઉત્તર.—જ્ઞાનીને જ્ઞાનદષ્ટિ–અંતર્દૃષ્ટિ–થી જોયા પછી સ્ત્રી જોઇને (વિષયમૂલક) રાગ ઉત્પન્ન થાય નહિ.

૧૭૭૦ પ્રશ્ન:—કારણ શું ?

ઉત્તર:—કારણ કે, જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વિષયસુખકલ્પનાથી જૂદું છે.

૧૭૭૧ પ્રશ્ન—વિષયમૂલક રાગ કોને ન થાય ?

ઉત્તર:—અનંત સુખ જાણ્યું હોય તેને (વિષયમૂલક) રાગ થાય નહિ.

૧૭૭૨ પ્રશ્ન:—જ્ઞાનીને કોણે જોયા ?

ઉત્તર:—જેને (વિષયમૂલક) રાગ થાય નહિ તેણે જ જ્ઞાનીને જોયા.

૧૭૭૩ પ્રશ્ન:—જ્ઞાની પુરૂષનાં દર્શન કર્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર વિકારપરત્વે અજીવનપણે ભાસે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીપુરૂષનાં દર્શન કર્યા પછી સ્ત્રીનું સજીવન શરીર અજીવનપણે ભાસ્યાવિના રહે નહિ.

૧૭૭૪ પ્રશ્ન:—કારણ શું ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીનાં વચનો યથાર્થ રીતે સાચાં જાણ્યાં છે.

૧૭૭૫ પ્રશ્ન—સ્ત્રીના આત્મા અને દેહ કોને અને શા કારણે ભિન્ન ભિન્ન ભાસે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાનીની સમીપ દેહ અને આત્મા જૂદો–પૃથક્ પૃથક્–જાણ્યો છે તેને દેહ બાદ કરી આત્મા ભિન્ન ભાસે; અને તેથી સ્ત્રીનાં શરીર અને આત્મા જૂદાં ભાસે છે.

૧૭૭૬ પ્રશ્ન:—જેને આત્મા અને દેહ ભિન્ન જાણ્યા છે તેને સ્ત્રીશરીર પરત્વે વિષયમૂલક રાગ શા માટે ઉત્પન્ન થતો નથી ?

ઉત્તર:—તેણે સ્ત્રીનું શરીર માંસ, માટી, હાડકાં આદિનું પૂતળું જાણ્યું છે એટલે રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી.

૧૭૭૭ પ્રશ્ન:—સંસારરૂપી શરીરનું બળ કોના ઉપર છે ? તેનો ભંગ કેમ થાય ?

---

* જ્ઞાનીનું ખરૂં સ્વરૂપ એજ કે તેઓનો યોગ થયા પછી સામા જીવની દશા અપૂર્વપણું પામે એવો આ ઠેકાણે કહેવાનો અભિપ્રાય છે.—સંશોધક.

ઉત્તરઃ—આખા શરીરનું બળ—ઉપર નીચેનું બન્ને—કમર ઉપર છે. જેની કમર ભાંગી ગઇ છે તેનું બધું બળ ગયું. વિષયાદિ જીવની તૃષ્ણા છે. સંસારરૂપી શરીરનું બળ આ વિષયાદિરૂપ કેડ—કમર—ઉપર છે. જ્ઞાનીપુરૂષોનો બોધ લાગવાથી વિષયાદિરૂપ કેડનો ભગ થાય છે.

૧૭૭૮ પ્રશ્ન.—જ્ઞાનીપુરૂષના બોધમાં કેવા પ્રકારનું સામર્થ્ય છે?

ઉત્તરઃ—વિષયાદિનું તુચ્છપણું લાગે છે, અને તે પ્રકારે સંસારનુ બળ ઘટે છે; જ્ઞાનીપુરૂષના બોધમાં આવું સામર્થ્ય છે.

૧૭૭૯ પ્રશ્નઃ—શ્રી મહાવીર સ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ પરિષહો દીધા ત્યારે મહાવીર સ્વામીએ શું કર્યું હતું?

ઉત્તરઃ—શ્રી મહાવીર સ્વામીને સંગમ નામે દેવતાએ બહુ જ (પ્રાણત્યાગ થતાં વાર ન લાગે તેવા) પરિષહ દીધા ત્યારે તેઓએ વિચાર્યું કે જેનાં દર્શન કરવાથી કલ્યાણ થાય, નામ સ્મરવાથી કલ્યાણ થાય તેના સગમાં આવીને અનત સંસાર વધવાનું આ જીવને કારણ થાય છે. આવી અનુકંપા આવવાથી આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. કેવી અદ્ભુત સમતા! પારકી દયા કેવી રીતે ઉગી નીકળી હતી!

૧૭૮૦ પ્રશ્નઃ—આ વખતે તેઓને શરીરનો મોહ થયો હોત તો શું પરિણામ આવત?

ઉત્તરઃ—તે વખતે જો મોહરાજાએ જરા ધક્કો માર્યો હોત તો તરત જ તીર્થંકરપણું સંભવત નહિ, જો કે તે દેવતા તો ભાગી જાત.

૧૭૮૧ પ્રશ્નઃ—તેઓએ શરીરપર કેમ મોહ ન કર્યો?

ઉત્તરઃ—મોહનીયના મળને મૂળથી નાશ કર્યો છે—અર્થાત્ મોહને જીત્યો છે તે મોહ કેમ કરે?

૧૭૮૨ પ્રશ્નઃ—ગોશાલાએ શ્રી મહાવીરસ્વામીની સમીપે આવીને સાધુને બાળી નાખ્યા ત્યારે (તેઓએ) જો ઐશ્વર્યપણું કર્યું હોત તો તેઓ પોતાને આંગત ફળ શું મળત?

ઉત્તરઃ—શ્રી મહાવીરસ્વામી સમીપે આવીને ગોશાલાએ સાધુને બાળી નાંખ્યા ત્યારે (તેઓએ) જો જરા ઐશ્વર્યપણું કરીને સાધુની રક્ષા કરી હોત તો તીર્થંકરપણું ફરી કરવું પડત.

૧૭૮૩ પ્રશ્નઃ—શ્રી મહાવીર સ્વામીએ ઐશ્વર્યપણું કેમ ન કર્યું?

ઉત્તરઃ—જેને "હું ગુરૂ છું, મારા શિષ્ય છે" એવી ભાવના નથી તેને તેવો કોઇ પ્રકાર કરવો પડતો નથી. તીર્થંકર એમ (મારાપણું) કરે જ નહિ.

૧૭૮૪ પ્રશ્નઃ—તેઓએ આ વેળાએ શું વિચાર્યું?

ઉત્તરઃ—"શરીરરક્ષણનો દાતાર નથી, ફક્ત ભાવઉપદેશનો દાતાર છું; જો હું રક્ષા કરૂં તો મારે ગોશાલાની રક્ષા કરવી જોઇએ અથવા આખા જગતની રક્ષા કરવી ઘટે" એમ વિચાર્યું.

૧૭૮૫ પ્રશ્નઃ—આ કાળમા ચરમશરીરિ હોય? વેદાંતનો શું અભિપ્રાય છે?

ઉત્તરઃ—વેદાંતવિષે આ કાળમાં ચરમશરીરિ કહ્યા છે.

૧૭૮૬ પ્રશ્નઃ—જિનનો શું અભિપ્રાય છે?

ઉત્તર.—જિનના અભિપ્રાયપ્રમાણે આ કાળમા એકાવતારી જીવ થાય છે.

૧૭૮૭ પ્રશ્નઃ—એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થવું એ મોટી વાત છે? એ કાંઇ મોક્ષ નથી?

ઉત્તરઃ—આ કાંઇ થોડી વાત નથી, કેમકે આ પછી કાંઇ મોક્ષ થવાને વધારે વાર નથી. સહેજ કાઇ બાકી રહ્યુ હોય—રહ્યું છે—તે પછી સહજમાં ચાલ્યુ જાય છે.

૧૭૮૮ પ્રશ્નઃ—આવા એકાવતારી પુરૂષની વૃત્તિઓ અને દશા કેવી હોય છે?

ઉત્તરઃ—(તેઓની) અનાદિની ઘણી જ વૃત્તિઓ સમાઇ ગઇ હોય છે; એટલી બધી શાન્તિ થઇ ગઇ હોય છે કે, રાગદ્વેષ બધા નાશ પામવા યોગ્ય થયા (હોય) છે—ઉપશાત થયા (હોય) છે.

૧૭૮૯ પ્રશ્નઃ—કોઈ જ્ઞાની સદ્વૃત્તિઓનાં સાધનો નહિ કરવાનું કહે ખરા?

ઉત્તરઃ—જ્ઞાની સદ્વૃત્તિઓ થવા માટે જે જે કારણો (સાધનો) બતાવેલા હોય છે તે નહિ કરવાનું કહેતા જ નથી.

૧૭૯૦ પ્રશ્ન.—રાત્રિભોજનની આજ્ઞા છે?

ઉત્તરઃ—રાત્રે ખાવાથી હિંસાનું કારણ દેખાય છે, એટલે જ્ઞાની આજ્ઞા કરે જ નહિ કે તું રાત્રે ખા.

૧૭૯૧ પ્રશ્નઃ—શા કારણે જ્ઞાનીપુરૂષ જ્ઞાનીપુરૂષની આજ્ઞાએ રાત્રિ ભોજન ત્યાગાદિ કરવાનું કહે છે?

ઉત્તરઃ—અહંભાવે જે જે આચારણ કર્યા હોય, અને રાત્રિભોજનથી જ, અથવા "આ ફલાણાથી જ મોક્ષ થાય, અથવા આમાં જ મોક્ષ છે," એમ દુરાગ્રહથી માન્યું હોય તો તેવો દુરાગ્રહ મૂકાવવાને માટે "જ્ઞાની પુરૂષોની આજ્ઞાએ તેમ (રાત્રિભોજનત્યાગાદિ) કરવાનું" જ્ઞાનીપુરૂષો કહે અને તેમ કરે તો કલ્યાણ થાય.

૧૭૫૨ પ્રશ્ન:—આ કાળમાં આરાધકપણાના કે વિરાધકપણાના કારણો છે ?

ઉત્તર:—આ કાળમાં આરાધકપણાના કારણો ઘટતાં જાય છે, અને વિરાધકપણાનાં લક્ષણો વર્દ્ધમાનતા પામતા જાય છે.

૧૭૫૩ પ્રશ્ન:—કોઇ સાધુ જેણે પ્રથમ આચાર્યપણે અજ્ઞાન અવસ્થાએ ઉપદેશ કર્યો હોય અને પછી તેને જ્ઞાનીપુરૂષનો સમાગમ થતાં જો તે જ્ઞાનીપુરૂષ આજ્ઞા કરે કે, જે સ્થળે આચાર્યપણે ઉપદેશ કર્યો હોય ત્યાં જઇ એક ખુણે છેવાડે બેસી બધા લોકોને એમ કહે કે, 'મે અજ્ઞાનપણે ઉપદેશ આપ્યો છે માટે તમે ભૂલ ખાશો નહિ' તો તેણે તે પ્રમાણે કરવું જ જોઇએ ?

ઉત્તર:—તે પ્રમાણે સાધુને કર્યા વિના છૂટકો નહિ.

૧૭૫૪ પ્રશ્ન:—જો તે સાધુ એમ કહે કે, 'મારાથી એમ નહિ થાય. એને બદલે આપ કહો તો પહાડ ઉપરથી પડતું મૂકુ અથવા બીજું ગમે તે કહો તે ખરૂ, પણ મારાથી ત્યાં નહિ જવાય' તો તેને જ્ઞાની શુ કહે ?

ઉત્તર:—જ્ઞાની કહે કે "કદાપિ તું લાખ વાર પર્વતથી પડે તોપણ કામનુ નથી. તેમ કરશે તો જ મોક્ષ મળશે. તેમ કર્યા વિના મોક્ષ નથી, (આટલા) માટે જઇને ક્ષમાપના માગે તો જ કલ્યાણ થાય."

૧૭૫૫ પ્રશ્ન:—ગૌતમસ્વામી કેટલા જ્ઞાનના ધર્તા હતા ?

ઉત્તર:—ગૌતમસ્વામી ચાર [1]જ્ઞાનના ધર્તા હતા.

૧૭૫૬ પ્રશ્ન:—ગૌતમ ચાર જ્ઞાનના ધર્તા હતા, છતાં તેઓ શ્રાવક એવા **આનંદ** પાસે ગયા હતા ?

ઉત્તર:—શ્રાવક એવા આનંદ પાસે ગયા હતા.

૧૭૫૭ પ્રશ્ન:—ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે એવી લોકવાયકા સાંભળી કે આનંદ શ્રાવકને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યુ છે ત્યારે તેઓ આનંદ શ્રાવક પાસે ગયાની શાસ્ત્રોમાં બીના આવે છે. આ વેળાએ આનદ શ્રાવકે તેઓને શુ કહ્યુ ?

ઉત્તર:—આનદશ્રાવકે કહ્યુ કે "મને જ્ઞાન ઉપજ્યુ છે."

૧૭૫૮ પ્રશ્ન:—જ્યારે આનદ શ્રાવકે કહ્યુ કે, મને જ્ઞાન ઉપજ્યું છે ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ શું કહ્યું ?

ઉત્તર:—ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું "ના, એટલું બધુ હોય નહિ, માટે તમે ક્ષમાપના લ્યો."

---

૧ મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યવજ્ઞાન:—સંશોધક.

૧૭૯૯ પ્રશ્ન:—આનંદશ્રાવકે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ ચૂક્યું હતું, છતાં જેને હજુ સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું નહોતું એવા ગૌતમસ્વામી પ્રત્યે આ વેળાએ કેવા વિનયપૂર્વક કામ લીધું હતું ?

ઉત્તર:—આનંદશ્રાવકે વિચાર્યું કે, (સ્વામીજી) મારા ગુરૂ છે, કદાચ્ આ વખતે ભૂલ ખાય છે, તોપણ ભૂલ ખાઓ છો એમ કહેવું યોગ્ય નથી.

૧૮૦૦ પ્રશ્ન:—ગૌતમ અને આનંદની વચ્ચેના વાર્ત્તાલાપ શા પ્રમાણે છે ?

ઉત્તર:—(કદાચ આ વખતે ભૂલ ખાય છે, પણ ગુરૂ છે માટે શાન્તિથી કહેવું યોગ્ય છે, એમ ધારી)

આનંદ—'મહારાજ, સદ્ભૂત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કડં' કે અસદ્ભૂત વચનનો 'મિચ્છામિ દુક્કડ ?'

ગૌતમ.—અસદ્ભૂત વચનનો મિચ્છામિદુક્કડ.

આનંદ:—હું મિચ્છામિ દુક્કડ' લેવાને લાયક નથી.

૧૮૦૧ પ્રશ્ન:—આ ઉપરથી ગૌતમ સ્વામીએ શું કર્યું ?

ઉત્તર:—ગૌતમસ્વામી ચાલ્યા ગયા અને જઇને મહાવીર સ્વામીને (આ સબંધમાં) પૂછ્યું (ગૌતમસ્વામી તેનું સમાધાન કરે તેવા હતા, પણ છતે ગુરૂએ તેમ કરે નહિ જેથી મહાવીરસ્વામીપાસે જઇ હકીકત કહી).

૧૮૦૨ પ્રશ્ન:—મહાવીરસ્વામીએ શું કહ્યું ?

ઉત્તર:—મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું કે "હે ગૌતમ ! હા, આનંદ કહે છે એમ જ છે, અને તમારી ભૂલ છે, માટે તમે આનંદપાસે જઇ ક્ષમાપના દ્યો."

૧૮૦૩ પ્રશ્ન:—ગૌતમસ્વામી મહાવીરસ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે ક્ષમાવવા ગયા ?

ઉત્તર:—'તહત્' કહી ગૌતમસ્વામી ક્ષમાવવા ગયા.

૧૮૦૪ પ્રશ્ન:—આ પ્રસંગથી આપ શું બતાવવા માંગો છો?

ઉત્તર:—જો ગૌતમસ્વામીમાં મોહ નામનો મહા સુભટ પરાભવ પામ્યો ન હોત તો ત્યાં જાત નહિ, અને કદાપિ ગૌતમસ્વામી એમ કહેત કે, મહારાજ ! આપના આટલા બધા શિષ્ય છે તેમની હું ચાકરી કરૂં, પણ ત્યાં તો નહિ જાઉં (તો) તે વાત કબૂલ થાત નહિ.

૧૮૦૫ પ્રશ્ન:—ગૌતમની આ વાત મહાવીરસ્વામીથી કબૂલ થાત?

ઉત્તર:—તે વાત કબૂલ થાત નહિ.

૧૮૦૬ પ્રશ્ન:—કેશીસ્વામી પ્રથમ કોના શિષ્ય હતા ?

ઉત્તરઃ—કેશીસ્વામી પાર્શ્વનાથસ્વામીના શિષ્ય હતા.

૧૯૦૭ પ્રશ્નઃ—પાર્શ્વનાથસ્વામીના સમયમાં ચાર મહાવ્રત અંગીકાર કરવાની પ્રણાલિકા હતી તે પ્રણાલિકા, જ્યારે તેઓ મહાવીર સ્વામીના તીર્થમાં દાખલ થયા તે વેળાએ, બદલી ચારને સ્થળે પાંચ મહાવ્રતો ગૌતમ પાસે પુનઃ દીક્ષા લઇ અંગીકાર કર્યાં હતાં ?

ઉત્તરઃ—પાંચ મહાવ્રત (ગૌતમ પાસે પુનઃ દીક્ષા લઇ) અંગીકાર કર્યાં હતાં.

૧૯૦૮ પ્રશ્નઃ—કેશીસ્વામી ગૌતમ કરતાં મોટા હતા, વળી તેઓ પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શિષ્ય હતા. છતાં તેણે ગૌતમ સ્વામી પાસે પુનઃ ચારિત્ર લીધું ત્યારે તેઓએ ગૌતમને એમ ન કહ્યું કે, દીક્ષાએ હું મોટો છું માટે તમે મારી પાસે ચારિત્ર લ્યો ?

ઉત્તર.—વિચારવાન અને સરળ જીવ જેને તરત કલ્યાણયુક્ત થઇ જવું છે તેને આવી વાતનો આગ્રહ હોય નહીં.

૧૯૦૯ પ્રશ્નઃ—એમ સાંભળ્યું છે કે, કુળધર્મમાં રૂઢિદ્વારાએ આગ્રહ કદાગ્રહ આવ્યા હોય છે તેથી તે–કુળધર્મ–ફળદાયક થવો સંભવીત નથી હોતો. કુળધર્મ કોઈ પ્રયોગે શુદ્ધતા ન પામી શકે ?

ઉત્તરઃ—સમુદ્ર છે તે ખારો છે. એકદમ તો તેની ખારાશ નીકળે નહીં. તેને માટે આ પ્રકારે ઉપાય છે કે, તે સમુદ્રમાંથી એકેક વહેળો લેવો, તે વહેળામાં જેથી તે પાણીની ખારાશ મટે, અને મીઠાશ થાય એવો ખાર નાખવો; તે પાણી સોશવાના બે પ્રકાર છેઃ એક તો સૂર્યનો તાપ, અને બીજી જમીન. માટે પ્રથમ જમીન તૈયાર કરવી, પછી નીકોદ્વારાએ પાણી લઈ જવું; પછી તે ખાર નાંખવો તેથી ખારાશ મટી જશે. આ જ રીતે મિથ્યાત્વરૂપી સમુદ્ર છે, તેમાં કદાગ્રહાદિકરૂપ ખારાશ છે; કુળધર્મરૂપી વહેળાને યોગ્યતારૂપ જમીનમાં લઇ સદ્બોધરૂપી ખાર નાખવો એટલે સત્પુરૂષરૂપી તાપથી ખારાશ મટી જશે.

૧૯૧૦ પ્રશ્નઃ—જીવને સૌથી મોટો રોગ કયો ?

ઉત્તરઃ—સૌથી મોટો રોગ મિથ્યાત્વ.

૧૯૧૧ પ્રશ્નઃ—તપશ્ચર્યા કરવી તે કેવા ભાવથી ન કરવી ?

ઉત્તરઃ—જે જે વખતે તપશ્ચર્યા કરવી, તે તે વખતે સ્વચ્છંદથી ન કરવી; અહંકારથી ન કરવી; લોકોને લીધે ન કરવી; જીવે જે કાંઇ કરવું તે સ્વચ્છંદે ન કરવું.

૧૯૧૨ પ્રશ્નઃ—જીવના કલ્યાણ આડે મુખ્યમાં મુખ્ય વિઘ્ન કયું છે?

ઉત્તરઃ—મુખ્યમાં મુખ્ય વિઘ્ન સ્વચ્છંદ છે.

૧૮૧૩ પ્રશ્ન:—મોક્ષે કોણ ગયા છે ?

ઉત્તર:—"હું ડાહ્યો નથી" એવું સમજ્યા તે મોક્ષે ગયા છે.

૧૮૧૪ પ્રશ્ન:—શું કર્યું હોય તો આત્મકલ્યાણ સંબંધી બધાં ફળ સંભવે છે ?

ઉત્તર:—કદાગ્રહ મૂકાયાથી બધાં ફળ થવા સંભવે છે.

૧૮૧૫ પ્રશ્ન:—ગૌતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને વેદ સંબંધીના પ્રશ્નો પૂછ્યાં હતાં તેનું સમાધાન તેઓએ કેવા પ્રકારે કરી આપ્યું ?

ઉત્તર:—ગૌતમસ્વામીએ મહાવીરસ્વામીને વેદનાં પ્રશ્નો પૂછ્યાં તેનું, સર્વ દોષનો ક્ષય કર્યો છે એવા મહાવીરસ્વામીએ વેદના દાખલા દઈ સમાધાન કરી આપ્યું.

૧૮૧૬ પ્રશ્ન:—કેવી દૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘટયાં હોય તો તે ફળીભૂત થાય ?

ઉત્તર:—પરમાર્થદૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘટયા હોય તો તે ફળીભૂત થાય.

૧૮૧૭ પ્રશ્ન:—પરમાર્થદૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ ઘટયાં હોય તો તે ફળીભૂત થાય એમ કહેવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર:—વ્યવહારથી તો ભોળા જીવોને પણ રાગદ્વેષ ઘટયા હોય; (એટલા માટે) પરમાર્થથી રાગદ્વેષ મોળા પડે, તો કલ્યાણનો હેતુ છે.

૧૮૧૮ પ્રશ્ન:—સઘળાં દર્શન સરખાં છે ?

ઉત્તર:—મોટા પુરૂષોની દૃષ્ટિએ જોતાં સઘળાં દર્શ સરખાં છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ભેદાભેદ હોય નહીં.

૧૮૧૯ પ્રશ્ન:—મતમતાંતર સંબંધમાં જૈન પ્રજાની સ્થિતિ કેવી આપ માનો છો ?

ઉત્તર:—જૈનમા વીશલાખ જીવો મતમતાંતરમાં પડયા છે.

૧૮૨૦ પ્રશ્ન:—ચોકસ જીવને અનંતાનુબંધીય કષાયનો ઉદય એ શા ઉપરથી જણાય ?

ઉત્તર:—જે જીવને અનંતાનુબંધીયનો ઉદય છે તેને સાચા પુરૂષની વાત પણ ગમે નહીં, અથવા સાચા પુરૂષની વાત સાંભળવી ગમે નહીં.

૧૮૨૧ પ્રશ્ન:—મિથ્યાત્વની ગ્રંથિ છે ? મિથ્યાત્વની કેટલીક પ્રકૃતિ છે ? તેમાં કઇ પ્રકૃતિઓ ચક્રવર્ત્તિ સમાન છે ?

ઉત્તર:—મિથ્યાત્વની ગ્રંથિ છે અને સાત પ્રકૃતિ છે. તેમાં અનંતાનુબંધીયની ચાર પ્રકૃતિ ચક્રવર્ત્તિ સમાન છે.

૧૮૨૨ પ્રશ્ન:—આ પ્રકૃતિ શું કામ કરે છે ?

ઉત્તર—તે કોઇ રીતે ગ્રંથીમાંથી નીકળવા નહીં.